

Barcode - 2040100047338

Title - Tatsama Chandrika

Subject -

Author - Suryanarayana Sastry, S. Siromani

Language - telugu

Pages - 465

Publication Year - 1954

Creator - Fast DLI Downloader

<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>

Barcode EAN.UCC-13

తత్వ మ చంద్రిక

(ఉ ప బృ ం హీ త ము)

గ్రంథకర్త
శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రి P. O. L.,
తెలుగు పండితులు, మహాలాబు కాలేజీ
పకింద్రాబాదు

ది ఓరియంటల్ పబ్లిషింగ్ కంపెనీ (రిజిస్టర్డ్)
మద్రాసు :: తెనాలి :: హైదరాబాదు

కాపీరైట్ |

1954

[వెల : రు. 5—0—0

3rd Edition

Printed at the Orient Power Press, Tenali.

Copies 2000

ప్రీతి

శ్రీ శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రగా రాంధ్రలోకమున కుబహుకావ్య రచనమున సుపరితులు. వారి యీకృతీయుఁ దెలుఁగునకు నూతనము కాదు. పదునెనిమిదిసంవత్సరములుగా దేశమున వ్యాపించియున్న వారి సంక్షేపతత్సమచంద్రిక యే సర్వాంగసౌష్ఠ్యముగా నిట్లు వికసించిన దనుట పాఠకులకుఁ దెలియనిది కాదు. “ప్రయోగశరణం వ్యాకరణం” మ్మును నాచార్యోక్తిని విశ్వసించిన శాస్త్రగారి సారస్వత ప్రయోగానుభవమును లక్షణవిజ్ఞానము నిందు పుంజీభవించిన వనుటకంటె వారి చంద్రిక సమకూర్పఁ గావించిన కృషిని వేఱుగాఁ బ్రశంసించఁబనిలేదు.

లక్షణోక్తమగు విషయము లక్ష్యమం దిమిడియున్నదే కాని వేఱుకాకపోయినను, శబ్దార్థతత్త్వజిజ్ఞాసువుల కుపకరించునట్లాయాశబ్ద ధర్మములను విశదీకరించి పేళ్ళు పెట్టి వర్ణించిచూపు లక్షణగ్రంథ మావశ్యక మనుట నిరాక్షేపము. కావుననే “రక్షోహగమ లఘు సన్దేహః ప్రయోజన” మ్మునుచు వ్యాకరణప్రయోజనములను బూర్వాచార్యులు వాక్రచ్చియున్నారు.

తెలుఁగు తొలుదొల్త మూలద్రవిడమునుండి విడివడిన శుద్ధదేశ్య మైనను, ఆర్యులు తెలుఁగునాటికి “వేదసవచ్చినపదప వారి సంస్కృతప్రాకృతభాషాపదములు వేలకొలఁదిగా నీదేశ్యమునఁ గలసి తత్తదర్థకము లయిన శబ్దముల నణఁచి లాక్షణికుల చేఁ దెలుఁగు వికృతి యనిపించినది. అనిపించిన నేమి? మఱి యేయితరదేశభాష కును తేని మార్గవమాధుర్యములను దెలుఁగునకుఁ దీర్చిదిద్దిన దా తత్సమపదజాలమే యని భాషాభిజ్ఞులందఱు. సంగీకరించుచున్నారుగదా!” అట్లు కలిసిన తత్సమపద జాలము తెనుఁగులో సగ మున్న దన్నను సాహసము కాదు. సంస్కృతశబ్దములను మృదువుగా స్వీకరించునేర్పు తెలుఁగునకు హెచ్చుగానున్న దనుటయుఁ బక్షపాతము గాదు. అందుచేతనే తెనుఁగు తన తోఁబుట్టువు లగుతమిళము మొదలగువాని యె మిన్నయై “దేశభాషలందు తెలుఁగు లెస్స” యనుపేరు గాంచినది.

సన్నయభిప్రాయమునకునికొ బూర్వముగాని యతనినాఁడుగాని తత్సమ భాషకుఁ గాదు కదా యాచ్ఛికభాషకే లక్షణము పుట్టలేదు. అతఁడు తననాఁటికి భాషలోను శిష్టవ్యవహారములోను స్థిరపడినట్టి శబ్దజాలము నట్లే గ్రహించి తన కవిత్వశంఖమునఁ బోసి పావనము గావించినవాఁడనుట విద్వజ్జనవిశ్వాస్య మగును గాని తీరి. కూర్చుండి “అజంతము లిట్లు పలుకవలెను; హలంతము లిట్లు ప్రయోగించవలెను; క్రియ లిట్లుండవలె”ననుచు సూత్రములు నిర్మించుకొని భారతాంధ్రీక్షరణా మారంభించెననుట పాషురుల కైవసము విశ్వసనీయమగునా? కావున బాలసత్యవ్యాధులు తెచ్చిపెట్టిన తెలుఁగును బట్టి యీ ధర్మశబ్ద చింతామణి భారతకర్త సన్నయార్యుఁడు నిర్మించిన దని

భ్రాంతిపడితాడు. అది యతనిది కాదు. చింతామణునిరుద్ధప్రయోగములు సన్నయ భారతమందును, సన్నయప్రయోగ విరుద్ధలక్షణములు చింతామణుయందును గనవచ్చుటయే యందుకుఁ బరమప్రమాణము. అతనినాఁడననేల? తిక్కననాఁడుకూడ తెలుఁగునకు వ్యాకరణము లేదు. అతనిశిష్యుఁడు కేతనార్యుఁడు నిర్మించిన చిన్న లక్షణము దిజ్మాత్రముగా భాషాసంప్రదాయము చూపునది కాని సవిశేషము కాదు. అందుచే సన్నయభారతమే చిరకాలము తత్ప్రమాణికికములకు లక్షణము లక్ష్యమునై తరువాతికవుల కుపకరించిన దనుట నిజము. తరువాత నుదయించిన యాధర్వణాది లక్షణములందు తత్ప్రమాణికికములకు గనవచ్చినను, దానిమార్గము వేఱు. అందుచే సిద్ధాంతకౌముద్యాదిలక్షణములు పఠింపని యాంధ్రభాషాభిమానులకుఁ దత్ప్రమాణికిక స్వరూపస్వభావములు చక్కఁగా పొధించు వ్యాకరణ మొకట ప్రత్యేక ముండుట యావశ్యకమే. ఆ కృత్యమును శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు చక్కఁగా నిర్వహించి కృతార్థులైరి.

భాష సంపదను సమగ్రముగా ననుశాసించు వ్యాకరణ మొందునుండదు. అందును వ్యాపకాధికభాష కట్టిది యుదయించుట యసంభవము. గిర్వాణభాష వాడుకలో సున్నకాలమందు ప్రయోగశరణముగా లౌకికశబ్దములకు లక్షణములు పుట్టుచు పచ్చుట యటుండ లౌకికభాష గ్రంథవిశ్రాంతి గాంచినపదపఁ గూడ మొన్న మొన్నటపఱకు సంస్కృతవ్యాకరణములు పుట్టుచు పచ్చిన దనుటయే యందుకు నిరసనము. బండ్ల కెత్తడగినన్ని వ్యాకరణగ్రంథములు వెలసినను నేలక్షణమునకును లొంగని శబ్దము లొకను సంస్కృతమునఁ గొన్ని మిగిలియుండ సహజమైన యాంధ్ర శబ్దజాలమునఁ బఱకపాలుగూడ ననుశాసించఁజాలని చిన్నచిన్న కౌలఁది లక్షణగ్రంథములతోడ తెలుఁగుమాట చెప్పనేల? అట్లని వ్యాకరణగ్రంథములు మహాభారతము లంతటవి పుట్టినను బ్రయోజనము లేదు. అట్ల శాస్త్రము శాస్త్రముకొనఁజే పుచ్చుకొనఁ దగినది యగును. అతి ప్రాచీనాచార్యులును, ముసత్రయమువారును వ్యాకరణమునకుఁ బ్రయోగ విజ్ఞానమే ఫలమని యుద్దేశించినను, రాసురాసు సంస్కృతవ్యాకరణాధ్యైతల చదువు శాస్త్రచర్చాఫలముగాఁ బరిణమించిన దనుట యనుభవసిద్ధము. నిజముగాఁ బ్రయోగ విజ్ఞాన మున్నచో శాస్త్రము చదువకపోయినను హానిలేదు కాని, అది లేని పట్టి శాస్త్రాధ్యయనము మాత్రము వృథాయనక తప్పదు. కావున శబ్దస్వరూపవిజ్ఞానమును బ్రయోగవిజ్ఞానమును విశదీకరించు లక్షణములె మసభాష కిపు డావశ్యకము అనుట స్పష్టము. ఈ భావముతోనే 'ప్రయోగశరణం వ్యాకరణ' మ్మనుచు నే నాంధ్రభాషాను శాసనము నిర్మించినట్లే యీ శాస్త్రిగారు తత్ప్రమాణికిక నిర్మించినారు. నే నీ పీఠిక వ్రాయవలసివచ్చుట కీభావైక్యమే మూలమని తలంతును.

మాతృభాషాభిమానియైన యాంధ్రుఁడు సంస్కృతవ్యాకరణము చదువ నక్కఱ లేకుండఁగా నాంధ్రసారస్వతమునఁ బ్రయుక్తము అయిన తత్ప్రమాణికికముల స్వరూప స్వభావము తెలుఁగుఁగాక యనియు, కేవలప్రక్రియతో విసుగు చెందక సులభమార్గమున

రూపనిష్పత్తి తెలియుఁగాక యనియు నుద్దేశించి శాస్త్రిగా రీ తత్సమచంద్రికను సమ కూర్చిరి. వారియుద్దేశములు రెండును నిందు చరితార్థములైనవి. అందుకు వారు వివిధగ్రంథములనుండి యెత్తి చూపిన ప్రయోగము లెంతయు సహాయపడినవి.

ఈ గ్రంథమందలి ప్రకరణము లన్నియు నాయాజాతి తత్సమపదముల సవిశేష జ్ఞానమునకుఁ దోడ్పడు ననుట పునరుక్తము. అందును గ్రంథమున నిషద్వైపమ్యము సగపా లాక్రమించిస కృదంతప్రకరణ మన్నివిధములఁ గ్రొత్తతోవత్తోక్కి ధాతువివే కము కరతలామలకము గావించుచున్నది. ధాత్వర్థవిజ్ఞానము లేక శబ్దశక్తి గోచరింపదు. ప్రక్రియాంశమునుగూడా కేవలము విడుపక వలసిసచోట్ల వ్యుత్పత్తులు చూపుచు, ప్రయోగవిశేషముల యర్థభేదము లావిష్కరించుచుఁ బ్రకృతిప్రత్యయవివేకము విస్పష్టము గావించు నీప్రకరణము పదార్థ విజ్ఞానమునకు నిండు చంద్రికయే అందుకుఁ గారణము శబ్దాధికార తిజ్ఞంతప్రకరణములందలి ప్రక్రియాభాగమును జతచేసి యీ భాగము సుబోధ మగునట్లు నిర్మించుటయే. తక్కిన ప్రకరణములందు ప్రక్రియాం శము సూక్ష్మముగా నున్నను లక్ష్యవిజ్ఞానమున సవి గోచరించును గాని యీ ప్రకరణ మట్టిది గాదు. అందుచే శాస్త్రిగా రీభాగము విపులము గావించుటయే కాక విశదము గావించి విద్యార్థుల కెంతో మేలుచేసినవారైరి. ఇప్పు డీ ప్రకరణము సంస్కృత వ్యాకరణ కృదంతప్రకరణముకంటె, సులభముగా నర్థమగుటయే కాదు - గుర్వపేక్షలేకుండఁగాఁ గృదంత విషయము కన్నులకుఁగట్టినట్లగును.

ఆంధ్ర మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయములు గావించు ప్రాచ్యపరీక్షలకుఁ జదుపు నాంధ్రవిద్యార్థుల కీ గ్రంథ మెంతయు నుపయుక్తమైనది.

ఇట్టి గ్రంథ మే యితరభాషయందును గానరాదు. సంస్కృతభాషా సంబంధ మధికముగాఁగల ప్రతిదేశభాషకును నిట్టి వ్యాకరణ మావశ్యకమే. మొదట దారిఁదీసిన యీ గ్రంథకర్త శ్లాఘాపాత్రుఁడు.

శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగా రధికపరిశ్రమ చేసి భాషాసేవయే ప్రధానముగా సమ కూర్చిన యీ చంద్రిక తత్సమభాషా తత్త్వజిజ్ఞాసువులకుఁ జంద్రికయై యాచంద్ర తారకము పఠనపాఠప్రపహారమున గుణపక్షపాతుల యాదరము గాంచుఁగాక.

ధ వ శే శ్వ ర ము, }
 చిత్రభాను వైశాఖ బహుళ }
 పశమి బానువాసరము }
 ఇట్లు,
 మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి

(ఈ పేరికను రచించిన శ్రీ శాస్త్రిలవారి కెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.)

గ్రంథకర్త

ప స్తు శ ము

“ఇదమందం తమః కృత్స్నం జాయేత భువనత్రయమ్
యది శబ్దాహ్వాయం జ్యోతి రాసంసారం స దీప్యతే” —వంశ.

పాశ్చాత్యబంధమునుండి భారతదేశమును దప్పించఁ దలఁచి మన దేశనాయకులు ప్రయత్నించిన చందమున సంస్కృత భాషాబంధమునుండి మన యాంధ్రభాషను దప్పించి స్వతంత్రముగాఁ జేయుటకై పెక్కండ్రు విద్వాంసులు యత్నించుచున్నారు. అనేకులు శాస్త్రగ్రంథముల ననువదించిరి.

ఆంధ్రవేదము లను పేరితో వినయాశ్రమము వారు చతుర్వేదములను బ్రకటంప బద్ధకంకణులయియున్నారు. ఇదెంతయును స్లాఘనీయ మగు కార్యము. వావిళ్ళవారు శాస్త్రపారీణులవే వేదాంతాదిశాస్త్రములను, స్మృతులను, ఆసుపదింపఁజేసి ప్రచురించు చున్నారు. కొందఱు అలంకారికగ్రంథముల నాంధ్రీకరించిరి. ఈ విధముగా శాస్త్ర నిష్ఠాతులగు పండితు లాంధ్రభాషను సర్వతోముఖముగా స్వతంత్రముగాఁ జేయు దీక్ష పహించి పనిచేయుచున్నారు. ఇది యభ్యుదయము. మన యాంధ్రభాషకు మంచి రోజులు వచ్చుచున్నట్లున్నవి.

ఇంతవరకుఁ బ్రకటతములయిన గ్రంథములలో సంస్కృత వ్యాకరణశృంఖలల నుండి యాంధ్రసరస్వతిని దప్పించు గ్రంథ మొక్కటియును బ్రకటితము కాలేదు. మన యాంధ్రభాష ముక్కాలుమువ్వీసము సంస్కృతభాషామయమే. ఆంధ్రభాష యందుఁ గూలంకషమగు బాండిత్యమును సంపాదింపవలయునన్న సంస్కృత వ్యాకరణమును జదివి తీరవలయును గానీ గత్యంతరములేదు. సంస్కృతవ్యాకరణ మినుపగుగ్గిళ్ళు గానీ యనుపగుగ్గిళ్ళు గావు. మన దేశమున ఛాయాకరణ సార్వ భౌములు, వ్యాకరణాచార్యులు, వ్యాకరణతీర్థులు, వ్యాకరణశిరోమణులును బహు మంది గలరు. అట్టి పాండిత్యవీరులు తమ దృష్టి నిటు పఱపి యిట్టి గ్రంథమునకుఁ బూనుకొన్నచో నింతకన్న వేయిమడుంగులు ప్రశస్యతరముగా నినుపగుగ్గిళ్ళనుపగుగ్గిళ్ళుగా నిర్వహించి యుందురు. కానీ “అన్నీవున్నవి. అల్లుని నోట శనియున్నది” అన్నట్లు మనదేశమునకును, మన భాషకును నట్టియదృష్టము గలుగలేదు. గొప్ప విద్వాంసుల కిట్టి కార్యములం దభిమానముండదు. ననుఁబోటి యల్పజ్ఞుల కుత్సాహ మున్నను “భేకోఽపి పాదప్రసారణాయ చేష్టతే” అన్నచందమునఁ బ్రయోజనము కానరాదు. ప్రయోజనము గానరాదని యూరకుండుటకు మనస్కరింపదు. దానివలన,

“మందః కవియశఃప్రార్థి గమిష్యామ్యపహాస్యతాం
ప్రాంశులభ్యే. ఫలే లోభా దుద్బాహు రివ వామనః”

అని కాళిదాసమహాకవి నొడివిన ట్లపహాసపాత్రు లగుదురు.

మిగిలిన శాస్త్రము లొకయెత్తు, వ్యాకరణశాస్త్ర మొకయెత్తు. ఇది యెల్ల శాస్త్రము లకును మకుటాయమానము. వ్యాకరణదీప ముపయోగించుకొనని శాస్త్రము లేదు. కావుననే ధ్వనికారుఁడు “ప్రథమే హి విద్వాంసో వైయాకరణాః, వ్యాకరణపూలత్వా త్సర్వవిద్యానాం” అనియు,

భట్టికవి:—“యద్యపి బహునాథీషే తథాపి పత పుత్ర ! వ్యాకరణం
స్వజనః శ్చజనో మాభూత్ సకలం శకలం సకృత్ శకృత్
అవిదితశషసవిశేషా వాసో వక్త్రా ద్వినిర్గతా యేషాం
గుదవదనవిపరభేదో రదనై రే వోపలక్ష్యతే తేషాం.”

అనియును వ్యాకరణాధ్యయనావశ్యకత నుజ్ఞులొందిరి. మరియు ‘వైపవ్యాకరణజ్ఞమేతి పితరం’ అని చెప్పబడుటచే గవితాకస్యకు వైయాకరణుఁడు జసకుఁడుగాఁ బేర్కొనబడియున్నాఁడు. కానీ కెపల కవితా కన్యకకే కాక సమస్త వాఙ్మయమునకును వ్యాకరణము పితృస్థానీయ మనియే పై ధ్వనికారాదుల యాశయము. కానీ యీ వ్యాకరణము ప్రక్రియాబాహుళ్యముచే వివార్థులకుఁ గంటకాయమానమైయున్నది. ఒక్కొక్క లక్ష్యమునకుఁ బెక్కు సూత్రముల పరిచయము గాపలసియుండును. ఆ సూత్రములు స్మృతిపథమున నుండుట దుర్బలము. అద్దాన లక్ష్యజ్ఞాన మలవడుట కష్టము. లక్ష్యజ్ఞానము లేని లక్షణజ్ఞానమును, అనుభవమునకు రాని వేదాంతమును సమానములే. ఆధునికులు ప్రాచీనులవలె గురుకులవాస మొసర్చి శ్రమపడి యాయా శాస్త్రములను సాధింపఁబాలరు. సాధించుట కవకాశములును సన్నగిల్లినవి. చాల పట్టు బుద్ధులు కొడివాటినవి. గ్రంథసంగ్రహములు గాపలసిపచ్చినవి. మరియును శుశ్రూషచేసి చదువుకొనుట కవకాశము దప్పి స్వయంకృషిచేసి సాధించుకొనవలసిన యవసరము లేర్పడినవి; కావునఁ బూర్వవిధమున నిప్పుడు విద్యాభ్యాసము గుదురదు. శాస్త్రగ్రంథము లన్నియు గురుశుశ్రూషాపూర్వకముగా నభ్యసింపఁదగినట్లున్నవి. కానీ స్వతంత్రించి నేర్వఁదగినట్లు లేవు; కావున నీ కాలమున నెల్లరును స్వతంత్రముగాఁ గృషిచేసి సులభముగా జ్ఞానమును సాధించుటకు సహకారు లగు గ్రంథములు బయలు దేరవలయును. అట్లయిన నార్యవిజ్ఞాన మెల్లరికిని నందుబాటులోనికి వచ్చును. కావునఁ బూర్వగ్రంథములు సులభమార్గమున బోధపడునట్లు విద్వాంసులు వ్రాయవలయును. ఎంత సులభముగా వ్రాయవీలగునో యంత సులభముగా వ్రాయవలయును. అట్లయిన సునాయాసముగా నెల్లరును గ్రమక్రమముగా నార్యవిజ్ఞాన మంతయును సంగ్రహింపఁ గలుగుదురు. ఇట్టి యభిప్రాయముతోనే నే నీ గ్రంథ రచనకుఁ బూనితిని.

ఇందుఁ బ్రక్రియాంశమును దొంబదివంతులు తీసివేసితిని. విషయమును సాధ్యమయినంత సులభముగాఁ బ్రదర్శించితిని. లక్ష్యములను బెక్కింటినిఁ జూపితిని. సాధారణముగాఁ గౌముదినిఁ బఠించినవారును గణపాఠమును జదువరు. నేనా గణపాఠమునుండి వ్యవహారోపయోగ్యములైన శబ్దములను గ్రహించి లక్ష్యములనుగాఁ

జూపితిని. మరియు వామసుని కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తియందలి పంచమాధ్యాయ మంతయు నీ గ్రంథమున సంపర్చాసుసారముగాఁ జెచ్చుకొంటిని. ఇదికాక లోకప్రప హరస్థము లగు వైదికపదములను వైదిక ప్రకరణము నుండి గ్రహించి యిందుఁ జేర్చి తిని. ఇంతేకాక సంస్కృతాంధ్రవాఙ్మయములందు నాకుఁ గనబడిన మరికొన్ని యపాణినీయములైన ప్రయోగములను జూపితిని. మరియు సారస్వతవ్యాకరణ ముగ్ధ బోధ వ్యాకరణ చాంద్రవ్యాకరణముల ననుసరించియున్న శిష్టప్రయోగములను గూడ నిందుఁ జేర్చితిని. ఏలన నవి యపాణినీయములైనను బండితాదృతములై గ్రంథములం దెక్కినవి. దీనివలన విద్యార్థులకును శబ్దజ్ఞానము క్షుణ్ణముగా నలవడును. నేను వ్రాసిన సంధి కృత్తద్ధితస్త్రీప్రత్యయావ్యయసమాసప్రకరణములందు సిద్ధాంతకౌముదీ ప్రకరణములందుకన్న ననేకవిశేషాంశములు గలవు. ఏలన నీ క్రింద నుదాహృతము లగు పెక్కు గ్రంథము లందలి విషయములను సంపర్శించితముగా నిందుఁ జేర్చితిని. రెండు గ్రంథములను దగ్గఱఁబెట్టుకొని చూచువారి కా భేదము తెలియఁగలదు. కావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే నా విషయముల నుద్ధరించి చూపఁజాలను. కానీ కృత్తద్ధిత స్త్రీ ప్రత్యయములందుఁ బ్రక్రియాలాఘవమునకై నా చేసిన మార్పులను దెలుపవలసి యున్నది.

కృత్ప్రత్యయములను జూపుటకు ముందు ధాతువులను జూపవలసి యున్నది. ధాతువు అజంతములు, హలంతములు నని రెండు తరగతులు; అవియు, అనిట్టులు, సేట్టులు, అని ద్వివిధము. మరియుఁ బరస్మైపదములు ఆత్మనేపదములు, ఉభయ పదములు, అని ధాతువులెల్ల మువ్విధములు. ఇవన్నియును సంస్కృతవ్యాకరణమున దశగణములుగా విభజింపఁబడి యున్నవి. గణభేదముచేఁ గ్రియలయందు రూపభేదము గలుగును. ఈ గ్రంథమునఁ గృత్ప్రత్యయములు మాత్రమే చూపఁబడును. కావున నవి పరమగునపుడు గణభేదముయొక్క యావశ్యకత లేమిఁ గౌముదియందుఁ జెప్ప బడిన దశగణీభేదము నిందుఁ జూపనైతిని. కానీ మరొక విభాగ మాశ్రయించితిని. దశగణము లందున్న అజంతహలంతధాతువుల నీ క్రింది విధమున విభజించితిని. అజంతధాతువులను విభజించి ఆకారాంతధాతుప్రకరణము, ఇకారాంత ధాతుప్రకరణము, ఉకారాంత ధాతుప్రకరణము అని యివిధమునఁ బ్రత్యేక బ్రకరణములనుగా గూర్చితిని. హలంతధాతువులను విభజించి కవర్గాంత ధాతుప్రకరణము; చవర్గాంత ధాతుప్రకరణము, అని యివిధమునఁ దత్తద్వర్గాంతధాతు ప్రకరణములనుగాఁ గూర్చి తిని. కృత్ప్రత్యయములందుఁగూడ శత్రు, శానజాది శిత్ప్రత్యయములు పరమగునేని తత్తద్గణప్రత్యయములు వచ్చును. నా యేర్పఱచిన యొక్కొక్క గణమునందును దశగణము లందలి ధాతువులును గలవు; కనుక వానికి ఖశ్, శత్రు, శానచ్చులు వచ్చినపుడు తత్తద్గణప్రత్యయప్రక్రియాదులు చూపవలసియున్నవి. అయినను బ్రక్రి యాలాఘవమునకై తత్తత్ప్రక్రియలను జూపక సిద్ధరూపములను మాత్రమే చూపితిని. కానీ కుండలీకరణమునఁ దత్తత్ప్రత్యయములు పరమగునపుడు సంభవించు తుది మార్పును మాత్రము చూపితిని. ప్రథమమునఁ గర్తృర్థక వర్తమానకాలిక సామాన్య విశేష ప్రత్యయములును, బిమ్మటఁ దాచ్చిల్యార్థక, సామాన్య విశేష ప్రత్యయములును

దరువాతఁ గర్తృర్థక భూతకాలిక ప్రత్యయములును, దదుపరిఁ గర్తృర్థక భవిష్యత్కాలిక ప్రత్యయములును, దదనంతరమునఁ గర్తృర్థక పర్తమాస భూత భవిష్యత్కాలిక ప్రత్యయములును, అపైని సర్వశక్యార్థక ప్రత్యయములును, ఆవెనుక భావార్థక సామాన్యవిశేషప్రత్యయములును జూపితిని. మరియును బ్రేరణార్థ, సన్నంత, యజ్ఞంత యజ్ఞగంతములపైఁ గూడఁ గృతప్రత్యయములను జెర్చి చూపితిని. ఈ క్రమమున నా యేర్పఱచుకొన్న ప్రకరణములం దెల్లఁ బ్రత్యయములను జూపితిని. ఇట్లాండ్రభాషా ప్యవహారస్థము లగు రమారమి ౬౦౦ ధాతువుల కృదంతరూపముల కనుకాసనమును జూపితిని. ఇంతేకాక నామధాతు ప్రకరణమును, ఉణాదిప్రకరణమునుగూడఁ జెర్చి తిని. కౌముదిలో నొకె ధాతువు భిన్నభిన్న గణములలో నున్నచో నొక గణములోని దానిని గ్రహించి మిగిలిన గణములందున్న యా ధాతు కృదంతరూపములను మొదటి దానికి రూపాంతరములనుగాఁ జూపితిని. సామాన్యముగా శత్రు, శాసచ్చులు పరమై నపుడే యిట్టి భేద మగపడును. కానీ యితరప్రత్యయములు పర మగుసపుడు కాదు. ఒక ధాతు వొక గణమునఁ బరస్మైపదముగను, మరొక గణమున నాత్మనేపదముగను నున్నచో దాని నుభయపదముగా నుదాహరించితిని. మరియు సంస్కృత వ్యాకరణము నందలి ప్రత్యయముల స్వరూపమును బొత్తిగా లోపింపఁజేయక అక (ఐ్యుల్), ఇక (ఱక్), ఇవిధమునఁ జూపితిని. హలంతధాతువు లన్నియు “అ” కారాంతము లుగాఁ జేసితిని. ఏ, ఐ, ఓ, అంతధాతువులను ఆకారాంతములనుగా మార్చితిని. కానీ కుండలీకరణమునఁ గౌముదీగత ధాతుస్వరూపమును జూపితిని.

ఇఁకఁ దద్ధితభాగమునకు పత్తము. అం దాదివృద్ధికొఱకై ప్రత్యయములు కిత్తులు, ఇత్తులు, ణిత్తులు అని విభక్తములై యున్నవి. ప్రక్రియా లాఘవమునకై తద్ధితప్రత్యయము లజంతములు, ‘న’ కారాంతములు అని ద్వివిధముగా విభజించి నకారాంతప్రత్యయములు పరమగునేని ‘అదివృద్ధి’ వచ్చునని చెప్పితిని. కిత్తులు, ఇత్తులు, ణిత్తులు నగు ప్రత్యయములను ‘న’ కారాంతములుగా (అసఁగా ‘అన్’ ‘అకన్’ ‘ఇకన్’ విధమున) మార్చితిని. తుదిని భిన్నభిన్న మత్వర్థీయ ప్రత్యయాంత ముల నెల్లను నొక పట్టికలోఁ జెర్చితిని.

ఇఁక స్త్రిప్రత్యయ ప్రకరణమునకుఁ బోవుదము. కౌముదిలో టత్, షిత్, జ్వనివ్, క్వనివ్, వనివ్, ఉగిదంతములకు జీప్స వచ్చునని చెప్పఁబడినది. ఇందు నేను ఇత్తులను దీసివేసితిని గాన టిదంత షిదంతాదుల నన్నింటి నొకచోటఁ బట్టికగాఁ గూర్చితిని. ఉగిదంతములను గొన్ని టిదంతములను బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా విభజించి సూత్రీకరించితిని. దశగణీభేదమును దత్తద్గణ ప్రత్యయములను జెప్పకపోవుటవలన ‘శష్యునోర్నిత్యం’ ‘అచ్చీసద్యోర్నుమ్’ మొదలగు సూత్రములచే జీప్స పరమగుచో నుమాగమ మెచ్చట నిత్యముగా వచ్చునో యెచ్చట వికల్పముగా వచ్చునో తెలిసికొనుట కష్టము. అట్టిచో విద్యార్థులకుఁ గ్లేశము గలుగకుండ నా చూపిన ౬౦౦ ధాతువులలో వేనికి నుమాగమము రాదో, వేనికి వికల్పమో వాని నేఱి చూపి మిగిలినవానికి నిత్యమని చెప్పితిని. స్త్రిత్వవిపక్షయందు రాజాదిశబ్దములకు ‘రాజ్ఞీ’ ఇత్యాదిరూపము లగును.

నిట్టిచో వ్యక్తిభేదము గానవచ్చుచున్నది. కానీ తట, తటి, భుజ, భుజా, ప్రభృతులందు వ్యక్తిభేదము గానరాదు. కావున నిట్టిచో ఈ (జీఁ) ఆ (టాఁ) ప్రత్యయములు కల్పమని చెప్పబడినది.

ఈ గ్రంథమునం దంతటను లక్ష్యములఁ జూపునపుడు ఆ, ఈ యి, కారాంత స్త్రీలింగ శబ్దములను, 'ఋ' కారాంతాదులగు మరికొన్ని శబ్దములను దత్తముములను జేయక సంస్కృతరూపములనే స్పష్టప్రతీతికై యుదాహరించితిని.

ఇందు సిద్ధాంతకౌముదియందు లేని మూఁడుప్రకరణము లధికముగాఁ గలపు. మొదటిది యుపసర్గప్రకరణము. ఏ యే యుపసర్గ కే యే యర్థములు గలవో యవి యందు విస్పష్టముగాఁ జూపఁబడెను. రెండవది రూపభేదప్రకరణము. దీని యందుఁ బూర్వప్రకరణములం దిచ్చిన రూపభేదములతోపాటు శబ్దభేదప్రకాశము, శబ్దరూప రహస్యాదర్శమను గ్రంథములనుండి కొన్నిరూపభేదముల నుదాహరించితిని. ఈ శబ్ద రూప రహస్యాదర్శ మను గ్రంథము ద్వీరూపకాశ, సరస్వతీవిలాస, విశేషామృత, విగ్ధ, విశ్వప్రకాశ, నామలింగానుశాసన, ఆమరశేష, నానార్దరత్నమాలా, గ్రంథములయొక్క సంగ్రహము. ఈ ప్రకరణము కవుల కెక్కువ ప్రయోజనకారి. మూఁడవది లౌకిక న్యాయ ప్రకరణము. లోకోక్తులను గూర్చి వ్రాయఁబడిన "భువనేశ లౌకికన్యాయ సాహస్రి" యను గ్రంథము సంస్కృతమునఁ గలదు. దానినుండి రమారమీ యస్మాఱు మాత్రము గ్రహించి మిగిలిన పన్నియుఁ గ్రొత్తగాఁ గావ్యసారస్వతమునుండి యుద్ధరించితిని. ఆ గ్రంథమునందు కన్నఁ బెక్కు సూతసములైన లోకోక్తు లిందుఁ గలవు. ఈమూఁడు ప్రకరణములను జేర్చుటవలన గ్రంథమునకుఁ బూర్ణత కలుగునని యుద్దేశించితిని. విశేషించి లక్ష్యముల నిచ్చుటచేతను, ఈ ప్రకరణములను జేర్చుటచేతను గ్రంథము పెరిగినది.

ఈ గ్రంథమున నుదాహరణప్రత్యుదాహరణములకై చూపఁబడిన ప్రయోగముల కాకరగ్రంథములయొక్క ప్రకరణాదులు కొన్నింటికఁ జూపఁబడలేదు. ఏలనఁ బూర్వ గ్రంథములం దవి యట్లేయున్నవి. ఈ గ్రంథమున వ్రాసిన విషయమెల్లయుఁ బూర్వగ్రంథసముద్భృతమే కానీ స్వకపోలకల్పితము గాదు. అపాణినీయములయిస కాలీనాది పెక్కు శబ్దములను 'కాళే' ప్రభృతులు పృషాదరాది పాఠమునఁ జేర్చి సాధుత్వ మంగీకరించుటచే నేనును శిష్టవ్యవహారమున నున్న రాష్ట్రీయాది పెక్కు పదములను బృషాదరాదిపాఠమునఁ జేర్చి సాధుత్వ మంగీకరించితిని.

ఈ గ్రంథమును వ్రాయునపుడు నాకుఁ గలిగిన సందిగ్ధాంశములను "కళాప్రపూర్ణ" 'మహామ హోపాధ్యాయ,' తాతా నుబ్బరాయశాస్త్రిగారికిని, "వ్యాకరణాచార్య" బయ్యుఁతి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికిని, "వ్యాకరణాచార్య" కంభంపాటి రామమూర్తి శాస్త్రిగారి కిని, "వ్యాకరణశిరోమణి" ఖండవల్లి నరసింహశాస్త్రిగారికినిఁ దెలిపి సిద్ధాంతములను దెలిసికొని యందుఁ జేర్చితిని. నేను వ్రాయుటయే తడవుగా వారు నాయందు వాత్స

ల్యముతో నా సంశయములను దీర్చుచు జాబులు వ్రాసి నా కమూల్యసాహాయ్య మొనర్చిరి. వారి ఋణము దీర్చడగినదికాదు. వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వకపందసములు.

ఇప్పటికిని నా గ్రంథమునందుఁ బెక్కు దొసఁగు లుండవచ్చును. నేను గించిజ్ఞాఁడను.

శ్లో॥ “దృష్టం కిమపి లోకేఽస్మిన్ న నిర్దోషం న నిర్గుణం
ఆవృణుధ్య మతో దోషాన్ వివృణుధ్యం గుణాన్ బుధాః”

అనికదా యభియుక్తి. సుహృద్భాషముతోఁ దెలిపినచోఁ దప్పక సంస్కరించుకొందును. ఇట్లు మసవిచేసినను దెలుపక యపండితుఁడని యల్లరిపెట్టడలఁచి పత్రికలను బాడుచేయు పెద్దలకు సమస్కారములు.

పండితులు దీని నాదరించినను, ఆదరింపక యింతకన్న శ్రేష్ఠతరగ్రంథమును రచించి బాషాపకారము గావించినను, ఉభయధా నా ప్రయత్నము సఫలమే యగునని తలఁచుచున్నాను.

గ్రాంథికభాషాపశ్యకత తగ్గిన యీ కాలమున నిట్టి గ్రంథ మవనరమా యనియు నొక శంక గలుగును. అవనరమే యని నాకుఁ దోచుచున్నది. గ్రాంథికభాష యెన్నటికిని నశింపదు. నశింపవలెనని ప్రాజ్ఞు లెవ్వరును గోరుకొనరు. దానిని నేర్చుకొనువారుండకపోరు. కవులు పెక్కండ్రు గ్రాంథికభాషయందే వ్రాయుచున్నారు.

ఈ గ్రంథమును మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయాధికారులు విద్యత్పరీక్షకుఁ బాఠ్యముగా నిర్ణయించి నా కృషిని సఫల మొనర్చిరి. వారికి నా కృతజ్ఞతను దెలుపుచున్నాను. ఈ ద్వితీయముద్రణమున మరికొన్ని యంశములను జేర్చి యుపబృంహిత మొనర్చితిని. ఎప్పటివలెనే విశ్వవిద్యాలయములవారును విద్యార్థులును నా గ్రంథము నభిమానింపవలెనని ప్రార్థన.

నా యీ గ్రంథ ప్రథమముద్రణమును “ శ్రీమంతు మహారాజరాజశ్రీ గద్వాల సంస్థాన మహారాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మ అమ్మయ్యగారు ” వహించి యనూచానమైన వారి సంస్థానమునకుఁ గల ప్రాచ్యవిద్యాభిమానమును వెల్లడించిరి. మరియు నేతద్గ్రంథమును గీర్తిశేషులయిన తమ భర్తృపాదులు శ్రీ సీతారామ భూపాలువారి కంకితము సేయించి తమ గాఢపతిభక్తిని, యుత్తమసాధ్యత్వమును వేనోళ్ళఁ జాటిరి.

ఈ గ్రంథముద్రణకాలమున నేను దూరముగా నుండుటచే ముద్రాలోపములు పెక్కులు పడినవి. విద్యార్థులు సాధుపత్త్రములమున ముందు వానిని సంస్కరించుకొని పిమ్మట చదువుకొనవలయును.

దాషాసేవకుడు,

శిరోమణి, సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రి

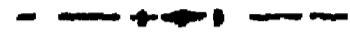
ఈ గ్రంథరచనకు నాకుఁ తోడ్పడిన గ్రంథము

౧. సిద్ధాంతకౌముది (బాలమనోరమా తత్త్వబోధినీ సహితము)
౨. ప్రౌఢమనోరమ
౩. పరిభాషేందుశేఖరము
౪. శబ్దేందుశేఖరము
౫. మహాభాష్యము
౬. మాధవీయ ధాతువృత్తి
౭. గణరత్నమహోదధి
౮. ముగ్ధబోధవ్యాకరణము
౯. సారస్వతవ్యాకరణము
౧౦. చంద్రవ్యాకరణము
౧౧. కాశికావృత్తి
౧౨. ధాతురూప ప్రకాశిక
౧౩. వామనుని కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి
౧౪. Apte's Sanskrit Dictionary
౧౫. Higher Grammar (Kale)
౧౬. Bhandarkar II Parts
౧౭. Trivedi's Sanskrit Teacher II Parts
౧౮. లౌకిక న్యాయసాహస్రసి
౧౯. వాచస్పత్యము
౨౦. శబ్దభేద ప్రకాశము
౨౧. శబ్దభేద రహస్యాదర్శము
౨౨. సంస్కృత కావ్యనాటములు
౨౩. ఆంధ్రకావ్యములు

ఈ గ్రంథకర్తల కెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ప్ర క రణ సూ చి క

౧. సంధిప్రకరణము	...	పుట
౧. అచ్చంది	...	౧
౨. హల్పంది	..	౩
౨. కృదులప్రకరణము	...	”
౧. ‘అ’ కారాంత ధాతుప్రకరణము		౧౭
౨. ‘ఇ’ ” ”	..	౩౬
౩. ‘ఈ’ ” ”	.	౪౩
౪. ‘ఉ’ ” ”	...	౪౮
౫. ‘ఊ’ ” ”	..	౫౪
౬. ‘ఋ’ ” ”	....	౫౯
౭. ‘ౠ’ ” ”		౬౯
౮. కష్టాంత ” ”	...	౭౩
౯. చ ” ” (౧ వ భాగము)		౮౯
” ” ” (౨ వ ”)		౯౧
౧౦. ట వర్గాంత ”	...	౯౯
౧౧. త వర్గాంత ” (౧ వ భాగము)		౧౦౬
” ” ” (౨ వ ”)	..	౧౧౭
౧౨. ప వర్గాంత ” (౧ వ భాగము)	...	౧౨౯
” ” ” (౨ వ ”)	.	౧౩౭
౧౩. ఆంతస్థాంత ”	...	౧౪౫
౧౪. క్షిప్రాంత ” (౧ వ భాగము)	..	౧౫౩
” ” ” (౨ వ ”)	..	౧౬౧
౧౫. క్షకారాంత ”	..	౧౭౬
౧౬. నామధాతు ”	...	౧౭౯
౧౭. ఉణాది ”	...	౧౮౫

3. ఉపసర్గ ప్రకరణము	...	౧౯౮
4. అట్టత ప్రకరణము	.	౧౯౯
౧. అపిత్యప్రత్యయవికరణము	...	”
౨. రాగాద్యర్థక ”	....	౨౦౨
౩. అభూత తద్భావప్రకరణము	...	౨౦౪
4. విశేషణ ”	....	౨౦౫
5. సంఖ్యావాచక ”	..	౨౦౮
౬. ధావ ప్రత్యయ ”	....	౨౬౪
౭. మత్ప్రత్యయ ”	...	౨౦౨
5. స్త్రీప్రత్యయ ప్రకరణము	..	౨౦౨
౬. అప్యయ ప్రకరణము	...	౩౧౦
౭. సమాస ప్రకరణము	...	౩౧౧
౧. అన్యయాభావసమాసము	..	౩౧౩
౨. తత్పురుష సమాసము		౩౧౬
౩. ద్వంద్వ ”	..	౩౫౦
4. బహువ్రీహి ”	....	౩౬౪
5. బహుపద ”	....	౩౬౬
౬. సర్వసమాసాంతములు	...	౩౬౮
౭. సమాసాశ్రయవిధులు	...	౩౮౫
౮. రూపభేదప్రకరణము	...	౩౯౪
9. తౌకికన్యాయప్రకరణము	...	౪౦౫

కృతపతి ప్రశంస

- సీ. పొనరించె నే రాజు తన బాహుయుగ్మంబు ♦ గవనివాఁకిటకి నర్గళలు గాఁగఁ
దనరించె నే తోఁడు తన వాఁడియడిదంబు ♦ రాజ్యేంద్రిరకు సంగరక్ష గాఁగ
నొనరించె నే దిట్ట తన భుబాదండంబు ♦ వసుమతిదేవి కుపాశ్రయముగఁ
కావించెఁ దన పజ్రకాయంబు నె పతి ♦ వీర్యలక్ష్మికి బెద్దవిడిఁది గాఁగ
- గీ. బ్రాతినిధ్యంబు వహించి భవ్య చెన్న ♦ కేశపస్వామికిం దాను క్షితిని నేలఁ
బుణ్యమూర్తి సీతారామ భూమివర్యుఁ ♦ ఉప్రమేయగుణుండు మహామహుండు.
- కం. ఆ పతి “నా విష్ణుః వృథి ♦ వీపతి” యను సూక్తి సేసె బెను సత్యముగఁ
బ్రాపించి యాదిలక్ష్మి ♦ శ్రీపాఠౌకృతిని నెల్ల జెజె ల్వొగడఁ.
- స. చాలవు నీకు హస్తములు నాల్గున్న ని ♦ క్కంబుగా నొక పేలు కాపలయును
జాలదు నీ భూమి స్వర్ణంబు పండిన ♦ గౌబెరసిధు అన్ని గాపలయును
జాలదు నీ కింత సామ్రాజ్య మున్న లో ♦ కంబులు పదునాల్గుఁ గాపలయును
జాలదు రోహణాచలము నీ గృహమైనఁ ♦ గల్పవృక్షాదులుఁ గాపలయును
- గీ. దాసము లొసంగువేళల ధాత నీకుఁ ♦ గౌఱత గల్పించి కపులకుఁ గూడరాని
సప్తమొసరించె, సంచు సనారతంబుఁ ♦ బొగడుచుండు సీతారామభూపు కపులు.
- చ. మనిచెను గన్నబిడ్డల సమాసముగాఁ బ్రబలఁ నెరంతరం
మును విని వారి కష్టసుఖములో; సడిపించెను రాజ్యములను గా
భసముగ నాల్గు పాదములు వర్తిల ధర్మము; రామరాజ్యమే
యస “గవవాల రాజ్యము” మహామతి యా పతి సేసె నేల్పడిఁ.
- కం. మను సమ్మతము, మా టమ్మతము ♦ వసి యమ్మతము; వేయునెల పార్థిపచంద్రుఁ
మనముసఁ దలఁపఁగఁ జతురా ♦ ననుఁ ఉమ్మతముతోడ సర్వసం బొసరించెఁ.
- శా. సాయంప్రాతలఁ దత్సభాంగణమునఁ సత్యంబుగా నిల్చి భా
షాయోషామణు విణె మిటుచును లాస్యంబాడుచుఁ నెటకఁ
ఆయుశ్శీలఁ దదస్వయంబు భువిపై నాచంద్రతారంబుగా
భూయిచ్చు బగు కర్తి వర్తిలఁగ సల్పుం బెక్కు లాశీస్సులఁ.
- కం. ఆ యపనిరమౌళిక ♦ నా యీ గ్రంథంబు భక్తి సంకతమునుగాఁ
జెయుదు నాతని కిరితి ♦ యీ యాంధ్రం బపనిఁ జెలఁగుసందాఁకఁ దగఁ.

తత్వ మ చంద్రిక

౧. సంధి ప్రకరణము

౧. అచ్చంది

౧. సంస్కృతభాష యందలి యచ్చులు అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఊ, ఊః, ఋ, ఋః, ౠ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, లు.

(క) ఈ యచ్చులమీఁద ననుస్వారవిసర్గలు వచ్చును.

అం, ఆః.

(ఖ) ఎ, ఒ, వర్ణములు శుద్ధాంధ్రభాషలోనివి. ౠ వర్ణమునకు దీర్ఘములేదు.

౧ స వ ర్ణ దీర్ఘ సంది

౨. సంహిత యున్నపుడు అ, ఇ, ఊ, ఋ, కారములకుఁ గ్రమముగా అ, ఇ, ఊ, ఋ, వర్ణములు పరమగునేని దీర్ఘ మేకాదేశముగా నచ్చును.

(క) ఉచ్చారణమునఁ దత్తద్వర్ణములకు “కార” ప్రత్యయము వచ్చును.

అకారము, ఇకారము మొ.

కొన్ని యెడల అవర్ణము, ఇవర్ణము, అనియు వ్యవహారము గలదు.

(ఘ) ‘ఠ’ వర్ణమునకు ‘ఇః’ ప్రత్యయము వచ్చును.

ఠ + ఇః = ఠేః.

(ఙ) కార నుసరాదు, కానీ రామాయణమున “రకారాదీని నామాని” అని ప్రసిద్ధి కల్గిన యున్నది.

(ఛ) ఈ ప్రకరణమున ప్రాస్వాచ్చులకుఁ జెప్పిన కార్యము దీర్ఘాచ్చులకును వచ్చును.

(ఞ) ఏకాదేశ మనఁగా బూర్వాపరసానము లందలి రెండు వర్ణములును బోయి యొకవర్ణము వచ్చుట.

(ట) సంహిత యనఁగా ఉచ్చారణమున వర్ణము లవ్యవహితముగా నుండును. ఇట్లు వర్ణము లవ్యవహితముగా నుండవలె నన్న నియమము ఏకపదము నందును, ధాతూపసర్గలయందును, సమాసము నందును, నిత్యముగా నుండును. వాక్యమున వక్తృవిషయోద్దేశము యుండును. దీని యాకర మిట్లున్నది.

“సంహితైకపదే నిత్యా, నిత్యా ధాతూపసర్గయోః
నిత్యా సమాసే, వాక్యేతు, సా వివక్షా మక్షేత్”

ఏకపదమున సంహిత :- రా, ము, య, అని నల్లముల నొక్కొక్కటియు వ్యవధానముతోఁ బలుకరాదు, 'రాముఁడు' అని యవ్యవధానముగానే యుచ్చరింప వలయును.

ధాతుపసర్గల సంహిత :- 'వ్యవహారంచు' అన్నపుడు వి, అవ, అనునవి యుపసర్గలు. ధాతువునుండి వానినిఁ బృథక్కరించి వి, అవ, హరించు అని సవ్యవధానముగాఁ బలుకరాదు అవ్యవధానముగానే యుచ్చరింపవలయును.

సమాసమున సంహిత :- 'కవి + ఈశ్వరుఁడు' అన్నసమాసమును 'కవి, ఈశ్వరుఁడు, అని సవ్యవధానముగాఁ బలుకరాదు. అవ్యవధానముగా 'కవీశ్వరుఁడు' అనియే యుచ్చరింపవలయును.

ఈ మూఁడు స్థలములందును సంహిత నిత్యము.

వాక్యమున సంహిత :- 'తస్య ఇదం గృహమ్' అన్న వాక్యమును వక్త్ర వివక్షానుసారముగా "తస్యేదం గృహమ్" అనికానీ, "తస్య ఇదం గృహమ్" అని కానీ యుచ్చరింపవచ్చును. కావున నిట సంహిత వికల్పము.

౧ అ కౌ ర స ం ధి

అ, ఇ, ఈ, వర్ణములకుఁ గ్రమముగా అ, ఇ, ఈ, వర్ణములు పరమగుచో దీర్ఘమేకాదేశ మగును. దీనిని సవర్ణదీర్ఘ సంధి యందురు. (మా. ౨. ౫.)

అ+అ=ఆ; దేవ+అ గారము=దేవాగారము

అ+అ ఆ; దేవ+అలయము=దేవాలయము

ఆ+అ=ఆ; లతా+అంతము =లతాంతము

ఆ+ఆ=ఆ; మహా+ఆనందము=మహానందము

3. ఈ క్రింది శబ్దములందుమాత్రము 'అ'కారమునకు 'అ'కారము పరమగునేని 'అ'కారమే యేకాదేశముగా వచ్చును. దీనికి శకంధ్యాదిగణ మని పేరు. ఇది యాకృతిగణము. (ప్రాలికచే నూహింపఁదగిన పదసముదాయము. సవర్ణదీర్ఘము రాని పదముల నీగణమునఁ జేర్చవలెనని భావము.)

శక + అంధువు=శకంధువు	సీచు+అంతము = సీచుంతము (కేశవేశము)
కర్క + ,, =కర్కంధువు	సార+అంగము సారాంగము (లేడి లేక తుమ్మెద)
వృక + ,, =వృకంధువు	మార్గ+అందుఁడు =మార్గందుడు
కుల + అట=కులట	వేద+అండ=వేదండము (వేదము=సామవేదము బసవ కారణము ౧౦౯, ౧౦౬)

అల + అ క్త=అలక్తము   పర్క+అట=పర్కట్

- (క) 'ఎల్ల' లేక హద్దు అను నర్థమున సీమాంతము (అ చే దీర్ఘము.)
- (ఖ) 'బలిష్ఠమైన' అను నర్థమున సారాంగము (")
- (గ) 'మార్తాండుఁడు' అనియు లోకవ్యవహారము గలదు.

౨ ఇ కార సంధి

ఇ+ఇ=ఈ; హరి+ఇందిర=హరిందిరలు
 ఇ+ఈ=ఈ; కవి+ఈశ్వరుడు=కవిశ్వరుడు
 ఈ+ఇ=ఈ; మహి+ఇంద్రుడు=మహింద్రుడు
 ఈ+ఈ=ఈ; గౌరీ+ఈశుడు=గౌరీశుడు

౩ ఉ కార సంధి

ఉ+ఉ=ఊ; భాను+ఉదయము=భానుదయము
 ఉ+ఊ=ఊ; ధేను+ఉధన్యము=ధేనుధన్యము
 ఊ+ఉ=ఊ; వధూ+ఉక్తము=వధూక్తము
 ఊ+ఊ=ఊ; వధూ+ఉరీకారము=వధూరీకారము

ఈ క్రింది యుదాహరణములలో దీర్ఘమురాదు. పూర్వపద 'ఉ' కాగమే యేకాదేశమగును.

కు+ఉద్దాల=కుద్దాలము
 ,, + ఉత్కిల=కుత్కిలము.

౪ ఋ కార సంధి

౪. 'ఋ'కారాంతశబ్దములకు 'ఋ'కారము పరమగునేని ఏకాదేశముగా దీర్ఘమును, బ్రకృతిభావమును (అనగా సంధ్యభావమును) ఏకాదేశముగా 'ఋ'కారమును వచ్చును.

ఋ+ఋ=ఋ; ఋ, ఋ; ఋ;
 పితృ+ఋణము = పితృణము (సవగ్లదీర్ఘము)
 ,, ,, = పితృఋణము (ప్రకృతి భావము)
 ,, ,, = పితృణము (ఋకారైకాదేశము)
 = వర్ణదీర్ఘ సంధి సమాప్తము.

౫. గుణ సంధి

౫. 'అ' కారమునకు ఇ, ఉ, ఋ, వర్ణములు పరమగునేని క్రమముగా ఏ, ఓ, అఊ, వర్ణము లేకాదేశము లగును.

(ఏ, ఓ, అఊ, వర్ణములకు గుణమని సంజ్ఞ. కావున నీ సంధికి గుణసంధి యని పేరు)

(క) అ+ఇ=ఏ; దేవ+ఇంద్రుడు=దేవేంద్రుడు
 అ+ఈ=ఏ; దేవ+ఈశుడు+దేవేశుడు
 ఆ+ఇ ఏ; మహా+ఇంద్రుడు=మహేంద్రుడు
 ఆ+ఈ ఏ; మహా+ఈశ్వరుడు=మహేశ్వరుడు

- (ఖ) ఈ క్రింది తత్వ త్పదిములకుఁ దత్తత్పదిములు పరమగునేని అంత్యే 'అ'కారము లోపించును.
 హల + ఈషా = హాలీషా   లాంగల + ఈషా = లాంగలీషా
 ఉష్ణ + ఈషము = ఉష్ణీషము   మస్త + ఇష్కము = మస్తీష్కము
 (హల - హల్ + ఈషా = హాలీషా; ఇట్లు మిగిలినవి గ్రహించవలెను.)
- (గ) అ + ఉ = ఓ; ఉంద్ర + ఉదయము = ఉంద్రోదయము
 అ + ఉ = ఓ; దేవ + ఉర్జితము = దేవోర్జితము
 ఆ + ఉ = ఓ; మహా + ఉదయము = మహాఉదయము
 ఆ + ఉ = ఓ; రమా + ఉరీకారము = రమోరీకారము
- (ఘ) 'అ'కారమునకు 'ఋ'కారము పరమగునేని వచ్చు 'అ' ఆదేశమునకు లక్ష్యము గగ న సూత్రమునఁ జూడఁదగును.
- గుఃసంధిసమాప్తము.

3. వృ ద్ధి స ం ధి

1. 'అ'కారమునకు ఏ, ఐ, వర్ణములును, ఓ, ఔ, వర్ణములును పరమగునేని ఐ, ఔ, వర్ణములు క్రమముగా నేకాదేశముగా వచ్చును.
 (ఆ, ఐ, ఔ, ఆర్, వర్ణములకు వృద్ధియని సంజ్ఞ. ఇది వృద్ధిసంధి.)
- (కి) అ + ఏ = ఐ; కృష్ణ + ఏకత్వము = కృష్ణైకత్వము
 ఆ + ఏ = ఐ; ప్రజా + ఏకీభావము = ప్రజైకీభావము
 అ + ఐ = ఐ; సర్వ + ఐశ్వర్యము = సర్వైశ్వర్యము
 ఆ + ఐ = ఐ; మహా + ఐశ్వర్యము = మహైశ్వర్యము
 మమ + ఏకము = మమైకము కావలయును కానీ మమేకము అని స్వని హారము; ఇది యసాధువు.
- (ఖ) అ + ఓ = ఔ; దేవ + ఓకస్య = దేవోకస్య
 ఆ + ఓ = ఔ; మహా + ఓఘము = మహాఘము
 అ + ఔ = ఔ; కృష్ణ + ఔత్సక్యము = కృష్ణైత్సక్యము
 ఆ + ఔ = ఔ; మహా + ఔత్కంఠ్యము = మహాత్కంఠ్యము
2. 'అ'కారమునకు ఓతువు, ఓష్టము, అను శబ్దములు పరమగునేని 'ఔ' కారము వికల్పముగా నేకాదేశముగా వచ్చును. పక్షమున 'ఓ'కారమే ఏకాదేశ మగును.
 ఓంఘ + ఓష్టము - ఓంఘోష్టము, ఓంబోష్టము
 రమా + ఓష్టము రమాష్టము, రమోష్టము
 స్థూల + ఓతువు = స్థూలౌతువు, స్థూలౌతువు
 మహా + ఓతువు = మహాతువు, మహాతువు
3. 'అ'కారమునకు 'ఓం' యొక్క 'ఓ' కారము పరమగునేని 'ఓ' కారమే ఏకాదేశ మగును. వృద్ధిరాదు.
 శివాయ + ఓం నమః = శివాయోం నమః

౫. ఋ కా రా ది ప ద స ం ధి

౧౧. అకారాద్యచ్చులకు 'ఋ'కారము పరమగునేని సంధి వికల్పము.

- అ+ఋ=అర్; బ్రహ్మ+ఋషి=బ్రహ్మర్షి; బ్రహ్మఋషి.
- ఆ+ఋ=అర్; మహా+ఋణాను=మహార్ణాను; మహాఋణాను.
- ఇ+ఋ=య్య; గిరి+ఋషి; గిర్వ్యషి; గిరిఋషి.
- ఈ+ఋ=య్య; కేవీ+ఋతను=కేవ్యేతను; కేవీఋతను.
- ఉ+ఋ=వ్య; ధేను+ఋపభను=ధేవ్యపభనులు; ధేనుఋపభనులు.
- ఊ+ఋ=వ్య; వధూ+ఋణాను=వధ్వణాను; వధూఋణాను.

౧౨. ప్ర, ఋణ, దశ, శబ్దములకు 'ఋణ' శబ్దము పరమగునేని వృద్ధిపచ్చును.

'ఋ'కారమునకు వృద్ధి 'ఆర్' వర్ణము.

- ప్ర+ఋణము=ప్రార్ణము.
- ఋణ+ఋణము=ఋణార్ణము
- దశ+ఋణము=దశార్ణము.

ఋకారాది పదసంధి సమాప్తము.

౬. ఓ కా రా ం త వ ద స ం ధి

౧౩. 'గో' శబ్దమునకు 'అ'కారాదిపదము పరమగునేని 'గవ' ఆదేశము బహుళముగా వచ్చును.

(క) బహుళ మనగా విధింపబడిన కార్యము కొన్నిచోట్ల నిత్యముగా వచ్చుట, కొన్నిచోట్ల వికల్పముగా వచ్చుట, కొన్నిచోట్ల రాకుండుట, కొన్నిచోట్ల జెప్పబడిన కార్యమేకాక మరొక కార్యమును మరికొన్ని కార్యములును వచ్చుట. ఇందుజెప్పబడిన నాల్గు పక్షములును లక్ష్యము ననుసరించి యుండును. మన యిష్టానుసారముగాఁ గూర్పరాదు. దీని కాకర మిట్లున్నది.

(ఖ) క్వచిత్ప్రవృత్తిః క్వచిదప్రవృత్తిః, క్వచిద్విభాషా క్వచి దస్యజేవ విభేర్విధానం బహుధా సమీక్ష్య, చాతుర్విధం బాహుళకం వదంతి.

(గ) సూత్రమున బహుళగ్రహణముచే నొకమారు 'ప్రకృతిభావమును', ఒకమారు పరమైన 'అ'కారమునకు లోపమును, లోపసూచకముగా నడిమిని అవగ్రహము 'ఽ'ను వచ్చును.

- గో+అశ్వములు=గవ+అశ్వములు=గవాశ్వములు ('గవ' ఆదేశము)
- గో అశ్వములు (ప్రకృతిభావము) గోఽశ్వములు (అకారలోపము).

౧౪. 'గో' శబ్దమునకు 'ఆ'కారాద్యచ్చులు పరమగునేని గవ, గవ్, గ, ఆదేశములు వచ్చును. 'గ' ఆదేశమున సంధిరాదు.

- గో+అలయము=గవాలయము. (గవ, గవ్, ఆదేశముల నేకరూపము;) గ అలయము.
- గో+ఇందువు=గవేందువు (గవ+ఇందువు. గుణము) గవిందువు; గ ఇందువు

- గో+ఈశుఁడు=గవేశుఁడు; గవీశుఁడు; గఈశుఁడు
- గో+ఉత్కరఁడు=గవోత్కరఁడు; గవుత్కరఁడు; గఉత్కరఁడు
- గో+ఉభిస్యఁడు=గవోభిస్యఁడు; గవుభిస్యఁడు; గఉభిస్యఁడు
- గో+బుష్పభములు=గవన్నభములు; గవుష్పభములు; గబుష్పభములు
- గో+వేధితము=గవైధితము; గవేధితము; గవేధితము
- గో+విశ్వర్యము=గవైశ్వర్యము; గవిశ్వర్యము
- గో+ఓశుము=గవోశుము; గవోశుము; గఓశుము
- గో+శౌషధము=గవోశుషధము; గవోశుషధము

౧౫. 'గో' శబ్దమునకు అక్షి, ఇంద్ర, శబ్దములు పరమగునేని 'గన' ఆదేశము మాత్రమగును.

గో+అక్ష = గవాక్షము (చూ. సూ. ౩.౩.౧)

గో+ఇంద్రఁడు గవేంద్రఁడు

ఓకారాంత సదసంధి సమాప్తము.

౨. ఐ, ఔ, కా, రా, త, వ, ద, స, ం, ధి

౧౬. ఐ, ఔ, కా, రా, త శబ్దముల ఐ, ఔ, కారములకు అచ్చులు పరమైన యెడలఁ గ్రమముగా ఆమ్, ఆచ్, ఆదేశములు వచ్చును.

ఔ+ఆశ=ఔయాశ

ఔ+ఉదయఁడు=ఔవుదయఁడు

ఐ+అశ్వింశ=ఐనాశ్విలాష

ఐ, ఔ కారాంత సదసంధి సమాప్తము.

అచ్చింధి సమూహము.

౩. హ, ల్ప, ం, ధి

(క) క, ఖ, గ, ఘ, జ, చ, ఛ, ఙ, ఝ, ఞ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, బ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, ఇవి హల్లు లని వ్యవహరింపఁ బడును.

(ఖ) 'క' కారాదులందలి 'అ'కార ముచ్చారణార్థము.

(గ) సంస్కృతభాషయందు 'శ' వర్ణములేదు. కానీ కొన్ని పదములందు 'శ'కార ముచ్చరింపఁబడుచున్నది.

కశ, శేశ, దశము. మొ.

(ఘ) వర్ణోత్పత్తి స్థానములు.

అ, ఆ, క, ఖ, గ, ఘ, జ, ఛ, ఙ, ఝ, ఞ, లు కంఠ్యములు (కంఠమునఁబుట్టినవి)

ఇ, ఈ, చ, ఛ, ఙ, ఝ, ఞ, శ, లు తాలవ్యములు (తాలువులఁ)

ఋ, ఋ, ట, త, డ, ధ, ణ, ర,

వ, లు

ఋ, త, ధ, ద, ధ, న, ల, స, లు

ఊ, ఊ, ప, ఫ, బ, భ, మ, లు

వ, వి, లు

ఓ, ఔ, లు

వ

మూర్ధస్యములు (మూర్ధమునఁ బుట్టినవి)

దంత్యములు (దంతముల ,,)

ఓష్యములు (ఓషముల ,,)

కంఠతాలవ్యములు (కంఠతాలువులు ,,)

కంఠోష్యములు (కంఠోష్యములు ,,)

దంఠోష్యము (దంఠోష్యముల ,,)

జ, ఞ, ణ, న, మ, లు అనునాసికములు (నాసికఁబుట్టినవి) మరియు నీవర్ణములే యే వర్ణమునఁ జేరిననో యా యుచ్చారణమును గుఱిగొనుచును.

క, ఖ, గ, ఘ, జ

కవర్ణము.

చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ

చవర్ణము.

ట, ఠ, డ, ఢ, ణ

టవర్ణము.

త, థ, ద, ధ, న

తవర్ణము.

ప, ఫ, బ, భ, మ

పవర్ణము

య, ర, ల, వ, లు

అగతస్థములు.

శ, ష, స, హ, లు

ఊష్యములు.

ఈ ఏంజవర్ణాక్షరములకు

స్పృశ్యము అనియుఁ గోరె.

(చ). అకారాది ఔకారాంతము లగు వర్ణములకు అచ్చులు, స్వరములు అనియు, కకారాది హకారాంతము లగు వర్ణములకు హల్లులు, న్యగజసములు ననియు వ్యవహారము.

౧౭. క, చ, ట, త, ప, లకు అచ్చులును (క, ఖ, చ, ఛ, ట, ఠ, త, థ, ప, ఫ, శ, ష, స, వర్ణములకన్న భిన్నములైన) హల్లులును బగమైనయెడల గ, జ, డ, ద, బ, లు క్రమముగా వచ్చును.

వాక్ + ఈశుఁడు - వాగీశుఁడు

దిక్ + దంతి = దిద్దంతి

అచ్ + అంతము = అజంతము

అచ్ + లోపము = అన్లోపము

రాట్ + ఆదులు రాడాదులు

రాట్ + గణము రాడ్గణము

మరుత్ + ఈశుఁడు = మరుదీశుఁడు

తత్ + వినము = తద్దినము

కకుప్ + అధిపతి = కకుబధిపతి

అప్ + రాశి = అబ్రాశి

(క) పతత్ + అంజలి 'ఇట' 'అత్' లోపించి 'పత్' అని యగును. ఈ సూత్రముచే 'త' వర్ణము దవర్ణముగాదు. పతంజలి

౧౮. 'ద' వర్ణమునకు జ, ఝ వర్ణములు పరమగునేని 'జ' కారము వచ్చును.

తత్ + జాతి; తద్ + జాతి = తజ్ + జాతి = తజ్జాతి.

౧౯. 'ద' వర్ణమునకు డ, ఢ వర్ణములు పరమగునేని 'డ' కారము వచ్చును.

తత్ + డమరువు; తద్ + డమరువు = తడ్ + డమరువు. తడ్డమరువు.

తత్ + ధాలము; తద్ + ధాలము = తడ్ + ధాలము = తడ్డాలము.

౨౦. 'ద'వర్ణమునకు లకారము పరమగునేని 'ల'కారము వచ్చును.

సన్ + లలితము; సన్ + లలితిము = సల్ + లలితము = సల్లలితిము.

(క) ౧౮, ౧౯, ౨౦ సూత్రలక్ష్యములగుదుఁ బ్రప్రథమమున ౧౭ వ సూత్రముచే 'త'కారము 'ద'కారమగును.

౨౧. గ, జ, డ, ద, బ, వర్ణములకుఁ బరమైన 'హ'కారమునకు ఘ, ఝ, ఞ, ఠ, భ, వర్ణములు క్రమముగా వికల్పముగా వచ్చును.

వాగ్ + హరి = వాహ్రి; వాహ్రి   రాడ్ + హంత = రాడ్ధంత; రాడ్ధంత
అజ్ + హల్లులు = అజ్జల్లులు; అజ్జల్లులు   తద్ + హితము = తద్ధితము; తద్ధితము
కకుబ్ + హస్తి = కకుబ్ధస్తి; కకుబ్ధస్తి

(క) ఇటు ౧౭ వ సూత్రముచే క, చ, ట, త, ప, లకు గ, జ, డ, ద, బ, లు వచ్చెను.

౨౨. గ, జ, డ, ద, బ, లకు న, మ వర్ణములు పరమగునేని జ, ఞ, ణ, న, మ, లు క్రమముగా వికల్పముగా వచ్చును.

వాగ్ + నైపుణ్యము = వానైపుణ్యము; వానైపుణ్యము
వాగ్ + సూధుర్యము = వాసూధుర్యము; వాసూధుర్యము
అజ్ + అకము = అజ్కము; అజ్కము
అజ్ + మనము = అజ్మము; అజ్మము
గాడ్ + నిబయము = గాన్దిలయము; గాన్దిలయము
జగద్ + నాథుఁడు = జగన్నాథుఁడు; జగన్నాథుఁడు
జగద్ + నూరి = జగన్నూరి; జగన్నూరి
అజ్ + నాథుఁడు = అజ్నాథుఁడు; అజ్నాథుఁడు
కకుబ్ + సుహిళ = కకుబ్ధసుహిళ; కకుబ్ధసుహిళ

(క) ౧౭ వ సూత్రముచే క, చ, ట, త, ప, లకు గ, జ, డ, ద, బ, లు వచ్చెను.

(ఖ) 'స్వారాణ్ణముచినూదనః' అని అమరప్రయోగమును 'కకుబంత నిఖలరాణ్ణికరంబు' అను మనుచరిత్ర ప్రయోగమును దీనిచేఁ జింత్యములు. 'స్వారాణ్ణముచినూదనః; కకుబంతనిఖలరాణ్ణికరంబు' అనియే యుండవలయును. కానీ 'ణ్ణ'త్వమే శ్రావ్యము.

౨౩. 'డ'కారమునకు 'నవతి' శబ్దము పరమగునేని నిత్యముగా 'డ'కారమునకును 'న'కారమునకును 'ణ'త్వము వచ్చును.

షడ్ + నవతి = షడ్ + నవతి = షణ్ణవతి

౨౪. గ, జ, డ, ద, బ వర్ణములకు మయము, మాత్రము మొదలయిన 'మ'కారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని క్రమముగా నిత్యముగా జ, ఞ, ణ, న, మ, వర్ణము లగును.

వాగ్ + గుంప్రియు = వాక్ష్మిప్రియు

అగ్ + ,, = అగ్నిప్రియు

రాడ్ + ముత్తుండు = రాజ్మాత్తుండు

కేమగ్ + నాత్రియు = కేమనాత్రియు (కేమనాత్రియు, స్పృష్టయశ్చయ్యుః సామివ, లు. కొండలు
 శృషోదరాదిసాకముచే బత్సవసునేసి సామిన్విసంగిః - ౦శుగు)

మగ్ + మయము = మేన్మయము

న్యగ్ + ,, = న్యన్మయము

అబ్ + నయము = అన్మయము

౨౫. క, చ, ట, త, ప, లకుఁ బరముగానున్న 'శ' వర్ణమునకు 'ఛ' కారము వికల్పముగా వచ్చును.

వాక్ + శతము = వాక్శతము, వాక్శరము

అచ్ + శతము = అచ్ఛతము; అచ్ఛతము

రాగ్ + శాసనము = రాగ్శాసనము; రాగ్శాసనము

తత్ + శాస్త్రము = తత్శాస్త్రము; తత్శాస్త్రము

అప్ + శీకరము = అప్శీకరము; అప్శీకరము

(క) ఇట తచ్ఛాస్త్రము, తచ్ఛాస్త్రము అను స్థలములందు 'శ' వర్ణమునకు ఛకారము వచ్చుట యేకాక 'త' కారమునకు 'చ' కారము వచ్చినది. అది యీ క్రింది సూత్రముచే వచ్చును.

౨౬. 'త' వర్ణమునకు చ, ఛ, శ వర్ణములు పరమైనచో 'చ' వర్ణము వచ్చును.

శురుత్ + ఇలనము = శురుచ్చులనము

చలత్ + గదము = చలచ్చునము

లసత్ + శాంతి = లసచ్ఛాంతి; లసచ్ఛాంతి (వైముత్తాయుచే లుచ్చులు)

౨౭. 'త' వర్ణమునకు ట, త, వర్ణములు పరమగుచో 'ట' వర్ణము వచ్చును.

తత్ + టీక = తట్టీక తత్ + తక్కురులు = తట్టక్కురులు

౨౮. సకారాంతములయిన (మనస్ మొదలగు) శబ్దములకు చ, ఛ వర్ణములు పరమగునేని సకారమునకు శవర్ణము వచ్చును.

మనస్ + ఇలనము = మనశ్చలనము మనస్ + చిత్రము = మనశ్చిత్రము

౨౯. సకారాంతపదముల సకారమునకు శవర్ణము పరమైనయెడలఁ బ్రాప్తయముగా శవర్ణమును విసర్జమును వచ్చును.

మనస్ + శాంతి = మనశ్శాంతి; మనశ్శాంతి మనస్ + శక్తి = మనశ్శక్తి; మనశ్శక్తి

౩౦. సకారాంతపదముల సకారమునకు క, ఖ, ప, ఘ, వర్ణములు పరమగునేని విసర్జము వచ్చును.

మనస్ + కశులము = మనశ్కశులము మనస్ + భేదము = మనశ్భేదము

మనస్ + క్షోభము = మనశ్క్షోభము మనస్ + ఫలము = మనశ్ఫలము

పయస్ + పానము = మనశ్పానము

(క) 'మనశ్శ్లోభము' మొదలగు పదములందు విసర్గరాసంతరమున 'క్ష' కారము నుచ్చరించునపుడు విసర్గము లేన ట్లుచ్చరింపరాదు. విసర్గము స్ఫుటముగా వినఁబడున ట్లుచ్చరింపవలయును.

3౧. అవ్యయముకాని సకారాంతపదముయొక్క సకారమునకు పాశ, కల్ప, క, కామ్య, (కామ్యచ్) ప్రత్యయములు పరమగు నేని విసర్గము రాదు.

పయస్ + సాశము = పయస్పాశము   యశస్ + కల్పము = యశస్కల్పము
 సుయస్ + క = సుయశస్కుఁడు   యశస్ + కామ్య = యశస్కామ్య

(క) అవ్యయ సకారమునకు విసర్గము వచ్చును.
 వ్రాణశిఖ్యము

(ఖ) అవ్యయమైనను సద్యస్ యొక్క సకారమునకు విసర్గము రాదు. సద్యస్కము.

32. అవ్యయముకాని 'అస్' అంతపదముయొక్క సకారమునకు 'కృ' ధాతు కృదంతరూపములును, 'కమ' ధాతు కృదంతరూపములును, కగస్, కుంభ, పాత్ర, కుశ, కర్ణి, శబ్దములును పరమగు నేని విసర్గము రాదు.

అయస్ + కారుఁడు = అయస్కారుఁడు   పయస్ + కుంభము = పయస్కుంభము
 శ్రేయస్ + కాముఁడు = శ్రేయస్కాముఁడు   అయస్ + పాత్రము = అయస్పాత్రము
 అయస్ + కాంతము = అయస్కాంతము   పయస్ + కుశలు = పయస్కుశలు
 అయస్ + కర్ణి = అయస్కర్ణి

(క) 'అస్' అంతమగు అవ్యయ సకారమునకు విసర్గము వచ్చును.
 స్వస్ + కాముఁడు = స్వస్కాముఁడు

33. ఈక్రింది భాస్, అహస్, మొదలగు శబ్దముల సకారమునకు 'కర' ప్రభృతి తత్తచ్ఛబ్దములు పరమగు నేని విసర్గము రాదు. దీనిని కస్కాదిగణ మండ్రు. ఇది యాకృతిగణము.

భాస్కరుఁడు, అహస్కరుఁడు, సద్యస్కాలము, అయస్కాండము, కాతస్కుతుఁడు
 (హా, నూ. 222.) తమస్కాండము, మేవస్పిండము, దినస్పతి, శుకస్కన్ధము మొ.

3౪. సమాస ప్రథమపదములైన అధశ్, శిరస్, శబ్దముల సకారమునకు విసర్గము రాదు.
 అధస్పదము, శిరస్పదము

(క) సమాస ప్రథమపదములు గానినో విసర్గము వచ్చును.
 పరచుపరకపదము

35. శిరస్, నమస్, శబ్దములకు 'కృ' ధాతు కృదంతరూపములు పరమగు నేని సకారమునకు వికల్పముగా విసర్గము వచ్చును.

శిరస్ + కాము = శిరస్కాము; శిరస్కారము
 నమస్ + కాము = నమస్కాము; నమస్కారము

31. 'పురన్' శబ్దమునకు 'కృ' ధాతు కృదంతయాపములు పరమైన విసర్గము రాదు.
పురన్ + కారము = పురస్కారము

32. ఇస్, ఉస్, అంత ఉపసర్గలయు శబ్దములయు సకారమునకు క, ఖ, ప, ణ, వర్ణములు పరమైనయెడల సకారము వచ్చును.

నిస్ + కారము = నిష్కారము	ధనుస్ + గుండము = ధనుష్గుండము
బహిస్ + కారము = బహిష్కారము	గనుస్ + ఫలకము = గనుష్ఫలకము
దన్ + కము = దన్కము	చతుస్ + సంహారత్ = చతుస్సంహారత్
ప్రాగుస్ + కారము = ప్రాగ్కారము	చతుస్ + పదము = చతుష్పదము
సర్పిన్ + కుండిక = సర్పిస్కుండిక	సర్పిన్ + పాశము = సర్పిష్పాశము
సర్పిన్ + పాత్రము = సర్పిష్పాత్రము	సర్పిన్ + కల్పము = సర్పిష్కల్పము
ధనుస్ + క్షోటి = ధనుష్క్షోటి	(ను) సర్పిన్ + క = నుసర్పిష్కము
సర్పిన్ + కార్యము = సర్పిష్కార్యము	

(క) 'ముహున్' శబ్ద సకారమునకు షత్వము రాదు.
ముహున్కారము

(ఖ) అవ్యయములుగాని సర్పిన్, ధనుస్, మొదలగు ఇస్, ఉస్, అంత పదములు సమాసాదియందున్నపుడే సకారమునకు షత్వము వచ్చును. పూర్వపదమును గలిగియున్నయెడల విసర్గమే వచ్చును.
పరమసర్పిక్కుండిక   సమాధనుఃఖండము

33. 'దోస్' యొక్క సకారమునకు షాశ, కల్ప, క, కామ్య, ప్రత్యయములు పరమగునేని షత్వము వచ్చును.
దోష్కల్పము మొ.

34. సకారమునకు ట, వర్ణము పరమగునేని షత్వము వచ్చును. షకారము పరమగునేని షత్వ విసర్గములు వచ్చును.
అయస్ + టంకము = అయష్టంకము
మనస్ + వట్పదము = మనష్వట్పదము; మనఃవట్పదము
చతుస్ + వష్టి = చతుష్వష్టి; చతుఃవష్టి
(క) బహిస్ + స్థా = బహిఃస్థా అనియే యగును. కాని బహిఃస్థా యని వ్యవహరింతురు. ఇది ఆసాధువు.

35. 'అన్' అంతపదమునకు 'అ'కారము పరమైనపుడు పూర్వపరస్థానములందలి 'అన్ + అ'వర్ణములు లోపించి ఓకారము వచ్చును.

(క) ఇచ్చట అకారలోపనూచకముగా అవగ్రహము వచ్చును.
మనస్ + అభిలాష = మన్ + ఓ + భిలాష = మనోభిలాష

36. 'అన్' అంతపదమునకు 'ఆ'కారాద్యచ్చులు పరమైనపుడు సకారమునకుఁ బర్యాయముగా లోప యకారములు వచ్చును. లోప పక్షమున సంధిరాదు.

మనస్ + ఆనందము = మన ఆనందము; మన యానందము.

మనస్ + ఉల్లాసము = మన ఉల్లాసము; మన యుల్లాసము (మనోల్లాసము అనరాదు.)

పయస్ + ఓఘము = పయఓఘము; పయయోఘము.

(క) మనస్ + ఈషా. ఇట 'అస్' లోపించును.

మనీషా

వెనుక నాయాచోట్ల సుదాహృతములయిన కుద్దాల, కుత్కీల, శకింధు, కిర్కంధు, వృకంధు, కులటా, సీమంత, సారంగ, సూర్తాండ, వేదండ, అలక్త, పర్కటీ, హలీషా, లాంగలీషా, ఉష్ణీష, చుస్తిష్క, మండీర, పతింబలి, మనీషా, శబ్దములందు ధయయతివచ్చునని అప్పకవీయమునఁ జెప్పఁ బడినది.

(ఖ) వాసస్ + ఉదకము = వాసఉదకము కావలసి యుండఁగా వాసోదకమని వ్యవహారము గలదు. కానీ ఉదకార్థమున దకశబ్దము గలదు. చూ. (రూపభేద ప్రకరణము.)

౪౨. 'అస్' అంతపదమునకు (క, ఖ, చ, ఛ, ట, ఠ, డ, ధ, వ, ఘ, శ, ష, స వర్ణములు దక్క) మిగిలిన హల్లులు పరమైనపుడు 'అస్' స్థానమున 'ఓ'కారము వచ్చును.

మనస్ + గతి = మనోగతి

మనస్ + నేత్రము = మనోనేత్రము

అయస్ + ఘంట = అయోఘంట

తపస్ + బలము = తపోబలము

మనస్ + జవము = మనోజవము

శిరస్ + భారము = శిరోభారము

సర్వతిస్ + ఝంక్తి = సర్వతోఝంక్తి

తేజస్ + వ్యూర్తి = తేజోవ్యూర్తి

పయస్ + ఉంబరము = పయోఉంబరము

మనస్ + యంత = మనోయంత

యశస్ + ఘక్ = యశోఘక్

మనస్ + రధము = మనోరధము

మనస్ + దయితుఁడు = మనోదయితుఁడు

శ్రేయస్ + లాభము = శ్రేయోలాభము

తపస్ + ధనము = తపోధనము

మనస్ + వేగము = మనోవేగము

తపస్ + హోమములు = తపోహోమములు

(క) 'ఉషస్' శబ్దమునకు 'బుధ'శబ్దము పరమగునేని 'స'కారమునకు రేఫమువచ్చును. ఉషర్బుఘుఁడు.

(ఖ) దుర్వాసస్ + మహాముని = దుర్వాసోమహాముని యని కావలసియున్నది; కానీ దుర్వాస మహాముని యని ప్రయోగములు గలవు. ఇట్లే శ్వశ్వఃపాపీయదివసా అనుచో పాపీయస్ + దివసా = సాపీయో దివసా అనియుండవలసినను పాపీయదివసా అని ప్రయోగక్తయైయున్నది.

“విరుకర్త శిరాక్ష ద్రోణిరధఃపాదరక్షోపమాక్ష” అనునెడ శిరాక్ష, రక్షోపమాస్ అను ప్రయోగములు గానవచ్చుచున్నవి. ఇట్టివి “నేచిత్సికారాంతాః ఆకారాంతా అపి భవంతి” అను న్యాయముచే ఆకారాంతత్వ మంగీకరించినచో సిద్ధములగును. అట్టియెడ మనోల్లాసము, జప తపాదులు (తపస్ + అదులు - రవి నూత్రముచే తపాదులు గావలెను) మొదలగునవి సాధువులగును. లేక పృషోదరాది వాతముచేఁగూడ సిద్ధింపఁజేయవచ్చును.

(గ) వత్, విక్ష, వల, ప్రత్యయముల 'వ'కారము పరమగునపుడు 'అస్'నకు ఓత్తమురాదు.

యశస్ + కర్ = యశస్కర్తుడు
 తేజస్ + వికా = తేజస్వికా
 ఉర్జస్ + పు = ఉర్జస్వపుడు
 తేజోపంతుడు, రసోకత మొదలగునవి చిట్టములు.

౪౩. ఇకారాద్యచ్చులు పూర్వమందుగల సకారమునకు (క, ఖ, చ, ఛ, ట, ఠ, త, థ, ప, ఫ, శ, ష, స వర్ణములుగాక మిగలిన) నొల్లులును. అచ్చులును బరమగునేని రేఫము వచ్చును.

అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం

౪౪. స్వస్, అంతస్, ప్రాతస్, పునస్, అహస్, శబ్దముల సకారమునకు (క, ఖ, చ, ఛ, ట, ఠ, త, థ, ప, ఫ, శ, ష, స, వర్ణములకంటె భిన్నములైన) హల్లులును, అచ్చులును బరమగునేని రేఫము వచ్చును.

స్వస్ + అం = స్వహం	అహస్ + అం = అహం
అంతస్ + అం = అంతం	అహస్ + అం = అహం
ప్రాతస్ + అం = ప్రాతం	స్వస్ + అం = స్వహం
పునస్ + అం = పునం	అంతస్ + అం = అంతం

(క) 'అహస్' శబ్దమునకు పతి, పుత్ర, శబ్దములు పరమైనచో సకారమునకు రేఫము వికల్పముగా వచ్చును. వికల్పపక్షమున విసర్గము వచ్చును.

అహర్పతి; అహర్పతి   అహర్పత్రుడు; అహర్పత్రుడు

౪౫. పై శబ్దములయే ఇకారాద్యచ్చులు పూర్వమందుగల సకారాంత శబ్దములయే సకారమునకు రేఫము పరమగునపుడు 'స'కార లోపమును పూర్వార్థమునకు దీర్ఘమును వచ్చును.

స్వస్ + అం = స్వహం	అహస్ + అం = అహం
అంతస్ + అం = అంతం	అహస్ + అం = అహం
ప్రాతస్ + అం = ప్రాతం	స్వస్ + అం = స్వహం
పునస్ + అం = పునం	అంతస్ + అం = అంతం
అహస్ + అం = అహం	అహస్ + అం = అహం

(క) 'అహస్' మొదలగు దీర్ఘముగల సకారాంతశబ్దములకు సకారలోపము మాత్రమే కానబడును.

(ఖ) 'అహస్' శబ్దమునకు రూప, రాత్ర, రథంతర శబ్దములు పరమగునేని 'అస్' స్థానమున 'ఓ' కారము వచ్చును.

అహస్+రూపము=అహోరూపము

,, +రాత్రము=అహోరాత్రములు

,, +రథంతరము=అహోరథంతరములు

(గ) స్వర్, అంతర్, ప్రాతర్, పునర్, అని సంస్కృత వ్యాకరణమున నీ నాలుగును రేఫాంతములుగాను, అహస్ అనునది నకారాంతముగాను (అహన్) జెప్పబడినను సౌకర్యార్థ మిందు నన్నింటికిని 'స' కారాంతత్వ మాశ్రయింపబడినది.

౪౬. అచ్చులును, య, ర, ల, ఐ లును బరమందుఁగల క, ఖ, చ, ఛ, ట, ఠ, త, ధ, ప, ఫ వర్ణములు పరమైనపుడు 'పుం' శబ్దమునకుఁ దుదిని సకారాగమము వచ్చును. ఈ సకారమునకు విసర్గమురాదు.

పుం+కోకిలము=పుంస్కోకిలము

పుం+త్విము=పుంత్విము

పుం+పికము=పుంస్పికము

౪౭. హ్రస్వాక్షరమునకు ఛకారము పరముగానుండ 'చ'కార మంతాగమముగా వచ్చును.

శివ+ఛాయ=(శివ+చ్+ఛాయ) శివచ్ఛాయ

తిరు+ ,, =(తిరు+చ్+ఛాయ) తిరుచ్ఛాయ

౪౮. దీర్ఘాక్షరమునకు ఛకారము పరముగా నున్న చకారము వికల్పముగా అంతా గమముగా వచ్చును.

లక్ష్మీ+ఛాయ=లక్ష్మీచ్ఛాయః; లక్ష్మీఛాయ

శాఖా+ ,, =శాఖాచ్ఛాయః; శాఖాఛాయ

౪౯. గీర్, ధూర్, శబ్దములకు పతి, పుత్ర, శబ్దములు పరమైనయెడల వికల్పముగా రేఫమునకు విసర్గము వచ్చును.

గీర్+పతి=గీఃపతి; గీర్పతి

గీర్+పుత్రుఁడు=గీఃపుత్రుఁడు; గీర్పుత్రుఁడు

ధూర్+పతి=ధూఃపతి; ధూర్పతి

ధూర్+పుత్రుఁడు=ధూఃపుత్రుఁడు; ధూర్పుత్రుఁడు

(క) గీష్పతి యనియు వ్యవహారము గలదు.

౫౦. 'దివ్' శబ్దము హ్రస్వాచ్చులుపరమగునపుడు అకారాంతమగును (దివ).

దివ్+అంగన=దివ+అంగన=దివాంగన

దివ్+అధీశుఁడు=దివ+అధీశుఁడు=దివాధీశుఁడు

(అ) దీర్ఘాచ్చులు పరమగుచో 'అ'కారాంతత్వము వికల్పముగా నగును.

దివ్ + ఈశ్వరుఁడు = దివ + ఈశ్వరుఁడు = దివేశ్వరుఁడు

„ „ = దివీశ్వరుఁడు

దివ్ + ఊఁఁ = దివ + ఊఁఁ = దివోఁఁ

„ „ = దివూఁఁ మొ.

(ఆ) 'ఓకన్' శబ్దముయొక్క 'ఓ'కారము పరమగుచో నిత్యముగా అకారాంతమగును.

దివ్ + ఓకన్ = దివ + ఓకన్ = దివకన్ సులు.

(ఇ) 'దివ్' శబ్దార్థకమగు 'ద్యు'శబ్దమును గలదు.

ద్యు + ఉద్యానము = మ్యాద్యానము మొ.

(ఈ) 'దివ్' శబ్దము హల్లులు పరమగుచో సమాసమున 'ద్యు' అని యగును.

ద్యులోకము, ద్యుమణి, ద్యుచరులు మొ.

(ఉ) 'దివ్' శబ్దార్థకమగు 'ద్యో' శబ్దమును గలదు. అప్పుడు ద్యోలోకము, ద్యోమణి, ద్యోచరులు అనియు నుండును.

హల్సంధి సంపూర్ణము

సంధి ప్రకరణము సమాప్తము.

—

౨. కృత ప్రకరణము

అజంతములనియు హలంతములనియు ధాతువులు రెండు విధములు.

౧. ఆకారాంత ధాతుప్రకరణము

౧. ఖ్యా = ప్రవచించు	౨౧. పా = త్రాగు
౨. గా = గానము చేయు (గై)	౨౨. భా = వెలుగు
౩. గ్లా = అలసటగొను (గ్లై)	౨౩. మా = కొలుచు
౪. ఫ్రా = మూర్ఖుని	౨౪. మాన్ = మసనము చేయు; చెప్ప
౫. ఛా = ఛేదించు (ఛో)	౨౫. ఖ్లా = వాడు (ఖ్లై)
౬. జ్ఞా = తెలిసికొను	౨౬. యా = పోవు
౭. త్రా = రక్షించు (త్రైజ్)	౨౭. లా = గ్రహించు
౮. దరిద్రా = బీదపడు	౨౮. వా = వీచు
౯. దా = ఇచ్చు (దాచ్)	౨౯. వా = నేయు (వేచ్)
౧౦. దా = ,, (దాచ్)	౩౦. శా = పదును సేయు (శో)
౧౧. దా = కోయు (దో)	౩౧. శ్యా = ముడుచుకొను, గడ్డకట్టు (శ్యైజ్)
౧౨. దా = రక్షించు (దేజ్)	౩౨. సా = ముగించు (సో)
౧౩. దా = బోధించు (దైవ్)	౩౩. స్థా = ఉండు (స్థా)
౧౪. దా = కోయు (దాప్)	౩౪. స్త్యా = ప్రోసువడు (స్త్యై)
౧౫. (ని) ద్రా = నిద్రించు	౩౫. స్నా = స్నానమాడు (స్నా)
౧౬. ధా = త్రాగు (ధేచ్)	౩౬. హా = విడుచు (హచ్)
౧౭. ధా = ధరించు, పోషించు (దుధాచ్)	౩౭. హా = వెళ్ళు (హజ్)
౧౮. ధ్యా = ఊఁడు	౩౮. హ్య్ = పిలుచు (హ్యైచ్)
౧౯. ధ్యా = ధ్యానించు (ధ్యై)	౩౯. ఖ్షా = క్షీణించు (క్షై)
౨౦. పా = రక్షించు	

(క) విసృలమైన యర్థమును లఘుమార్గమునఁ జెలుపువిధమునకు వృత్తి యని పేరు. సంస్కృత వ్యాకరణమున నీకృత్తు లయిదు. కృద్వృత్తి, తద్ధితవృత్తి, సమాస వృత్తి, ఏక శేషవృత్తి, సనాద్యంతధాతువృత్తి.

(౧) కృద్వృత్తి:—క ర్త (కరోతీతి, కనోషీతి, కనోమీతి ఇత్యాది విపులార్థమును ఈ పదము బోధించుచున్నది.)

(౨) తద్ధితవృత్తి:—దాశరథి (దశరథస్య అపత్యం పుమాన్; ఇంత యర్థము నీపదము బోధించుచున్నది.)

(౩) సమాసవృత్తి:—మృగనేత్రా (మృగస్య నేత్రే ఇవ నేత్రే యస్యాః సా) ఇంతయర్థమును ఈ సమాసము తెలుపుచున్నది.)

(౪) ఏకశేషవృత్తి:—పితరులు (మాతాచ పితాచ - ఇంత యర్థమును ఈ పదము తెలుపుచున్నది.)

(౫) సనాద్యంత ధాతువృత్తి:—తిత్తీర్షువు (తరీర్షుం యః ఇచ్ఛతి సః - ఇంత యర్థము నీ పదము బోధించుచున్నది.)

జేగీయమానుఁడు (పునఃపునః గాయతి; ఇంత యర్థము నీ పదము బోధించుచున్నది.) కృష్ణత్ (కృష్ణ ఇవ ఆచరణ; ఇంత అర్థము నీ పదము బోధించుచున్నది.)

(ఖ) ఈ ప్రకరణమున ధాతువులకుఁ గర్తృగ్ధాదులందు విధింపఁబడఁ ప్రత్యయములు కృత్తు లనఁబడును. కృత్ప్రత్యయములు కృతాదులు.

(గ) ధాతువులు పరస్మైపదములు; ఆత్మనేపదములు; ఉభయపదములు అని యుండఁ విధములుగా నున్నవి.

(ఘ) 'శతృ' ప్రత్యయములములు పరస్మైపదములు; 'శాసచ్' ప్రత్యయములు ఆత్మనేపదములు; ఈ ప్రత్యయద్వయము లుభయపదము లనియు గ్రహింపవలయును. సిద్ధాంతకొముదియందు "అనునాస్తే త్వలక్షణ మాత్మనేపద మనిత్యం" అని యుగటచే గొన్ని యాత్మనేపదములకును శతృప్రత్యయము గాన వచ్చుచున్నది. స్యందన్, స్థాయత్ ము॥

(జ) ఉభయపద ధాతువులకుఁ గ్రియాఫలము గర్తను బొందునేని 'శాసచ్' ప్రత్యయమును అట్లు సొందదేని 'శతృ' ప్రత్యయమును వచ్చును. కానీ గణగన్నమహాదధిలో వర్ధమానుఁడు పెక్కడల వ్యభిచారమును గానవచ్చుచున్నదని ఇట్లు చెప్పెను.

"అకరో దచి రేశ్వరః క్షితౌ ద్విషదారంభఫలాని భస్మసాత్" యః సునంశము. "తనోతి శుభ్రం గుణసంపదాం యశశి" ఇత్యాదౌ ఫలవత్కర్తరి పరస్మైపదమ్. "ఫలం విశోపకారాయ దత్తే పర్వణిపర్వణి" కమల వనోద్ధాటనం కుర్వశేగే (యే = సూర్యరశ్మయః) ఇత్యాదౌ అఫలవత్కర్తర్యాత్మనేపదమ్."

(చ) ఎల్ల అజంత హలంత ధాతువులకును గర్తృగ్ధాదులమున వర్తమానకాలమున శతృ (అత్) ప్రత్యయమును శాసచ్ (ఆన) ప్రత్యయమును వచ్చును. అవి నచ్చినపుడు ధాతువులు నానావిధములగు మార్పులను బొందును.

(ఛ) అత్, ఆన, ప్రత్యయములు చేరిన 'ఆ'కారాంత ధాతువుల రూపములు యథా ప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

౧. ప ర స్మై ప ద ము లు

- గా (గాయ్) + అత్ = గాయత్
- గా (గాయ్) + ,, = గాయత్

దా	(దాయ్)	+	అత్	=	దాయత్ (దైవ్)
ధ్యా	(ధ్యాయ్)	+	,,	=	ధ్యాయత్
షూ	(షూయ్)	+	,,	=	షూయత్
క్షా	(క్షాయ్)	+	,,	=	క్షాయత్
స్యా	(స్యాయ్)	+	,,	=	స్యాయత్
ధా	(ధయ్)	+	,,	=	ధయత్ (ధేట్)
పా	(పిబ్)	+	,,	=	పిబత్ (త్రాగు)
ఇప	(ఇప్పి)	+	,,	=	ఇపత్
ధమ్	(ధమ్)	+	,,	=	ధమ్త్
మన్	(మన్)	+	,,	=	మనత్
జహ్	(జహ్)	+	,,	=	జహత్ (హక్)
జిఘ్ర	(జిఘ్ర)	+	,,	=	జిఘ్రత్
యచ్ఛ	(యచ్ఛ)	+	,,	=	యచ్ఛత్ (దాణ)
దరిద్ర	(దరిద్ర)	+	,,	=	దరిద్రత్
ద్యో	(ద్యో)	+	,,	=	ద్యోత్ (దో)
జ్యో	(జ్యో)	+	,,	=	జ్యోత్
ఛ్యో	(ఛ్యో)	+	,,	=	ఛ్యోత్
శ్యో	(శ్యో)	+	,,	=	శ్యోత్
వీఛ		+	,,	=	వీఛత్ (వీఛ)
కాపా		+	,,	=	కాపాత్ (కాపాడు)
భా		+	,,	=	భాత్
లా		+	,,	=	లాత్
స్నా		+	,,	=	స్నాత్
శ్యా		+	,,	=	శ్యాత్
యా		+	,,	=	యాత్
దా		+	,,	=	దాత్ (దాప్)
నిద్రా		+	,,	=	నిద్రాత్

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

దా (దయమ్)	+	ఆన	=	దయమానుఁడు (దేజ్)
మా (మిమ్)	+	,,	=	మిమానుఁడు; నిర్మిమాణుఁడు (చూ. ౧౩. నూ)
త్రా (త్రాయమ్)		,,	=	త్రాయమాణుఁడు (చూ. ౧౩. నూ)
శ్యా (శ్యాయమ్)	+	,,	=	శ్యాయమానము
హ (హిమ్)	+	,,	=	హిమానుఁడు; ఉజ్జిహనుఁడు (హిజ్)

3. ఉ భ య ప ద ము లు

ధా (దధ్) అత్ ; ఆన = దధత్, దధానుఁడు; శ్రద్ధధానుఁడు (దుధ్ధాన్)
 దా (దద్) ,, ,, = దదత్, దదానుఁడు, ఆదదానుఁడు. (దాద్)
 వా (వయ్, వయమ్) అత్ ; ఆన = వయత్, వయమానుఁడు (వేద్)
 హ్య (హ్యయ్, హ్యయమ్) ,, ,, = హ్యయత్, హ్యయమానుఁడు
 జ్ఞా (జ్ఞా) ,, ,, = జానత్, జానానుఁడు

౫౧. అచ్చులు, కవర్ణము, పవర్ణము, య, వ, ర, వర్ణములు వీని యన్నింటితోఁ గాని కొన్నింటితోఁగాని వ్యవధానమున్నను బొత్తుగా లేకున్నను, ఏకపదము నందలి ఋ, ర, ష, వర్ణములకుఁ బరమైన సకారమునకుఁ గాత్యము వచ్చును.

త్రాయమాన—త్రాయమాణుఁడు.

౫౨. వ్ర, పరా, అవ, సం, అను, అవ, నిన్, నిర్, దున్, దుర్, వి, ఆజ్, ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉప, ఈ యిఱువదియెండును ఉపసర్గ లని వ్యవహరింపబడును. 'ఆజ్' యొక్క జకారము లోపించును.

(క) ఈ యుపసర్గలు ధాతువులకు ముందుఁ జేర్చినచో గొన్నియెడల సర్థము హెచ్చును. కొన్నియెడలఁ దగ్గును. కొన్నియెడల నున్నదున్నట్లుగఁడును. దీని నీ క్రింది శ్లోకమునఁ గననగును.

శ్లో॥ ధాత్వర్థం బాధతే కశ్చి త్కశ్చిత్త మనువ ర్తతే
 తమేవ విశిష్యస్య ఉపసర్గగతి స్త్రిధా.

ఏతద్వి శేషమును నుపసర్గ ప్రకరణమునఁ జూడఁదగును.

- దాసము = ఇచ్చుట, ఆదాసము = గ్రహించుట
- స్థాసము = ఉనికి, ప్రస్థాసము = ప్రయాణము
- మాసము = కొలత, ప్రమాణము = కొలత
- ఉపమాసము = సాటి, అవమాసము = తిగస్కారము

(ఖ) లోకవ్యవహారమున నేయేధాతువులకు ముందేయే యుపసర్గలుండునో వానినిఁ బెలిసికొని ప్రయోగింపవలయును. కానీ యెల్ల ధాతువులకు నెల్లయుపసర్గలను దగిలింపరాదు.

(గ) అవ, అపి ఉపసర్గల 'అ' కారమున కొక్కొక్కయెడ లోపమగును.

అవధానము - వధానము; అపిధానము - పిధానము - అవలగ్నము - వలగ్నము; (శతావధానము - శతవధానము మొ.)

'అవధరించు' పదమునందలి 'అవ' యొక్క 'అ' కారమునకు తిరువతి వేంకటేశ్వరులు లోపము చెప్పిరి.

(ఉ) .....మునీ,
 ద్రా ! వధరంచి మాప్పాదయతామరసమ్ము వలర్పణేయ వే !

దేవీభాగవతము -

౫౩. ప్ర, పరా, సి, పరి, ఈ యుపసర్గలకుఁ బరమైన మా, యా, హా, పా, వా, ధాతువుల ప్రత్యయ నకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - యానము = ప్రయాణము	నిర్ - వానము = నిర్వాణము
నిర్ - యానము = నిర్వాణము	నిర్ - మునుకుండు = నిర్ముకుండు
నిర్ - మానము = నిర్మాణము	ప్ర - హీనము = ప్రహీణము
ప్ర - పానక = ప్రపానకము	పరి - పానము = పరిపానము
పరి - మానము = పరిమాణము	

౫౪. దా, (దాశ, దాఖ్, దేజ్, దో) ధా, ధాతువుల కృదంతరూపములు పరమగునేని 'ప్ర' కుఁ బరమైన 'ని' యొక్క నకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - ని - హితము = ప్రణిహితము
ప్ర - ని - ధానము = ప్రణిధానము
ప్ర - ని - దానము = ప్రణిదానము

౫౫. అజంత హాలంత ధాతువులకుఁ బరముగాఁ గర్తృర్థమున 'అక' (ద్వ్యల్) తృ (తృచ్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

౫౬. ఆకారాంతధాతువులకుఁ బరమైన అక, ఇక (ణిని) అ (ణ, ఘుఖ్) అమ్ (ఁముల్) ఇకా, ప్రత్యయములకాముందు యకారము (యుక్) ఆగమముగా వచ్చును.

అ + అక = గాయకుఁడు	దరిద్రా + అక = దరిద్రాయకుఁడు
సం, హా + అక = సంధాయకుఁడు	దా + త్వి = గాల్చి

౫౭. తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'దరిద్రా' యొక్క 'ఆ' కారమునకు 'ఇ'త్వము వచ్చును.

విశ్రిన్తి

౫౮. ఇ, ఉ, కారాంతోపసర్గలమీఁది 'స్థా' ధాతు 'స' కారమునకు ణత్వము వచ్చును.

౫౯. 'ష' కారమునకుఁ బరమైన తి, థ, స, వర్ణములు క్రిమముగా ట, త, ణ, వర్ణము లగును.

ప్ర - స్థాత్వ = ప్రతిష్ఠాత్వ	అను - స్థాత్వ = అనుష్ఠాత్వ

(క) 'ఉత్' కుఁ బరమైన 'స్థా' ధాతునకారము లోఁపించును.

ఉత్ + స్థాత్వ = ఉత్థాత్వ.

మధు - పా - మధుప - మధుపము (పా = త్రాగు)

మహీ - య - మహీప - మహీపుడు (పా = రక్షించు)

ముఖ - రా - ముఖర - ముఖరము (ముఖమును అనగా ముఖవ్యాపార మగు వాగుడును

గ్రహించునది.)

మధు - య = మధురము

సర్వ - జ్ఞా - సర్వజ్ఞ - సర్వజ్ఞుడు.

కృత - య - కృతజ్ఞ - కృతజ్ఞుడు

మనస్ - య - మనోజ్ఞ - మనోజ్ఞము

నదీ - స్నా - నదీష్ఠ - నదీష్ఠుడు (చూ. 23 సూ.)

పార్శ్వి - త్రా - పార్శ్విత్రి - పార్శ్విత్రికు

(క) కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'ప్ర' పూర్వక 'దా' 'జ్ఞా' ధాతువుల 'ఆ' కారమునకు అ (క) ప్రత్యయము వచ్చును.

సర్వ - ప్రి - దా=సర్వప్రద - సర్వప్రిదుడు

శాస్త్ర - ప్రి - జ్ఞా=శాస్త్రప్రిజ్ఞ - శాస్త్రప్రిజ్ఞుడు.

(ఖ) కర్మవాచకోపపదకము లగు హ్య, వా, వా, ధాతువులకుఁ బరిముగా అ (ఁ) ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. 24 సూ)

స్వస్ - హ్య - ఆ = స్వస్త్వహ్యయుడు

తంత - వా - ఆ = తంతవాయుడు

తంత్ర - య - య - తంత్రవాయుడు. (సూ. గాఁడని ధా. పే. గూర్చుము)

ధాన్య - య - య - ధాన్యహయము

25. ద్వితీయాది విభక్త్యంతోపపదక మగు ఆకారాంత ధాతువుల 'ఆ' కారమునకు 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఛరస్ - త్రా = ఛరస్త్రిము

ద్వి - సా = ద్విపము. (ద్వాభ్యాం పిబతి = రెంటితో ననగా ముఖతుండములతో నీరు ద్రాగు నది - ఏనుగు)

ఆతప - త్రా = ఆతపత్రిము (ఆతసాత్ త్రాయతే = ఎండనుండి కాచునది.)

పుత్ - య - య = పుత్త్రిడు (పుతః = పుంనామ్నో నరకాత్) త్రాయతే పున్నామనరకమునుండి కాచువాడు.

గృహ - స్థా = గృహస్థుడు (గృహే ఆవృత్తి = ఇంటియందున్నవాడు)

వాసప్రస్థా = వాసప్రస్థుడు (వాసేపనసమూహే ప్రతవృత్తే)

సమ - స్థా = సమస్థుడు

విషమ - స్థా = విషమస్థుడు

(క) శిరస్త్రిము, అనునెడ శిరః త్రాయతే అని కానీ శిరః త్రాయితే అనేన అని కాని చెప్పకొనవచ్చును.

(9) 'పుత్తుడు' ఈపదమునకు పై విగ్రహముననుసరించి తిక్కాచార్యులు వ్రాసిన పదమును, కానీ వ్యవహారమున నొక్క 'తి'కారమే కానబడుచున్నది. ఇది యను 'పూ'ధాతువునకుఁ బర్యవర్తమున 'తి'ప్రత్యయము వచ్చినచో 'పుత్తుడు' (పూయతే, అసేన) అనుకూలమేర్పడి సాధువుకావచ్చును. అర్థము మాత్రము భిన్నము.

11 'అగ్రగామి' యను పదమున 'ప' ఉపసర్గకుఁ బరిమోసధా (ధీచ్) ధాతువునకు, గో, భూమి, గవ్యే, పరిమే, కుశే, దివి, అన్ని, ద్వి, త్రి, శబ్దములకుఁ బరిమోసధాయు 'స్' యొక్క సకారమునకు పత్యము వచ్చును.

- ప - స్ - పత్యము (అగ్రగామి) (చా. గో సూ.)
- గో - ,, = గోష్ఠము
- భూమి - ,, = భూమిష్ఠము
- దివి - ,, = దివిష్ఠము

12 కర్మవాచకములగు సన, ముష్టి, శబ్దములకుఁ బరిమోసధా (ధీచ్) ధాతువునకు, సర్వాదేశముగా 'ధయ' ప్రత్యయమును స్తన, ముష్టి, శబ్దములకు మకారాగమమును వచ్చును. (ఖశ్)

- స్తనమ్ - ధయ;
- ముష్టిమ్ - ధయ;

13. క, చ, ట, త, ప, వర్గాక్షరములకు ముందున్న పదమధ్యస్థమగు మకారమును, అనుస్వారమును, ఆయావర్గానునాసికముగా మాఱును (పిడిః కిని గుడు గుహాఃడు శిశుః)

(క) లోకవ్యవహారమున నిట్టియెడలఁ బూర్ణబిందువే కానవచ్చుచున్నది.

- అగ్రము = అంఠము
- ముష్టిము = మంఠము
- సుస్తి = సుస్తి
- స్తనము = స్తనము
- పరిమోసధయః = పరిమోసధయః
- ముష్టింధయః = ముష్టింధయః
- కప్పయః = కంఠము

(ఖ) పుష్పంధయ మని వ్యవహారము గలదు.

మత్తిపు, పుష్పంధయవేణి నిత్తు శకుపాలున కంఠం పంఠం సంఠంజై. ఆంధ్రముహూర్తము; పట్టణీకల్యాణము.

14. కర్తృకరణార్థములుగల పాణిశబ్దమునకుఁ బరిమోస 'ధ్మా' ధాతువునకు 'ధయ' ప్రత్యయమును, పాణి శబ్దమునకు మకారాగమమును వచ్చును.

- పాణి -- ధ్మా -- పాణింధయః = పాణింధయః ధ్మాయశే ఆంధ్ర ఆంధ్రకావ్యము = చీఠిటిగా నుండుటకుఁ నిచ్చుట పుష్పము పుష్పము
- ,, ,, పాణింధయః = లిమిత్తు (పాణిభ్యాం ధ్మాయశే)

15. అధికరణార్థమునఁ గొన్ని ఆకారాత ధాతువుల 'ఆ'కారమునకు అ (క)ప్రత్యయము వచ్చును.

- ప) - స్న - స్మము (స్మస్మయః అస్మిక్)
- స) - షా - ష్మము (ష్మష్మయః అస్మిక్)
- స) - షా - ష్మనా (ష్మష్మయః అస్మిక్)

(క) శ్చస్వాభావ్యమును బట్టి ప్రపాశ్చము స్త్రీ లింగము.

20. అధికరణార్థమున దా (దాన్, దాన్, దేన్, దో) ధా, ధాతువుల ఆకారమునకు ఇ (కి) ప్రత్యయము వచ్చును.

జు - ధా = జుధా (జులాని కేవలం అతి) అంబుధి, శుధా, విధా, నిధా, సమాధా, సంధి, ఉచాధి, ఆధా, వ్యాధా, సుధా, సుధా, ఆధి, ము.

21. తాచ్ఛిల్యార్థమున నుపస్థాపూర్వకమును, ఉపపదపూర్వకమును నగు నెల్ల ధాతువులకును బరముగా ఇక్ (ణిని) ప్రత్యయము వచ్చును. తాచ్ఛిల్యమనగా ఆ స్వభావము గలిగియుండుట.

- ఆసు - యా - ఇక్ = ఆసునూయిక్ (హ. నూ. 11)
- ఆ - శ్యా - ఇక్ = ఆశ్యాగయిక్
- క్షీ - షా - ఇక్ = క్షీరచాయిక్
- సోక్ష - షా - ఇక్ = సోక్షయిక్

(క) 'స్థా' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థముననే 'ఇక్' ప్రత్యయము వచ్చును. స్థాయాక్.

(ఖ) తాచ్ఛిల్యార్థమున నీ క్రింది ధాతువులకు యధాసంభవముగాఁ దత్ప్రత్యయములును యధాప్రయుక్తముగా రూపవిశేషములును గ్రాహ్యములు.

- శ్రుత్ - ధా - ఆలు (అలుచ్) = శ్రుద్ధాశువు
- ని - ద్రా - ఇ = నిద్రాశువు
- స్థా - కర (కరచ్) = స్థావరము
- య - యుః (యుక్ + ఉకఇ) = స్థాయుకము
- స్మ - స్మ (గుస్మ) = స్థాస్మవు
- స్మ - స్మ ( ) = స్థాస్మవు

(గ) 'ద్రా' ధాతువునకు 'తం' పూర్వకత్వమును నిపతితము. రంద్రాశువు

(ఘ) 'లా' ధాతువుయొక్క 'ఆ'కారమునకుఁ దాచ్ఛిల్యార్థమున ఉ(డు) ప్రత్యయము వచ్చును. ఇట్టియెడ 'ల' కారము 'ళ' కారముగా నుచ్చరింపబడుచున్నది.

రముణ - ల - ఉ = రముణశువు; క్షపాశువు; మాయాశువు; కుష్మాశువు; స్పర్శాశువు; త్పాశువు ము.

22. ఇక్, అనీయః, య, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'దరిద్రా'యొక్క 'ఆ' కారమునకు లోపమగును.

దరిద్రా - ఇక్ = దరిద్రాక్.

౭౪. ఇచ్చార్థమందు అజంతహలంత ధాతువుల కన్నింటికని 'తుకామ', 'తుమనః' ప్రత్యయములు వచ్చును.

దాతుకామఃఁగు, దాతుమనసుఁడు; జ్ఞాతుకామఃఁడు, జ్ఞాతుమనసుఁడు; దిరిదితుకామఃఁడు, దిరిదితుమనసుఁగు (చూ, ౧౪౭ నూ.)

(క) సంస్కృతభాషలో "దాతుం కామః యస్య సః దాతుకామః; దాతుం మనః యస్య సః దాతుమనః" అని 'దాతుం' ప్రభృతి తుమున్నంతములతో 'కామ' 'మన' శబ్దములు సమసించును. అట్టి యెడ 'తుం'లోని మకారమునకు లోపము వచ్చును. తత్సనుభాషలో తుమున్నంతములు ప్రచారమున లేమి సౌలభ్యార్థము 'తుకామ', 'తుమనః' ప్రత్యయములు కల్పింపబడినవి.

౭౫. అకర్మక ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున భూతకాలమున త (క్త) ప్రత్యయము వచ్చును.

యా+తి=యాతిమ; స+భ+తి=సభితిము
స్నా+త=స్నాతుఁడు; వింగా+తి=వింగాతుఁడు (చూ, ౧౪౭ నూ.)

(క) ఈక్రింది యకర్మక ధాతువులకు త (క్త) ప్రత్యయము పనిమగునేని గూఢములు యథాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

- జ్ఞా+తి = జ్ఞానము.
- జ్ఞూ+తి = జ్ఞూనము.
- సా + తి = సతిము, అకసతిము, క్యకసతిము, సర్వకసతిము.
- శ్యా+తి = శ్యానము (ముదురుకొన్న)
- శ్శ+తి = శ్శము (పడకొన్న)
- శ్శ+తి = శ్శము (పల్లని)
- ద్రా+తి = ద్రాము, నిద్రాము, (నిద్రాతుఁడు త ద్రాతుఁడు)
- హ+తి = హము (హక)
- క్షా+తి = క్షాము.
- స్త్యా+తి = స్త్యానము.

'ప్ర'పూర్వక, స్త్యా+తి = ప్రస్తీనము, ప్రస్తీతిము.
స్థా+తి = స్థితిము, ఉత్థితిము (చూ, ౧౪౭)
ప్రతిష్ఠితిము, అనుష్ఠితిము (చూ, ౧౪౭, ౧౪౮)

(ఖ) పూజార్థకమగు 'సు' కుఁ బరమైన 'స్థా' ధాతుసకారమునకు షిత్వము రాదు.
సు-స్థితిము = సుస్థితిము; సుస్థుఁడు

(గ) పరిహాసార్థకమగు 'సు' కుఁ బరమగుచో షిత్వము వచ్చును.
సు = స్థితిము -- సుస్థితిము.

(ఘ) ఈ కర్తృక 'త' ప్రత్యయాంతము 'ప్ర' పూర్వక మగుచో "ప్రారంభించుచున్న" అనునర్థము వచ్చును.

(బి) 'ప్ర' పూర్వక 'స్థిత'కు మాత్రము రాదు.

ప్రస్థితుఁడు = ప్రయాణమగుచున్న

౭౬. 'నేర్పరి' యను నర్థమున ని, నదీ, పూర్వకమగు స్నాత, స్న శబ్దముల 'స' కారమునకు షత్వము వచ్చును.

ని - స్నాత = నిష్ఠాతుఁడు (చా. ౧౯. నూ.)

ని - ,, = నిష్ఠాఁడు.

సచీ - స్న = సచీష్ఠుఁడు (చా. ౬౮, ౫౯, నూ) సచీ - స్నాత = సచీష్ఠాతుఁడు.

౭౭. వాయువాచకము కర్తగా లేని 'నిర్' పూర్వక వా (వీచు) ధాతువుయొక్క 'త' ప్రత్యయ తకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

నిర్వా - త = నిర్వాణము అగ్ని (ఉపశాఖ్యులైనది; అగ్ని కర్త)

నిర్వాతము వాతము (,, ; వాతము కర్త)

౭౮. దా (దాప్) పా, (త్రాగు) ధాతువులకుఁ గరణార్థమున 'త్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

దాత్రము (దాంత అనేది) కొడుకలె, పాత్రము (పాత్ర అనేది)

౭౯. కర్తృర్థక భవిష్యత్కాలమున నెల్ల పరస్మైపద ధాతువులకు స్యత్ (స్య + శత్య) ప్రత్యయమును, ఎల్ల ఆత్మనేపద ధాతువులకును 'స్యమాన' (స్య + ముక్ + శానచ్) ప్రత్యయమును, ఉభయపదములకు నుభయమును వచ్చును.

పరస్మైపదములు: — గా స్యత్, స్థా స్యత్.

ఆత్మనేపదములు: — తా స్యమానము, హి స్యమానము.

ఉభయపదములు: — జ్ఞా స్యత్, జ్ఞా స్యమానము.

౮౦. ఇకారాద్యచ్చులకును, కకారమునకును గర్తమైన స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయముల 'స' కారమునకు షత్వము వచ్చును.

హి స్యత్ - స్యత్ = హి స్యత్ (చా. ౭౭. నూ)

౮౧. కర్మార్థక వర్తమానకాలమునందు అజంతహాలంత సకర్మక ధాతువులకు యమాన (యక్ + ముక్ + శానచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

జ్ఞాయమానము; త్నాయమానము; దాయమానము (గాప్, డైప్)

పాయమానము (పా = గక్షించు.)

(క) 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని ఈ క్రింది ధాతువుల రూపములు యధాప్రయుక్తములుగా గ్రాహ్యములు.

గా + యమానము = గాయమానము (దాకౌ, గాభౌ, తౌ, డౌ, ధాతువులరూపము)

ధా + ,, = ధాయమానము (ఎల్ల 'ధా' ధాతువులకు రూపము)

మా + ,, = మాయమానము (అనుమాయమానము)

గా + ,, = గాయమానము

సా + ,, = సాయమానము (కర్మకర్తయైనప్పుడు)

- సా+నా+... = సానానము (తా+గు)
- వా+... = వానము (హా+)
- వ్యా+... = వ్యానము
- వా+... = వానము (నా+)

(ఖ) అను, ఉప, ప్రభృత్యపసక్త్యూర్వక మగు 'స్థా' ధాతువు సకర్మక మగును. దాని రూపము యథాప్రయుక్తిముగా గ్రాహ్యము.

- అను - స్థా - ... = అన్వయము
- ఉప - ... = ఉపసర్గము

౨౨. కర్మార్థకము లగు నెల్ల ధాతువులకును భూతకాలమున త (స్థి) ప్రత్యయము వచ్చును.

జ్ఞా+... = జ్ఞానము (జా+...)

(క) త ప్రత్యయము పరమగునేని ఈ క్రింది ధాతువుల రూపములు యథాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

గా+... = గాతము	ఓ+... = ఓతము
వా+... = వాతము (తా+...)	తా+... = తాతము, తాతము
శా+... = శాతము, శాతము	హా+... = హాతము
భా+... = భాతము, భాతము	ఘా+... = ఘాతము, ఘాతము
చ+... = చాతము	చా+... = చాతము (దో)
హ్వా+... = హ్వాతము	దా+... = దాతము (దా+...)
వా (వేజ్) +... = వాతము	ధా+... = ధాతము (ధా+...)
ఆ+... = ఆతము, ప్రి+... = ప్రితము, పో+... = పోతము;	
హా+... = హాతము, నిహా+... = నిహాతము, పిహా+... = పిహాతము (హా+...)	

(క) 'హిత' పదము పరమగునేని 'సమ్' యొక్క 'మ' కారమునకు లోపము వికల్పము.

సహితము — సహితము

౨౩. కర్మార్థక భవిష్యత్కాలమున నెల్ల ధాతువులకును 'స్యమాన' ప్రత్యయము వచ్చును.

దాస్యమానము - (దా+...)

(క) ఆత్మనేపదధాతువులకును, 'ఆన' ప్రత్యయము వచ్చు ఉభయపద ధాతువులకును గర్భార్థక కర్మార్థక భవిష్యత్కాలరూపము లొక్కవిధముగానే యుండును. ప్రకరణానుసారముగా రూపనిర్ణయము గావించుకొనవలెను.

౨౪. అర్హ శక్యార్థములందును, విధ్యర్థమునందును, ఆజంత హలంత ధాతువులకు య (యత్, ణ్యత్) తవ్య, అనీయ (అనీయర్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

౧౫. 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఆ'కారాంత ధాతువుల ఆకారమునకు ప్రత్యయము వచ్చును.

య:—దా + య = దేయము. స్థా + య = స్థేయము, అనుష్ఠేయము.

గా + ,, = గేయము. దరిగా + ,, = దరిద్ర్యము (చూ. ౨౩. నూ.)

(క) 'దేవ' పద ముపపదము గాఁగల 'హ్వ' ధాతువునకు భావార్థమున 'య' ప్రత్యయమును 'హ్వ' కు 'హూ' భావమును వచ్చును.

ఉదా. దేవహూయము.

విద్య:—పా - విద్య - పాఠవ్యము

జ్ఞా - ,, = జ్ఞాతివ్యము

దరిగా + ,, = దరిదిరవ్యము (చూ. ౨౩. నూ.)

అనీయ:—దా + అనీయ = దానీయము

పా + ,, = పానీయము

దరిగా + ,, = దరిద్రానీయము. (చూ. ౨౩. నూ.)

౧౬. ఈషత్, సు, దున్, అనునవి పూర్వమునఁగల 'ఆ' కారాంత ధాతువులకుఁ గృచ్చాకృచ్చార్థములందు అన (యుచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) కృచ్చము = కష్టము; ఆకృచ్చము = తేలిక.

ఈషత్ - ధ్యా - అన = ఈషద్ధ్యానము (కొంగితేలికగా ధ్యానము చేయఁబడినది.)

సు - ధ్యా ,, = సుధ్యానము (విక్కిలిసూళుగా ధ్యానము చేయఁబడినది.)

దున్ - ధ్యా ,, = దుర్ధ్యానము (విక్కిలి కష్టముగా ధ్యానము చేయఁబడినది.)

(ఖ) 'దుర్జ్ఞానము, సుజ్ఞానము' అని కావలసియున్నను దుర్జ్ఞేయము సుజ్ఞేయము అని వ్యవహారము గలదు.

(గ) ఈషదాదులకుఁ బరముగా నేధాతువునకును య, తవ్య, అనీయ ప్రత్యయములు రావు.

(ఘ) య, తవ్య, అనీయ ప్రత్యయాంతము లగు పదములు పరమగునేని 'అనశ్యమ్' యొక్క మకారమునకు లోపము వచ్చును.

అనశ్యస్థేయము, అనశ్యస్థావిద్యము, అనశ్యస్థానీయము.

౧౭. భావార్థమున అజంత హలంత ధాతువులకు తి (క్త) తి (క్తిణ) అన (ల్యుట్) అ (ఘుఞ్) అ (అఞ్) ఇకా (ఘ్విల్), ప్రత్యయములు బహుళముగా వచ్చును.

(క) బహుళ గ్రహణముచే నీప్రత్యయములలోఁ గొన్ని కొన్ని ధాతువులకు మాత్రమే వచ్చును. కొన్నింటికి రావు. లోకవ్యవహారమునుబట్టి గ్రహింపవలయును.

తి:— గా - తి = గీతిము (చూ. నూ. ౧౭౬. క).

సా - ,, = సీము (సోమస్య పేతం అన్య అస్తితి సోమపీతిణి)

(ఖ) వేదమున 'ధ' ప్రత్యయమును ధాతువుయొక్క 'ఆ' కారమునకు 'ఈ' త్వమును వచ్చును.

గా - ధ = గీధము (ఉద్దీధము)

సా - ధ = సీధము (సోమవ్యవధం ఆప్యతస్తి సోమవ్యవధం = సోమవ గుహ (చూ. సూ. 13. 1. 13))

తః--ఖ్యా - ధ = ఖ్యాత్యః, ఖ్యాతి. మొ.

(గ) తి, ప్రత్యయము పరమైనపు డీ క్రింది ధాతువుల రూపములు యథాప్రకారము క్తముగ గ్రాహ్యములు.

స్థా - త = స్థితీ

స్థా - ల = స్థాని

గా - ధ = గీధ

క్షా - ధ = క్షాచి

సా - ధ = సీధ, సంధి (త్రాగుట)

సా - ధ = సీధ, వ్యవసా

హ్య - ధ = హ్యాతి

తా - ధ = తాతి

హం - ధ = హంతి

హం - ధ = హంతి

హః - ధ = హంతి

హః - ధ = హంతి (హ)

దా - ధ = దాత్త (దాత్, దాజ్, దాక.)

(ఘ) పరి, పూర్వకమగు 'స్థితీ' శబ్ద సకారమునకు షత్వము రాదు. పరిస్థితీలు.

౧౮. సోపసర్గములగు 'ఆ'కారాంత ధాతువులకు ఆ (ఆచ్ఛ) ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్ర - ధా + ఆ = ప్రధా, ఆధీధా, ప్రాచం, నిష్ఠా, ఆఖ్యా, సంఖ్యా.

ప్రభా, విభా, ఆహ్వా, విధా, ప్రాజ్ఞా, సంజ్ఞా, ఆజ్ఞా. మొ.

(క) శ్రత్, అంతస్, వీనికిఁ బరమైన ధా (డుధాజ్) ధాతువునకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

శ్రత్ - ధా - ఆ = శ్రీధా

అంతస్ - ధా - ఆ = అంతస్థా

(ఖ) 'అంతస్' కుఁ బరమైన 'ధా' ధాతువుయొక్క 'ఆ' కారమునకు ఇ(కి) ప్రత్యయమును వచ్చును.

అంతస్ - ధా - ఇ = అంతస్థి

(గ) సోపసర్గము లగు ఆకారాంత ధాతువులకు 'తి' ప్రత్యయమును జూపట్టుచున్నది ప్రాఖ్యాతి, విభాతి, ప్రామితి. మొ.

అనః--దా + అన = దానము ప్రాణిదానము (చూ. ౫౪. సూ)

ధా + ,, = ధానము, ప్రాణిధానము, తిరోధానము.

గా + ,, = గానము

త్రా + ,, = త్రాణము

స్థా + ,, = స్థానము, ఉత్థానము. (చూ. సూ. ౫౯ క)

దరిద్రా + ,, = దరిద్రాణము

(క) వా (వేళ్) ధా (ధేట్) ధాతువులకు 'అన' ప్రత్యయము పరమగునెడల నీ క్రింది విధముగా గూపద్యయ మేర్పడును.

వా + అన = వానము; వానము.

ధా + ,, = ధానము; ధానము

(ఖ) కొన్ని యెడలఁ కరణార్థమునను "అన" ప్రత్యయము వచ్చును.

శివస్ + త్ + అన = శివస్తాము (శివక త్ + త్ + అన)

ప్ర - చూ + ,, ప్రమాణము (ప్రచూయతే అనేన)

అ ధుజ్ఞో :- ఆ + హ్య + అ = ఆహ్యాయము (మా. ౫౯౬ సా)

సా, అవ + సా + ,, = వ్యవసాయము

ఆ + దా + ,, = ఆదాయము

సం, ప్ర + ,, + ,, = సంప్రదాయము

ఆ + శ్చ + ,, = ఆశ్చయము

అహ్యాయానునియఁ జిష్టస్యవహాయమునఁ గలను.

(క) ని, అభి, ఉప, వి, ఆ, పూర్వకమగు హ్యధాతువునకు అ (అప్) ప్రత్యయము పరమగునేని "హవ్" సర్వాదేశ మగును.

ని-హ్య- = నిహనము. అభిహవము, ఉపహవము, విహనము, ఆహనము (అహాయంతే అస్మిక్)

ఇకా = సా + ఇకా = సాయికా (మా. సూ. ౫౯౬)

౫౯. ఈ కృత్ప్రత్యయము లన్నియును బైనిఁ దెలుపఁబడిన యర్థములందే కాక యరుదుగా భిన్నార్థములందును వచ్చుచున్నవి.

స్నా - అనీయ = స్నానీయము (స్నానము చేయుటకు సాధనమగు నలుగుణింక కరణార్థమున 'అనీయ' ప్రత్యయము)

సావ - హ్య - అక = సావహారకము (సావములచే హరింపఁబడు (ధరింపఁబడు) నూపురము. కర్మార్థమున 'అక' ప్రత్యయము)

ప్రేరణము (ణిజంతము)

౬౦. ఆకారాంత ధాతువులకుఁ ప్రేరణమున కృత్తులైన అజాది యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'వ' (ప్) కారాగమమును ('త' ప్రత్యయము తప్ప మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'పయి' ఆగమమును, 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని 'పి' ఆగమమును వచ్చును.

ఎల్లప్రేరణార్థక ధాతువులును ఉభయపదులును సకర్మములును అగును.

(క) 'ఖ్యా' ధాతువు.

ప్రత్యయము

త్స
ఆక
ఇకై
తుకాను
తుమనః
స్యత్, స్యమాన
యమాన
లి
స్యమాన
య
లెవ్య
అనీయ
అన

స్వార్థము

ఖ్యాత్స
ఖ్యాయకుఁడు
ఖ్యాయీకై
ఖ్యాతుకాముఁడు
ఖ్యాతుమనసుఁడు
ఖ్యాస్యత్
ఖ్యాయమానము
ఖ్యాతము
ఖ్యాస్యమానము
ఖ్యేయము
ఖ్యాతవ్యము
ఖ్యానీయము
ఖ్యానము

ప్రేరణము

ఖ్యాపయిన్పి
ఖ్యాపకుఁడు (ఖ్యా + క్ + అక)
ఖ్యాసికై (ఖ్యా + ప్ + ఇకై)
ఖ్యాపయితు కాముఁడు
ఖ్యాపయితుమనసుఁడు
ఖ్యాపయిన్పిత్, ఖ్యాసయిన్పిమానము
ఖ్యాస్యమానము
ఖ్యాసీతిము
ఖ్యాసయిన్పిమానము
ఖ్యాప్యము (ఖ్యా + ప్ + య)
ఖ్యాసయిలెవ్యము
ఖ్యాసనీయము
ఖ్యానము (ఖ్యా + ప్ + అన)

(ఖ) 'దా' (ఎల్ల 'ధా' ధాతువులు)

ప్రత్యయము

త్స
ఆక
ఇకై
తుకాను
తుమనః
స్యత్, స్యమాన
యమాన
లి
స్యమాన
య
లెవ్య
అనీయ
అన

స్వార్థము

దాత్స
దాయకుఁడు
దాయీకై
దాయకాముఁడు
దాయతుమనసుఁడు
దాస్యత్, దాస్యమానము
దాయమానము
(దాణ్, దాఖ్, దేత్, దీ)
దాయమానము (దాణ్, దాఖ్)
దత్తము (దాణ్, దాఖ్, దేత్)
దిలిము (దీ)
దాతిము (దాప్ - దైప్)
దాస్యమానము
దాయము
దాతివ్యము
దానీయము
దానము

ప్రేరణము

దాపయిన్పి
దాపకుఁడు
దాపికై
దాపయితు కాముఁడు
దాపయితుమనసుఁడు
దాపయిన్పిత్, దాపయిన్పిమానము
దాస్యమానము
"
"
దాపితిము.
"
"
దాపయిన్పిమానము.
దాప్యము.
దాపయిలెవ్యము.
దాననీయము
దానము.

(గ) (ధా) (ధేత్; డుధాత్) ధాతువు.

ధీతిము (ధేత్)
త హీతిము (డుధాత్)
సన్నిహితిము "

సాహితము
"
"

మిగిలినరూపములు 'దా' ధాతువునకువలెనే యూహింపవలెను.

(ఖ) 'స్థా' ధాతువు.

స్వార్థము	ప్రేరణము.
స్థాత్	స్థాపయిత్వ; ప్రితిస్థాపయిత్వ.
స్థాయకుఁడు	స్థాపకుఁడు.
స్థాయిక	స్థాపిక.
స్థాతుకాముఁడు	స్థాపయితుకాముఁడు.
స్థాతుమనసుఁడు	స్థాపయితుమనసుఁడు.
స్థాస్యత్	స్థాపయిష్యత్; స్థాపయిష్యమాణము.
(అను)స్థాయమానము	(అను)స్థాప్యమానము.
స్థాపితము	స్థాపితము.
(అను)స్థాస్యమానము	(అను)స్థాపయిష్యమాణము.
స్థేయము	స్థాప్యము.
స్థాతవ్యము	స్థాపయితవ్యము.
స్థానీయము	స్థాపనీయము.
స్థానము	స్థాపనము.

(క) కేవల 'స్థా' ధాతు వకర్మక మగుటచే 'యమాన', 'స్యమాన', ప్రత్యయములు రావు. కావున సకర్మకత్వసిద్ధికై ఉపసర్గపూర్వకత్వము చూపబడినది.

౯౧. అనుపసర్గకములగు గ్లా, స్నా, ధాతువులకుఁ బ్రేరణమున వికల్పముగా హ్రస్వము వచ్చును.

గ్లాపయిత్వ - గ్లాపయిత్వ.
స్నాపయిత్వ - స్నాపయిత్వ.

(క) సోపసర్గకములకు హ్రస్వము గాదు.

ప్రిగ్లాపయిత్వ - ప్రిస్నాపయిత్వ; ప్రిగ్లాపితము - ప్రిస్నాపితము
విగ్లాపనము - ప్రిస్నాపనము.

వా-చో 'విగ్లాపనం'హి తత్ అని పంచదశి.

(ఖ) 'క్షా' ధాతువునకు నిత్యముగాఁ బ్రేరణమున హ్రస్వము వచ్చును.

క్షాపయిత్వ; క్షాపితము; మ్మె.

(గ) ప్రేరణమున 'దరిద్రా' ధాతువునకుఁ దత్తత్ప్రత్యయములు పరమగునేని రూపములు యథాప్రియు క్తముగ గ్రాహ్యములు.

దరిద్రయిత్వ, దరిద్రకుఁడు, దరిద్రిక, దరిద్రయితుకాముఁడు.
దరిద్రయితుమనసుఁడు, దరిద్రయిష్యత్, దరిద్రయిష్యమాణుఁడు.
దరిద్రయిష్యమాణము, దరిద్రితము, దరిద్రయిష్యమాణము, దరిద్రయితవ్యము.
దరిద్రణీయము, దరిద్ర్యము, దరిద్రణము. మ్మె.

౯౨. శా, ఛా, సా, హ్య, వా (వేళ్) పా (త్రాగు) ధాతువులకుఁ బ్రేరణమున అజాది, యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'య' (య) కారాగమమును ('త' ప్రత్యయముతక్కమిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయము పరమగునేని 'యయి' ఆగమమును, 'త'ప్రత్యయము పరమగునేని 'యి' ఆగమమును వచ్చును.

త్య - శాయయిత్స

ది - శాయితము

అక - శాయకుఁడు

శ - శాయ్యుఁడు

మిగిలినరూపము లూహ్యములు.

౯౩. వా (వీచు) ధాతువునకుఁ బై ప్రత్యయములు పరమగునేని క్రినుముగా జ్, జయి, జి, ఆగమములు వచ్చును.

త్య - వాజయిత్స

ది - వాజితము

అక - వాజకుఁడు

శ - వాజ్యుఁడు

౯౪. 'లా' ధాతువునకు ('గరగించు' నను నర్థమున) ప్రేరణమునఁ బై ప్రత్యయములు పరమగునేని ల్, లయి, లి, ఆగమములును, స్, పయి, పి, ఆగమములును బర్యాయమున వచ్చును. 'పా' (రక్షించు) ధాతువునకు ల్, లయి, లి, ఆగమములు వచ్చును.

త్య - విలాలయిత్స; విలాపయిత్స

అక - విలాలకుఁడు; విలాపకుఁడు

త - విలాలితము; విలాపితము

య - విలాల్యము; విలాప్యము

త్య, అక - త్య - సాలయిత్స; పాలకుఁడు

త, య - సాలితము; సాల్యము

(క) ఆజ్యం 'విలాప్య' = కరగించి ప్రభృతులను గ్రహింపవలెను.

క్రియాసమభిహారార్థకము (యజ్జంతము)

౯౫. క్రియాసమభిహారమున(మరలమరల లేక మిక్కిలి అను నర్థమున) ఏకాచ్చుగల హాలాది ధాతువులకు 'యజ్' ప్రత్యయము వచ్చును. కావున నీరూపములకు యజ్జంతములని వ్యవహారము. ఈ ప్రత్యయమువచ్చినపుడు ధాతువు పెక్కు మార్పులను వహించును. కర్తృర్థమున ఆమాంబువహించిన ధాతువునకు 'అమాస' ప్రత్యయమును కర్మార్థమున 'యమాస' ప్రత్యయమును వచ్చును. సామాన్యముగా సంస్కృత వాఙ్మయమున నీయజ్జంతధాతువులు వర్తమానార్థమున మాత్రమే ప్రయోగింపఁ బడియున్నవి మిగిలిన లకారములలోఁ బ్రయోగములు గానరావు. కావున నేనును ఇందుఁ గర్తృర్థకకర్మార్థకవర్తమానకాలరూపములను మాత్రమేచూపుచున్నాను.

గా-యజ్ఞ్-(జేగీయ్)+అమాన=జేగీయమానము (కర్తృగ్రము - మరలమరల గానము సేయుచున్న)
 ,, ,, ,, +యమాన=జేగీయ్యమానము (కర్తృగ్రకము - మరలమరల గానము చేయఁ
 బడుచున్న)

యా (యాయాయ్)+అమాన=యాయాయమానుఁడు.

(క) ప్రత్యయ మాత్రము పరమైనచో 'యజ్ఞ్'నకు లోపము వచ్చును. అట్టి రూపములు యజ్ఞుగంతము లనబడును. యజ్ఞంతమైన 'యా' ధాతువునకు తాచ్ఛీల్యార్థమున వర(వరచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

యాయాయ్ - వర=యాయావరుఁడు.

ఇచ్ఛార్థకము (సన్నంతము)

౯౬. ఇచ్ఛార్థమున నెల్ల ధాతువులకును 'సక' ప్రత్యయము వచ్చును. కావున నీ రూపములను సన్నంతము లందుగు. 'సక' ప్రత్యయము వచ్చినపుడు ధాతువు పెక్కుమార్పులు వహించును.

౯౭. సన్నంతములకుఁ బరమైన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములకు ముందు 'ఇ' కారాగమము వచ్చును.

౯౮. సన్నంతములకుఁ గర్తృగ్రమున 'ఉ' ప్రత్యయమును భావార్థమున అన, ఆ, ప్రత్యయములును వచ్చును.

(క) జ్ఞా, శ్రు, స్మృ, దృశ్, ధాతువులకుఁ గర్తృగ్రమున 'అమాన' ప్రత్యయమును వచ్చును.

(క) జ్ఞా ధాతువు.

జ్ఞా—సక=(జిజ్ఞాస్)+ఉ=జిజ్ఞాసువు.

- ,, +అమాన జిజ్ఞాసమానుఁడు
- ,, +యమాన=జిజ్ఞాస్యమానము
- ,, + త=జిజ్ఞాసితము
- ,, + య=జిజ్ఞాస్యము
- ,, + అన, ఆ=జిజ్ఞాసనము, జిజ్ఞాసా.

(ఖ) 'హ' ధాతువు

హ—సక=(జిహాస్)+ఉ=జిహాసువు

- ,, +యమాన=జిహాస్యమానము
- ,, + త =జిహాసితము
- ,, = య =జిహాస్యము
- ,, =అన, ఆ=జిహాసనము, జిహాసా.

(గ) 'ని' 'ధ్యా' ధాతువు

- ని, ధ్యా - సక = (ని, దిధ్యాస్) + ఉ = నిదిధ్యాసువు.
- „ + యమాన = నిదిధ్యాస్యమానము
- „ + త = నిదిధ్యాసితము
- „ + య = నిదిధ్యాస్యము
- „ + అన, ఆ = నిదిధ్యాసనము, నిదిధ్యాసా

(ఘ) 'పా' ధాతువు.

- పా - సక = (పిపాస్) + ఉ = పిపాసువు
- „ + యమాన = పిపాస్యమానము
- „ + త = పిపాసితము
- „ + య = పిపాస్యము
- „ + అన, ఆ = పిపాసనము, పిపాసా

(జ) 'యా' ధాతువు

- యా - సక = (యియాస్) + ఉ = యియాసువు.
- స్నా - „ (సిష్టాస్) „ „ సిష్టాసువు.
- దా „ (దిత్స్) „ „ దిత్సువు.
- ష్టా „ (తిష్టాస్) „ „ తిష్టాసువు
- ఖ్యా „ (చిఖ్యాస్) „ „ చిఖ్యాసువు.

మిగిలిన రూపము లూహ్యములు

(చ) యజ్జంత సన్నంతరూపములు సామాన్యముగ నెల్ల ధాతువులకు గలవు. కానీ యీ గ్రంథమున నాంధ్రభాషావ్యవహారస్థములగు ధాతురూపములు మాత్రమే చూపబడును.

అకారాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

౨. ఇకారాంత ధాతుప్రకరణము

౧. అధి + ఇ = అధ్యయముసేయు (ఇచ్)	2. శ్వి = ఉబ్బు (టు, ఓ, శ్వి)
౨. ఇ = పొందు	౩. సి = బంధించు (షిచ్)
3. ఇ = పోవు (ఇచ్)	౪. స్మి = నవ్వు
౪. చి = కోయు (చిచ్)	౫. హి = పోవు
౫. జి = జయించు	౬. క్షి = క్షయించు.
౬. శ్రీ = ఆశ్రయించు (శ్రీచ్)	

ప ర నై ప ద ము లు

క ర్తృర్థమున 'అత్' ప్రత్యయము

ఇ - (య) + అత్ = యత్; ఉద్యత్; ప్రోద్యత్ (ఇన్)

ఇ - (అయ) అత్ = అయత్, ఉదయత్

జి - (జయ) అత్ = జయత్

శ్వి - (శ్వయ) అత్ = శ్వయత్

క్షి - (క్షయ) అత్ = క్షయత్

హి - (హిన్వ) అత్ = హిన్వత్

౯౯. ప్ర, పరి, పరా, నిర్, అను నుపసర్గలకుఁ బరమైన 'హి' ధాతు 'న' కారము నకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - హిన్వత్ = ప్రహిన్వత్

ఆ త్మ నే ప ద ము లు

క ర్తృర్థమున 'ఆన' ప్రత్యయము.

అధి + ఇ - (అధి + ఇయ) + ఆన = అధీయానుఁడు

స్మి (స్మయమ్) ,, = స్మయమానుఁడు

ఉ భ య ప ద ము లు

క ర్తృర్థమున అత్, ఆన, ప్రత్యయములు.

చి (చిన్వ) + అత్, ఆన = చిన్వత్, చిన్వానుఁడు, చిన్విన్వానుఁడు.

సి (సిన్వ) + ,, ,, = సిన్వత్, సిన్వానుఁడు.

శ్రీ (శ్రయ, శ్రయమ్) ,, = శ్రయత్, శ్రయమాణము.

(క) వి, పరా, పూర్వకమగు 'జి' ధాతు వాత్మనేపద మగును.

వి, జి (జయమ్) ఆన = విజయమానుఁడు.

పరా, జి (,,) ,, = పరాజయమానుఁడు.

క ర్తృర్థమున అక, తృ ప్రత్యయములు (చూ. నూ. ౫౫)

౧౦౦. అక, ఇక, అమ్, ఇకా, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఇ, ఈ, కారాంత ధాతువుల ఇ, ఈ కారములకు 'ఆయ్' ఆదేశమగును.

చి + అక = చాయక - నిశ్చాయకుఁడు.

౧౦౧. తృ, తుకామ, తుమనః, తవ్య, త్ర, య, స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఇ, ఈ, కారాంత ధాతువుల ఇ, ఈ, కారములకు 'ఏ' త్వము వచ్చును.

జి + తృ = జేత్వ; అధి + ఇ + తృ = అధ్యేత్వ.

౧౦౨. శ్వి, శ్రీ, ధాతువుల 'ఇ' కారమునకు 'య' ప్రత్యయముదక్క 'తృ' మొదలైన వై ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయి' ఆదేశము వచ్చును.

శ్వి - తృ = శ్వయిత్వ; శ్రీ - తృ = శ్రయిత్వ.

౧౦౩. 'శ్రీ' ధాతువునకుఁ గ కర్తృర్థమున 'క్విప్' ప్రత్యయమును, ఇకారమునకు డీర్ఘమును వచ్చును. (చూ.సూ.౬౨ క)

శ్రీ - (శ్రయతి హరిం)

౧౦౪. సంజ్ఞ వాచ్యమగునపుడు క కర్తృర్థమున 'జి' ధాతువునకుఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయమును (ఖచ్), ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును.

౧౦౫. అ, అసీయ, అన, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఇ, ఈ, కారాంతధాతువుల ఇ, ఈ, కారములకు 'అయ్' ఆ దేశమగును.

మృత్యు - జి - అ = మృత్యుంజయుఁడు; ధవంజయుఁడు; పురంజయుఁడు; శత్రుంజయుఁడు.

(కం) సంజ్ఞకానపుడును నొక్కెడఁ గానవచ్చుచున్నది.

భూమింజయుఁడు (రాజు)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక్' ప్రత్యయము. (చూ.సూ.౨౨)

నిన్ + చి + ఇక్ = నిచ్చాయిక్ (చూ. సూ. ౧౦౦)

సహ - అధి + ఇ + ,, = సహాధ్యాయిక్.

(క) తాచ్ఛీల్యార్థమున నీ క్రింది 'ఇ' కారాంతధాతువులకు యథాసంభవముగా నా యా ప్రత్యయములు పరమగునేని రూపములు యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

జి + ఇక్ = జయిక్

అతి + ఇ + ఇక్ = అత్యయిక్

,, + ష్టు (గున్న) = జిష్టువు

క్షీ + ఇక్ = క్షయిక్

,, + త్వర (త్వరప్) = జిత్వరుఁడు

క్షీ + ఇష్టు (ఇష్టుచ్) = క్షయిష్టువు.

వి, శ్రీ + ఇక్ = విశ్రయిక్

స్మి + ర = స్మేరము.

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు:— (చూ.సూ.౨౪)

జి + తుకామ = జేతుకాముఁడు. (చూ. సూ. ౧౦౧)

,, + తుమనః = జేతుమనసుఁడు.

శ్వీ + ,, = శ్వయితుకాముఁడు. (చూ. సూ. ౧౦౨)

శ్రీ + ,, = శ్రయితుకాముఁడు.

క కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము (చూ.సూ.౨౫)

వి - స్మి - త = విస్మితుఁడు.

వి - ఇ - ,, = వీతము, వీతరాగుఁడు. (ఇణ్)

వి, పరి ,, ,, = విపరీతము.

అను, ఇ,, ,, = అన్వితము

ప్ర వి - త = ప్రవీతము.

ఆ, శ్రీ - ,, = అశ్రీతుఁడు.

హి, - ,, = హితుఁడు, సన్నిహితుఁడు.

(క) ఈ క్రింది ధాతువుల విశేషముఁ బరికించునది.

క్షి - త = క్షీణము;

శ్వి = శూనము; ఉచ్ఛానము.

ప్రక్షీణము = క్షీణించుటకు మొదలు పెట్టుచున్న (2౫ చూ. ఘ)

భవిష్యదర్థమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు:— (చూ. సూ. 2౯)

జి - స్యత్ = జేష్యత్, (చూ. సూ. ౧౦౧; ౮-౦)

శ్వి - ,, = శ్వయిష్యత్.

శ్రీ - ,, = స్యమాన = శ్రయిష్యత్, శ్రయిష్యమాణము. (చూ, సూ ౧౦౨)

౧౦౬. 'సి' ధాతువునకుఁ గరణార్థమున 'త్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

సి - త్ర = సేత్రము (చూ. సూ. ౧౦౧)

(క) జైత్రయాత్ర మొదలగుచోట్ల జైత్ర పదమునకు స్వార్థసంబంధార్థములందు 'తద్ధిత అక' ప్రత్యయము కానీ 'త్ర' ప్రత్యయము గాదు.

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము (చూ, సూ. ౮౧.)

౧౦౭. 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని ఇ, ఉ, కారాంతధాతువుల ఇ, ఉ, కారములకు దీర్ఘమువచ్చును.

జి - యమాన = జీయమానము.

అధి + ఇ + ,, = అధీయమానము

(క) 'క్షి' ధాతు వకర్మకమైనను 'యమాన' ప్రత్యయము వచ్చును.

క్షి - యమాన = క్షీయమాణము (స్వయముగా క్షీణించునది. ఇది కర్మకర్త ప్రయోగము)

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము (చూ. సూ. ౮౨)

ఉద్ + ఇ + త = ఉదితము, నిశ్చితము, అధీతము, విజితుఁడు,

అభి + ప్రి + ఇ + త = అభిప్రీతము.

(క) 'సి' ధాతువుయొక్క 'త' ప్రత్యయమునకు వికల్పముగా 'న' త్వము వచ్చును.

సి - త - సితము, సినము.

౧౦౮. భూతార్థమున 'ఇ' కారాంతధాతువులకు 'క్విప్' ప్రత్యయము వచ్చును.

౧౦౯. హ్రస్వాజంత ధాతువులకు క్విప్ప్రత్యయము వచ్చినపుడు త(తుక్) కారా గమము అంతమున వచ్చును.

ఇంద్ర-జి + క్విప్ = ఇంద్రజిత్ (ఇంద్రం జితవాక్ - ఇంద్రుని జయించినవాఁడు)

అగ్ని - చి ,, = అగ్నిచిత్ (అగ్నిం చితవాక్)

కర్మార్థమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

జి - స్యమాన = జేష్యమాణము.

ఆ, శ్రీ ,, = ఆశ్రయిష్యమాణము.

నిస్, చి ,, = నిశ్చేష్యమాణము.

అర్హ శక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు :-

య :- జి + య = జేయము. (జయింపదగినది)

నిన్, చి + ,, = నిశ్చేయము.

అధి + ఇ + ,, = అధ్యేయము.

(క) ఇ (ఇణ్) ధాతువునకు య (క్యప్) ప్రత్యయము పరమగునేని త (తుక్) కారాగమము వచ్చును.

ఇ - య = ఇ - త్ - య = ఇత్యుడు; ప్రేక్ష్యుడు.

(ఖ) శక్యార్థమున క్షి, జి, ధాతువులకు 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని రూపము లీ క్రిందివిధమున సిపతితములు.

క్షి - య = క్షయ్యము (తప్పక నశింప శక్యమైనది)

జి - ,, = జయ్యము (తప్పక జయింప ,,)

తవ్య :- జి + తవ్య = జేతవ్యము

నిన్ + చి + ,, = నిశ్చేతవ్యము.

కాని "ప్రామాణికోఽయమితి చేతని నిశ్చితవ్యః" అని ప్రశంకగణన వత్పాదకాంగ సూత్రేనాంత సిద్ధాంతసారసంగ్రహమునఁ బ్రయోగించిరి.

అధ్యేతవ్యము, ఆశ్రయితవ్యము.

అజయ్యుడు = ఎప్పుడును జయింపరానివాఁడు.

అజేయుడు సామాన్యముగా జయింపరాని వాఁడే కాని యొకప్పుడెవరినైనను జయింపఁగలవచ్చును.

అనీయ :- జి + అనీయ = జయనీయము (చూ. నూ. ౧౦౨)

స్మి + ,, = స్మయనీయము ,,

ఆ, శ్రి + ,, = ఆశ్రయణీయము.

౧౧౦. ఈషత్, సు, దుస్, వీనికిఁ బరమైన ఇకారాది సర్వాజంత, హలంత, ధాతువు లకును గృచ్ఛాకృచ్ఛార్థములందు 'అ' (ఖల్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ఈషత్ + జి + అ = ఈషజ్యయుడు (చూ. నూ. ౧౦౨)

సు + ,, = సుజయుడు ,,

దుస్ + ,, = దుష్టయుడు ,,

'అవశ్యం' శబ్దమునకు 'మ' కార లోపము.

అవశ్యజేయము, అవశ్యజేతవ్యము, అవశ్యజయనీయము.

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఇకా, ప్రత్యయములు.

త :- స్మితము.

తి :- స్మితి, నిశ్చితి, అధీతి.

అన :- అధి + ఇ + అన = అధ్యయనము (చూ. నూ. ౧౦౨)

ఇ + ,, = ఆయనము, ఉదగయనము

అ + శ్రి + ,, = ఆశ్రయణము.

(క) కర్తృర్థమున 'ఇ' (ఇణ్, ఇ) ధాతువులకు 'అన' ప్రత్యయము వచ్చును.

(ఖ) ప్ర, పరా, ఉపసర్గలకుఁ బరమైన అయనశబ్ద న కారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర + అయనము = ప్రాయణము.

పరా + ,, పరాయణము (పరా = అత్యంతం ఏతి లేక అయతి)

అః - స్మి + అ = స్మయము ఉప, చి + అ = ఉపచయము

ఆ, శ్రీ - ,, = ఆశ్రయము అప, ,, ,, = అపచయము.

ఉప, ఇ + అ = ఉపాయము.

(క) 'అప' యొక్క 'ప'కార మొక్కొక్కెడ 'వ'కారముగాఁగూడ నుచ్చరింపఁ బడుచున్నది.

అవచయము మొ॥

(ఖ) 'అ' ప్రత్యయము పరమగునేని కేవలమును 'ఉత్' పూర్వకమునగు 'శ్రీ' ధాతువుయొక్కయు, 'ఉచితము' అను సర్థమున 'ని' పూర్వక ఇ (ఇణ్) ధాతువు యొక్కయు, హస్తాదానార్థమున 'చి' ధాతువుయొక్కయు, 'తడవ' యను సర్థమున పరిపూర్వక 'ఇ' ధాతువుయొక్కయు, 'ఇ' కారమునకు 'అయ్' ఆదేశము వచ్చును. భిన్నార్థములందును, భిన్నోపసర్గము పూర్వము నందున్నను 'అయ్' ఆదేశమే యగును.

కేవలమగు 'శ్రీ' ధాతువు :- శ్రీ + అ = శ్రాయము

'ఉత్' పూర్వకము :- ఉచ్చాయము, (ఉచ్చాయసౌందర్యగుణామృషోగ్యాః)

భిన్నోపసర్గ పూర్వకము :- ఆశ్రయము, సంశ్రయము.

(గ) "అత్యుచ్చయః పతనహేతుః;" అనునెడ ఉచ్చయ మనియుఁ బ్రయుక్తము.

ని + ఇ + అ = న్యాయము (ఉచితము)

భిన్నార్థమున ,, ,, ,, = న్యయము (నాశము)

భిన్నోపసర్గకము; అతి ,, ,, = అత్యయము ,,

,, ప్రీతి ,, ,, = ప్రీత్యయము (ప్రీతీయతే అర్థః అనేః; కరణార్థకము.)

చి + అ ,, ,, = చాయము; పుష్పప్రచాయము.

పుష్పాపచాయము (పుష్పలను జేతితోఁ గోయుట)

పుష్పాపచయము కిష్టి మి. వానితోఁ బూలుగోయుట)

"అవ్యత్రి యూయం కుసుమాపచాయం కుకుభ్వ మత్రాస్మి కరోమి సఖ్యః" సాహిత్యదర్శణము.

(ఘ) హస్తాదానార్థముననే పుష్పాపచయపదము వ్యవహృతమైయున్నది.

పరి + ఇ + అ = పర్యాయము. (తడవ.)

వి, పరి + ,, ,, = విపర్యయము = తలకిందు.

(జ) అపాదానార్థమునను, అధికరణార్థమునను, కర్తృర్థమున 'సహ' ఉపపదముగాఁ గలట్టియు 'అధి' + 'ఇ' ధాతువునకును 'అ' ప్రత్యయమును 'అయ్' ఆదేశమును నగును.

ఉప + అధి + 'ఇ' = ఉపాధ్యాయుఁడు (ఉపేత్య అధీయతే అస్మాత్)

అధి + ఇ + ,, = అధ్యయము (అధీయతే అస్మిన్)

సహ + ఆధి + ఇ + అ = సహాధ్యాయుఁడు

ఇకా:— స్మి + ఇకా = స్మాయికా (చూ. నూ. ౧౨౧)

ప్రే రణ ము

౧౧౧. ఇ, ఈ, కారాంతధాతువుల ఇ, ఈ, కారములకుఁ బ్రేరణమున అజాది, యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆయ్' ఆదేశమును ('త' ప్రత్యయము తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయముల పరమగునేని "ఆయయి" ఆదేశమును 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని 'అయి' ఆదేశమును వచ్చును.

త్వ - క్రి:- శ్రాయయిత్వ

త - క్రి:- శ్రాయితను

అక - ,, - శ్రాయకుఁడు

య - ,, :- శ్రాయ్యము మొ.

౧౧౨. అధి...ఇ (ఇజ్); జి, స్మి, ధాతువుల ఇకారమునకుఁ బ్రేరణమానఁ బైప్రత్యయములు పరమగునేని ఆప్, ఆపయి, ఆపి, ఆదేశములు వచ్చును.

త్వ - అధ్యాపయిత్వ

యమాన - అధ్యాప్యమానము

అక - అధ్యాపకుఁడు

త - అధ్యాపితము

ఇకా - అధ్యాపిక్

స్వపఠాన - అధ్యాపయిస్వపఠానము

తుకామ - అధ్యాపయితుకాముఁడు

తవ్య - అధ్యాపయితవ్యము

తుమనః - అధ్యాపయితుమనసుఁడు

య - అధ్యాప్యము

స్యత్ - అధ్యాపయిస్యత్

అనీయ - అధ్యాపనీయము

అన - అధ్యాపనము

'జి' ధాతువునకు - జాపయిత్వ మొ.

'స్మి' ధాతువునకు - విస్మాపయిత్వ మొ.

౧౧౩. 'చి' ధాతువునకుఁ బైప్రత్యయములు పరమగునేని క్రమముగా ఆప్, ఆపయి, ఆపి, ఆదేశములును, ఆయ్, ఆయయి, ఆయి, ఆదేశములును బర్షాయముగా వచ్చును.

చాపయిత్వ, చాయయిత్వ మొ||

య జ్ఞ ం త ము

జి - యజ్ (జేజీయ్) + అమాన = జేజీయమానము (కర్తృర్థకము)

,, ,, (,,) + యమాన = జేజీయ్యమానము (కర్మార్థకము)

సన్నంతము (చూ. నూ. ౯౯)

జి - సకా (జిగీష్) ఉ = జిగీషువు

యమాన = జిగీష్యమాణము

త = జిగీషితము

య = జిగీష్యము

అన, ఆ, = జిగీషణము, జిగీషా.

ఇకారాంత ధాతు ప్రకరణము సమాప్తము.

3. ఈకారాంత ధాతు ప్రకరణము

౧. ఈ = పొందు	౨. ప్రీ = తృప్తిపఱచు
౨. క్రీ = కొను (క్రీణ్)	౩. భీ = భయపడు (భీ భీ)
౩. డీ = ఎగురు (డీణ్)	౪. లీ = కరగు (లీణ్)
౪. దీ = చిన్నబుచ్చుకొను (దీణ్)	౫. వ్రీ = సిగ్గుపడు (వ్రీణ్)
౫. నీ = పొందు, కొనివచ్చు (నీణ్)	౬. శీ = శయనించు (శీణ్)
౬. ప్రీ = ప్రేమించు (ప్రీ; ణ్; ప్రీణ్)	౭. హ్రీ = సిగ్గుపడు

౧. ప ర స్మై ప ద ము లు

ఈ (అయ్) + అత్ = అయత్
 హ్రీ (జహ్రీ) ,, = జహ్రయత్

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

డీ (డయమ్, డీయమ్) + ఆన = డయమానము, డీయమానము
 దీ (దీయమ్) ,, = దీయమానము
 వ్రీ (వ్రీయమ్) ,, = వ్రీయమాణము
 లీ (లీయమ్) ,, = లీయమానము, విలీయమానము
 శీ (శయ్) ,, = శయానుఁడు, సంశయానుఁడు.

౩. ఉ భ య ప ద ము లు

ప్రీ (౨) (ప్రీణయ్, ప్రీణయమ్) + ఆత్, ఆన = ప్రీణయత్, ప్రీణయమానుఁడు
 ప్రీ (౬) (ప్రీణ్, ప్రీణ్, ప్రీయమ్) ,, ,, = ప్రీణత్, ప్రీణానుఁడు, ప్రీయమాణుఁడు
 నీ (నయ్, నయమ్) ,, ,, = నయత్, నయమానుఁడు
 భీ (బిభీ) ,, ,, = బిభ్యత్, బిభ్యానుఁడు
 క్రీ (క్రీణ్) ,, ,, = క్రీణత్, క్రీణానుఁడు

(క) పరి, వి, అవ, ఉపసర్గలకుఁ బరమైన 'క్రీ' ధాతు వాత్మనేపదమగును.
 పరిక్రీణానుఁడు, విక్రీణానుఁడు; అవక్రీణానుఁడు.

కర్తృర్థమున అక, తృ ప్రత్యయములు.
 నీ + అక = నాయకుఁడు (చూ. నూ. ౧౦౦)
 నీ + తృ = నేతృ (చూ. నూ. ౧౦౧)

౧౧౪. ప్రీ (౨) ధాతువునకు అజాది యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని నకారాగమమును, (త ప్రత్యయముతక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాదిప్రత్యయములు

పరమగునేని 'నయి' ఆగమమును, 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ని' కారాగమమును వచ్చును.

పీఠీ - న్ + ఆక = పీఠీణుకుఁడు   పీఠీ - నయి - త్స = పీఠీణ్యుఁడు

౧౧౫. డీ, శీ, ధాతువులకు త్స, యకామ, యమనకి, త, స్వత్, స్వమాన, తన్య ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఈ' కారమునకు 'అయి' ఆదేశము వచ్చును.

(క) 'డీ' ధాతువునకు 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని 'అయి' ఆదేశము వికల్పము.

శీ - త్స = శయిత్స   డీ - త్స = డయిత్స

౧౧౬. కరణాది వాచకము లుపపదముగానున్న 'శీ' ధాతువునకుఁ బరమముగాఁ

గ కర్తృర్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. సూ. ౧౦౫)

ఉదర - శీ - అ = ఉదరశయిఁడు (పొట్టతోఁ బండుకొనువాఁడు)

పార్శ్వ   ,,   ,,   పార్శ్వశయిఁడు (పొట్టవలెఁ గొనువాఁడు)

పుష్ట   ,,   ,,   పుష్టశయిఁడు (పుష్టముతోఁ గొనువాఁడు)

భి   ,,   ,,   భిశయిఁడు (భియి = ఆకాశమునకుఁ గొనువాఁడు)

(క) కర్తృవాచకములగు ఉత్తానాదిశబ్దము లుపపదముగా నున్నను బరమముగా 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఉత్తాన - శీ - అ = ఉత్తానశయిఁడు

అవమూర్ధ ,, ,, = అవమూర్ధశయిఁడు

(ఖ) గిరి శబ్ద ముపపదముగాఁగల 'శీ' ధాతు 'ఈ' కారమునకు 'అ' ప్రత్యయము ఆదేశమగును.

గిరి - శీ - అ = గిరిశ్ + అ = గిరిశుఁడు (గిరియందుఁ బున్నవాఁడు)

(గ) 'భీ' ధాతువునకు అపాదానార్థమున మ, ష్మ, ప్రత్యయములు వచ్చును

భీమము, భీష్మము (దేనివలన భయము గలుగునో అది, అనఁగా భయంకరము)

౧౧౭. కర్తృర్థమున 'ప్రీ' ధాతు 'ఈ' కారమునకు 'ఇయ' (క) ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్రీ - ఇయ = ప్రియఁడు (ప్రీణాతివా ప్రీణయతీతివా)

౧౧౮. అగ్ర, గ్రామ, సేనాది శబ్దము లుపపదముగాఁగల 'సీ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున 'క్విప్' ప్రత్యయము వచ్చును. అగ్ర, గ్రామ శబ్దములకుఁ బరమైన 'సీ' యొక్క నకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

అగ్ర - సీ - అగ్రణీ; గ్రామ - సీ - గ్రామణీ; సేనా - సీ - సేనానీ

తాచ్ఛిల్యార్థమున 'ఇణ్' ప్రత్యయము.

రంగ - శీ - ఇణ్ = రంగశాయిణ్ (చూ. సూ. ౧౦౦)

శేష - ,, ,, శేషశాయిణ్

సం - ప్రీ ,, సంప్రీణిణ్ (చూ. ౧౧౪. సూ)

(క) తాచ్ఛ్చిల్పారమున నీ క్రిందిధాతువులకు యధాసంభవముగాఁ దత్తప్రత్యయములును రూపములును యధాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

శీ - ఆలు = శశూభువు; సంశయాభువు.

వి, ,, - ఇన్ = విశయిన్ (యా) విషయిన్.

భీ - య, (కు)రుక, (కు)కన్లుక, (క్లకన్) = భీరువు: భీరుకుఁడు, భీలుకుఁడు.

ఘృత - వి - క్రి - ఇన్ = ఘృతవిక్రియిన్ (నింద్యార్థము)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు :—

క్రీ - తుకామ = క్రీతుకామఁడు; (విక్రీ)తుకామా కిల గోపకన్యాయా)

,, తుమనః = క్రీతుమనసుఁడు

డి - తుకామ = డయితుకామఁడు (చూ. ౧౧౫. సూ)

,, - తుమనః = డయితుమనసుఁడు ,,

శీ - తుకామ = శయితుకామఁడు ,,

,, తుమనః = శయితుమనసుఁడు ,,

(౨) ప్రీ - తుకామ = ప్రీణయితుకామఁడు

,, తుమనః = ప్రీణయితుమనసుఁడు (చూ. సూ. ౧౧౪)

కర్తృర్థమున అకర్మక ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము.

భీ + త = భీతము (భీతహరిణోక్షణ).

అను + ఈతము = అన్వీతము.

(ఖ) ఈక్రిందిధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము పరమగునో రూపములు యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

డి - త = { డీనము, ప్రడినము, ఉడ్డినము, సండినము.
డయితము (చూ, సూ. ౧౧౫. క)

శీ - త = శయితుఁడు, సంశయితుఁడు.

క్రీ -, ,, = క్రీణము, క్రీతము.

ప్రీ ,, = ప్రీణము, ప్రీతము.

లీ ,, = లీనము.

దీ ,, = దీనము.

(ప్రలీనము (౨ x సూ. ఖ)

కర్తృర్థమున భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు.

క్రీ - స్యత్ = క్రీష్యత్.

శీ - ,, స్యమాన = శేష్యత్, శేష్యమాణము.

డి - స్యమాన = డయిష్యమాణము.

శీ - ,, = శయిష్యమాణుఁడు.

ప్రీ (౨) ,, స్యత్, స్యమాన = ప్రీణయిష్యత్, ప్రీణయిష్యమాణము.

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

ప్రియమాణము, నీయమానము, ప్రియమానుఁడు (చూ. సూ. ౧౧౪)

కర్మార్థకభూతమున 'త' ప్రత్యయము.

నీతము, ఆపనీతము, క్షీతఁడు, ప్రితము (౬) ప్రిణీతము (౭)

కర్మార్థక భవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

వికేష్యమాణము, అన్వేష్యమాణము, సృణయిష్యమాణము (౭)

౧౧౯. కర్మార్థమున 'నీ' ధాతువునకు 'త్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

నీ - త్ర - నేత్రీము

అర్హా శక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

యః — నీ - య = నేయము   ప్రి - య = ప్రియము (౮)

శీ - ,, = శేయము   ప్రి - ,, = ప్రిణీయము (౯)

(క) శక్యార్థంబున 'క్తీ' ధాతు 'ఈ'కారమునకు 'అయ్' ఆదేశమగును.

క్తి - య = క్తియము (కొన శక్త్యునైనది) క్తియము (కొనదగినది.)

(ఖ) 'శీ' ధాతువున కధికరణార్థమందు 'య' ప్రత్యయమును 'ఈ'కారమునకు 'అయ్' ఆదేశమును వచ్చును.

శీ - య = శయా (శేరతే ఆస్యాం = తీనివైఁ బుడుకొంగును.)

తవ్యః — నీ - తవ్య = నేతవ్యము   క్తీ - తవ్య = డయితవ్యము

శీ - ఆ = శయితవ్యము   ప్రి - ,, = ప్రిణయితవ్యము (౧)

(క) 'శీ' కి భావార్థమందును 'తవ్య' ప్రత్యయము కనబడుచున్నది.

రాత్రో నికామం శయితవ్యమపి నాస్తి - శాకుంతలము.

అనీయః — నీ - అనీయ = నయనీయము

శీ   ,,   = శయనీయము

ప్రీ   ,,   = ప్రీణనీయము (౨)

(క) 'శీ' కి ఆధారార్థమునను 'అనీయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కుసుమ శయనీయము. మొ.

ఈపత్, సు, దుస్, వీనికిఁ బరముగా అ (ఖల్) ప్రత్యయము (చూ. సూ. ౧౧౦).

సు - క్రి - అ = సుక్రయము

దుస్ - శీ - అ = దుశ్శయము

'అవశ్యం' శబ్దమునకుః— అవశ్యక్రేయము, అవశ్యక్రేతవ్యము, అవశ్యక్రయణీయము.

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఇకా, ప్రత్యయములు.

త :- తి - త = శయితము. (చూ. నూ. ౧౧౫)

తి - తి = శీతి, సంశీతి తి :- భీ - తి - భీతి

నీ - తి = నీతి ప్రే - తి - ప్రేతి

అన :- తి + అన - శయనము; క్రయణము; ప్రీణనము మొ.

అ :- భీ + అ = భయము

అ + అ = అయము, విలయము, ప్రళయము. (ఇటు 'ల'కారము 'ళ'కారముగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది.)

అను + ఈ + అ = అన్వయము.

క్రి + అ = క్రయము, విక్రయము.

ఇకా :- కీ + ఇకా = శాయికా (చూ. నూ. ౧౦౭)

౧౨౦. వి, ఉప, పూర్వక 'శీ' ధాతువునకుఁ బర్యాయార్థమున 'అ' (ఘణ్) ప్రత్యయమును 'ఈ' కారమునకు 'ఆయ్' ఆదేశమును వచ్చును.

వి - శీ - అ = విశాయము. (పండుకొనువంతు)

ఉప - ,, - ,, = ఉపశాయము ,,

భిన్నార్థమున విశయము (రూ) విషయము.

(క) భీ, హ్రీ ధాతువులకు భావార్థమున 'క్విస్' వచ్చును.

భీ, హ్రీ.

౧౨౧. ప్ర, పరి, నిర్, ఉపసర్గలకుఁ బరమైన 'నీ' ధాతు 'న' కారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - నయ = ప్రణయము ప్ర - నేత్య = ప్రణేతి

పరి - ,, = పరిణయము పరి - ,, = పరిణేత్య

నిర్ - నీత - నిర్ణీతము

(క) దుర్ + నయము = దుర్నయము (దుర్ణయము, దుర్ణయుఁడు, ఇత్యాదు లసాధువులు).

ప్రే రణ ము

కీ - శాయిత్య మొ. (చూ. నూ. ౧౧౧)

౧౨౨. 'క్రీ' ధాతువునకు అజాది, యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఈ'కారమునకు 'ఆప్' ఆదేశమును, (త ప్రత్యయముదక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆపయి' ఆదేశమును, 'త' ప్రత్యయము నకు ముందు 'ఆపి' ఆదేశమును వచ్చును.

క్రీ - క్రాపయిత్య, క్రాపకుఁడు, క్రాపితము, క్రాప్యము, మొ.

(క) హీ) ధాతువునకుఁ గ్రమముగా బై ప్రత్యయములు పరమగునేని ఏప్, ఏపయి, ఏపి, ఆదేశములు వచ్చును.

హీ - హ్రేపయిత్వ, హ్రేపితము, హ్రేపణము మొ.

(ఖ) 'భీ' ధాతువునకుఁ గ్రమముగాఁ బై ప్రత్యయములు పరమగునేని ష్, షయి, షి, ఆగమములు వచ్చును.

భీ - భీషయిత్వ, భీషకుఁడు, భీషికా, (భావార్థమున ఏకా.)

(గ) ప్రేరణార్థక 'భీ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున 'అన' ప్రత్యయము.

భీషణుఁడు.

(ఘ) 'వబయో రభేడికి' అను న్యాయముచే విభీషికాదులందలి 'వి' వర్ణము 'బి' వర్ణముగా మారును.

విభీషికా

(ఙ) ప్రీ(ఠ) ధాతువునకు స్వార్థప్రేరణార్థకరూపము లొక్క విధముగనే యుండును.

ప్రీణయిత్వ, ప్రీణితము, ప్రీణనము మొ.

య ట్త ం త ము

శీ - యజ్ (శాశయ్య) + అమాన = శాశయ్యమానుఁడు.

సన్నంతములు వ్యవహారమునఁ గానరావు.

ఈ కారాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము

౪. ఉ కారాంతధాతు ప్రకరణము

౧.	కు	= గానమునేయు (కుజ్; కు)			
౨.	క్య	= జాటు (క్యజ్)	౧౦.	శ్ర	= విను
౩.	జ	= పరుగెత్తు	౧౧.	సు	= పీడించు, కలిగించు(షుజ్)
౪.	ద్రి	= ద్రవించు	౧౨.	స్తు	= పొగడు (ష్టుజ్)
౫.	ధు	= కంపించు (ధుజ్)	౧౩.	స్ను	= జాటు (ష్ను)
౬.	ను	= పొగడు (ణు)	౧౪.	స్రు	= స్రవించు
౭.	శ్చ	= గంతువేయు (శ్చజ్)	౧౫.	హు	= హోమము చేయు
౮.	యు	= కలియు	౧౬.	అపహ్న	= దాచు (హ్నజ్)
౯.	రు	= ధ్వనించు	౧౭.	త్తు	= తుమ్ము

౧. ప ర సై మ్రి వ ద ము లు

జ (జవ్) + అత్ = జవత్	శ్రు (శ్రువ్) + అత్ = శ్రుణ్
ద్రు (ద్రవ్) + ,, = ద్రవత్	స్రు (స్రువ్) + అత్ = స్రువత్
ను (నువ్) + ,, = నువత్	హు (హువ్) + ,, = హువత్
యు (యువ్) + అత్ = యువత్	స్ను (స్నువ్) + ,, = స్నువత్
రు (రువ్) + ,, = రువత్	క్షు (క్షువ్) + ,, = క్షువత్.

౧౨౩. ప్ర, పరా, పరి, నిర్, ఈయుపసర్గలకుఁ బరమైన 'ను' ధాతుసకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - నువత్ = ప్రణువత్

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

చ్యు (చ్యవమ్) + ఆన = చ్యవమానము.

ప్లు (ప్లవమ్) ,, = ప్లవమానము.

అప, హ్ను (హ్నువ్) ,, = అపహ్నువానుఁడు.

౩. ఉ భ య ప ద ము లు

కు (కువ్, కవమ్) + అత్ + ఆన = కువత్, కవమానము

ధు (ధున్) + అత్, ఆన = ధున్వత్, ధున్వానము.

స్తు (స్తువ్) ,, ,, = స్తువత్, స్తువానుఁడు.

సు (సున్) ,, ,, = సున్వత్, సున్వానుఁడు.

౧౨౪. ఇ, ఉ, కారాంతోపసర్గలకుఁ బరమైన స్తు, సు, స్ను, ధాతువుల సకారము నకు షత్వము వచ్చును.

అభిస్తువానుఁడు = అభిష్టువానుఁడు (చూ. సూ. ౫౯)

,, స్తున్వానుఁడు = అభిషున్వానుఁడు. ,, ,, ; ౫౧

,, స్నువత్ = అభిష్ణువత్. ,, ,, ; ,,

కర్తృర్థమున అక, తృ, ప్రత్యయములు.

౧౨౫. ఉ, ఉః, కారాంత ధాతువుల ఉ, ఉః, కారములకు అక, ఇక, య (ణ్యత్ అవశ్యంభావార్థకము) అమ్, ఇకా, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆవ్' ఆదేశ మగును.

స్తు + అక = స్తావకము శ్రు + అక = శ్రావకుఁడు

౧౨౬. ఉకారాంతధాతువుల 'ఉ'కారమునకు తృ, తు,కామ, తుమనః, తవ్య, త్ర, స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఓత్వము వచ్చును.

శ్రు - తృ = శ్రోత్వః హోత్వ, స్తోత్వ, అభిష్టోత్వ (చూ. సూ. ౧౨౪)

౧౨౨. రు, ను, ఊ, యు, న్ను, ధాతువులకు 'త్వ' మొదలైన ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఉ' కారమునకు 'అవి' ఆదేశము వచ్చును.

రు - త్వు = రుత్విత్; ప్ర + ను - త్వు = ప్రన్విత్య; ఊ - త్వు = ఊత్విత్

తాచ్చీల్యార్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము.

ఆ - సు - ఇక - అనాకైక (చూ. సూ. ౧౨)

సం - శు - ,, = సంశయకై

(క) 'ప్ర' పూర్వక 'జు' ధాతువునకు 'అన' ఆదేశము వచ్చును.

ప్ర - జు - ఇక = ప్రజయకై

(ఖ) జు, రు, ధాతువులకు దాచ్చీల్యార్థమున 'అన' ప్రత్యయము.

జు + అన

౧౨౩. అన, అ, అనీయ, య, (అర్హశక్యార్థకము) ప్రత్యయములు పరమగునేని ఉ, ఊ, కారాంత ధాతువుల ఉ, ఊ, కారములకు 'అన' ఆదేశము వచ్చును.

జు + అన = జవనము (నేనలముల)

రు + ,, = రవనము (స్వనించు శీలముగల)

తుకామ, తుమనకి, ప్రత్యయములు

స్తోతుకాముడు ; అభిష్టోతుముడు.

స్తోతుననసుడు ; అభిష్టోతుననసుడు

సపితుకాముడు ; సవితు మనసుడు

కర్తార్థకమగు 'త' ప్రత్యయము.

సుతిము, దుతిము, సస్మితిము.

ప్రస్మితిము (౨౫. సూ. ఖ)

౧౨౪. కర్మార్థకమగు 'సోమ'పదముపపదముగాగల 'సు' ధాతువునకు భూతమునఁ గర్తార్థమున 'క్విప్' ప్రత్యయము వచ్చును.

సోమసుత్ - (సోమం సుతివాక్.) చూ. సూ. ౧౨౪.

(క) మిగిలిన ధాతువులకు వర్తమానార్థమునఁ గర్తార్థమున 'క్విప్' వచ్చును.

స్తుత్, అభిష్టుత్, (చూ. సూ. ౧౨౪ అగ్నిష్టుత్ చూ. ౬౨౩) పురాణశుత్. (సూ. ౧౦౯)

(ఖ) 'సు' ధాతువునకు భూతమునఁ గర్తార్థమున 'త్వక' (క్వనిప్) ప్రత్యయమును వచ్చును.

సత్వక

భవిష్యదర్థమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు.

శు - స్యత్ = శ్రీష్యత్

స్తు - స్యత్ - స్యమాన = స్తోష్యత్, స్తోష్యమాణుడు

” ” ” అభిష్టోష్యత్, అభిష్టోష్యమాణుడు

ను ” నవిష్యత్, వ్రణవిష్యత్

కర్మార్థకవర్తమానమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

శు - యమాన = శ్రీయమాణము (చూ. సూ. 102)

అశ్ - స్తు , = అశ్శిష్టాయమానము

కర్మార్థకభూతమున 'త' ప్రత్యయము.

(శు)తము, ప్రిణుతిము, అభిష్టుతిము సుతుడు, అశ్శిస్టుతిము.)

(క) పూజార్థక 'సు'కుఁ బరమైనచో షత్వమురాదు.

సుస్తుతము.

పరిహాసార్థక 'సు'కుఁ బరమైన షత్వము వచ్చును.

సుష్టుతము.

కర్మార్థకభవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

శ్రీష్యమాణము. అభిష్టోష్యమాణము.

అర్హా, శక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

య :- శు - య = శ్రీవ్యము.

కర్మార్థకమందును గొన్ని యెడల 'య' ప్రత్యయమును 'ఉ' కారమునకు 'అవ్' ఆదేశమును వచ్చును.

హు + య = హవ్యము (హూయతే)

(క) 'స్తు' ధాతువునకు 'య' (క్యప్) ప్రత్యయము పరమగునేని 'త' (తుక్) కారా గమము వచ్చును.

స్తు - య = స్తు - త్ - య = స్తుత్యుడు. అభిష్టుత్యుడు.

స్తువ్యపద మసాధువు.

(ఖ) అధికరణార్థమున 'రాజ'పద పూర్వకమగు 'సు' ధాతువునకు 'య' (క్యప్) ప్రత్యయమును ధాతువునకు దీర్ఘమును వచ్చును.

రాజ - సు - య = రాజనూయము (రాజా సోమలతా అత్ర) పీడ్యతే) లేక (రాజ్ఞా నూయతే)

అని కర్మార్థమును జెప్పవచ్చును.

(గ) 'ఉ' ఊకారాంతధాతువులకు అవశ్యంభావార్థమందును య(ణ్యత్) ప్రత్యయము వచ్చును.

శు-య = శ్రీవ్యము. (చూ. సూ. 101.)

శ్రీవ్యము = వినదగినది.

శ్రీవ్యము = అవశ్యముగా నవగాఁ దప్పక వినదగినది

ఈషత్, సు, దుస్, వీనికిఁ బరమైన ధాతువునకు 'అ' ప్రత్యయము. దుశ్శ్రీవము, సుశ్రీవము, గుప్తస్వము.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు.

అవశ్య శ్రోతవ్యము, అవశ్య శ్రకణీయము, అవశ్య శ్రావ్యము.

భావార్థమున త, తి, అస, అ, ఇకా, ప్రత్యయములు.

త :- రుతిము, క్షుతిము.

తి :- శ్రుతి, స్తుతి. అభ్యుతి, నుతి, ప్రతి, నితి, అపహ్నుతి.

(క) కర్మార్థమునను గొన్ని యెడల 'తి' ప్రత్యయము వచ్చును.

శ్రుతి (శ్రూయతే ఇతి) = వేదము.

(ఖ) 'తి' ప్రత్యయము పరమగునేని యు, జు, ధాతువులకు దీగ్ము వచ్చును.

యూతి, జూతి.

అస :- శ్రు + అవ = శ్రీవము, స్రీవము, అభ్యువము.

(క) 'త్రి' పూర్వక 'సవన' పదసకారము షత్వమగును.

త్రి - సవనము = త్రిసవనము.

అ :- శ్రు + అ = స్రీవము = స్తవము, ద్రీవము అపహ్నువము, అశ్రీవము, ప్రణవము.

(క) ఉత్సవము (ఉత్సూతే హర్షం) ఇటఁ గర్తార్థమున 'అ' ప్రత్యయము.

(ఖ) కరణార్థమునను 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

శ్రవము (శ్రూయతే అనేన) చెవి.

ఇకా :- స్తు + ఇకా = స్తూపికా, శ్రూపికాః మొ. (చూ. షూ. ౧౨౫)

౧౩౦. యు, స్తు, శ్రు, ధాతువులకుఁ గరణార్థమందు త్ర, తి, ప్రత్యయములు వచ్చును.

'హు' ధాతువునకు భావ, కరణార్థములందు 'త్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

యు - త్ర = యోత్రిము (చూ. ౧౨౬ సూ.)

శ్రు ,, - త్ర = శ్రోత్రిము, శ్రుత్రి.

స్తు ,, - ,, స్తూత్రిము, స్తుత్రి.

హు ,, = హోత్రిము.

(క) "అగ్నయే హోత్రం హోమః అస్మిన్ కర్మణి అగ్నిహోత్రమితి కర్మనామ" అనుటచే అగ్నిహోత్రపదము మొదటఁ గర్మమునే బోధించుచు నుపచారముచే నగ్నివాచకమైనది.

౧౩౧. త త్తదుపసర్గలఁ గూడిన యఞోనిర్విష్ట త త్తద్ధాతువుల 'ఉ'కారమునకు (ఘంక్ష) ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఆవ్' ఆదేశము వచ్చును.

(క) భిన్నోపసర్గకములకును కేవలములకును 'అ' (అప్) ప్రత్యయము వచ్చును. అవుడు ౧౨౮ సూత్రముచే 'అవ్' ఆదేశము వచ్చును.

(ఖ) 'ఆ' పూర్వక 'ప్లు' 'రు' ధాతువులకు ఆవ్ ఆన్ ఆదేశములు రెండును వచ్చును.

ఉత్, సం, ప, - ద్రి - ఆ = ఉద్ద్రావము, సంద్రావము, పద్రావము - ఉపద్రావము. ద్రావము.

ఆ - ప్లు - ,, = ఆప్లావము, ఆప్లతము ; - విప్లవము, ఉపప్లవము.

వి - డు - ,, = విక్షావము. - క్షవము.

వి - శ్రి - ,, = విశ్రావము. - శ్రవము.

ప్రి - సు - ,, = ప్రసావము. - సోవము.

ప్రి - స్తు - ,, = ప్రస్తావము - స్తవము.

౧౦. వి, - రు - ,, = సంరావము, విరావము - రనము.

ఆ - ,, - ,, = ఆరావము, ఆరవము ; -

ఉత్ - ఆ - యు - ,, = ఉద్యావము, ఆయావము - యవము

కం. అనఘా ! నీ ప్రస్తవమున! అని భారతమున ప్రస్తవశబ్దము ప్రయుక్తమైయున్నది.

(గ) అనుపసర్గకమగు 'రు' ధాతువునకు (ఆవ్) ఆదేశము ప్రయోగములం దగ పడును.

రావే రావే మన్మథః పంచబాణః.

ప్రే రణ ము

౧౩౨. ఉ, ఊ, కారాంత ధాతువుల ఉ, ఊకారములకు, ప్రేరణమున అజాది, య, కారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆవ్, ఆదేశమును (త ప్రత్యయము దక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆవయి' ఆదేశమును, 'త' ప్రత్యయమునకు ముందు 'ఆవి' ఆదేశమును వచ్చును.

శ్రి - త్ప - శ్రావయిత్ప, శ్రావితము, శ్రావణము.

ప్రి స్తు - ,, - ప్రస్తావయిత్ప, ప్రస్తావితము, ప్రస్తావనా మ్.

య జ్ఞం త ము

కు - యజ్ (కోకూయ్) + అమాన = కోకూయమానము

(వోకూయ్) + ,, = వోకూయమానము

(ఇది అకర్మకధాతువగుటచే కర్మార్థమున యమాన ప్రత్యయము రాదు.)

శ్రి - యజ్ (శోశూయ్) + అమాన = శోశూయమాణము. (కర్మార్థకము)

యమాన = శోశూయమాణము. (కర్మార్థకము)

స్తు - ,, (తోష్టూయ్) + అమాన = తోష్టూయమానము. (కర్మార్థకము)

యమాన తోష్టూయమాణము. (కర్మార్థకము)

స న్న ం త ము

శు) - సక (శుశూక్ష్)	+ ఉ	= శుశూక్ష్శువు.
	అమాన	= శుశూక్ష్మమానాఁడు (మా. సూ. ౯౨. ౩)
” ” ”	యమాన	= శుశూక్ష్మ్యమా. ము.
” ” ”	త	= శుశూక్ష్మితము.
” ” ”	య	= శుశూక్ష్మ్యము.
” ” ”	అన, ఆ	= శుశూక్ష్మనము, శుశూక్ష్మా.

ఉ కారాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

౫. ఉ కారాంత ధాతుప్రకరణము

౧. దూ = పరితపించు (దూజ్)	౫. భూ = అగు
౨. ధూ = కదుపు (ధూజ్)	౬. లూ = కోయు (లూజ్)
౩. పూ = పవిత్రముసేయు (పూజ్)	౭. సూ = ప్రసవించు (సూజ్)
౪. బ్రూ = భాషించు (బ్రూజ్)	౮. నూ = ప్రేరించు (నూ)

౧. ప ర సై ప ద ము లు

భూ (భవ్) + అత్ = భవత్
 సూ (సువ్) ,, = సువత్ (షూ)

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

సూ (సువ్, సూయమ్) ఆన = సునానము, సూయమానము (షూజ్)
 దూ (దూయమ్) ,, = దూయమానము
 పూ (పవమ్) + ఆన (శానక) = పవమానము

౩. ఉ భ య ప ద ము లు

ధూ (ధున్) అత్, ఆన = ధునత్, ధునానము
 లూ (లున్) ,, ,, = లునత్, లునానము
 బ్రూ (బ్రువ్) ,, ,, = బ్రువత్, బ్రువాణము
 కర్తృత్వమున అక, త్య, ప్రత్యయములు.
 పూ + అక = పావకుఁడు (చూ. సూ. ౧౨౫)
 లూ + ,, = లావకుఁడు (పుష్పలావికా).

(క) 'బ్రూ' ధాతువునకు అక, ప్రభృతి ప్రత్యయములు పరమగునేని 'వచ్' ధాతు వాదేశమగును. కావున నారూపము లాధాతువు నొద్దనే తెలిసికొనవలెను.

(ఖ) 'బ్రూ' ధాతువునకుఁ గుత్సితార్థమున 'అ' ప్రత్యయమును 'బ్రూ'కు 'బ్రువ్' అను నాదేశమును వచ్చును.

పండితృబ్రువఁడు, (కుత్సితుఁడగు పండితుఁడు, అనఁగా నానుమాత్రేపండితుఁడు)

బ్రాహ్మణబ్రువఁడు, (కుత్సితుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు)

విదుషీబ్రువా. (స్త్రీలింగము)

౧౩౩. 'ఊ' కారాంత ధాతువుల 'ఊ'కారమునకు తృ, తుకామ, తుమనః, స్యత్, స్యమాన, తవ్య, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అవి' ఆదేశమగును.

భూ + తృ = భవితృ; పూ + తృ = పవితృ; సూ + తృ = సవితృ (షూ)

౧౩౪. సూ (షూజ్) ధూ ధాతువులకు వికల్పముగా 'అవి' ఆదేశము వచ్చును. వికల్పసక్షమున 'ఊ'కారమునకు 'ఓ'త్వము వచ్చును.

సూ + తృ = సవితృ, సోత్వ. ధూ + ర్ప = ధవితృ, ధోత్వ.

(క) సూ (షూజ్) ధాతువునకుఁ గర్తృమున 'ను' (నుక్) ప్రత్యయము వచ్చును. సూనుఁడు

(ఖ) సూ (షూ) ధాతువునకుఁ గర్తృమున 'రి' (రిక్) ప్రత్యయము వచ్చును. సూరి (సూర్యుఁడు లేక పండితుఁడు.)

(గ) కర్తృమునఁ గొన్ని 'ఊ'కారాంత ధాతువులకు 'క్విప్' ప్రత్యయము వచ్చును.

పద్మ - భూ + క్విప్ = పద్మభువు.

వీర - ప్రిసూ + క్విప్ = వీరప్రిసువు.

అగ్ని - ,, ,, = అగ్నిభువు.

ప్రి - సూ ,, = ప్రిసువు.

ఖల - పూ ,, = ఖలపువు,

అండ - ,, ,, = అండసువు.

౧౩౫. కర్తృవాచకములైన ఆఙ్య, సుభగ, స్థూల, పలిత, నగ్న, అంధ, ప్రియ, పదము లుపపదములుగాఁగల 'భూ' ధాతువునకు అభూతతద్భావార్థము ఇష్టు (ఘ్ణుచ్) ఊక (ఖుకఙ్) ప్రత్యయములును గ్రమముగా నా ప్రత్యయములు పరమైనపుడు అవ్, ఆవ్, ఆదేశములును ఆధ్యాదులకు మకారాగమమును వచ్చును.

(క) అభూత తద్భావ మనఁగా గాని దయినట్లు భావించుట.

ఆఙ్య - భూ - ఇష్టు = ఆఙ్యంభవిష్టువు (అనాఙ్యః ఆశోఙ్యో భవతి.)

,, ,, ఊక = ఆఙ్యంభాపుకః.

సుభగ ,, ,, = సుభగంభవిష్టువు, సుభగంభాపుకుఁడు.

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము.

పుష్ప - లూ + ఇక = పుష్పలావిక.

ఆవశ్యం - భూ + ,, = అవశ్యంభావిక.

(క) తాచ్ఛీల్యార్థమున నధోనిర్దిష్టములగు ధాతువులకు యథాసంభవముగా దత్త ప్రత్యయములును రూపములును యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

భూ + ఉక్ = భానుకము, భానుకుడు వి, భూ + ఉ (డు) = విభువు
 భూ + స్థు (గున్న) = భూష్టువు సరి, భూ + ఉ (,,) = ప్రిభువు
 భూ + ఇష్టు = విష్టువు, ప్రిభిష్టువు సరి, భూ + ఇక్ = సరిభవిక్
 ప్రి, నూ (షూ) ఇక్ = స్రీసవిక్

(ఖ) కర్తృర్థమునను 'పరి' పూర్వక 'భూ' ధాతువునకు 'ఇక్' ప్రత్యయమును 'ఊ' కారమునకు వికల్పముగా అన్, ఆన్, ఆదేశములును వచ్చును.

సరి - భూ - ఇక్ = పరిభవిక్, పరిభావిక్

(గ) భవిష్యదర్థమునను 'భూ' ధాతువునకు 'ఇక్' ప్రత్యయము వచ్చును.

భూ + ఇక్ = భావిక్ (కాబోవు)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు.

పూ - తుకామ - తుమనః = సవిశు కాముడు = పవెగునువసుడు

నూ (నూజ్) = సవిత్రు కాముడు, సోశు కాముడు; సవిశుమనసుడు, సోతుమనసుడు

అకర్మక ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము.

భూతము

(క) 'దూ' ధాతువునకుఁ బరమైన 'త' కారము నకారమగును.

దూనము ప్రిదూనము (2౫. నూ. ఘ)

కర్తృర్థమున భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు.

భూ - స్యత్ = భవిష్యత్

లూ - స్యత్ - స్యమాన = లవిష్యత్, లవిష్యమాణము

నూ - (షూజ్) ,, = సవిష్యమాణము, సోష్యమాణము

నూ - (షూ) ,, స్యత్ = సవిష్యత్

(ఖ) 'భవిష్యత్' యొక్క 'త' కారమునకుఁ గొన్ని ప్రయోగములందు లోపము గనవచ్చుచున్నది. పృషోదరాది పాఠముచే నిది సమర్థనీయము.

యద్భవిష్య - యద్భవిష్యుడు (యత్ యథా భవిష్యతి తత్ తథాభవతు ఇతి య శ్చింతయతి) భవిష్యపురాణము. భనిష్యోత్తరపురాణం . మొ.

౧౩౬. కరణార్థమున లూ, ధూ, నూ, (షూ) పూ, ధాతువులకు ఇత్ర (ఇత్రచ్) ప్రత్యయమును, 'ఊ' కారమునకు 'అన్' ఆదేశమును వచ్చును.

పూ - ఇత్ర = పవిత్రము (పూయతే అనేన)

ధూ ,, = ధవిత్రము (ధవిత్రం తాళవృంతం స్యాత్)

లూ ,, = లవిత్రం మొ.

(క) 'పూ' ధాతువునకుఁ గరణార్థమున 'త' ప్రత్యయమును 'పూ' యొక్క 'ఊ' కారమునకు హ్రస్వమును వచ్చును.

పూ + త్ర = పుత్రుడు (పూయతే అనేన)

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము

లూయమానము, ధూయమానము

(క) అను, పరి, పరా, ప్రభృత్యుపసర్గపూర్వకమగు 'భూ' ధాతువు సకర్మకమగును.
పరిభూయమానము, అనుభూయమానము

కర్మార్థభూతమున 'త' ప్రత్యయము.

అనుభూతము

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు రూపవిశేషములు గ్రహించునది.

పూ - త = పూతఁ, పవితము, (పునీతిము అనియు వ్యవహారము గలదు
'పునీతా తనుభిః పద్వై స్తవ' - భాగవతము.)

ధూ ,, = ధూనము, ధూతము

సూ ,, = సూతుఁడు, సూనుఁడు (షూజ్)

సూ ,, = సూతుఁడు (షూ)

లూ ,, = లూనము

(ఖ) 'ప్రసూత' పదము కర్మార్థక 'త' ప్రత్యయాంతమైనను గర్తార్థమున లోక
వ్యవహారము గలదు.

ప్రసూతా = ప్రసవించిన

కర్మార్థక భవిష్యత్తున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

లూ - స్యమాన = లవిష్యమాణము

సూ - ,, = సనిష్యమాణము, సోష్యమాణము (షూజ్)

సూ - ,, = సవిష్యమాణము (షూ)

అను భూ ,, = అనుభవిష్యమాణము

అర్హాశక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

య :— భూ + య = భవ్యము (కాదగిన చూ. సూ ౧౨౦)

,, ,, = (ణ్యత్, భావ్యము (తప్పక కాదగిన; చూ. సూ. ౧౨౧)

(క) సుబంత ముపపదముగా 'భూ' ధాతువునకు భావార్థమునకు య (క్యప్) ప్రత్య
యము వచ్చును భావార్థక 'య' ప్రత్యయముగుట 'అప్' ఆదేశము రాదు.

బ్రహ్మ - భూయ = బ్రహ్మభూయము (బ్రహ్మయగుట)

విష్ణు ,, ,, = విష్ణుభూయము (విష్ణువు ,,)

దేవ ,, ,, = దేవభూయము (దేవుఁడు ,,)

మిత్ర ,, ,, = మిత్రభూయము (మిత్రుఁడు,,)

బ్రహ్మభూయాదిపదములు భావప్రత్యయాంతములే యగుటచే వీనిమీఁద
సురల 'ద్వ' ప్రభృతి భావప్రత్యయములు రావు. అనఁగా 'బ్రహ్మభూయత్వము'

ఇత్యాదికమగు విధమున గూపములుండవు. కాన నాండ్రభాగవతమునఁ బరీక్షిచ్చరి త్రమున నున్న

‘బ్రహ్మభూయత్వసంసోఽప్తిః నివిస్మృతైః యతిదీర్ఘజటలు దన్నావరింప’.
బ్రహ్మభూయత్వసదమసాదువు.

(ఖ) సూ (షూ) ధాతువునకుఁ గర్తృగమమునను య (క్యపి) ప్రత్యయమును దానికి ముందు రేఫాగమమును వచ్చును.

సూ - ఓ - య = సూర్యుఁడు (కర్మకై లోకమును జేరించువాఁడు,
తవ్య :— లూ + తవ్య = లనితవ్యము, సూ + తవ్య = సనితవ్యము, సోగవ్యము (హుక్)
సూ + ,, = సనితవ్యము, భూ + ,, = భనితవ్యము
అనీయ :— భూ + అనీయ = భవనీయము, లూ + ,, = లవనీయము
ఈషత్, ను, దుస్, వీనికిఁ బరముగా ‘అ’ ప్రత్యయము.
దుస్ - లూ - అ = దుగ్ధము, సూలము, ఈషత్లము

అవశ్యం శబ్దమునకు

అవశ్యలావ్యము (చూ. సూ. ౧౨౫) అవశ్యలపితవ్యము, అవశ్యలవనీయము.

భావార్థమున. త, తి, అన, అ, ఇ కా ప్రత్యయములు.

త :— భూతము. తి :— భూతి, సూతి, ప్రసూతి.

(క) ఈందిధాతువుల ‘తి’ ప్రత్యయ ‘త, కాగము న కారమగును.

లూ - తి = లూని. సూ - తి = ధూని.

లూ ,, = లూని.

అన :— భూ + అన = భవనము. (చూ. సూ. ౧౨౮)

లూ ,, = లవనము.

లూ ,, = పవనము.

(క) ‘పూ’ ధాతువునకుఁ గంఠార్థమున ‘అన’ ప్రత్యయము వచ్చును.

(లూ - అన = పవనము, (పవిత్రము చేయుచది; గాలి-పూయతే అనేచ)

అ :— లూ + అ = లవము సూ + అ = పవము.

(క) నిరుపసర్గకమగు ‘భూ’ ధాతువునకు ‘అ’ (ఘష్) ప్రత్యయము పరమగునేని ‘ఆవ్’ ఆదేశమగును.

భూ - అ = భావము. (అగుట)

(ఖ) సోపసర్గకమునకు ‘అవ్’ మాత్రమే వచ్చును.

ప్రభవము, సంభవము, విభవము, ప్రాభవము.

ప్రభావము అనియు వ్యవహారము గలదు.

(గ) అపాదానార్థమున ‘భూ’ ధాతువునకు అ (అప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

భూ - అ: భవుడు, భవము; (భవతి అస్మాత్) చూ. నూ. ౧౨౮.

ఇకా :— లూ + ఇకా = లావికా (చూ. నూ. ౧౨౫)

౧౩౭. యథాసంభవముగాఁ దత్తదుపసర్గలంగూడిన యధోనిర్దిష్ట తత్తద్ధాతువుల 'ఊ' కారమునకు అ (ఘృష్, అప్) ప్రత్యయము పరమగునేని యథాసంభవముగా ఆవ్, అన్, ఆదేశములు వచ్చును.

నిస్, ఉత్ : పూ - అ = నిష్పావము, ఉత్పావము.

అభి, లూ ,, = అభిలావము.

పరి, భూ ,, = పరిభావము, పరిభవము.

ప్రేరణము

పూ - పావయిత్ప (చూ. నూ. ౧౩౨) మొ.

(క) స్వార్థమందును 'పూ' ధాతు ప్రేరణరూప ముపయుక్తమగును.

పావనము. (పవిత్రము సేయునది)

యజ్ఞంతము

నూ - యజ్ (దోదూయ) + అనూస = దోగూయనూనము. (అకర్మకము.)

సన్నంతము

అను - భూ - సన్ (బుభూష్) + ఉ = అనుబుభూషును.

యనూస = అనుబుభూష్యమాణము.

తి = అనుబుభూషితము.

య = అనుబుభూష్యము.

అన, ఆ = అనుబుభూషణము, అనుబుభూషా.

ఊకారాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

ఋకారాంత ధాతుప్రకరణము

౧. ఋ = పొందు

౮. భృ = భరింతు (భృష్)

౨. కృ = చేయు (కృష్)

౯. మృ = మరణించు (మృజ్)

౩. అభి. ఘృ = అభిఘరించు

౧౦. వృ = వరించు (వృష్)

౪. జాగృ = మేలుకొను

౧౧. శృ = చరించు

౫. ఆ, దృ = ఆదరించు (దృజ్)

౧౨. స్తృ = పఱచు, (స్తృష్)

౬. ధృ = ధరించు (ధృష్)

౧౩. స్మృ = స్మరించు

౭. వి, ఆ; పృ = పనివడు (పృజ్)

౧౪. హృ = హరించు (హృష్)

౧ ప ర నై మి ప ద ము లు

- ఋ (ఋచ్ఛ్) + అత్ = ఋచ్ఛత్
- అభి, ఘృ (జిఘృ) + ,, = అభిజిఘృత్
- జాగృ + ,, = జాగృత్
- స్మృ + ,, = స్మరత్
- స్మృ (స్మృక్) + ,, = స్మరత్

౨ ఆ త్మ నే ప ద ము లు

- మృ (మ్రియమ్) + ఆన = మ్రియమాణుఁడు
- ఆ, దృ (ద్రియమ్) + ,, = ఆద్రియమాణుఁడు
- వ్యా, పృ (ప్రియమ్) + ,, = వ్యాప్రియమాణుఁడు

౩ ఉ భ య ప ద ము లు

- భృ (భర్, భరమ్, బిభృ) అత్, ఆన = భరత్, భరమాణము, బిభ్రత్, బిభ్రాణము
- ధృ (ధర్, ధరమ్) ,, ,, = ధరత్, ధరమాణము
- కృ (కుక్ష్) ,, ,, = కుర్వత్, కుర్వాణము
- వృ (వృష్ష్) ,, ,, = వృణ్వాత్, వృణ్వాణుఁడు
- స్తృ (స్తృష్ష్) ,, ,, = స్తృణ్వాత్, స్తృణ్వాణుఁడు
- హృ (హర్, హరమ్) ,, ,, = హరత్, హరమాణము

క ర్తృర్థమున అక, తృ, ప్రత్యయములు.

కృ + అక

౧౩౫. అక, ఇక (తాచ్ఛిల్యము,) య (ణ్యత్) అమ్, ఇకా, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఋ, ఋ, కారాంతధాతువుల ఋ, ఋ, కారములకు 'ఆక్' ఆదేశము వచ్చును.

కృ + అక = కారకుఁడు.

స్మృ + అక = స్మారకము.

౧౩౬. 'జాగృ' ధాతువునకు అజాది, యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని ఋ, కారమునకు అక్, ఆదేశమును తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అరి' ఆదేశమును వచ్చును.

జాగృ + అక = జాగరకుఁడు, జాగరిత్య.

౧౩౭. 'ఋ' కారాంత ధాతువుల 'ఋ'కారమునకు తృ, తుకామ, తుమనః, తవ్య, అ (ట, అచ్, ఖచ్, ఖల్) ఇ (ఇక కర్తృర్థకము) ఇష్టు (ఇష్టుచ్) ఇత్ర, య (భావార్థకము)అన. అనీయ ప్రత్యయములుపరమగునేని 'అన్' ఆదేశము వచ్చును.

కృ + తృ = కర్తృ హృ + తృ = హర్ష.

౧౪౧. గుణాధానాలంకారార్థములందు 'కృ' ధాతువునకుఁ బూర్వస్థములగు సం, పరి, ఉప, అను నుపసర్గలకు స (సుట్) కారాగమము వచ్చును. ఈ సకారమునకు విసర్గమురాదు.

(క) 'పరి' కిఁ బరమైన ఈ సకారమునకు షత్వము వచ్చును.

సం - కర్తృ = సంస్కర్తృ   ఉప - కర్తృ = ఉపస్కర్తృ
పరి   ,,   = పరిష్కర్తృ.

(ఖ) భిన్నార్థమున ఉపకర్తృ (మేలుచేయువాఁడు).

౧౪౨. 'వృ' ధాతువునకును, ఋకారాంత ధాతువులకును, తృ, తుకామ, తుమనః, తవ్య, స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఋ, ఋ' లకు అరి, అరీ, ఆదేశములు పర్యాయమున నగును.

వృ - తృ = వరితృ, వరీతృ.

౧౪౩. అధోనిర్దిష్టము లగు త త్తత్పదము లుపపదములుగాఁ గల త త్తధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున యధాసంభవముగా ఇ (ఇక) అ (అ, అచ్, ఖచ్) ప్రత్యయము లును యధాసంభవముగా ఉపపదాంతమునకు 'మ' కారాగమమును వచ్చును. 'ఆత్మక' యొక్క నకారము లోపించును. 'ధూర్' శబ్దమునకు 'ధురం' భావము వచ్చును.

కుక్షి - భృ - ఇ = కుక్షింభరి   అహన్ కృ అ(ట) = అహస్కరుఁడు.

(చూ. సూ. ౧౪౦)   ధనుస్   ,,   ,, = ధనుష్కరుఁడు.

ఆత్మక   ,,   ,, = ఆత్మభరి.   ,,   అరున్   ,,   ,, = అరుష్కరుఁడు.

ఉదర   ,,   ,, = ఉదరభరి   ,,   నాందీ   ,,   ,, = నాందీకరుఁడు.

స్తంభ- కృ-   ,,   ,, = స్తంభకరి (వని).   ,,   కర్మ   ,,   ,, = కర్మకరుఁడు

శక్పత్ - ,,   ,, = శక్పత్కరి   (కూలివాఁడు)

(శిశువు).   ,,   మేఘ   అ ఖచ్) = మేఘంకరము

పురస్ - స్ప   అ(ట) = పురస్సరుఁడు.   భియ   ,,   ,, = భయంకరము.

అగ్రితస్ - ,,   ,, = అగ్రితస్సరుఁడు.   బుఠ   ,,   ,, = బుఠంకరము.

అగ్ర - స్ప - ,,   ,, = అగ్రీసరుఁడు.   ధూర్   ,,   ,, = ధురంధరుఁడు

అగ్ర - ,,   ,, = అగ్రీసరుఁడు,   క్షేమ   అ(ఖచ్, అణ్, అచ్) =

పాగ్రీసరుఁడు.

క్షేమ-కరము, క్షేమ కారము, క్షేమకరము.

దివా - కృ - ,,   ,, = దివాకరుఁడు.

పియ   ,,   ,, = పియంకరము,

పిభా - ,,   ,, = విభాకరుఁడు.

పియకారము, పియంకరము.

నిశా   ,,   ,, = నిశాకరుఁడు.

భద్ర   ,,   ,, = భద్రంకరము,

భాన్   ,,   ,, = భాస్కరుఁడు.

భద్రకారము, భద్రకరము.

అంత   ,,   ,, = అంతకరుఁడు.

మద్ర   ,,   ,, = మద్రంకరము,

అనంత   ,,   ,, = అనంతకరుఁడు

మద్రకారము, మద్రకరము.

ఆది	,,	,,	=	అదికరుడు			
బహు	,,	,,	=	బహుకరుడు.	కం	,,	(అచ్) = కంకరుడు.
లిసి	,,	,,	=	లిపికరుడు.	యత్	,,	,, = ముక్కురుడు.
బలి	,,	,,	=	బలికరుడు	తత్	,,	,, = చెక్కురుడు.
చుత్య	,,	,,	=	చుత్యకరుడు.			

(క) చిత్రకారధూర్ధర పదముల వ్యవహారమునఁ గలవు. 'కులంధరుడు' అని ఆక్షిప్త నిఘంటువునఁ బదము గలదు.

“యాద్యశాకార భిత్తికార స్తాద్యశాకార మస్య చిత్రిమ్” (కావ్యసూత్రం)

ధూర్ధరతాదులం దగిలి.

ఆయుక్తమాల్యద. ఐ. ఆ. ౨:౧౪.

(ఖ) కర్మకారపదము 'కమ్మరి' అను సర్థము గలది (చూ. సూ. ౧౪౪)

(గ) శుభంకర, శినంకర, వశంకర, నాశంకర, ప్రళయంకరము (స్త్రీబుద్ధి ప్రళయంకరీ) శబ్దములు వ్యవహారమునఁ గలవు. ఇవి శాస్త్రముచే సాధువులు గాఁజాలవు. ఇందలి 'శినంకర' పదము వైదికము. పెక్కు వైదికపదములు లౌకిక భాషయందు వ్యవహరింపబడుచున్నవని చెప్పబడెను.

(ఘ) శిన, శం, అరిష్ట శబ్దములకుఁ బరముగాఁ 'జేయుచున్న' (కరోణి) అను సర్థమున తాతి (తాతిల్) ప్రత్యయము వచ్చును.

శివతాతి, శంతాతి, అరిష్టతాతి.

౧౪౪. పూర్వోక్తపదములకన్న భిన్నమగు కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'ఋ' కారాంత ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున 'అ' (అచ్) ప్రత్యయమును 'ఋ'కారమునకు 'ఆర్' ఆదేశమును వచ్చును.

కుంభ - కృ - అ = కుంభకారుడు, నూత్రికారుడు, శాస్త్రకారుడు,
 భార - హృ,, = భారహారుడు (భారమును హరించు = వహించువాడు)

(క) అనుద్యమనార్థమున 'హృ' ధాతువు 'ఋ' కారమునకు 'అర్' వచ్చును.
 అంశ - హృ - అ (అచ్) అంశహారము.

౧౪౫. కొన్ని కేవల 'ఋ'కారాంత ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము వచ్చును. దీనినే 'పచాద్యచ్' అని వ్యవహరింతురు

వృ - అ = వరుడు (వరించువాడు - వృణోతీతి)
 ధృ - ,, = ధరము (ధరించునది - ధరతీతి)
 స్మృ - ,, = స్మరుడు

(క) భూధరము, జాతిస్మరుఁడు మొదలగు స్థలములందు ధరతీతి ధరః, భువోధరః భూధరః; స్మరతీతిస్మరః జాతేః స్మరః జాతిస్మరః అని విగ్రహములు చెప్పికొనవలయును. ఇట్లే గంగాధర, లక్ష్మీధర, ప్రభృతులు.

౧౮౬. హేతు, తాచ్ఛీల్య, ఆనులోమ్యములు శోచునేని 'కృ' ధాతువునకు అ (ట) ప్రత్యయము వచ్చును (చూ. సూ. ౧౮౦)

యశస్ + కృ + ట = యశస్కరుఁడు నిద్య (ఇటు పద్య యశమునకు హేతువు)

శ్యాన్త + ,, + ,, = శ్యాన్తకరుఁడు (తాచ్ఛీల్యము)

మధు + కృ + ,, = మధుకరుఁడు

కంఠీ + ,, + ,, = కంఠీకరుఁడు

వచన + ,, + ,, = వచనకరుఁడు (ఆనులోమ్యము అనగా ఆరాధ్యచిత్తానుసంఘము)

(క) కర్మవాచకములైన ఆఙ్య, సుభగ, స్థూల, పలిత, నగ్న అంధ, ప్రియశబ్దములు పపదములుగాఁ గల 'కృ' ధాతువునకు అభూత తద్భావార్థమునఁ గరణార్థమున 'అన' (ఖ్యున్) ప్రత్యయమును ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును.

(చూ సూ. ౧౮౦)

ఆఙ్య - కృ - అ = ఆఙ్యంకరణము, (అనాఙ్య మాఙ్యం కుర్వం త్యనేన)

అంధ - ,, = అంధంకరణము, (అనంధం అంధం కుర్వం త్యనేన.)

౧౮౭. విశ్వ, పతి, పదము లుపపదములుగాఁగల భృ, వృ, ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున అ (ఖచ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును. (ఘ. ౧౮౦.)

విశ్వ - భృ - అ = విశ్వంభరుఁడు

పతి - వృ - అ - పతింవం (కన్యా).

౧౮౮. ఉపపదపూర్వకము లగు కొన్ని 'ఋ' కారాంత ధాతువులకుఁ బురముగాఁ గర్తృర్థమున అ (క) ప్రత్యయము వచ్చును. దీనిని మూలవిభుజాదిగణ మందురు. ఇది యాకృతిగుణము.

మహీ - ధృ - అ = మహీధ్రము (యణాజేశ సంధి)

కు - ,, - ,, = కుధ్రము

భూ - ,, - ,, = భూధ్రము.

౧౮౯. సు, కర్మ, వాప, మంత్ర, పుణ్య, శబ్దములకుఁ బరమైన 'కృ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున భూతకాలమున క్విప్రత్యయము వచ్చును.

మంత్రకృత్, పుణ్యకృత్ (పుణ్యం కృతవాక్)

(క) మిగిలిన 'ఋ' కారాంత ధాతువులకు వర్తమానకాలముననే క్విప్రత్యయము వచ్చును,

భూభృత్, రూపభృత్, అపహృత్.

(ఖ) సహ, రాజ్ పదము లుపపదములుగాఁ గల 'కృ' ధాతువునకు భూతార్థమున 'త్వక్' (క్వనిప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

సహకృత్వక్ (సహకృతివాక్) రాజకృత్వక్ (రాజాం కృతివాక్)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక్' ప్రత్యయము.

అను - కృ - ఇక్ = అనుకారక్

సం ,, ,, = సంస్కారక్

మనో - హృ - ఇక్ = మనోహరిక్

(క) సమీక్ష్య, అసమీక్ష్య, విమృశ్య, అవిమృశ్య, ప్రసహ్య, ప్రభృతి ల్యబంతా వ్యయములకుఁ బరముగా 'కృ' ధాతువునకు 'ఇక్' ప్రత్యయము గనవచ్చుచున్నది.

సమీక్ష్యకారక్, అసమీక్ష్యకారక్

ప్రసహ్యకారక్

విమృశ్యకారక్, అవిమృశ్యకారక్

(ఖ) ఈ క్రింది తత్తదుపసర్గపూర్వక, కేవల, ధాతువులకు యధాసంధవముగాఁ దాచ్ఛీల్యార్థమునఁ బ్రత్యయములును గూపములును దెలియునది.

పుష్ప - ఆ - హృ - ఆ (ఆచ్) పుష్పహారుఁడు (పుష్పములనుచేర్చు స్వభావము గలనాఁడు.) =

స్ప - త్వర (క్వరప్) = స్పత్వరము

స్ప - మర (క్మరచ్) = స్పమరము

,, - అన (యచ్) = సరణము

జాగృ - ఊక (ఊకఞ్) = జాగరూకుఁడు

అలల - కృ - ఇష్టు = అలంకరిష్టువు

నిర్, ఆ - కృ - ఇష్టు,, = నిరాకరిష్టువు

వృ - ఆక (షాకక్) = వరాకుఁడు

ఇచ్ఛార్థమున తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు.

కృ - తుకామ, తుమనః = కర్తు కాముఁడు; కర్తుమనుఁడు

వృ ,, = వరీతు కాముఁడు, వరీతుకాముఁడు, వరీతుమనుఁడు, వరీతుమనుఁడు

జాగృ ,, = జాగరితు కాముఁడు, జాగరితుమనుఁడు

కర్తార్థమున 'త' ప్రత్యయము.

మృతుఁడు, జాగరితుఁడు, వ్యాపృతుఁడు.

ప్రజాగరితుఁడు (చూ. నూ. ఖ)

కర్తార్థక భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు.

౧౫౦. 'ఋ'కారాంత ధాతువుల 'ఋ' కారమునకు స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అరి' ఆదేశ మగును.

కృ - స్యత్ = కరిష్యత్, కరిష్యమాణము

జాగృ ,, = జాగరిష్యత్ (చూ. నూ. ౧౩౯)

వృ ,, స్యమాన = వరీష్యత్, వరిష్యత్, వరీష్యమాణము, వరిష్యమాణము (చూ. నూ. ౧౪౨)

కర్కార్యమున భవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

కృ - స్యమాన=కరిష్యమాణము.   క్ష - స్యమాన=కరిష్యమాణము.

అర్హ శక్యార్థములందు య(ణ్యత్) తన్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

య:—భృ+య = ధార్యము, (చూ. నూ. ౧౩౮) జాగర్యము, అభిష్యజ్యము. అనుసార్యము, జాగర్యము, (చూ. నూ. ౧౩౯)

(క) 'య' ప్రత్యయము పరమగు నెడల నీ క్రింది ధాతువుల రూపవిశేషములు యధా ప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

కృ - య = కార్యము, కృత్యము.

ఆ, దృ ,, = ఆదృత్యుడు.

ఉప,స్ప,, = ఉపసర్యా (గర్భగ్రహణమునకుఁ దగినది-ఆచ)

వృ - య = వర్యము (వరింపదగినది)

ఆ, వృ - ,, = ఆవృత్యము (ఆవరింపదగినది)

ఋ - ,, = అర్యుడు (వైశ్యుడు)

౞ - ,, = ఆర్యుడు (పూజ్యుడు)

భృ - ,, = భృత్యుడు

సం,భృ- ,, = భృత్యుడు, సంభాగ్యుడు

(ఖ) కొన్నియెడల భావార్థమునను 'య' ప్రత్యయము గనబడుచున్నది.

పరి - స్ప - య = పరిసర్యా (పరిసరణము) చూ. నూ. ౧౪౦.

జాగృ ,, - య = జాగర్యా (సాలకవ) ౧౩౯ నూ.

శబ్దస్వాభవ్యమునే నిని నెందును స్త్రీలెందులు.

తన్య:—కర్తవ్యము, కర్తవ్యము, స్మర్తవ్యము, జాగర్యము, అభిష్యజ్యము, వర్యము, వర్యము

అనీయ:—ఆ, దృ+అనీయ = ఆదరణీయము, స్మరణీయము, కరణీయము.

ఈషత్, ను, దుస్, లకుఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

ఈషత్ + కృ+అ = ఈషత్కరము.   ను + కృ+అ = నుకరము.

దుస్ + కృ+అ = దుష్కరము, దుష్కరము, దుష్కరము.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :

అవశ్యకార్యము, అవశ్యకరణీయము, అవశ్యకర్తవ్యము.

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఇకా ప్రత్యయములు.

తి:—కృతి, హృతి, మృతి, వ్యాపృతి, జాగృతి, విస్తృతి.

ఆ+ఋతి=ఆర్తి (చూ. నూ. ౧౪౩)

అన:—కృ+అన=కరణము, హరణము, ఆదరణము, జాగరణము, విస్తరణము.

ఉదాహరణము : (ఉగాహరించు) ఉదహరించు (అసాధువు)

(క) 'కృ' ధాతు కృదంతరూపములు పరమగునేని యధోనిర్దిష్ట తత్త్వదములకు యధాసంభవముగాఁ దత్తదగ్రములందు అంత దీర్ఘము వచ్చును.

- సమయ - కరణము = సమయాకరణము (కాలమును గడపుట)
- సుఖ - ,, = సుఖాకరణము (సుఖమును గూర్చుట)
- ప్రియ - ,, = ప్రీయాకరణము (ప్రియమును గూర్చుట)
- గుణ - ,, = గుణాకరణము (గుణమును గూర్చుట)
- సత్య - ,, = సత్యాకరణము (ప్రతిజ్ఞాతనైన గానినిఁ జెప్పుట.)
- భద్ర - ,, = భద్రాకరణము (ముండనము)
- మద్ర - ,, = మద్రాకరణము ,,
- ద్వితీయ+కృతము = ద్వితీయాకృతము (రెండవచాలు గున్నిన)
- తృతీయ+ ,, = తృతీయాకృతము (మూడవ ,,)
- శంబ+ ,, = శంబాకృతము (నిగదున్ని రెయిగున్నిన)
- బీజ+ ,, = బీజాకృతము (జూలముతో వంగిన)

(ఖ) గుణశబ్దమంతమందుఁగల సంఖ్యావాచకములకు 'కృ' ధాతు యోగమున గర్వ శాసమున దీర్ఘము వచ్చును.

- ద్విగుణ - కృతము = ద్విగుణాకృతము (రెండుసార్లు గున్నిన)
- త్రిగుణ - ,, = త్రిగుణాకృతము (మూడు ,,)

ఈ యెల్ల యుదాహరణములందాను కరణ, కృత, శబ్దములే చూపఁబడినను ఎల్ల 'కృ' ధాతు కృదంతరూపములు పరమగునేని దీర్ఘమువచ్చుననియే యూహింపవలెను.

(ఖ) కరణాధికరణాగ్రములందును 'అన'(అన్యట్)ప్రత్యయము వచ్చును.

- కృ+అన=కరణము (సాధనము లేక ఇంద్రియము; క్రియతో అనేన) ఆలంకరణము మొ.
- ఆ, కృ+అన=ఆస్తరము (ఆస్త్యన్వంతి అస్మిక్)

౧౫౫. 'అ' ప్రత్యయము (భావగుణ్) పరమగునేని 'ఋ' కారాంతధాతువుల 'ఋ' కారములకు బహుళముగా 'ఆ' ఆదేశము వచ్చును.

- ప్ర+కృ+అ=ప్రకారము, వికారము, సంస్కారము (పురుష) కారము, (మనఃస్వ)కారము, విహారము, విస్తారము, (నిలా)స్కారము, (హరా)త్కారము, (అహం)కారము, వ్యాపారము, జాగరము, (రూ) జాగరా. (మా. నూ. ౧౩౯)

(క) బహుళగ్రహణముచేఁ గొన్ని యెడల 'అ' ఆదేశమును, గొన్ని యెడల నుభయమును గానవచ్చుచున్నవి.

- ఆ - దృ+అ=ఆదగము
- వృ+,,=వరము
- భృ+,,=భగము, భారము
- ఉప, స్ప+,,=ఉపసరము
- అవ - స్ప+అ=అవసరము
- ప్ర - ,, ,,=ప్రసరము
- సరి - ,, ,,=సరిసరము

(ఖ) 'కృ' ధాతువునకు అ (శ) ప్రత్యయము పరమగునే 'ఋ'కారమునకు 'రియ్' ఆదేశమును వచ్చును.

కృ+అ=కౄణా (శ్లోసాస్వాభావ్యముచే శ్రీః సం.ము.)

(గ) కర్మకరణాధికరణాస్థములందును అ(ఘం) ప్రత్యయమును 'ఆర్' ఆదేశమును వచ్చును.

అగ్ర - హృ - అ=అగ్రహారము. (అగ్రం బ్రాహ్మణ్యం బం, అగ్రం క్రియన్ రాజ్యవాన్ స్పృహక్రియతే (తే.ప్రం) (మా. నూ. ౬౦౮ కి.)

సం - హృ-అ=సంహారము (సంహ్రాయతే శ్లో.)

అలం - కృ - అ=అలంకారము (అలంకరియతే శ్లో.)

అన - కృ - అ=అనవహారము. (అనవ్రాయతే శ్లో.)

ఆ - కృ - అ=ఆధారము. (ఆధారయతే శ్లో.)

(ఘ) 'ఆజ్' పూర్వక 'స్తృ' ధాతువునకు అ (స్థ) ప్రత్యయమును 'ఆర్' ఆదేశమును వచ్చును.

సభాస్తారులు. (సభాం ఆస్థానాంతి)

ఇకా - కృ+ఇకా. కారికా (మా. నూ. ౧౩౮)

ప్రేరణము

౧౫౬. ఋ, ఋ, కారాంత ధాతువుల ఋ, ఋకారములకు అబంది యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేసే 'ఆర్' ఆదేశమును, (త ప్రత్యయము దక్క మిగిలిం) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునే, 'ఆరయి' ఆదేశమును, 'త' ప్రత్యయమునకు ముందు 'ఆరి' ఆదేశమును వచ్చును.

కృ - కారయిత్ప, కార్యమాణము, కారితము మొ.

(క) 'జాగృ' ధాతువునకుః ఔప్రత్యయములు పరమగునేసే 'ఋ'కారమునకు అర్, అరయి, అరి, ఆదేశములు వచ్చును.

జాగరయిత్ప, జాగర్యమాణము, జాగరితుండు మొ.

(ఖ) 'ఋ' ధాతువునకుః ఔప్రత్యయములు పరమగునే, అర్ప్, అర్పయి, అర్పి, ఆదేశములు వచ్చును.

అర్పయిత్ప, అర్పయమాణము, అర్పితము, అర్పణము మొ.

యజ్ఞంతములు న్యనవహారమునః గాఢరావు.

స న్న . ౦ త ము

హృ - సక (జిహీర్ష) + ఉ = జిహీర్షువు

యమాన = జిహీర్ష్యమాణము

,, త = జిహీర్షితము.

అన, ఆ = జిహీర్షణము, జిహీర్షా.

కృ - సక (చికిర్స్ + ఉ = చికిర్స్సువు.
 యహః = చికిర్స్వ్యమాణః
 త = చికిర్స్వితము.
 అన, ఆ = చికిర్స్వణము, చికిర్స్వా.

స్మృ - సక (సుస్మూర్స్) + ఉ = సుస్మూర్స్సువు | అమాః సుస్మూర్స్వ మాణుః (చూ. సూ. ౧౮. ౩) మొ.

(క) కొన్ని యెడల ఇచ్చార్థమునఁగాక ఆశంకార్థమున 'సక' ప్రత్యయము వచ్చును.

మృ - సక (ముమూర్స్) + ఉ = ముమూర్స్సువు (చచ్చునట్లున్నవాఁడు.)
 ఋకారాంతి ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

ఋకారాంత ధాతు ప్రకరణము

౧. క్యా = చిమ్ము	౫. ద్యా = విదళించు
౨. గ్యా = మ్రింగు	౬. ప్యా = నించు
౩. జ్యా = { జీర్ణించు (జ్యా; జ్యామ్) నయోహణి, యగు	౭. శ్యా = హింసించు
౪. త్యా = చాఱు	౮. స్త్యా = కప్ప (స్త్యాఞ్)

౧. పరస్మైపదములు

- క్యా (కిన్) + అత్ = కిరత్
 గ్యా (గిన్) + ,, = గిరత్
 జ్యా (జీన్, జర్, జృణ్) అత్ = జీర్యత్, జరత్, జృణత్
 త్యా (తన్) ,, = తరత్
 శ్యా (శృణ్) ,, = శృణత్
 ప్యా (పిన్) ,, = పిపత్

౨. ఆత్మనేపదములు

(క) 'అప' పూర్వక 'క్యా' ధాతు వాత్మనేపద మగును. 'అప' కు స(సుట్) కారా గమము వచ్చును.

అప - క్యా (అపస్కిరమ్) + ఆన = అపస్కిరమాణము.

౩. ఉభయపదములు

- ద్యా (దృణ్) అత్, ఆన = దృణత్, దృణానము
 స్త్యా (స్తృణ్) ,, ,, = స్తృణత్, స్తృణానము
 కర్తృర్థమున అక, తృ, ప్రత్యయములు.

త్యా | అక = తారకము. (చూ. సూ. ౧౩౮)

వి, ద్యా + ,, = విదారకము.

త్యా + తృ = తరీత్, తరిత్ (చూ. సూ. ౧౪౨)

జ్యా + ,, = జరీత్, జరిత్.

(క) కర్తృత్వమున క్రా, గ్రా, ధాతువుల 'కా'కారమునకు 'ఇ', 'ఇల', ప్రత్యయములు వచ్చును.

క్రా - కారు. గ్రా - గిలము, తిలగలము.

(ఖ) కర్మవాచకములగు పుర, భగ, పదములు లుపసదిముగాఁగల ప్రసాదాత్మక ద్వా (దార్) ధాతువునకు అ(ఖి) ప్రత్యయమును, ఉపధానాస్వరమును, ఉపసదిమునకు మకారాగమమును వచ్చును. ఉపధానముగాఁగల గుదియక్షరమునకుఁ బూర్వాక్షరము.

పుర - దార్ - అ = పురంపరుడు (పురంపరులకు దా) (అ)

భగ - ,, - ,, = భగంపరుము (భగంపరులకు దా) (అ)

తాచ్ఛీల్యాధిమున ఇక్ ప్రత్యయము.

ఉత్ + త్వా + ఇక్ = ఉత్తారక్

క - ద్వా ,, = విదారక్

ఉత్ - త్వా ,, = ఉత్తారక్

(క) 'శ్వా' ధాతువునకు విశేషమును బరికింపబడి.

శ్వా + ఆరు = శ్వారువు.

తుకామ, తుమనః, ప్రత్యయములు.

త్వా - తుకామ = తరీతుకాముడు, తరీతుకాముడు

,, - తుమనః = తరీతుమనసుడు, తరీతుమనసుడు

(క) 'నాగరిం తర్తుకామస్య' అ, అరి, అరీ, ఆదేశములు లేకయుఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.

కర్తృత్వమున 'త' ప్రత్యయము.

౧౫౭. 'బూ'కారాంత ధాతువుల 'బూ'కారమునకు త, తి, యమాన, ప్రత్యయములు పరమగునేన 'ఈర్' ఆదేశమగును.

౧౫౮. 'బూ'కారాంతములకుఁ బరమైన త, తి, ప్రత్యయముల 'త'కారము సకారమగును.

బూ - త - జీర్ - న - జీర్ణము, ప్రజీర్ణము (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100)

కర్తృత్వక భవిష్యత్కాలమున స్వత్, స్వమాన, ప్రత్యయములు.

తరీష్యత్, తరిష్యత్; స్తరీష్యమాను, స్తరిష్యమాను

కర్మాధిమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

త్వా - యమాన = తీర్యమాణము (చూ. నూ. ౧౫౭)

ఉత్ - గ్రా - యమాన = ఉత్తీర్యమాణము.

౧౫౯. 'ప్యా' ధాతువునకు త, తి, యమాన, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఋ' కారమునకు 'ఊ' ఆదేశము వచ్చును. 'త' కారము సకారము గాదు.

ప్యా - యమాన=పూర్వ్య సకారము

కర్కారక 'త' ప్రత్యయము.

క్యా - క = కీర్ణము, అవత్కీర్ణము, సత్కీర్ణము, ఉత్కీర్ణము

చ్ఛ్యా - య = చ్చీర్ణము, విచ్ఛీర్ణము

జ్ఞ్యా - య = జ్జీర్ణము, విజ్జీర్ణము

క్వ్యా - య = క్వీర్ణము, సంక్వీర్ణము, ఉత్క్వీర్ణము, ప్రక్వీర్ణము

గ్వ్యా - య = గ్వీర్ణము, ఉద్గ్వీర్ణము, నిగ్వీర్ణము

శ్చ్యా - య = శ్చీర్ణము, విశ్చీర్ణము

ప్యా - య = పూర్ణము (ఇష్టాపూర్ణములు)

(క) ఉత్కీర్ణాదిపదములకుఁ గర్కారకమునందును వ్యవహారము గలదు.

కర్కారక భవిష్యత్కాలమున స్యమాన ప్రత్యయము.

త్వూ - య, స్యమాన = తిరీష్యమాణము, తరిష్యమాణము

అర్హశక్యాద్యర్థములందు య (ణ్యత్) తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

యః - త్వా - య=తార్వ్యము (చూ. సూ. ౧౩౨); ద్వా - య=దార్వ్యము

(క) య (క్యస్) ప్రత్యయము పరమగునేని నభౌ పూర్వక 'జ్యా' ధాతువునకు 'సంగతము' అనునర్థమున 'అ' ఆదేశము వచ్చును.

అ - జ్యా - య - అజ్యమగు, సంగతము (జీర్ణంపని అనఁగా నశింపనిస్తేహము)

తవ్యః త్వా - తవ్య=తరీతివ్యము, తంతవ్యము.

౧౬౦. 'ఋ' కారాంతముల 'ఋ' కారమునకు అస, అ (అప్, ఖల్) అనీయ, ఆ, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అ' ఆదేశమగును.

త్వూ - అనీయ=తరణీయము, నిగరణీయము

ఈషత్, సు, దుస్, వీసకి బరముగా 'అ' (ఖల్) ప్రత్యయము.

సుస్ - త్వా - అ = సుత్తరము. సు - త్వా - అ=సుతరము.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు:

అవశ్యతార్వ్యము, అవశ్యతరణీయము, అవశ్యతరీతివ్యము, అవశ్యతరితివ్యము.

భావార్థమున త, తి, అస, అ (అప్), ఆ(అజ్), ఇకా, ప్రత్యయములు.

తి: త్వా - తి=తిర్ణము

(చూ. సూ. ౧౩౭ - ౧౩౮)

చ్ఛ్యా - య = చ్చీర్ణము

క్వ్యా - య = క్వీర్ణము

జ్ఞ్యా - య = జ్జీర్ణము

ప్యా - య = పూర్ణము

అజీ గ్రియ యు న్యవహరిం పు గలదు.

అః - త్వి + అ = త్వి ము. ఆ, స్త్వి + అ = స్త్వి ము

అః - ద్వి + అ = ద్వి ము క్త్వి + అ = క్త్వి ము

(క) అఙ్ఘో ర్విషా ద్విషులందు ఉత్తో, పూర్వక 'కన్' 'గ్' ధాతువులకు అ(ఘం) ప్రత్యయము పరమగునే 'ఆర్' ఆదేశము వచ్చును.

ఉత్ + క్త్వి - అ = ఉత్తా, ము (ఉత్తా - ఉత్తా)

ని ,, ,, = నిగ్త్వి ము ,,

ఉత్ - త్వి ,, = ఉత్తారము ,, (పేరణము)

ని ,, ,, = నిగ్త్వి ము ,,

'త్రేచుట' అనుస్వరమును గరము అ. యు యి ప్ర. ఘంటువున గలదు.

(ఖ) భిన్నార్థములందు ఉత్కరము. కరము మొదలగు హాపము లందును.

(గ) 'వి' పూర్వక 'స్త్వి' ధాతువులకు అశబ్దసమయము. 'ఆర్' ఆదేశము వచ్చును.

క - స్త్వి - అ = క్త్వి ము (నిగ్త్వి ము పిష్టా ము)

త్రింశి, వి - త్వి ,, - త్రింశి స్తరము (శబ్దకు చావల)

అత ,, ,, = అతపిష్టము.

గుణవి స్తరపద మసాధువు - గుణపిష్టారము సాధువు.

కం. మదిలో (1) దపలి. ప్రమోదపి స్తరము. సుసభాపాళీయము. ఇదియు ససాధువే.

(ఘ) 'అవ' పూర్వక త్వి, స్త్వి, ధాతువులకు గిరిణార్థమునను అ (ఘం) ప్రత్యయమును 'అవ'కు 'ఆర్' ఆదేశమును వచ్చును.

అవ = త్వి అ = అవతారము (కెట్లకనున దిగుకు రాగము)

,, - స్త్వి అ = అవక్తారము (జనని- ,,)

భిన్నార్థమున అవతరము, (దిగుట) అనస్తరము అని యుండువలెను; కునీ లోకమున 'కృష్ణావతరము, రామావతరము' అని యీవిధముగా నుండవలసి యుండగా అవతారము అని వ్యవహరించుచున్నాడు. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమున 'గంగావతరాదినాటకములాడె ననేకము లమ్భుతింబుగన్' అవతరశబ్దమే ప్రయుక్తమై యున్నది.

అః - జ్వి + అ = జ్వి (చా. సూ. 12)

ఇకాః - త్వి + ఇకా = ఇకా (చా. సూ. 12)

ప్రేరణము

త్వ - జారయిత్వ. తార్యము, తారతి, తారణము. ము. (చా. సూ. 12)

(క) 'జ్వి' కు విశేషము

జారయిత్వ, జరయిత్వ ము.

(ఖ) ప్రేరణార్థక ద్యౌ (ద్యౌ), జ్యౌ (జ్యౌ), ధాతువులకుఁ గర్తృరమున 'అ' (ఘో) ప్రేరణమును 'అ' కు 'ఆ' ఆదేశమును వచ్చును.

ద్యౌ = ద్యౌః (ద్యౌః) (సంకలనము)

జ్యౌ = జ్యౌః (జ్యౌః) (సంకలనము)

యజ్ఞంతములు న్యనకరస్థములు గానరావు.

గ న్న ం త ము

ద్యౌ = ద్యౌః (ద్యౌః) | ద్యౌ = ద్యౌః

జ్యౌ = జ్యౌః (జ్యౌః) | జ్యౌ = జ్యౌః

అ + ద్యౌః = ద్యౌః

అ, ఆ, = ద్యౌః ము; ద్యౌః

(క) 'ధే' ప్రభృతి 'వ'కారాంత ధాతువులును, 'గై' ప్రభృతి 'ఐ'కారాంత ధాతువులును, 'దో' ప్రభృతి 'ఓ'కారాంత ధాతువులును, కృత్ప్రత్యయములు చేరినపుడు 'ఆ'కారాంతము లగును. కాన సవి 'ఆ'కారాంతధాతుప్రకరణముననే చూపబడినవి.

అనుకారాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

8. కవర్ణాంత ధాతుప్రకరణము (సేట్ ధాతువులు)

౧. అంక	= మచ్చవేయు (అకి)	౧౪. లిఖ	= (వా)యు, గీయు
౨. చక	= భయపెడు	౧౫. అంగ	= పోవు (అగి)
౩. టంక	= అంటించు (టకి)	౧౬. రంగ	ప్రకాశించు (రగి)
౪. టీక	= పోవు (టీకృ)	౧౭. రింగ	= ప్రాచు (రిగి)
౫. ఆ, ఘోక	= సంచరించు (ఘోకృ)	౧౮. లగ	= తగులుకొను
౬. తర్క	= ఊహించు	౧౯. మాన్ద	= వెదకు
౭. లోక	= చూచు (లోకృ)	౨౦. మృగ	= ,,
౮. శక	= సమర్థమగు (శక్య)	౨౧. ఆ, లింగ	= కాగిలించు (లిగి)
౯. శంక	= శంకించు (శకి)	౨౨. వల్ల	= దూచు
౧౦. శ్లోక	= గుంచ్చు (శ్లోకృ)	౨౩. స్థగ	= కప్పు
౧౧. బుక్క	= మొలుగు	౨౪. లంఘ	= దూచు;
			లంఘనముచేయు (లంఘి)
౧౨. ప్ర, ఇంఖ	= ఊఁగు (ఇఖ)	౨౫. శ్లోఘ	= పొగడు
౧౩. రింఖ	= దుముకు (రిఖ)	౨౬. ఉత్, లాఘ	= తేఱుకొను
			(న్యాధినుండి) (లాఘు)

(క) ఎల్లవారలతో భాషాభివృద్ధిలక్షణాలుగా తన 'అ'కారము ఉచ్చారణార్థము. ప్రత్యయములు చేరునపు డది లోపించును.

౧. పరస్మైపదములు

అంగ్	+ అత్	= అంగత్	లక్	+ అత్	= లగత్
ప్రేంఖ్	,,	= ప్రేంఖత్	లిఖ్	,,	= లిఖిత్
రింఖ్	,,	= రింఖత్	ఆ, లింగ్	,,	= ఆ, లింగత్
రంగ్	,,	= రంగత్	వల్	,,	= వల్లత్
రింగ్	,,	= రింగత్	శక్ (శక్నువ్)	,,	= శక్నువత్

బుక్ + అత్ = బుక్త

స్థగ్ ,, = స్థగత్ (నూ. స్థగయత్)

౨. అత్మనేపదములు

చక్ (చకమ్) + ఆన = చకమానుడు.
 ఆ, టీక్ (టీకమ్) ,, ఆ, టీకమానము.
 ఆ, డాక్ (డాకమ్) ,, ఆ డాకమానము.

వికటకూటకోటివిటంకశృంగాటకాఢాకమానజరదిందాబింబ (నును)

మృగ్ (మృగయమ్) ,, = మృగయమానుడు.
 శంక్ (శంకమ్) ,, = శంకమానుడు.
 శ్లాఘ్ (శ్లాఘమ్) ,, = శ్లాఘమానుడు.
 ఉల్లాఘ్, (లాఘమ్) ,, = ఉల్లాఘమానుడు.
 శ్లోక్ (శ్లోకమ్) ,, = శ్లోకమానుడు.

౩. ఉభయపదములు

తర్క (తర్కయ్, తర్కయమ్) అత్, ఆన = తర్కయత్, తర్కయమానుడు.
 మార్గ్ (మార్గయ్-మార్గయమ్, మార్గయమ్) ,, ,, = మార్గయత్, మార్గయమానుడు.
 టంక్ (టంక్య్, టంక్యమ్, టంక్యమ్) ,, = టంక్యత్, టంక్యమానుడు.
 లోక్ (లోక్య్, లోక్యమ్, లోక్యమ్) ,, = లోక్యత్, లోక్యమానుడు.
 లంఘ్ (లంఘయ్, లంఘయమ్, లంఘయమ్) ,, = లంఘయత్, లంఘయమానుడు, లంఘమానుడు.
 అంక్ (అంక్య్, అంక్యమ్) ,, = అంక్యత్, అంక్యమానుడు, అంక్మానుడు.

అక, తృ, ప్రత్యయములు.

మార్గ్ + అక = మార్గకుఁడు; శ్లాఘ్ + అక = శ్లాఘుకుఁడు

౧౬౧. అక, ఇక, య (ణ్యత్) అమ్, ఇకా, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఉపధా 'అ' కారమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

శక్ + అక = శాకకుఁడు; చక్ + అక = చాకకుఁడు.

(క) లోకవ్యవహారమున నిట్టివిలేకున్నను సంప్రదాయానుసారముగా వ్రాయఁబడెను.

౧౬౨. ఇ, ఉ, ఋకారము లుపధలుగాఁ గల ధాతువులకు అక, అన, అనా, అయ్, అయి, అమ్, ఇక, ఇకా, అనీయ, య, త్ర, ప్రత్యయములును, కేవలములును ఇకారాగమ పూర్వకములును నగు తృ, తుకామ, తుమనకి, స్యత్, స్యమాన, తవ్య, ప్రత్యయములును, భావార్థక అ (ఘ౞) ప్రత్యయమును, కృచ్ఛార్థక అ (ఖల్) ప్రత్యయమును పరమగునేని ఉపధకు గుణము వచ్చును.

(క) ఇ, ఉ, ఋ, వర్ణములకుఁ గ్రమముగా ఏ, ఓ, అర్, వర్ణములు వచ్చుట గుణ మనఁబడును.

లిఖ్ + అక = లేఖకుఁడు

(ఖ) లేఖరి, విలేఖరి, ఇత్యాదు లసాధువులు. ఆంధ్రపదమైన 'లేకరి' శబ్దమున కివి యప్రభంశరూపములై యుండును.

౧౬౩. 'శక' ధాతువునకుఁ దప్ప 'క' వర్ణాంతధాతువుల కన్నింటికెని, టవర్ణాంత, అంతస్థాంత, క్షవర్ణాంత ధాతువులకును, ద్వితీయ భాగస్థములగు (సేట్ ధాతువులు) చవర్ణాంత, తవర్ణాంత, పవర్ణాంత, ఊష్మాంత ధాతువులకును పరమైన తృ, తుకామ, తుమనకి, త, తవ్య, స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములకు ముందు 'ఇ' కారాగమము వచ్చును.

శంక్ + ఇ + తృ - శంకితృ

లిఖ్ + ,, + తృ - లేఖితృ (చూ. పై నూత్రము)

శక్ + తృ - శక్తృ

౧౬౪. త, తి తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'తర్క' ధాతువునకు నిత్యముగను, మార్గ, లోక, లంఘ, అంక, టంక, స్థగ ధాతువులకు వికల్పముగను 'అయ్' ఆగమము వచ్చును.

(క) పై నూత్రముచే 'ఇ' కారాగమము వచ్చును.

తర్క్ + అయ్ + ఇ + తృ = తర్కయితృ

మార్గ్ + ,, + ,, + ,, = మార్గయితృ

,, ,, = మార్గితృ

లోకయితృ - లోకితృ. అంకయితృ - అంకితృ

లంఘయితృ - లంఘితృ. టంకయితృ - టంకితృ

స్థగయితృ - స్థగితృ

౧౬౫. 'మృగ' ధాతువునకు త, తి తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములును, ఆ, ప్రత్యయమును బరమగునేని 'అయ్' అంతాగమమగును.

౧౬౬. 'మృగ' ధాతువునకు అజాది ప్రత్యయములు వరమగుచో గుణము రాదు. (౧౬౨.) నూత్రముచేఁ గ్రాప్తమగు గుణము దీనిచే నిషేధింపబడినది.

మృగ్ + అయ్ + ఇ + ష్య = మృగయిష్య;   మృగ్ + అః - మృగకుఁడు

౧౬౭. కర్తృర్థమున 'లిఖ' ధాతువునకు అ, (క) అన ప్రత్యయములు వచ్చును.

లిఖ్ + అ = లిఖుఁడు = వ్రాయువాఁడు   లిఖ్ + అన = లేఖుఁడు

౧౬౮. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'లిఖ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ(కర్మణ్యణ్) ప్రత్యయమును, 'లిఖ'కు గుణమును వచ్చును.

హృత్ - లిఖ్ - అ - హృల్లేఖము (హృదయమును గీటునగ)

తాచ్ఛీల్యార్థమున ఇక్ ప్రత్యయము :

ఆశంకిక్, ఉల్లంఘిక్, విలేఖిక్, గుణశ్లాఘిక్

తుకామ, తుమనకి ప్రత్యయములు

ఉల్లంఘయితుకామఁడు, ఉల్లంఘితుకామఁడు

ఆలిగితుకామఁడు, ఆలిరిగితుమనసుఁడు

లేఖితుకామఁడు, లేఖితుమనసుఁడు

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము

శక్ + త = శక్తుఁడు

చక్ + ఇ + త = చకితుఁడు

(క) 'ఉత్' పూర్వక 'లాఘు' ధాతురూపము యథాప్రయు క్తముగ గ్రాహ్యము.

ఉల్లాఘ్ + త = ఉల్లాఘుఁడు (వ్యాధినుండి తేలుకొన్నవాఁడు)

భిన్నోపసర్గక మగుచో ప్రోల్లాఘితుఁడు ము.

కర్తృర్థక భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు.

లిఖ్ + ఇ + స్యత్ = లేఖిష్యత్

శ్లాఘ్ + ,, + స్యమాన = శ్లాఘిష్యమాణుఁడు

మార్గ్ ,, స్యత్, స్యమాన = మార్గిష్యత్, మార్గయిష్యత్ (చూ. నూ. ౧౬౪)

మార్గిష్యమాణము, మార్గయిష్యమాణము (,,)

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

లిఖ్ + యమాన = లిఖ్యమానము, మార్గ్యమాణము, మృగ్యమాణము

తర్క్యమాణము, శ్లాఘ్యమాణుఁడు

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము.

లిఖితము, ఆంకితము, శంకితము, మార్గితము, మృగితము, స్థగితము, ప్రలిగితము (౭౫ నూ. ఘ.)

(క) 'లగ' ధాతువునకు విశేషము గమనించునది.

లగ్ + తే = లగ్నము, లగితము

కర్మార్థక భవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

లంఘయిష్యమాణము, లంఘిష్యమాణము, స్పృశిష్యమాణము, క్షోభిష్యమాణము.

అర్ష శక్యార్థములందు తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు :

యః - శంక్యము, తర్క్యము, క్షామ్యము, శేఖ్యము

౧౬౯. 'ఋ' కారోపధ గల ధాతువులకు య (క్యప్) ప్రత్యయము పరమగునేని గుణము రాదు.

మ్యము

(క) కొన్ని యెడల భావార్థమునను 'య' ప్రత్యయము

శేఖ్యము (వ్రాత); ఆశేఖ్యము; శేఖ్యపత్రము

తవ్యః - మృత్యవ్యము, మార్గితవ్యము, మార్గయితవ్యము, శేఖితవ్యము

అనీయః - క్షామనీయము, మృణీయము, మార్గణీయము; ఆలింగనీయము

ఈషత్, ను, దుస్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము

నున్ - విక్ + అ = నుర్లభుము (చూ. సూ. ౧౬౨)

ను ,, ,, సులేఖము

నున్ - శక్ ,, దుశ్శకము

ను ,, ,, సుశకము

దుర్లంభ్యము, దుశ్శక్యము ఇత్యాదు లసాధువులు.

అవశ్యం శబ్దమునకుః—

అవశ్యశంక్యము, అవశ్యశంకితవ్యము, అవశ్యశంకనీయము

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఆ, ఇకా, ప్రత్యయములు

తః - ఆలోకితము, యిక్కినము

తిః - శక్తి

అనః - అంకనము, స్పృశము, మార్గణము, బుక్కనము, ప్రేంభనము, స్థగనము.

(క) 'లిఖ' కు 'అన' ప్రత్యయము పరమగునపుడు గుణము వికల్పము.

లేఖనము, లిఖనము.

(క) కరణాధికరణార్థములందును 'అన' ప్రత్యయము

అంగనము = ముంగిలి, అంగంతి అస్మిక్ లేక అనేక.

(ఖ) 'ప్ర' కు బరమైన 'అంగన' శబ్ద నకారము ణత్వమును బొందును.

ప్రాంగనము.

అః - తర్కము; ఆంకిము, శేఖ్యము

(క) కరణాధికరణార్థములందును 'అ' ప్రత్యయము.

అంగ్ + అ = అంగము (అంగంతి అనేన)

రంగ్ ,, ,, = రంగము (రంగంతి అస్మిన్ ప్రేక్షకాణాం మనాంసి)

ఆ: - శంకా, శ్లాఘా, చ్ఛా, టీకా, రింఖా, లంఘా, క్రేంఖా

మృగ్ - ఆ = మృగము (చూ. నూ. ౧౬౫)

ఇకా: - లంఘా + ఇకా = లంఘికా, శీఖికా (చూ. నూ. ౧౬౬)

ప్రేరణము

౧౭౦. ప్రేరణము విషయ మగుచుండఁగా ధాతువుల ఉపధా 'అ' కారమునకు దీర్ఘమును, ఉపధా ఇ, ఉ, ఋ, వర్ణములకు గుణమును వచ్చును. మిగిలిన ఉపధా వర్ణములకు మాన్పురాదు.

శీఖ్ - శీఖ్

౧౭౧. ప్రేరణమున నెల్ల హలంతధాతువులకును (త, దక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయి' ఆగమమును, 'అ' ప్రత్యయము నకు ముగదు 'ఇ' కారాగమమును వచ్చును.

శీఖ్ - అయి + త్స = శీఖయిత్స

,, అక = శీఖకుఁడు

,, అక = శీఖిక

,, శుకాను, శుకునః :- శీఖయికుకాముఁడు, శీఖయికుమ కుఁడు

,, స్యత్, స్యమాన = శీఖయిష్యత్, శీఖయిష్యమాణుఁడు

,, యమాన = శీఖిమానము

,, గ = శీఖిగము

,, స్యమాన = శీఖయిష్యమానము

,, య = శీఖియము

,, తవ్య = శీఖయితవ్యము

,, అనీయ = శీఖినీయాను

,, అన = శీఖినము

(క) ఇందుఁ గొన్ని గూపములు (శీఖకుఁడు. మొ.) స్వార్థ ప్రేరణార్థములందు సమాసముగా నుండును. ప్రకరణానుసారముగా వర్ణమును నిర్ణయించుకొనవలయును.

౧౭౨. 'అయి' ఆగమమువచ్చు (మృగ, తర్క, ప్రభృతి; చూ-నూ. ౧౬౪) ఉక్త వక్ష్యమాణ ధాతువులకు స్వార్థ ప్రేరణగూపము లొక్క విధముననే యుండును.

స్వార్థము		ప్రేరణార్థము
మృగయిత్స	-	మృగయిత్స
తర్కయిత్స	-	తర్కయిత్స
లంఘయిత్స		లంఘయిత్స

(క) ఇట్టియెడలఁ బ్రకరణానుసారముగా నర్థనిర్ణయము గావించుకొనవలెను. యజ్జంతములు వ్యవహారస్థములు గానరావు.

స న్నం త ము

ఆ, లింగ్ - సక్ (లింగిమ్) + క్ = ఆలిలింగిశువు
 చునూన = ఆలిలింగిశ్యహామి
 చి = ఆలిలింగితామి
 ఆన, ఆ, = ఆలిలింగిణము; ఆలిలింగిషా
 కవర్గాంత ధాతు ప్రకరణము సమాప్తము.

౯. చవర్గాంతధాతు ప్రకరణము

౧ భాగము. (అనిట్ ధాతువులు)

౧. ముచ = విడుచు (ముచ్)	౨. పచ = వండు (డుపచమ్)
౩. వచ = వచించు	౪. అతి, రిచ = అతిశయించు (రిచిర్)
౫. వి, విచ్ = పృథక్కరించు (విచిర్)	౬. సిచ్ = తడుపు (షిచ)
౭. వ్రశ్చ = వ్రతకు (వ్రశ్చూ)	౮. ప్రచ్ఛ = అడుగు
౯. వి, అంజ = సగాచించు (అంజూ)	౧౦. భంజ = విఱచు (భంజో)
౧౧. భుజ = భుజించు	౧౧. భుజ = వంకరయగు (భుజో)
౧౩. భజ = సేవించు	౧౨. నిజ = కడుగు (ణిజర్)
౧౫. త్యజ = వదలు	౧౩. మజ్జ = స్నానముసేయు (టుమస్జో)
౧౭. మృజ = తుడుచు (మృజూ)	౧౪. యజ = యజించు
౧౯. యుజ = కూడు (యుజిర్)	౧౫. రంజ = రంజిల్లు
౨౧. రుజ = జబ్బువడు (రుజో)	౧౬. సంజ = కలియు (షంజ)
౨౩. సృజ = సృజించు	౧౭. స్వంజ = కౌఁగిలించు (షంజ)

౧. ప ర స్మై ప ద ము లు

వచ్ + అత్ = వచత్	త్యజ్ + అత్ = త్యజత్
వ్రశ్చ్(వృశ్చ్)	సృజ్ ,, = సృజత్
ప్రచ్చ్(పృచ్చ్)	మజ్జ ,, = మజ్జత్
వి, అంజ్ ,, = వ్యంజత్	(మజ్జమానముఅనిప్రయోగముగలదు)
భంజ్ ,, = భంజత్	(మజ్జమానస్య సంసారే (మహాభారతము)
భుజ్ ,, = భుజత్	రుజ్ ,, రుజత్.
	(నంకరయగుచున్న)
మృజ్ ,, = మృజత్	సంజ్ (సజ్) ,, సజత్

౨. ఆత్మనేపదములు

యజ్ (యజమ్) ఆస (శానన్) = యజమానుడు.

స్వంజ్ (స్వజమ్) ,, = స్వజమానుడు.

(క) యజధాతు వ్రభయపదములను ఆస (శానన్) ప్రత్యయము మాత్రమే వచ్చును. కావున నాత్మనేపదములలో నుదాహృతియైనది. భవిష్యద్ధిమున దీనికి స్వజ్, స్వమాన ప్రత్యయములు రెండును వచ్చును.

౩. ఉభయపదములు

రంజ్ (రజ్, రజమ్, రజ్య్, రజ్యమ్)	అత్, ఆస = రజత్, రజమానము.
,,	,, ,, రజ్యత్, రజ్యమానము
ముచ్ (ముంచ్, ముంచమ్)	,, ,, = ముంచత్, ముంచమానము
పచ్ (పచ్, పచమ్)	అత్, ఆస = పచత్, పచమానము
సిచ్ (సించ్, సించమ్)	,, ,, = సించత్, సించమానము
రిచ్ (రించ్)	,, ,, = రించత్, రించానము
విచ్ (వించ్)	,, ,, = వించత్, వించానము
భజ్ (భజ్, భజమ్)	,, ,, = భజత్, భజమానము
భుజ (భుంజ్)	,, ,, = భుంజత్, భుంజానుడు
యుజ్ (యుంజ్)	,, ,, = యుంజత్, యుంజానుడు
(యుజ్యమ్)	ఆస = యుజ్యమానము
(యోజ్, యోజమ్,	,, ,, = యోజత్, యోజయత్,
యోజయమ్	,, ,, = యోజయమానుడు
నిజ్ (నేనిజ్)	,, ,, = నేనిజత్, నేనిజానుడు

(తినునున్న)

౧౨౩. ఇ, ఉ, కారాంతోపసర్గలకుఁ బరమైన సిచ, స్వంజ, సంజ, ధాతువుల సకారమునకు వత్సము వచ్చును.

- అభి - సించత్ = అభిసించత్
- పరి స్వజమాన్ = పరిస్వజమానుడు
- వృత్తి - రజత్ = వృత్తిరజత్
- అను ,, = అనురజత్

౧౨౪. ప్ర, పరా, సర్, పరి, యీ యుపసర్గలకుఁ బరమైన 'సజ' ధాతువుయొక్క ప్రథమ 'స' కారమునకు వత్సము వచ్చును.

నిర్ + నేనిజత్ = నిర్నేనిజత్; నిర్నేనిజానుడు

అక, తృ, ప్రత్యయములు.

పచ్ + అక = పాచకుడు

వచ్ + ,, = వాచకము

సిచ్ + ,, = సేచకుడు, పరిషేచకుడు ముచ్ ,, = మోచకము

వి, స్పృశ్ + ,, = విసర్జకుడు పరిస్పృశ్ + ,, = పరిస్పృశకుడు

అభి - సంజ్ + ,, = అభిసంజకుడు నిర్ - నిజ్ + ,, = నిర్జకుడు

ప్రచ్ఛ్ + అక = ప్రచ్ఛకుడు

(క) పృచ్ఛకపదము పృషోదరాదిపాఠముచే సిద్ధము కావచ్చును.

(ఖ) 'ఠంజ' ధాతువునకుఁ గ్రియా కుశలార్థమున అక (ఘ్నక్) ప్రత్యయము పరమగు నేని బిందులోపము అగును.

ఠంజ్ - అక = ఠజకుడు (చాఱలి): ఠంజకుడు (సంతోసిల్లువాఁడు)

౧౨౧. 'మృజ' ధాతువునకుఁ (గర్తృ)ర్థక 'అ' (క) ప్రత్యయమును, త, తి, ఆ (ఆజ్), యును దక్క మిగిలిన) ప్రత్యయములు పరమగునేని ఉపధా 'ఋ' కారమునకు 'ఱ్' అదేశమగును.

(క) 'ఆర్' ఆదేశమునకుఁ బరమైన జకారము య (ణ్యత్) ప్రత్యయము పరమగు నేని 'గ' కార మగును.

మృజ్ - అక = మార్జకుడు

౧౨౨. తృ, తుకామ, తుమనః, తవ్య, త, తి, త్ర, స్వత్, స్వమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని ఇందలి ధాతువుల చ, జ లకు 'క' వర్ణ మాదేశమగును.

పచ్ + తృ = పత్తృ	సిచ్ + తృ = సేత్తృ, అభిషేత్తృ
త్యశ్ + తృ = త్యశ్త్తృ	భంజ్ + తృ = భంత్తృ
స్పృశ్ + ,, = స్పృశ్త్తృ, పరిస్పృశ్త్తృ	సంజ్ + తృ = సంత్తృ; అభిషంత్తృ

౧౨౩. ప్రచ్ఛ, ప్రశ్చ, యజ, మృజ, సృజ, ధాతువుల చ్చ, శ్చ, జ, వర్ణములకు తృ, తుకామ, తుమనః, త, తి, తవ్య, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ష' కార మాదేశమగును. (స్వత్, స్వమాన, లు పరమగునేని పైసూత్రముచే 'క' కారమే వచ్చును.

(క) 'సృజ' ధాతువునకు (త, తి తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఋ' కారమునకు రేఫము వచ్చును.

(ఖ) 'మృజ్' ధాతువునకు (త, తి తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'జ్' కారమునకు అనుస్వారపూర్వక కకారము (ంక్) ఆదేశమగును.

ప్రచ్ఛ-త్త = ప్రష్ + త్త = ప్రష్ట (చూ. నూ. ౫౯)
 యజ్జ్ ,, = యజ్ ,, = యజ్జ్ ,,
 సృజ్జ్ ,, = స్రజ్ ,, = స్రజ్జ్ ,,
 మజ్జ్ ,, = మంజ్ ,, = మంజ్జ్ ,,

౧౭౮. ప్రశ్చ, మృజ, అంజ, ధాతువులకుఁ బరమైన (త, తి, తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములకు ముందు 'ఇ' కారాగమము వికల్పముగా వచ్చును.

ప్రశ్చ - ఇ + త్త = ప్రశ్చిత్త, ప్రష్ట (చూ. నూ. ౧౭౭)
 మృజ్ - ,, ,, = మృజ్జిత్త, మృష్ట (చూ. నూ. ౧౭౫-౧౭౭)
 వి, అంజ్ ,, ,, = వ్యంజిత్త, వ్యంజ్జి (చూ. నూ. ౧౭౬)

౧౭౯. 'యుజ' ధాతువునకు (త, తి తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయ్' ఆగమము వికల్పముగా వచ్చును. ఆగమపక్షమున తకారాది సకారాది ప్రత్యయములకు ముందు 'ఇ' కారాగమము వచ్చును.

యుజ్ - అయ్ + ఇ + త్త = యోజయిత్త, యోజ్జ్

౧౮౦. పచాదులకుఁ గర్తృర్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము వచ్చును. ఇది యాకృతి గణము. దీనికి 'పచాద్యచ్' అని వ్యవహారము.

పచ్ - అ = పచము (పచతీతి)

(క) ఈవిధముగా చర (చరతీతి) చల (చలతీతి) ధర (ధరతీతి) (చూ. నూ. ౧౮౫) ప్రభృతులన్నియు నీగణములోనివే.

౧౮౧. కర్మ కర్తృర్థమున 'పచ' ధాతువునకు ఏళిమ (కేళిమౌ) ప్రత్యయము వచ్చును

పచ్ - ఏళిమ = పచేళిమము (స్వయముగాఁబండిన)
 "దదగృ మాలారఫలం పచేళిమమ్" (నైషిధము)

౧౮౨. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'పచ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ(అచ్) ప్రత్యయమును, వికల్పముగా నుపధాదీర్ఘమును, దీగ పక్షమున 'చ' కారమునకు కకారాదేశమును వచ్చును.

శ్వ - పచ్ - అ = శ్వపాకుఁడు, శ్వపచుఁడు
 మాంస ,, ,, = మాంసపాకుఁడు, మాంసపచుఁడు

(క) పరిమాణవాచకములుగు ప్రస్థ, ముష్టి, ఖారి, మొదలగు పదములును మిత, నఖి, పదములును నుపపదములుగాఁ గల 'పచ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ(ఖశ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును.

ప్రస్థ - పచ్ - అ = ప్రస్థంపచము, ముష్టింపచుఁడు, (నీవారముష్టింపచుల్) ఖారింపచము, మితంపచము, నఖింపచము (గోరువెచ్చని), అల్పంపచుఁడు (లోభి) మొ.

పచధాతువువ కిచ్చుట 'కాల్చునది' అని యర్థము.

(ఖ) కర్మవాచక ముపపదముగాఁగల 'ఉత్' పూర్వక 'రుజ' ధాతువునకు ఆ (ఖిశ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును.

కూల - ఉత్ - రుజ్ - ఆ = కూలముద్రుజము (కూలమును బీడించునది)

(గ) 'తుంద' శబ్ద ముపపదముగాఁగల పరిపూర్వక 'మృజ' ధాతువునకు ఆ (క) ప్రత్యయము వచ్చును.

తుంద-పరిమృజ్ - ఆ=తుందపరిమృజుఁడు (పొట్టదువ్వకొనువాఁడు - సోమరి)

౧౮౩. కర్మవాచక ముపపదముగాఁగల 'భజ' ధాతువునకు (గర్తృర్థమున) క్విప్ప్రత్యయమును ఉపధాద్భి ర్థమును వచ్చును.

(క) క్విప్ప్రత్యయము వచ్చినపుడు ధాత్వంత చ, జ, లకు క, కారము వచ్చును.

అలశ - భజ్ = అంశభాక్.

(ఖ) ముచ, భుజ, యుజ, ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమునఁ గ్విప్ప్రత్యయము వచ్చును.

జలముక్, మాంసభుక్, భాగ్యయుక్.

(గ) కర్మార్థమునను గర్తృర్థమునను 'వచ' కుఁ గ్విప్ప్రత్యయమును ఉపధయొక్క 'అ' కారమునకు దీర్ఘమును వచ్చును.

వాక్ (ఉద్యతే ఇతివాక్), సువాక్ (సుష్టు వక్తీతి సువాక్)

(ఘ) 'సృజ, మృజ, వ్రశ్చ' ధాతువులకుఁ గ్విప్ప్రత్యయమును 'జ, శ్చ' వర్ణములకు 'ట' కారమును వచ్చును. 'వ్రశ్చ' యొక్క రేఫమునకు 'ఋ' కారము వచ్చును.

విశ్వస్పట్, పరిమృట్, సువృట్

(జ) 'సృజ'కుఁ గర్మార్థమునను గ్విప్ప్రత్యయమును 'ఋ' కు రేఫమును వచ్చును.

స్రక్ (సృజతే ఇతి)

(చ) 'ఋతు' పదపూర్వక 'యజ'కుఁ గ్విప్ప్రత్యయమును 'య' కారమునకు ఇకారమును వచ్చును.

ఋతు - యజ్ = ఋతు - ఇక్ = ఋత్విక్

(ఛ) 'ఋతు' భిన్నోపపదకమును, గేవలము నగు 'యజ'కు క్విప్ప్రత్యయము వచ్చు నేని 'య' కారమునకు 'ఇ' కారమును 'జ' కారమునకు 'ట' కారమును వచ్చును.

యజ్ - ఇట్; దేవేట్ (దేవుని యజించువాఁడు).

(జ) ఇందలి స్రక్, ఋత్విక్, యుక్, పదములు 'క్వి' ప్రత్యయాంతము అనియును, అంశభాక్ పదము 'ణ్యై' ప్రత్యయాంతమనియును సిద్ధాంతకౌముది. కానీ సౌలభ్యమునకై యన్నింటికిని క్విప్ప్రత్యయమే యిటఁ జెప్పఁబడినది.

(చూ. సూ. ౬౨. గ)

౧౮౪. 'అను'పూర్వక 'వచ'ధాతువునకుఁ గర్తృమున భూతారమున ఆస (కానచ్) ప్రత్యయమును, వకారమునకు 'ఉ' కారమును వచ్చును.

అను - వచ్ - ఆస = అను - ఉచ్ - ఆస = అనుచానుఁడు (వేదముయొక్క అనువచనము జేసినవాఁడు)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇణ్' ప్రత్యయము.

గుణ - వచ్ - ఇణ్ = గుణవాచిణ్

ఉష్ణ - భుజ్ ,, = ఉష్ణభోజిణ్

అభి - సిచ్ - ,, = అభిషేచిణ్

గృహ - సృజ్ ,, = గృహమాజ్ఞిణ్ (చా. నూ. ౧౭౫)

౧౮౫. 'ఇణ్' ప్రత్యయము పరమగునేని త్యజ, యుజ, భజ, సృజ, విచ, రంజ ధాతువుల చ, జ, లకుఁ గ్రమముగా క, గ, లు వచ్చును. వీనిని 'ఘిను'ణ్ణాంతము లందురు.

త్యజ్ + ఇణ్ = త్యాజిణ్, యోజిణ్, భాజిణ్, సంజిణ్, విశేజిణ్.

(క) 'రంజ'ధాతువునకు భావార్థక, కరణార్థక 'అ' (ఘుజ్) ప్రత్యయమును 'ఇణ్' ప్రత్యయమును బరమగునేని అనుస్వారలోప మగును.

రంజ్ - ఇణ్ = రాజిణ్, (ఉపధాదీర్ఘము)

(ఖ) భోగిణ్, వ్యాసంగిణ్ మొదలగుచవి తద్ధితమై ప మత్వార్థక 'ఇణ్' ప్రత్యయములు.

(గ) తాచ్ఛీల్యార్థమున నీక్రింది ధాతువుల రూపవిశేషములు గాంచుచుంది.

ఉత్ - పచ్ - ఇష్టు = ఉత్పచిష్టుచ్చ.

భంజ్ - ఉచ్ (ఘుజ్) భంగురము.

(ఘ) కర్మకర్తృ, కర్తృర్థములందును భంగురశబ్దము ప్రయుక్తమై యున్నది.

భంగుర మగు ప్రీతి (స్వయముగా భగ్నమగుప్రీతి - కర్మకర్తృర్థకము)

మానభంగురము (మానమును భగ్నముజేయునది - కర్తృర్థకము)

(జ) కరణవాచక ముపపదముగాఁగల 'యజ' ధాతువునకు భూతార్థమున 'ఇణ్' ప్రత్యయము వచ్చును. కేవల యజధాతువునకు 'వణ్' (జ్వనిచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

సోమ - యజ్ - ఇణ్ = సోమయాజిణ్ (సోమేన ఇష్టవాణ్)

యజ్ + వణ్ - యజ్యణ్ (తిక్కయజ్య)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు

పచ్ - తుకామ, తుమనః = పక్తుకాముఁడు; పక్తుమనసుఁడు.

త్యజ్ ,, త్యక్తుకాముఁడు, త్యక్తుమనసుఁడు

రంజ్ ,, రంక్తుకాముఁడు, రంక్తుమనసుఁడు

ప్రచ్ఛ్ ,, ప్రచ్ఛ్కాముఁడు, ప్రచ్ఛ్మమనసుఁడు

స్పృజ్ - తు	ః	మ,	తుమఃః	-	స్రస్త్వ	కాముఁడు,	స్రస్త్వ	మనసుఁడు
యుజ్		,,			యోజయి	తు కాముఁడు,	యోక్తు	కాముఁడు,
					యోజయి	తుమనసుఁడు,	యోక్తు	మనసుఁడు
మజ్జ్		,,			మంక్తు	కాముఁడు,	మంక్తు	మనసుఁడు
వి,అఽజ్		,,			వ్యంజతు	కాముఁడు,	వ్యంక్తు	కాముఁడు,
					వ్యంజతు	మనసుఁడు,	వ్యంక్తు	మనసుఁడు

అకర్మక ధాతువులకు, గర్భాస్థమున 'త' ప్రత్యయము.

(క) 'త' ప్రత్యయము పరమగునెడల నీ క్రింది ధాతువుల రూపములు యథా ప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

రుజ్ + త = రుగ్జము   మజ్జ్ + త = మగ్జము, ఉన్మగ్జము, నిర్మగ్జము
 భంజ్ + త = భగ్జము   భుజ్ + ,, = భుగ్జము (వంకరతిరిగివ)
 ప్రమగ్జము (౨౫. నూ. ఘ.)

(ఖ) 'రుగ్జత' యనరాదు. రుగ్జత యనవలెను.

భవిష్యదర్థమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు

ముచ్ - స్యత్ - స్యమాన = మోక్ష్యత్ - మోక్ష్యమాణము
 వ్రశ్చ్ - ,, = వ్రశ్శ్యత్, వ్రక్ష్యత్
 మృజ్ - ,, = మృజ్శ్యత్, మృక్ష్యత్
 స్పృజ్ - ,, = స్రక్ష్యత్
 యజ్ - ,, = యక్ష్యత్, యక్ష్యమాణము
 మజ్జ్ - ,, = మంక్ష్యత్
 ప్రచ్చ్ - ,, = ప్రక్ష్యత్

౧౮౬. యుజ, సిచ, వచ, ధాతువులకుఁ గరణార్థమున 'త్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

యుజ్ - త్ర = యోక్త్రము. (కొరడా) (చూ. నూ. ౧౬౨)
 సిచ్ - ,, = సేక్త్రము. వచ - ,, = వక్త్రము.

యమాన ప్రత్యయము.

పద్యమానము, త్యజ్యమానము, భుజ్యమానము

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని విశేషముఁ బరికించునది.

ప్రచ్చ్ + యమాన = పృచ్ఛ్యమానము. వ్రశ్చ్ ,, = వృశ్శ్యమానము.
 వచ్ + యమాన = ఉచ్ఛ్యమానము. యజ్ ,, = ఇజ్యమానము.

౧౮౭. యమాన, త, తి, ప్రత్యయములు పరిమగునేని రంజ, స్వంజ, సంజ, అంజ, భంజ, ధాతువుల యనుస్వారమునకు లోపము వచ్చును.

రంజ్ + యమాన = రజ్యమానము, స్వజ్యమానము (పరిష్కజ్యమానము)
 ఆసజ్యమానము, వ్యజ్యమానము, భజ్యమానము

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము.

సిచ్ - త = సిక్తము, అభిషిక్తము, భుక్తము, ముక్తము.

(క) పూజార్థక 'సు'కుఁ బరమైనచో వత్సము రాదు. సిందార్థక 'సు'కుఁ బరమైన వత్సము వచ్చును.

సుసిక్తము; సుషిక్తము.

రంజ్ + త = రక్తము.

స్వంజ్ ,, = స్వక్తము, పరిష్కక్తము.

సంజ్ ,, = సక్తము, విషక్తము.

వి, అంజ్ ,, = వ్యక్తము.

అభి - అంజ్ ,, = అభ్యక్తము.

వృజ్ ,, = వృష్టము. (వృజిత మనియు, అస్తనిశుంతువు)

సృజ్ ,, = సృష్టము

నిజ్ ,, = నిక్తము, నిర్ణిక్తము.

భజ్ ,, = భక్తము.

(ఖ) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము పరిమగునేని గూపములు యథా ప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

ప్రచ్ఛ్ - త = పృష్టము.

యజ్ - త = ఇష్టము.

ప్రశ్చ్ ,, = వృక్షము.

పచ్ ,, = పక్వము.

వచ్ ,, = ఉక్తము.

యుజ్ ,, = యుక్తము, యోజితము.

కర్మార్థక భవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

పచ్ స్యమాన = పక్ష్యమాణము.

సిచ్ ,, సేక్ష్యమాణము, అభిషేక్ష్యమాణము.

భుజ్ ,, భోక్ష్యమాణము.

స్వజ్ ,, స్వంక్ష్యమాణము, పరిష్కంక్ష్యమాణము.

ప్రచ్చ్ ,, ప్రక్ష్యమాణము.

యజ్ ,, యక్ష్యమాణము.

సృజ్ ,, స్రక్ష్యమాణము.

వృజ్ ,, మార్జిష్యమాణము, మార్క్ష్యమాణము.

ప్రశ్చ్ ,, ప్రశ్శిష్యమాణము, ప్రక్ష్యమాణము.

యుజ్ ,, యోజయిష్యమాణము, యోక్ష్యమాణము.

అర్హాశక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

- య; — త్యజ్ - య = త్యాజ్యము. (చూ. ౧౬౧. నూ.)
 యజ్ - ,, యాజ్యము.
 ప్రచ్ఛ్ - ,, ప్రచ్ఛ్యము.
 సృజ్ - ,, సృజ్యము, (చూ. నూ. ౧౬౨)

(క) 'మృజ' ధాతువునకు య (ణ్యత్, క్యప్) ప్రత్యయము పరమగునేని వికల్పముగా ఉపధకు 'ఆత్' ఆదేశము వచ్చును.

మృజ్ - య = మార్జ్యము. (చూ. నూ. ౧౬౨ (క) మృజ్యము.

(ఖ) అధోదర్శితధాతువులకు య (ణ్యత్) ప్రత్యయము పరమగునేని నిర్దిష్టార్థములందు చ, జ, లకు క, గ, లు వచ్చుటయు భిన్నార్థమున రాకుంటయు గమనించునది.

- వచ్ - య = వాక్యము (శబ్దసమూహమునకు సంజ్ఞ)
 ,, ,, వాచ్యము (చెప్పదగినది)
 భుజ్ - ,, భోగ్యము (అనుభవింపదగినది.)
 ,, ,, భోజ్యము = (భక్ష్యము)
 యుజ్ - య యోగ్యము (అనుకూలమైనది.)
 పృ ,, ,, ప్రయోజ్యుడు (భృత్యుడు.)
 ని, ,, ,, నియోజ్యుడు, ,,
 ,, ,, యుగ్యము. (వాహనము, ఇటు గుణమును రాదు.)

(గ) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని అర్హాశక్యార్థములందు చ, జ, లు, క, గ, లగును. ఆవశ్యకార్థమునఁ గావు.

ధాతువు	అర్హాశక్యములు	అవశ్య మర్హాశక్యములు
పచ్	+ య = పాక్యము	— పాచ్యము
సిచ్	,, = సేక్యము	— సేచ్యము
ముచ్	,, = మోక్యము	— మోచ్యము
అతి, రిచ్	,, = అతిరేక్యము	— అతిరేచ్యము
వి, విచ్	,, = వివేక్యము	— వివేచ్యము
నిర్, నిజ్	,, = నిర్ణేగ్యము	— నిర్ణేజ్యము
అను, రంజ్	,, = అనురంగ్యము	— అనురంజ్యము
పరి, స్వంజ్	,, = పరిష్వంగ్యము	— పరిష్వంజ్యము
వ్యతి, సంజ్	,, = వ్యతిషంగ్యము	— వ్యతిషంజ్యము
వి, అంజ్	,, = వ్యంగ్యము	— వ్యంజ్యము
అభి, యుంజ్	,, = అభియుంగ్యము	— అభియుంజ్యము
భంజ్	,, = భంగ్యము	— భంజ్యము
రుజ్	,, = రోగ్యము	— రోజ్యము
భజ్	,, = భాగ్యము	— భాజ్యము

(ఘ) అర్హశక్యార్థములందు స్రశ్చ, మజ్జ, ధాతువులకును క, గ, లు చున్నను, వచ్చినపుడు శ, జ, లు, స, ది లుగా మారును.

వ్రశ్చ - య - వశ్యము (సూ) వశ్యము
 మజ్జ - ,, మజ్జము మజ్జము

(జ) 'యజ' ధాతువునకు భావార్థమునందును య (కృపే) ప్రత్యయమును 'యజ' యొక్క 'య' కారమునకు 'ఇ' కారమును వచ్చును

యజ్ - య = ఇజ్య

(చ) 'కృష్ట' (దున్నిననేల) శబ్దపూర్వకమున 'ఎచ' ధాతువునందు గర్భిత ర్భిమున 'య' (కృపే) ప్రత్యయము వచ్చును.

కృష్టపద్యములు = దున్నిననేలలో స్వయముగాఁ బండినవి. ధాన్యములు ము.

తవ్య:—

త్యజ్	-	తవ్య	=	త్యక్తవ్యము
సిచ్	,,		=	సేక్తవ్యము
ముచ్	,,		=	మోక్తవ్యము
యజ్	,,		=	యోజయితవ్యము, యోక్తవ్యము
పరి, స్వంజ్	,,		=	పరిష్వంక్తవ్యము
రంజ్	,,		=	రంక్తవ్యము
ప్రచ్	,,		=	ప్రప్తవ్యము
వ్రశ్చ	,,		=	వ్రశ్చితవ్యము, వ్రష్టవ్యము
సృజ్	,,		=	సృష్టవ్యము
మృజ్	,,		=	మృజితవ్యము, మృష్టవ్యము
వ్యంజ్	,,		=	వ్యంజితవ్యము, వ్యంక్తవ్యము
మజ్	,,		=	మంక్తవ్యము
యజ్	,,		=	యప్తవ్యము

అనీయ:— వచనీయము, అభేషేచనీయము, భోజనీయము, విస్జ్ఞనీయము, రంజనీయము, భంజనీయము, మజ్జనీయము.

ఈషత్, సు, దున్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

దున్ + ముచ్ + అ = దుమ్మోచము (చూ. నూ. ౧౩౨)

దుర్వనము, సువచము, దుస్త్వజము, సుత్వజము ము.

భావార్థమున త, తి, అన, అనా, అ, ఆ, న, (నజ్) ఇకా, ప్రత్యయములు.

త:—రంజ్ - త = రక్తము. (చూ. నూ. ౧౦౭. ౩)

యజ్ - ,, = ఇష్టము ,, ,, ఖ)

వచ్ - ,, = ఉక్తము

సు + ఉక్తము = నూక్తము.

(క) కర్మార్థక 'త' ప్రత్యయ, కర్మార్థక 'త' ప్రత్యయ, భావార్థక 'త' ప్రత్యయ
రూపము లొకవిధముగానే యుండును.

అ:—పచ్ - తి = పక్తి, ముక్తి, భుక్తి, వివిక్తి, సృష్టి, మృష్టి.
రంచ్ - ,, = రక్తి. (చూ. నూ. ౧౨౩)
స్వంచ్ ,, = స్వక్తి ,, భంచ్ ,, = భక్తి, ,,
ఆ, సంచ్ ,, = ఆసక్తి. ,, వి, అంచ్ ,, = వ్యక్తి, ,,

(క) ఈ క్రింది ధాతువులరూపములు యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు

యచ్ + తి = ఇష్టి వ్రశ్చ్ ,, = వృష్టి
ప్రచ్చ్ ,, = పృష్టి మచ్చ్ ,, = మక్తి
వచ్ ,, = ఉక్తి నూక్తి (ను + ఉక్తి).

అన:—సిచ్ + అన = సేచనము, అభిషేచనము

(సించన మనియుఁ గలను. “యధా త్రో ర్మూలనిషిందనేన...)

నిర్, నిజ + అన = నిర్ణేజనము

యుజ ,, = యోజనము. (యోచనపద మసాధువు)

స్పచ్చ్ ,, = విసర్జనము. సృజనమనియు స్రజనమనియుఁ బ్రయోగములు గలవు. సృజనఁజేసి
గౌతముని కొసంగ (సమీరకుమారవిజయము) సంక్షేపశంకరజయస్రజనం కరోమి (శంకర
విజయము.)

ఆ, సంచ్ ,, = ఆసంజనము. అభి, అంచ్ ,, = అభ్యంజనము. (అభ్యంగనపద మసాధువు)

మృచ్చ్ ,, = మార్జనము. భంచ్చ్ ,, = భంజనము.

(క) కొన్ని ధాతువులకుఁ గరణార్థమందును 'అన' ప్రత్యయము.

వ్రశ్చ్ + అన = వ్రశ్చనము (వృశ్చ్యతే అనేన) = గొడ్డలి.

అనా:-యచ్ + అనా = యోజనా.

౧౨౮. భావార్థక 'అ' (ఘశ్చ్) ప్రత్యయము పరమగునేని ఇందలి ధాతువుల
చ, జ లకుఁ గ్రమముగా క, గ, లు వచ్చును.

అ:—అభి - సిచ్ - అ = అభిషేకము. (చూ. నూ. ౧౬౨)

వి - విచ్ ,, = వివేకము.

వి, అతి, రిచ్ ,, = వ్యతిరేకము.

నిర్ - నుచ్ ,, = నిర్మోకము.

రుచ్ ,, = రోగము.

భుచ్ ,, = భోగము (వైభోగము:— విశిష్టః భోగః, విభోగః; స్వార్థమున తద్ధిత 'అన్'
(అన్) ప్రత్యయము)

యుచ్ ,, = యోగము.

సంచ్ ,, = సంగము, అభిషంగము, నిషంగము. అనుషంగము.

అభి, అంచ్ ,, = అభ్యంగము (అభ్యంగనపద మసాధువు)

పరి, స్వంచ్ ,, = పరిష్కంగము.

- సం, సృజ్ = సంసర్గము
- మృజ్ = మార్గము (చూ. నూ. ౧౭౫)
- భంజ్ = భంగము
- మజ్జ్ = మర్గము
- వ్రస్జ్ = వ్రస్కము

౧౦౯. భావార్థక అ (ఘంజ్) ప్రత్యయము పరమగునేని 'అ' కారోపధక ధాతువులకు బహుళముగా ఉపధాదీర్ఘము వచ్చును.

(క) బహుళగ్రహణముచే గొన్నియెడల దీర్ఘము వికల్పముగను, గొన్నియెడల నిత్యముగను, గొన్నియెడల నితరాగమములును యధాసంభవముగా వచ్చును.

- పచ్ - అ = సాకము
- అనువచ్ - = అనువాకము
- యజ్ - అ = యాగము
- భజ్ - = భాగము
- రంజ్ - = రాగము, అనురాగము

రంగము (చూ. నూ. ౧౦౫. క) (రజ్యంతే అస్మిక్ ప్రేక్షకాణాం ననాంసీతి, అధికగణాంముస అ (ఘంజ్) ప్రత్యయము)

(క) భావార్థకము లగు పాక, పచన శబ్దములు పరమగునేని 'మాంస' శబ్దమునకు 'మాస్' ఆదేశము వికల్పముగా వచ్చును.

- మాస్పాకము, మాంసపాకము
- మాస్పచనము, మాంసపచనము.

౧౧౦. చ, జ, కారములకుఁ బరమైన 'న'కారము 'ఇ'కార మగును.

- యజ్ - న = యజ్జము.
- ఇకా - పచ్ + ఇకా = పాచికా (చూ. నూ. ౧౬౧) మొ.

౧౧౧. న (నజ్) ప్రత్యయము పరమగు నేని 'ప్రచ్ఛ'యొక్క 'చ్ఛ' కారము 'శ' కార మగును. ఆ (అజ్) ప్రత్యయము పరమగునేని 'ప్ర' యొక్క రేఫమునకు 'ఋ'కారము వచ్చును.

- నః - ప్రచ్ఛ - న = ప్రశ్నము
- అః - ప్రచ్ఛ - ఆ = పృచ్ఛ
- రుజ్ - ఆ = రుజా
- మృజ్ - ఆ = మృజా (చూ. నూ. ౧౭౫)

(క) కొన్ని ధాతువులకు భావార్థమునను 'క్వి'ప్రత్యయము వచ్చును. ఇవి భావార్థక క్విబంతములు. వీనినే సంపదాది క్విబంత మందురు. (చూ. నూ. ౧౦౪)

- రుజ్ - రుక్

ప్రే రణ ము

- పచ్ - పాచయిత్ప
- వచ్ - వాచయిత్ప
- సిచ్ - సేచయిత్ప
- ముచ్ - మోచయిత్ప
- వి, సృజ్ - విసర్జయిత్ప
- రంజ్ - రంజయిత్ప
- యజ్ - యాజయిత్ప; యాజనము
- మజ్జ - మజ్జయిత్ప

య జ్ఞం త ము

పచ్ - యజ్ (పాపచ్ఛ్య) + ఆమాన - పాపఞ్చమానుఁడు	(కర్తృర్థకము)
,, ,, యమాన పాపఞ్చమానము.	(కర్తృర్థకము)
మృజ్ (మరీమృజ్ఞ్య) + ఆమాన - మరీమృజ్ఞమానము.	(కర్తృర్థకము)
,, ,, యమాన ,,	(కర్తృర్థకము)

(క) కర్తృర్థకపదము నందలి యొక 'య' కారము లోపించును.

(ఖ) కర్తృర్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము.

మరీమృజ్ - అ = మరీమృజము.

యజ్ - యజ్ (యాయజ్ఞ్య) + ఆమాన = యాయజ్ఞమానుఁడు. (కర్తృర్థకము)

(గ) తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఊక' ప్రత్యయము.

యాయజూకుఁడు.

(ఘ) యజ్ఞంతములైన కర్తృర్థక కర్తృర్థక రూపము లొక్కవిధముననే యుండనేని ప్రకరణానుసారముగా నర్థనిర్ణయము చేసికొనవలయును.

స న్నం త ము

వచ్ - సక్ (వివక్ష) + ఉ = వివక్షువు.	
,, ,, ,, యమాన = వివక్ష్యమాణము.	
,, ,, ,, త = వివక్షితము.	
,, ,, ,, అన, ఆ = వివక్షణము, వివక్షా.	
ప్రచ్ఛ - సక్ (పిప్రచ్ఛిష్) + ఉ = పిప్రచ్ఛిషువు. మొ.	
భుజ్ - ,, (బుభుక్ష) ,, బుభుక్షువు; బుభుక్షా. మొ.	
ముచ్ - ,, (ముముక్ష) ,, ముముక్షువు. మొ.	

మోక్ష, మోక్షణ పదములు 'మోక్ష' ధాతు నిష్పన్నములు.

౧ వ భాగము సమాప్తము

౨ వ భాగము (సేట్ ధాతువులు)

౧. అంచ = ఒప్పు	౧౦. వంచ = మోసగించు
౨. అర్చ = పూజించు	౧౧. ప్ర, పంచ = విస్తరించు (పచి)
౩. సం, కుచ = ముడుచు	౧౨. సం, పృచ = కలియు (పృచ్)
౪. చంచ = దూకు, కదలు.	౧౩. శుచ = దుకిళించు
౫. చర్చ = పూయు, చర్చించు	౧౪. రచ = రచించు
౬. యాచ = అడుగు (యాచ్ఛ)	౧౫. నూచ = నూచించు
౭. రుచ = వెలుగు	౧౬. త్వచ = కప్ప
౮. ఉత్ + లుంచ = లాగు	౧౭. (వి) కచ = వికసించు
౯. లోచ = చూచు (లోచ్ఛ)	౧౮. ఖచ = గుచ్చు; చెక్కు

- ౧౯. వాచ = చదువు
- ౨౦. మూర్ఛ = మోహముగొను (మూర్ఛా)
- ౨౧. లాంఛ = మచ్చవేయు (లాఛి)
- ౨౨. వాంఛ = కోరు (వాఛి)
- ౨౩. ఆ, అర్జ = ఆర్జించు
- ౨౪. తర్జ = బెదరించు
- ౨౫. భృజ = వేచు (భృజీ)
- ౨౬. వృజ = పర్జించు (వృజీ)
- ౨౭. గర్జ = గర్జించు
- ౨౮. ఊర్జ = బలపడు
- ౨౯. రాజ = ప్రకాశించు (రాజ్య)
- ౩౦. భ్రాజ = ,, (భ్రాజ్య)
- ౩౧. తేజ = పదునుసేయు
- ౩౨. పూజ = పూజించు

- ౩౩. వీజ = వీచు
- ౩౪. నింజ = కడుగు (నిజి)
- ౩౫. కూజ = ధ్వనించు
- ౩౬. వ్రీజ = పోవు
- ౩౭. ఉత్ + విత్ = భయపడు (విజి)
- ౩౮. తిజ = సహించు
- ౩౯. సజ్జ = సన్నద్ధమగు (సజ్జ)
- ౪౦. లజ్జ = లజ్జించు (లజ్జీ)
- ౪౧. గుంజ = మోగింపు
- ౪౨. శింజ = ,,
- ౪౩. వజ = కంపిల్లు (వజ్ర)
- ౪౪. స్ఫూర్జ = ఒప్పు (స్ఫూర్జా)
- ౪౫. మార్జ = తుడుచు
- ౪౬. అజ = నడచు, పోవు
- ౪౭. ఉజ్జ = వదలు

(క) ౧౬౩. సూత్రముచే నీ ద్వితీయభాగస్థము లగు ధాతువులకు ఇకారాగమము వచ్చును. మొదటిభాగపు ధాతువులకు రాదు. ఇకారాగమము వచ్చినవి 'సేత్' ధాతువులు. రానివి 'అనిత్' ధాతువులు. ముందును నీ పథముగనే తెలియ వలెను.

౧. ప ర స్మై ప ద ము లు

- అంచ్ + అత్ = అంచత్
- సంచ్ (కుచ్, కోచ్) + అత్ = సంచ్, కుచత్, సంకోచత్
- చంచ్ + ,, = చంచత్
- చర్చ్ + ,, = చర్చత్
- ఉల్లంచ్ + ,, = ఉల్లంచత్
- త్వచ్ + ,, = త్వచత్
- ఖచ్ (ఖచ్ఛ్) + ,, = ఖచ్ఛత్
- గుంజ్ + ,, = గుంజత్
- అజ్ + ,, = అజత్

- మూర్చ్ఛ + ,, = మూర్ఛత్
- వాంఛ్ + ,, = వాంఛత్
- లాంఛ్ + ,, = లాంఛత్
- గర్జ్ + ,, = గర్జత్
- కూజ్ + ,, = కూజత్
- వ్రీజ్ + ,, = వ్రీజత్
- వీజ్ (వీజయ్) + ,, = వీజయత్
- స్ఫూర్జ్ + ,, = స్ఫూర్జత్
- ఉజ్జ్ + ,, = ఉజ్జత్

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

తిజ్ (తితిక్షమ్)	ఆన =	తితిక్షమానుఁడు
రుచ్ (రోచమ్)	,, =	రోచమానము
సం, పృచ్	,, =	సంపృచానుఁడు
వి, కచ్ (కచమ్)	,, =	వికచమానము
భృజ్ (భర్జమ్)	,, =	భర్జమానుఁడు
శింజ్	,, =	శింజానము
నింజ్	,, =	నింజానము
ఉద్, విజ్ (విజమ్)	,, =	ఉద్విజమానము
వంచ్ (వంచయమ్)	,, =	వంచయమానుఁడు

౩. ఉ భ య ప ద ము లు

ఏజ్ (ఏజ్ - ఏజం)	అత్, ఆన =	ఏజత్, ఏజమానము
సజ్జ్ (సజ్జ్, సజ్జమ్)	,, ,, =	సజ్జత్, సజ్జమానము
యాచ్ (యాచ్, యాచమ్)	,, ,, =	యాచత్, యాచమానుఁడు
రాజ్ (రాజ్, రాజమ్)	,, ,, =	రాజత్, రాజమానము
భ్రాజ్ (భ్రాజ్, భ్రాజమ్)	,, ,, =	భ్రాజత్, భ్రాజమానము

(వ్యవహారమున “బభ్రాజమానము” అను పదము కొఱగానివాఁడు, లేక చేతకాని వాఁడు అను నర్థమునఁ గానవచ్చుచున్నది. విభ్రాజమానపదము ‘వబయో రభేదః’ అను న్యాయముచే బిభ్రాజమానమై పృషోదరాదిపాఠముచే బభ్రాజమానమై విపరీతార్థమును బొందియుండవచ్చును.)

శుచ్, (శోచ్, శుచ్ఛ్య, శుచ్ఛమ్)	,, ,, =	శోచత్, శుచ్ఛత్, శుచ్ఛమానము
అర్చ్ (అర్చ్, అర్చయ్, అర్చయమ్)	,, ,, =	అర్చత్, అర్చయత్, అర్చయమానుఁడు
వృజ్ (వర్జ్, వర్జయ్, వర్జయమ్, వృజ్)	,, ,, =	వర్జత్, వర్జయత్, వర్జయమానుఁడు, వృజానుఁడు

ప్ర,పంచ్ (పంచ్, పంచమ్, పంచయ్, పంచయమ్) అత్, ఆన = ప్రపంచత్, ప్రపంచమానము, ప్రపంచయత్, ప్రపంచయమానము

ఊర్జ్ (ఊర్జ్యాయ్, ఊర్జ్యయమ్)	అత్, ఆన = ఊర్జ్యయత్, ఊర్జ్యయమానము
ఆ, అర్జ్ (అర్జ్యాయ్, అర్జ్యయమ్)	,, ,, = ఆర్జ్యత్, ఆర్జ్యయత్, ఆర్జ్యయమానము
పూజ్ (పూజయ్, పూజయమ్)	,, ,, = పూజయత్, పూజయమానుఁడు
తర్జ్ (తర్జ్యాయ్, తర్జ్యయమ్)	,, ,, = తర్జ్యత్, తర్జ్యయత్, తర్జ్యయమానము
తేజ్ (తేజయ్, తేజయమ్)	,, ,, = తేజయత్, తేజయత్, తేజయ ,,
మార్జ్ (మార్జ్యాయ్, మార్జ్యయమ్)	,, ,, = మార్జ్యయత్, మార్జ్యయమానుఁడు
రచ్ (రచయ్, రచయమ్)	,, ,, = రచయత్, రచయమానము
సూచ్ (సూచయ్, సూచయమ్)	,, ,, = సూచయత్, సూచయ ,,
లోచ్ (లోచయ్, లోచయమ్, లోచయమ్)	అత్, ఆన = లోచయత్, లోచయమానము, లోచమానము

వాచ్ (వాచయ్, వాచయమ్) అత్, ఆన = వాచయత్, వాచయమానుఁడు

క ర్తృర్థమున అక, తృ ప్రత్యయములు.

- అర్చ్ + అక - అర్చకుఁడు
- పరి, ప్రచ్ + ,, - పరివ్రాజకుఁడు
- ఉద్విజ్ + ,, - ఉద్వేజకము
- వృజ్ + ,, - వర్జకము
- వాచ్ + ,, - వాచకము

(క) వ్యవహారమున 'వాచక' పదము భావార్థమునను, గత్యైగ్రింథ పర్యాయముగాఁ గర్మార్థమునను గానవచ్చుచున్నది.

వానిది మంచివాచకము (వాచకము = చదువు రీతి) మొదటివాచకము, రెండవవాచకము (వాచ్యతే ఇతి వాచకం) (చూ. నూ, ౮౯.)

(ఖ) కత్యైగ్రింథ పర్యాయముగా నాంధ్రేతరులు 'పాఠావళి' పదము వాడుదురు.

ప్రథమ పాఠావళి, (మొదటివాచకము)

ద్వితీయ పాఠావళి (రెండవవాచకము)

౧౯౨. 'తిజ్' ధాతువునకు నెల్ల ప్రత్యయములును పరమగునపుడు 'తితిక్ష' ఆదేశము వచ్చును.

తితిక్ష + అక - తితిక్షకుఁడు.

౧౯౩. 'రచ' ధాతువునకు అక, ఇక, య, ఇకా, అమ్, ప్రత్యయములు పరమగు నేని ఉపధాదీర్ఘము రాదు.

వి, రచ్ + అక = విరచకుఁడు.

తృ—అచిత్, యాచిత్, గర్జిత్, భర్జిత్, తితిక్షిత్.

౧౯౪. ఉద్ + విజ్ ధాతువునకు 'ఇ'కారాది ప్రత్యయములు పరమగుచో ఉపధాగుణము రాదు.

ఉద్విజత్.

౧౯౫. 'కుచ' ధాతువునకు ('త' ప్రత్యయము దక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని గుణము వికల్పముగా వచ్చును.

సంకుచిత్, సంకోచిత్.

౧౯౬. ఊర్జ, మార్జ, పూజ, వీజ, రచ, వంచ, నూచ, వాచ, ధాతువులకు (త, తి, తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయ్' అంతాగమ మగును.

ఊర్జ్ + అయ్ + ఇ + త్ = ఊర్జయిత్, వీజయిత్. మొ.

౧౯౭. అర్జ, వృజ, తర్జ, తేజ, పంచ, అర్చ, ధాతువులకు (త, తి తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయ్' ఆగమము వికల్పముగా వచ్చును.

అర్జయిత్, అర్జిత్ వర్జయిత్, వర్జిత్. మొ.

౧౯౮. ప్రి, పరా, అవ, ప్రతి, ఉద్, అవర, సం, సహ, తిరన్, అనువానికే బరమైన 'అంచ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున క్విప్ప్రత్యయమును అనుస్వార లోపమును వచ్చును. (చూ. నూ. ౧౮౩ క)

ప్రి - ఆంచ్ - ప్రాక్, పరాక్, అవాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్,

అవర + అక్ = అర్వాక్ (చూ. నూ. ౬౯౨.)

(క) ఇట 'క్విక్' ప్రత్యయమని సిద్ధాంతకౌముది.

౧౯౯. క్వి ప్రత్యయాంతమగు 'అక్' (అంచ ధాతురూపము) పరమైనపుడు సమ్, సహ, తిరన్, లకుఁ గ్రమముగా సమి, సద్రి, తిరి, ఆదేశములు వచ్చును.

సమి + అక్ = సమ్యక్ (లెస్సగా నొప్పుచున్న) యణాదేశసంధి.

సద్రి ,, సద్ర్యక్ (కూడ నొప్పుచున్న) ,,

తిరి ,, తిర్యక్ (అడ్డముగాఁ బోవుచున్న) ,,

(క) 'అక్' పరమగుచో 'విష్యక్' శబ్దముయొక్క 'అక్'నకు 'అద్రి' ఆదేశమగును. విష్యద్రి + అక్ = విష్యద్ర్యక్.

౨౦౦. రాజ్, (వి) భ్రాజ్, వ్రజ్, ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమునఁ గ్విప్ప్రత్యయమును 'జ'కారమునకు 'ట' వర్ణమును వచ్చును. 'వ్రజ'కు ఉపధా దీర్ఘమును వచ్చును.

రాట్; విభ్రాట్; పరివ్రాట్ (సరిత్యజ్య సర్వం వ్రజతీతి)

౨౦౧ కర్మార్థక 'జన'పద ముపపదిముగాఁ గల ప్రేరణార్థక 'వజ్' ధాతువునకు (వజయి) కర్తృర్థమున 'అ' (ఖశ్) ప్రత్యయ మంతా దేశ మగును. ఉపపదము నకు మకారాగమము వచ్చును.

జన - వజయి + అ = జనమేజయుఁడు.

కర్తృర్థమున 'అ' ప్రత్యయము.

వి - కచ్ + అ = వికచము. (చూ. సూ. ౧౧౧)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము.

మధుర - కూఁ + ఇక = మధుర కూఁక

అను, శుచ్ , అనుకోఁచిక

ఉద్, విఁ ,, ఉద్వేఁక

(క) తాచ్ఛీల్యార్థమున ఈ క్రింది ధాతువులకు యథాసంభవముగా నా యా ప్రత్యయములు పరమగునేని రూపములు యథాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

సం - పుచ్ - ఇక = సంపర్కిక

శుచ్ - అన = శౌఞనుఁడు

రుచ్ - ఇష్టు = గోఁచిష్టువు

వి, రుచ్ - అన = విఁగోఁచుఁడు

భ్రాజ్ - ఇష్టు = భ్రాఁజిష్టువు

తిఁ - ఉ = తిఁశిక్షువు (చూ. సూ. ౧౧౨.)

(ఖ) లజ్జాభువు (చూ. సూ. ౧౨. ఖ)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు.

గర్జితుకామము, గర్జితమనసము

ఉద్విజితుకాముఁడు - ఉద్విజితుమనసుఁడు

రచయితుకాముఁడు - రచయితుమనసుఁడు

సంకుచితుకాముఁడు - సంకుచితుకాముఁడు మొ.

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము :

రుచితము, సజ్జితుఁడు, సంకుచితము, పరివ్రజితుఁడు, ప్రవ్రజితుఁడు (చూ. ౧౫. ఖ.)

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని రూపములు యథాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

ఉద్ - విఁ + త = ఉద్విగ్నము మూర్చ్ + త = మూర్ఘము స్ఫూర్జ్ + త = స్ఫూర్జము

(ఖ) సంకుచిత మూర్ఛితపదములు తారకాద్యంతర్గతములు.

(గ) స్ఫూర్జితమనియు వ్యవహారము గలదు.

భవిష్యదర్థమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు :

అంచిష్యత్, రచయిష్యత్ - రచయిష్యమాణము, ఉద్విజిష్యమాణము

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము

అర్చ్యమానము, రచ్యమానము

౨౦౨. 'వృజ' ధాతువునకు యమాన, య (క్యప్) ప్రత్యయములు పరమగునేని వికల్పముగా ఉపధాగుణము వచ్చును.

వృజ్ - యమాన = వర్జ్యమానము, వృజ్యమానము

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము :

అంచితము, అర్చితము, ఉత్తేజితము

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని గూఢములు యథానిర్దిష్టముగా గ్రాహ్యములు.

సం - పృచ్ - త = సంపృక్తము

ఉచ్ - అంచ - ,, = ఉదక్తము (చేదఁబడినది, ఉదక్త ముదకం కూపాత్ - భిన్నార్థమున ఉదంచితము)

భృజ్ - త = భృక్తము.

వృజ్ ,, = వృక్తము, వర్జితము.

కర్మార్థమున భవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

అర్చిష్యమాణము, ఉత్తేజయిష్యమాణము, ఉత్తేగిష్యమాణము.

అర్హశక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ ప్రత్యయములు :

యః—గర్జ్యము, శోచ్యము, మార్జ్యము, అర్చ్యము, విరచ్యము.

సంపృచ్యము, భృజ్యము (చూ. నూ. ౧౨౯.)

వృజ్యము - వర్జ్యము (చూ. నూ. ౨౦౨.)

(క) ఉద్, విజ, ధాతువునకు య (ణ్యత్) ప్రత్యయము పరమగునేని జకారము గకారమగును. ఆవశ్యకార్థమునఁ గాదు.

అర్హశక్యములు.

అవశ్యమర్హశక్యములు.

ఉద్విజ్ - య - ఉద్వేగ్యము.

ఉద్వేజ్యము.

(ఖ) రుచ ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమునందును య (క్యప్) ప్రత్యయము.

రుచ్యము (రుచియైనది) రోచ్యము (రుచింపఁదగినది. అర్హశక్యార్థములందు.)

(గ) వ్రజ ధాతువునకు భావార్థమందును య (క్యప్) ప్రత్యయము.

వ్రజ్ + య = వ్రజ్యా

తవ్య :—అర్చితవ్యము, అర్చయితవ్యము, గర్జితవ్యము, ఉద్విజితవ్యము, విరచయితవ్యము.

అనీయ :—యాచనీయము, విరచనీయము, మార్జనీయము.

ఈషత్, సు, దుస్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

దుస్ - వృజ్ - అ = దుర్వర్జ్యము.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :—

అవశ్యరచ్యము, అవశ్యరచయితవ్యము, అవశ్యరచనీయము.

భావార్థమున త, తి, అన, అనా, న, అ, ఆ, అథు (అథుచ్) ఇ (ఇచ్) ఇకా, ప్రత్యయములు.

త :— శింజితము, వాంఛితము, కూఞితము, గర్జితము.

(క) 'తి' ప్రత్యయము పరమగునేని స్ఫూర్ణ, మూర్చ్ఛ, పృచ, ధాతువులకు గూఢములు యధానిర్దిష్టములు గ్రాహ్యములు.

స్ఫూర్ణ - తి = స్ఫూర్ణి; మూర్చ్ఛ - " = మూర్చ్ఛి; పృచ్ - తి = పృచ్ఛి;

అన :— వృచ్ + అన = వర్జితము, గర్జితము, కూఞితము, కీఞితము.

(క) కొన్ని యెడలఁ గరణార్థమునను 'అన' ప్రత్యయము,

లోచనము, (లోచ్యతే అనేన) ఉదంచనము (ఉదంచ్యతే ఉదకమనేన; చేద.)

వీజనము (వీజ్యతే అనేన) విసంకల్పము.

౨౦౩. 'అయ్' ఆగమము వచ్చు ధాతువులకును శ్రేణ్యార్థక ధాతువులకును భావార్థమున అనా (యచ్) ప్రత్యయమును వచ్చును.

రచనా, వాచనా, పూజనా, మార్జనా, సూచనా.

రచనము, పూజనము, వాచనము ఇత్యాదిరూపములను నుండును.

(క) 'పఠనమందిరము' అనుటకు బదులుగా 'వాచనాలయము' అని యాంధ్రేతరులు వాడుదురు.

(ఖ) ఇతరములకును గొన్నింటికి వచ్చును.

యాచనా

న :— యాచ్ + న = యాచ్ఛా (చూ. నూ. ౧౯౦.)

అ :— సం, ఉద్, పూర్వకమగు 'అజ' ధాతువునకు పశువిషయమున 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

సమ్ + అజ్ + అ = సమజము (పశుసంఘము.)

ఉద్ + అజ్ + అ = ఉదజము (పశువులను దోలుట.)

పశువిషయముగానిచో 'అజ' ధాతువుయొక్క 'అ' కారమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

సమ్ + అజ్ + అ = సమాజము (జనసమాజము వెం.)

ఉద్ + ,, ,, = ఉదాజము (శాత్రవోదాజము = శత్రువులను దఱముట.)

౨౦౪. కర్మ, అధికరణ, భావార్థక అ (ఘుఇచ్) ప్రత్యయము పరమగునేని పృచ, వృజ, విజ, భృజ, శుచ, అంచ, అర్చ, ధాతువుల చ, జ, లు క, గ, లగును.

సం - పృచ్ - అ = సంపర్కము

వృజ్ - అ = వర్జము

ఉద్విజ్ - ,, = ఉద్యేగము

భృజ్ - ,, = భర్జము

శుచ్ - ,, = శోకము

ఉద్ - అంచ - ,, = ఉదంకము (తోలుతిత్తి)

అర్చ్ - అ = అర్కుడు (అర్చ్యతే అయం)

(క) మిగిలిన ధాతువులకుఁ గాదు.

ప్రపంచము, సంకోచము

(ఖ) వ్రజ ధాతువున కధికరణార్థమున 'అ' ప్రత్యయము.

వ్రజము (వ్రజంతి ఆస్మిక్)

(గ) కొన్ని ధాతువులకు భావార్థమున క్విప్పిత్యయము.

కుక్, రుక్, త్వక్ (వీనికిఁ గర్తృస్థమును జెప్పవచ్చును.)

ఆ :—వాంచా, అర్చా, శింజా, చర్చా, లజ్జా, పూజా, తీతిక్షా

అఘ :—స్ఫార్జ్ + అఘ = స్ఫార్జఘ

ఇ :—రుచి, శుచి

ఇకా :—ఉద్విజ్ + ఇకా = ఉద్వేజికా

ప్రే రణ ము

వ్రజ్ - వ్రాజయిత్వ

ఉద్విజ్ - ఉద్వేజయిత్వ

శుచి - శోచయిత్వ

భృజ్ - భర్జయిత్వ

పూజ్ - పూజయిత్వ

సన్నంతరూపములు వ్యవహారమునఁ గానరావు.

య జ్జ ం త ము

రాజ్ + నుజ్ (రారాజ్యై) + అమాన = రారాజ్యమానము

య జ్జ గ ం త ము

రారాజ్యై + ఆత్ = రారాజత్ (మా. ౧౫. క.)

చవర్గాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము

౨ వ భాగము సమాప్తము

౧౦. టవర్గాంత ధాతుప్రకరణము (సేట్ ధాతువులు)

౧. అట = తిరుగు

౧౦. ఘట్ట = ఎదుర్కొను

౨. ఘట = పొసఁగించు

౧౧. కుట్ట = కోయు

౩. ఘాట = ప్రోఁగుసేయు (ఘట)

౧౨. వేష్ట = చుట్టుకొను

౪. రట = శబ్దించు

౧౩. చేష్ట = చేపించు

౫. పట = చినుఁగు

౧౪. లుఠ = దొరలు

౬. నట = నటించు

౧౫. లుఠ = దొరలు(లుఠి)

౭. త్రుట = తెగు

౧౬. కుఠ = మొక్కవోవు

౮. స్ఫుట = వికసించు

౧౭. అవ, గుఠ = కప్పు

౯. లుఠ = దొంగిలు (లుఠి)

౧౮. ,, కుఠ = ,,

- ౧౯. పఠ = చదువు
- ౨౦. ఉత్ - కంఠ = వేడ్కవడు
- ౨౧. ఈడ = స్తుతించు
- ౨౨. పీడ = బాధించు
- ౨౩. ఆ, లుడ = గాలించు
- ౨౪. ఖండ = ఖండించు (ఖడి)
- ౨౫. మండ = భూషించు (మడి)
- ౨౬. పిండ = పిసుకు (పిడి)
- ౨౭. ముండ = గొరుగు (ముడి)
- ౨౮. దండ = దండించు
- ౨౯. ఆ, హిండ = చెడఁదిరుగు (హిడి)
- ౩౦. క్రీడ = ఆడు (క్రీడ్య)
- ౩౧. తాడ = కొట్టు

- ౩౨. ఆ, కర్ష = విను
- ౩౩. ఘూర్ణ = తిరుగుడువడు
- ౩౪. వర్ణ = వర్ణించు
- ౩౫. చూర్ణ = పిండిచేయు
- ౩౬. క్వణ = శబ్దించు
- ౩౭. గణ = లెక్కించు
- ౩౮. గుణ = గుణించు
- ౩౯. రణ = శబ్దించు
- ౪౦. పణ -- అమ్ము
- ౪౧. పణ = పొగడు
(గూ - పన = పొగడు)
- ౪౨. భణ = పలుకు
- ౪౩. వి, శ్రాణ = ఇచ్చు (శ్రాణ్)

౧. ప ర స్మై ప ద ము లు

- అట్ + అత్ = అటత్
- రట్ + ,, = రటత్
- పట్ + ,, = పటత్
- నట్ + ,, = నటత్
- త్రుట్ (త్రుట్, త్రుట్వ్య)
- = త్రుటత్, త్రుట్వ్యత్
- లుంట ,, = లుంటత్
- లుంఠ ,, = లుంఠత్

- పట్ + అత్ = పఠత్
- కుంట్ ,, = కుంఠత్
- క్రడ్డ్ ,, = క్రీడత్ (క్రీడమానము
- అనియుఁ బ్రయోగముగలదు)
- క్వణ్ ,, = క్వణత్
- రణ్ ,, = రణత్
- పణ్ (పణాయ్) ,, = పణాయత్ (గూ)
- పనాయత్ (పొగడుచున్న)

భణ + అత్ = భణత్

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

- ఘట్ (ఘటమ్) ఆన = ఘటమానము
- వేట్ (వేష్టమ్) ,, = వేష్టమానము
- చేట్ (చేష్టమ్) ,, = చేష్టమానము
- ఈడ్డ్ ,, = ఈడానుఁడు
- ఆ, లుడ్ (లోడమ్) ,, = ఆలోడమానము
- పిండ్ (పిండమ్) ,, = పిండమానము
- ముండ్ (ముండమ్) ,, = ముండమానము
- ఆ, హిండ్ (హిండమ్) ,, = ఆహిండమానము
- పణ్ (పణమ్) ,, = పణమానము (అమ్ముచున్న)

౩. ఉ భ య ప ద ము లు

లుత్, (లుత్, లోత్, లోఠమ్)	అత్, ఆన = లుఠత్, లోఠత్, లోఠ	మానము
ఉత్, కంత్ (కంత్, కంఠయ్, కంఠయమ్)	,, , ఉత్కంఠత్, ఉత్కంఠయత్,	ఉత్కంఠయమానుఁడు
స్ఫుట్ (స్ఫుట్, స్ఫోటమ్)	,, , స్ఫుటత్, స్ఫోటమానము	
ఘట్ట (ఘట్టయ్, ఘట్టయమ్)	,, , ఘట్టయత్, ఘట్టయమానుఁడు	
కుట్ట (కుట్టయ్, కుట్టయమ్)	,, , కుట్టయత్, కుట్టయమానుఁడు	
ఖండ్ (ఖండయ్, ఖండయమ్, ఖండమ్)	,, , ఖండయత్, ఖండయమానుఁడు,	ఖండమానుఁడు
దండ్ (దండయ్, దండయమ్)	,, , దండయత్, దండయమానుఁడు	
పీడ్ (పీడయ్, పీడయమ్, పీడమ్)	,, , పీడయత్, పీడయమానుఁడు,	పీడమానుఁడు
తాడ్ (తాడయ్, తాడయమ్)	,, , తాడయత్, తాడయమానుఁడు	
వర్ణ (వర్ణయ్, వర్ణయమ్)	,, , వర్ణయత్, వర్ణయ	,,
ఆ, కర్ణ, (కర్ణయ్, కర్ణయమ్)	,, , ఆకర్ణయత్, ఆకర్ణయ	,,
చూర్ణ (చూర్ణయ్, చూర్ణయమ్)	,, , చూర్ణయత్, చూర్ణయ	,,
గుణ్ (గుణయ్, గుణయమ్)	,, , గుణయత్, గుణయ	,,
గణ్ (గణయ్, గణయమ్)	,, , గణయత్, గణయ	,,
వి, శ్రాణ (శ్రాణయ్, శ్రాణయమ్)	,, , విశ్రాణయత్, విశ్రాణయ	,,
మండ్ (మండ్, మండయ్, మండయమ్)	,, , మండత్, మండయత్,	మండయమానము.
ఘూట్ (ఘూటయ్, ఘూటయమ్)	,, , ఘూటయత్, ఘూటయమానుఁడు	
అవకుంత్, (కుంఠయ్, కుంఠయమ్)	,, , అవకుంఠయత్, అవకుంఠయ	మానుఁడు.
అవగుంత్ (గుంఠయ్, గుంఠయమ్)	,, , అవగుంఠయత్, అవగుంఠయ	,,
ఘూర్ణ (ఘూర్ణయ్, ఘూర్ణయమ్)	,, , ఘూర్ణయత్, ఘూర్ణమానము.	

అక, తృ ప్రత్యయములు :-

పత్ + అక = పాఠకుఁడు; స్ఫుట్ + అక = స్ఫోటకము.

(క) 'నట' శబ్దముపై స్వార్థమున వచ్చిన 'క' ప్రత్యయమువలన 'నటక' శబ్దము నిష్పన్నము.

౨౦౫. అక, ఇక, య, ఇకా, అమ్ ప్రత్యయములు పరమగునేని 'గణ'కు ఉపధా దీర్ఘము రాదు.

గణకుడు.

౨౦౬. ఏ ప్రత్యయము పరమైనను 'గుణ'కు గుణము రాదు.

గుణకుడు.

(క) 'పణ' (పొగడు) కు నే ప్రత్యయములు పరమైనను 'ఆయ్' ప్రత్యయము వికల్పముగా నంతాగమముగా నచ్చును.

పణ్ + ఆయ్ + అక = పణా (నా) యకుడు, పాణ (వ) కుడు, (ఉపధాచ్ఛ్వియు).

,, ,, + ఇ + త్వు = పణా (నా) యిత్వు, పణి (ని) త్వు.

(ఖ) 'అమ్ము' అను నర్థమున 'ఆయ్' రాదు.

పణిత్య, పాణకుడు.

౧౬౩ సూత్రముచే 'ఇ'కారాగమము :

ఘటిత్వు, పఠిత్వు, క్రీడిత్వు, ఆలోడిత్వు.

౨౦౭. అక, ఇక, య, ఇకా, అ (ఘృక్) అమ్ ప్రత్యయములు దక్క మిగిలిన యే ప్రత్యయము పరమైనను 'త్రుట' కు గుణము రాదు. స్ఫుట, లుఠ, లకు గుణము వికల్పము.

త్రుటిత్వు, స్ఫుటిత్వు, స్ఫోటిత్వు, లుఠిత్వు, లోగిత్వు.

౨౦౮. త, తి తక్క మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని ఘాట, ఘట్ట, దండ, తాడ, ఘూర్ణ, చూర్ణ, (ఆ,) కర్ణ, నర్ణ, (అవ)కుంఠ, (అవ)గుంఠ, గణ, గుణ, (వి,)శ్రాణ, ధాతువులకు నిత్యముగను, మండ, ఖండ, వీడ, కంఠ, ధాతువులకు వికల్పముగను 'అయ్' ఆగమము వచ్చును.

ఉద్ఘాట్ + అయ్ + ఇ + త్వు = ఉద్ఘాటయిత్వు. మొ.

గణయిత్వు, తాడయిత్వు, గుణయిత్వు, (మా. ౨౧౬. సూ.)

మండయిత్వు, మండిత్వు, ఉత్కంఠయిత్వు, ఉత్కంఠిత్వు. మొ.

౧౬౦ సూత్రముచే (గర్జ)ర్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము :

నట్ + అ = నటుడు (నటించువాడు), స్ఫుట్ + అ = స్ఫుటము

స్ఫోటము (మా. సూ. ౨౦౭) (వికసించునది)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము :

ఆక్రీడిక, గుణపాఠిక, ఉద్ఘాటిక, పణాయిక, పాణిక.

క) కుట్ట, లుంట, ధాతువులకు ఆక(పాకక) ప్రత్యయమును, 'మండ'కు 'అస' ప్రత్యయమును వచ్చును.

కుట్టాకుడు, లుంటాకుడు, మండనుడు.

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు :

పరితుకాముఁడు, పరితుమనసుఁడు.

త్రుటితుకాముఁడు, త్రుటితుమనసుఁడు, గణయితుకాముఁడు, గణయితుమనసుఁడు.

పణా (నా) యితుకాముఁడు, పణి (ని) తుకాముఁడు, (పొగడు.)

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము :

ఘటితము.

(క) లుఠ కు 'త' ప్రత్యయము పరమగునెడ గుణము రాదు.

ఁరితము, సుఘటితము, సోఘటితము (చూ. నూ. ౨౦౩) ప్రసుఘటితము

కర్తృర్థక భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములూ.

పరిష్యత్, ఘటిష్యమాణము. పణా (నా) యిష్యత్, పణి (ని) ష్యత్ (పొగడు)

పణిష్యమాణము (అమ్ము)

కర్తృర్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

త్రుట్యమానము, ఉఘ్లాట్యమానము, ఈడ్యమానుఁడు.

పణ్యమానము, (అమ్ము) పణా (నా) య్యమానము, పణ్య (న్య) మానము (పొగడు)

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము.

త్రుటితము, ఉత్కంఠితము, అవగుంఠితము, గణితము,

గుణితము, విశ్రాణితము. (అశ్రాంత విశ్రాణిత కోశజాతం. రఘువంశము.)

ప్రపఠితము (చూ. నూ. ౨౫.)

పణా(నా)యితము, పణి(ని)తము. (పొగడబడిన) (చూ. నూ. ౨౦౬, క.)

పణితము, (అమ్ముబడిన)

కర్తృర్థక భవిష్యత్తునందు 'స్యమాన' ప్రత్యయము :

త్రుటిష్యమాణము, పీడిష్యమాణము, పీడయిష్యమాణము

పణిష్యమాణము (అమ్ము) పణా (నా) యిష్యమాణము పణి (ని) ష్యమాణము (పొగడు.)

అర్హాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ ప్రత్యయములు.

య :— పాఠ్యము, త్రోట్యము, (చూ. నూ. ౨౦౩) పీడ్యము, గణ్యము (చూ. నూ. ౨౦౫.)

(రూ) గణేయము (గణేయరుచాంగణః) గుణ్యము (చూ. నూ. ౨౦౬).

(క) 'పణ' ధాతువునకు వికేయార్థమున దీర్ఘము రాదు.

పణ్యము (అమ్ముడగినది. పణ్యాంగన) పాణ్యము (స్తుత్యము)

తవ్య :— క్రీడితవ్యము, గణయితవ్యము, పీడితవ్యము, పీడయితవ్యము

త్రుటితవ్యము (చూ. నూ. ౨౦౩); పణితవ్యము (అమ్ము); పణా (నా) యితవ్యము, పణి (ని) తవ్యము (పొగడు.)

అనీయ :— వేన్తనీయము, పణా (నా) యనీయము, పణ (న) నీయము, (పొగడు) పణనీయము

(అమ్ము) గణనీయము, పఠనీయము, త్రుటనీయము.

(క) కరణార్థమునను 'అనీయ' ప్రత్యయము వచ్చును. క్రీడనీయము (క్రీడ్యతే అనేన) 'క్రీడనీయక మిచ్ఛామి' ఇట స్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము.

ఈవత్, ను, దున్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

దున్ - పత్, - ఆ = దుష్పతము   ను - పత్ - ఆ = నుపతము
 దుష్టుము, నుష్టుము యు.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :

అవశ్యపాత్యము, అవశ్యపతిత్యము, అవశ్యపతనీయము.

భావార్థమున త, తి, అన, అనా, ఆ, ఇకా, ప్రత్యయములు :

త :— చేస్థితము, గణితము, క్షణితము

తి :—

(క) భణ, పత, గణ ధాతువులకు 'తి' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఇ'కారాగమము వచ్చును.

భణ్ + ఇ + తి = భణితి, (నూ) ఫణితి, పణితి, గణితి (దీని వికృతి గణాతి)

అన :— స్ఫుటనము, స్ఫోటనము, శ్రుబునము (నూ) త్రోటనము, గణనము, గుణనము, మండనము, నిశ్రాణనము, పణనము (ఋమ్ము) పణా (నా) చనము, పణా (స) ము, (పొగడు.)

(క) కరణార్థమునను 'అన' ప్రత్యయమువచ్చును.

క్రీడనము = బాన్ము (క్రీడ్యతే అనేన). స్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము. క్రీడనకము.

అనా :— ఘట్టనా, గణనా, ఘటనా, వీణనా, గుణనా (గుణనికా - స్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము.)

ఆ :— క్రీడా, పేడా, ఉత్కంఠా

(క) 'అట'కు 'ఆ' ప్రత్యయము పరమగుచో 'ఆట్య' ప్రత్యయ మంతాగమముగా వచ్చును.

అట్ + ఆట్య + ఆ = అటాట్యా = అరుగుడు.

ఆ :— ఘట్టము, ఖండము, వర్ణము, చూర్ణము, పిండము, స్ఫోటము (చూ. సూ. ౨౦౭.)

(క) ౧౦౯ నూత్రమున బహుళగ్రహణముచే నిట నుపధాదీర్ఘము రాదు.

గణము, రణము, పణము.

(ఖ) 'ఆజ్' పూర్వక 'పణ' ధాతువునకు అధికరణార్థమున అ (అప్) ప్రత్యయము.

ఆపణము (ఆపణంతే ఆస్మిక్)

(గ) కేవలమును, ప్ర, ని, పూర్వకమును, నగు క్షణ ధాతువునకు అ (ఘృక్, అప్) ప్రత్యయము పరమగునేని ఉపధాదీర్ఘము వికల్పము.

క్షణము - క్షాణము   ప్రక్షణము - ప్రక్షాణము
 నిక్షణము - నిక్షాణము

భిన్నోపసర్గక మగునెడ నిత్యముగా దీర్ఘము.
పరిక్వాణము.

(ఘ) నిపూర్వక 'పఠ' ధాతువునకు ఉపధాదీర్ఘము వికల్పము.
నిపఠము - నిపాఠము

(జ) 'ఆక్ష' పూర్వక 'క్రీడ' ధాతువునకు అధికరణార్థమున 'అ' ప్రత్యయమువచ్చును.
ఆక్రీడము. (ఆక్రీడంతి అస్మిక్) 'ఆక్రీడపర్వతాస్తేన కల్పితాః స్వేషు వేశ్యసు' కుమారసంభవము.
ఇకా :— స్ఫోటికా, గణికా.

ప్రే రణ ము

పట్ - పాటయిత్ప, పాటితము, పాటనము మొ.
పఠ - పాఠయిత్ప మొ.

(క) ఘట, నట, రణ, ధాతువులకుఁ బ్రేరణమున నుపధాదీర్ఘము రాదు.
ఘట్ - ఘటయిత్ప, ఘటకుఁడు, ఘటనా. మొ.
నట్ - నటయిత్ప. మొ
రణ్ - రణయిత్ప. మొ.

(ఖ) సంస్కృతనాటకములలో నాటయతి, నాటిత కేన ఇత్యాది రూపములు స్వార్థము నందే కానవచ్చుచున్నవి. కావున నిది స్వార్థమునందే ప్రేరణరూపమని గ్రహింపవలెను. మరియుఁ బ్రేరణమున 'నటయతి' అనియే యుండవలసి యున్నను 'నాటయతి' యనియే రూపము కానఁబడుచున్నది.
నాటయతి విచిత్రం రంజనా ప్రవేశేన సభ్యానాం హృదయం నర్తయతీతి 'నాటకం' అని నాటక శబ్ద వ్యుత్పత్తి.

యజ్ఞంతములు

నట్ - యజ్ (నానట్వ) + అమాన = నానట్యమానము.
(సంధ్యానానట్యమానత్రిపురహార.)
పఠ " (పాపఠ్య) + అమాన = పాపత్యమానము. (కర్తృర్థకము)
" " " యమాన = " (కర్మార్థకము)
పీడ " (పేపీడ్య) + అమాన = పేపీడ్యమానము. (కర్తృర్థకము)
" " " యమాన = " (కర్మార్థకము)

యజ్ఞగంతము

నానట్వ + అత్ = నానటత్ (౯౫. క. చూ.)

సన్నంతము

పత్ - సత్ (పిపరిస్) + ఉ = పిపరిషువు.

యమాస = పిపరిష్యమాణము.

త = పిపరిషేతము.

అస, ఆ = పిపరిషణము, పిపరిషా.

టవగ్ధాంతి ధాతుప్రకరణము, సమాప్తము.

౧౧. తవగ్ధాంత ధాతు ప్రకరణము

౧ వ భాగము (అనిట్ ధాతువులు)

౧. అద = భక్షించు	౧౪. శుధ = ఆకలిగొను
౨. తుద = చూర్ణము చేయు. (తుదిర్)	౧౫. బుధ = తెలిసికొను
౩. ఖద = ఖేదపడు	౧౬. వ్యధ = పొడుచు
౪. ఛిద = ఛేదించు (ఛిదిర్)	౧౭. బంధ = బంధించు
౫. తుద = బాధించు	౧౮. యుధ = యుద్ధము సేయు
౬. నుద = ప్రేరించు (నుద)	౧౯. రుధ = నిరోధించు (రుధిర్)
౭. పద = పోవు	౨౦. అప, రాధ = అపరాధము సేయు
౮. విద = పొందు (విద్)	౨౧. ప్రసాధ = అలంకరించు
౯. భిద = భేదించు (భిదిర్)	౨౨. శుధ = కడుగు, శుభము సేయు
౧౦. సద = పొందు (షద్)	౨౩. సిధ = సిద్ధించు
౧౧. స్విద = చెమర్చు (ఇష్విదా)	౨౪. ని, సిధ్ = నిషేధించు (షిధూ)
౧౨. స్కంద = కొల్ల, గొట్టు	౨౫. మన = తలంచు
౧౩. క్రుధ = కోపించు	౨౬. హన = చంపు

౧ వ ర స్మై ప ద ము లు

అద్ + అత్ = అదత్	ప్ర, సాధ్ (సాధ్నువ్) అత్ =
నుద్ ,, = నుదత్	ప్రసాధ్నువత్
సద్ (సీద్) ,, = సీదత్	శుధ్ (శుధ్యత్) ,, = శుధ్యత్
స్విద్ (స్విద్వ్య) ,, = స్విద్యత్	సిధ్ (సిధ్యత్) ,, = సిధ్యత్
స్కంద్ ,, = స్కందత్	(సిద్ధించుచున్న)
తుధ్ (తుధ్యత్) ,, = తుధ్యత్	సిధ్ (సేధ్) ,, = సేధత్ (షిధూ)
క్రుధ్ (క్రుధ్యత్) ,, = క్రుధ్యత్	వ్యధ్ (విధ్యత్) ,, = విధ్యత్
అపరాధ్ (రాధ్యత్) ,, = అపరాధ్యత్	హన్ (ఘ్న) ,, = ఘ్నత్

౨౦౯. ప్ర, పరి, పరా, నిర్, ఈ యుపసర్గలకుఁ బరమైన 'నుద'యొక్క సకారము నకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - నుదత్ = ప్రణుదత్

౨౧౦. ని, ప్రతి, ఈ యుపసర్గలకుఁ బరమైన సిధ (షిధూ) ధాతు సకారమునకు షత్వము వచ్చును.

ని - సేధత్ = నిషేధత్

ప్రతి - సేధత్ = ప్రతిషేధత్

౨౧౧. ని, వి, పరిపూర్వక 'సద' ధాతు సకారమునకు షత్వము వచ్చును.

ని - సీదత్ = నిషీదత్

వి - సీదత్ = విషీదత్

౨౧౨. 'పరి' కిఁ బరమైన 'స్కంద' ధాతు సకారమునకు షత్వము వికల్పముగా వచ్చును.

పరి - స్కందత్ = పరిష్కందత్; పరిస్కందత్

౨౧౩. 'వి' కిఁ బరమైన 'స్కంద' ధాతువునకు 'త' ప్రత్యయముదక్క మిగిలిన ప్రత్యయములు పఠమగునేసి సకారమునకు షత్వము వికల్పముగా నగును.

వి - స్కంద్ + త్ = విష్కందత్, విస్కందత్

౨ ఆ త్మ నే ప ద ము లు

వి - పద్ (పద్యమ్)	ఆన = విపద్యమానము
మన్ (మన్యమ్)	„ = మన్యమానము
యుధ్ (యుధ్యమ్)	„ = యుధ్యమానుఁడు.

౩ ఉ భ య ప ద ము లు

క్షుద్ (క్షూద్)	అత్, ఆన = క్షుదత్, క్షుదానము
ఛిద్ (ఛింద్)	„ „ ఛిందత్, ఛిందానము
భిద్ (భింద్)	„ „ భిందత్, భిందానము
రుధ్ (రుంధ్)	„ „ రుంధత్, రుంధానము
విద్ (వింద్, విందమ్, వింద్)	„ „ విందత్, విందనూనము, విందానము
ఋద్ (ఋంద్, ఋద్యమ్, ఋంద్)	„ „ ఋందత్, ఋద్యమానము, ఋందానము
బుధ్ (బోధ్, బోధమ్, బుధ్యమ్)	„ „ బోధత్, బోధమానుఁడు,
	బుధ్యమానుఁడు
బంధ్ (బద్ధ్, బంధయ్, బంధయమ్)	„ „ బద్ధత్, బంధయత్,
	బంధయమానుఁడు
తుద్ (తుద్, తుదమ్)	„ „ తుదత్, తుదమానుఁడు

అక, తృ ప్రత్యయములు :

భిద్ + క్ = భేదకము

బుద్ధ్ + క్ = బుద్ధకము

భిద్ + ,, = భేదకము

అవ, నుక్ + ,, = అవమానకము

౨౧౪. 'హన' ధాతువునకు అక, ఇక్, య, అ (ఘో) అయ్, ఇకా, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఘత్' అ దేశమగును.

ఘత్ + అక = ఘాతకుడు

(క) వ్యవహారస్థకమగు 'హంతక' శబ్ద మనాధువు; బహుశః 'అంతక' పదమే 'హంతక' పదముగా వ్యవహారమునకు వచ్చియుండును. ఆశ్చర్యము అనుటకుఁ గొందఱు వ్యవహారమున హాశ్చర్యమని పలుకుట గలదుగదా!

హక్ + తృ = హంత్య, మక్ + తృ = మంత్య, అవమంత్య.

౨౧౫. తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని ధాత్వంతస్థ 'ద'కారము 'త'కారమగును.

పరిష్కంక్ + తృ = పరిష్కంత్య, పరిస్కంత్య

విష్కండ్ + ,, = విష్కంత్య, విస్కంత్య

అద్ + ,, = అత్త్య;

భిక్ + తృ = భేత్త్య

భిద్ + ,, = భేత్త్య

కుక్ + ,, = కుత్త్య

౨౧౬. 'ధ'కారాంత ధాతువులకుఁ బరమైన ప్రత్యయతకారమునకు 'ధ'త్వము వచ్చును. ధాత్వంత 'ధ'కారము దకారమగును.

యుద్ - తృ = యోద్ధ్య

ని - దుద్ - తృ = నిరోద్ధ్య

౨౧౭. బుధ, సిధ (షిధూ) విద ధాతువులకు (త, తి, తక్ మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ'కారాగమము వికల్పముగా వచ్చును.

బుద్ - తృ = బోధిత్య, బోద్ధ్య

ని, సిద్ - తృ = నిషేధిత్య, నిషేద్ధ్య

విద్ - ,, = వేదిత్య, వేత్త్య, పరివేత్త్య (అన్నియు నవలి పెండ్లాడినవాఁడు.)

౨౧౮. 'బంధ' ధాతువునకు (త, తి తప్ప మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయ్' ఆగమము వికల్పముగా వచ్చును. 'అయ్' ఆగమము వచ్చినపుడెల్ల తకారాది సకారాది ప్రత్యయములకును ముందు 'ఇ'కారాగమము వచ్చును.

బంధయిత్య, బంద్ధ్య

౧౮౦. నూత్రముచే 'అ' ప్రత్యయము.

బుద్ధ్ + అ = బుధుఁడు, హక్ + అ = హనము

(క) 'అ' ప్రత్యయము పరమగునెడ 'వ్యధ'కు ఉపధాదీర్ఘము వచ్చును.

వ్యధ్ + అ = వ్యాధుఁడు (విద్యతీతి)

౨౧౯. కర్మవాచక ముపపదిముగాఁగల 'హాన' ధాతువునకుఁ బరముగా అ (అన్) ప్రత్యయమును, 'హాన' కు 'ఘాత్' ఆదేశమును వచ్చును.

నగర - హాన్ - అ = నగరఘాతుఁడు (నగరమును బాడుచేయువాఁడు)

ఆఖు ,, ,, = ఆఖుఘాతుఁడు (ఎలుకలను జంపువాఁడు)

(క) క్షేశ, తమః, పదము లుపపదిములుగాఁగల 'అప' పూర్వక 'హాన' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ (డ) ప్రత్యయమును 'హాన్' యొక్క 'అన్' నకు లోపమును వచ్చును.

క్షేశ - అప - హాన్ + అ = క్షేశాపహము

తమః ,, ,, = తమోఽపహము

పాపాపహ ప్రభృతి పదములును వ్యవహారమునఁ గలవు.

(ఖ) 'రాజ' పద ముపపదిముగాఁ గల 'హాన' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున 'ఘ' ప్రత్యయము సర్వాదేశ మగును.

రాజఘుఁడు = రాజును జంపువాఁడు.

(గ) జాయా, పతి, శబ్దము లుపపదిములుగాఁగల 'హాన' ధాతువునకు దుర్లక్షణము గమ్యమానమగుచో 'ఘ్న' (హాన్ + టక్) ప్రత్యయము సర్వాదేశముగా వచ్చును.

జాయాఘ్నము (పుట్టుమచ్చ) పతిఘ్నీ - (పాణిరేఖ)

ఇటఁ బుట్టుమచ్చయుఁ బాణిరేఖయు దుర్లక్షణములుగదా!

(ఘ) మనుష్యకర్తృకముకాని 'హాన' ధాతువునకు 'ఘ్న' (హాన్ + టక్) ప్రత్యయము ఆదేశము వచ్చును.

ఘృతము పితృఘ్నము (పితృమును జంపువది)

మనుష్యకర్తృకమైనను గొన్నియెడల 'ఘ్న' ఆదేశము గనఁబడుచున్నది.

కృతఘ్నఁడు, శత్రుఘ్నఁడు, ప్రలంబఘ్నఁడు, బ్రహ్మఘ్నఁడు. మొ.

ఏతేతేబ్రహ్మఘ్నా! కళావీలాసము.

(జ) హస్తి, కవాట, పదము లుపపదిములుగాఁ గల 'హాన' ధాతువునకు సామర్థ్యము వ్యజ్యమాన మగునేని 'ఘ్న' ఆదేశము వచ్చును.

హస్తిఘ్నఁడు = పురుషుఁడు; కవాటఘ్నఁడు = చోరుఁడు.

౨౨౦. భిద, ఖాతువునకు కర్మకర్తృర్థమున ఏళిమ (కేళిమర్) ప్రత్యయము వచ్చును.

భిదేళిమము (స్వయముగా భేదిల్లునది)

౨౨౧. కర్తృర్థమున భిద, చిద, అద, వ్యధ, ధాతువులకు క్విప్ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) క్షిప్రప్రత్యయము వచ్చినపుడు ధాతువులతుది ద, ధ, లకు 'వ' కాక మాందేశ మగును.

కఠి - క్షిప్ - కఠిభిత్, పాపచ్చిత్, క్రవ్యాత్ ('అద'కు 'కట్' ప్రత్యయముని కు వచ్చును.)

(ఖ) 'వ్యధ'యొక్క 'వ్య' కు 'వి' ఆదేశ మగును.

మర్మ - వ్యధ్ = మర్మాభిత్ (మా. నూ. ౨౮౮)

మృగ - ,, = మృగాభిత్ ,,

(గ) క్రవ్య, మాంస, అన్న ప్రభృతి కర్మవాచకశబ్దములకుఁ బరిమైన 'అస' ధాతువు నకు 'అ' (అణ్) ప్రత్యయమును వచ్చును.

క్రవ్యాదుఁడు, మాంసాదుఁడు, అన్నాదుఁడు.

(ఘ) సం, సభా, ఉప, ని, నివ్, సరి, పదము లుపపదములుగాఁగల 'సగి' ధాతువు నకుఁ గ్షిప్రమగును.

సంసత్, సగోసత్, ఉపనిసత్ (మా. నూ. ౨౧౧) నినిసత్ (మా. నూ. ౧౮౬. ౨) సరిసత్, (రూ) గ్యసత్, 'నివ్'యొక్క ('న' కు 'ఉ' వచ్చును. పిమ్మట రాజాదేశ సభ.)

(చ) బ్రహ్మ, భూణ, వృత్ర, పదములకుఁ బరిమైన 'హస' కు భూతార్థమున క్షిప్ర ప్రత్యయము వచ్చును.

బ్రహ్మహా, భూణహా, వృత్రహా.

ప్రలంబహా, అసహా, గిపుహా, పాపహా ప్రభృతిలు క్షిప్రప్రయోగ ములు గలవు.

(ఛ) సహ, కర్మవాచకమగు రాజపదమును, నుపపదముగాఁ గల 'యుధ' ధాతువు నకు వక్ (జ్వసిప్) ప్రత్యయము భూతార్థమున వచ్చును.

సహ - యుధ్ + వక్ = సహయుధ్వక్ = కూడ యుద్ధము చేసినవాఁడు.

రాజయుధ్ - వక్ = రాజయుధ్వక్ (రాజును యుద్ధము సేయించినవాడు.)

ఇచ్చట 'యుధ' ధాతు వంతర్భావితప్రేరణార్థకము. (రాజానం యోధివాక్)

౨౨౨. 'శోక' పద ముపపదముగాఁగల 'నుద' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున

అ (క) ప్రత్యయ మగును.

శోకాపనుదము (శోక మపనుదతీతి).

౨౨౩. విధు, అరున్, పదము లుపపదములుగాఁ గల 'తుద' ధాతువునకు

అ (ఖిశ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు మకారాగమమును సకారలోపమును వచ్చును.

విధుంతుదుఁడు - ఆరుంతుదము.

౨౨౪. కర్మవాచక ముపపదముగాఁగల 'మన' ధాతువునకుఁ "నా సమానుఁడు లేఁడని దన్నుఁ గూర్చి తలంచుచున్న" అను నర్థమున 'ఇక' ప్రత్యయమును 'య' ప్రత్యయమును (ఖశ్) బర్యాయమున నగును. 'య' ప్రత్యయము వచ్చినపుడు అజంతమగు నుపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును.

(క) ఇది కర్తృక 'య' ప్రత్యయ మగుట నుపధాదీర్ణము రాదు.

అకారాంతము :— పండిత - మక - ఇక = పండితమానిక (తన్నుఁ బండితునిగాఁదలచువాఁడు.)
 ,, ,, య = పండితస్మయఁడు ,,

దీర్ఘాంతములకు 'మన్య' పదము పరమగుచో హ్రస్వము :—

అకారాంతములు :— రమా - మక = గమ్యున్య, రమామానినీ.
 ఇందిగా - ,, = ఇందిరమ్మన్య, ఇందిరామానినీ.
 ఇకారాంతములు :— కవి - మక = కవిమ్మన్యఁడు, కవిమానిక.
 హరి - ,, = హరిమ్మన్యఁడు, హరిమానిక.
 ఈకారాంతములు :— గౌరీ - మక = గౌరిమ్మన్య, గౌరీమానినీ.
 కాళీ - ,, = కాళిమ్మన్య, కాళీమానినీ.

(శ్రీ), (స్త్రీ) శబ్దములకు వాని ద్వితీయావిభక్తి వచ్చును.

(శ్రీ) - మక = శ్రీయమ్మన్య, శ్రీమ్మన్య, శ్రీమానిక.
 (స్త్రీ) - ,, = స్త్రీయమ్మన్యఁడు, స్త్రీమ్మన్యఁడు, స్త్రీమానిక.

ఋకారాంతములకు 'మన్య' పదము పరమగుచో వాని ద్వితీయావిభక్తి వచ్చును.

పితృ - మక = పితరమ్మన్యఁడు, పితృమానిక.
 మాతృ - ,, = భ్రాతరమ్మన్యఁడు, భ్రాతృమానిక.

ఓకారాంతములకును ద్వితీయ వచ్చును.

గో - మక = గామ్మన్యఁడు, గోమానిక.

అజంతము కాని పదమునకు మార్పులేదు. సంధి వచ్చును.

విద్యత్ - మక = విద్యన్మన్యఁడు, విద్యన్మానిక.
 శ్రీమత్ - ,, = శ్రీమన్మానిక, శ్రీమన్మన్యఁడు.
 (ఇట మకారాగమము రాదు.)

(ఖ) ఆత్మమానీ మత్సమః అన్యో నాస్తీతి శ్లాఘమానః

(నాతో సమానుఁ డింకొకఁడు లేఁడనుకొని తన్నుఁ బొగడుకొనువాఁడు. అని యర్థము.)

తాచ్చీల్యార్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము.
 అపరాధిక, విరోధిక, నిగ్బంధిక, అభ్యాఘాతిక (చూ. నూ. ౨౧౪.)

(క) తాచ్చీల్యార్థమున నీ క్రింది ధాతువులకుఁ గల త్తప్రత్యయములును రూపములును యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

హా - ఉక (ఉకఞ్) = ఘాతుకుఁడు.

భిద్ - ఉర (ఘురచ్) = భేదురము

క్రున్ - అఱ (యుచ్) = క్రోధనుఁడు

భిష్ - ఉర (,) = భిగురిము

హన్ - ఉక, (ఉకఞ్) అఱ = హానుకము - పదనము

అన్ - మర (కృరచ్) = అద్యుఁడు

అ, వ్యన్ - ఇన్ = అవ్యన్

(ఖ) ఈ ధాతువులకు 'ఇన్' ప్రత్యయమును వచ్చును.

తహాభేదిన్, పాపచ్ఛేదిన్ మొ.

(గ) కుమార, శీర్ష, పదము లుపపదములుగాఁ గల 'హన' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున 'ఇన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

కుమారఘాతిన్, శీర్షఘాతిన్ ('శిరసో' నకు శీర్ష భావము నిపతతము)

(ఘ) కర్మవాచక ముపపదముగాఁగల 'హన' ధాతువునకు భూతార్థమున 'ఇన్' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. సూ. ౨౧౪)

పితృవ్యఘాతిన్ (పితృవ్యం హతవాన్), భార్యఘాతిన్ (భార్యం హతవాన్.)

(జ) భిదుర, చిదుర శబ్దములు తాచ్చీల్యమునందే కాక కర్మకర్తృ, కర్తృర్థము లందును బ్రయుక్తములై యున్నవి.

భిదురకావ్యము - (స్వయముగాఁ బగులునది, కర్మకర్తృకము)

తమిరఘోగుగము - (చీఱటిని ఛేదింప - గ - కర్తృకము)

చిదురాతపము - (స్వయముగా భిన్నమగు ఆతపము - కర్మకర్తృకము)

మత్సరఘోగుగము - (మత్సరమున ఛేదింపనది - కర్తృకము)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు.

అత్తుకాముఁడు - ఛేస్తుకాముఁడు, హంతుకాముఁడు

బోధితుకాముఁడు - బోగ్ధుకాముఁడు

నిషేధితుకాముఁడు - నిషేగ్ధుకాముఁడు

వేదితుకాముఁడు - వేస్తుకాముఁడు

బంధయితుకాముఁడు - బంధుకాముఁడు

అకర్మకములకుఁ గర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము.

(క) 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని ఈ క్రింది ధాతువుల రూపములు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

పద్ + త = పన్నము, సంపన్నము, విపన్నము, నిష్పన్నము, ఆపన్నుఁడు, ప్రపన్నుఁడు

సద్ + ,, = సన్నము, ఆసన్నము, ప్రసన్నము, అవసన్నము, విషణ్ణుఁడు, నిష్పణ్ణుఁడు

క్షుద్ + ,, = క్షుణ్ణము

(చూ. సూ. ౨౧౧.)

విద్ + ,, = విత్తము, విన్నము నిర్విణ్ణము, (నకారమునకు నిత్వము వచ్చును.)

స్విద్ + ,, = స్విన్నము

భిద్ + ,, = భిన్నము

క్షున్ + ,, = క్షుధితుఁడు

క్రుద్ + త = క్రుద్ధుఁడు, క్రుద్ధితపదము తారకాద్యంతర్గతము
 అపరాద్ + ,, అపరాధము (అపరాధోఽస్మి తత్ర భవతః కణ్వస్య)
 యుద్ + ,, యుద్ధుఁడు
 సిద్ + ,, సిద్ధము
 ప్రజ్విన్నము (౭౫. సూ. ఘ)

భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు.
 అత్యుత్, ఛేత్యుత్, ఛేత్యమానము (చూ. సూ. ౨౧౫)

(క) స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని ధాత్వంత 'ధ కారము తకార మగును.

ని, సిద్ - స్యత్ = నిషే.త్యుత్, నిషే.ధిష్యత్
 యుద్ - స్యమాన = యోత్యమానుఁడు

(ఖ) బుధ, బంధ, ధాతువులకుఁ గేవలము లగు స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని 'బ' కారము భకార మగును.

(కేవల సులు = ఇకారాగమ, అయ్, ఆగమములు ముందురానివి)
 బుద్ - స్యత్ - స్యమాన = భోత్యుత్, భోత్యమానము (భోధిష్యత్ - భోధిష్యమాణము)
 బంధ ,, ,, = భంత్యుత్, (బంధయిష్యత్, బంధయిష్యమాణుఁడు)

(గ) 'హన' ధాతువునకుఁ బరమైన స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములకు ముందు 'ఇ'కారాగమము వచ్చును.

హనిష్యత్

౨౨౫. తుద, పద, ధాతువులకుఁ గర్కారమున 'త' ప్రత్యయము వచ్చును.

తుద్ + త్ర = తోత్త్రము; పద్ + త్ర = పత్త్రము

కర్కారమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

భిద్యమానము, భిద్యమానము, హన్యమానము మొ.

(క) 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని 'స్కంద'కు నిత్యముగను 'బంధ'కు వికల్పముగను అనుస్వారలోప మగును.

స్కంద్ + యమాన = స్కంద్యమానము
 బంధ్ + ,, = బంధ్యమానము, బంధ్యమానము

(ఖ) 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునెడ 'వ్యధ' యొక్క 'వ్య' కు (వి) ఆదేశ మగును.

విధ్యమానము.

కర్కారమున 'త' ప్రత్యయము.

౨౨౬. మన, హన, ధాతువులకు త, తి, ప్రత్యయములు పరమగునేని నకార లోపము వచ్చును.

మతము, హతము.

(క) ఈ క్రింది ధాతువుల గూపములు యధానిర్దిష్టములుగా గ్రాహ్యములు.

- ఆద్ + త = త్సము (సంజ్ఞావాచక మగునేని ఆత్సము)
- భిద్ , , భిత్సము
- భిద్ , , భిత్సము
- తున్ , , తుత్సము
- నుద్ , , నుత్తిము, నుత్సము, ప్రణుత్సము
- ఆ, స్కండ్ , , ఆస్కంత్సము, పరిష్కంత్సము, పరిస్కంత్సము (చూ. నూ. ౨౧౨) విస్కంత్సము (చూ. నూ. ౨౧౩)
- బుద్ , , బుద్ధము, బుద్ధితము
- రుద్ , , రుద్ధము
- వ్యద్ , , విద్ధము
- శుద్ , , శుద్ధము
- సాద్ , , సాద్ధము
- ని, సిద్ , , నిషిద్ధము, ప్రతిషిద్ధము (చూ. నూ. ౨౧౦)
- బంధ్ , , బద్ధము, బంధితము

కర్మార్థమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము.

భేత్స్యమానము

నిషేత్స్యమానము - నిషేధిష్యమాణము   భంత్స్యమానము - బంధయిష్యమాణము
 భోత్స్యమానము - బోధిష్యమాణము   హనిష్యమాణము

అర్హశక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.
 య :— ఆద్ + య = ఆద్యము, వ్యాధ్యము, ఛేద్యము, నిషేధ్యము, బంధ్యము, మాన్యఁడు, ఆస్కంద్యము

హా + య = ఘాత్యఁడు (చూ. నూ. ౨౧౪)
 బంధ్ , , = బంధ్యఁడు

వబయోరభేదః' అను న్యాయముచే 'బంధ్య' పదమే 'నంధ్య' పదమైనది. 'వధ్య' పదము బధ్యపదమైనది. ఇట్టియెడ నర్థభేదమును గాననచ్చుచున్నది. ఇది శబ్దశక్తిస్వభావము. బధ్యపదము బంధధాతునిష్పన్నము గాదు. కొందఱు పృషోదరాదిసాతముచే బంధ్యపదము అనుస్వారలోపమునుబొంది బధ్యపదమైన దనియుఁ జెప్పుదురు.

(క) కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'హన' ధాతువునకు భావార్థమున య (క్యప్) ప్రత్యయమును 'న' కారమునకు 'త' కారాదేశమును వచ్చును.

బ్రహ్మ - హా - య = బ్రహ్మహత్యా

(ఖ) కేవల 'హన'కును 'య' ప్రత్యయమును 'న'కు తకారాదేశమును గానబడుచున్నది.

హత్యా

(గ) 'ని' పూర్వక 'సద' ధాతువునకు అధికరణార్థమున 'య' ప్రత్యయము.

ని - సవ్యా = నిషవ్యా (చూ. నూ. ౨౧౧) అంగడి (నిషీదంతి ఆస్మిక్)

(ఘ) నభౌ పూర్వక 'వ్యధ' ధాతువునకును, కేవల 'భిద' ధాతువునకును గర్త్యర్థమున 'య' (క్యప్) ప్రత్యయము వచ్చును. కర్త్యర్థక 'య' కార మగుట నుపధాదీర్ఘ గుణములు రావు.

అవ్యన్ - య్ = అవ్యభ్యము (వ్యధింపనిది)

భీద్ ,, భిద్యము (భేదించునది) భేద్యము (అర్హాద్యర్థకము)

తవ్య:— ఛేత్తవ్యము, భేత్తవ్యము, అనుకోద్ధవ్యఁడు, బోధితవ్యము, బోధవ్యము, బంధయితవ్యము, బంధవ్యము, హంతవ్యము మొ.

అనీయ:— ఛేదనీయము, భేదనీయము, మననీయము.

ఈషత్, ను, దున్, వీనికీఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

దుర్భేదము, సుభేదము

దుర్బోధము - సుబోధము

(క) దుర్భేద్యము, దుర్బోధ్యము మొదలగునవి యసాధువులు.

(ఖ) ఈషదాదులకుఁ బరమైన 'యుధ'కు అన (యుచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

దుర్బోధనుఁడు, సుయోధనుఁడు.

అవశ్యంశబ్దమునకు:

అవశ్యభేత్తవ్యము, అవశ్యభేదనీయము, అవశ్యభేద్యము.

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఆ, ప్రత్యయములు.

త:— యుద్ధము, అపరాధము (నతు గ్రీష్మస్యైవం సుభగ మపరాధం యువతిషు)

తి:— భిత్తి, విచ్చిత్తి, శుద్ధి, సిద్ధి, నిషిద్ధి (శార్వరస్య తమసో నిషిద్ధయే) చూ. నూ. ౨౧౦.

బుద్ధి, విపత్తి, సంపత్తి, నిష్పత్తి, మతి, హతి (చూ. నూ. ౨౨౬).

(క) 'అద్'నకు విశేషము.

అద్ + తి = జగ్ని.

(ఖ) 'హన'కుఁ గరణార్థమున 'తి' ప్రత్యయమును 'అన్'కు ఏకారమును వచ్చును.

హన్ + తి = హేతి.

అన:— ఛేదనము, భేదనము, బంధనము, హననము

అ:— క్రుద్ + అ: క్రోధము, భేదము, బోధము (చూ. నూ. ౧౬౨).

బంధము, ఘాతము (చూ. నూ. ౨౧౪) ఛేదము.

(క) 'చిద'కుఁ గరణార్థమునందును 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును. పరిచ్ఛేదము. (పరిచ్ఛిద్యతే అనేన)

(ఖ) 'హన' ధాతువున కణ్ఠోన్దిరిష్టార్థములందు అ (అప్) ప్రత్యయమును 'హ' కారమునకు బహుళముగా 'ఘ' కారమును వచ్చును. బహుళగ్రహణముచే నొక్కొక్కెడ వికల్పముగా నుపధాదీర్ఘమును, నొక్కొక్కెడ 'హణ' యొక్క 'అ' కారమునకు లోపమును వచ్చును.

రూపములు యధాన్దిరిష్టముగ గ్రాహ్యములు.

హణ+అ=ఘనము (కఠినము)

- ప్ర +,, = ప్రఘణము, ప్రఘూణము (ప్రహన్యతే జన్యైః-కర్మార్థకము; ముంగిలి)
- ఉద్ +,, = ఉద్ఘనము (ఉద్ఘన్యతే ఆస్మిక్ - అధికరణార్థకము; దాఁగలి)
- అప +,, = అపఘనము, (అపహన్యతే అనేన-కరణార్థకము; శరీరావయవము)
- అయన్ +,, = అయోఘనము (అయో హన్యతే అనేన ,, కు-కారము)
- వి +,, = విఘనము (విహన్యతే ,, ,, ,,)
- ద్రు +,, = ద్రుఘణము (ద్రుః హన్యతే ,, ,, ,,)
- స్తంబ +,, = స్తంబఘ్నము, స్తంబఘనము (స్తంబ హన్యతే అనేన,,)
- పరి +,, = పరిఘము, పలిఘము (పరిహన్యతే అనేన ,,)
- ఉప +,, = ఉపఘ్నము (ఉపహన్యతే సావిగాప్యేన గమ్యతే అత్ర-ఆశ్రయము)
- సం +,, = సంఘము (భావార్థము) = సమూహము
- ఉద్ +,, = ఉద్ఘము (ఉద్ఘన్యతే ఉత్క్రాప్తేన జ్ఞాయతే - కర్మార్థకము)
- ని +,, = నిఘము (వృక్షము)
- వి +,, = విఘ్నము (విహంతి ఆస్మిన్ మనాంసి - అధికరణార్థము)

భావార్థమున క్విప్ప్రత్యయము.

యత్, తుత్, విపత్, ఆపత్, సుపత్, (చూ. నూ. ౨౨౧ క.)

ఆ :— చిదా, భిదా, క్రుధా, వ్యధా

ఇకా :— ఛేదికా, ఘాతికా (చూ. నూ. ౨౧౪)

ప్రే ర ణ ము

పత్ - పాతయిత్ప, పాతకము, పాతితము, మొ.

అద్ - ఆదయిత్ప

(క) 'హన'కుఁ ప్రేరణమున 'ఘత్' ఆదేశము వచ్చును.

హణ - ఘతయిత్ప; భిద్ - భేదయిత్ప; ని - సిద్ - నిషేధయిత్ప

(ఖ) సిద్ (షిధూ) ధాతు 'ఇ'కారము ప్రేరణమున 'ఆ'కార మగును.

సిద్ - సాధయిత్ప - సాధకుఁడు, సాధితము, సాధనము

బుద్ - బోధయిత్ప మొ.

య జ్ఞం త ము

- బుధ్ - యజ్ - (బోబుధ్య) + అమాన = బోబుధ్యమానము. (కర్తృర్థకము)
 ,, ,, యమాన = ,, (కర్మార్థకము)
 హాక్ - ,, (జంఘన్య) + అమాన = జంఘన్యమానము (కర్తృర్థకము)
 ,, ,, యమాన = ,, (కర్మార్థకము)

'హాన'కు యజ్ఞంతమునకుఁ గర్తృర్థమున 'అ'ప్రత్యయ మగును, అది పరమై నపుడు రూప మీఁకొందివిధమున నుండును.

హాక్ + యజ్ = (ఘనాఘక్) + అ = ఘనాఘనము.

స న్నం త ము

- హాక్ - సక్ - (జిఘాంస్) + ఉ = జిఘాంసువు
 ,, ,, యమాన = జిఘాంస్యమానము
 ,, ,, త = జిఘాంసితము
 ,, ,, అస, ఆ = జిఘాంసనము, జిఘాంసా
 బుధ్ - సక్ (బుభుత్స్) + ఉ = బుభుత్సువు, బుభుత్సా మొ.
 యుధ్ - ,, (యయుత్స్) + ఉ = యయుత్సువు, యయుత్సా మొ.
 ఆద్ - ,, (జిఘుత్స్) + ఉ = జిఘుత్సువు, జిఘుత్సా మొ.

౧౧. ౨ వ భాగము (సేవ్ ధాతువులు)

౧. నృత = నాట్యమాడు (నృతి)	౧౭. విధ = పొడుచు
౨. కృత = చంపు (కృతీ)	౧౮. ఆ, క్రంద = ఏడ్చు (క్రది)
౩. యత = యత్నించు (యతీ)	౧౯. క్లిద = తడియు (క్లిదూ)
౪. చిత = చేతనముగలదగు (చితీ)	౨౦. గద = పలుకు
౫. వృత = వర్తించు (వృతు)	౨౧. ఆ, చ్చాద = కప్పా (చ్ఛద)
౬. శ్చ్యత = పిండు (శ్చ్యతిర్)	౨౨. నద = ధ్వనించు (ణద)
౭. పత = పడు (పత్)	౨౩. ఉంద = తడియు (ఉందీ)
౮. కీర్త = పొగడు (క్యాత్)	౨౪. నింద = నిందించు (ణిది)
౯. చింత = చింతించు (చితి)	౨౫. అర్ద = పీడించు
౧౦. కిత = చికిత్సచేయు	౨౬. నూద = హింసించు (షూద)
౧౧. ద్యుత = వెలుగు	౨౭. స్పంద = చలించు (స్పది)
౧౨. వి, కత్థ = బడాయికొట్టు	౨౮. స్వంద = స్రవించు (స్వందూ)
౧౩. ప్రథ = ప్రసాదిగొను	౨౯. వ్లద = సంతోషించు (వ్లదీ)
౧౪. గ్రంథ = కూర్చు	౩౦. స్వద = రుచిచూచు
౧౫. కథ = చెప్పా	౩౧. స్వాద = ,,
౧౬. శ్శథ = వదులగు	౩౨. చోద = ప్రేరించు (చుద)

- 33. వద = భాషించు
- 3౪. వాద = మ్రోగించు
- 35. వంద = నమస్కరించు (వది)
- 3౬. రుద = ఏడ్చు (రుదిక్)
- 3౭. ఛేద = ఛేదించు
- 3౮. విద = తెలిసికొను
- 3౯. ఆనంద = తెలిసికొను
- ౪౦. మద = మదించు (మదీ)
- ౪౧. నర్ద = అంకె వేయు
- ౪౨. ముద = మోదించు
- ౪3. మృద = చూర్ణము చేయు
- ౪౪. మృద = ,,
- ౪5. శబ్ద = శబ్దించు
- ౪౬. ఖద = మేయు
- ౪౭. ఖాద = ,,
- ౪౮. బాధ = బాధించు
- ౪౯. వృధ = వర్ధిల్లు (వృధు)
- 5౦. ఋధ = ,, (ఋధు)
- 5౧. గృధ = లోభించు (గృధు)

- 5౨. మథ = మధించు
- 53. మంథ = ,,
- 5౪. వథ = హింసించు
- 55. సృథ = విసుగువడు
- 5౬. ఇంథ = వెలుగు (ఇంథీ)
- 5౭. ఏథ = నర్ధిల్లు
- 5౮. స్పర్థ = స్పర్ధించు
- 5౯. అర్థ = యాచించు
- ౬౦. బధ = విసిగించు; రోతపుట్టించు
- ౬౧. స్తన = శబ్దించు
- ౬౨. ధ్వన = ,,
- ౬3. ఖన = త్రవ్వ
- ౬౪. జన = పుట్టు (జనీ)
- ౬5. ప్ర, అన = జీవించు
- ౬౬. తన = విస్తరిల్లు (తను)
- ౬౭. మన = తెలిసికొను (మను)
- ౬౮. మాన = పూజించు
- ౬౯. మాన = తెన్నగా విచారించు

౧. పరస్మైపదములు

నృత్ (నృత్య)	+ అత్ = నృత్యత్
కృత్ (కృత)	,, = కృతత్
శుచ్ఛ్యత్ (శోచ్ఛ్యత్)	,, = శోచ్ఛ్యతత్
పత్	,, = పతత్
ఆక్రంద్	,, = ఆక్రందత్
విధ్	,, = విధత్
క్రిద్ (క్రిద్య)	,, = క్రిద్యత్
గద్	,, = గదత్
నద్	,, = నదత్
నర్ద్	,, = నర్దత్
ఉంద్	,, = ఉందత్
నింద్	,, = నిందత్
వద్	,, = వదత్
రుద్	,, = రుదత్

విద్ + అత్ = విదత్	
ఆనంద్ ,, = ఆనందత్	
మద(మాద్య)	,, = మాద్యత్
మృద్ (మృద్న)	,, = మృద్నత్
ఖద్	,, = ఖదత్
ఖాద్	,, = ఖాదత్
సం, ఋధ్ (ఋధ్య)	,, = సమృధ్యత్
మథ్	,, = మథత్
మంథ్	,, = మంథత్
గృథ్ (గృథ్య)	,, = గృథ్యత్
స్తన్	,, = స్తనత్
ధ్వన్	,, = ధ్వనత్
ప్ర-అన్	,, = ప్రాణత్

(క) 'వధ' ధాతువునకు 'అత్' ప్రత్యయాంతరూపము లేదు. దీనికి అక, య, అ, (భావార్థకము) ప్రత్యయములు మాత్రమే వచ్చును.

౨౨౨. 'ప్ర' పూర్వక 'ని' యొక్క 'న' కారమునకు గద, నద, పత, ధాతువులు పరమగునేని నిత్యము వచ్చును.

- ప్ర - ని - గదత్ = ప్రణిగదత్
- ” ” నదత్ = ప్రణినదత్
- ” ” పతత్ = ప్రణిపతత్ (ప్ర)ణిసాతము

౨. ఆత్మనేపదములు

యత్ (యతమ్) + ఆన	=	యతమానుఁడు	
వృత్ (వర్తమ్)	,,	=	వర్తమానము
ద్యుత్ (ద్యోతమ్)	,,	=	ద్యోతమానము
స్పంద్ (స్పందమ్)	,,	=	స్పందమానము
స్యంద్ (స్యందమ్)	,,	=	స్యందమానము (స్యందస్మరందధారలు అని పరస్మైపదముగా బ్రయోగము గలదు)
హ్లాద్ (హ్లాదమ్)	,,	=	హ్లాదమానుఁడు
శ్వాద్ (శ్వాదమ్)	,,	=	శ్వాదమానము
స్వాద్ (స్వాదమ్)	,,	=	స్వాదమానము
వంద్ (వందమ్)	,,	=	వందమానుఁడు
ముద్ (మోదమ్)	,,	=	మోదమానుఁడు
మ్రద్ (మ్రదమ్)	,,	=	మ్రదమానము
బాధ్ (బాధమ్) ఆన	,,	=	బాధమానము
వృధ్ (వర్ధమ్)	,,	=	వర్ధమానుఁడు
వృధ్ (వృధమ్)	,,	=	వృధమానము
ఇంధ్	,,	=	ఇంధానము
ఏధ్ (ఏధమ్)	,,	=	ఏధమానము, నా మేధమానము
స్పర్ధ్ (స్పర్ధమ్)	,,	=	స్పర్ధమానుఁడు
జన్ (జాయమ్)	,,	=	జాయమానము
ప్ర, అర్ధ్ (అర్ధయమ్)	,,	=	ప్రార్ధయమానుఁడు
తన్ (తన్వ్)	,,	=	తన్వానుఁడు
మన్ (మన్వ్)	,,	=	మన్వానుఁడు
కిత్ (చికిత్సమ్)	,,	=	చికిత్సమానుఁడు, (చికిత్స చేయువాఁడు)
బధ్ (బీభత్సమ్)	,,	=	బీభత్సమానుఁడు (విసిగించువాఁడు)
మాన్ (మీమాంసమ్)	,,	=	మీమాంసమానుఁడు (విచారించు)

(క) 'వి' పూర్వక 'వద' ధాతు వాత్మనేపద మగును.

వి, వద్ (వదమ్) ఆస = వివదమానుఁడు. (వివాహమువాఁడు)

3. ఉభయపదములు

ఖన్ (ఖన్, ఖనమ్) అత్, ఆస = ఖనత్, ఖనమానుఁడు	
ప్రఖ్ (ప్రథయ్, ప్రథయమ్, ప్రథమ్)	,, ,, ప్రథయత్, ప్రథయమానుఁడు, ప్రథమాసము
చింత్ (చింతయ్, చింతయమ్)	,, ,, చింతయత్, చింతయమానుఁడు
చిత్ (చేత్, చేతయమ్)	,, ,, చేతత్, చేతయమానుఁడు
వి, కత్థ్ (కత్థయ్, కత్థయమ్, కత్థమ్)	,, ,, వికత్థయత్, వికత్థయమానుఁడు, వికత్థమానుఁడు
కథ్ (కథయ్, కథయమ్)	,, ,, కథయత్, కథయమానుఁడు
శ్లథ్ (శ్లథయ్, శ్లథయమ్)	,, ,, శ్లథయత్, శ్లథయమానుఁడు
ఆ, చ్చాద్ (చ్ఛాదయ్, చ్ఛాదయమ్)	,, ,, ఆచ్ఛాదయత్, ఆచ్ఛాదయమాసము
ఛేద్ (ఛేదయ్, ఛేదయమ్)	,, ,, ఛేదయత్, ఛేదయమాసము
చోద్ (చోదయ్, చోదయమ్)	,, ,, చోదయత్, చోదయమానుఁడు
గ్రంథ్ (గ్రంథయ్, గ్రంథయమ్)	,, ,, గ్రంథయత్, గ్రంథయమాసము
శబ్ద్ (శబ్దయ్, శబ్దయమ్)	,, ,, శబ్దయత్, శబ్దయమానుఁడు
అర్ద్ (అర్దయ్, అర్దయమ్)	,, ,, అర్దయత్, అర్దయమానుఁడు
మాన్ (మానయ్, మానయమ్)	,, ,, మానయత్, మానయమానుఁడు
వాద్ (వాదయ్, వాదయమ్)	,, ,, వాదయత్, వాదయమానుఁడు
సూద్ (సూదయ్, సూదయమ్)	,, ,, సూదయత్, సూదయమానుఁడు
కీర్త్ (కీర్తయ్, కీర్తయమ్)	,, ,, కీర్తయత్, కీర్తయమానుఁడు

అక, త్స, ప్రత్యయములు

నద్ + అక, నాదకుఁడు, మాదకము, వేదకుఁడు, సర్తకుఁడు, వర్ధకము, మొ.

౨౨౨. కథ, శ్లథ, వధ, జన ధాతువులకు అక, ఇన్, య, ఇకా, అమ్ ప్రత్యయములు పరమగునేని ఉపధాదీర్ఘము రాదు.

కథకుఁడు, శ్లథకుఁడు, వధకుఁడు, జనకుఁడు.

(క) 'ఖన' కు 'అక' ప్రత్యయమునం దుపధాదీర్ఘము రాదు. 'ప్రథ' కు వికల్పము. ఖనకుఁడు, ప్రథకుఁడు, ప్రథకుఁడు

౨౨౯. వ ప్రత్యయము పరిమైనను కీత, బధ, మాన (విచారించు) ధాతువులకుఁ గ్రమముగా చికిత్స, బీభత్స, మీమాంస్ ఆదేశములు వచ్చును.

చికిత్సకుఁడు, బీభత్సకుఁడు, మీమాంసకుఁడు

౧౬౩ సూత్రముచే 'ఇ'కారాగమము

వృధ్+ఇ+త్=వర్ధిత్య, చికిత్సిత్య, బీభత్సిత్య, మీమాంసిత్య, వేదిత్య

వేదమున'విద' ధాతువునకు 'ఇ'కారాగములేని రూపమును గానఁబడుచున్నది. అది లోకమునను వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

వేత్త్య

౨౩౦. స్లీద, స్యంద, ధాతువులకుఁ దకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ'కారాగము వికల్పముగా వచ్చును.

క్షేదిత్య - క్షేత్త్య   స్యందిత్య - స్యంత్య

౨౩౧. ఛేద, చింత, కథ, ఛాద, చోద, శబ్ద, అర్ధ, అర్ధ, కీర్త, నూద, మాన (పూజించు), వాద, ధాతువులకు (త, తి, తప్ప మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని నిత్యముగా 'అయ్' ఆదేశము వచ్చును.

చింతయిత్, కీర్తయిత్, మానయిత్

(క) ప్రథ, గ్రంథ, కత్థ, చిత ధాతువులకుఁ బై ప్రత్యయములు పరమగునేని వికల్పముగా 'అయ్' ఆదేశము వచ్చును.

ప్రథయిత్, ప్రథిత్య   వి, కత్థయిత్, వి, కత్థిత్య
గ్రంథయిత్, గ్రంథిత్య   చేతయిత్, చేతిత్య

కర్తృగమన 'అ' ప్రత్యయము :

శ్లఢ్+అ=శ్లఢము, విశ్లఢము.

అన్ -, =అనము, పురా+అనము=పురాణము(పురా అనితి బీవతీతి) 'పురాపి ననవం పురాణం' అని నిరుక్తమున వ్యుత్పత్తి గలదని గణరత్న మహాదధిలోఁ గలదు.

బధ్+, =బీభత్సము. (రసము) చూ. నూ. ౨౨౯.

౨౩౨. అర్ధ, నూద ధాతువులకుఁ గర్తృగమన అన (ల్యు) ప్రత్యయము వచ్చును.

జనార్దనుఁడు, మధునూదనుఁడు

(క) 'ని' కిఁ బరిమైన 'నూద'యొక్క 'న'కారము 'ష'కార మగును.

ని - నూదన=నిషూదనుఁడు

౨౩౩. ప్రియ, వశ, పదము లుపపదములుగాఁ గల 'వద' ధాతువునకు కర్తృగమన అ (ఖిశ్) ప్రత్యయమును ఉపపదమునకు 'మ' కారాగమమును వచ్చును.

ప్రియంపదుఁడు, వశంపదుఁడు

౨౩౪. 'విద' ధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున నత్ (క్వసు) ప్రత్యయము వచ్చును.
విద్యత్ (విద్యస్)

౨౩౫. కర్మవాచకోపపదక మగు 'విద' ధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున క్విప్ప్రత్యయ మగును.

మంత్రవిత్, గ్రహ్మానిత్, వేదవిత్, మొ.

(క) 'వి' పూర్వక 'ద్యుత' ధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున క్విప్ప్రత్యయము వచ్చును.
విద్యుత్ (విద్యోతతే ఇతి)

(ఖ) కర్మార్థమున 'మృద'కు క్విప్ప్రత్యయము వచ్చును.
మృత్ (మృద్యతే ఇతి)

(గ) కరణార్థమున సం,పూర్వకమగు 'ఇంధ' కు క్విప్ప్రత్యయమును అనుస్వార లోపమును వచ్చును. క ర్తృర్థమందుఁ గేవలమగు 'ఇంధ' కును క్విప్ప్రత్యయమును అనుస్వారలోపమును వచ్చును.

సం+ఇంధ్-సమిత్ = కాయము (చూ. నూ. ౨౨౧ క) (సమిధ్యతే అగ్నిః అసేన)
అగ్ని-ఇత్=అగ్నిత్ (అగ్నిని రగిలించువాఁడు.) దీనినుండియే, అగ్నిః ప్రపదము నిష్పన్నము.

(ఘ) 'ని' పూర్వక 'వృత్'నకు అధికరణార్థమున క్విప్ప్రత్యయము వచ్చును.
ని-వృత్=నీవృత్ దేశము. (నితరాం వర్తంతే జనాః అత్ర.) చూ. నూ. ౨౨౨. క.

౨౩౬. సుబంతోపపదక మగు 'జన' ధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున అ (డ) ప్రత్యయ మును 'అన్' కు లోపమును నగును.

పంక - జన్ - అ=పంకజము (పంకే జాయతే), జలజము, మొ.
ద్వి - జన్ - ,,=ద్విజము (ద్వాభ్యాం జాయతే)
ఉద్+భిద్+,, ,,=ఉద్భిజ్జము (ఉద్భిత్ సన్ జాయతే) ఉద్భిద్య జాయతే అనియుఁ గొందఱు విగ్రహింతురు.

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇన్' ప్రత్యయము :

సంవాదిన్ - ప్రణాదిన్ (చూ. నూ. ౨౨౩) అభ్యర్థిన్, మర్మవేదిన్, శాస్త్రవేదిన్, ద్వివేదిన్ (రెండు అనఁగా రెండు వేదములలో శాస్త్రములలోఁ దెలిసినవాఁడు) త్రివేదిన్, చతుర్వేదిన్: మొ.

(క) తాచ్ఛీల్యార్థమున నీ క్రింది ధాతువులకుఁ బ్రత్యయములును రూపములు యధాప్రియు క్తముగ గ్రాహ్యములు :

గృధ్ + అన = గర్ధనుఁడు	వంద్+అరు = వందారువు.
వి, కత్త్ ,, = వికత్తనుఁడు	ఉన్మద్,,ఇష్టు = ఉన్మదిష్టువు.
స్యంద్ ,, = స్యందనము	ప్ర, జన్ ,, = ప్రజనిష్టువు
వి, కృత్ ,, = వికర్తనుఁడు	ఉత్పత్ ,, = ఉత్పతిష్టువు
ప్ర, ద్యుత్ ,, = ప్రద్యోతనుఁడు	వృధ్ ,,అన= వర్ధిష్టువు, వర్ధనుఁడు.

కృ దం త ప్ర క ి రి ణ ము

నిండ్ + అక = నిందకుడు   వృత్   ఇష్ట-అన = వర్తిష్టువు, వర్తనుడు.
 పత్   ,, ఉక (ఉకె ఇన్) = పాతుకము   శబ్ద   ,, ,, = శబ్దనము.
 పత్ ఆలు, అన = పతయాళువు, పతనము; విద్   (ఉ) = విందువు.
 బద్ - ఉ = బీభత్సువు (చూ. నూ. ౨౨౯)
 కిత్   ,, = చికిత్సువు.   మాన్ + ఉ = మీమాంసువు.

(ఖ) ఈ ధాతువులకు 'ఇన్' ప్రత్యయమును వచ్చును.

అంతర్వర్తిన్, ఉన్మాదిన్ మొ.

(గ) 'బ్రహ్మ' పదపూర్వకమగు 'వద్' ధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున 'ఇన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

బ్రహ్మ - వద్ - ఇన్ = బ్రహ్మవాదిన్. (బ్రహ్మ వదతీతి)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు.

న ర్తితుకాముడు - న ర్తితుమనసుడు,   స్యందితుకాముడు - స్యంత్తు కాముడు.
 క్షేదితుకాముడు - క్షేత్తుకాముడు,   కథయితుకాముడు - కథయితుమనసుడు.

క ర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము :

పతితము, ముదితుడు, రుదితుడు, ధ్వనితము, ప్రాణితుడు, ప్రథితము, శబ్దితము, ద్యుతితము, ప్రరుదితా తాంఛ ప్రరుదితాం మహాశ్వేతాం దృష్ట్యా (కాదంబరీ)

(క) ఈ క్రిందిధాతువుల రూపవిశేషములు గమనించునది.

ఉండ్ + త = ఉన్నము, ఉత్తము	సృత్ ,, = సృత్తము
ఆ, హ్లాద్ ,, = ఆహ్లాన్నము	ఇంధ్ ,, = ఇద్ధము
చిత్ - ,, = చిత్తము, చేతితము	మద్ ,, = మత్తము
వృధ్ ,, = వృద్ధము	జన్ ,, = జాతము
వృత్ ,, = వృత్తము	స్యండ్ ,, = స్యన్నము
సమృధ్ ,, = సమృద్ధము	తన్ ,, = తతము

(ఖ) 'తత' శబ్దము పరమగు నేని 'సం' యొక్క మకారమునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును.

సంతతము = సతతము, సంతతము.

(గ) 'జాత' శబ్దము త త్తదుపసర్గలఁగూడినపుడు గలుగు వర్ణభేదమును గమనించునది.

హ్లా. మాతృతుల్యగుణో జాత స్త్వనుజాతః పితుస్సమః
 అతిజాతోఽధిక స్తస్మా దపజాతోఽధమాధమః.

భవిష్యత్ త్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు.

న ర్తిష్యత్, జనిష్యమాణము, వర్ధిష్యమాణము, క్షేదిష్యమాణము, క్షేత్స్యమానము, స్యందిష్యమాణము, స్యంత్స్యమానము. (చూ. నూ. ౨౩౦).

౦32. 'ఖన'కుఁ గరణార్థమున 'ఇత్ర' ప్రత్యయము నచ్చును.

ఖనిత్రము

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము :

ఆస్వాద్యమానము, ప్రార్థ్యమానము, కభ్యమానము.

(క) 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని 'గ్రంథ'కు వికల్పముగా ననుస్వారలోపమును, 'వద్'యొక్క 'వ'కారమునకు నిత్యముగా 'ఉ'కారమును వచ్చును.

గ్రంథ్ + యమాన = గ్రథ్యమానము, గ్రంథ్యమానము

వద్ ,, ,, = ఉద్యమానము

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము :

చింతితము, కథితము, ఆస్వాదితము, విదితము, విధితము మృదితము, మ్రదితము, వ్యధితుఁడు, ప్రార్థితుఁడు, కీర్తితము, వాదితము, ధేదితము, మానితము (పూజ), మీమాంసితము (విచారించు)

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము పరమగునెడ రూపములు యధా ప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

గృధ్ + త = గృద్ధము

కృత్ + త = కృత్తము

గ్రంథ్ + ,, = గ్రంథితము, గ్రథితము

వద్ + ,, = ఉదితము (యత్యము)

మక్ + ,, = మతము

యత్ + ,, = యత్తము, (ఆయత్తము)

కర్మార్థమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము :

కథయిష్యమాణము, ప్రార్థయిష్యమాణము, క్షేదిష్యమాణము, క్షేత్యమాణము.

అర్హశక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ ప్రత్యయములు :

య :— స్వాద్యము, ఆచ్ఛాద్యము, బాధ్యము, అనుమోద్యము, చింత్యము, కధ్యము, జన్యము, వభ్యుఁడు (చూ. నూ. ౨౨౨) మృద్యము, గృధ్యము, (చూ. నూ. ౧౬౯)

(క) మద, గద, యత, ధాతువులకు య (క్యప్) ప్రత్యయము పరమగునేని నుపధా దీర్ఘము రాదు.

మద్యము, గద్యము, యత్యము, ప్రయత్యము.

సోపసర్గకములగు మద, గద ధాతువుల కుపధాదీర్ఘము రావచ్చును.

ప్రమాద్యము, ప్రగాద్యము.

(ఖ) 'నష్' పూర్వక 'వద్' ధాతువునకు 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని నింద్యార్థమున నుపధాదీర్ఘము రాదు.

న - వద్ - య = అవద్యము = నింద్యము, అనవద్యము = అనింద్యము.

(గ) 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఖన'కు 'న'కారలోపమును 'ఖ'యొక్క 'అ'కారమునకు ఏత్వమును వచ్చును.

ఖన్ - య = ఖేయము.

- (ఘ) కరణార్థమున 'విద'కు 'య' ప్రత్యయము :
విద్ + య = విద్యా (తెలివిడికి సాధనము) వేద్యము (అర్హాద్యర్థకము)
- (జ) 'ని' పూర్వక 'పత' ధాతువునకు అధికరణార్థమున 'య' ప్రత్యయము.
నిపత్యా = నిష్పాన్నతభూమి (నిపతం త్యస్యాం)
- (చ) కొన్ని యెడల భావార్థమునను 'య' ప్రత్యయము :
సృత్యము.
- (ఛ) 'బ్రహ్మ' పద ముపపదముగాఁగల 'వద' ధాతువునకు భావార్థమున య (క్యప్) ప్రత్యయమును 'వ' కారమునకు వికల్పముగా 'ఉ' కారమును వచ్చును.
బ్రహ్మ - వద్ + య = బ్రహ్మ + ఉద్య = బ్రహ్మోద్యము, బ్రహ్మవద్యము.
- (జ) 'మృషా, అన్వత' పదము లుపపదములుగాఁగల 'వద' ధాతువునకుఁ గర్మార్థమున య (క్యప్) ప్రత్యయమును నిత్యముగా 'వ' కారమునకు 'ఉ' కారమును వచ్చును.
మృషా + వద్ + య = మృషా + ఉద్య = మృషోద్యము (అసత్యము గాఁ బలుకఁబడిన)
"ఉచ్చాయ సౌందర్యగుణా మృషోద్యాః"
అన్వత + వద్ + య = అన్వతోద్యము.
- (ఝ) ఈ 'వద' ధాతువునకు భావార్థమునను 'య (క్యప్) ప్రత్యయము వచ్చును.
అన్వతోద్యము = అన్వతవచనము
మృషోద్యము = మృషావచనము
తవ్యః—చింతయితవ్యము, కీర్తయితవ్యము, జనితవ్యము, క్షేదిత్యము, క్షేత్యము.
అనీయః—వందనీయము, కీర్తనీయము, ఆనందనీయము.
ఈషత్, ను, దున్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.
గుర్వదము - సువదము   గుష్కథము - సుకథము.
'అవశ్యం' శబ్దమునకు :
అవశ్యకథ్యము, అవశ్యకథయితవ్యము, అవశ్యకథనీయము.
భావార్థమున త, తి, అన, అనా, అ, ఆ, న (నజ్) అథు, ఇ, ఇకా, ప్రత్యయములు.
తి:—నృత్తము, వృత్తము, రుదితము.
తి:—సమృద్ధి, కృత్తి, వృద్ధి, ఆయత్తి, కృత్తి, ఉత్తి, విక్లిత్తి, సంవిత్తి.
(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'తి' ప్రత్యయము పరమగునేని రూపములు యథా ప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.
కీర్ + తి = కీర్తి   జన్ - తి = జాతి   మన్ - తి = మతి
ఆ, హ్లాద్, = ఆహ్లాత్తి   తన్ ,, = తతి
అనః—మథనము, మంథనము, కీర్తనము, స్వందనము, కర్తనము, భీభత్సనము, చికిత్సనము, మీమాంసనము

(క) 'కృత' కు కర్తనము అని కావలసియున్నది. కృంతన మనియు బ్రయోగము గలదు.

“విరహినికృంతనకుంతముఖాకృతి కేతకిదంతురితాశే” గీతగోవిందము.

“యథా సౌమ్య! ఏకేన సఖనికృంతనేన” (ఛాందోగ్యము ౬ అధ్యాయము)

ఈస్థలములందు 'కృంతన' పదము కరణార్థమునఁ బ్రయోజ్యము.

(ఖ) కర్తృత్వమునను, కరణార్థమునను 'అన' ప్రత్యయము వచ్చును.

చేతనము - (చేతయతే ఇతి); వదనము - (ఉద్యనే అనేన.)

అనా:—వోదనా, చింతనా, చేతనా.

అ:—గ్రంథము, మాధము, (చూ. నూ. ౧౦౯) మంథము, సమ్మర్దము, ద్యోతము, ఖాదము, ఆహ్లాదము, వేధము, ప్రాణము, స్పందము (నిస్పందము), స్వందము (నిస్వందము), (వేగాధమున అనుస్వారలోపము - స్వందము) వధము (చూ. నూ. ౨౨౦)

(క) నిష్పందము, నిష్పందము నని వ్యవహారము గలదు. ఇది చింత్యము. 'నిస్పందము' నిస్వందము, అనియే యుండవలెను.

(ఖ) ౧౦౯ నూత్రముచే నుపధాదీర్ఘము బహుళము గావున నీ క్రింది ధాతువులకు వికల్పము.

నిసదము - నినాదము; నిగదము - నిగాదము; నిస్వనము - నిస్వానము.

(గ) సోపసర్గక 'మద' ధాతువునకు అ (అప్) ప్రత్యయము పరమగు నేని నిత్యముగా ఉపధాదీర్ఘము వచ్చును. కేవలమునకు రాదు.

ఉన్మాదము, ప్రమాదము, మదము.

(ఘ) హర్షార్థమున సోపసర్గ మైనను దీర్ఘము రాదు.

ప్రమదము - సమ్మదము.

(జ) 'ఆఙ్' పూర్వక 'ఖన' ధాతువునకుఁ గరణార్థమున అ, (ఘఙ్, అప్) అ (డ) అర (డర) ఇక, ఇకవక, ప్రత్యయములు వచ్చును. అ, (ఘఙ్, అప్) ప్రత్యయము పరమగుచో వికల్పముగా నుపధాదీర్ఘము వచ్చును.

అ - ఖన్ - అ=ఆఖానము, ఆఖనము (పాఠ)

,, ,, ఇక=ఆఖనికము ,,

,, ,, ఇకవక=ఆఖనికవకము ,,

(చ) అ (డ) అర (డర) ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఖన' యొక్క 'అన్' నకు లోపము వచ్చును.

అ - ఖన్ - అ(డ)=ఆఖము. ఆ ఖన్ అర(డర) = ఆఖరము (పాఠ).

(చ) ఉపపదపూర్వకమును, ఏకోపసర్గపూర్వకమును నగు 'ఛాద' ధాతువునకు కరణార్థమున 'అ' (ఘణ్, అప్) ప్రత్యయమును నది పరమగునేని ధాతువున కుపధాహ్రస్వమును వచ్చును.

దంత - ఛాద్ + అ = దంతచ్ఛదము. (దంతాః ఛాద్యంతే అనేన)

ప్ర ,, ,, = ప్రచ్ఛదము. (ప్రచ్ఛాద్యంతే అనేన)

సం. ఉప,, ,, సముసచ్ఛాదము (ఇట నుపసర్గద్వయము గలదు కావున హ్రస్వము రాదు.)

(జ) కర్కారమునందును ఈ 'అ' ప్రత్యయము గొన్ని యెడల వచ్చును.

అర్థము - (అర్థ్యతే ఇతి) పురుషార్థములు మొ. చోట్ల నిట్లే.

ఆః—స్పర్శా, కథా, చింతా, నివా, ప్రధా, వ్యధా, బీభత్సా, చికిత్సా, మీనూంసా.

నః—న(నక్)యత్ + న = యత్నము, (ఇట సంధిరాదు)

అఘః—(అఘచ్) ఆనందఘవు. ఇ(ఇక్):-- జని, ద్యుతి, చితి

ఇకాః—జనికా మొ.

(క) భావార్థమునఁ గొన్ని ధాతువులకుఁ గ్వి ప్రప్త్యయము వచ్చును.

ముల్, చిత్.

ప్రే రణ ము.

వద్ - వాదయిత్వ. అభివాదయిత్వ.

(క) వ్యధ, జన, ధ్వన ధాతువులకుఁ బ్రేరణమున నుపధాదీర్ఘము రాదు.

వ్యధ్ - వ్యధయిత్వ మొ. ధ్వన్ - ధ్వనయిత్వ మొ.

జన్ - జనయిత్వ, జనకుఁడు. జనితము.

(ఖ) 'స్వన' కుపధాదీర్ఘము వికల్పము.

స్వనయిత్వ - స్వానయిత్వ మొ.

(గ) 'మద' ధాతువునకు హ్రారమున నుపధాదీర్ఘము రాదు.

మద్ - మదయిత్వ (హర్షింపఁజేయువాఁడు)

,, మాదయిత్వ (మదింపఁజేయువాఁడు)

విధ్ - వేధయిత్వ, రుద్ - రోదయిత్వ, నృత్ - నర్తయిత్వ

(ఘ) ప్రేరణార్థక నంద, మద, ధాతువులకుఁ గర్కారకరణార్థముల అన, (ఽ) ప్రత్యయము వచ్చును.

నందనుఁడు (నందయతీతి); మదనుఁడు (మదయతీతి లేక మాద్యత్యనేన ఇతి)

ఆ ప్తీనిఘంటువున 'వృధ'కుఁ బ్రేరణమున 'వర్ధయతి'వలె 'వర్ధాపయతి' అనియు రూపముండుననియు 'యది కోపి త్యాం మదయంతికాలాభేన వర్ధాపయతి కిం తస్య పారితోషికంకరోమి' 'అను మాలతీమాధవము'నందలి వాక్యము నుదాహరించెను. అట్టియెడ నీవిధమునఁ గృదంతరూపము లుండును.

(చ) 'వృధ'కుఁ బ్రేరణమున అజాదియకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'వర్ధాప్' అనియు 'త' ప్రత్యయము తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'వర్ధాపయ్' అనియు 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని 'నర్ధాప్' అనియు వికల్పముగా నా దేశములగును.

వృధ్:- వర్ధాసయిత్పు, హర్ధాపకుఁడు, వర్ధాప్యమానము, వర్ధాపితిసు, వర్ధాపనము మొ.

(జ) 'వర్ధాపక' శబ్దమునకు ఆ ప్తీనిఘంటువున నీ క్రింది విధమున నర్థము వ్రాయఁబడి యున్నది.

వర్ధాపకం యదాసందా దలంకారాదికం పునః
 ఆకృష్య గృహతే పూర్ణపాత్రం పూర్ణానకంచ తత్
 హర్షాన్యత్సవకాలే యదలంకారాంశుకాదికం
 ఆకృష్య గృహ్యతే పూర్ణపాత్రం స్యాత్పూర్ణకంచ తత్.

అనఁగా వర్ధాపక, పూర్ణపాత్ర, పూర్ణానక, పూర్ణికశబ్దములు పర్యాయపదములు. సంతోషసమయమందు నమూల్యములయిన వస్త్రాలంకారములతో నింపి పరిజనుల అహమహమికతో గ్రహింపనొసఁగినపాత్రము వర్ధాపకాది నామములతో వ్యవహరింపబడుచున్నది. 'వర్ధాపన' శబ్దమునకు (కర్తృర్థక 'అస' ప్రత్యయాంతము) 'జన్మదినోత్సవము' అను నర్థము వ్రాయఁబడినది. ఈ కాలమున నీ యర్థమున 'వర్ధంతీ' పదమును వాడుచున్నారు. (చూ.పుట.303.చ)

(ఝ) వృధ్, వర్ధయిత్పు, వర్ధకుఁడు, వర్ధ్యమానము, వర్ధితము, వర్ధనము.

(ఞ) 'వృధకుఁ బ్రేరణార్థమునకుఁ గర్తృర్థమున' అన, ప్రత్యయమగును. వర్ధనుఁడు (వర్ధయతీతి) ఆనందవర్ధనుఁడు - మర్దనం గుణవర్ధనం మొ.

య జ్ఞ ం త ము లు

- స్పత్ - యత్ నరీస్పత్యై+అమాస = నరీస్పత్యమాసము
- వద్ - ,, వావద్వ్య+ ,, = వావద్వమాసము.
- రుద్ - ,, రోరుద్వ్య+ ,, = రోరుద్వమాసము
- పత్ - ,, పనీపత్యై+ ,, = పనీపత్యమాసము
- తక్ - ,, తంతన్యై+ ,, = తంతన్యమాసము

(క) పత్ నకు యజ్ఞంతమునకుఁ గర్తృర్థమున 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును. 'వద్'నకు, ఆ, ఊ, క ప్రత్యయము వచ్చును.

- అవి వచ్చునపుడు రూపము లీ క్రిందివిధమున నుండును.
- పత్ - యజ్ (పతాపత్)+ అ = పతాపతుఁడు
- వత్ - ,, (వదావత్)+ ,, = వదావదుఁడు (వరదాబోతు)
- ,, ,, (వావద్) +ఊక = వావదూకుఁడు ,,

స న్నం త ము లు.

- విద్ - సన్ (వివిడిష్)+ఉ = వివిడిషువు.
 ,, యమాన = వివిదిష్యమాణము.
 ,, త = వివిదిషీతము.
 ,, అన, ఆ = వివిదిషణము, వివిదిషా.
 తవర్గాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

౧౨. పవర్గాంత ధాతుప్రకరణము

౧. వ భాగము (అనిట్ ధాతువులు)

౧. ఆప్ = పొందు (ఆప్)	౧౦. స్వప = నిద్రించు (ఇష్వప్)
౨. క్షిప = వినరు	౧౧. సృప = జరుగు (సృప్)
౩. తప = తపించు	౧౨. యభ = రతిసేయు
౪. తృప = తృప్తిపడు	౧౩. ఆ,రభ = ఆరంభించు
౫. దృప = గర్వించు	౧౪. లభ = పొందు (దులభష్)
౬. లిప = పూయు	౧౫. గమ = పోవు (గమ్)
౭. లుప = లోపించు	౧౬. నమ = నమస్కరించు (ణమ)
౮. వప = విత్తు	౧౭. యమ = నియమించు
౯. శప = శపించు	౧౮. రమ = క్రీడించు (రము)

౧. పరమస్మైవదములు

ఆప్ (ఆప్పువ్) అత్ = ఆప్పువత్	సృప్ (సర్ప్) అత్ = సర్పత్
క్షిప్ ,, = క్షిపత్	యభ్ ,, = యభత్
తప్ ,, = తపత్	గమ్ (గచ్ఛ్) ,, = గచ్ఛత్
స్వప్ ,, = స్వపత్	నమ్ ,, = నమత్

ని, యమ్ (యచ్ఛ్)అత్ = ని, యచ్ఛత్

౨౩౮. 'తప' ధాతువు పరమగునేని 'నిస్' యొక్క 'స' కారమునకు షత్వము వచ్చును.

నిస్+తపత్ = నిష్+తపత్ = నిష్టపత్ (చూ. నూ. ౫౯)

౨౩౯. ప్ర, పరి, పరా, నిర్, ఉపసర్గలకుఁ బరమైన 'నమ' యొక్క నకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - నమత్ = ప్రణమత్, పరిణమత్

(క) 'పరి' పూర్వక 'నమ' ధాతువునకు ఆత్మనేపదనూసమును గాననచ్చుచున్నది. 'పరిణమమాణము' (బుద్ధిరూపేణ పరిణమమాణం- పంచదశీ. ౬ ప్రకరణము. ౧౫౪ శ్లోకవ్యాఖ్య.) పృషోదరాదిపాఠముచే 'మాన' యొక్క సకారమునకు ణత్వము.

౨. ఆత్మనేపదములు

ఆ, రభ్ (రభస్) ఆన = ఆరభమాణము

లభ్ లభమ్) ,, = లభమాణము గమ్ (గమస్) ఆన = గమమాణము

(క) 'వి' పూర్వక 'రమ' ధాతువు పరస్మైపదమగును.

ఐరమ్ + అత్ = విరమత్

౩. ఉభయపదములు

లిప్ (లింప్, లింపమ్) అత్, ఆన = లింపత్, లింపమాణుడు

లుప్ (లుప్య, లుంప్, లుంపమ్) = లుప్యత్, లుంపత్, లుంపమాణము

వప్ (వప్, వపమ్) = వపత్, వపమాణము

త్వప్ (త్వప్య, త్స్వ, తర్పయ్, తర్పయమ్) } త్వప్యత్, తర్పత్, తర్పయత్, తర్పయమాణుడు

దృప్ (దృప్య, ద్స్వ, దృప్, దర్పయ్, దర్పయమ్) } దృప్యత్, దర్పత్, దృపత్, దర్పయత్, దర్పయమాణుడు

శప్ (శప్, శపమ్) = శపత్, శపమాణుడు

అక, త్స, ప్రత్యయములు

ప్ర, ఆప్ + అక = ప్రాపకము త్వప్ + ఆక = తర్పకము

ఆ, ఊప్ + అక = ఆక్షేపకము ని, యమ్ + అక = నియామకుడు

౨రం. అజాదిప్రత్యయములు పరమగునేని రభ, లభ ధాతువుల 'భ'కారమునకు ముందనుస్వారము వచ్చును.

ఆ - రభ్ + అక = ఆరంభకుడు గమ్ + త్వ = గంత్య
 ప్ర - లభ్ + అక = ప్రలంభకుడు నమ్ ,, = నంత్య; ప్రణంత్య
 శప్ + త్వ = శస్త్య రమ్ ,, = రంత్య
 యమ్ + త్వ = యంత్య, నియంత్య

౨రం. 'భ'కారమునకుఁ బరమైన ప్రత్యయ 'త'కారమునకు 'ధ'త్వమును 'భ'కారమునకు 'బ'త్వమును వచ్చును.

ఆరభ్ + త్వ = ఆరభ్ + ధృ = ఆరభ్య
 లభ్ + ,, = లభ్ + ,, = లభ్య
 యభ్ + ,, = యభ్ + ,, = యభ్య

౨౪౨. తృప, దృప ధాతువులకు (త, తి తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అయి' ఆగమము వికల్పముగా వచ్చును. (చూ. సూ. ౧౬౨.)

తృప్ + అయి + తృ = తర్పయిత్వ దృప్ + అయి + తృ = దర్పయిత్వ.

౨౪౩. తృప, దృప, సృప, ధాతువులకు (త, తి తప్ప మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఋ'కారమునకు వికల్పముగా రేఫము వచ్చును.

తృప్ + తృ = త్రప్తృ దృప్ + తృ = ద్రప్తృ
సృప్ + తృ = స్రప్తృ, సర్తప్తృ (చూ. సూ. ౧౬౨)

౨౪౪. గుణవిశిష్టమగు తృప్, దృప్, ధాతువులకుఁ బరమైన (త, తి, తప్ప మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములకు ముందు 'ఇ'కారాగమము వికల్పముగా వచ్చును.

తర్ప + ఇ + తృ = తర్పిత్వ, తర్తప్తృ; దర్ప + ఇ + తృ = దర్పిత్వ, దర్తప్తృ

(క) మొత్తము తర్పయత్వ, త్రప్తృ, తర్పిత్వ, తర్తప్తృ అని నాలుగు రూపము లుండును. ఇట్లే 'దృప'కును గలవు.

౨౪౫. 'లలాట' పద ముపపదముగాఁగల స్వార్థ 'తప'ధాతువునకును, ద్విషత్, పర, శబ్దములుపపదములుగాఁగల ప్రేరణార్థక తప్ (తాప్) ధాతువునకును గర్తార్థమున అ (ఖశ్) ప్రత్యయము వచ్చును. ప్రేరణధాతువుయొక్క యుపధకు హ్రస్వమును ఉభయత్ర ఉపపదములకు 'మ'కారాగమమును వచ్చును. 'ద్విషత్' యొక్క తకారమునకు లోపము వచ్చును.

లలాట - తప్ - అ = లలాటంతపుఁడు (లలాటం తపతీతి)
ద్విషత్ - తాప్ - ,, = ద్విషంతపుఁడు (ద్విష.తః తాపయతీతి)
పర - ,, - ,, = పరంతపుఁడు (పరా౩ ,,)

౨౪౬. ఉపపద పూర్వకమగు 'గమ' ధాతువునకుఁ గర్తార్థమున 'అ' (ఖచ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు 'మ'కారాగమమును వచ్చును.

మిత - గమ్ - అ = మితంగమము (మితముగా నడచునది. ఏనుఁగు)
హృదయ ,, ,, = హృదయంగమము పూర్వం-గమ్-అ = పూర్వంగమము మొ.

౨౪౭. అంత, అత్యంత, అధ్వ, దూర, పార, సర్వ, అనంత, సర్వత్ర, పన్న, సు, దుర్, ఉరస్, విహాయస్, ప్రభృతి శబ్దములకుఁ బరమైన 'గమ' యొక్క 'అమ్' స్థానమున అ (డ) ప్రత్యయము వచ్చును.

అంత - గమ్ + అ = అంతగము అధ్వ - గమ్ + అ = అధ్వగుఁడు
దుర్ - గమ్ + అ = దుర్గము

(క) 'ఉరస్' యొక్క సకారము లోపించును.

ఉరస్ - గమ్ - అ = ఉరగము

(ఖ) 'విహాయస్' నకు 'విహ' ఆదేశము వచ్చును.

విహాయస్ - గమ్ - అ - విహగము

(గ) ప్రభృతిశబ్దముచే గ్రామగము, తురగము, భుజగము, ప్లవగము, అతిగము, మొదలగునవి గ్రాహ్యములు.

(ఘ) తుర, భుజ, విహ, ప్లవ, శబ్దములకుఁ బ్రత్యయమున 'గమ' యొక్క 'అమ్' నకు వికల్పముగా అ (ఉ) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును. వికల్పముపక్షమున ౨౪౬ సూత్రముచే అ (ఖచ్) ప్రత్యయముగును.

తుర - గమ్ + అ = తురంగము, తురంగమము.

భుజ ,, ,, = భుజంగము, భుజంగమము.

విహ ,, ,, = విహంగము, విహంగమము.

ప్లవ ,, ,, = ప్లవంగము, ప్లవంగమము.

౨౪౭. 'వాచ్' శబ్దపూర్వకమగు 'యమ్' ధాతువునకు అ (ఖశ్) ప్రత్యయమును, 'వాచ్'నకు అంతాగమముగా 'అమ్' ప్రత్యయమును వచ్చును.

వాచ్ + అమ్ + యమ్ + అ = వాచయముఁడు.

౧౪౦ సూత్రముచే అ (అచ్) ప్రత్యయము.

రమ్ + అ = రమము, స్తంభేరమము.

(క) 'అ' ప్రత్యయము పరమగునేని 'నృప' యొక్క ఉపధకు గుణముగును.

నృప్ + అ = నృపము. (సర్పతీతి)

(ఖ) 'గమ' ధాతువునకుఁ గ ర్తృగమమునఁ గ్విప్లుగును. యాపము యథానిర్దిష్టముగా గ్రాహ్యము.

గమ్ - క్విప్ = జగత్. (గచ్ఛతీతి)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక్' ప్రత్యయము.

శీఘ్రు - గమ్ + ఇక్ = శీఘ్రుగామిక్

సం - తృప్ ,, = సంతర్పిక్

ఆ - రభ్ ,, = ఆరంభిక్ (చూ. నూ. ౨౪౦)

ప్ర - లభ్ ,, = ప్రలంభిక్ ,,

సర్వ - లుప్ ,, = సర్వలూపిక్

ఆ - యమ్ ,, = ఆయామిక్

అంతస్ - ,, = అంతర్యామిక్

ప్ర - నమ్ ,, = ప్రణామిన్ (చూ. నూ. ౨౩౯)

(క) 'యమిన్' శబ్దము తద్ధిత మత్వర్థక 'ఇన్' ప్రత్యయాంతము.

(ఖ) ఈ క్రింది ధాతువులకు విశేషగూపములు గమనించునది.

క్షిప్ + ను = క్షిప్నువు   నమ్ - ర = నమ్రము
 పః ,, ఆక = పరిక్షేపకుడు.   గమ్ - త్వః (క్వరప్) = గత్వరుడు.

(గ) భవిష్యదర్థమున 'ఆజ్'పూర్వక 'గమ' ధాతువునకు 'ఇన్' ప్రత్యయము వచ్చును.
 ఆగామిన్ (ఆగమిష్యన్)

(ఘ) భవిష్యదర్థమునఁ గేవలమగు (అనుపసర్గకమగు) 'గమ' ధాతువున కుపధా
 దీర్ఘము రాదు.

గమిన్, గ్రామగమిన్ (గ్రామంగమిష్యన్)

తుకామ, తుమనః, ప్రత్యయములు:

ఆప్తుకాముడు, ఆప్తుమనసుడు.
 తర్పయితుకాముడు, త్రిప్తుకాముడు, తర్పితుకాముడు, తర్పుకాముడు.
 గంతుకాముడు, రంతుమనసుడు, నంతుకాముడు, ప్రణంతుకాముడు.
 ఆరబ్ధుకాముడు, లబ్ధుకాముడు మొ.

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము:

ఆప్తము, వ్యాప్తము, తప్తము, నిష్ప్తము (చూ. నూ. ౨౩౮)
 ప్రతప్తము. (౩౫-నూ. ఘ.)

౨౪౯. స్వప, గమ, రమ, నమ, యమ, ధాతువులకు త, తి, ప్రత్యయములు పర
 మగునేని 'మ'కార లోపమును 'స్వప' యొక్క వకారమునకు ఉకారమును
 వచ్చును.

స్వప్ - త = సుప్తుడు   నమ్ - త = నతుడు, ప్రణతుడు, పరిణతము.
 గమ్ ,, = గతము.   వి, రమ్ ,, = విరతుడు.

౨౫౦. సు, వి, నిస్, దుస్, వీనికిఁ బరమైన సుప్త, సుప్తి శబ్దముల 'స' కారమునకు
 వత్వము వచ్చును.

సుషుప్తుడు.

(క) తృప్, దృప్, ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయమున రూపములు యథాప్రయుక్తముగ
 గ్రాహ్యములు.

తృప్ - త - తృప్తుడు, తృప్తితుడు, తర్పితుడు.
 దృప్ ,, దృప్తుడు, దృప్తితుడు, దర్పితుడు.

కర్తృర్థమున భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు :

శప్ - స్యత్ - స్యమాన = శప్స్యత్ : శప్స్యమానము.
 నమ్ - ,, ,, సంస్యత్, ప్రణంస్యత్
 రమ్ - స్యమాన = రంస్యమానుడు.
 తృప్ - స్యత్, = తర్పయిష్యత్, త్రప్స్యత్, తర్పిష్యత్, తర్పిష్యత్.

౨౫౧. 'స'కారాది ప్రత్యయము పరమగునేని యభ, రభ, లభ, ధాతువుల 'భ'కారము 'ప'కారముగును.

- ఆ - రభ్ - స్యమానము = ఆరప్యమానము.
- లభ్   "   = లప్యమానము.
- యభ్   "   = యప్యత్.

(క) 'గమ' ధాతువునకు 'స్యత్' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఇ'కారాగమము వచ్చును.

గమిష్యత్, అమిష్యత్.

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము :

ఆప్యమానము, ప్రాప్యమానము, ఆరభ్యమానము, ప్రణమ్యమానము, రమ్యమానము.

౨౫౨. 'వప' ధాతువునకు యమాన, త, తి, త్రిమ, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'వ'కారమునకు ఉత్వము వచ్చును.

వప్ - యమాన = ఉప్యమానము.

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము.

ప్రాప్తము, ఆగబ్ధము, లబ్ధము, (చూ. నూ. ౨౪౧.) ఉత్తము, శీత్తము, శ్చుత్తుడు, నినుతము (చూ. నూ. ౨౪౯) వతుడు ప్రణతుడు.

కర్మార్థక 'స్యమాన' ప్రత్యయము :

ఆరప్యమానము; ప్రణంస్యమానము; రంస్యమానము.

తర్పయిష్యమానము; త్రప్యమానము; తర్పిష్యమానము; తర్స్యమానము.

అర్హాశక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

౨౫౩. అకారోపధ గల పవర్ణాంతధాతువులకు 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని ఉపధాదీర్ణము రాదు.

య:—తప్యము, శప్యము, లభ్యము, గమ్యము, తృప్యము, దృప్యము, అనులేప్యము, గమ్యము, శమ్యము (శమ్యా = దీపము నెన్నె). మొ.

(క) 'గమ'కు భవిష్యదర్థమునను 'య' ప్రత్యయము గానవచ్చుచున్నది.

"గతాగమ్యేష్వనేకధా" పంచదశీ ప్రథమప్రకరణము ౬. శ్లోకము.

గతాగమ్యేషు = అతీతా గామిషు. (వ్యాఖ్య)

(ఖ) 'ని' భిన్నోపసర్గపూర్వక మగు 'యమ' ధాతువునకు 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని ఉపధాదీర్ణము వచ్చును.

నియమ్యము - ప్రయామ్యము.

తవ్య:—ఆప్తవ్యము, లబ్ధవ్యము, గంతవ్యము, రంతవ్యము, ప్రణంతవ్యము.

అనీయ:—ప్రాపణీయము, ఆరంభణీయము. ప్రలంభనీయము (చూ. నూ. ౨౪౦)

గమనీయము, రమణీయము, ఆక్షేపణీయము.

ఈషత్, సు, దున్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము :

దుర్లభము, సుగమము, దురాపము, దుష్ప్రాపము మొ.

౨౫౪. నిరుపసర్గకమైన 'లభ' ధాతువునకుఁ గృచ్చాకృచ్చార్థక అ (ఖల్) ప్రత్యయమును, భావార్థక అ(ఘణ్) ప్రత్యయమును బరమగునేని అనుస్వారము రాదు.

దున్ - లభ్ + అ = దుర్లభము, సు - లభ్ + అ = సులభము.

(క) సోపసర్గకమునకు అనుస్వారము వచ్చును.

సు - ప్ర - లభ్ + అ = సుప్రలంభము - ఇట్లే దుష్ప్రలంభము.

(ఖ) అతిసులభము, అతిదుర్లభము అని నిరనుస్వారరూపములు వ్యవహారమునఁ గలవు

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :

అవశ్యలబ్ధవ్యము, అవశ్యలభ్యము, అవశ్యలంభనీయము.

భావార్థమున త, తి, అన, అ, న, ఇకా, ప్రత్యయములు :

త: — రతము (చూ. నూ. ౨౪౯) గతము.

తి: — రతి, గతి, పరిణతి, ప్రణతి, నియతి, ఉప్తి, లబ్ధి, తృప్తి, సుప్తి, సుషుప్తి (చూ. నూ. ౨౫౦)

(క) కర్కార్యకమునను 'తి' ప్రత్యయము వచ్చును.

యతి (యమ్యంతే ఇందియాణి యేన)

అన: — ప్రాపణము, శపనము, ఆరంభణము, ప్రలంభనము, తర్పణము.

(క) రమ, తృప, దృప, ధాతువులకుఁ గర్కార్యమునను 'అన' ప్రత్యయము వచ్చును.

రమణుఁడు (రమించువాఁడు) తపసుఁడు (తపించువాఁడు) దగ్గుచుఁడు (దర్పించువాఁడు). ఇటు 'న' కారమునకు నిపాతనముచే నిత్యమురాదు.

భావార్థమున, రమణము, తపనము, దర్పణము మొ.

కరణార్థమునను 'అన' ప్రత్యయముగును.

దర్పణము (దృప్యతి అనేన) = అద్దము - (ప్రతివాఁడును అద్దమునఁ దన్నుఁ జూచుకొని తానందగాఁడ ననుకొని దర్పించును.)

అ: — క్షేపము, దర్పము, శాపము, ఆరంభము, నిష్ఠాపము, స్వాపము, లాభము, (చూ. నూ.

౨౫౪) ఉపాలంభము, ప్రలంభము, (సోపసర్గకము) ప్రణామము, ఆయామము.

(క) కేవలమును, సం, ఉప, ని, వి, ఉపసర్గపూర్వకమును నగు 'యమ' ధాతువునకును, 'వి' పూర్వక 'రమ' ధాతువునకును అ(ఘణ్) ప్రత్యయము పగమగుచో నుపధాదీర్ఘము వికల్పము.

యమము - గూమము

నియమము - నియామము

సంయమము - సంనూమము

వియమము - వియామము

ఉపయమము - ఉపయామము

విరమము - విరామము

(ఖ) ౧౮౯ నూత్రమున బహుళగ్రహణముచే గొన్ని యెడల నుపధాదీర్ఘము రాదు. సంగమము, గమాగమములు (రాకపోకలు), అభ్యుపగమము, ఆతపము మొ.

(గ) కరణాధికరణార్థములందును 'అ' ప్రత్యయము :

- నిగమ్+అ = నిగమము (నిగచ్ఛంతి అనేన)
- రమ్+అ = రాముఁడు (రమంతే యోగినః అస్మిన్)
- ఆరమ్+అ = ఆరామము (ఆరమంతే అత్ర)
- నః—స్వప్+న=స్వప్నము (ఇట సంధిరాదు.)
- ఇకాః—స్వాపికా మొ.

ప్రే ర ణ ము

శప్ - శాపయిత్వ

(క) రమ, గమ, యమ, ధాతువులకుఁ బ్రేరణమున నుపధాదీర్ఘము రాదు. రమయిత్వ, గమయిత్వ - గమకము; యమయిత్వ మొ.

(ఖ) కేవల 'నమ' ధాతువున కుపధాదీర్ఘము వికల్పము. నామయిత్వ, నమయిత్వ

(గ) సోపసర్గమున కుపధాదీర్ఘము రాదు. ఉన్నమయిత్వ, ప్రణమయిత్వ, ఆరంభయిత్వ, ప్రలంభయిత్వ, ఆక్షేపయిత్వ మొ.

య జ్ఞ ం త ము

- స్పప్ - యజ్ (సరీస్పప్య)+అమాన = సరీస్పప్యమాణము. (కర్తృర్థకము)
- రమ్ ,, (రంరమ్య) ,, = రంరమ్యమాణుఁడు. (కర్తృర్థకము)
- ,, ,, ,, యమాన = రంరమ్యమాణా. (కర్తృర్థకము)
- గమ్ ,, (జంగమ్య)+అమాన=జంగమ్యమాణము. (కర్తృర్థకము)

(క) కర్తృర్థమున 'అ' ప్రత్యయమును నది వచ్చినపుడు 'యజ్' నకు లోపమును వచ్చును.

సరీస్పప్య - అ = సరీస్పపము. జంగమ్య - అ = జంగమము.

(ఖ) 'గమ' ధాతువునకు యజ్ ప్రత్యయము కౌటిల్యార్థమున వచ్చునని సిద్ధాంత కౌముదిలోఁగలదు. "జంగమ్యమానుఁడు = కుటిలముగా నడచువాఁడు" అని యర్థము చెప్పవలయును. కానీ 'స్థావరజంగమములు' అన్నపుడు జంగమ పదము స్థావరపదమునకుఁ బ్రతిద్వంద్విగాఁ బ్రయుక్తమైయున్నది. కావునఁ గుటిలార్థముగాక సామాన్యార్థమునే యిచ్చును. ఈ విషయము శబ్దేందుశేఖరమున స్పష్టము.

మరియు మల్లినాథసూరి కుమారసంభవమునఁ బ్రథమసర్గమున 'శరీరిణాం స్థావరజంగమానాం' అనునెడ 'జంగమ్యంతే భృశం గచ్ఛంతి జంగమాః' అని వ్యాఖ్యానించెను.

స న్నం త ం సు

ఆప్ - సన్ - (ఈప్స్)+ఉ = ఈప్పువు
 యమాన = ఈప్యమానము
 త = ఈప్సితము
 అన, ఆ = ఈప్సనము; ఈస్సా

లభ్ - సన్ - (లిప్స్)+ఉ = లిప్పువు
 యమాన = లిప్యమానము
 త = లిప్సితము
 అన, ఆ = లిప్సనము, లిప్సా

రభ్ - సన్ - (రిప్స్) + ఉ = రిప్పువు, ప్రారిప్సితము, మొ.

గమ్ - ,, - (జిగమిమ్)+ఉ = జిగమిమువు, మొ.

౨ వ భాగము (సేట్ ధాతువులు)

- ౧. కంప = కంపిల్లు
- ౨. క్లౌప్ = కల్పించు (కృపూ)
- ౩. గుప = రక్షించు (గుపూ)
- ౪. గుప = ఏవగించు
- ౫. త్రప = లజ్జించు (త్రపూమ్)
- ౬. పుష్ప = వికసించు
- ౭. లప = భాషించు
- ౮. జప = జపించు
- ౯. దీప = ప్రకాశించు (దీపీ)
- ౧౦ వేప = కంపించు (వేప్)
- ౧౧. జల్ప = ప్రేలు
- ౧౨. ని, రూప = నిరూపించు
- ౧౩. కుప = కోపించు
- ౧౪. క్షప = కడపు
- ౧౫. ఆ, జ్ఞాప = ఆజ్ఞాపించు (జ్ఞాప)
- ౧౬. ధూప = ధూపమువేయు
- ౧౭. గుంభ = కూర్చు
- ౧౮. ఆ, లంబ = ప్రవేలాడు (లబి)
- ౧౯. వి, డంబ = అనుకరించు
- ౨౦. చుంబ = ముద్దాడు (చుబి)
- ౨౧. క్షబ = భయవశమగు
- ౨౨. క్షీబ = మత్తిల్లు
- ౨౩. క్షోబ = అసమర్థమగు

- ౨౪. క్షుభ = క్షోభిల్లు
- ౨౫. జృంభ = విజృంభించు
- ౨౬. లుభ = లోభించు
- ౨౭. ప్ర, గల్భ = బడాయికొట్టు
- ౨౮. శుంభ = శోభిల్లు
- ౨౯. శోభ = ప్రకాశించు
- ౩౦. స్తంభ = స్తంభించు
- ౩౧. వి, స్రంభ = నమ్ము (స్రంభు)
- ౩౨ వి, శ్రంభు = నమ్ము (శ్రంభు)
- ౩౩. క్రమ = అడుగుపెట్టు (క్రము)
- ౩౪. క్లమ = అలయు (క్లము)
- ౩౫. ఆ, చమ = ఆచమించు (చము)
- ౩౬. ఉత్, తమ = పరితపించు (తము)
- ౩౭. దమ = అడఁగు (దము)
- ౩౮. భ్రమ = తిరుగు (భ్రము)
- ౩౯. వమ = క్రక్కు (వము)
- ౪౦. శమ = శాంతించు (శము)
- ౪౧. శ్రమ = అలసటగొను (శ్రము)
- ౪౨. క్షమ = సహించు
(క్షమూమ్, క్షము)
- ౪౩. కమ = కోరు (కము)
- ౪౪. స్మిమ = తడియు

౧. ప ర న్నై ప ద ము లు

గుప్ (గోపాయ్) + అత్ = గోపాయత్ ;	లస్ + అత్ = లపత్ ;
(రక్షించుచున్న)	జప్ ,, ,, జపత్ ;
పుష్ప్ ,, పుష్పత్ ;	జల్ప్ ,, ,, జల్పత్
ని, రూప్ (రూపయ్) ,, ని, రూపయత్ ;	క్లమ (క్లామ్, క్లామ్) ,, క్లమ్యత్ ;
కుప్ (కుప్య్) ,, కుప్యత్ ;	క్లామత్
క్షప్ (క్షపయ్) ,, క్షపయత్ ;	ఆ, చమ్ (చామ్) ,, ఆచామత్
ఆ, జ్ఞాప్ (జ్ఞాపయ్) ,, ఆ, జ్ఞాపయత్ ;	ఉత్, తమ్ (తామ్) ,, ఉత్తామ్యత్
ధూప్ (ధూషాయ్) ,, ధూషాయత్ ;	దమ్ (దామ్) ,, దామ్యత్
గుంఫ్ ,, గుంఫత్ ;	భమ్ (భామ్, భామ్, భామ్) అత్
విడంబ్ (విడంబయ్) ,, విడంబయత్ ;	భామ్యత్, భమ్యత్, భమత్
చుంబ్ ,, చుంబత్ ;	నమ్ ,, అత్, నమత్
లుభ్ (లుభ్య్, లుభ్) ,, లుభ్యత్ ;	శమ్, (శామ్) ,, శామ్యత్
లుభత్ ;	శ్రమ్ (శ్రామ్) ,, శ్రామ్యత్
శుంభ్ ,, శుంభత్ ;	స్తిమ్ (స్తిమ్) ,, స్తిమ్యత్
క్రమ (క్రామ్, క్రామ్) ,, క్రామ్యత్ ; క్రామత్ .	

౧. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

గుప్ (జగుప్సమ్) ఆన = జగుప్సమానము (ఏవగించుచున్న)
కంప్ (కంపమ్) ,, = కంపమానము
క్లాప్ (కల్పమ్) ,, = కల్పమానము
జ్ఞంభ్ (జ్ఞంభమ్) ,, = జ్ఞంభమాణము
క్షీబ్ (క్షీబమ్) ,, = క్షీబమానుఁడు
ఆ, లంబ్ (లంబమ్) ,, = ఆలంబమానము
క్లబ్ (క్లబమ్, క్లబ్యమ్) ,, = క్లబమానుఁడు, క్లబ్యమానుఁడు
ప్ర, గల్భ (గల్భమ్) ,, = ప్రగల్భమానుఁడు
వేప్, (వేపమ్) ,, = వేపమానము
దీప్ (దీపమ్) ,, = దీపమానము
వి, స్రంభ్ (స్రంభమ్) ,, = విస్రంభమాణము
వి, శ్రంభ్ (శ్రంభమ్) ,, = విశ్రంభమాణము
త్రప్ (త్రపమ్) ,, = త్రపమాణుఁడు
శోభ్ (శోభమ్) ,, = శోభమానము

క్షీబ్ (క్షీబమ్) ,, = క్షీబమాణము

కమ్ (కామయమ్) ,, = కామయమానము

(క) 'కామయానము' అనియుఁ బ్రయోగము గలదు.

(కామయానావస్థాం నాటయకై - శకుంతల)

౩. ఉ భ య ప ద ము లు

స్తంభ్ (స్తంభ్, స్తంభ్, స్తంభమ్) అత్, ఆన = స్తంభత్, స్తంభవత్, స్తంభమానము

క్షమ్, (క్షామ్, క్షమ్) ,, ,, క్షామ్యత్, క్షమమాణము

క్షుభ్ (క్షుభ్య్, క్షోభమ్) ,, ,, క్షుభ్యత్, క్షోభమాణము

౨౫౫. ప్ర, ఉప, ఆజ్, పూర్వకమగు 'క్రమ' ధాతు వాత్మనేపదమగును. దాన 'ఆన' ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్ర - కమ్ (క్రమ్) ఆన = ప్రక్రమమాణము.

ఉప ,, ,, ,, = ఉపక్రమమాణము.

ఆ ,, ,, ,, = ఆక్రమమాణము.

౨౫౬. 'అవ,' కును ఇ, ఉ, కారాంతోపసర్గలకును బరమైన 'స్తంభ' యొక్క సకారమునకు ప్రత్యయము వచ్చును.

అవ - స్తంభమానము = అవప్తంభమానము. ప్రతి - స్తంభమానము = ప్రతిప్తంభమానము.

(క) 'ఉత్' కుఁ బరమైన 'స్తంభ' యొక్క సకారమునకు లోపమువచ్చును.

ఉత్ + స్తంభమానము = ఉత్తంభమానము. మొ.

అక, తృ, ప్రత్యయములు :

ఆ, యమ్ + అక = ఆచామకుఁడు

ప్రతి, స్తంభ్ + అక = ప్రతిప్తంభకఁడు

కమ్ ,, = కామకుఁడు

గుప్ ,, = గోపకుఁడు గోపాయకుఁడు

జృంభ్ ,, = జృంభకఁడు

(చూ. నూ. ౨౬౧)

అవ, స్తంభ్ ,, = అవప్తంభకఁడు

ఘంప్ ,, = ఘంపకుఁడు, ఘంపాయకుఁడు.

ఉప స్తంభకమనవలెను. ఉపప్తంభకపద మసాధువు. కాని కొందఱు పృథోద రాదిపాఠముచే సాధుత్వ మంగీకరింతురు.

౨౫౭. గుప్ (ఏవగించు) ధాతువునకు నెల్ల ప్రత్యయములును బరమగునపుడు 'జుగుప్స్' ఆదేశమగును.

జుగుప్స్ + అక = జుగుప్సకుఁడు.

౨౫౮. అక, ఇక, ఇకా ప్రత్యయములు పరమగునేని అధోనిర్దిష్టధాతువుల కుపధా దీర్ఘము రాదు.

శమ్+అక = శమకము	క్షమ్+అక = క్షమకము
దమ్ ,, = దమకము	భమ్ ,, = భమకము
క్లమ్ ,, = క్లమకము	క్షమ్ ,, = క్షపకము
శ్రమ్ ,, = శ్రమకము	తమ్ ,, = తమకము

౧౬౩ నూత్రముచే 'ఇ'కారాగమము.

కంపిత్య, శమిత్య, క్షోభిత్య, జుగుప్సిత్య, జపిత్య.

౨౫౯. త్రప, క్లౌప, క్షమ, గుప (రక్షించు) ధాతువులకు (త, తి, తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ'కారాగమము వికల్పముగా వచ్చును.

(క) క్లౌప ధాతువునకు త, తి, యమాన ప్రత్యయములు దక్క నితరప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఐ'కారమునకు 'అల్' ఆదేశమగును.

౨౬౦. 'లుభ' ధాతువునకు (త, తి, తక్క మిగిలిన) తకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ'కారాగమము వికల్పము.

త్రమ్+ఇ+త్వ = త్రపిత్య, త్రప్త	క్షమ్+ఇ+త్వ = క్షమిత్య, క్షంత్య
క్లౌమ్ ,, ,, = క్లౌపిత్య, క్లౌప్త	లుభ్ ,, ,, = లుభిత్య, లుభ్య (మా. నూ. ౨౪౧)

౨౬౧. గుప (రక్షించు), ధూప, ధాతువులకు బరమైన యెల్ల ప్రత్యయములకు ముందు వికల్పముగా 'ఆయ్' ఆదేశము వచ్చును. 'గుప'కు గుణమును వచ్చును. 'ఆయ్' వచ్చినపుడు తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగుచో 'ఇ'కారాగమము నిత్యము.

గుమ్+ఆయ్+ఇ+త్వ = గోపాయిత్య, గోపిత్య, గోప్త
ధూమ్ ,, ,, = ధూపాయిత్య, ధూపిత్య.

(క) త, తి తక్క మిగిలిన యెల్ల తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగుచో 'కసు'కు 'కామయ్' ఆదేశమును, యమాన, అనీయ, య, అన, అనా, ప్రత్యయములు పరమగుచో ఉపధాదీర్ఘమును వికల్పముగా వచ్చును.

కామయిత్య - కమిత్య.

౨౬౨. ప్ర, ఉప, పూర్వకమగు 'క్రమ' ధాతువునకు, గర్భకమగు త్య, తుకామ, తుమనకి, త, స్యమాన, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ'కారాగమమురాదు.

ప్ర, క్రమ్+త్వ = ప్రక్రంత్య	ఉప, క్రమ్+త్వ = ఉపక్రంత్య.
-----------------------------	----------------------------

(క) కేవలమునకును భిన్నోపసర్గకమునకును 'ఇ'కారాగమము వచ్చును. క్రమిత్య, సంక్రమిత్య.

౨౬౩. 'అ' జ్ఞాప 'ని'రూప, క్షప, విడంబ, ధాతువులకు (త, తి, తప్ప మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములకు ముందు 'అయ్' ఆదేశము వచ్చును.

అజ్ఞాపయిత్వ, నిరూపయిత్వ, క్షపయిత్వ, విడంబయిత్వ.

౧౮౦ సూత్రముచే 'అ' ప్రత్యయము.

ప్ర, గల్భ+అ=ప్రగల్భుడు, (బడాయికొట్టువాడు)
 జప్ +,,=జపుడు, (జపము చేయువాడు.) కర్ణజపుడు మొ.
 పుష్ప +,,=పుష్పము, (పుష్పించునది)
 వి, క్లబ్ +,,=విక్లబుడు, క్లిబ్+అ=క్లిబుడు.

౨౬౪. కర్మవాచక ముపపదముగాఁగల కమ, క్షమ, ధాతువులకు గర్తృర్థమున అ 'ణ' ప్రత్యయమును 'కమ'కు ఉపధాదీర్ఘమును వచ్చును.

మాంస - కమ్+అ = మాంసకాముడు, (మాంసం కామయతే)
 యశన్ ,, ,, = యశస్కాముడు.
 వృద్ధి ,, ,, = వృద్ధికాముడు.
 బహు - క్షమ్ ,, = బహుక్షముడు.

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇణ' ప్రత్యయము

ప్రకోపిన్, యశస్కామిన్, గుణశోభిన్, ఉద్వామిన్, గోపిన్, గోపాయిణ్, ధూపిణ్, ధూపాయిణ్.
 ౨౫౮ సూత్రముచే శమిన్, తమిన్, దమిన్, శ్రమిన్, భ్రమిన్, క్లమిన్, క్షమిన్, క్షపిన్.

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకుఁ బ్రత్యయములును రూపములు యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

కంప్+అన, ర = కంపనము; కంప్రము.
 దీప్ ,, = దీప్రము.
 కమ్, ఉక, అన, ర = కాముకుడు, కామనుడు, (రూ)కమనుడు, కప్రము.
 అప, త్రప్+ఇష్టు = అపత్రపిష్టువు.
 జల్ప్ ,, ఆక = జల్పకుడు, (కర్తృర్థమున 'అక' చేర్చిన జల్పకుడు.)
 కుప్ ,, అన = కోపనుడు.

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు :-

శమితు కాముడు, విజృంభితు కాముడు, జుగుప్సితు కాముడు.
 గోపాయితు కాముడు, గోపితు కాముడు, గోప్తు కాముడు.
 ధూపాయితు కాముడు, ధూపితు కాముడు, (చూ. సూ. ౨౬౧)
 కామయితు కాముడు, కమితు కాముడు, (చూ. సూ. ౨౬౧.)
 లోభితు కాముడు, లోబ్ధు కాముడు, (చూ. సూ. ౨౬౦)
 క్షమితు కాముడు, క్షంతు కాముడు, (చూ. సూ. ౨౫౯)

కర్తృర్థమున అకర్మక ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము.

పుష్పితము, దీపితము, కంపితము, స్తిమితము, విజృంభితము, క్షీబితుడు, కుపితుడు, (కోపితపదము తారకాద్యంతర్గతము)

(క) ఈక్రిందిధాతువుల గూపములు యథాప్రాయముగ గ్రాహ్యములు.

క్లప్ - ల = క్లాంతము	క్లప్ - ల = క్లాంతము
దప్ ,, - దాంతము, దామితము	క్షేప్ ,, = క్షేపణము, సోపానమునను
భ్రప్ ,, = భ్రాంతము	
శప్ ,, = శాంతము, శామితము	శప్, శ్రప్ ,, = శాంతము
శ్రప్ ,, = శ్రాంతము	ని, శ్రప్ ,, = ని, శ్రాంతము
తప్ ,, = తాంతము	ప్రప్, ,, = ప్రాప్తము
క్షప్ ,, = క్షాంతము	స్తప్, ,, = స్తాప్తము, వస్తప్తము,
క్షుప్ ,, = క్షుప్తము, క్షుప్తము (సంక్షుప్తము)	క్షాప్తము
	(చూ. చూ. ౧-౨)
స్థప్ ,, = స్థాప్తము	ప్రస్థాప్తము (చూ. చూ. ౧)

(ఖ) ప్రతి, ని, పూర్వకముగు 'స్తప్' శబ్దముయొక్క 'స'కారమునను సత్త్వము రాదు. ప్రతిస్తప్తము, నిస్తప్తము.

కర్తార్థక భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు.

శమ్ - శమస్యత్, కంపస్యమానము, జుగుప్సస్యమానము, గోపాయస్యత్, గోపిస్యత్, గోప్స్యత్, ధూపాయస్యత్, ధూపిస్యత్, కామయిస్యమాణము, కుంభయిస్యమాణము, త్రపిస్యమాణము, త్రప్స్యమాణము, లోభిస్యత్.

కర్తార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము.

అజ్ఞాప్యమానము, నిరూప్యమాణము, క్షాప్యమానము, క్షాప్యమాణము, కామ్యమానము, కమ్యమానము. (చూ. చూ. ౨-౧) ధూపాయమాణము, ధూప్యమాణము.

(క) 'గుప'కు 'ఆయ్' రానిపక్షమున త, తి, యమాన, ప్రత్యయములు పరిమైనపుడు గుణమురాదు. గోపాయమాణము, గుప్యమాణము. కర్తార్థమున 'త' ప్రత్యయము : విడంబితము, చుంబితము, నిరూపితము, జుగుప్సితము, క్షపితము.

(క) 'జప' కు 'ఇ' కారాగమము రాదు. జప్తము.

(ప) 'త' ప్రత్యయమున నీక్రిందిధాతువుల గూపములు యథాప్రాయముగ గ్రాహ్యములు.

క్రప్ + త = క్రాంతము.
కప్ ,, = కాంతము, కామితము.
వప్ ,, = వాంతము.
గుప్ ,, = గుప్తము, గోపాయితము, (గుప్తా)
ధూప్ ,, = ధూపితము, ధూపాయితము.
ఆ,చప్ ,, = ఆచాంతము.
ఆజ్ఞాప్ ,, = ఆజ్ఞాప్తము, ఆజ్ఞాపితము.

కర్కారక భవిష్యత్కాలమున 'స్వమాన' ప్రత్యయము.

విడంబయిష్యమాణము, నిరూపయిష్యమాణము.

ధూషాయిష్యమాణము, ధూషిష్యమాణము.

గోషాయిష్యమాణము, గోషిష్యమాణము, గోస్యమానము.

కామయిష్యమాణము, కమిష్యమాణము.

అర్హశ్శక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.

య :— ఆక్రమ్యము, ప్రలప్యము, (చూ. నూ. ౨౫౩) గోప్యము, లోభ్యము.

(క) చమ, వమ, ధాతువుల కుపదాదీర్ణము వచ్చును.

ఆచామ్యము, వామ్యము, కామ్యము, కమ్యము (చూ. నూ. ౨౬౧ క)

(ఖ) కప్ + య = కల్ప్యము. (చూ. నూ. ౨౫౯ క.)

తవ్య :— శమితవ్యము, విజృంభితవ్యము, అవలంబితవ్యము

క్షమితవ్యము, క్షంతవ్యము, క్షపయితవ్యము (క్షపితవ్యమనియు బ్రయోగము గలదు.)

లోభితవ్యము - లోభ్యము

కల్పితవ్యము - కల్ప్యము

త్రసితవ్యము - త్రస్త్యము

గోషాయితవ్యము - గోషితవ్యము, గోష్ట్యము

ధూషాయితవ్యము - ధూషితవ్యము

కామయితవ్యము - కమితవ్యము

అనీయ :— ఆలంబనీయము, విజృంభణీయము, కామనీయము, కమనీయము, గోషాయనీయము, గోషనీయము, ధూషాయనీయము, ధూషనీయము.

ఈషత్, సూ, దుస్ వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

దుస్ - భ్రష్ + అ = దుర్భ్రష్ము, దుర్దముఁడు మొ.

అవశ్యం శబ్దమునకు :—

అవశ్యగోష్ట్యము, అవశ్యగోషనీయము, అవశ్యగోషాయనీయము, అవశ్యగోప్యము.

భావార్థమున త, తి, అన, అనా, అ, ఆ, అధు, ఇ, ఇకాప్రత్యయములు.

త :— లపితము, జల్పితము, విజృంభితము, కామితము, కాంతము (చూ. నూ. ౨౬౧ క)

తి :— క్షిప్తి, తీప్తి, గుప్తి. (రక్షణము) త్రిప్తి.

(క) 'తి' ప్రత్యయమున నీ క్రింది ధాతువుల గూపములు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

క్లప్ - తి = క్లాంతి

తప్ - తి = తాంతి

దప్ - తి = దాంతి

కప్ - ,, = కాంతి

వప్ - ,, = వాంతి

ఆక్రప్ - ,, = ఆక్రాంతి

భ్రష్ - ,, = భ్రాంతి

క్షప్ - ,, = క్షాంతి

శప్ - ,, = శాంతి

ఆజ్ఞాప్ - ,, = ఆజ్ఞప్తి

శ్రప్ - ,, = శ్రాంతి

అన :— శమనము, కంపనము, కామనము, కమనము (చూ. ౨౬౧ క), ఆలంబనము, గోషనము, గోషాయనము, గోషాయనోషాయజ్ఞుల్ (వసు), ధూషనము, ధూషాయనము, విజృంభణము, చుంబనము, కల్పనము (చూ. నూ. ౨౫౯ క)

(క) జల్ప, దిమ, కంఠ, ధాతువులకుఁ గ ర్తృర్థమునను 'అస' ప్రత్యయము వచ్చును.
'లప'కుఁ గ రణార్థమున 'అన' వచ్చును.

జల్పనుఁడు, దిమనుఁడు, లపనము (లస్యతే అనేన - చుఱిము), అనుకంఠనుఁడు (ఱాళిఁడువాడు),
శ్రమణుఁడు (శ్రామ్యతీఱ), శ్రమణకుఁడు (స్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము).

అనా : — విదంనా, ఆఱ్ఱాపనా, నిరూపణా, కామనా, కిసునా ము. (చూ. సూ. ౨౬౧. క.)
అః — కామము (చూ. సూ. ౧౧౯) లోనము, సంకల్పము, (చూ. సూ. ౨౬౧. క), ఆలాపము,
అంఱిగ్లాపము, ఆచానుము, వానుము.

(క) ౧౦౯ సూత్రమున బహుళగ్రహణముచే నీ క్రింది ధాతువుల కుపధాదీర్ఘము రాదు.

క్లమము, దమము, భ్రమము, శమము, శ్రమము, తమము, క్రమము.

(ఖ) సోపసర్గమగు 'జప' ధాతువున కుపధాదీర్ఘము నిత్యము, నిరుపసర్గమునకు రాదు.
ఉపజాపము - జపము.

(గ) వి,పూర్వక 'శ్రమ'కు వికల్పము.

విశ్రామము; విశ్రమము

ఆః — జృంభా, క్షమా, ల్రపా, శోభా, జుగుప్సా, అనుకంపా, శోభా. ము.

(క) 'కౌ'ప' యొక్క 'కృ'కారము 'ఋ'కారమగును.

కౌప్ - కృప్ + ఆ = కృపా.

వేప్ - అఱు = వేపఱువు.

ఇ - భ్రమి.

ఇకా - జృంభీకా, శమికా (చూ. సూ. ౨౫౦) ము.

ప్రే ర ణ ము

ఆ, లప్ - ఆలాపయిత్స

కౌప్ - కల్పయిత్స - కల్పయమానము - కల్పితిము - కల్పనా ము.

ఆ, చమ్ - ఆచామయిత్స

కమ్ - కామయిత్స

(క) మిగిలిన 'అమ్' అంతధాతువుల కుపధాదీర్ఘము రాదు.

శమ్ - శమయిత్స

క్షమ్ - క్షమయిత్స

భ్రమ్ - భ్రమయిత్స

ఆక్రమ్ - ఆక్రమయిత్స

శ్రమ్ - శ్రమయిత్స

ఉత్తమ్ - ఉత్తమయిత్స

క్లమ్ - క్లమయిత్స

దమ్ - దమయిత్స

(ఖ) 'వమ'కు ఉపధాదీర్ఘము వికల్పము.

వామయిత్స - వమయిత్స

(గ) 'త్రప' కుపధాదీర్ఘము రాదు.

త్రపయిత్స

(క) ప్రేరణార్థక 'శోభ' ధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున 'అన' ప్రత్యయము వచ్చును.

శోభనము (శోభయతీతి)

య జ్ఞం త ము

దీప్ - యజ్ (దీప్య) + అమాన = దేదీప్యమానము

భ్రమ్ - ,, (బంభ్రమ్) ,, = బంభ్రమ్యమాణము

సంధ్యానానట్యమాన త్రిపురహార జటాజూట బంభ్రమ్యమాణ

(క) బంభ్రమ్ + అ, అన = బంభ్రమము, (కర్తృ)ర్థకము) బంభ్రమణము (భావార్థకము)

కం. కీటకముఁదెచ్చి భ్రమరము, పాటవమున బంభ్రమింప; భాగవతము ౭ స్కంధము.

క్రమ్ - యజ్ (చంక్రమ్) + అమాన = చంక్రమ్యమాణము

చంక్రమ్ + అ, అన = చంక్రమము, చంక్రమణము (కర్తృ)ర్థక భావార్థకములు)

శాఖాచంక్రమణము మొ.

తాచ్చీల్యమునందును “చంక్రమణము” అనవచ్చును.

లుభ్ - యజ్ (లోలుభ్య) + అమాన = లోలుభ్యమానము

లోలుభ్య + అ = లోలుభము (కర్తృ)ర్థకము) (రూ) లోలుపము

ప్రపంచరాదిగత మగుట ‘భ’కారము ‘ప’కార మగును.

(ఘ) ‘జప’కు గర్హార్థమున ‘యజ్’ ప్రత్యయము వచ్చును.

జప్ - యజ్ (జంజప్) + అమాన = జంజప్యమానుఁడు (కపటముగా జపించువాఁడు)

తాచ్చీల్యార్థమున ‘ఊక’ ప్రత్యయము వచ్చును.

జంజప్ + ఊక = జంజపూకుఁడు

స న్నం త ము

జ్ఞాప్ - సన్ (జ్ఞీప్స్) + ఉ = జ్ఞీప్సశ్చ

” ” ” యమాన = జ్ఞీప్స్యమానుఁడు

” ” ” త = జ్ఞీప్సితము

” ” ” అన, ఆ = జ్ఞీప్సనము, జ్ఞీప్సా.

పవర్ణాంతధాతు ప్రకరణము సమాప్తము.

౧౩. అంతస్థాంత ధాతుప్రకరణము

౧. అయ = పోవు	౧౨. చర = జ్వరపడు
౨. దయ = కనికరించు	౧౩. త్వర = త్వరపడు (త్వరా)
౩. స్థాయ = పెరుగు (స్థాయీ)	౧౪. చోర = దొంగిలించు (చుర)
౪. ప్యాయ = ,, (ప్యాయీ)	౧౫. పార = సమర్థమగు
౫. అసూయ = అసూయపడు	౧౬. విచార = విచారించు
౬. కంఠూయ = గోఁకు	౧౭. పూర = నించు (పూరీ)
౭. ఈర్ష్య = ఈనుగొను	౧౮. స్ఫుర = అదురు (స్ఫురయసి కొందఱు)
౮. వ్యయ = వ్యయించు	౧౯. మంత్ర = ఆలోచించు
౯. ఈర = కంపించు	౨౦. తంత్ర = పాలించు
౧౦. క్షర = జాఱు, నశించు	౨౧. యంత్ర = ఆపు
౧౧. క్షుర = గొరుగు	

- ౨౨. సూత్ర = బంధించు
- ౨౩. మూత్ర = మూత్రించు
- ౨౪. చిత్ర = చిత్రించు
- ౨౫. (అవ) ధీర = నిర్లక్ష్యముసేయు
- ౨౬. ధార = పట్టుకొను, ఋణపడు
- ౨౭. వార = అడ్డగించు
- ౨౮. మిశ్ర = కలియు
- ౨౯. కల = ఒప్పు, ఉండు(కవీనాం కలిః కామధేనుః-కవులకు కలిధాతువు కామధేనువు)

- ౩౦. స్థల = తొట్టువడు
- ౩౧. క్షల = బంధించు
- ౩౨. ఖేల = ఆడు
- ౩౩. క్షాళ = కడుగు (క్షళ)
- ౩౪. గల = జాటు
- ౩౫. చల = చలించు
- ౩౬. జ్వల = మండు
- ౩౭. దల (ళ) = పగులు
- ౩౮. పాల = పాలించు
- ౩౯. తోల = తూచు (తల)
- ౪౦. ఫల = ఫలించు (ఫల)
- ౪౧. మిల = కలియు
- ౪౨. మిల = వికసించు

- ౪౩. మూల = పాఠు
- ౪౪. శీల = చూచు
- ౪౫. ఆందోళ = ఊఁగు
- ౪౬. లల = విలసిల్లు
- ౪౭. లుల = కదలు
- ౪౮. ప్రేఖోల = ఊఁగు
- ౪౯. వల = తిరుగు
- ౫౦. హ్వల = చలించు
- ౫౧. శాల = ఒప్పు
- ౫౨. పుల్ల = వికసించు
- ౫౩. వేల్ల = చుట్టుకొను
- ౫౪. జీవ = బ్రదుకు
- ౫౫. సివ = కుట్టు (షివు)
- ౫౬. దిన = వెలుఁగు, జూదమాడు (దివు)
- ౫౭. ధావ = పరుగిడు, ఉదుకు (ధావు)
- ౫౮. ని,ష్ఠివ = ఉమ్మివేయు (ష్ఠివు)
- ౫౯. సేవ = సేవించు (సేవ్వు)
- ౬౦. అవ = రక్షించు
- ౬౧. కవ = కావ్యము రచించు (కవయామి వయామి యామి)
- ౬౨. సాంత్య = బతిమాలు (సాంత్య)
- ౬౩. గర్వ = గర్వించు
- ౬౪. చర్వ = భక్షించు, ఆస్వాదించు

౧. ప ర స్రై వ ద ము లు

అసూయ్ + అత్ = అసూయత్	
కర్ష్య్ ,, = కర్ష్యత్	
కంఠూయ్ ,, = కంఠూయత్	
క్షర్ ,, = క్షరత్	
క్షుర్ ,, = క్షురత్	
చర్ ,, = చరత్	
స్ఫుర్ ,, = స్ఫురత్	
(అవ)ధీర్ (ధీరయ్) ,, = అవధీరయత్	
జ్వర్ ,, = జ్వరత్	

స్థల్ + అత్ = స్థలత్	
క్షీల్ ,, = క్షీలత్	
ఖేల్ ,, = ఖేలత్	
గల్ ,, = గలత్	
చల్ ,, = చలత్	
జ్వల్ ,, = జ్వలత్	
దళిల్ ,, = దళత్	
ఫల్ ,, = ఫలత్	
మిల్ ,, = మిలత్	
మిలల్ ,, = మిలలత్	

- ఆందోళ్ (అందోళయ్) అత్ = అందోళయత్
 ప్రేంఖోల్ (ప్రేంఖోలయ్) ,, = ప్రేంఖోలయత్
 లల్ ,, అత్ = లలత్
 లుల్ ,, = లోలత్ (లోలమాన మనియుఁ గలదు.)
 పుల్ల ,, = పుల్లత్
 వేల్ల ,, = వేల్లత్ (వేల్లమాన మనియును గలదు.)
 హ్వల్ ,, = హ్వలత్
 జీవ్ ,, = జీవత్ (జీవమానము, అనియుఁ గలదు.)

“తృణం న ఖండన్మపి జీవమానః” భర్తృహరి సుభాషితములు. మరియు “నిశ్వసనానిలాశ్రుకణ
 జీవంజీవదారామ భూజాతకా” అను భాగవత ననమస్కంధమునందలి ౩౧౨ పద్యమునందలి
 జీవంజీవత్ పదము చింత్యము)

- దివ్ (దీవ్య) అత్ = దీవ్యత్
 సిన్ (సీన్య) ,, = సీవ్యత్
 ధాన్ ,, = ధావత్ (ధావమానము అనియును బ్రయోగము గలదు.)
 ని,స్తివ్ (స్టీన్య),, = ని,స్టీవ్యత్
 అన్ ,, = అవత్
 చర్వ్ ,, = చర్వత్

౨. ఆ త్మ నే ప ద ము లు

- స్ఫాయ్ (స్ఫాయమ్) ఆన = స్ఫాయమానము (స్ఫాయత్ అనియును బ్రయోగము
 గలదు. స్ఫాయన్నిర్మోకసంధి - మురారి)
 ఆ,ప్యాయ్ (ప్యాయమ్),, = ఆప్యాయమానము
 సేన్ (సేవమ్) ,, = సేవమానుఁడు
 అయ్ (అయమ్) ,, = అయమానుఁడు (వ్యయమానుఁడు,
 ఉపాయమానుఁడు, అపాయమానుఁడు)
 త్వర్ (త్వరమ్) ,, = త్వరమానుఁడు
 దయ్ (దయమ్) ,, = దయమానుఁడు
 శాల్ (శాలమ్) ,, = శాలమానము

౩. ఉ ఛ య ప ద ము లు

వ్యయ్ (వ్యయయ్, వ్యయయమ్) అత్	అన == వ్యయయత్, వ్యయయ	మానుఁడు
ఈర్ (ఈరయ్, ఈరయమ్, ఈర్)	== ఈరయత్, ఈరయమాణము,	ఈరత్, ఈరాణము
చోర్ (చోరయ్, చోరయమ్)	== చోరయత్, చోరయ	మానుఁడు
పార్ (పారయ్, పారయమ్)	== పారయత్, పారయ	,
పూర్ (పూరయ్, పూరయమ్)	== పూరయత్, పూరయ	,
ధార్ (ధారయ్, ధారయమ్)	== ధారయత్, ధారయ	,
వార్ (వారయ్, వారయమ్)	== వారయత్, వారయ	,
యంత్రత్ (యంత్రయ్, యంత్రయమ్)	== యంత్రయత్, యంత్రయ	,
మంత్రత్ (మంత్రయ్, మంత్రయమ్)	== మంత్రయత్, మంత్రయ	,
తంత్రత్ (తంత్రయ్, తంత్రయమ్)	== తంత్రయత్, తంత్రయ	,
మూత్రత్ (మూత్రయ్, మూత్రయమ్)	== మూత్రయత్, మూత్రయ	,
సూత్రత్ (సూత్రయ్, సూత్రయమ్)	== సూత్రయత్, సూత్రయ	,
చిత్రత్ (చిత్రయ్, చిత్రయమ్)	== చిత్రయత్, చిత్రయ	,
మిశ్రత్ (మిశ్రయ్, మిశ్రయమ్)	== మిశ్రయత్, మిశ్రయ	,
తోల్ (తోలయ్, తోలయమ్)	== తోలయత్, తోలయ	,
కల్ (కలయ్, కలయమ్)	== కలయత్, కలయమానుఁడు	
వల్ (వల్, వలమ్)	== వలత్, వలమానము	,
గర్వ్ (గర్వయ్, గర్వయమ్)	== గర్వత్, గర్వయమానుఁడు	
విచార్ (చారయ్, చారయమ్)	== విచారయత్, విచారయ	,
క్షాల్ (క్షాళయ్, క్షాళయమ్)	== క్షాళయత్, క్షాళయ	,
పాల్ (పాలయ్, పాలయమ్)	== పాలయత్, పాలయ	,
శీల్ (శీలయ్, శీలయమ్)	== శీలయత్, శీలయ	,
మూల్ (మూలయ్, మూలయమ్)	== మూలయత్, మూలయ	
	మానుఁడు, ఉన్మాలయమానుఁడు	
కవ్ (కవయ్, కవయమ్)	== కవయత్, కవయమానుఁడు	
సాంత్వ్ (సాంత్వయ్, సాంత్వయమ్)	== సాంత్వయత్, సాంత్వయ	మానుఁడు

౨౬౫. 'అయ' ధాతువు పరమగునేని 'పరా' యొక్క రేఫమునకు లత్వము వచ్చును.
 పరా+అయమాన = పలాయమానుఁడు

౨౬౬. పరి, ని, వి, ఉపసర్గలకుఁ బరమైన 'సేవ' 'సివ' ధాతువులయొక్క 'స' కారమునకు వత్వము వచ్చును.

పరి - సేవమానుఁడు = పరిషేవమాణుఁడు; ని - సీవ్యత్ = నిషీవ్యత్.

అక, తృ, ప్రత్యయములు :

ప్ర + ఈర్ + అక = ప్రేరకుఁడు   పరికీర్ + అక = పరిశీలకుఁడు

స్ఫుర్ + ,, = స్ఫోరకము

(క) 'కవ'కు అక, ఇక, య, ఇకా, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఉపధాదీర్ఘము రాదు. కవకుడు.

౧౬౩. సూత్రముచే 'ఇ' కారాగమము.

అసూయిత్వ, జ్వలిత్వ, నిష్టేవిత్వ, (చూ.సూ. ౨౬౬) సేవిత్వ, మొ.

౨౬౭. త, తి, తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని వ్యయ, సూత్ర, మూత్ర, (అవ) ధీర, ఆందోళ, ధార, వార, క్షాళ, పార, పాల, మూల, మిశ్ర, (వి) చార, పూర, చోర, కల, చిత్ర, యంత్ర, తంత్ర, మంత్ర, తోల, ప్రేంఖోల, శీల, కవ, సాంత్వ, ధాతువులకు 'అయ్' ఆగమము నిత్యముగను, ఈర, గర్వ ధాతువులకు వికల్పముగను వచ్చును.

వ్యయయిత్వ, క్షాళయిత్వ, పాలయిత్వ, కవయిత్వ, మొ.

ఈరయిత్వ, ఈరిత్వ, మొ.

గర్వయిత్వ, గర్విత్వ, మొ.

౨౬౮. అధికరణవాచకములును, కర్మవాచకము లగు భిక్షా, సేనా, శబ్దములును, కొన్ని యవ్యయములును, ఉపపదములుగాఁగల 'చర' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ (ట) ప్రత్యయము వచ్చును.

కురు - చర్ - అ = కురుచరుఁడు (కురుషు చరతీతి. అధికరణార్థము)

సేనా ,, ,, = సేనాచరుఁడు

సహ - చర్ - అ = సహచరుఁడు

భిక్షా ,, ,, = భిక్షాచరుఁడు

అను ,, ,, = అనుచరుఁడు

౨౬౯. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'శీల' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ (ణ) ప్రత్యయము వచ్చును.

మాంసశీలుఁడు

(క) కర్మవాచక ముపపదముగాఁగల ఆజ్ఞ పూర్వక 'చర' ధాతువునకు అ (ణ) ప్రత్యయమును ఉపధాదీర్ఘమును వచ్చును.

కల్యాణ - ఆ-చర్ - అ = కల్యాణాచారుఁడు = కల్యాణమును ఆచరించువాఁడు

౧౮౦. సూత్రముచే ఆ (అచ్) ప్రత్యయము.

చరుడు, సాలుడు (మహీపాలుడు) ఫల్లము, క్షుణ్ణము, క్షుణ్ణము, క్షుణ్ణము, క్షుణ్ణము, క్షుణ్ణము (క్షుణ్ణము = నుదముతో నొప్పూచున్న మొ.) మిశ్రము, మిశ్రముకర్ణము, క్షుణ్ణములందలి 'మిశ్రము' అను సూత్రము ప్రకారము 'మిశ్రవర్ణ'మనియే యుండవలెను.)

(క) "లుల'కు ఉపధాగుణము వచ్చును.

లోలము.

తాచ్ఛిల్పార్యమున 'ఇక' ప్రత్యయము

ఉన్మాళిక, పరిశీలిక, కృపాశాలిక, ఓవిక, సంఘాంక, ప్రేక.

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకుఁ దాచ్ఛిల్పార్యమునఁ దత్త్వప్రత్యయములును. గూపములును యథాప్రాయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

దయ+అలు = దయాళువు   చర్+ఇష్టు = చర్షువు
జ్వల్+అన = జ్వలనుడు   చల్+అన = చలనము

(ఖ) ఈర్ష్యాభు వనియుఁ బ్రయోగముగలదు. (చూ. సగా. ౭౨ ఘ)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు :

అవధీరయితుకాముడు, సంఘరితుకాముడు

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము:

పలాయతుడు, చలితము, గలితము, స్ఫురితము, క్షరితము, క్షురితము, క్షయితుడు, స్ఫుల్లితము, గర్పితుడు, స్ఫులితము, లలితము, లులితము, క్షిప్తితుడు. ధానుతము (నరుగొత్తనది), ప్రధాపితుడు (౭౫. నూ. ఘ)

(క) ఈక్రింది ధాతువులకు గూపములు యథాప్రాయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

ఫల్   ,, = ఫల్లము, (సోపసర్గముగునేని ప్ర-ఫల్+త = ప్రఫల్లము)
స్ఫాయ + త = స్ఫీతము   క్షిప్ + త = క్షిప్తము, నిష్క్రియము
స్వాయ   ,, = సీనము   జ్వల్   ,, = జ్వలనము
దివ్   ,, = ద్యూతము   త్వర్   ,, = త్వరము

(ఖ) త్వరితుడు, జ్వరితుడు, ఫలితము ఇత్యాదులు తారకాద్యంతర్గతములు.

కర్తృర్థమున భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు:

పాలయిష్యత్, పాలయిష్యమాణుడు

౨౭౦. 'చర' ధాతువునకుఁ గరణార్థమున 'ఇత్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

చరిత్రము; ఉణాది 'ణిత్రచ్' ప్రత్యయముచే 'చారిత్రము' (చూ) చారిత్రము అనియుఁ గలదు.

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము:

ప్రేర్యమాణము, క్షాళ్యమానము, పరిశీల్యమానము
సేవ్యమానుడు (సేవ), సీవ్యమానము (సీవ), అవధీర్యమాణుడు

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము.

కండూయితము, నిర్మూలితము, తోలీతము, ఆచరితము, మిశ్రితము.

అవధీరితుఁడు, నియంత్రితుఁడు, నూత్రితము మొ.

ప్రకండూయితము (కె. నూ. ఘ)

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు విశేషము గమనించునది.

పూర్ - త = పూర్ణము, పూరితము

సిన్ ,, న్యూతము;

ధావ్ - త = ధాతము (ఉదకబడినది)

(ఖ) 'ధావ' ధాతువునకు 'బరుగిడు'నను నర్థమునఁ గర్తృర్థకమగు 'త' ప్రత్యయము సేసినచో 'ధావితము' అనియు, 'ఉదుకు' అను నర్థమునఁ గర్మార్థక 'త' ప్రత్యయము సేసినచో 'ధాతము' అనియు రూపము లేర్పడును.

అర్హా శక్యార్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు :

య :— ప్రేర్యము, ఉజ్జీవ్యము, జ్వాల్యము, ప్రచార్యము

(క) 'చర'కు భావార్థమునందును 'య' ప్రత్యయము వచ్చును. ఉపధాదీర్ఘము రాదు.

బ్రహ్మచర్యము - పరిచర్యా

తవ్య :- ఆచరితవ్యము, జీవితవ్యము, సేవితవ్యుఁడు, సేవితవ్యము, (సివ) త్నాశయితవ్యము

(క) భావార్థమందును 'జీవితవ్య' శబ్దము గలదు. "జీవితవ్యం కథంనువా?"

అనీయ :— ఆచరణీయము, ప్రేరణీయము, పాలనీయము

ఈషత్, సు, దుసో వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము :

దుశ్చరము, సంచరము, మొ.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :

అవశ్యప్రేర్యము, అవశ్యప్రేరితవ్యము, అవశ్యప్రేరణీయము

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఆ, ఇకా, ప్రత్యయములు.

త :— చరితము, జీవితము మొ.

తి :— పూర్తి మొ.

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'తి' ప్రత్యయము పరమగుచో రూపములు యథానిర్దిష్టముగ గ్రాహ్యములు.

కండూయ్ + తి = కండూతి

సిన్ + తి = న్యూతి

ధావ్ ,, ధాతి

చర్ ,, చూర్తి

శ్చివ్ + తి = శ్చూతి

అవ్ + తి = ఉతి

పుల్ ,, పుల్తి

స్నాయ్ ,, స్నాతి

జ్జ్యార్ ,, జ్జూర్తి

(బి) స్థీతికాముఁడనుట ప్రమాదము, స్థాతికాముఁ డనవలెను.

అన :-- జీవనము, ఆవ్యాయనము, పలాయనము, నిష్ఠేవనము, (ఊ) నిష్ఠేవనము
(స్థేవనం స్థీవనం తథా - శబ్దభేదప్రకాశము) సాంత్యవనము, కవనము, నిష్ఠావనము
సేవనము (సేవధాతువు) సేవనము (ఊ) సీవనము (పివధాతువు)

(క) స్ఫుర, త్సుర, లకు ఉపధాగుణము రాదు.

స్ఫురణము, త్సురణము

(ఖ) 'మిల'కు ఉపధాగుణము వికల్పము.

మేళనము - మిశ్రణము (ప్రియతమా పునర్మిశ్రణే; కిశావినిశము, (మన సర్గ ౩౩ స్లోకము)

(గ) 'మిల'కు భావార్థమున 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

మేలకము, (మేళనము).

అ :-- మూలము, శీలము, జీవము, మిశ్రము, కలము, జ్వాలము, మేళము.

(క) 'స్ఫుర'కు 'అ' ప్రత్యయము పరమగునేని ఉపధా ఉకారము ఆకారమగును.

స్ఫుర్ + అ = స్ఫారము (ఉపధాదీర్ఘము)

(ఖ) స్ఫారయశుండు మొ. చోట్ల ఉణాదిగత స్ఫారశబ్దము (స్ఫాయ్ ధాతు నిష్పన్నము) గ్రహింపవలెను.

(గ) గో, సం, పూర్వక 'చర' ధాతువునకు అధికరణార్థమున అ (అప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

గో - చర్ - అ = గోచరము = శాద్వలము (గావ శ్చగం త్యస్మిన్)

సం ,, ,, = సంచరము = మార్గము (సంచరం త్యస్మిన్)

(ఘ) భిన్నార్థమున ననఁగా భావార్థమున, గోచారము, సంచారము.

౧౮౯ నూత్రమున బహుళగ్రహణముచే నుపధాదీర్ఘము రాదు.

జ్వరము, వ్యయము మొ.

ఆ :-- ప్రమీలా, దయా, సేవా, అనూయా, ఈర్ష్యా, ల్వలా, కంఠూయా

(క) శాలకు అధికరణార్థమున 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

శాలా, (శాలంతే అస్యామితి.)

ఇకా :-- జీవికా

(క) కొందఱు 'ప్రేరేపు' ఆంధ్రధాతువని యెఱుఁగక ప్రేరేపకుఁడు, ప్రేరేపితము ఇత్యాదులు ప్రయోగింతురు. ఇవి యసాధువులు.

ప్రే రణ ము

లల్ - లాలయిత్వ, లాలితము, లాలనము; మొ.

చర్ - చారయిత్వ మొ.

(క) చల, జ్వల, హ్వల ధాతువులకు నుపధాదీర్ఘమున నర్థముచుబట్టియు, నుపసర్గ సంబంధముచుబట్టియు విశేషముఁ బరికించునది.

- చల్ - చలయిత్ప (కంపనార్థకము)
- చల్ - చాలయిత్ప (అన్యధాకరించు)
- జ్వల్ - జ్వలయిత్ప, జ్వాలయిత్ప, (అనుపసర్గకము)
- జ్వల్ - ప్రజ్వలయిత్ప (సోపసర్గకము)
- హ్వల్ - హ్వలయిత్ప, హ్వాలయిత్ప (అనుపసర్గకము)
- ,, - విహ్వలయిత్ప (సోపసర్గకము)

(ఖ) దల, స్థల, త్వర, ల కుపధాదీర్ఘము రాదు.

- దల్ - దలయిత్ప
- స్థల్ - స్థలయిత్ప
- త్వర్ - త్వరయిత్ప
- మిల్ - మేలయిత్ప

(గ) ప్రేరణమున 'స్ఫుర' యొక్క 'ఉ' కారమునకు వికల్పముగా 'అ' కారము వచ్చును. 'స్ఫాయ్' యొక్క 'య' కారము నిత్యముగా 'వ' కారమగును.

- స్ఫుర - స్ఫోరయిత్ప, స్ఫారయిత్ప, (రలల కభేదమగుట ఆస్ఫాలయిత్ప, ఆస్ఫాలనము మొ.
- స్ఫాయ్ - స్ఫావయిత్ప మొ.

యజ్జంతము.

జ్వల్ - యజ్ - (జాజ్వల్య) + అమాన = జాజ్వల్యమానము (అకర్మకము, కర్తృకము)

(క) చర, చల, లకు యజ్జంతములకుఁ గర్తృర్థమున 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును. అది వచ్చినపుడు గూపము లధోనిర్దిష్టవిధమున నుండును.

- చర్ + యజ్ (చరాచర్) + అ = చరాచరము (మిక్కిలి చరించునది)
- చల + ,, (చలాచల్) + ,, = చలాచలము (మిక్కిలి చలించునది).

సన్నంతములు వ్యవహారమునఁ గానరావు.

అంతస్థాంతధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

౧౪. ఊస్మాంతధాతుప్రకరణము

౧ వ భాగము (అనిట్ ధాతువులు)

- ౧. క్రుశ = ఆక్రోశించు
- ౨. దృశ = చూచు (దృశిర్)
- ౩. ఉప,దిశ = ఉపదేశించు
- ౪. ప్ర,విశ = ప్రవేశించు
- ౫. వి, మృశ = విమర్శించు
- ౬. స్పృశ = స్పృశించు
- ౭. కృష = దున్ను
- ౮. తుష = సంతసించు

౯. ద్విష = ద్వేషించు	౧౭. వస = నివసించు
౧౦. దుష = చెడు	౧౮. దహ = కాలు
౧౧. పుష = బలియు	౧౯. సం, దహ = సందేహించు
౧౨. పిష = పిండియగు (పిష్)	౨౦. దుహ = విచారు
౧౩. శిష = మిగులు (శిష్ట)	౨౧. ఆ, దుహ = ఎక్కు-
౧౪. శుష = ఎండు	౨౨. లిహ = నాకు
౧౫. శ్లిష = కౌగిలించు	౨౩. వహ = నహించు
౧౬. ఘస = తిను (ఘస్య)	౨౪. సం, నహ = సిద్ధపడు

౧. పరస్మైపదములు

ఆ, క్రుశ్ + అత్ = ఆక్రోశత్.	పుష్ (పుష్ట్య, పోష్) అత్ = పుష్కత్, పోషత్
దృశ్ (పశ్య) ,, = పశ్యత్	పిష్ (పిష్) ,, = పిషత్
ఉప, దిశ్ ,, = ఉపదిశత్	శిష్ (శిష్) ,, = శిషత్
వి, మృశ్ ,, = విమృశత్	శుష్ (శుష్ట్య) ,, = శుష్కత్
ప్ర, విశ్ ,, = ప్రవిశత్	శ్లిష్ (శ్లిష్ట్య) ,, = శ్లిష్కత్
స్పృశ్ ,, = స్పృశత్	ఘశ్ ,, = ఘసత్
కృష్ (కర్ష, కృష్) ,, = కర్షత్, కృషత్,	వశ్ ,, = వసత్
తుష్ (తుష్ట్య) ,, = తుష్కత్	దహ్ ,, = దహత్
ద్విష్ ,, = ద్విషత్	వహ్ ,, = వహత్
దుష్ (దుష్ట్య) ,, = దుష్కత్	రుహ్ (రోహ్) ,, = రోహత్

౨. ఆత్మనేపదములు లేవు

౩. ఉభయపదములు

- సం, దిహ్ + అత్, ఆన = సందిహత్, సందిహనుడు
 సం, దుహ్ ,, ,, సందుహత్, సందుహనుడు
 లిహ్ ,, ,, లిహత్, లిహనుడు
 సం, నహ్ (నహ్య, నహ్యమ్) ,, సన్నహ్యత్, సన్నహ్యమానుడు
 అక, తృ ప్రత్యయములు :

ఉప - దిశ్ + అక = ఉపదేశకుడు	వి, మృశ్ + అక = విమర్శకుడు
పుష్ ,, = పోషకుడు	ని, ర్షహ్ ,, = నిర్వాహకుడు
కృష్ + అక = కర్షకుడు	

౨౨౧. ధాత్వంతమందలి 'శ' వర్ణము తకారాది ప్రత్యయము పరమగునేని హకారము గను, సకారాది ప్రత్యయము పరమగునేని కకారముగను మాఱును.

ఆ, క్రుశ్ = ఆక్రుష్ - తృ, ఆక్రోష్ + తృ = ఆక్రోష్టృ, ఉపదేష్టృ, ప్రవేష్టృ.

౨౨౨. త, తి, తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'దృశ' యొక్క 'ఋ' కారమునకు నిత్యముగను స్పృశ, మృశ, కృష, ల 'ఋ' కారమునకు వికల్పముగను రేఫము వచ్చును. పక్షమున నుపధాగుణము.

దృశ్ + తృ = ద్రష్ + తృ = ద్రష్టృ

వి, మృశ్ + తృ = విమ్రష్టృ, విమర్షృ

స్పృశ్ ,, = స్పృష్టృ, స్పర్షృ

కృష్ ,, = క్రష్టృ, కర్షృ

౨౨౩. 'పుష' ధాతువునకు 'త'కారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని వికల్పముగా 'ఇ'కారాగమము వచ్చును.

పోషిత్వ, పోష్టృ.

౨౨౪. దహ, దుహ, దిహ, ధాతువులకు 'త'కారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని హకారము గకారముగను, ప్రత్యయ 'త'కారము ధకారముగను మాఱును.

దహ్ + తృ = దగ్ - ధృ = దగ్ధృ

దుహ్ ,, = దోగ్ - ధృ = దోగ్ధృ

సందిహ్ ,, = సేగ్ - ధృ = సందేగ్ధృ

౨౨౫. 'త'కారాది ప్రత్యయము పరమగునేని 'నహ'యొక్క హకారము 'ద'కారము గను, బ్రత్యయ తకారము 'ధ'కారముగను మాఱును.

నహ్ + తృ = నద్ - ధృ = నద్ధృ.

౨౨౬. లిహ, రుహ, ధాతువులకుఁ బరమైన ప్రత్యయ తకారమునకు ధత్వమును, ధాతు 'హ'కారమునకు లోపమును వచ్చును.

(క) త, తి, ప్రత్యయములు పరమగు నేని ఈ ధాతువుల ఇ, ఉ, లకు దీర్ఘము వచ్చును.

లిహ్ + తృ = లేఢ్య; ఆ, రుహ్ + తృ = ఆరోఢ్య (ఉపధాగుణము)

౨౨౭ 'వహ' ధాతువునకుఁ బరమైన ప్రత్యయ 'త'కారమునకు 'ఢ'కారమును, ధాతు 'హ'కారమునకు లోపమును 'వ'కారోపరి 'అకారమునకు ఓత్వమును వచ్చును.

(క) త, తి, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'వ'కారమును 'ఊ'కారాదేశము వచ్చును.

వహ్ + తృ = వోఢ్య

౨౭౮. వర్తమానకాలమున శబ్దానిర్దిష్టములగు నాయాపదములు పపదములుగాఁ గల యాయా ధాతువులకు అ (ఖశ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు మకారాగమమును వచ్చును. 'అ' ప్రత్యయము పరిమగునెడ 'ద్యశ్' నకు 'పశ్య' ఆదేశ మగును.

- ఉక్ర - ద్యశ్ - అ = ఉక్ర + య = ఉక్రంస స్యుఁడు
- అనూర్య ,, ,, ,, అనూర్యంస స్యుఁడు (అనూర్యంసశ్వా రాజగోగః)
- వహ - లిహ్ ,, వహంతిహము
- కూల - ఉద్ + వహ్ ,, = కూలముద్వహము

౨౭౯. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'ద్యశ్' ధాతువునకు భూతార్థమున వక్ (క్వనిప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

- పాగ - ద్యశ్వన్ (పాఠం దృష్టవాక్)
- హు - ద్యశ్యన్ (హు ,,)
- అల్ప - ,, (అల్పం ,,)

౨౮౦. ద్విష, లిహ, నహ, ప్రభృతిధాతువులకుఁ గర్తృర్థమున క్విప్ప్రత్యయ మగును.

- (క) క్విప్ప్రత్యయము పరమగునేని ష, హ, లకు టకారము వచ్చును.
ద్విట్, లిట్ - మధులిట్
- (ఖ) క్విప్ప్రత్యయము పరమగునేని 'నహ' యొక్క 'హ' కారము 'త' కారమగును.
ఉప + నహ్ - ఉపానత్ (చూ. నూ. ౬౮౮ క.)

౨౮౧. సప్తమ్యంతోపపదకమగు 'రుహ'కు కర్తృర్థమున 'అ' ప్రత్యయమును గ్విప్ప్రత్యయమును వచ్చును.

సరోరుహము, భూరుహము, సరోరుట్, భూరుట్ (చూ. నూ. ౨౮౧ క)

౨౮౨. స్పృశ, దిశ, దృశ, దుహ, ధాతువులకుఁ గర్తృర్థమునఁ గ్విప్ప్రత్యయమును శ, హ, లకు 'క' వర్ణమును వచ్చును. 'దుహ' యొక్క 'ద'కారము 'ధ'కార మగును. ('దిశ'కు 'క్విక్' అని కౌముది)

హృదయస్పృక్, డిక్, దృక్, కామధుక్ - గోధుక్ ము.

- (క) 'విశ'కుఁ గ్విప్ప్రత్యయమును 'శ' కారమునకు 'ట'కారమును వచ్చును.
విట్.

తాచ్ఛీర్యార్థమున 'ఇక్' ప్రత్యయము:
ఉపదేశిక్, సంతోషిక్, ప్రద్యేషిక్, నిర్దోషిక్, విదోషిక్.

- (క) ఈ క్రింది ధాతువుల విశేషముఁ బరికించునది.
ఘస్ - మర (క్మరచ్) = ఘస్మరుఁడు
ఆ, క్రుశ్ - అక = ఆక్రోశకుఁడు
కామ - దుహ్ - ఘ (కప్ + ఘ) = కామదుఘము, కామదుఘా

తుకామ తుమనః ప్రత్యయములు :

ఉప - దిశ్	=	తుకామ, తుమనః = ఉప, దేష్టుకాముఁడు, ఉపదేష్టుమనసుఁడు
దృశ్	”	ద్రష్టుకాముఁడు మొ.
వి - మృశ్	”	విమ్రష్టుకాముఁడు, విమర్షుకాముఁడు మొ.
స్పృశ్	”	స్ప్రిష్టుకాముఁడు, స్పర్షుకాముఁడు ”
కృష్	”	క్రిష్టుకాముఁడు, కర్షుకాముఁడు ”
ఘృష్	”	ఘోషితుకాముఁడు, ఘోష్టుకాముఁడు ”
దహ్	”	దగుకాముఁడు మొ.
సం, దిహ్	”	సందేగుకాముఁడు ”
దుహ్	”	దోగుకాముఁడు ”
సం, నహ్	”	సన్నధుకాముఁడు ”
ఆ, రహ్	”	ఆరోధుకాముఁడు ”
లిహ్	”	లేధుకాముఁడు ”
వహ్	”	వోధుకాముఁడు ”
ద్విష్	”	ద్వేష్టుకాముఁడు ”
ఆ, శ్లిష్	”	ఆశ్లేష్టుకాముఁడు ”

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము :

ఆ, క్రుశ్ + త = ఆక్రుష్టుఁడు, ప్రవిష్టుఁడు, దుష్టుఁడు, సన్నధుఁడు, సంతుష్టుఁడు, పుష్టుఁడు, పుషితుఁడు, శిష్టుఁడు, ఉచ్చిష్టుఁడు, శిష్టుఁడు (ఇది సకర్మకమైనను గర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము)

(క) శుష్, వస్, ధాతువులకు రూపములు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

శుష్ + త = శుష్కము (ప్ర)శుష్కము ౭౫. నూ. ఘ.)
 వస్ ”, ఉషితుఁడు, ప్రోషితుఁడు, ఉపోషితుఁడు మొ.
 ఆ, రహ్ + త = ఆరూఢము (చూ. నూ. ౨౭౬ క.)

కర్తృర్థక భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు.

ఉప - దిశ్ - స్యత్ = ఉపదేశ్ + స్యత్ = ఉపదేశ్యత్ (చూ. నూ. ౨౭౧)
 దృశ్ ” ద్రక్ష్యత్ (చూ. నూ. ౨౭౨)
 స్పృశ్ ” స్ప్రిక్ష్యత్, స్పర్ష్యత్ ”

౨౮౩. స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ష' కారాంత ధాతువుల 'ష' కారము 'క' కారమగును.

సం - తుష్ - స్యత్ = సంతోష్యత్
 ఆ, శ్లిష్ ” ఆశ్లేష్యత్

(క) స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని ఘన, నన, నహ ధాతువుల సకార, హకారములకు 'త' కార మాదేశ మగును.

ఘన - స్యత్ = సుస్యత్, నన - స్యత్ = నస్యత్, నహ - స్యత్ = నస్యత్

(ఖ) స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని దహ, గిహ, నహ ధాతువులకుఁ గ్రమముగా ధక్, ధిక్, ధుక్ భావము వచ్చును.

దహ - స్యత్ = ధక్యత్

గిహ ,, స్యమాన = గిక్యత్, గిక్యమాణము

నహ ,, ధిక్యత్, ధిక్యమాణము

(గ) రుహ, లిహ, నహ, ధాతువుల 'హ' కారమునకు స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయ మాలు పరమగునేని 'క' కారము వచ్చును.

ఆరుహ - స్యత్ = ఆరోక్యత్

లిహ ,, స్యమాన = లిక్యత్; లిక్యమాణము

నహ ,, కక్యత్

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము .

దృశ్యమానము, విద్యుశ్యమానము, ఆరుహ్యమాణము, లిహ్యమాణము, ఆకృష్యమాణము, సందిహ్యమాణము.

(క) 'వహ' ధాతువునకు 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని 'వ' కారమునకు 'ఉ' కారము వచ్చును.

వహ + యమాన = ఉహ్యమాణము

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము :

ఉప - దిక్ + త = ఉపదిష్టము

దృశ్ ,, దృష్టము

వి - మృశ్ ,, నిమృష్టము

స్పృశ్ ,, స్పృష్టము

ఆ, క్రుశ్ ,, ఆక్రుష్టము

దహ్ + ,, దగ్ధము

వహ్ + త = ఉహిష్టము (చూ. నూ. ౨౭౭. క.) నవోఢా

ఉత్ + శిష్ + త = ఉచ్ఛిష్టము.

సం, దిహ్ + త = సందిగ్ధము

దుహ్ ,, దుగ్ధము

నహ్ ,, నద్ధము, సన్నద్ధము, పసద్ధము

(చూ. నూ. ౫౨౫ గ)

లిహ్ ,, లీఢము (చూ. నూ. ౨౭౭ క)

రుహ్ ,, రూఢము మొ.

కర్మార్థక భవిష్యత్కాలమున 'స్యమాన' ప్రత్యయము :

ఉపదేక్ష్యమాణము, ద్రక్ష్యమాణము (చూ. నూ. ౨౭౨.)

ధోక్ష్యమాణము (చూ. నూ. ౨౮౩ ఖ.)

అర్హ శక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు :
 య :— ద్వేష్యుడు, ఉపదేశ్యము, ఆరోహ్యము, లేహ్యము, స్పృశ్యము
 విమృశ్యము, ఆకృష్యము, దృశ్యము, వాస్యము, సన్నాహ్యము

(క) 'దుహ'కు ఉపధాగుణము వికల్పము.

దుహ్యము - దోహ్యము.

(ఖ) 'వహ'కుఁ గరణార్థమున, య, (క్యప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

వహ్యము = శకటము (వహంతి అనేన)

వాహ్యము (వహింపదగినది - అర్హాద్యర్థకము)

తవ్య :— ఉపదేశ్యవ్యుడు, ప్రవేశ్యవ్యుడు, ద్రష్టవ్యము

విమ్రష్టవ్యము, విమర్షవ్యము, స్పృష్టవ్యము, స్పర్షవ్యము

అక్రష్టవ్యము, ఆకర్షవ్యము. (చూ. నూ. ౨౭౨)

దోగ్ధవ్యము, ఆరోఘ్యము, వోఘ్యము, సన్నద్ధవ్యము

(క) 'వస' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున 'తవ్య' ప్రత్యయమును ఉపధాదీర్ఘమును వచ్చును.

వస్ - తవ్య - వాస్తవ్యుడు (వసించువాడు)

వస్తవ్యము = (వసించదగినది)

అనీయ :— ఆరోహణీయము, దర్శనీయము, స్పర్శనీయము, విమర్శనీయము, సన్నహనీయము.

ఈషత్, ను, దుస్, వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.

దుర్వహము, సువహము, దురాహము, దుర్దోహము, సుదోహము

(క) ఈషదాదులకుఁ బరమైన 'దృశ' ధాతువునకు, అన (యచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

దుస్ - దృశ్ + అన = దుర్దర్శనుడు

సు - దృశ్ + అన = సుదర్శనుడు

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :

అవశ్యద్రష్టవ్యము, అవశ్యదృశ్యము, అవశ్యదర్శనీయము

భావార్థమున తి, అన, అ, ఇ, ఇకా ప్రత్యయములు :

తి :— దృష్టి, స్పృష్టి, తుష్టి, పుష్టి, శిష్టి, విష్టి, ఆకృష్టి, ఆరూఢి, లీఢి. (చూ. నూ. ౨౭౬ క.)

ఊఢి (చూ. నూ. ౨౭౭) ప్ర + ఊఢి : ప్రౌఢి (చూ. నూ. ౯)

(క) 'వస'కు భావార్థమున 'అతి' ప్రత్యయము వచ్చును.

వసతి (యా.) వస్తి

ఇ - కృషి

అన :— స్పర్శనము, దర్శనము, ఆశ్లేషణము, సంతోషణము, ద్వేషణము

లేహనము, సన్నహనము, కర్షణము, వహనము, దహనము

(క) ప్ర, పరా, నిర్, పరి, ఈ యుపస్థలకుఁ బరమైన 'సహ' ధాతువుయొక్క 'స'కారమునకు 'ణ'త్వము వచ్చును.

ప్ర - వహనము = ప్రవహణము

నిర్ - వహనము = నిర్వహణము

(ఖ) 'కరషణము' అని బమ్మెర పోతరాజుగారు సమాసమునఁ బ్రాసస్థానమున నుపయోగించిరి. ఇది పాణినీయముచేఁ జింత్యము. కానీ ముగ్ధబోధ వ్యాకరణమున కర్షణ, సర్షణ, పదములకు కరషణ, సరషణ పదములు గూపాంతరములుగా నీయఁబడినవఁట. శబ్దభేద ప్రకాశమున, 'సర్షణకు' 'సరిషణ' అనియు 'కర్షణకు' 'కరిషణ' అనియు గూపాంతరములు చూపఁబడినవి. 'కర్షణ'కు వలెనే 'కర్షణము'నకు కరిషణము అని యుండవలెను. 'కరషణము'కాకి కరిషణ మనియే పాఠమేమో!

స. సరసమృదూర్తంబుం గునుమసా చుక శీయు ఛాఁకాకగా, కరషణమున శబ్దము. (ఆంధ్ర మహాభాగవతము దశమస్కంధము ఉత్తర ప్రకాశము ౩౪౦ వ పద్యము.)

(గ) కర్తృత్వమునఁ గొన్నింటికి 'అన' ప్రత్యయము వచ్చును.

దహనము = (అగ్ని - దహతీతి) స్పర్శము = (వాయువు - స్పృశతీతి)

అ :— ఆరోశము, స్పర్శము, ద్వేషము, తోషము, చోషము, శేషము, శోషము, నిచర్శము, ఆకర్షము, వాహము.

(క) 'వహ' ధాతువునకుఁ గరణార్థమున 'అ' ప్రత్యయమును గూడ చే డపధా దీర్ఘాభావమును వచ్చును.

వహము = స్కంధము (వహతి అనేన.)

ఇకా :— స్పర్శికా, మొ.

ప్రే ర ణ ము

నహ్ - దాహయిత్వ

ఆ, శ్లిష - ఆశ్లేషయిత్వ

తుష్ - తోషయిత్వ

దృశ్ - దర్శయిత్వ, దర్శ్యమాణము, దర్శితము మొ.

(క) ప్రేరణమున 'రుహ'యొక్క 'హ' కారము వికల్పముగా పకారమగును.

ఆరోపయిత్వ, ఆరోహయిత్వ

(ఖ) ప్రేరణమున 'దుష్' యొక్క 'ఉ' కారమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

దూషయిత్వ, దూషకుడు, దూషితము, దూష్యము మొ.

(గ) కర్తృత్వమున 'దూష'కు 'అన' ప్రత్యయమును 'వాహ'కు 'అ' 'అన' ప్రత్యయములును వచ్చును.

దూషణుడు

(ఘ) స్వార్థమునందును 'వహ' యొక్క ప్రేరణరూపము వాడఁబడును.

గంధవాహనుడు, వాహనము, అంబువాహము మొ.

య జ్ఞం త ము

దృశ్	-	యజ్	(దరీదృశ్య)	+	అమాన	=	దరీదృశ్యమానము,	(కర్తృకము)
”	”				యమాన	=	”	(కర్మాకము)
దహ్	”	(దందహ్య)		+	అమాన	=	దందహ్యమానము	”
లిహ్	”	(లేలిహ్య)		+	అమాన	=	లేలిహ్యమానము(రూ)లేలిహానము	(కర్తృకము)
”	”				యమాన	=	లేలిహ్యమానము	(కర్మాకము)

(క) సిద్ధాంతకౌముది ‘దహ’ ధాతువునకు గర్హారమున ‘యజ్’ ప్రత్యయమును విధించుచున్నను భృశార్థమునందే లోకవ్యవహారము గనబడుచున్నది. జంగమ శబ్దమునకు వలెనే ‘శాస్త్రా’ ద్మాధి ర్భలీయసీ’ అను న్యాయముచే వ్యవహార సిద్ధాంతమునే, గ్రహించుట యుచితము.

స న్నం త ము

దృశ్	-	సక్	(దిదృక్ష)	+	ఉ	=	దిదృక్షువు
					అమాన	=	దిదృక్షమాణుడు (చూ. నూ. ౬౮. క)
					యమాన	=	దిదృక్ష్యమాణము
					త	=	దిదృక్షితము
					అన, ఆ	=	దిదృక్షణము, దిదృక్షా
ఆ, రహ్	-	సక్	(రురుక్ష)	+	ఉ	=	ఆరురుక్షువు
					యమాన	=	ఆరురుక్ష్యమాణము
					త	=	ఆరురుక్షితము
					అన, ఆ	=	ఆరురుక్షణము, ఆరురుక్షా

౧-వ భాగము సమాప్తము.

౧౪. ౨-వ భాగము (సేట్ ధాతువులు)

౧. అశ = భుజించు	౧౨. అను = ఇష = వెదకు
౨. అశ = వ్యాపించు (అశూ)	౧౩. కష = నూలు
౩. ప్ర, కాశ = ప్రకాశించు (కాశ్య)	౧౪. జుష = తృప్తిపడు (జుషీ)
౪. కృశ = కృశించు	౧౫. ఘుష = ఘోషించు (ఘుషిర్)
౫. క్షీశ = క్షేశపడు	౧౬. ఘృష = ఘర్షించు
౬. స్పశ = ఆమర్శించు	౧౭. ధృష = గండ్రయగు (ఇధృషా)
౭. ఈశ = సమర్థమగు	౧౮. భూష = భూషించు
౮. నశ = నశించు (ణశ)	౧౯. మిష = రెప్పవేయు
౯. భ్రీంశ = జాటు	౨౦. ముష = దొంగిలించు
౧౦. దంశ = కొలుకు	౨౧. మృష = సహించు
౧౧. ఇష = ఇష్టపడు	౨౨. వృష = వర్షించు

- ౨౩. త్రిషు - త్రిప్పించు
- ౨౪. భాష - భాషించు
- ౨౫. భష - మొఱుగు
- ౨౬. హేష - సకలించు (హ) - హేషు
- ౨౭. అభి, లాష - అభిలషించు
- ౨౮. రూష - పూయు
- ౨౯. హృష - హర్షించు
- ౩౦. ప్లష - కాలు (ప్లుషు)
- ౩౧. ఉష - కాలు
- ౩౨. రుష - రోషించు
- ౩౩. గవేష - నెదకు
- ౩౪. ప్రేష్ - సూపు
- ౩౫. నిర్, అస = శ్రోయు (అసు)
- ౩౬. అస - అగు, ఉండు
- ౩౭. ఆస = ఉండు
- ౩౮. వి, కస = వికసించు
- ౩౯. వి, కాస - (కాస్య)
- ౪౦. కుత్సి - నిందించు
- ౪౧. జాస = బాండు, కొట్టు (జస)
- ౪౨. త్రస = భయపడు (త్రసు)
- ౪౩. ధ్వంస = పాడగు (ధ్వంసు)
- ౪౪. సగ్రింస = జాఱు (గ్రంసు)
- ౪౫. ఆ, యస = ఆయాసించు (యసు)
- ౪౬. రస = రసించు
- ౪౭. లస = విలసిల్లు
- ౪౮. ఆ, శంస = ఇచ్చయించు (ఈ యర్థమున నిత్యముగా (ఆజ్ఞ పూర్వకము)
- ౪౯. శంస ప్రశంసించు; చంపు; (శంసు)
- ౫౦. శస = చంపు (శసు)

- ౫౧. ఇచి గుండ (నిత్యముగా)
- ౫౨. శాస - శాసించు (శాసు)
- ౫౩. గాస - గాసించు (గాసు)
- ౫౪. భిష్ణ - భోజించు
- ౫౫. భిష్ణ - భిష్ణించు
- ౫౬. శ్లష్ణ - శ్లష్ణించు
- ౫౭. హంస - హంసించు
- ౫౮. అన, తిగన - అలకించు
- ౫౯. హస్ - హస్యించు
- ౬౦. వాస - వాస్తవములు వాస్తవించు
- ౬౧. వాస - వాసించు
- ౬౨. అస్ - అస్యించు
- ౬౩. ఊహ - ఊహించు
- ౬౪. గన్హ - గన్హించు
- ౬౫. గాహ - మునుగు (గాహలు)
- ౬౬. గుహ - దాగు (గుహలుగా)
- ౬౭. గ్రహ - గ్రహించు
- ౬౮. రహ - రహించు
- ౬౯. సహ - సహించు
- ౭౦. స్నిహ - స్నేహించు (స్నిహ)
- ౭౧. స్పృహ - స్పృహించు
- ౭౨. మహ - మహించు
- ౭౩. ద్రుహ - ద్రోహము చేయు
- ౭౪. ముహ - మోహపడు
- ౭౫. ఈహ = ఇష్టపడు
- ౭౬. బృహ = వర్ధిల్లు, గర్జించు (బృహ)
- ౭౭. బృహ = , ఉద్యమించు
- ౭౮. కుహ = వంచించు
- ౭౯. దృహ = వర్ధిల్లు
- ౮౦. మిహ = తడుపు

౧. పర స్మై ప ద ము లు

అశ్నో (అశ్నో) + అత్ = అశ్నత్ (౧)	రూష్ + అత్ రూషత్
కృశ్నో (కృశ్నో) ,, కృశ్నత్	హృష్ (హృష్) ,, హృషత్
స్పశ్నో ,, స్పశ్నత్	(హార మాణుడనియు నమరకోశము)
సశ్నో (సశ్నో) ,, సశ్నత్	ప్లష్ (ప్లష్, ప్లోష్) ,, ప్లషత్,
ఇష్ (ఇచ్ఛ) ,, ఇచ్ఛత్	రుష్ (రుష్) ,, రుషత్
అను-ఇష్ (ఇష్) ,, అన్విష్మత్	భష్ ,, భషత్
కష్ ,, కషత్	నిర్, అన్ (అన్) ,, నిరస్యత్
ఘృష్ (ఘర్) ,, ఘృషత్	అన్ + ,, సత్
మిష్ ,, మిషత్	వి, కన్ ,, వికసత్
ముష్ (ముష్) ,, ముష్టత్	తన్ (తన్, తన్) ,, తస్యత్ ;
వృష్ (వర్) ,, వర్షత్	తస్యత్
తృష్ (తృష్) ,, తృషత్	ఆ, యన్ (యన్) ,, ఆయస్యత్
అభి, లష్ (లష్, లష్) ,, అభిలషత్	రస్ ,, రసత్
అభిలషత్	గ్రస్ ,, గ్రసత్
ఊష్ (ఊష్) ,, ఊషత్	స్నిహ్ (స్నిహ్) ,, స్నిహ్యత్
లస్ ,, లసత్ (లసమాన మని	మహ్ ,, మహత్
శస్ ,, శసత్ యును గలదు)	ద్రుహ్ (ద్రుహ్) ,, ద్రుహ్యత్
శంస్ ,, శంసత్	ముహ్ (ముహ్) ,, ముహ్యత్
శాస్ ,, శాసత్	బృహ్ ,, బృహత్ [బృహత్
శ్వస్ ,, శ్వసత్	బృహ్, (బర్హ్, బృహ్) ,, బర్హత్,
హస్ ,, హసత్	దృహ్ (దర్హ్) ,, దర్హత్
ఊహ్ ,, ఊహత్	మిహ్ (మేహ్) ,, మేహత్
రహ్ ,, రహత్	

అలర. ప్ర, పరా, పరి, నిర్ - ఈ యుపసర్గలకుఁ బరస్మైన శవర్ణవిశిష్టమగు 'నశ' ధాతు సకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్ర - నశ్యత్ = ప్రణశ్యత్

౨. ఆత్మనేపదములు

అశ్ (అశ్) = అశ్న వానము (అశ్. ౨)
ప్ర, కాశ్ (కాశ్) ,, = ప్రకాశమానము
కుశ్ ,, = కుశానుఁడు
ప్రేష్ (ప్రేష్) ,, = ప్రేషమాణము

హేమ్ (హేమమ్)	,,	హేమమూసము, (గూ, హేమమూసము)
జుష్ (జుషమ్)	,,	జుషమూసము
భాష్ (భాషమ్)	,,	భాషమూసము
వి, కాస్ (కాసమ్)	,,	వికాసమూసము
కుత్స్ (కుత్సయమ్)	,,	కుత్సయమూసము
ధ్వంస్ (ధ్వంసమ్)	,,	ధ్వంసమూసము
స్రంస్ (స్రంసమ్)	,,	స్రంసమూసము
ఆ, శంస్ (శంసమ్)	,,	ఆశంసమూసము
ఆ, శాస్	,,	ఆశానానుడు
భాస్ (భాసమ్)	,,	భాసమూసము
వస్	,,	వసానుడు (చాగువాసో వసానా)
అవ, గాహ్ (గాహమ్)	,,	అవగాహమూసము
ఈహ్ (ఈహమ్)	,,	ఈహమూసము
కుహ్ (కుహయమ్)	,,	కుహయమూసము

(క) 'ఆస'కు 'ఈస' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఆస్ + ఈస్ = ఆసీనుడు.

(ఖ) ఈహధాతు వాత్మనేపదముగుట 'ఈహమూసము' అని యొసగు.

కానీ మనుచరిత్రమున ;

“కం. ఉల్లల దలకాజలకణ, పల్లవిత కదంబముమశిపరినుశిలహానీ హల్లోహల”...అనునెడ, ఈహత్ + లోహల అని వ్యాఖ్యాసము చూపబడినది. 'ఈహత్' పదము చింత్యము.

౩. ఉభయపదములు

భ్రంశ్ (భ్రశ్, భ్రంశమ్) అత్, ఆన = భ్రశ్యత్, భ్రంశిమూసము
గర్హ్ (గర్హయ్, గర్హయమ్, గర్హమ్) ,, = గర్హయత్, గర్హయమానుడు, గర్హమానుడు
మృష్ (మర్ష్, మర్షయ్, మృష్మ్య, మర్షమ్, మర్షయమ్, మృష్మ్యమ్) ,, మర్షత్, మర్షయత్, మృష్మ్యత్, మర్షమానుడు, మర్షయమానుడు, మృష్మ్యమానుడు
సహ్ (సహ్య, సహమ్) ,, ,, సహ్యత్, సహమానుడు
ధృష్ (ధర్ష్, ధృష్ణవ్, ధర్షయ్, ధర్షయత్) ,, ,, ధర్షత్, ధృష్ణవత్, ధర్షయత్, ధర్షయమానుడు
భూష్ (భూష్, భూషయ్, భూషయత్) ,, ,, భూషత్, భూషయత్, భూషయమానుడు

హింస్ (హింస్, హింసయ్, హింసయమ్)	,, = హింసత్, హింసయత్	హింసయ మానుఁడు
ఘుస్ (ఘోష్, ఘోషయ్, ఘోషయత్)	,, = ఘోషత్, ఘోషయత్,	ఘోషయమాణుఁడు
దంశ్ (దశ్, దంశయ్, దంశయత్)	,, = దంశత్) ,, = దశత్, దంశయత్,	దంశయమానుఁడు
గుహ్ (గుహ్, గూహమ్)	,, ,, = గూహత్, గూహమానుఁడు	
స్పృహ్ (స్పృహయ్, స్పృహయమ్)	,, ,, = స్పృహయత్, స్పృహయమాణుఁడు	
భర్త్స్ (భర్త్సయ్, భర్త్సయమ్)	,, = భర్త్సయత్, భర్త్సయమానుఁడు	
గ్రహ్ (గ్రహ్)	,, ,, గ్రహత్, గ్రహమానుఁడు	
జాస్ (జాసయ్, జాసయమ్)	,, ,, జాసయత్, జాసయమానుఁడు	
వాస్ (వాసయ్, వాసయమ్)	,, ,, వాసయత్, వాసయమానము	
అవ, తంస్ (తంస్, తంసయ్, తంసయమ్)	,, ,, అవతంసత్, అవతంసయత్,	అవతంసయ మానుఁడు
క్లిష్త్ (క్లిష్త్, క్లిష్త్యమ్)	,, ,, క్లిష్త్, క్లిష్త్యామానుఁడు	
గవేష్ (గవేషయ్, గవేషయమ్, గవేషయమ్, గవేషయమ్)	,, ,, గవేషయత్, గవేషయమాణుఁడు, గవేషమాణుఁడు	(గవేషమాణం మహిషీకులం జలమ్)

అర్హ్ (అర్హ్, అర్హయ్, అర్హయమ్) ,, ,, అర్హత్, అర్హయత్, అర్హయమాణుఁడు

అక, తృ, ప్రత్యయములు :

నిర్ + అస్ + అక = నిరాసకుఁడు; గ్రాహకము, నాశకము, ప్రణాశకము (చూ. నూ. ౨౦౪) వర్షకము, హర్షకము

(క) 'భష'కు ఉపధాదీర్ఘము రాదు. భషకమా

(గ) 'అస' ధాతువునకు కెల్ల కృత్ప్రత్యయములు పరమైనపుడునుఁ భూధాతుకృతరూపములు యేర్పడును. కాన వానినిఁ దెలుపనక్కఱలేదు.

౨౫౫. స్పృహ, కుహ, లకు అక, అయ్, అన, అనా, అనీయ, ఇణ, ఇశా, అయ్, ప్రత్యయములు పరమగుచో గుణమురాదు. స్పృహకుఁడు; కుహకుఁడు

౨౫౬. ఇ, ఇణ, అ, అన, అక, అనీయ, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'గుహ' యొక్క 'ఉ'కారమునకు దీర్ఘము వచ్చును. ఉప - గుహ్ + అక = ఉపగుహకుఁడు

౧౬౩. నూత్రముచే 'ఇ' కారాగమము

ఈశ్చిత్తి, హర్షిత్తి, ఈహిత్తి, శాశిత్తి, వసిత్తి, నిబర్హిత్తి.

(క) "మునీంద్ర శ్రీఘన శ్వాస్తా" అనుచోట శాస్త్రశబ్దమును గలదు. ఇది వైదిక పదము. వేదమున 'ఇ' కారాగమము గాదు. కొన్ని వైదిక ప్రయోగాగమములు లోకమున వ్యవహరింపబడుచున్నవి.

౨౮౭. 'గ్రహ' ధాతువునకు తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఈ' కారాగమము వచ్చును.

గ్రహ్ + ఈ + త్య = గ్రహీత్తి, సంగ్రహీత్తి

౨౮౮. గాహ, (అను) ఇష, రుష, గుహ, సహ, ప్రహూ, ముహ, స్నిహ, ఆశ (అశూ) క్లిశ, సశ, ధాతువులకు త, తి తక్క మిగిలిన తకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని వికల్పముగా 'ఇ' కారాగమము వచ్చును.

గాహ్ + ఇ + త్య = గాహిత్తి
 గుహ్   "   "   - గూహిత్తి (చూ. నూ. ౨౮౭)

౨౮౯. గాహ, గుహ, ల ధాతువాకార, ప్రత్యయతకారములను 'ఢ' కార మేకాదేశ మగును.

గాహ్ + త్య = గాఢ్య   గుహ్ - త్య = గోఢ్య
 ఢ్శీత్తి; ఢ్శీప్తి   అశీత్తి; అష్టి
 అన్వేషిత్తి; అన్వేష్టి (అను + ఇష)   గోషిత్తి; గోష్టి

౨౯౦. 'సహ'కుఁ బర్మమైన ప్రత్యయ 'త' కారమునకు ఢకారమును, ధాతు 'హ'కారమునకు లోపమును; 'స' కారముయొక్క 'అ'కారమునకు ఓత్వమును వచ్చును.

సోఢ్య - సహిత్తి

౨౯౧. ద్రుహ, ముహ, స్నిహ, ధాతువుల 'హ'కార ప్రత్యయ తకారములకు వికల్పముగా 'ఢ' కార మేకాదేశమగును. పక్షమున ధాతు 'హ' కారము 'గ' కారముగను, ప్రత్యయ తకారము 'ధ' కారముగను మారును.

ద్రుహ్ + ఇ + త్య = ద్రోహిత్తి (౨౯౦. చూ. నూ.) ద్రోఢ్య, ద్రోఢ్య
 ముహ్   "   "   మోహిత్తి, మోఢ్య, మోఢ్య
 స్నిహ్   "   "   స్నేహిత్తి, స్నేఢ్య, స్నేఢ్య

౨౯౨. 'సశ' ధాతువునకు త, తి, తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'శ' వర్ణమునకు ముందనుస్వారము వచ్చును.

శీత్తి - సంష్టి, ప్రణశీత్తి - ప్రకంష్టి (చూ. నూ. ౨౮౮)

౨౯౩. త, తి, తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని జాస, వాస, స్పృహ, గవేష, భర్తస్, కుహ, ధాతువులకు నిత్యముగను, మృష, ధృష, భూష, ఘుష, తంస, అర్హ, గర్హ, దశ, ధాతువులకు వికల్పముగను 'అయ్' ఆగమము వచ్చును.

ఉజ్జాసయిత్వ, వాసయిత్వ, స్పృహయిత్వ, గవేషయిత్వ
భూష్ - భూషయిత్వ, భూషిత్వ

౨౯౪. 'అయ్' ఆగమము రానియెడల 'దంశ'కు 'ఇ' కారాగమము రాదు.

దంశ్ - దంశయిత్వ - దంష్ట్ర

౨౯౫. కర్మవాచకములగు శక్తి, లాంగల, అంకుశ, తోమర, యష్టి, ఘట, ఘటీ, ధనుస్, శబ్దము లుపపదములుగాఁ గల 'గ్రహ' ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

శక్తిగ్రహము, లాంగలగ్రహము మొ.

(క) ఫలగ్రాహ్యార్థమున 'ఫలేగ్రహి' శబ్దము నిపతితము.

ఫలేగ్రహి = ఫలగ్రాహి (ఫలాని గృహ్ణాతీతి)

౨౯౬. కర్మవాచక 'సూత్ర'పద ముపపదముగాఁ గల 'గ్రహ' ధాతువునకు ధారణార్థమున అ (అచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

సూత్ర - గ్రహ్ + అ = సూత్రగ్రహుఁడు (సూత్రమును గ్రహించి ధరించువాఁడు)

(క) కేవల గ్రహణమేకాని ధారణ మర్థము గానపు డుపధాదీర్ఘము వచ్చును.

సూత్ర - గ్రహ్ + అ (అణ్) = సూత్రగ్రాహుఁడు - సూత్రమును గ్రహించువాఁడు.

౧౮౦. సూత్రముచే 'అ' (అచ్) ప్రత్యయము

అర్హ్ + అ = అర్హుఁడు, పూజార్హుఁడు; మొ.

మిష్ + ,, మిషులు, అనిమిషులు.

(క) ౧౮౦. సూత్రమునఁ బ్రభృతి గ్రహణముచే, కర్తృర్థమునఁ గొన్ని ధాతువులకుఁ గ్విప్ప్రత్యయము వచ్చును.

రత్న - ముష్ = రత్నముట్ (రత్నాని ముష్టాతీతి)

ప్ర + వృష్ = ప్రావృట్ (చూ. నూ. ౬౮౮ క.) (ప్రకర్షం వర్షతీతి)

(ఖ) ధృష్, స్నిహ్, ధాతువుల క్విబంతరూపము లీ క్రిందివిధమున నిపతితములు. (వీనికి 'క్విన్' అని కొముది)

ధృష్ - క్విప్ = దధృక్

స్నిహ్ - క్విప్ - ఉష్ణిక్

(గ) 'ద్రుహకుఁ గర్తృర్థమునఁ గ్విప్ప్రత్యయమును, 'హ' కారమునకు 'క' కారమును, 'ద' కారమునకు ధత్వమును వచ్చును.

మిత్రధ్రుక్ = మిత్రద్రోహి

౨౯౭. 'న్య' పద ముపపదముగాఁ గల నెంఱ (చంపు) ధాతువునకు 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

న్య - శంస్ - అ = న్యశంసుఁడు (కూర్కఁడు)

(క) క ర్తృర్థమునఁ గొన్ని ధాతువులకు 'అన' ప్రత్యయము వచ్చును. కొన్నింటికి 'అ' ప్రత్యయమును బహుళముగా ఉపధాద్భిగమును వచ్చును.

సహా + అన = సహానుఁడు,

కుత్స్ + అ = కుత్సఁడు

గోహా + అ = గోహాము (సక్షత్రము),

గ్రాహా + అ = గ్రాహము (మొసలి)

స్వయం గ్రాహము = స్వయముగా ప్రహించుట.

౨౯౮. సర్వ, కూల, అభ్ర, కరీష, శబ్దము లుపపదములుగాఁగల 'కష' ధాతువు నకు అ(ఖచ్) ప్రత్యయమును, ఉపపదమునకు 'మ' కారాగమమును వచ్చును.

సర్వంకషము, కూలంకషము, అభ్రంకషము, కరీషంకషము

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇక్' ప్రత్యయము :

మాంసాశిక్, నిష్కాశిక్, వినాశిక్, ప్రణాశిక్ (మా. నూ. ౨౯౪)

విలాశిక్, ఆశాశిక్, ఉపగూహిక్ (మా. నూ. ౨౯౬)

(క) ఈ క్రింది ధాతువుల రూపవిశేషములను బరికించునది :

గ్రహా + ఆలు = గ్రహానుభువు (గ్రహానుభువు అనగాను.)

స్పృహా + ,, = స్పృహయానుభువు

గ్రసా + ఇష్టా = గ్రసిష్టావు

సహా + ఇష్టా = సహిష్టావు

అభి, లష్ - ఉక, అన = అభిలాషుకము, అభిలషణము

భాస్ - వర, ఉగ = భాస్వగము, భాసురము

వి, కన్ - వర = వికస్వరము

నశ్ - వర = నశ్వరము

అ, శంస్ - ఉ = ఆశంసువు

హింస్ - గ, అక = హింసము, హింసకము

కాశ్ - వర = కాశ్వరుఁడు

భూష్ - అన = భూషణుఁడు

రుష్ - ,, = రోషణుఁడు

ఇష్ (ఇష్టపడు) ఛు = ఇచ్ఛువు

వృష్ ఉక = వార్షికము

ధృష్ సు (క్ను) = ధృష్టావు

(ఖ) గ్రహాధాతువునకుఁ గ ర్తృర్థమున 'ఇక్' ప్రత్యయము వచ్చును.

గ్రాహిక్ (పల్లవగ్రాహిపాండిత్యమ్ మొ)

తుకామ, తుమనః ప్రత్యయములు :

గర్హ - గర్హయితుకాముడు, గర్హితుకాముడు

స్పృహ - స్పృహయితుకాముడు

గ్రహ - గ్రహితుకాముడు (చూ. నూ. ౨౦౭)

గాహ - గాహితుకాముడు, గాఢుకాముడు

గుహ - గూహితుకాముడు; గోఢుకాముడు (చూ. నూ. ౨౦౮)

సహ = సహితుకాముడు, సోఢుకాముడు

ద్రుహ = ద్రోహితుకాముడు, ద్రోగ్ధుకాముడు, ద్రోఢుకాముడు (చూ. నూ. ౨౧౧)

నశ్ = నశితుకాముడు, సంస్థుకాముడు

అకర్మక ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము :

ఆసితుడు అన్విషితము (అను+ఇష్) వికసితము, విలసితము, కుత్సితుడు, ఉచ్ఛ్విసితుడు, వాసితము.

(క) 'శ్వస'కు ఇకారాగమములేకయుఁ బ్రయోగము గాన వచ్చుచున్నది.
నవిశ్వసే దవిశ్వస్తం

(ఖ) ఈ క్రింది ధాతువుల రూపములు యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

ఇష్ - త = ఇష్టము

కష్ - ,, = కష్టము

కృష్ ,, = కృశుడు (సోపసర్గ మేని ప్రకృశితుడు, మొ)

క్లిష్ ,, = క్లిష్టుడు, క్లిశితుడు

గాహ - త = గాఢము

త్రస్ ,, = త్రస్తము

ధృష్ ,, = ధృష్టుడు (అవినీతుడు) ధర్షితుడు (బలాత్కృతుడు)

ఆ, యస్ ,, = ఆయస్తుడు

ముహ్ ,, = ముగ్ధుడు, మూఢుడు

హృష్ ,, = హృష్టుడు, హృషితుడు

నశ్ ,, = నష్టము, ప్రనష్టము (చూ. నూ. ౨౦౪)

వృష్ ,, = వృష్టము

త్వష్ ,, = త్వష్టుడు; (త్వషితుడు తారకాద్యంతర్గతము)

జుష్ ,, = జుష్టము

స్నిహ్ ,, = స్నిగ్ధుడు, స్నిఢుడు (స్నేహితపదము తారకాద్యంతర్గతము)

ప్లష్ ,, = ప్లష్టము, ప్లషితుడు

రుష్ ,, = రుష్టుడు, రుషితుడు

భ్రంశ్ ,, = భ్రష్టుడు

ధ్వంస్ ,, = ధ్వస్తము

అశ్ ,, = అష్టము (వ్యాప్తము; అశగా)

ప్రధ్వస్తము (౭౫ నూ. ఘ)

కర్తృగమున భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు

అశ్	(భుజించు)	=	అశిష్యత్
శాస్		=	శాసిష్యత్
భాష్		=	భాసిష్యమాణుడు
గ్రహ్		=	గ్రహిష్యత్ (చూ. నూ. ౨౦౭)
సహ్		=	సహిష్యమాణము

(క) స్యత్, స్యమాన ప్రత్యయములు పరమగునేని గాహ, గుహ, ద్రుహ, ముహ, స్నిహ, నశ, క్లిశ, అశ, (అశూ) ధాతువులకు 'ఇ' కారాగమము వికల్పముగా వచ్చును.

(ఖ) స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ' కారాగమము రానిపక్షమున గాహ, గుహ, ద్రుహ, ముహ, స్నిహ, ధాతువుల 'హ' కారమునకు 'క' కారమును, 'గ' కారమునకు 'ఘ' కారమును, దకారమునకు 'ధ' కారమును వచ్చును.

గాహ్	-	స్యమాన	=	గాహిష్యమాణుడు, ఘోక్ష్యమాణుడు
గుహ్	-	స్యత్, స్యమాన	=	గుహిష్యత్, ఘోక్ష్యత్, గూహిష్యమాణుడు, ఘోక్ష్యమాణుడు,
ద్రుహ్	,		=	ద్రోహిష్యత్, ద్రోక్ష్యత్
ముహ్	స్యత్		=	మోహిష్యత్, మోక్ష్యత్
స్నిహ్	,		=	స్నేహిష్యత్, స్నేక్ష్యత్
నశ్	,		=	నశిష్యత్, నంక్ష్యత్
క్లిశ్	,		=	క్లేశిష్యత్, క్లేక్ష్యత్
అశ్	,		=	అశిష్యమాణము, అక్ష్యమాణము

౨౯౯. దంశ, అస, వస, శస, శాస, మిహ ధాతువులకు. గరణార్థమున 'త్ర' ప్రత్యయము వచ్చును. అప్పుడు 'ఇ' కారాగమము రాదు. 'మిహ' కు 'త్ర' ప్రత్యయము పరమగునేని గుణమును 'హ + త్ర' లకు 'ఢ్ర' పర్ణమును వచ్చును.

దంశ్	+ త్ర	=	దంష్ట్రా (దశ్యతే అసమా)		
అస్	,	అస్త్రము	శస్	,	శస్త్రము
వస్	,	వస్త్రము	శాస్	,	శాస్త్రము
మిహ్	+ త్ర	=	మేఢ్రము, (మిహ్యతే అనేన)		

(క) దంష్ట్రాశబ్దము స్వభావముచే స్త్రీలింగము.
కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము.
అశ్యమానము, ముష్యమాణము, హింస్యమానుడు, వస్యమానము, గర్హ్యమాణము, కుత్స్యమానము.

300. 'గ్రహ' ధాతువునకు యమాన, త, తి, ప్రత్యయములు పరమగు నేని రేఫము నకు 'ఋ' కారము వచ్చును.

గ్రహ్ + యమాన = గ్రహ్యామాణము

301. 'దంశ' ధాతువునకు 'యమాన' ప్రత్యయము పరమగునేని వికల్పముగా అనుస్వారమునకు లోపమగును.

(క) 'శంస'కు 'యమాన' త, తి, ప్రత్యయములు పరమగునేని నిత్యముగా ననుస్వార లోప మగును.

దంశ్ + యమాన = దశ్యమానము; దంశ్యమానము

శంస్ ,, ,, = శస్యమానము - ప్రశస్యమానము

302. "శాస" ధాతువునకు యమాన, త, తి, య, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'శాస్' యొక్క 'ఆస్' నకు 'ఇష్' ఆదేశ మగును.

శాస్ + యమాన - శిష్యమాణుడు

కర్మార్థక 'త' ప్రత్యయము;

గర్హితము, ఆశాసితము, హింసితుడు, వసితము, స్పృశితము, గవేషితము, ప్రేషితము, ఆశంసితుడు, కుహితుడు, గృహీతము (చా. నూ. 300-2౨౭) శిష్టము (చా. నూ. 30౨)

శాసిత మనియబడు గలదు. 'సుశాసితా స్త్రీ' హితోపదేశము.

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని రూపములు యధా ప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

గ్రస్ - త = గ్రస్తము

ఘుష్ ,, = ఘుష్టము, ఘుషితము

ఘృష్ ,, = ఘృష్టము

ముష్ ,, = ముష్టము, ముషితము

దంశ్ ,, = దస్తము, దంశితము

సహ్ ,, = సోఢము, సహితము

అస్ ,, = అస్తము, నిరస్తము, అసాస్తము, వ్యత్యస్తము, అభ్యస్తము.

గుహ్ ,, = గూఢము

మిహ్ ,, = మీఢము

మృష్ ,, = మృషితుడు, మర్షితుడు

స్పృశ్ ,, = స్పృష్టము, స్పృశిపము

పరి, బృహ్ ,, = పరిబృఢుడు (రూ) పరివృఢుడు (వబయోరభేదః)

దృహ్ ,, = దృఢము

ద్రుహ్ ,, = ద్రుగ్ము, ద్రూఢము

ప్ర, శంస్ ,, = ప్రశస్తము; ప్రశస్తుడు (చూ. నూ. ౩౦౧ కి.) (ప్రశంసితుడు అనియుఁ గలదు. “వేదాది సమస్త వాఙ్మయములయందుఁ బ్రశంసితుడైన వాడు” (భారతము)

వి, శస్ ,, = విశస్తుడు, (అవినీతుడు), విశసితుడు (హింసితుడు)

కర్మార్థక భవిష్యత్కాలమున ‘స్వమాన’ ప్రత్యయము.

గ్రహ్ - స్వమాన = గ్రహిష్యమాణము (చూ. నూ. ౩౦౦)

ఆ, శాస్ ,, ఆశాసిష్యమాణము

స్పృహ్ ,, స్పృహయిష్యమాణము

సహ్ ,, సహిష్యమాణము

అర్హశక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ ప్రత్యయములు.

య :— ఆశ్యము, దంశ్యము, భ్రంశ్యము, గవేష్యము, వాస్యము, నాశ్యము (నశ్యము అసాధువు కానీ “యద్భ్రంశ్యం తన్నశ్యం” అనుచో ‘నశ్య’ పదము వ్యవహృతమై యున్నది.) శిష్యుడు (చూ. నూ. ౩౦౨) మృష్యము (చూ. నూ. ౧౬౮) స్పృహ్యము వ్రేష్యుడు (ప్ర) + (ఇష్+య) = ఏష్య (ప్రేష్యుడు (ప్రేష్+య) అన్వేష్యుడు (అను + ఇష్).

(క) ‘జుష’కు ఉపధాగుణము రాదు.

జుష్యము.

(ఖ) వృష, గుహ, ధాతువులకు ‘య’ ప్రత్యయము పరమగునేని, ఉపధాగుణము వికల్పము.

వర్ష్యము, వృష్యము, గోహ్యము, గుహ్యము.

(గ) ‘శంస్’ కు ‘య’ ప్రత్యయము పరమగునేని వికల్పముగా అనుస్వారము లోపించును.

ప్రశస్యము - ప్రశంస్యము.

(ఘ) ‘సహ’కు ఉపధాదీర్ఘము రాదు.

సహ్యము.

(జ) భావార్థమునను గొన్ని యెడల ‘య’ ప్రత్యయము గన్పట్టును.

హాస్యము = లాస్యము

తవ్య :— భాషితవ్యము, ప్రశంసితవ్యుడు.

దంశ్ - దంశయితవ్యము, దంష్టవ్యము.

గ్రహ్ - గ్రహీతవ్యము.

గాహ్ - గాహితవ్యము, గాఢవ్యము.

గుహ్ - గూహితవ్యము, గోఢవ్యము.

సహ్ - సహితవ్యము, సోఢవ్యము.

క్లిశ్ - క్లేశితవ్యము, క్లేష్టవ్యము.

రుష్ - రోషితవ్యము, రోష్టవ్యము.

- అను + ఇష్ - అస్వేషితవ్యము, అస్వేష్టవ్యము.
- ద్రుష్ - ద్రోహితవ్యము, ద్రోగ్వ్యము, ద్రోఢవ్యము.
- ముష్ - మోహితవ్యము, మోగ్వ్యము, మోఢవ్యము.
- స్మిష్ - స్నేహితవ్యము, స్నేగ్వ్యము, స్నేఢవ్యము.
- అశ్ - అశితవ్యము, అష్టవ్యము.
- నశ్ - నశితవ్యము, నష్టవ్యము.

అనీయః— ఆశంసనీయము, ప్రశంసనీయము, దంశనీయము, గర్హణీయము, గూహనీయము, ప్రధర్షణీయముఁడు, మహనీయము, స్పృహణీయము (చూ. నూ. ౨౫౫) మొ.

ఈషత్, 'సు, దుస్' వీనికీఁ బరమైన ధాతువులకు 'అ' ప్రత్యయము.

దుర్గ్రహము, సుగ్రహము. దుర్గ్రసము, సుగ్రసము. మొ.

కానీ "అంతిపురంబుల్ సుదు | గ్రాహంబుల్" అని ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునఁ ప్రయోగము గలదు.

(క) దుర్గ్రాహ్యము, సుగ్రాహ్యము, ఇత్యాదు లసాధువులు. కానీ "దుర్గ్రాహ్యత్వా స్మృపతి మనసాం నైక భావాశ్రయాణాం" అని హితోపదేశమునఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.

(ఖ) ఈషదాదులకుఁ బరమైన శాస, ధృష, మృష ధాతువులకు అన (యుచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

దుశ్శాసనుఁడు - సుశాసనుఁడు; దుర్ధర్షణుఁడు - సుధర్షణుఁడు.
దుర్మర్షణుఁడు - సుమర్షణుఁడు.

'అవశ్యం' శబ్దమునకు :

అవశ్యగ్రాహ్యము, అవశ్యగ్రహీతవ్యము, అవశ్యగ్రహణీయము.

భావార్థమున త, తి, అన, అ, ఆ, ఇకా ప్రత్యయములు.

తః— సమిహితము, భషితము, హేషితము, (రూ), హ్రీషితము, బృహితము.

తిః— ఇష్టి, నష్టి, వృష్టి, శిష్టి (చూ. నూ. ౩౦౨) ప్రశస్తి (చూ. నూ. ౩౦౧) ప్రకాస్తి, మృష్టి, హృష్టి, శుష్టి, ప్లష్టి, రుష్టి, ఆస్తి, ఉపాస్తి, గృహీతి, (చూ. నూ. ౩౦౦-౨౦౭) నిగృహీతి, విగృహీతి, అష్టి, వ్యష్టి, సమిష్టి.

(క) 'అను' పూర్వకమగు 'ఇష్'కు ఇచ్ఛార్థముకన్న భిన్నార్థమున 'అనా' ప్రత్యయము వచ్చును. 'తి' ప్రత్యయము రాదు.

అను - ఇష్ + అనా = అస్వేషణా.

(ఖ) 'పరి'పూర్వక మగు 'ఇష్' ధాతువునకు 'అనా' ప్రత్యయము వికల్పము.

పర్యేషణా, వికల్పపక్షమున 'తి' ప్రత్యయము పరిష్టి.

అనః— దంశనము (రూ) దశనము (ప్రహోదరాది ఆకృతిగణ మగుట దీని నందుఁ జేర్చి బిందు లోపమును జెప్పిరి) భ్రంశనము, విశసనము, ప్రేషణము, ఉపగూహనము. (చూ. నూ. ౨౦౬)

నిష్కాసనము, నిబర్హణము, బృహహణము, హేషణము (రూ) ప్రహేషణము, ఓషణము (ఉపోణణము), భషణము, శ్వసనము, శాసనము, నశనము, ప్రణశనము, మొ.

(క) కొన్నింటికిఁ గరణాధికరణార్థములందును అన ప్రత్యయము :

భూషణము (భూష్యతే అనేన), శ్వసనము, (శ్వసిత్యనేన), మేహనము (మిహ్యతే అనేన), ఆసనము (ఆసీదం త్యతేతి)

అనా:— గవేషణా, కుహనా (చూ. నూ. ౨౦౫) ఆసనా

అ:— అక్ + అ = ఆశము, ప్రాశము

శ్వస్ = శ్వసము, ఉచ్ఛ్వాసము

నశ్ = నాశము, ప్రణాశము

లస్ = లాసము, ఉల్లాసము, విలాసము

నిర్, ఆస్ + ,, = నిరాసము, అభ్యాసము

ప్రేష్, - ,, ప్రేషము

ప్ర + (ఇష్+అ) ఏష = ,, ప్రైషము

మిష్ ,, ,, మేషము, నిమేషము, ఉన్మేషము.

సం, ఘృష్ ,, సంఘర్షము

వృష్ ,, వర్షము

ఉప, గుప్ ,, ఉపగూహము (చూ. నూ. ౨౦౬)

ద్రుప్ ,, ద్రోహము మొ.

(క) ౧౦౯ నూత్రమున బహుళగ్రహణముచే నీ క్రింది ధాతువుల కుపధాదీర్ణము రాదు.

విరహము, ఆగ్రహము, విగ్రహము, గ్రహము మొ.

(ఖ) అధోనిర్దిష్టార్థములందుఁ దత్తమపసర్గపూర్వక మగు 'గ్రహ' ధాతువునకు అ (ఘృష్) ప్రత్యయము పరమగుచో నిత్యముగా దీర్ణమువచ్చును.

ఉద్గ్రాహము (ఉగ్రము) అవగ్రాహము (అభిభవము)

నిగ్రాహము (బాధ) (పరాభవాగ్రమున దీర్ణమురాదు; నిగ్రహము)

(గ) 'ని' పూర్వక 'కష' ధాతువునకుఁ గరణార్థమున అ (ఘృష్), (అప్) ప్రత్యయమును, వికల్పముగా నుపధాదీర్ణమును వచ్చును.

నికాషము - నికషము = సానరాయి.

(ఘ) కొన్ని యెడల గర్త్రార్థమునను, గర్మార్థమునను, 'అ' ప్రత్యయమగును.

స్నేహకోటి = స్నేహితకోటి. (ఇట స్నేహపదము కర్త్రార్థకము)

శేషము = మిగిలినది (మందాకిన్యాః పయశ్శేషం = శిష్యతే ఇతిశేషః)

అని మల్లినాథనూరి (కర్మార్థకము)

అ:— కుత్సా, గర్హా, భూషా, హేషా (రూ. ప్రహేషా) ఆశంసా, ప్రశంసా, కళిహా, స్పృహా.

(క) 'ఇషకు' 'ఆ' ప్రత్యయము సగమగుచో 'ష' కారమునకు 'చ్చ' ప్రత్యయ మా దేశమగును.

ఇష్ + ఆ = ఇచ్చ + ఆ = ఇచ్చా

(ఖ) తృష, రుష, ధాతువులకు భావార్థమున క్విప్రత్యయము వచ్చును.

తృట్, రుట్ (చూ. నూ. ౨౦౦క.)

ఇకా :— ఆసికా, గ్రాహికా

ప్రే రణ ము

హస్ - హాసయిత్వ

నశ్ - నాశయిత్వ, వినాశకుడు, నాశనము, ప్రణాశనము, మొ.

(క) కర్తృకమున 'అన' ప్రత్యయము.

వి, నాశనుడు

(ఖ) నశ్, శాస్, ధాతువుల ప్రేరణరూపములు స్వార్థమందును బ్రయోగము లందుఁ గనవచ్చును.

శ్లో॥ ధ నేన మదవృద్ధిః స్యా స్మదేనస్మృతినాశనమ్

స్మృతినాశా ద్భుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి.

సర్వవేదాంతసిద్ధాంతసారసంగ్రహము. ౩౬ శ్లో.

ఇట నాశనపదము నాశ పర్యాయము.

పాకశాసనుడు (పాకం శాస్త్ర) సుశాసితా సుశాసితాస్త్రీ మొ.

క్లిష్ - క్లేశయిత్వ

ముహ్ - మోహయిత్వ

(ఖ) గుహ'కు ఉపధాచ్ఛ్రిము వచ్చును.

గుహ్ - గూహయిత్వ

యజ్జంతము

ముహ్ - యజ్ - (మోముహ్య) + అమాన = మోముహ్యమానము

లస్ - యజ్ - (లాలస్య) + , లాలస్యమానము

(క) యజ్జుగంతము.

లాలస్ + ఆ = లాలసము, (కర్తృకము)

భావార్థమున 'ఆ' ప్రత్యయము, లాలస్య + ఆ = లాలసా

(క) 'దంశ'కు గర్హార్థమున 'యజ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

దంశ్ - యజ్ - (దందశ్య) + అమాన = దందశ్యమానము

(గర్హితముగాఁ గొఱుకునది)

(ఖ) యజ్జంతమగు 'దంశ'కుఁ దాచ్ఛ్రిల్యార్థమున 'ఊక' ప్రత్యయము వచ్చును.

దందశ్య + ఊక = దందశూకము

సన్నంతము

జిఘ్ - జిఘ్ (జిఘ్) + ఉ = జిఘ్కుళు
 యమాన = జిఘ్కుళ్యమాణము
 త = జిఘ్క్వితము
 ఆన, ఆ = జిఘ్కుణము, జిఘ్క్వా
 ఊష్మాతధాతుప్రకరణము సమాప్తము

౧౫. క్షకారాంత ధాతుప్రకరణము

౧. ఈక్ష = చూచు	౮. భిక్ష = భిక్ష మెత్తు
౨. ఉక్ష = తడుపు	౯. రక్ష = పాలించు
౩. ఆ, చక్ష = చెప్పు (చక్షిజ్)	౧౦. రూక్ష = కోసించు
౪. జక్ష = భక్షించు	౧౧. లక్ష = చూచు
౫. తక్ష = చెక్కు (తక్షూ)	౧౨. శిక్ష = నేర్చు
౬. దీక్ష = దీక్షవహించు	౧౩. కాంక్ష = కోరు (కాక్షి)
౭. భక్ష = భక్షించు	౧౪. మోక్ష = వదలు

౧౫. ధుక్ష = రాజవేయు.

౧. పరస్మైపదములు

ఉక్ష	+ అత్ = ఉక్షత్
తక్ష (తక్ష, తక్షువ్)	,, తక్షత్, తక్షువత్
కాంక్ష	,, కాంక్షత్
రక్ష	,, రక్షత్
జక్ష	,, జక్షత్

౨. ఆత్మనేపదములు

ఈక్ష (ఈక్షమ్)	ఆన = ఈక్షమాణుఁడు; ప్రేక్షమాణుఁడు
చక్ష	,, = చక్షాణుఁడు, వ్యాచక్షాణుఁడు
దీక్ష (దీక్షమ్)	,, = దీక్షమాణుఁడు
భిక్ష (భిక్షమ్)	,, = భిక్షమాణుఁడు
శిక్ష (శిక్షమ్)	,, = శిక్షమాణుఁడు
ధుక్ష (ధుక్షమ్)	,, = ధుక్షమాణము

౩. ఉభయపదములు

మోక్ష (మోక్ష, మోక్షయ్, మోక్షయమ్) అత్, ఆన = మోక్షత్, మోక్షయత్, మోక్షయమాణుఁడు

భక్ష (భక్షయ్, భక్షయమ్) ,, ,, = భక్షయత్, భక్షయమాణుఁడు

రూక్ష (రూక్షయ్, రూక్షయమ్) ,, ,, = రూక్షయత్, రూక్షయమాణుఁడు

లక్ష (లక్షయ్, లక్షయమ్, లక్షమ్), ,, ,, = లక్షయత్, లక్షయ మాణుఁడు,

లక్షమాణుఁడు.

అక, తృ, ప్రత్యయములు

తిక్షకుఁడు, రక్షకుఁడు, శిక్షకుఁడు, భక్షకుఁడు, మొ.

(క) 'చక్ష' ధాతువునకు ఆన, అన (తాచ్ఛీలికము) ప్రత్యయములు దక్క నన్య ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఖ్యా' ధాతు వాదేశమగును. ఆ రూపములును, "ఖ్యా" ధాతురూపములును, దుల్యము లగుట నుదాహరింపబడవు.

౧౯౩ సూత్రముచే 'ఇ' కారాగమము.

శిక్షిత్, రక్షిత్, ఈక్షిత్.

(క) 'తక్షకు' ఇకారాగమము వికల్పము.

౩౦౩. తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'తక్ష' యొక్క కకారమునకు లోపము వచ్చును.

తక్షిత్ - తప్టు.

౩౦౪. త, తి, తప్ప మిగిలిన తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని రూక్ష, భక్ష, ధాతువులకు నిత్యముగా, లక్ష, మోక్ష, ధాతువులకు వికల్పముగా 'అయ్' ఆగమము వచ్చును.

రూక్షయిత్; భక్షయిత్; లక్షయిత్ - లక్షిత్; మోక్షయిత్; మోక్షిత్

౧౯౦ సూత్రముచే 'అ' ప్రత్యయము.

రూక్షము, (రూక్షయతీతి) మొ. రూక్షవీక్షణములు.

భక్షము (భక్షయతీతి) బ్రాహ్మః సర్వభక్షః మొ.

దంశము (దశతీతి)

(క) కర్మార్థమునందును 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

భక్షము (భక్యతే ఇతి) = భక్యము. (సంస్కృతం భక్షాః అని పాణినినూత్రము)

తాచ్ఛీల్యార్థమున 'ఇకా' ప్రత్యయము.

ఆకాంక్షికా, ప్రతీక్షికా, సర్వభక్షికా..

(క) ఈ క్రింది ధాతువులకు విశేషముఁ బరికించునది.

భిక్ష - ఉ - ఆక (సాకక) = భిక్షువు, భిక్షాకుఁడు
వి, చక్ష - అన = విచక్షణుఁడు

తు కామ, తుమనః ప్రత్యయములు.

ఈక్షితుకాముఁడు, ఈక్షితుమనసుఁడు
తక్షితుకాముఁడు, తష్టుకాముఁడు (చూ. నూ. ౩౦౩)
భక్షయితుకాముఁడు, భక్షయితుమనసుఁడు
లక్షయితుకాముఁడు, లక్షితుకాముఁడు

కర్తృర్థమున 'త' ప్రత్యయము.
దీక్షితుఁడు, రూక్షితము మొ.
ప్రదీక్షితుఁడు (౨౫. నూ. ప్ర.)

కర్తృర్థమున భవిష్యత్కాలమున స్యత్, స్యమాన, ప్రత్యయములు.
భక్షయిష్యత్, భక్షయిష్యమాణము, తక్షిష్యత్, తక్ష్యత్.
శిక్షిష్యమాణుఁడు

కర్మార్థమున 'యమాన' ప్రత్యయము.
పరీక్ష్యమాణము, భక్ష్యమాణము, క్షత్యమాణము, మోక్ష్యమాణము

కర్మార్థమున 'త' ప్రత్యయము.
ఈక్షితము, శిక్షితము, ఉక్షితము, ప్రోక్షితము ధుక్షితము.

(క) 'తక్ష'కు త, తి, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఇ'కారాగమము రాదు.
తప్తము (చూ. నూ. ౩౦౩)

అర్హ, శక్యాద్యర్థములందు య, తవ్య, అనీయ, ప్రత్యయములు.
య :— భక్ష్యము, వీక్ష్యము, ఆకాంక్ష్యము, రక్ష్యము.

(క) భావార్థమునను గొన్నియెడల 'య' ప్రత్యయ మగపడును.
రక్ష్యము (కృషిగోరక్ష్యవాణిజ్యం వైశ్యం కర్మ స్వభావజమ్)
తవ్య :— శిక్షతవ్యము, భక్షితవ్యము, లక్షయితవ్యము, లక్షితవ్యము
అనీయ :— శిక్షణీయుఁడు, రక్షణీయుఁడు, తక్షణీయము

ఈవత్, సు, దున్ వీనికిఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయము.
దుర్లక్షము, దుర్నిరీక్షము, దుశ్శిక్షము

(క) దుర్నిరీక్ష్యుఁడు, దుష్ప్రీక్ష్యుఁడు మొదలగునవి యసాధువులు.
'అవశ్యం' శబ్దమున :
అవశ్యభక్ష్యము, అవశ్యభక్షణీయము, అవశ్యభక్షయితవ్యము

భావార్థమున త, తి, తిన, అనా, అ, ఆ, న, ఇకా ప్రత్యయములు.

త:— వీక్షితము; కాంక్షితము

తి:— తష్టి (చూ. నూ. ౩౧౩)

అన:— అక్షణము, భక్షణము, జక్షణము, వీక్షణము, ప్రోక్షణము, సంఘక్షణము

అనా:— అక్షణా

అ:— రూక్షము, నౌక్షము, మౌ.

ఆ:— ఈక్షా, శిక్షా, కాంక్షా, దీక్షా, భిక్షా మౌ.

న:— రక్షణము.

ఇకా:— భిక్షికా మౌ.

ప్రే రణ ము

ఈక్ష - ఈక్షయిత్య

(క) ఈ విధముగానే యిందలి ధాతువులకు 'అయ్' ఆగమము వచ్చును. యజ్ఞంత నన్నంతములు వ్యవహారస్థములు గాన రావు.

క్షకారాంత ధాతుప్రకరణము సమాప్తము.

౧౬. నామధాతు ప్రకరణము

౩౦౫. 'అది తనకుఁ గావలయును' అను నర్థమునఁ గర్తృర్థమున సుబంతమునకు 'కామ్యత్' (కామ్యచ్ + శత్య) ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.

పుత్రకామ్యత్ (పుత్రుఁడు తనకుఁ గావలె ననుకొనుచున్న)

యశస్కామ్యత్ (యశస్సు తనకుఁ గావలె ననుకొనుచున్న)

హితకామ్యత్ (హితము ")

(క) వికల్ప వక్షమునఁ బైయర్థమునఁ బైవిధమున వాక్యముండును.

(ఖ) భావార్థమున 'కామ్యా' ప్రత్యయ మగును.

పుత్రకామ్యా, యశస్కామ్యా (చూ. నూ. ౩౧) హితకామ్యా

పుత్రకామేష్టి; అనుట దుష్టముగాదు; కాని పుత్రకామ్యేష్టి అనుట యుక్తరము.

౩౦౬. ఉపమానములైన అజంత, హలంత కర్తృవాచక పదములకుఁ గర్తృర్థమున వర్తమాన, భూత, భవిష్యత్కాల, భావార్థములందు ఆచారార్థమునఁ గ్రమముగా యమాన, యిత, యిష్యమాణ, యిత ప్రత్యయములు వికల్పముగా వచ్చును. ఈ ప్రత్యయములు పరమగునేని పూర్వార్థమునకు దీర్ఘమును, 'ఋ'కారాంతముల 'ఋ'కారమునకు 'రీ' ఆదేశమును "స" కారాంతముల "స" కారమునకు వికల్పముగా లోపమును వచ్చును. ఇవి క్యజ్ఞంతము లందురు.

వర్తమానము:— మూర్భ+యమాన=మూర్భాయమాణుఁడు (మూర్భ ఇవాచరణ)

భూతము:— మూర్భ+యిత=మూర్భాయితుఁడు

భవిష్యత్: — మూర్ఖ + యిష్యమాణ = మూర్ఖాయిష్యమాణుడు

భావార్థము: — మూర్ఖ + యిత = మూర్ఖాయితము

జ్ఞోలాయమాన మానసుడు మొదలగునవి యిట్లే గ్రహింపవలెను.

- ” కపి + యమాన = కపీయమానుడు
- ” ” యిత = కపీయితుడు
- ” ” యిష్యమాణ = కపీయిష్యమాణుడు
- ” ” యిత = కపీయితము
- ” గురు + యమాన = గురూయమాణుడు
- ” ” యిత = గురూయితుడు
- ” ” యిష్యమాణ = గురూయిష్యమాణుడు
- ” ” యిత = గురూయితము
- ” పితృ + యమాన = పిత్రీయమాణుడు
- ” ” యిత = పిత్రీయితుడు
- ” ” యిష్యమాణ = పిత్రీయిష్యమాణుడు
- ” ” యిత = పిత్రీయితము
- ” విద్వాన్ + యమాన = విద్వాయమానుడు, విద్వస్యమానుడు మొ.
- ” యశన్ ” యశాయమానుడు, యశస్యమానుడు ”

(క) ఓజన్, అప్పరన్, శబ్దముల సకారమునకు నిత్యముగా లోపమువచ్చును.

- ఓజన్ + యమాన = ఓజాయమానుడు మొ.
- అప్పరన్ ” అప్పరాయమాణా ”
- లోహిత ” లోహితాయమానము ”
- శ్యామ ” శ్యామాయమానము ”
- దుఃఖి ” దుఃఖియమానుడు ”
- సుఖి ” సుఖియమానుడు ”
- హర్ష ” హర్షాయమాణుడు ”
- గర్వ ” గర్వాయమాణుడు ”
- మూర్ఖ ” మూర్ఖాయమాణుడు ”
- నిద్రా యమాన నిద్రాయమాణుడు మొ.
- కృపా ” కృపాయమాణుడు ”
- ధూమ ” ధూమాయమానుడు ”
- కరుణా ” కరుణాయమానుడు ”

(ఖ) యశన్, ఓజన్ మొదలగు శబ్దములకు యశస్వీ, ఓజస్వీ అను మతు బర్ధములను జెప్పుకొన వలెను. మూర్ఖాదిశబ్దములు ‘ఆ’ కారాంతములేకావున దీర్ఘములను క్రిలేదు. మతుబర్ధముకొఱ కిదుదాహృతములు.

(గ) ఆ, ఈ, ఊకారాంత శబ్దములందు మార్పేమియును రాదు.

అ :— కాంతాయమానుఁడు (కాంతా ఇవ ఆచరణ)

ఈ :— తరుణీయమానుఁడు (తరుణీ ఇవ ఆచరణ)

ఊ :— వఘాయమానుఁడు (వఘారి వాచరణ)

(ఘ) కుమారాయిత శక్తిశాలి, భద్రాయితమూర్తి, పురుషాయితము, లీలాయితము, వీరాయితము మొదలగునవి దీని వలననే సిద్ధములు.

(జ) వికల్ప పక్షమున మూర్ఖ ఇవ ఆచరణ లేక మూర్ఖునివలె నాచరించువాఁడు, అను విధమున వాక్యముండును.

(చ) ఈ ప్రకరణమున వర్తమాన.భూత, భవిష్యద్భావ ప్రత్యయములు మాత్రమే చూపబడినవి. మిగిలిన ప్రత్యయములు పయోగములఁ గానరావు.

302. అజంత ప్రాతిపదికములకు ఆచారార్థమునఁ గర్తృర్థమున వర్తమాన, భూత, భవిష్యత్కాల, భావార్థములందుఁ గ్రమముగా అత్, ఇత, ఇష్యత్, ఇత ప్రత్యయములు వికల్పముగా వచ్చును. ఈ ప్రత్యయములు పరమగునేని ప్రాతిపదికాంతస్థమగు 'అ' కారమునకు లోపమును ఇ, ఈ, లకును ఉ, ఊ, లకును ఋ, కారమునకును గ్రమముగా అయ్, అవ్, అర్, ఆదేశములును వచ్చును. ఇత, ఇష్యత్, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆ' కారాంతముల 'ఆ' కారమునకు లోపమగును. వీని నాచారక్విబంతము లందును.

అకారాంతములు :— కృష్ణ+అత్ = కృష్ణత్ (కృష్ణ ఇవ ఆచరణ)

„ ఇత = కృష్ణితుఁడు

„ ఇష్యత్ = కృష్ణిష్యత్

„ ఇత = కృష్ణితము

ఆకారాంతములు :— మాలా + అత్ = మాలాత్ (సంధి) (మాలా ఇవ ఆచరణ)

మ. యనునాద్యంగము కృష్ణభూమదిలము (భౌస్కర రామాయణము)

మాలా+ఇత = మాలితము

„ ఇష్యత్ = మాలిష్యత్

„ ఇత = మాలితము

ఇకారాంతములు :— హరి + అత్ = హరియత్ (హరి రివ ఆచరణ)

„ ఇత = హరియితుఁడు

„ ఇష్యత్ = హరియిష్యత్

„ ఇత = హరియితము

ఈకారాంతములు :— శ్రీ + అత్ = శ్రీయత్ (శ్రీరివ ఆచరణ)

„ ఇత = శ్రీయితుఁడు

„ ఇష్యత్ = శ్రీయిష్యత్

„ ఇత = శ్రీయితము

ఉకారాంతములు :— గురు + అత్ = గురవత్ (గురురివ ఆచరణ)
 ,, ఇత్ = గురవితుఁడు
 ,, ఇష్యత్ = గురవిష్యత్
 ,, ఇత = గురవితము

ఉకారాంతములు :— వధూ + అత్ = వధవత్ (వధూ రివ ఆచరణ)
 ,, ఇతి = వధవితుఁడు
 ,, ఇష్యత్ = వధవిష్యత్
 ,, ఇత = వధవితము

ఋకారాంతములు :— పితృ + అత్ = పితగత్ (పితేవ ఆచరణ)
 ,, ఇత = పితరితుఁడు
 ,, ఇష్యత్ = పితరిష్యత్
 ,, ఇత = పితరితము

(క) వికల్పపక్షమున కృష్ణ ఇవ ఆచరణ ఇత్యాదు లూహ్యములు.

30౮. అభూత, తద్భావార్థమున (చ్విప్ర)త్యయార్థము) వర్తమాన, భూత, భవిష్యత్కాల, భావార్థములందు భృశాదులకుఁ గ్రమముగా వికల్పముగా యమాన, యిత, యిష్యమాణ, యిత, ప్రత్యయములును, బూర్వహల్లునకు లోపమును, బూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమును వచ్చును. వీనిని కృజ్జంతము లందురు.

భృశ - యమాన = భృశాయమానము (అభృశో భృశో భవణ)

,, యిత = భృశాయితము

,, యిష్యమాణ = భృశాయిష్యమాణము

,, యిత = భృశాయితము

పండిత - యమాన = పండితాయమానుఁడు

,, యిత = పండితాయుతుఁడు

,, యిష్యమాణ = పండితాయిష్యమాణుఁడు

,, యిత = పండితాయితము

సుమనస్ - యమాన = సుమనాయమానుఁడు

,, యిత = సుమనాయుతుఁడు

,, యిష్యమాణ = సుమనాయిష్యమాణుఁడు

,, యిత = సుమనాయితము

దుర్మనస్ - యమాన = దుర్మనాయమానుఁడు

,, యిత = దుర్మనాయుతుఁడు

,, యిష్యమాణ = దుర్మనాయిష్యమాణుఁడు

,, యిత = దుర్మనాయితము

ఉన్మనస్ - యమాన = ఉన్మనాయమానుఁడు

,, యిత = ఉన్మనాయుతుఁడు

,, యిష్యమాణ = ఉన్మనాయిష్యమాణుఁడు

,, యిత = ఉన్మనాయితము

(క) వికల్పపక్షమున అభృశో భృశో భవన్ ఇత్యాదు లూహ్యములు.

30౯. ఈ క్రింది శబ్దముల కధోనిరిష్టాన్తములందుఁ ద్రికాలములందును భావార్థము నందును గ్రమముగా యమాన, యిత, యిష్యమాణయిత, ప్రత్యయములు వికల్పముగా వచ్చును. ఇవియును కృజ్ఞంతములే.

కష్ట	+ యమాన	=	కష్టాయమానము (కష్టమునఁగా పాపము. దానినిఁజేయ నుత్సహించువాఁడు)
సక్రి	,,	=	సక్రియమాణము
కక్ష	,,	=	కక్షాయమాణము
గహన	,,	=	గహనాయమానము
కృచ్ఛ	,,	=	కృచ్ఛాయమాణము
రోమంధ	,,	=	రోమంధాయమానము (నెమరువేయుచున్న)
బాష్ప	,,	=	బాష్పాయమానము (బాష్పములు విడుచుచున్న)
ఊష్మ	,,	=	ఊష్మాయమాణము (ఊష్మము , ,)
ఘేన	,,	=	ఘేనాయమానము (నురుగుల గ్రక్కుచున్న)
లాలా	,,	=	లాలాయమానము (లాలలు గ్రక్కుచున్న; వక్త్రించిలాలాయతే)
శబ్ద	,,	=	శబ్దాయమానము (శబ్దము సేయుచున్న)
వైర	,,	=	వైరాయమాణము (వైరము సేయుచున్న)
కలహ	,,	=	కలహాయమానము (కలహమాడుచున్న)
అభి	,,	=	అభియమాణము (అభిమును జేయుచున్న)
కణ్వు	,,	=	కణ్వుయమానము (కణ్వుము = పాపము; దానిఁజేయుచున్న)
మేఘ	,,	=	మేఘాయమానము (మేఘమును జేయుచున్న)
సుదిన	,,	=	సుదినాయమానము (సుదినమును జేయుచున్న)
దుర్దిన	,,	=	దుర్దినాయమానము (దుర్దినమును , ,)
నీహార	,,	=	నీహారాయమాణము (నీహారమును , ,)

(క) వికల్పపక్షమున కష్టమును జేయువాఁడు, మొదలగు వాక్యము లూహ్యములు.

3౧౦. 'చిత్ర' శబ్దమునకు యమానాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఈ' కార మంతా దేశ మగును.

చిత్రీయమాణము (ఆశ్చర్యపడుచున్న) చిత్రీయితము మొ.

3౧౧. తపస్, నమస్, వరివస్, శబ్దములకుఁ గ గ్ర్యర్థమున 'యత్' (క్యచ్) ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.

తపస్యత్, (తపస్సును జేయుచున్న) నమస్యత్, (నమస్సును జేయుచున్న)
వరివస్యత్, (కుశూషమును జేయుచున్న)

(క) వికల్పపక్షమున 'తపశ్చరన్ = తపస్సును జేయుచున్న' ఇత్యాది వాక్యము లూహ్యములు.

(ఖ) భావార్థమున 'యా' ప్రత్యయము వచ్చును.

తపస్యా, నమస్యా, వరివస్యా

3౧౨. బుభుక్షా, పిపాసా, గర్ధార్థములందు అశనాయా, ఉదన్యా, ధనాయా, శబ్దములు నిపతితములు.

అశనాయా (బుభుక్షా = ఆడిలి)

ఉదన్యా (పిపాసా = దప్పి)

ధనాయా (గర్ధము - ఆశ)

3౧౩. దానినిఁ జేయుచున్నాఁడు (తత్కరోతి) అను నర్థమున వికల్పముగాఁ బ్రాతిపదికములకు (త, తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగు నేని 'అయి' ఆగమమును, 'అత్' ప్రత్యయము పరమగునేని 'అయ్' ఆగమమును, త, ప్రత్యయమునకు ముందు 'ఇ' కారాగమమును వచ్చును.

3౧౪. పై యర్థమున నెల్ల ప్రత్యయములకును ముందు అ, ఆ, కారాంత నామధాతువుల అ, ఆ, కారములకు లోపము వచ్చును.

కర్తృర్థమున అత్, అక, తృ, ప్రత్యయములు

అత్ :- ప్రకట+అత్ = ప్రకట+అయ్+అత్ = ప్రకట్+అయ్+అత్ = ప్రకటయత్

అక :- ప్రకటకము

తృ :- ప్రకటయితృ

ఇత్ :- ప్రకటిత్

స్యత్, స్యమాన :- ప్రకటయిష్యత్, ప్రకటయిష్యమాణము

యమాన :- ప్రకట+యమాన - ప్రకట్యమానము

త :- ప్రకటితము

స్యమాన :- ప్రకటయిష్యమాణము

య :- ప్రకట్యము

తవ్య :- ప్రకటయితవ్యము

అనీయ :- ప్రకటనీయము

అన, అనా :- ప్రకటనము, ప్రకటన-

ముఖర - ముఖరయత్, ముఖరితము   ఆకుల - ఆకులయత్, ఆకులితము మొ.

ప్రచుర - ప్రచురయత్, ప్రచురితము   ముద్రా - ముద్రయత్, ముద్రితము ,,

శిథిల - శిథిలయత్, శిథిలితము   తులా - తులయత్, తులితము, తులనా మొ.

కదర్ధ = కదర్ధయత్, కదర్ధితము, కదర్ధనా మొ.

(క) వికల్పపక్షమున ప్రకటంతుర్వక్ ఇత్యాది వాక్యము లూహ్యములు.

3౧౫. దానిని (జేయుచున్నాఁడు) (తత్కరోతి) అను నర్థమున సత్యశబ్దమునకు (త, తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆపయి' ఆదేశమును, 'అత్' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఆపయ్' ఆదేశమును, మిగిలిన

అజాది యకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఆప్' ఆదేశమును, త, ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఆపి' ఆదేశమును వచ్చును.

అత్ :— సత్యాపయత్ తృ :— సత్యాపయిత్

అక :— సత్యాపకుడు త్రి :— సత్యాపితము

3౧౬. ప్రేరణార్థమున 'ఆ' కారాంత నామధాతువులకు ('త' తక్క మిగిలిన) తకారాది సకారాది ప్రత్యయములు పరమగునేని 'పయి' ఆగమమును, 'త' ప్రత్యయము పరమగునేని 'పి' ఆగమమును, 'అత్' ప్రత్యయము పరమగునేని 'పయ్' ఆగమమును, మిగిలిన అజాది యకారాది ప్రత్యయములకు ముందు 'ప' కారాగమమును వచ్చును.

అత్ :— ముద్రాపయత్

స్యమాన :— ముద్రాపయిష్యమాణము

అక :— ముద్రాపకుడు

య :— ముద్రాప్యము

తృ :— ముద్రాపయిత్

తవ్య :— ముద్రాపయితవ్యము

ఇక :— ముద్రాపిక్

అనీయ :— ముద్రాపణీయము

స్యత్, స్యమాన :— ముద్రాపయిష్యత్

ముద్రాపయిష్యమాణము

యమాన :— ముద్రాప్యమాణము

అన :— ముద్రాపణము

త :— ముద్రాపితము

అనా :— ముద్రాపణా

క్షమాపయిత్, క్షమాపణము, క్షమాపణా ము.

నామధాతు ప్రకరణము సమాప్తము.

౧౭. ఉణాదిప్రకరణము

ఇం దాయా ధాతువులకు విధింపబడు ప్రత్యయములు గొన్ని వర్తమానమునఁ, గొన్ని భూతమునఁ, గొన్ని భవిష్యత్కాలమునను వచ్చును. అవి తఱచుగాఁ గర్తృ ర్థమునందు వచ్చును. తఱచుగా ననుటచేఁ గొన్ని యెడలఁ గర్మాద్యర్థములందును రావచ్చును. అవి వచ్చునపుడు ధాతువుల కాగమాదేశాదులు యధాసంభవముగా వచ్చును. ఇచ్చట సిద్ధగూపములు మాత్రము చూపబడెను. ఈ ప్రకరణమున మొదట 'ఉణ్' ప్రత్యయము విధింపబడును. కాన ఉణాది ప్రకరణ మని పేరు.

వా (వాయ్) ఉ (ఉణ్) = వాయువు (వాతీతి)

స్వాద్ (స్వాద్) " " = స్వాదువు (స్వాదతే)

సాధ్ " " = సాధువు (సాధ్నోతీతి)

పట్ " " = పటువు (పాటయతీతి)

ద్వా (ద్వా) " " = దారువు (దీర్యతే ఇతి)

ఉంద్ (ఇంద్) " " = ఇందువు (ఉన తీతి)

స్కంద్ (కంద్)	,,	,,	= కందువు (స్కందితీతి)
శ్చా (శ్చ)	,,	,,	= శరువు (శ్చాతీతి)
బంధ్	,,	,,	= బంధువు (బంధాతీతి)
మన్	,,	,,	= మనువు (మన్యతే ఇతి)
వ్యన్ (విన్)	,,	,,	= విధువు (విధ్యతీతి)
గ్నా (గున్)	,,	,,	= గురువు (గ్నాతీతి ఉపదిశతి ధర్మమితి)
కమ్ తు (తున్)			= కంతువు (కామ్యతే ఇతి)
ప్రన్ (ప్రన్) ఉ (-డు)			= పృథువు (ప్రథతే ఇతి)
మద్ (మద్)	,,	,,	= మృదువు (మృద్యతే ఇతి)
ఆ, ఖన్ (ఆన్)	,,	,,	= ఆఖువు (ఆసమంతాత్ ఖనతీతి)
పర-శ్చా (శ్చ)	,,	,,	= పరశువు (రూ) పర్శువు
మృగ-యా (య్) , (ఉన్)			= మృగయావు (మృగం యాతీతి)
అంక్-ఉర (కురచ్)			= అంకురము (రూ) అంకూరము
వ్యన్ (విన్)	,,	,,	= విధురము
బంధ్	,,	,,	= బంధురము (రూ) బంధూరము
అన్	,,	,,	= అనుకుడు
ని - స్థా (స్థ్)	,,	,,	= నిష్ఠురము
మద్-ఇర (కిరచ్)			= మదిరా (మాదయతీతి మాద్యత్యనేన ఇతివా)
ముద్ ,, ,,			= ముదిరము (మోదయతీతి)
చంద్ ,, ,,			= చందిరుడు (చందయతి ఆహ్లాదయతీతి)
రుచ్ ,, ,,			= రుచిరము (రోచతే ఇతి)
బంధ్ (బన్) ,,			= బధిరుడు
స్థా (స్థ్) ,,			= స్థిరము (తిష్ఠతీతి)
స్థా-(స్థ్) ,,			= స్థవిరుడు
స్థాయ్-(స్థ్) ,,			= స్థిరము (స్థాయతే ఇతి)
గమ్ - తు (తున్)			= గంతువు, (గచ్ఛతీతి) ఆగంతువు ఆగంతుకుడు (స్వార్థమున "కణ్" ప్రత్యయము)
తన్ ,,			= తంతువు (తనోతీతి)
మన్ ,,			= మంతువు (అపరాధము)
జన్ ,,			= జంతువు (జాయతే ఇతి)
హి(హ్) ,,			= హేతువు (హినోతీతి)
జీవ్ - ఆతు			= జీవాతు (వు) (జీవనాపదము)
జీవ్ (జైవ్) ఆత్మక			= జైవాత్మకుడు
కృ (క్ర) తు			= క్రతువు (కరోతి స్వర్గాదికం)

స్వ (సర్) ఇత్	= సరిత్ (సరతీతి)
తడ్	= తాడిత్ (తాడయతీతి)
జ్ఞా (జర్) అర	= జరతము (జీర్వతీతి)
చడ్ - ఆల	= చండాలుడు (చండతే ఇతి)
పత్ - అంగ (అంగచ్)	= పతంగము (పతతీతి)
త్వ (తర్) ,,	= తరంగము (తరతీతి)
మద్ (మృద్) ,,	= మృదంగము (మృద్యతే ఇతి)
క్రూ (కుర్) ,,	= కురంగము (కిరతీతి)
గమ్ - గా (గణ)	= గంగా (గచ్ఛతీతి)
భృ - (భృం) ,,	= భృంగము
భీ (భి) షక్	= భిషక్ (భిభేత్యస్మాత్)
హూ (హూ) మ (మణ)	= హూమము
వృత్ (వర్) ,, ,,	= వర్తము
ధృ (ధర్) ,, ,,	= ధర్మము (ధారయతీతి)
ధూ	= ధూమము
క్షీ (క్షే) ,, ,,	= క్షేమము
క్షు (క్షో) ,, ,,	= క్షోమము (యా) క్షౌమము
పద్	= పద్మము
అవ్ (ఓ) మ్	= ఓమ్ (అవతీతి)
హన్ (హి) మ	= హిమము (హంతీతి)
ఘృ (ఘర్) ,,	= ఘర్మము
ప్రభౌ (ప్రృస్) ఇవ (షివణ) అవ (షవణ) =	ప్రభవీ, ప్రభవీ
జి (జివ్) అ	= శివుడు (జేతే అస్మిన్ సర్వం)
ప్రహన్-వ (వణ)	= ప్రహస్వము
ప్ర- హ్య్ (హ్య) వణ	= ప్రహ్వము (ప్రహూయతే ఇతి)
య	= యువణ
రాజ్ అణ (కణ),,	= రాజణ
కృ - (కర్) ఏణు	= కరేణువు
అవ, భృ (బృ) థ (థణ)	= అవబృథము
త్వ (తీర్) ,,	= తీర్థము, (క్షేత్రము)
స్నాయ్ (స్నా) ర (రణ)	= స్నారము (స్నాయతే ఇతి)
చంద్	= చంద్రుడు
ఆర్ద్ (ఆర్ద్) ,,	= ఆర్ద్రిము

కృంత (క్రూ) ,,	= క్రూరుఁడు
రుద్ (రు) ,,	= రుద్రుఁడు (రోదయతీతి)
ధా (ధీ) ,,	= ధీరుఁడు
గృధ్ (గృ) ,,	= గృధ్రము
శు (శూ) ,,	= శూరుఁడు
ఇంద్ (ఇ) ,,	= ఇంద్రుఁడు
వప్ (విప్) ,,	= విప్రుఁడు (వపతి ధర్మం)
నశ్ (నంశ్) ఊక (క్రకణ్) ,,	= నంశుకుఁడు
కృష్-అక (క్రకణ్) ఇక (కికణ్) ,,	కృష్కుఁడు, కృషికుఁడు
,, ఆన (ఆన్) ,,	= కృషాణుఁడు
(వశ్) (వృశ్) ఇక	= వృశ్చికము
ముషీ (మూష్) ,,	= మూషికము (రూ) మూషకము
వాహ్ (వా) ,,	= వాహికము (ధారావాహికము)
క్రీ (క్రయ్) ,,	= క్రయికుఁడు
ఆ, పణ్ (ప) ,,	= ఆపణికుఁడు (ఆపణ్యంతే అత్ర)
ఆ, ఖన్ (ఖ) ,,	= ఆఖనికుఁడు
శ్యా-ఇన (ఇనచ్) ,,	= శ్యేనము
హ్మా (హ్) ,,	= హ్మణిము
గర్వ (గుర్వ) ఇక	= గుర్విణి (గర్భిణి)
యత్ (య) ,,	= యతి (యతతే మోక్షాయ)
రంజ్ (రజ్) అన (మ్యుణ్) ,,	= రజనము
కృ (కీ) ,,	= కిరణము
ని, ధా (ధ్) ,,	= నిధనము
ధృష్ (ధిష్) ,,	= ధిషణుఁడు (ధిషణా = బుద్ధి)
శంన్ (శం) త్	= శంస్త
మాన్ (మా) ,,	= మాతృ (మాన్యతే ఇతి-‘ఋ’కారాంతమే కాక ‘ఆ’కారాంత స్త్రీలింగముగూడఁ గలదు. మాతా.)
షా (షి) ,,	= షిత్వ (షాతీతి)
భ్రాజ్ (భ్రా) ,,	= భ్రాత్వ
దుహ్ (దుహి) ,,	= దుహిత్వ (దోగ్ధీతి)
దివ్ (దేవ్) ఋ, అర	= దేవ్య, దేవరుఁడు
ఋ (అర్) అని	= అరణి
స్మ (సర్) ,,	= సరణి

ధృ (ధర్)	==	ధరణి
అవ్	==	అవని
వృత్ (వర్త్)	==	వర్తని
కృష్	==	కష్టము (ఒక వర్ణము)
రమ్ (రత్) - న	==	రత్నము (రమయతీతి)
తిజ్ (తీజ్) స్న (కస్న)	==	టీజ్ణము
కృంత	==	కృత్స్నము
శ్లిష్ (శ్లిజ్)	==	శ్లీజ్ణము
మణ్ యు (యచ్)	==	మన్యువు (కొపము; క్రతువు)
జణ్	==	జన్యువు (శరీరి)
మృత్యు (త్యక్)	==	మృత్యువు
స్తన్ (స్తనయి) త్ను	==	స్తనయిత్నువు
మద్ (మదయి)	==	మదయిత్నువు
స్థా ను (నుక్)	==	స్థాణువు
విష్	==	విష్ణువు
వద్ అంతి	==	వదంతి (కింవదంతీ)
శీ (శయ్) ఆనక (న్)	==	శయానకుఁడు
భీ (భయ్)	==	భయానకము
దిశ్ (దేశ్) ఇక	==	దేశికుఁడు (దిశతి ధర్మం)
ఆ, విశ్ (వేశ్)	==	ఆవేశికుఁడు
దు (దూ) త (క్త)	==	దూత
తన్ (తా)	==	తాత
వృ (వర్) ఏణ్య	==	వరేణ్యుఁడు
పత్ అత్ర	==	పతత్రము
కమ్ (కుమ్ ఆర) ఆరణ్	==	కుమారుఁడు
అంజ్ - అలి (అలిచ్)	==	అంజలి
అంగ్ - ఉలి	==	అంగులి
పుష్ - కర (న్)	==	పుష్కరము
పుష్ - కల	==	పుష్కలము
కృశ్ - ఆను (క్)	==	కృశానువు
పరమే - స్థా (స్థ) ఇణ్	==	పరమేష్ఠిణ్
చర్ (చంచర్) ఈక	==	చంచరీకము
వద్ (వావద్) ఊక	==	వావదూకుఁడు
భూ - మి	==	భూమి

అంగ్ (అంగ్) ని	=	అన్ని
పత్ అత్రి	=	పతత్రి
శ్చఫ్ (శిఫ్) ఇల (ఇలచ్)	=	శిధిలము
మన్ (మున్) ఇ	=	ముని
సివ్ (సూ) త్ర	=	సూత్రము (సివ్యతే ఇతి)
మన్ ,,	=	మంత్రము (మన్యతే ఇతి)
అన్ త్ర	=	అంత్రము (రూ) ఆంత్రము
యమ్ ,,	=	యంత్రము
తన్ ,,	=	తంత్రము
సద్ (త్) ,,	=	సత్త్రిము
పత్ అత్ర	=	పతత్రము
యా త్రా	=	యాత్రా
గమ్ (గా) ,,	=	గాత్రము
చర్ (చార్) ఇత్ర (ణిత్రచ్)	=	చారిత్రము (వృత్తి) రూ. చారిత్ర్యము
వాద్ ,,	=	వాదిత్రము
రుచ్ - ఇష్య (కిష్యన్)	=	రుచిష్యము (ఇష్టము)
భుజ్ ,,	=	భుజిష్యుఁడు (భృత్యుఁడు)
పద్ - తి	=	పత్తి
రుచ్ - ఇత (కితచ్)	=	రుచితము (ఇష్టము)
రుచ్ - అక (క్కున్)	=	రుచకము
వచ్ (ఉచ్) ఇత	=	ఉచితము
కుచ్ ,,	=	కుచితము
లక్ష్ మ(ముట్)	=	లక్ష్యము
ముహ్ (మూర్) ఖ	=	మూర్ఖుఁడు
హన్ (ఘాత్) అస (యున్)	=	ఘాతనుఁడు (కంసఘాతనుఁడు మొ.)
,, (ఘా) ఉర (ఘురచ్)	=	ఘోరము
రమ్ - అన్య	=	రమణ్యము (రమయతీతి)
ప్యాయ్ (పీ) వర (షరచ్)	=	పీవరము
ధా (ధీ) ,,	=	ధీవరుఁడు
రంజ్ (రాజ్) అన్ (కన్) రాజన్ (రంజయతీతి)	=	ఏతదప్రభంశము 'రాయ' పదము;

కృష్ణరాయప్రభృతులు

శాన్ - తి శాస్తి (రాజదండము)

ప్యా (పీ) వన్ (కృనివ్) = పీవన్

ఉజాదిప్రకరణము సమాప్తము — కృదంతప్రకరణము సమాప్తము

త త్స మ చ ం ద్రి క

3. ఉ ప స ర్గ ప్ర క రణ ము

(క) ప్ర, పరా, అప, సం, అను, అవ, నిన్, నిర్, దున్, దుర్, వి, ఆజ్, ని, అని, అసి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉప, అనునని యుపసర్గ లని చెప్పఁ బడెను. (చూ. సూ. ౧౬౨.)

(ఖ) ధాత్వర్థములు సామాన్యములు. ఉపసర్గలు త త్తదర్థవిశేషద్యోతకములు. ఏయే యర్థము నేయేయుపసర్గ ద్యోత్యము నేయునో యది యిటఁ జూపఁబడుచున్నది.

ప్ర

ప్రయోగము	(ప్రయోగము)	ప్రశక్తుఁడు	(శక్తి)
ప్రోషితుఁడు	(వియోగము)	ప్రబలుఁడు	(ఉదీర్ణము)
ప్రవాదము	(భృశార్థము)	ప్రభవము	(పుట్టుక)
ప్రభుక్తము (అన్నము)	(తృప్తి)	ప్రభువు	(ఈశ్వరత్వము)
ప్రసన్నము (జలము)	(శుద్ధి)	ప్రసిద్ధుఁడు	(ప్రసిద్ధి)
ప్రయాతుఁడు (ప్రయాణము)			

ప రా.

పరాహతుఁడు	(వధము)	పరాజితుఁడు	(భృశార్థము)
పలాయనము	(ధావనము)	పరాధీనుఁడు	(అప్రధానత)
పరామృష్టుఁడు	(ఘర్షణము)	పరాకృతుఁడు	(మోక్షము)
పరావృత్తుఁడు	(ఆభిముఖ్యము)	పరాక్రాంతుఁడు	(విక్రమము)

అ ప .

అపయాతుఁడు	(వియోగము)	అపసారము	(నివారణము)
అపహరణము	(చౌర్యము)	అపశబ్దము	(విపర్యయము)
అపధేశము	(నిర్దేశము)	అపకారము	(వికృతి)

స ం .

సంసిద్ధి	(సమ్యక్)	సంవాదము	(పోలిక)
సంకథ	(సమక్షము)	సంగమము	(యోగము)
సంభవము	(పుట్టుక)	సంధావము	(శ్లేషము)

సంస్కారము (అలంకారము)

అ ను .

అనుబంధము; అనుగమనము; అనుమరణము (పశ్చాద్భావము)

అ వ .

అవకీర్ణము (వ్యాప్తి) 'అవకీర్ణః పాంసుభిః' మొ,
 అవగమము (విజ్ఞానము) అవమానము (పరిభవము)

నిస్, నిర్ .

నిర్మర్యాదా (పాపము) నిర్ణీతము (భృశార్థము)
 నిర్జలము (అత్యయము) నిశ్శల్యము (వియోగము)
 నిష్కాంతుఁడు (అతిక్రమము)

దున్, దుర్ .

దుర్వర్ణము (నైవర్ణ్యము) దుర్గతుఁడు (అసంపత్తి)
 దుష్పూరుషుఁడు (కుత్సనము) దుస్థుఁడు (కృశము)

వి .

విచిత్రము (నానార్థము) విక్రాంతుఁడు (శౌర్యము)
 విషణ్ణుఁడు (విచారము) విముక్తము (వియోగము)
 విరూపము (కుత్సనము) విసంవాదము (వియోగము)
 వివాదము (కలహము) విదునస్కుఁడు (మోహము)
 విప్రకృష్టుఁడు (దూరము) విభ్రాంతుఁడు (చాంచల్యము)
 వికీర్ణము (భృశార్థము) విగలితము (ఈషదర్థము)
 విమలము (సంశుద్ధి)

ఆజ్

ఆవృత్తము (నివృత్తి) ఆలింగము (ఆశ్లేషము)
 ఆరోహము (ఊర్ధ్వకర్మ) ఆగమనము (ఆభిముఖ్యము)
 ఆమంత్రితుఁడు (నిమంత్రణము) ఆరంభము (ఆదికర్మ)
 ఆజీవము (సాధనము - రూపాజీవా, ఇత్యాదులందు రూతము జీవనసాధనముగాఁ
 గలది యని యర్థము. ఇట్లే శస్త్రాజీవుఁడు మొ॥

ని

నిగ్రహీతుఁడు (భృశార్థము) నిస్పృహుఁడు (మోక్షము)
 నికృష్టుఁడు (దుష్టకర్మ) నివిష్టుఁడు (సమీపము)
 నివృత్తుఁడు (విరామము)

అధి

అధిపతి (ఐశ్వర్యము) అధికారము (వశీకరణము)

అపి

అపిధానము - (ఆవరణము)

అతి

అతితప్తము (భృశార్థము) అతిక్రాంతము (అతిక్రమణము)

సు

సుసిక్తము, సుస్తుతము (పూజ) సుదృఢము (భృశార్థము) సుకృతము (అనుమతి)

ఉత్

ఉద్భలము (ప్రాబల్యము) ఉచ్ఛారము (ప్రాకాశ్యము)
 ఉద్దామము (మోక్షము) ఉద్దాహము (శక్తి)
 ఉచ్ఛిష్టము (,) ఉత్పథము (వియోగము)
 ఉత్థానము (ఉర్ధ్వకర్మ) ఉద్బంధనము (బంధము)
 ఉత్కృష్టము (ప్రధానము)

అభి

అభివాదనము (పూజ) అభిలాష (ఇచ్ఛ)
 అభిధానము (ఉక్తి) అభినయము (నృత్యము)
 అభిరూపము (సారూప్యము)

ప్రతి

ప్రతికృతి (సాదృశ్యము) ప్రతినివృత్తుఁడు (వారణము)
 ప్రతిగ్రహణము (ఆదానము) ప్రతిక్రాంతుఁడు (నివృత్తి)
 ప్రతిహతుఁడు (హింస) ప్రతివీరుఁడు (విరుద్ధము)
 ప్రతికీర్ణుఁడు (వ్యాప్తి) 'ప్రతికీర్ణం పాంసుభిః'

పరి

పరిహాసము	(దోషోక్తి)	పరిభ్రమణము	(సమంతతోభావము)
పరిష్కారము	(అలంకారము)	పరిష్కాంగము	(ఆలింగనము)
పరిచరణము	(పూజ)	పరిధానము	(వస్త్రము)
	పరిదేవనము	(దుశిఖము)	

ఉ ప

ఉపచారము	(దాక్షిణ్యము)	ఉపదేశము	(ఆచార్యకృతి)
ఉపరతుఁడు	(మృతుఁడు)	ఉపఘాతము	(దోషము)
ఉపాసన	(పూజ)	ఉపక్రమణము	(ఆరంభము)
ఉపకారము	(మేలు)	ఉపేంద్రుఁడు	(చిన్న)
ఉపవనము	(సమీపము)	ఉపపన్నము	(నిశ్చయము)
ఉపకీర్ణము	(వ్యాప్తి)	ఉపపతి	(గౌణము)

(గ) ఒక్కొక్కచో రెండుమూఁడుపసర్గలు గలసి యర్థవిశేషద్యోతకము లగును.

అభి, ని, వేశము, దురాగ్రహము, పర్యవేక్షణము మొ.

ఉపసర్గప్రకరణము సమాప్తము.

తత్వ మ చ ం ద్రి క

౪. త ద్ధి త ప్ర క రణ ము

3౧౭. నామవాచకాదులకు నపత్యార్థములందు విధింపబడు ప్రత్యయములు తద్ధితములు.

౧. అపత్య ప్రత్యయ ప్రకరణము

3౧౮. వాని లేక దానిబిడ్డ (తస్య అపత్యమ్) అనునర్థమున 'అ' కారాంత ప్రాతిపదికములకు ఇన్ (ఇళ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) తద్ధితప్రత్యయము లన్నియును వికల్పము కావున 'దశరథుని బిడ్డ' అనికానీ 'దాశరథి' అనికానీ యిటుదెఱఁగులను భాషింపవచ్చును. ఇట్లే తక్కినచోట్లను గ్రహింపవలయును.

3౧౯. ఈ ప్రకరణమున 'న'కారాంత ప్రత్యయములు పరమగునేని ప్రాతిపదికము యొక్క మొదటి యచ్చునకు వృద్ధియగును.

(క) నకారాంతములుగాని య, అ, ఈన, ప్రభృతి ప్రత్యయములు పరమగుచో వృద్ధిరాదు.

(ఖ) అ, ఆకారములకు	వృద్ధివర్ణము	'ఆ'కారము
ఇ, ఈ, ఏ, ఐ కారములకు	,,	'ఐ'కారము
ఊ, ఊః, ఓ, ఔ కారములకు	,,	'ఔ'కారము
ఋ, ఋః, కారములకు	,,	'ఆర్' వర్ణము

(గ) వృద్ధి వచ్చిన పిమ్మట నకారపుసొల్లు లోపింనును.

(ఘ) దశరథునిబిడ్డ (దశరథస్య అపత్యం పుమాన్) అను నర్థమున 'దశరథ + ఇన్' యుండఁగా నీ నూత్రముచే 'ద' కారోపరి 'అ' కారమునకు వృద్ధియగు 'ఆ' కారమురాఁగా 'దాశరథ + ఇ' అని యగును.

3౨౦. అజాది ప్రత్యయములును 'య' కారాది ప్రత్యయములును పరమగుచోఁ బ్రాతిపదికాంతమందలి అ, ఆ, ఇ, ఈ, కారములకు లోపమును, ఊ, ఊః, ఓ, లకు 'అన్' ఆదేశమును, 'ఔ' కారమునకు 'ఆవ్' ఆదేశమును వచ్చును.

(క) 'య' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఋ' కారము రేఫము (ర్) గా నగును.

(ఖ) ఉర్, ఉల, ఆమహ, ప్రత్యయములు పరమగునేని 'ఋ' కారము లోపించును.

దాశరధ్ + ఇ = దాశరధి

దక్ష + ఇన్ = దక్షి

బాదరాయణి, కామని, పానని, మారుతి, శౌద్ధోదని, యాధిష్ఠిరి, కార్ణి, పాకకాసని, రౌఘహర్షిణి, ఔత్తానపాది, ఔద్దాలకి, వాత్మీకి మొ.

(క) 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైధిలీ' అనుచోట దాశరథ శబ్దము ప్రయుక్తమై యున్నది. ౩౨౧ సూత్రముచే 'అన్' ప్రత్యయము వచ్చినది. అది అపత్యార్థమున రాకున్నను నౌపచారిక ప్రయోగము.

ఇట్లే బార్హద్రధుఁడు మొదలగు 'అన్' ప్రత్యయాంతరూపములు సిద్ధములు.

౩౨౧. 'ఇన్' ప్రత్యయము పరమగునేని వ్యాస, చండాల, నిషాద శబ్దములకు క, కారాగమము వచ్చును.

వ్యాస + క్ + ఇన్

చండాల + క్ + ఇన్

నిషాద + క్ + ఇన్

౩౨౨. నకారాంత ప్రత్యయము పరమగునేని సంయుక్తములగు య, వ, వర్ణములకుఁ బూర్వమందున్న హల్లుపైఁ గ్రమముగా ఐ, ఔలు చేరును.

వ్యా - వైయా

స్వ - సౌవ

న్యా - నైయా

వ్య - వైయ

ద్యా - దౌవా

వ్యాస + క్ + ఇన్ = వైయాసకి, చాండాలకి, నైషాదకి.

౩౨౩. శివాది శబ్దములకును, ఋషి వాచకములకును, వృష్టివంశ్య వాచకములకును అపత్యార్థమందు అన్ (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

శివాదులు :— శివ - అన్ = శైవుఁడు

రవణ ,, = రావణుఁడు

మగధ - ,, = మాగధుఁడు

ధృతరాష్ట్ర ,, = ధార్తరాష్ట్రుఁడు మొ.

కకుత్స్థ ,, = కాకుత్స్థుఁడు

ఋషి వాచకములు :— వసిష్ఠ - అన్ = వాసిష్ఠుఁడు

విశ్వామిత్ర - ,, = వైశ్వామిత్రుఁడు.

భరద్వాజ - ,, = భరద్వాజుఁడు.

ఆపస్తంబ - ,, = ఆపస్తంబుఁడు

శునక - ,, = శౌనకుఁడు

శరద్వత్ - ,, = శారద్వతుఁడు

(క) అత్రి, మృకండు, జీవ శబ్దములకు విశేషము గలదు.

అత్రి + ఏయన్ (ఘక్) = ఆత్రియఁడు

మృకండు + ,, ,, = మార్కండేయఁడు (ఇటు మృకండులోని ఉ కారము లోపించును)

జీవ ,, ,, = జైవేయఁడు.

(ఫ) 'మృకండ' అను 'అ'కారాంత శబ్దముపై 'ఆర్' వచ్చి 'వాసిష్ఠుఁడు' అన్నట్లు 'మార్కండఁడు' అని కావచ్చును.

వృష్టివంశ్య వాచకములు:— వసుదేవ - అక = వాసుదేవుఁడు

అనిరుద్ధ ,, = ఆనిరుద్ధుఁడు

(క) సూర సత్యక శబ్దములు వృష్టివంశ్యవాచకములైనను వానికి ౩౧౦ సూత్రముచే 'ఇక' ప్రత్యయమే వచ్చును.

సూ - ఇక = శూ; సత్యక - సాత్యక.

ఇకారాంతములు:— విరించి + అక = వైరిం (చ) చుఁడు మొ.

ఉకారాంతములు:— భాను ,, = భాన (వ) వుఁడు (చూ. సూ. ౩౨౦)

ఊ ,, స్వయంభూ,, = స్వాయంభ (వ) వుఁడు

(స్వాయంభువుఁ డనియు భారతమున వ్యవహారము గలదు.)

ఋకారాంతములు:— దుహిత్య + అక = దౌహితుఁడు

౩౨౪. గోత్రాపత్యార్థమందు (తత్సంతతి) అక (అఞ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ఉత్స + అక = ఉత్సుఁడు.

రఘు + ,, = రాఘవుఁడు.

కురు + ,, = కౌరవులు.

భరతి + ,, = భారతులు.

మధ్యందిన + ,, = మాధ్యందినుఁడు (ఒక వేదశాఖాప్రవర్తకుఁడు)

(క) గణరత్నమహోదధికారుఁడు 'విశ్రవన్' శబ్దములోని 'విశ్' నకు వికల్పముగా లోపమును 'స' కారమునకు 'ణ' కారమును వచ్చునని చెప్పెను.

విశ్రవన్ - రవణుఁడు; విశ్రవణుఁడు.

విశ్రవణ + ,, = వైశ్రవణుఁడు

౩౨౫. స్త్రీవాచకములకు అపత్యార్థమునందు ఏయక (ఞ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

విసతా + ఏయక = వైసతేయుఁడు.

అంబికా + ఏయక = ఆంబికేయుఁడు.

కాంతేయ, మాద్రేయ, నాదేయ, రాహిణేయ, రాక్మిణేయ, సారమేయ, రాధేయ, ద్రౌపదేయాదులు గ్రాహ్యములు.

(క) ఈ క్రింది శబ్దముల కీ విధి వర్తింపదు. విశేషముఁ బరికించునది.

పృథా + అక (అఞ్) = పృథుఁడు.

సుభద్రా + ,, అక ; ఏయక (ఞ్) = సుభద్రుఁడు, సుభద్రేయుఁడు.

శకుంతలా + ,, ,, ,, = శాకుంతలుఁడు, శాకుంతలేయుఁడు.

అశ్వినీ + ,, ,, ,, = ఆశ్వినులు; ఆశ్వినేయులు.

విమాత్య + ,, ,, ,, = వైమాత్యుఁడు, వెమాత్రేయుఁడు.

హిడింబా + ,, ,, ,, = హైడింబుఁడు; హైడింబేయుఁడు.

సుమిత్రా + ఇక (ఇఞ్) = సోమిత్ర

జబాలా + ,, ,, = జాబాలి

బలాకా + ,, ,, = బాలాకి.

కన్యా (కనీన) + అక = కానీనుఁడు.

కల్యాణ	+ ఇక	+ ఏయక	= కాల్యాణి నేయుడు.
సుభగా	+ ,,	,,	= సౌభాగి నేయుడు. (ఇటు సుభయపదవృద్ధి)
సుర్భగా	+ ,,	,,	= దౌర్భాగి నేయుడు. (ఇటు సుభయపదవృద్ధి)
పరశ్రీ	+ ,,	,,	= పారశ్రీణేయుడు. ,,
జ్యేష్ఠా	+ ,,	,,	= జ్యేష్ఠి నేయుడు ,,
కనిష్ఠా	+ ,,	,,	= కానిష్ఠి నేయుడు. ,,
మధ్యా	+ ,,	,,	= మాధ్యి నేయుడు. ,,
జారశ్రీ	+ ,,	,,	= జారశ్రీణేయుడు ,,
జరతీ	+ ,,	,,	= జారతీ నేయుడు.
రేవతీ	+ ఇకక	,,	= రైవతికుడు.
తపతీ	+ యక	,,	= తాపత్యుడు (కురువు)
ముగా	+ ,,	,,	= మూర్ఘుడు.
సమ్రాజ్	+ ,,	,,	= సామ్రాజ్యుడు. (క్షుత్రియుడగు సమ్రాట్టుయొక్క అపత్యము)
సపత్నీ	+ అక	,,	= సాపత్నుడు, సాపత్యుడు.

(ఖ) సాపత్నుడు = శాస్త్రవిధిని వివాహమాడిన సపతికొడుకు.

సాపత్యుడు = వివాహమాడక భోగినిగాఁగొన్న సవతికొడుకు.

3-౨౬. క్షుద్రశ్రీవాచకములకు అపత్యార్థమున ఏయక (ఢక) ఏరక (ఢక)

ప్రత్యయములు వచ్చును.

(క) క్షుద్ర శ్రీలనఁగా శీలహీనలును, అంగహీనలును.

దాసీ	+ ఏయక; ఏరక	= దాసేయుడు, దాసేరుడు.
కాణా	,, ,,	= కాణేయుడు, కాణేరుడు, (కాణా = ఏక నేత్రముగలశ్రీ.)
కులటా	,, ,,	= కాలటేయుడు, కాలటేరుడు.

(ఖ) ఈ క్రింది శబ్దములకు అపత్యార్థమున యథాప్రయుక్తముగాఁ ప్రత్యయములు గ్రహింపవలయును.

విధవా	+ ఏయక	= వైధవేయుడు,
కుమారికా	+ ,,	= కౌమారికేయుడు.
కిశోరికా	+ ,,	= క్షోరికేయుడు.
బంధకీ	- ఇక + ఏయక	= బాంధకీ నేయుడు.
,,	,,	= బాంధవేయుడు.
కులటా	,,	= కాలటీ నేయుడు (కులట యనఁగా నిటు భిక్షుకి అని అర్థము)

3-౨౭. ఈక్రింది శబ్దములకు నపత్యార్థములందు (వానిపుత్రుడు; వానిసంతతి లేక గోత్రాపత్యము) యథాసంభవముగాఁ దత్ప్రత్యయములు పరమగుచో నాది వృద్ధ్యంతలోపాదుల నూహించునది.

పిత్వస్వస్వ + ఈయన్ (ఛణ్) ఏయన్ (ఞ్) = వైత్వస్వస్వీయుఁడు, వైత్వస్వస్వీయుఁడు,
(మేన త్తకొడుకు)

మాత్వస్వస్వ ,, ,, మాత్వస్వస్వీయుఁడు, మాత్వస్వస్వీయుఁడు
(' ఏయన్ ' పరమగుచో వీనిలోని ' యు ' కారము లోపించును.)

సన్మాత్వ + ఉర్ + అన్ = సాన్మాత్వరుఁడు (మా. నూ. 3-20 ఖ)

స్విమాత్వ ,, ,, = స్విమాత్వరుఁడు

ప్రమాత్వ ,, ,, = ప్రమాత్వరుఁడు (లక్షణుఁడు; కౌసల్యా కైకేయు లిచ్చిన భాగ
ద్వయమును సుమిత్ర భక్షించుటచే వారికిని నీతఁడు పుట్టినవాడే
యగును.)

సన్మాత్వ + ఉర్ + అన్ = సాన్మాత్వరుఁడు

శ్వశుర - య + (యత్) = శ్వశురుఁడు

పాండు + అన్; ఏయన్ = పాండవులు, పాండవేయులు

కన్రూ ,, = కాన్రూవేయులు

భరత + అన్; ఏయన్ = భారతులు, భారతేయులు

కౌసల్య + ఆయనిన్ = కౌసల్యయని (రాముఁడు).

భ్రాతృ + ఈయ (ఛ) వ్య (వ్యన్) = భ్రాత్రీయుఁడు, భ్రాతృవ్యుఁడు

స్వస్వ ,, ,, = స్వస్వీయుఁడు.

గంగా + అన్, ఏయన్, ఆయనిన్ (ఘ్) = గాంగుఁడు, గాంగేయుఁడు, గాంగాయని.

ద్రోణ + ఇన్, ఆయనిన్ = ద్రోణి; ద్రోణాయని

ఆముష్య + ఆయనన్ (ఘ్) = ఆముష్యయణుఁడు (ప్రఖ్యాతుడగు తండ్రికి బుట్టినవాడు)

(ప్రఖ్యాతాత్పితరుత్పన్న ఆముష్యయణ ఉచ్యతే)

శకుని + ఏయన్ = శాకునేయుఁడు.

శక్తి + ,, = శాక్తేయుఁడు.

గాధి + ,, = గాధేయుఁడు.

పర్వత + ఇన్, ఆయనిన్ = పార్వతి, పార్వతాయని.

* పణిన్ + ,, అన్ = పాణిని, పణిననూనుకణాద పాత మసాధువు) పాణినుఁడు.

పరాశర + ఇన్; అన్; యన్ = పారాశరి, పారాశరుఁడు, పారాశర్యుఁడు.

♦ బదర + ఆయనన్ = బాదరాయణుఁడు (బదరస్య అపత్యం పాత్రాది.)

దక్ష + ఆయనిన్ = దక్షాయణి.

యూగంధర + ఆయనన్ = యూగంధరాయణుఁడు.

ఆశ్వల + ,, = ఆశ్వలాయనుఁడు.

విశంప + ,, = వైశంపాయనుఁడు.

మాత్వ + ఉల (దులచ్) = మాతులుఁడు (మాత్వభ్రాత) మా. నూ. 3-20 (ఖ)

పితృ + ఆమహ (డామహచ్) = పితామహుఁడు (తండ్రి తండ్రి) ,,

పితృ + వ్య = పితృవ్యుఁడు (పితృభ్రాత)

* పణితి కశ్చిన్మునిరస్తి పూర్వం స పాణినం నామ కుమార మాప

♦ బదర్యః బదరీవృక్షాః యస్మిన్ దేశే సంతి స దేశ విశేషో బాదర్యః స ఆయనం స్థానం యస్య సః
బాదరాయణః అనియు వ్యుత్పత్తి గలదు.

ఋషి+అకౌ, ఏయకౌ, = అర్షము, ఆర్షేయము, (త్ర్యార్షేయము, సప్తార్షేయము)
 వృష్ణి+ ,, = వార్షేయుడు.

వశిష్ట+ అకౌ = వాసిష్ఠేయుడు, వాశిష్ఠుడు

లక్ష్మణ+ ,, = లక్ష్మణేయుడు.

మాతుల ,, = మాతులేయుడు.

ఇతిర ,, = ఇతిరేయులు

మిత్రయు ,, = మైత్రేయుడు (నడిమి 'అ' కారము ఏకారమైనది. 'యు' వర్ణ 'ఉ' కారము లోపించినది.)

3-౨2. గర్గాదిశబ్దములకు యకౌ (యఞ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

గర్గ - యకౌ = గార్గ్యుడు	పులస్త్యి పులస్త్యి	} యకౌ = పౌలస్త్యుడు
యజ్ఞవల్క్య ,, = యాజ్ఞవల్క్యుడు	జనుదగ్ని ,, = జానుదగ్నియ్యుడు	
కుటిల ,, = కౌటిల్యుడు	అగస్త్య ,, = ఆగస్త్యుడు	
చణక ,, = చాణక్యుడు	మద్దల ,, = మాద్దల్యుడు	
జేన ,, = జైన్యుడు	శండిలా ,, = శాండిల్యుడు	
కోసల ,, = కౌసల్యుడు	కృతవీర ,, = కౌర్తవీర్యుడు	
కుండిన ,, = కౌండిన్యుడు	చేది ,, = చైద్యుడు	

3-౨౩. దిత్యాదిపదములకు నపత్యాద్యర్థములందు యకౌ (ణ్యత్) ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) ఆదిపదముచే దద్దేవతాకము, తత్సమూహము, తత్సంబంధి మొదలగు నర్థములు యథాసంభవముగా గ్రహింపవలయును.

దితి - యకౌ = దైత్యుడు	యమ - యకౌ = యామ్యము (యముడు దేవతగాగల)
అదితి - ,, = ఆదిత్యులు	ప్రజాపతి ,, = ప్రాజాపత్యుడు

(ఖ) దితి, అదితి, శబ్దములకు 'ఏయకౌ' ప్రత్యయమును జూపట్టుచున్నది.

దితి+ఏయకౌ = దైతేయుడు; - అదితి+ఏయకౌ = అదితేయులు.

శాస్త్రదృష్టిచే దైతేయ, ఆదితేయ, శాక్తేయాదిపదము లసాధువులే. లోక ప్రయోగమును బట్టి వీనిని గొందఱు పృథోదరాది గణమునఁ బఠించి సాధుత్వ మంగీకరింతురు.

(గ) పై యర్థములందుఁ బృథివ్యాదుల కధోనిర్దిష్టముల కాయా ప్రత్యయము లగును.

- పృథివీ - అకౌ = పృథివుడు,
- స్త్రీ - నన్ (నఞ్ = స్త్రీ)ణము, (స్త్రీ)లసమూహము)
- పుంస్ - ,, (స్పఞ్) = పౌంస్సుము.
- దేవ - యన్ (యఞ్) అన్ (అఞ్) = దేవ్యము, దైవము.
- అగ్ని - ఏయన్ (ఞ్) = ఆగ్నేయము (అగ్ని దేవతగాగల)

329. 'ఆ జాతీయందుఁబుట్టిన' అనునర్థమున నీ క్రింది శబ్దములు కా యా ప్రత్యయములు వచ్చును. 'రాజన్' శబ్దమునకు 'క్షత్రియజాతీయందుఁబుట్టిన' అను నర్థముననే వచ్చును. 'భిన్నార్థమున అన్' ప్రత్యయముగను.

రాజన్ - య - (యత్) రాజశబ్దము (క్షత్రి)యజాతీయజాతియొక్క సంతానము.)

,, అన్ = రాజశబ్దము = భూపతిమాత్రుని సంతానము.

బ్రహ్మన్ - అన్ = బ్రాహ్మణుడు.

క్షత్రి - ఇయ (ఘ) = క్షత్రియుడు.

మను - మన్, (అఞ్ + మన్)వ్య, (మన్ + యత్) అన్ = మానుషుడు, మనుష్యుడు, మానవుడు.

(క) జాతివచనము గానిచో 'బ్రహ్మన్' యొక్క 'అన్' లోపించి 'బ్రాహ్మణము' అని యగును. బ్రాహ్మణము మంత్రము, మొ॥

(గ) అపత్యము, జాతి అను నర్థమున

బ్రహ్మన్ + అన్ = బ్రాహ్మణుడు (బ్రహ్మయొక్క అపత్యము, లేక బ్రాహ్మణజాతీయుడు)

330 'అందుఁ బుట్టిన' అను నర్థమున నీ క్రింది శబ్దముల కా యా ప్రత్యయములు వచ్చును.

కుల + ఈన, (ఖ) య, ఏయకన్ (ఛకఞ్) = కులీనుడు, కుల్యుడు, కాలేయకుడు,

మహాకుల + ,, ఈనన్ (ఖఞ్) అన్ (అఞ్) = మహాకులీనుడు, మాహాకులీనుడు, మహాకులుడు.

దుష్కుల + ఏయన్ (ఛక్) ఈన = దౌష్కులీయుడు, దుష్కులీనుడు.

(క) 'కాలీనపదమునకు' అపవాదము. కులీనుడనగా సత్కుల ప్రసూతుడని యర్థము. కాలీనపదము దీనివలన నిష్పన్నము కాదు.

331. 'ఆ దేశమునకు రాజు' అను నర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు నాయా ప్రత్యయములును రూపములును యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

ఇక్ష్వాకు + అన్ (అఞ్) = ఇక్ష్వాక = ఇక్ష్వాకుడు ('కు'యొక్క 'ఉ' కారమునకు లోపము)

పూరు + ,, ,, = పూరుడు

పంచాల + ,, ,, = పాంచాల = పాంచాలుడు.

పాండు + యన్ (డ్యఞ్) = పాండుడు (ఉ కారలోపము)

కురు - యన్ (ణ్య) = కురువుడు

నిషధ- ,, = నైషధుడు

కేకయ + అన్ = కేకేయుడు. (రూ) కైకయుడు (నడిమి 'క' కారముయొక్క 'అ' కార మేకారమగును)

గాంధారి + అన్ = గాంధారుడు

మగధ + ,, = మగధుడు

కలింగ + ,, = కాలింగుడు

అంగ + ,, = అంగుడు

వంగ + ,, = వాంగుడు

సౌఖ్య	+ అన్	= సౌఖ్యండు
అవంతి	+ ,,	= ఆవంతుండు
కంభోజ	+ ఆ	= కాంభోజండు
చోల	+ ఆ	= చోలుండు
కేరళ	+ ఆ	= కేరళండు
శక	+ ఆ	= శకుండు
యవన	+ ఆ	= యవనుండు

(క) స నైషధ స్వార్థపతేః మొదలగు నెడ ౩౫౦ సూత్రముచే 'అన్' ప్రత్యయము.

(ఖ) వాండు దేశమునకు రాజు పాండుండు; పాండురాజు వేణు.

(గ) రఘు, జనక, ఇక్ష్వాకు ప్రభృతి తత్తద్రాజవిశేషవాచకములు బహువచనాంతములుగాఁ బ్రయుక్తములై తత్తద్రాజవంశ్యులకు వాచకములగును.

జనకానాం రఘూణాంచ (జనకవంశ్యులయు రఘువంశ్యులయు)
 ఆపత్యప్రత్యయప్రకరణము సమాప్తము.

౨. రాగాద్యర్థక ప్రత్యయ ప్రకరణము

33౨ దానిచే రంగువేయఁబడినది '(తేన రక్తం రాగాత్)' అను నర్థమున వర్ణవాచకములకు అన్ (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

కషాయ	+ అన్	= కాషాయము, (కషాయవర్ణముచే రంజితముగు వస్త్రము మొ.)
మంజిష్ఠా	,,	= మాంజిష్ఠము (మంజిష్ఠావర్ణముచే ,,)
హరిద్రా	,,	= హరిద్రము (హరిద్రా ,,)

(క) ఈ క్రింది వర్ణవాచకములకు విశేషమును గాంచునది.

నీలీ	- ఆ	(అన్) = నీలము.
లాక్షా	- ఇకన్ (రక్)	= లాక్షికము.
పీత	- క	(కన్) = పీతకము.

333. దానియందు సంస్కృతమగు భక్ష్యము (సంస్కృతం భక్షోః) అను నర్థమున సప్తమ్యంతమగు సంస్కృత్యపదమునకు 'అన్' (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) సంస్కృతము = మిశ్రితము (వేచఁబడిన).

భ్రాష్ఠ్ర - అన్ = భ్రాష్ఠ్రము = (బాణలియందు వేచఁబడినది.)

(ఖ) శూల, దధి, క్షీర, శబ్దములకు విశేషమును బరిశీలించునది.

శూల + య (యత్) శూల్యము = శూలమునంగు సంస్కృతమైనది. శూల్యమాంసము = ఇమత కాడలతోఁ గాల్చిన మాంసము.

దధి + ఇకన్ (రక్) దాధికము = (దధియందు మిశ్రితమైన భక్ష్యము)

క్షీర + ఏయన్ (ఘో) క్షైరేయము (క్షీరమునందు మిశ్రితమైన అన్నములు: భక్ష్యము గాదు)

33౪. దీనికి దేవత (సా అస్య దేవతా) అను నర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు యథా సంభవముగా నా యా ప్రత్యయములు వచ్చును.

- ఇంద్ర - అన్ = ఇంద్రము - హవిస్సు (ఇంద్రుడు దేవతిగాఁ గల హవిస్సు పశుపతి ,, = పాశుపతము.
 గణపతి ,, = గాణపతము (గాణాపత్య, గాణపత్య శబ్దము లసాదువులు)
 = కానీ గాణపత్యమతే రతాః అని పంచదశీ ప్రయోగము గలదు.
 బృహస్పతి ,, = బృహస్పతము
 శతరుత్ర + ఇయ (ఘ) ఈయ (ఛ) = శతరుద్రీయము, శతరుద్రీయము.
 మహేంద్ర ,, ,, ,, అన్ = మహేంద్రీయము, మహేంద్రీయము, మహేంద్రము.
 సోమ + యన్ (ట్యు) = సోమ్యము.
 వాయు + యన్ (యత్) = వాయవ్యము.
 పితృ + య (,,) = పితృయము (చూ. నూ. ౩౨౨)
 ఉషన్ ,, = ఉషస్యము.
 అగ్ని + ఏయన్ (ఘక్) = అగ్నేయము (అగ్నేయాశ్రయము)
 ద్యావాపృథివీ - య, ఈయ = ద్యావాపృథివ్యము, ద్యావాపృథివీయము.
 శునాసీర ,, ,, = శునాసీర్యము, శునాసీరీయము.
 మరుత్వత్ ,, ,, = మరుత్వత్తము, మరుత్వత్తీయము.
 అగ్నిహోమ ,, ,, = అగ్నిహోమ్యము, అగ్నిహోమీయము.
 వాస్తోష్పత ,, ,, = వాస్తోష్పత్యము, వాస్తోష్పతీయము.
 గృహమేధ ,, ,, = గృహమేధ్యము, గృహమేధీయము.

337. దాని సమూహము (తస్య సమూహః) అను నర్థమున 'అక్' (అన్, అఞ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

- కాక - అన్ (అన్) = కాకము, (కాకానాం సమూహః)
 బక ,, = బాకము.
 పిక ,, = పైకము.
 కుక ,, = కౌకము
 ఉలూక ,, = ఉలూకము.
 భిక్షా ,, = భైక్షము.
 భిక్షుక ,, = భైక్షుకము.
 మయూర - అన్ (అఞ్) = మయూరము.

కపోత - కాపోతము.

యువతి - యౌవతము, యౌవనము ('తి'వర్ణము వికల్పముగా 'న'వర్ణము గును)

గర్భిణీ - గార్భిణము

పదాతి - పాదాతము

- ఖండికా - అన్ = ఖండికము
 క్షేత్ర ,, = క్షేత్రము.
 సహస్ర ,, = సాహస్రము.
 శ్వన్ ,, = శౌవనము. (రూ) శౌవము
 ధర్మిన్ ,, = ధర్మిణము.
 చర్మిన్ ,, = చార్మిణము (రూ) చార్మణము.

(క) సమూహార్థమున చుధాసంభవముగా నీ క్రింది శబ్దములకుఁ ద త్తత్ప్రత్యయములు వచ్చును.

రాజ్య	- అకన్ (వుఞ్)	= రాజ్యకము (రాజన్యానాం సమూహః)
రాజన్	,,	= రాజకము (రాజ్ఞాం సమూహః) ('అన్' లోపము)
మనుష్య	,,	= మానుష్యకము
వత్స	,,	= వాత్సకము
వృద్ధ	,,	= వార్ధకము
రాజపుత్ర	,,	= రాజపుత్రకులు
కేదార	- యన్ (యఞ్) అకన్ (వుఞ్) ఇకన్ (ఠఞ్)	= కైదార్యము, కైదారకము, కైదారికము.
కఠ	,,	= కాఠకము, కఠేనప్రోక్త మధీయతే కఠాః తేషాం సమూహః)
కలాపిన్	,,	= కాలాపకము (కలాపినాప్రోక్త మధీయతే కలాపినః తేషాం సమూహః)
గణికా	- యన్ (యఞ్)	= గాణిక్యము
బ్రాహ్మణ	,,	= బ్రాహ్మణ్యము
మాణవ	,,	= మాణవ్యము
గ్రామ	- తా (త్)	= గ్రామతా
జన	,, య	= జనతా, జన్యా
బంధు	,,	= బంధుతా
గజ	,,	= గజతా
సహాయ	,,	= సహాయతా
ధేను	- కన్ (ఠక్)	= ధైనుకము
హస్తిన్	- ఇకన్	= హస్తికము (ఇన్ లోపము)
ఆశ్వ	- ఈయ (ఛ) అన్ (అణ్)	= ఆశ్వీయము, ఆశ్వము
అవి	- కట (కటచ్)	= అవికటము
పాశ	- యా (యత్)	= పాశ్యా
త్పణ	,,	= త్పణ్యా
ధూమ	,,	= ధూమ్యా
వన	- అన్	= వన్యా
హల	,,	= హల్యా, హాలము.
అంగార	,,	= అంగార్యా, అంగారము.
వాతి	- యా, ఊల	= వాత్యా, వాతూలము.
గో	- త్రా (త్రో) య	= గోత్రా, గవ్యా (గో. 'గవ్' అగును)
శకట	- యా	= శకట్యా
రథ	- యా (కట్యచ్)	= రథ్యా, రథకట్యా
కేశ	- యన్ (యఞ్) ఇకన్ (ఠక్)	= కైశ్యము, కైశికము
ఖిల	- ఇనీ (ఇని) య	= ఖిలినీ (ఖిలముల సమూహము) ఖిల్యా
కుటుంబ	,, ,,	= కుటుంబినీ (కుటుంబముల సమూహము)

(ఖ) కాళికాకారుఁడు సమూహార్థమున (౧) కమలాదిభ్యః ఖండచ్ ప్రత్యయో భవతి, (౨) నరకరితురంగాణాం స్కంధచ్ ప్రత్యయః (3) పూర్వాదిభ్యః కాండప్రత్యయో భవతి అని మూఁడు వార్తకములను వ్రాసెను. దాని కుదాహరణము లీ క్రిందివిధమున నుండును.

కమలఖండము, పద్మినీఖండము, కుముదఖండము, కైరవినీఖండము, మొ.

నరస్కంధము, కరిస్కంధము, తురంగస్కంధము, మొ.

పూర్వకాండము, తృణకాండము, కర్మకాండము, మొ.

331. అది యీప్రదేశమునఁ గలదు. (తదస్మిన్న స్తీతి దేశే తన్నామ్ని) అను నర్థమున అఱ్ (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ఉదుంబర - అన్ = డౌదుంబరము (ఉదుంబరాః సంత్యస్మిన్ దేశే)

బదరీ - ,, = బాదరము (బదర్యాః బదరీవృక్షాః సంత్యస్మిన్ దేశే)

332. వానిచే నిష్పన్నమైనది. (తేన నిర్వృత్తమ్) అను నర్థమున 'అఱ్' (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

కుశాంబ - అన్ = కౌశాంబనగరము, (కుశాంబేన నిర్వృత్తమ్) స్త్రీలింగమున కౌశాంబీ నగరీ.

333. దానికి నివాసము, (తస్య నివాసః) దానికి సమీపమున నున్న, (తస్య అదూరభవః) అను నర్థములందు అఱ్ (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

శిబి - అన్ = శైబము దేశము (శిబేః నివాసః)

విదిశా ,, = వైదిశము (విదిశాయాః అదూరభవః)

(క) జనపద వాచకములకుఁ బరమైనయెడల 'అఱ్' ప్రత్యయము లోపించును. కావున నాదివృద్ధియు రాదు.

పంచాల - అన్ - పంచాలము (పంచాలుల నివాసమగు జనపదము)

అంధ్ర ,, అంధ్రము (అంధ్రుల నివాసమగు జనపదము)

పాంచాల, అంధ్ర, ఆదిపదములు దేశవాచకము లగుచో స్వార్థఅస్మంతములు. అంధ్రపదమే మొదటిది. ఐతరేయబ్రాహ్మణమున ' ఏతేఽంధ్రాః ' అని కలదు.

(ఖ) పైని నుదాహృతము లగు నాలుగర్థములందును (తదస్మిన్న స్తీతి దేశే తన్నామ్ని, తేన నిర్వృత్తమ్, తస్య నివాసః, తస్య అదూరభవః) ఈ క్రింది శబ్దములకు ఈయ (ఛ) ప్రత్యయము వచ్చును.

సువర్ణ-ఈయ = సువర్ణీయము (సువర్ణస్య నివాసః, మొ)

అశ్వత్థ ,, = అశ్వత్థీయము. ఆతప - ఈయ = ఆతపీయము. అగ్ని - అగ్నీయము.

వృక్ష ,, = వృక్షీయము. ఫల ,, = ఫలీయము. ఆర్క - ఆర్కీయము.

శాక ,, = శాకీయము. అరణ్య ,, = అరణ్యీయము. శాలా - శాలీయము.

పలాశ ,, = పలాశీయము. పర్ణ ,, = పర్ణీయము. అనేక - అనేకీయము.

ఆశ్మన్ ,, = ఆశ్మీయము (ఆశ్మన్ గర్త ,, = గర్తీయము. క్షుద్ర - క్షుద్రీయము.

యొక్క 'అన్' నకు తృణ ,, = తృణీయము. కితవ - కితవీయము.

లోపము) అణక - అణకీయము.

(గ) ఈ క్రింది శబ్దములకు ఈయ (ఛ) ప్రత్యయమునకు ముందు కకారాగమము వచ్చును. ప్రాతిపదికాంతనకారము లోపించును.

ఇక్షు + క్ + ఈయ = ఇక్షుకీయము.	తక్షన్ + క్ + ఈయ = తక్షకీయము.
వేణు ,, ,, = వేణుకీయము.	వేత్రి ,, ,, = వేత్రికీయము.
	(రూ) వేత్రియము.
కపోతి ,, ,, = కపోతికీయము.	కావ్య ,, ,, = కావ్యకీయము.

(ఘ) తేన నిర్వృత్తం (వానిచే నిష్పన్నమైనది) అను నర్థమున 'త్రి' శబ్దమునకు 'ఈయ' ప్రత్యయమును ముందు 'క'కారాగమమును వచ్చును.

త్రికీయము. (త్రిభిర్నిర్వృత్తం నగరం ఇత్యాది)

(ఙ) ఈ క్రింది శబ్దములకు 'తదస్మిన్ అస్తీతిదేశే తన్నామ్ని' అను నర్థమున నా యా ప్రత్యయములు వచ్చును.

అశ్మన్ - ర,క	= అశ్మరము (రాశ్మగల ప్రదేశము) (నకారలోపము) అశ్మకము.
దర్భ ,,	= దర్భరము.
శిఖా ,,	= శిఖరము (అకారమునకు హ్రస్వము)
మీన ,,	= మీనరము.
కదలీ - ఏయన్	= కాదలేయము.
అశోక ,,	= ఆశోకేయము.
తమాల ,,	= తామాలేయము.
శర్కరా - ఇకన్, ఇక, ఈయ, అకన్, అక, ఆన్	= శార్కరికము, శర్కరికము, శర్కరీయము, శార్కరకము, శర్కరకము, శార్కరము.

శిరీష - ఆకన్, ఇకన్, ఇక, శైరీషకము, శైరీషికము, శిరీషకము.

న్యగ్రోధ + ఇక, అక = న్యగ్రోధకము - న్యగ్రోధికము.

వేణు + క = వేణుకము.

తృణ + ఇల = తృణిలము.

పలాశ   ,, ఆకన్ - పలాశిలము; పాలాశకము.

వన   ,, వనిలము.

కాశ   ,, కాశిలము.

వాస   ,, వాసిలము (వాసము = పక్షి)

కర్దమ   ,, కర్దమిలము.

కర్పూర   ,, కర్పూరిలము.

కంటక   ,, కంటకిలము.

బర్బర   ,, బర్బరిలము (బర్బరులు మేచ్చజాతీయులు)

(ఝ) ఈ క్రింది శబ్దములకుః బైయర్థములందు 'స' ప్రత్యయము వచ్చును.

తృణ - స = తృణసము (గణ్డిగల ప్రదేశము మొ.)

సువర్ణ   ,, = సువర్ణసము.

అర్ణన్   ,, = అర్ణసము (అర్ణన్యొక్క 'స' కారమునకు లోపము)

వర్ణ   ,, = వర్ణసము.

వన   ,, = వనసము.

పర్ణ   ,, = పర్ణసము.

ఫల   ,, = ఫలసము.

33౯. దానినిఁ జదువువాఁడు లేక దాని నెఱుఁగువాఁడు (తదధీతే తద్వేద) అను నర్థమున అన్ (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

వ్యాకరణ - అన్ = వైయాకరణుఁడు (చూ. నూ. 3౨౧)

నిగమ ,, = గములు.

ఛందస్ ,, = ఛాందసుఁడు.

త్రివిద్యా ,, = త్రివిద్యుఁడు. (త్రివిద్యలనఁగా మూఁడు వేదములు; అవి చదివినవాఁడు త్రివిద్యుఁడు; ఈ పదము 'త్రివేద' అను దానినుండి యేర్పడినదని భ్రమింప రాదు. కొన్నియెడల మూఁడు విద్యలు (వేదములేకాక) చదివిన వాఁడనియు నర్థము గలదు.) త్రివిద్యుఁడనియు రూపాంతరము.

(క) ఈ యర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు విశేషమును బరిశీలించునది.

న్యాయు — ఇకన్ (ఠక్) నైగాయకుఁడు (చూ. నూ. 3౨౧)

లోకాయత ,, = లోకాయతికుఁడు (రూ) లోకాయతికుఁడు; లోకాయతుఁడు (లోకాయతః సామరాశ్చ. పంచదశీ)

పురాణ ,, = పురాణికుఁడు

ఇతిహాస ,, = ఇతిహాసికుఁడు

క్రమ అక (వున్) = క్రమకుఁడు

పద ,, = పదకుఁడు

శిక్షా ,, = శిక్షకుఁడు

సామ ,, = సామకుఁడు

మీమాంసా ,, = మీమాంసకుఁడు

ఉపనిషత్ ,, = ఉపనిషదకుఁడు

పునరుక్త ఇకన్ (ఠక్) = పునరుక్తికుఁడు

నిరుక్త ,, అన్ = నైరుక్తికుఁడు; నైరుక్తుఁడు

నిమిత్త ,, ,, = నైమిత్తికుఁడు; నైమిత్తుఁడు.

జ్యోతిష ,, ,, = జ్యోతిషికుఁడు (చూ. నూ. 3౪౦ క) (రూ) జ్యోతిషికుఁడు; జ్యోతిషి ఘ్నుఁడు; జ్యోతిష్కుఁడు; జ్యోతిషుఁడు.

యజ్ఞ(యజ్ఞార్థమగు గ్రంథము) = యజ్ఞికుఁడు

ధర్మ ,, = ధార్మికుఁడు

సంగ్రహ ,, = సంగ్రహికుఁడు

పదక్రమ ,, = పాదక్రమికుఁడు

ఆయుర్వేద ,, = ఆయుర్వేదికుఁడు

ఆధర్వణ ,, = ఆధర్వణికుఁడు

ఆలంకార ,, = ఆలంకారికుఁడు

గణిత ,, = గాణితికుఁడు

మహూర్త ,, అన్ = మహూర్తికుఁడు; మహూర్తుఁడు.

తర్క ,, = తార్కికుఁడు

విశేష	,,	=	వైశేషికులు.
మంత్ర	,,	=	మాంత్రికుఁడు.
సదంపనం	,,	=	పదేపదికుఁడు (పద శబ్దమునకు ఏకారము నిపతితము.)
బ్రాహ్మణ	,,	=	బ్రాహ్మణకుఁడు.
సంహితా	,,	=	సాంహితికుఁడు.
న్యాస	,,	=	నైయాసికుఁడు.
పంచరాత్ర	,, అన్	=	పాంచరాత్రికులు; పాంచరాత్రులు.
లక్షణ	,,	=	లాక్షణికుఁడు.
తంత్ర	,,	=	తాంత్రికుఁడు.
కుల	,,	=	కాలికుఁడు (వామాచారుఁడు)
సర్వతంత్ర	- అ	=	సర్వతంత్రుఁడు

(ఖ) సర్వవేద, చతుర్వేద, శబ్దములకు అ, యన్ (యన్) ప్రత్యయములు వచ్చును. 'యన్' ప్రత్యయము పరమగునేని ఉభయపదవృద్ధియగును.

సర్వవేద-అ, యన్ = సర్వవేదుఁడు, సార్వవైద్యుఁడు.
 చతుర్వేద,, ,, = చతుర్వేదుఁడు, చాతుర్వైద్యుఁడు.

(గ) ద్వివేదిక, త్రివేదిక ప్రభృతి శబ్దములు రెండు వేదములు చదివినవాఁడు, మూఁడు వేదములు చదివినవాఁడు, అను నర్థమున వాడుచున్నారు. ఈయర్థమున ౩౩౯ సూత్రముచే 'అన్' ప్రత్యయము వచ్చునేని ద్వైవేదుఁడు, త్రైవేదుఁడు మొ. రూపము లేర్పడును. అట్లే చతుర్వేదుఁడు అగునుగానీ చతుర్వేదిక కానేకాదు. (చూ. పై.) కావున విద (తెలిసికొను) ధాతువునకు తాచ్ఛీలీక 'ఇన్' ప్రత్యయము చేసి ద్వివేదిక అనఁగా రెండు తెలిసినవాఁడు, లక్షణచే రెండు అనఁగా రెండు వేదములలో రెండు శాస్త్రములలో అనియర్థమును జెప్పుకొనవలెను. అట్లే త్రివేదిక. ఈ యర్థమున చతుర్వేదిక అనియును నుండవచ్చును. (చూ. పుట ౧౩౬) ద్విశాస్త్రీక, షట్శాస్త్రీక మొదలగు శబ్దములకును ఈ సూత్రముచే 'అన్' ప్రత్యయమునుగాక ౪౩౫ సూత్రముచే నుత్వర్ణీయమగు 'ఇన్' ప్రత్యయము చేసికొనవలయును.

(ఘ) వసంత, గ్రీష్మ, వర్షా, శరత్, శిశిర, హేమంత శబ్దములకుఁ దత్కాలమున నధ్యయనము సేయువాఁడు అను నర్థమున 'ఇకన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

వసంత - ఇకన్ - వాసంతికుఁడు (వసంతకాలమునఁ జదువువాఁడు).
 త్రైష్మిక, వార్షిక, శారదిక, శైశిరక, హేమంతిక శబ్దముల యర్థమూహ్యము.)

(జ) ఆఖ్యానవాచకములకు చదువుచున్నాఁడు అను నర్థమున 'ఇకన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

వాసవదత్తా - ఇకన్ = వాసవదత్తకుఁడు (వాసవదత్తను జదువువాఁడు)
 కాదంబరీ - ,, = కాదంబరికుఁడు.

౩౪౦. అధోనిర్దిష్టము లగు శబ్దములకుఁ ద త్తదర్థములందు (అనఁగాఁ గలిగిన, వుట్టిన మొ) యథాసంభవముగాఁ ద త్తత్ప్రత్యయములు వచ్చును.

(క) ఇన్, ఉన్, అంత ప్రాతిపదికముల 'స' కారము తద్ధిత ప్రత్యయములు పరమగు నేని 'ష' కార మగును. 'మయ' ప్రత్యయము పరమగునేని రాదు. సంధిచే రేఫమగును.

జ్యోతిస్ - అన్ (అన్) = జ్యోతిషము (యా) జ్యోతిషము.	
చక్షుస్ - ,, ,, = చాక్షుషము (చక్షుషి భవః)	
శ్రవణ ,, ,, = శ్రావణము ,,	
ఉపనిషద్ ,, ,, = ఔపనిషదము.	
పార - ఈన (ఖ) = పారీణుడు, (పారమును బొంకిన)	
అవారపార ,, = అవారపారీణుడు.	
అవార ,, = అవారీణుడు.	
పారావార ,, = పారావారీణుడు.	
అగ్ర - య, ఇయ, ఈయ = అగ్ర్యము, అగ్రియము, అగ్రీయము.	
సముద్ర ,, = సముద్రీయము.	
అభ్ర ,, = అభ్రీయము.	
పుర - ఏయకా = పౌరేయము.	
వన ,, = వానేయము.	
గిరి ,, = గైరేయము.	
గ్రామ - య, ఈన, ఏయకా = గ్రామ్యుడు, గ్రామీణుడు, గ్రామేయకుడు.	
గ్రీవా ,, = గ్రీవేయకము.	
కుల ,, = కాలేయకము (కుక్క)	
కుక్ష ,, = కౌక్షేయకము (ఖడ్గము) కుక్షి (ఓఱ) యందు బద్ధయైనది.	
దక్షిణా - త్యకా (త్యక్)	= దాక్షిణాత్యుడు (దక్షిణాయాం భవః)
పశ్చాత్ - యకా (త్యక్)	= పాశ్చాత్యుడు (పశ్చాద్భవః)
,, ఇమ	= పశ్చిమము, ('ఆత్'నకు లోపము)
పురస్తాత్ - యకా (త్యక్)	= పౌరస్థ్యుడు. (,,)
ఉపరిస్తాత్ - అకా	= ఔపరిస్థ్యము. (,,)
దివ్ - య	= దివ్యము.
శశ్వత్ - ఈయకా (ఛాన్)	= శాశ్వతీయము.
,, - అకా	= శాశ్వతము.
,, - ఇకన్ (రఖాన్)	= శాశ్వతికము,
శతకుంభ - అన్	= శాతకాంభము, (ఉభయపదవృద్ధి యగును. శాతకుంభ మను వ్యవహార మసాధువు)
ఇహ - త్య (త్యస్)	= ఇహత్యుడు.
అత్ర ,,	= అత్రత్యుడు.
తత్ర ,,	= తత్రత్యులు.
కుత్ర ,,	= కుత్రత్యుడు.
ఆరణ్య - అకా (ణ) అకకా (వుఖాన్)	= ఆరణ్యము, ఆరణ్యకము,
దూర - ఏత్య	= దూరేత్యులు.
ఉత్తర - ఆహాన్ (ఆహాఖాన్)	= ఔత్తరాహులు.
నగర - అకన్ (వుఖాన్)	= నాగరకుడు, (చోరుడు, శిల్పి)
,, ఇకన్ (రఖాన్)	= నాగరికుడు, (నగరే భవః)

నగరీ - ఏయకన్ (ధకణ్)	= నాగరేయకుడు. (నగరీపదము సంజ్ఞావాచకము)
అర్థ - య	= అర్థము.
పూర్వార్థ - ఇకన్; య	= పూర్వార్థము, పూర్వార్థము.
మధ్య -	= మధ్యము, (కాశికాకారుడు, మధ్యము, మధ్యమీయము, మాధ్యము, అను రూపత్రయము నుదాహరించెను.)

మధ్యార్థముననే మధ్యమశబ్దము ప్రయుక్తమైయున్నది.

‘సీ. మృగనాభి యలదను మృగరాజమధ్యమ’.

అగ్ర - ఇమ (డిమచ్)	= అగ్రము.
ఆది ,,	= ఆదిము.
అంత ,,	= అంతము.
పర్వత - ఈయ, ఆన్	= పర్వతము, పార్వతము.

(ఖ) ‘బహిన్’ శబ్దమునకు అన్, యన్, ఈకన్, ప్రత్యయములు పైయర్థమున వచ్చును. యన్, ఈకన్ ప్రత్యయములు పరమగుచో ‘బహిన్’ యొక్క ‘ఇన్’ నకు లోపము వచ్చును.

బహిన్ - అన్ = బాహిరము (చూ. నూ. ౪౩).

,, యన్ = బాహ్యము.

ఈకన్ = బాహీకము.

‘వబయోరభేదః’ అను న్యాయముచే బాహీకశబ్దమే బాహీకశబ్దమైనది.

3౪౧. తన, మిన్, విన్ ప్రత్యయములు దక్క మిగిలిన తద్ధితప్రత్యయములును, ప్రత్యయములును (ఆ, ఈ ప్రత్యయములు) బరమగునేని హాలంత క్విబంతముల అంత్యాక్షరము తొల్లింటి ధాత్వంతాక్షరముగాఁ బరిణమించును.

త్వక్ - అన్ = త్వాచ్ + అ = త్వాచము.

వాక్ ,, వాచ్ + అ = వాచము,

ప్రాక్ + య = ప్రాచ్యము   అవాక్ + య = అవాచ్యము

3౪౨. య, ఈన, ఈ, ప్రత్యయములు పరమగునేని ప్రత్యక్, (ప్రతి + అక్) ఉదక్ (ఉద్ + అక్) సమ్యక్ (సమి + అక్) సద్యక్ (సద్ధి + అక్) విష్యద్యక్ విష్యద్ది + అక్ పదముల ‘అక్’ యొక్క ‘అ’కారము ఈకారమగును. పై నూత్రముచే ‘క’కారము చకార మగును.

ప్రతి + అక్ + య = ప్రతి + ఈచ్ + య = ప్రతీచ్యము

ఉద్ ,, ,, = ఉద్ + ఈచ్ ,, = ఉదీచ్యము

3౪౩. కలిగిన, పుట్టిన మొదలగు నర్థములందు గహాదులకు ఈయ (ఛ) ప్రత్యయము వచ్చును. కొన్నింటి కంత్య సకారలోపమును, గొన్నింటికి ‘ఈయ’ ప్రత్యయము నకు ముందు ‘క’కారాగమమును వచ్చును. ‘వి’పూర్వక ‘సమ’ శబ్ద సకారము నకు షత్వము వచ్చును.

గహ - ఈయ	=	గహీయము (గహమనునది గ్రామము)
సమ	,,	= సమీయము
వి, సమ	,,	= విషమీయము
ఉత్తమ	,,	= ఉత్తమీయము
అంగ	,,	= అంగీయము.
ముఖతన్	,,	= ముఖతీయము (సకారలోపము)
పార్శ్వతన్	,,	= పార్శ్వతీయము
ఏకతన్	,,	= ఏకతీయము
జన - క్	,,	= జనకీయము
పర - ,,	,,	= పరకీయము (రూ. పారక్యము.

స్థో. వరం స్వధన్యో విగుణః నపారక్యః
స్వనుష్ఠితః :) మనుస్మృతి.

దేవ ,, ఈయ,అన్	=	దేవకీయము, దైవము
మధ్య, ఈయన్	=	మాధ్యీయము
వేణుక ,, ,,	=	వేణుకీయము
వేత్ర ,, ,,	=	వేత్రకీయము
స్వ ,, ,,	=	స్వకీయము, స్వీయము (క కారాగమము వికల్పము) సౌవము.
రాజన్ ,, ,,	=	రాజకీయము (న కార లోపము)

పూర్వవృక్ష,, ,,	=	పూర్వవృక్షీయము
శుక్లపక్ష,, ,,	=	శుక్లపక్షీయము
ఇష్వగ్ర,, ,,	=	ఇష్వగ్రీయము (వ్రణము మె)
సౌమిత్ర,, ,,	=	సౌమిత్రీయము
సమానగ్రామ- క్-ఈయ	=	సమాన గ్రామీయులు
ఏకవృక్ష ,, ,,	=	ఏకవృక్షీయము
హంస ,, ,,	=	హంసీయము
ఏకశాఖ ,, ,,	=	ఏకశాఖీయులు
అధమశాఖ ,, ,,	=	అధమశాఖీయులు
ఉత్తమశాఖ ,, ,,	=	ఉత్తమశాఖీయులు
అనంతర ,, ,,	=	అనంతరీయులు
ఉత్తర ,, ,,	=	ఉత్తరీయులు.
వాల్మీకి ,, ,,	=	వాల్మీకీయము.
మగధ ,, ,,	=	మగధీయుఁడు.

క) ఈ గహాదిగణ మాకృతిగణము. కావున సంస్కృతీయ, వంగీయ, స్వర్గీయ, నాటకీయ, ఆకాశీయ, సజాతీయ, విజాతీయాది శబ్దములు సిద్ధములు.
రర. దానికి హితమైనది (తస్మై హితమ్) అను నర్థమున ఈయ (ఛ) ప్రత్యయము వచ్చును.

వత్సీయము క్షీరము (వత్సాయ హితం)
అశ్వమేధీయము అశ్వము (అశ్వమేధాయ హితం)
గృహమేధీయము (గృహమేధినే హితం)

(ఖ) ఈ క్రింది శబ్దములకుఁ బైయర్థమున యధాసంభముగాఁ బ్రత్యయములును రూపములును యధాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

- ద-త - య = దంత్యము.
- కంత ,, = కంత్యము.
- నాసికా ,, = నస్యము, ('నాసికా'కు 'నస్' అదేశము)
- నాభి ,, = నాభ్యము.
- బ్రహ్మన్ ,, = బ్రహ్మణ్యుఁడు.
- రథ ,, = రథ్యా. (రథమునడచుటకుఁ దగిన విశాల మార్గము)
- ఆత్మన్ - ఈన = ఆత్మనీనము. (ఆత్మకీయమువలె ఆత్మకీనము) అనియు నుండవచ్చును. (చూ. నూ. 3౪౫.)

- విశ్వజన - ,, = విశ్వజనీనము.
- సర్వ - అన్, ఈయ = సార్వము, సర్వీయము.
- సర్వజన - ఇకన్, ఈన = సార్వజనికము, సర్వజనీనము.
- మహాజన - ,, = మహాజనికము.
- మాణవ ఈన = మాణవీనము.
- గో - య = గవ్యము, (చూ. నూ. 3౨౦)
- హవిన్ - య = హవిష్యము. (చూ. నూ. 3౪౦ క)
- పంచజన - ఈన = పంచజనీనము.
- శ్వన్ - య = శూన్యము, శున్యము (వకారమునకు ఊ, ఉ, వర్ణములు వచ్చును)
- ఊఢన్ - య (యత్ + నుక్) = ఊఢన్యము (నూ) ఊఢన్యము.
- మాతృభోగ - ఈన = మాతృభోగీణము.
- పితృభోగ ,, = పితృభోగీణము.
- రాజభోగ ,, = రాజభోగీణము.
- ఆచార్యభోగ ,, = ఆచార్యభోగీణము.
- పశు - య = పశవ్యము.
- శయ - ,, = శరవ్యము.

3౪౫. ఆ, ఐ, ఔ, అను నచ్చులు తొలిహల్లులపైఁగానీ తొలి యక్కరములుగాఁ గానీ కల ప్రాతిపదికములకుఁ 'గలిగిన, వుట్టిన' మొదలగు నర్థములందు 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును. ఇట్టివి వృద్ధప్రాతిపదికము లందురు.

- శాలా - ఈయ = శాలీయుఁడు, (శాలాయాం భవః)
- మాలా ,, = మాలీయము.
- భాషా ,, = భాషీయము.
- శాస్త్ర ,, = శాస్త్రీయము.
- భారత ,, = భారతీయులు.
- స్థాన ,, = స్థానీయులు.
- ఆత్మక్ - ,, ఆత్మీయము (నకారలోపము, ఆత్మకీయము అనియుఁ గలదు.)
- ఆత్మకీయములైన యాప్తగణము (పారిజాతాపహరణము) పంచమాశ్వాసము ౬౪.

(క) రాష్ట్ర శబ్దమునకు 'ఇయ' వచ్చును రాష్ట్రీయులు. (రాష్ట్రీయపదము పృషోదరాదిపాఠముచే సిద్ధము కావచ్చును.)

(ఖ) 'భరత' దేశస్థులు అను నర్థమున విక్కాలమున 'భారతీయులు' అని వ్యవహరించుచున్నాము. 'భారత' (గ్రంథనామము) పదముపై భారతీయమగును. దానికి "భారతగ్రంథమునకు సంబంధించిన" అని యర్థమగును. "భారతీయ భా॥ రత్యము రాపగౌఘము" (భారతపద నిష్పత్తికి చూ. నూ. ౩౬౭ గ) కావున రంగీ నూత్రముచే 'భరత' (దేశ) పదముపై స్వార్థమున 'అకా' ప్రత్యయమునుచేర్చిన 'భారత' పదము నిష్పన్నమగును. అప్పుడు 'భారతీయ' పదమునకు భరత దేశస్థులు అను నర్థము వచ్చును.

౩౪౬. 'కలిగిన, పుట్టిన' మొదలగు సర్థము లందు తదాదులకు 'ఈయ' ప్రత్యయమును, అందుఁ గొన్నింటికి నితర ప్రత్యయములును వచ్చును. ఇతర ప్రత్యయములు పరమగునేని తదాదులకు నా యా యీ దేశములును వచ్చును. రూపము లీ క్రింది విధమున గ్రాహ్యములు.

(క) తదాదులు: తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదన్, కిమ్, త్వద్, యుష్మద్, భవద్, మద్, అస్మద్ శబ్దములు.

తద్ + ఈయ = తదీయము.

యద్ " = యదీయము.

ఏతద్ " = ఏతదీయము.

ఇదమ్ " = ఇదమీయము.

అదన్ " = అదనీయము.

కిం " = కిమీయము.

త్వద్ " = త్వదీయము, (రూ) తావకము, (తవక+అణ్) తావకీనము. (తవక+ఖిణ్)

యుష్మద్ " = యుష్మదీయము, (రూ) యాస్మాకము (యుష్మాక+అణ్) యాస్మాకీణము (యుష్మాక+ఖిణ్)

భవద్ " = భవదీయము, (రూ) భావత్కము (భవత్+అణ్) భావతము, (భవత్+అణ్)

మద్ " = మదీయము, (రూ) మామకము (మమక+అణ్) మామకీనము, (మమక+ఖిణ్)

అస్మద్ " = అస్మదీయము, (రూ) ఆస్మాకము (అస్మాక+అణ్) ఆస్మాకీనము (అస్మాక+ఖిణ్)

(ఖ) తావకీయ మని ప్రయోగము గలదు.

మ! ... .. తావకీ

'య' గుణస్తోత్ర పరాజ్యుభిత్వమున మా'యా' సంస్కృతిం గూలుచున్. భాగవతము.

౩౪౭. నామధేయములకు వృద్ధసంజ్ఞ వికల్పము. వృద్ధప్రాతిపదికమైనపుడు 'ఈయ'

(భ) ప్రత్యయము వచ్చును. వికల్పపక్షమున 'అకా' ప్రత్యయము వచ్చును.

కాకతి - కాకతీయులు, కాకతులు.

దేవదిత్త - దేవదత్తీయము, దైవదత్తము.

రామకృష్ణ - రామకృష్ణీయము, రామకృష్ణము.

(క) నూర్య, అగస్త్య, శబ్దములకు 'ఈయ' ప్రత్యయము పరమగుచో 'య' కార లోపము వచ్చును.

నూర్య + ఈయ = నూరీయము.

అగస్త్య + య = అగస్తీయము.

'అస్' ప్రత్యయమును జేర్చినచో సూర్యము, అగస్త్యము అను రూపములును నుండును.

(ఖ) ఏ, ఓ, వర్ణములు పదముయొక్క తొలిహల్లులపై గానీ తొలియక్కరములుగా గానీ కల దేశవాచక శబ్దములకుఁ బైయర్థమున ఈయ, అక, ప్రత్యయములు వచ్చును.

కేరళ + ఈయ - అక	కేరళీయులు; కైరళులు
నేపాల " "	నేపాలీయులు; నైపాలులు
కోంకణ " "	కోంకణీయులు; కాంకణులు
కోసల " "	కోసలీయుఁడు; కాసలుఁడు
గోనర్ద " "	గోనర్దీయుఁడు; గొనర్దుఁడు

౩౨౮. కాలవాచకములకు 'గలిగిన, పుట్టిన' మొదలగు నర్థములందు 'ఇకక'

ప్రత్యయము వచ్చును.

దిన	ఇకక	దైనికము
మాస	"	మాసికము
సంవత్సర	"	సాంవత్సరికము
షణ్మాస	"	షణ్మాసికము
సాయంప్రాతన్	"	సాయంప్రాతికము (సకారలోపము)
పునఃపునన్	"	పునఃపునికము "
శర్వరీ	"	శార్వరికము
ఉషన్	"	ఉషసికము

కాల - " - కాలికము (రూ) కాల్యము, (చూ. నూ. ౩౨౪)

తత్కాల " తత్కాలికము

అహిక " అహికము, (అహ్ని నిర్వృత్తం; హక్యొక్క అకారమునకు లోపము)

అధునా " అధునికము

(క) శార్వరస్య తమసో నిషిద్ధయే (కాళిదాసు) అనుదితోషసరాగా (భారవి) ప్రాభాతనీరజబంధుప్రభమైన చేలము, (భాగవతము) మాధ్యందినాయ సవ నాయ మహర్షి సేవ్యాం (చంపూ రామాయణము) 'దైనందినము' ఇత్యాది 'ఇకక' ప్రత్యయములేని ప్రయోగములును గలవు.

(ఖ) తార్కికులు 'కాలీనపదము' నుపయోగింతురు. కాలికము అని యుండవలయును: కాలీన, శార్వరాది పదములన్నియును దుష్ప్రములనియే ప్రామాణికులు వచింతురు; కొందఱు పృథోదరాదిగణ మాకృతిగణ మగుటచే నా గణమున వీనినిఁ జేర్చి సాధుత్వ మంగీకరింతురు.

(X) ఈ క్రింది కాలవాచకములకు, 'గలిగిన' 'పుట్టిన' మొదలగు నర్థములందు విశేషరూపములు యధాప్రయుక్తముగా నెఱుఁగునది.

- వసంత - అకణ్ - అణ్ = వాసంతకము, వాసంతము
 గ్రీష్మ ,, ,, = శ్రీష్మకము, శ్రీష్మము
 నిశా - ఇకణ్ - అణ్ = నైశికము, నైశము
 ప్రదోష ,, ,, అక = ప్రాదోషికము, ప్రాదోషము, ప్రదోషకము
 ప్రావృట్ - ఏణ్య - ఇక (నప్) = ప్రావృషేణ్యము, ప్రావృషికము (చూ. నూ. 3౪౧)
 వర్షా - ఉకణ్ - నార్షకము
 హేమంత - అణ్ = హైమంతము, హైమనము, (వికల్పముగా 'త' కార లోపము)
 చిరం - తన (ట్యు+తుట్) = చిరంతనము
 సాయం ,, = సాయంతనము
 దోషా ,, = దోషాతనము
 ఉషా ,, = ఉషాదనము
 దివా ,, = దివాతనము
 ప్రాక్ ,, = ప్రాక్తనము (3౪౧ చే 'క' కారము చకారముగాదు)
 అధునా ,, = అధునాతనము
 అద్య ,, = అద్యతనము
 అధన్ ,, = అధస్తనము
 ప్రాతన్ ,, = ప్రాతస్తనము
 ప్రాఙ్మే ,, = ప్రాఙ్మేతనము
 ప్రగే ,, = ప్రగేతనము
 ఇదానీం ,, = ఇదానీంతనుఁడు (ఇదంతనుఁడు అనియుఁ గలదు)
 తదానీం ,, = తదానీంతనులు
 పురా ,, = పురాతనము
 సనా ,, = సనాతనము } సనా, సదా=నిత్యము 'సనత్' అని 'త' కారాంత
 సదా ,, = సదాతనము } మును గలదు.
 హ్యన్ ,, - త్య (త్యప్) హ్యస్తనము, హ్యస్త్యము
 శ్వన్ ,, ,, శ్వస్తనము, శ్వస్త్యము
 పూర్వాహ్లా - తన - ఇకణ్, అక = పూర్వాహ్లాతనము; పూర్వాహ్లాకము; పూర్వాహ్లాకము
 అపరాహ్లా ,, ,, ,, = అపరాహ్లాతనము, అపరాహ్లాకము; అపరాహ్లాకము
 చిరకాల - ఇక, ఈన = చిరకాలికము; చిరకాలీనము.
 చిరారాత్రి - ,, = చిరారాత్రీణము.
 చిర - త్న = చిరత్నము
 పరుత్ ,, పరుత్నము (క్రిందటి యేటిది)
 పరారి ,, పరారిత్నము (ముని యేటిది)
 సంధివేళా - అణ్ = సాంధివేళము
 సంధ్యా ,, = సాంధ్యము
 అమావాస్యా ,, అక, అ = అమావాస్యము, అమావాస్యకము, అమావాస్యము
 పౌర్ణమాసీ ,, = పౌర్ణమాసము

(క) 'సద్యస్' నకు 'తన, క' ప్రత్యయము వచ్చును. సద్యస్తనము, సద్యస్కము
(చూ. నూ. 3౧ ఖ)

సద్యస్తనము, సద్యస్కము. (చూ. నూ. 3౧ ఖ)

3౪౯. ఆ పౌర్ణమాసి యీ మాసమందు గలదు. (సా అస్మిక్ పౌర్ణమాసీ) అను
నర్థమున సామాన్యముగా అన్ (అణ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

వైశాఖీ - అన్ = వైశాఖము (విశాఖానక్షత్రయుక్త పూర్ణిమ గల మాసము)

పౌషీ - అన్ = పౌషము (పౌషీ పూర్ణిమ గల మాసము)

(క) ఈ క్రింది శబ్దముల విశేషమును గమనించునది.

ఆగ్రహాయణీ - ఇకన్ - ఆగ్రహాయణికము మాసము

ఫాల్గునీ ,, అన్ = ఫాల్గునికము, ఫాల్గునము

శ్రవణా ,, ,, = శ్రావణికము, శ్రావణము

కార్తికీ ,, ,, = కార్తికికము, కార్తికము

చైత్రీ ,, ,, = చైత్రికము, చైత్రము

3౫౦. ఈ కారాంత నక్షత్రవాచకపదములకు 'గలిగిన, పుట్టిన' (తత్ర జాతః, తత్ర
భవః) మొదలగు నర్థములందు అ, అన్ ప్రత్యయములు బహుళముగా వచ్చును.

రోహిణీ - అ, అన్ = రోహిణుఁడు, రోహిణుఁడు

రేవతీ - అ, ,, రేవతుఁడు, రైవతుఁడు

(క) ఫల్గునీ శబ్దమునకు 'అ' ప్రత్యయము

ఫల్గునీ - అ = ఫల్గునుఁడు (ఫాల్గునుఁడు, స్వార్థమున అన్)

౩౫౧. 'దానితో దాటుచున్నాఁడు' (తరతి) అను తర్థమునఁ దృతీయాంతములకు

ఇకన్ (ఠక్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ఉడుప - ఇకన్ = ఉడుపికుఁడు (ఉడుపేన తరతి)

నా ,, నావికుఁడు

విమాన ,, వైమానికుఁడు

శకట ,, శాకటికుఁడు.

3౫౨. దానితోఁ జరించుచున్నాఁడు. 'చరతి' అను నర్థమునఁ దృతీయాంతములకు

'ఇకన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

శకట - ఇకన్ = శాకటికుఁడు (శకటేన చరతి)

విమాన ,, = వైమానికుఁడు

యాత్రా ,, = యాత్రికుఁడు (యాత్రీకులు ఆసాధువు)

జంఘా ,, = జాంఘికుఁడు.

(క) అశ్వ, రథ, పాద, జాల, పర్ష శబ్దములకు ఇక (ఠక్) ప్రత్యయము వచ్చును.

అశ్వ - ఇక = అశ్వికుఁడు (అశ్వికులు. స్వార్థమున అన్)

రథ ,, = రథికుఁడు

పాద ,, = పదికుఁడు ('పాద'కు 'పద్' ఆదేశము)

జాల ,, = జాలికుఁడు

పర్ష ,, = పర్షికుఁడు (పర్షము = కుంటివారెక్కి చరించు సాధనము)

(ఖ) 'శ్వగణ' శబ్దమునకు ఇకణ, ఇక, ప్రత్యయములు వచ్చును.

శ్వగణ - ఇకణ, ఇక = శ్వాగణికుడు, శ్వగణికుడు.

3౫౩. 'దోస్' శబ్దమునకును, ఇస్, ఉస్, త, కారాంతములకును, (చరతి) అను నర్థమునందు 'ఇకణ' స్థానమున 'కణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

దోస్ - కణ = దోష్కుడు (చూ. నూ. ౩౦) (దోషాచరతి)

సస్పిస్ ,, = సాస్పిష్కుడు (,, ౩౨)

ధనుస్ ,, = ధానుష్కుడు ,,

(క) ఆశిస్, శబ్దమునకు 'కణ' రాదు.

ఆశిసికుడు = (ఆశిషా చరతి) చూ. నూ. ౩౪౦. క.

3౫౪. ద్వితీయాంత శబ్దములకు 'జరించును' (చరతి) అను నర్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ధర్మ - ఇకణ = ధార్మికుడు (ధర్మం చరతి)

అధర్మ ,, = ఆధర్మికుడు

కర్మన్ ,, = కార్మికుడు (నకారలోపము)

3౫౫. సుస్నాతాదులకు అడుగుచున్నాడు (పృచ్ఛతి), పోవుచున్నాడు (గచ్ఛతి) అను నర్థములందు 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

సుస్నాత - ఇకణ = సోస్నాతికుడు (నీవు సుస్నాతుడవా? యని యడుగువాడు)

స్వాగత - ,, = స్వాగతికుడు (స్వాగతమును అడుగువాడు)

సుఖశయన - ,, = సోఖశయనికుడు, సోఖశాయనికుడు (సుఖశయనమా? అని యడుగు వాడు) (ఇటు వికల్పముగా నుభయపదవృద్ధి)

సుఖనిద్రా ,, = సోఖనిద్రికుడు.

సుఖశయ్యా ,, = సోఖశయ్యికుడు

సుఖతపస్ ,, = సోఖతపసికుడు

సుఖరాత్రి ,, = సోఖరాత్రికుడు

సుఖదివస్ ,, = సోఖదివసికుడు

కృతాంత ,, = కార్తాంతికుడు (కృతాంతునిఁగూర్చి చెప్పువాడు)

విభాషా ,, = వైభాషికులు (బౌద్ధమతస్థులలో నొక తెగవారు)

పగదార ,, = పారదారికుడు (పరదారలను గూర్చి పోవువాడు)

గురుతల్ప ,, = గౌరుతల్పికుడు (గురుతల్పగమనము సేయువాడు)

స్వస్తి ,, = సోవస్తికుడు (స్వస్తియా? యని యడుగువాడు)

నూత్రాంత ,, = సోత్రాంతికుడు (నూత్రాంతము = నూత్రతాత్పర్యమును అడిగినవాడు;) బౌద్ధమతస్థులలో నొక తెగవారు.)

3౫౬. ఆ విధముగా నున్నాఁడు (వర్తతే) అను నర్థమున నీక్రింది పదములకు 'ఇకణ'

ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్రతీప	- ఇకణ్	= ప్రాతీపికుఁడు (ప్రతీపేన వర్తతే)
ప్రతిలోమన్	„	= ప్రాతిలోమికుఁడు (నకాగలోపము)
అనులోపన్	„	= అనులోమికుఁడు
ప్రతికూల	„	= ప్రాతీకూలికుఁడు (ప్రతికూలేన వర్తతే)
అనుకూల	„	= అనుకూలికుఁడు (అనుకూలేన „)
పరిపార్శ్వ	„	= పారిపార్శ్వకుఁడు (పరిపార్శ్వేన „)
పరిముఖ	„	= పారిముఖికుఁడు (పరిముఖేన „)
ఓజసా	„	= ఔజసికుఁడు (ఓజసా „)
సహసా	„	= సాహసికుఁడు (సహసా „)
అంభసా	„	= ఆంభసికము, (మత్స్యము) (అంభసా „)

3౫౭. అందు నియుక్తుఁడు (తత్ర నియుక్తి) అనునర్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ద్వార	- ఇకణ్	= దౌవారికుఁడు. (చూ, నూ. 3౨౧) (ద్వారే నియుక్తి)
నియోగ	„	= నైయోగికుఁడు.
సంధివిగ్రహ	„	= సాంధివిగ్రహికుఁడు.
విబోధ	„	= వైబోధికుఁడు (పహరావాఁడు)

(క) ప్రతిమానాటకమున దేవకులికుఁడు (పూజారి), (దేవకుల-ఇకణ) అని ఆదివృద్ధిలేని రూపము ప్రయుక్తమైయున్నది. ఇట్లే మృచ్ఛకటికమున అధికరణికుఁడు (officer) (అధికరణ-ఇకణ) అని ప్రయుక్తమై యున్నది. ఇట్టివి రతగి. సూత్ర మతుబర్ధక 'ఇక' ప్రత్యయముచే నాధింపవచ్చును.

3౫౮. ఇది వీని శీలము (శీలం) అను నర్థమున ఇకణ ప్రత్యయము వచ్చును.

అపూప	- ఇకణ్	= ఆపూపికుఁడు, (అపూపభక్షణం శీల మస్య)
వితండా	„	= వైతండికుఁడు (వితండావాదః „)
ధర్మ	„	= ధార్మికుఁడు, (ధర్మాచరణ మస్య శీలం)

(క) 'తపన్' శబ్దమునకు 'అణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

తపన్ + అన్	= తాపసుఁడు, (తపః అస్య శీలం)
చురా	„ = చౌరుఁడు (చురా „ „)
బుభుక్షా +	„ = బౌభుక్షుఁడు.

(ఖ) దాసని అమ్మువాఁడు (తస్యపణ్యాం) అను నర్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అపూప	- ఇకణ్	= ఆపూపికుఁడు (అపూపము లమ్మువాఁడు)
శుస్తక	„	= శౌస్తికుఁడు
గ్రంథ	„	= గ్రాంథికుఁడు

౩౫౯. దానివలన జీవించుచున్నాడు. (వేతనాదిభ్యః జీవతి అను నర్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

వేతన - ఇకణ = వైతనికుడు, (వేతనేన జీవతి)

సంయాత్ర - ,, = సాంయాత్రికుడు (సంయాత్రయా = సముద్రయానేన జీవతి)

యాచనా ,, = యాచనికుడు.

జ్యోతిస్ ,, = జ్యోతిష్కుడు (రూ) జ్యోతిష్కుడు. (చూ. నూ. ౩౫౩) జ్యోతిశ్శాస్త్రముచే జీవించువాడు.

ఆపణ ,, = ఆపణికుడు.

వితాల - ,, = వైతాలికుడు (వివిధః తాలః వితాలః, తేన జీవతి)

ప్రశ్న - ,, = ప్రాశ్నికుడు (ప్రశ్నలు చెప్పుచు జీవించువాడు.)

(క) ప్రశ్నమడుగువాడును 'ప్రాశ్నికుడు' అని వ్రయుక్తము. "అనువదతి చిరాద్గణో యత్కించి త్ప్రాశ్నికేనోక్తం" కళావిలాసము.

(ఖ) ఈ క్రింది పదములకు ఇక, ఈయ, ప్రత్యయములు వచ్చును.

క్రయ - ఇక = క్రయికుడు, (క్రయేణ జీవతి)

విక్రయ ,, = విక్రయికుడు ,,

క్రియవిక్రయ ,, = క్రియవిక్రయికుడు ,,

ఆయుధ - ఈయ - ఇక = ఆయుధీయుడు, (ఆయుధేన జీవతి) ఆయుధికుడు.

౩౬౦. అది వాని శిల్పము (శిల్పం) అను నర్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయ మగును.

మృదంగ - ఇకణ = మార్దంగికుడు.

వీణా - ,, = వైణికుడు.

వేణు - ,, = వైణవికుడు. (చూ. నూ. ౩౨౦)

వంశ - ,, = వాంశికుడు.

మూరజ - ,, = మూరజికుడు.

పణవ - ,, = పాణవికుడు.

౩౬౧. అది వాని వ్రహారణము (తదస్య వ్రహారణం) అను నర్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

పరశ్వధ - ఇకణ = పారశ్వధికుడు.

ధనుస్ ,, = ధానుష్కుడు (చూ. నూ. ౩౫౩)

(క) శక్తి, యష్టి, శబ్దములకు 'ఈకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

శాక్తికుడు, యాష్టికుడు.

(ఖ) జినేంద్రబుద్ధి దండ, ఈషా, పదములకును 'ఈకణ' ప్రత్యయమును జెప్పెనని

గణాత్మమహోదధి.

దాండీకుడు, ఐషీకుడు.

(గ) వీరూటయం దేది ప్రహరణమో యా ప్రహరణవాచకమునకు 'అకా' ప్రత్యయమును ఆదివృద్ధియు వచ్చును.

- దండ - దాండము (దండ : ప్రహరణ మస్యాం క్రీడాయాం)
- ముష్టి - మాష్టము (ముష్టి : ప్రహరణ మస్యాం క్రీడాయాం)
- దాండక్రీడ = Hockey మొ.
- మాష్టక్రీడ = Boxing ,,

312. తృతీయాంతములైన అక్షద్యూతాదులకు నిర్వృత్తము (నిష్పన్నము) అను నర్థమున 'ఇకా' ప్రత్యయము వచ్చును.

- అక్షద్యూత - ఇకా = ఆక్షద్యూతికము వైరము, (అక్షద్యూతేన నిష్పన్నం)
- గతాగత ,, = గాతాగతికము.
- యాతోపయాత ,, = యాతోపయాతికము.
- అనుగత ,, = ఆనుగతికము.
- గతానుగత ,, = గాతానుగతికము. సత్త్వ - ఇకా = సాత్త్వికము.
- వాచా ,, = వాచికము; అంగ ,, ఆంగికము.

(క) "గతానుగతికో లోకో న లోకః పరమార్థికః" అను నాడ "గతస్య అనుగతిః యస్య సః" అని వ్యధికరణబహువ్రీహి సెప్పుకొనవలెను.

(ఖ) భావప్రత్యయాంతశబ్దముల తుది 'అ'కారమునకు నిర్వృత్తార్థమున 'ఇమ' ప్రత్యయము వచ్చును.

- పాక - ఇమ = పాకిమము (పాకేన నిర్వృత్తం)
- త్యాగ ,, = త్యాగిమము (త్యాగేన ,,)

(గ) కృ, పచ, ధాతువులకు నిర్వృత్తార్థమున 'త్రిమ' ప్రత్యయము వచ్చును. 'త్రిమ' పరమగుచో 'ఎచ' యొక్క 'చ' కారము క కారమగును.

- కృత్రిమము (కృత్యా నిర్వృత్తం)
- పక్తిమము (పాకేన నిర్వృత్తం)
- ఉప్తిమము (వాపేన నిర్వృత్తం) (చూ. నూ. 242)

(ఘ) 'మధు' శబ్దమున కీయర్థమున 'ఈకా, ఈకా, అకా' ప్రత్యయములు వచ్చును.

- మధు + ఈకా = మాధ్యకము = మధునా నిర్వృత్తం (ఇప్పకల్లు)
- ,, ,, ఈకా = మాధ్య ,, ,,
- ,, ,, అకా = మాధ్యకము. ,, ,,

313. దానితో నాడుచున్నాడు, త్రవ్వుచున్నాడు, జయించుచున్నాడు, (తేన దీవ్యతి, ఖనతి, జితం) అను నర్థములందుఁ గరణవాచకమునకు 'ఇకా' ప్రత్యయము వచ్చును.

- అక్ష - ఇకా = ఆక్షికుఁడు (అక్షై ర్దీవ్యతి)
- కుద్దాల ,, = కౌద్దాలికుఁడు (కుద్దాలేన ఖనతి)
- (కందముల కౌద్దాలికులైన నేమి? పోతన్నగారు)

3౬౪. అది దాని పరిమాణము (తదస్య పరిమాణం) అను నర్థమున 'ఇకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్రస్థ - ఇకణ్ = ప్రాస్థికము రాశి (ప్రస్థపరిమాణ మస్య)

3౬౫. దానిచేఁ గొనఁబడినది. (తేన క్షీతం) అను నర్థమున 'ఇకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

గోపుచ్చ - ఇకణ్ = గోపుచ్చికము (గోపుచ్చేన క్షీతం)

3౬౬. సంఖ్యావాచకములకుఁ గొనఁబడినది (తేన క్షీతం) అనునర్థమున 'క' ప్రత్యయము వచ్చును. న కారలోపమును వచ్చును.

పంచకా - క = పంచకము (పంచభిః క్షీతం)

బహు - ,, = బహుకము (బహునా ,,)

(క) తి, శత్, వర్ణాంతములగు సంఖ్యావాచకములకు 'ఇకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

సప్తతి - ఇకణ్ = సాప్తతికము (సప్తత్యా క్షీతం)

అశీతి - ,, = అశీతికము (అశీత్యా క్షీతం)

నవతి - ,, = నావతికము (నవత్యా క్షీతం)

చత్వారింశత్ - ఇకణ్ = చాత్వారింశత్కము

పంచాశత్ - ,, = పాంచాశత్కము

వింశతి, త్రింశత్ శబ్దముల అతి, అత్ లకు 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

వింశకము, త్రింశకము.

(ఖ) శత శబ్దమునకు ఇక, య, ప్రత్యయములు వచ్చును.

శత - ఇక = శతికము (శతేన క్షీతం)

శత - య = శత్యము ,,

3౬౭. దాని కిది ఫలము, లేక కారణము (ప్రయోజనం) అను నర్థమున 'ఇకణ్' ప్రత్యయ మగును.

అర్థ - ఇకణ్ = ఆర్థికము (అర్థము కారణముగా లేక ఫలముగాఁ గలది)

కాంతి - ,, = కాంతికము

పుష్టి - ,, = పౌష్టికము

మంగళ - ,, = మాంగళికము

సన్నిపాత - ,, = సాన్నిపాతికము

పరితోష - ,, = పారితోషికము

(క) ప్రయోజనార్థమునఁ గొన్ని శబ్దములకు 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

శ్రద్ధా - అక = శ్రాద్ధము (శ్రద్ధాప్రయోజనం అస్య కర్మణః) "శ్రద్ధయా దీయతే యస్మాత్ తస్మాత్ శ్రాద్ధం నిగద్యతే" అనియు నిర్వచనము గలదు.

చూడా - ,, = చౌడము (చూడాప్రయోజనం అస్య కర్మణః)

డలల క భేదము గాన చౌలకర్మ మనియు వ్యవహారము.

(ఖ) సభా ప్రయోజన మస్య సభికుఁడు అని ఆప్తే నిఘంటువు తెలుపుచున్నది. ఈ యర్థమున సాభికుఁడు గావలసి యున్నది. సభిక పదవ్యుత్పత్తిని గూర్చి చూ.నూ. ౪౩౮. (క)

(గ) 'ఈ యర్థమున కిది ప్రయోజనము;' 'ఈ యుద్ధమునకు వీరు యోధులు' అను నర్థమున 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

సుభద్రా - అక = సౌభద్రము యుద్ధము (సుభద్రాప్రయోజన మస్య సంగ్రామస్య)

భరత - ,, = భారతము భరతా (భరతవంశ్యాః) యోధారః అస్య సంగ్రామస్య)

యుద్ధగ్రంథముల కభేదోపచారముచే భారతము గ్రంథము అగును.

౩౬౮. దాని కర్తుఁడు (తదర్హతి) అను నర్థమున 'ఇకక' ప్రత్యయము వచ్చును.

శ్వేతచ్ఛత్ర - ఇకక = శ్వేతచ్ఛత్రకుఁడు, (శ్వేతచ్ఛత్ర మర్హతి)

భార - ,, = భారికుఁడు (భారం వోధు మర్హతి)

సంక్రమ - ,, = సాంక్రామికము (సంక్రమ మర్హతి - ఉభయపదవృద్ధి)

(క) ఈ యర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకుఁ బ్రత్యయములును రూపములును యథా ప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

శిరశ్చేద - య = శిర్షచ్ఛేద్యుఁడు (శిరస్ నకు 'శిర్ష' ఆదేశము)

దండ - ,, = దండుఁడు (దండ మర్హతి)

అఘ్ని - ,, = అఘ్నిము. (అఘ్ని ,,)

వధ - ,, = వధ్యుఁడు. (వధ ,,)

ఇభ - ,, = ఇభ్యుఁడు. (ఇభ ,,)

ముసల - ,, = ముసల్యుఁడు (ముసల ఘాతార్హుఁడు)

ఉదక - ,, = ఉదక్యా (ముట్టత - ఉదకస్నానార్హురాలు)

మధుపర్క - ,, = మధుపర్క్యుఁడు (మధుపర్కార్హుఁడగు శోత్రియుఁడు)

యుగ - ,, = యుగ్యము (యుగము, కాండి దాని కర్హము)

కశ - ,, = కశ్యము (కశాఘాతార్హము)

పితృదేవతా - ,, = పితృదేవత్యము (పితృదేవతార్హము)

పరార్థ - ,, = పరార్థ్యము (పరార్థమునకుఁ దగిన యనఁగా నున్నత్రేణికిఁ దగిన)

విరాగ - ఇకక = వైరాగికుఁడు, వైరంగికుఁడు ('రాగ'కు 'రంగ' ఆదేశము.)

పాత్ర - ఇయ, య, = పాత్రీయుఁడు; పాత్ర్యుఁడు.

యజ్ఞ - ,, = యజ్ఞీయము

ఋత్విక్ - ఈవక = ఆర్త్విజీనుఁడు (చూ. నూ. ౩౪౧)

దక్షిణా - ఈయ - య = దక్షిణీయుఁడు, దక్షిణ్యుఁడు

319. దానినిఁ గాపాడుచున్నాఁడు 'రక్షతి' అనునర్థమున 'ఇకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

సమాజ - ఇకణ్ = సామాజికుఁడు (సమాజం రక్షతి)

సంప్రదాయ ,, = సాంప్రదాయకుఁడు

కరుణా = ,, = కారుణికుఁడు

ప్రమాణ ,, = ప్రామాణికులు

నిష్ఠా ,, = నైష్ఠికుఁడు

320. అధ్యాత్మాదులకు "అందుఁ బుట్టిన" (తత్ర భవః) అను నర్థమున 'ఇకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును. అధ్యాత్మాది యాకృతిగణము.

అధ్యాత్మక - ఇకణ్ = ఆధ్యాత్మికము (నకారలోప మగును.)

సంఘ - ,, = సాంఘికము

లోక - ,, = లౌకికము

యాదృచ్ఛ - ,, = యాదృచ్ఛికము

విచేక - ,, = వైచేకీకుఁడు

సుప్త - ,, = సౌప్తికము

అర్థ - ,, = ఆర్థికము

స్థాన - ,, = స్థానికము

సంస్కృత - ,, = సాంస్కృతికము

అచ్ఛా - ,, = ఆచ్ఛికము

ఇచ్ఛా - ,, = విచ్ఛికము

క్వచిత్ - కన్ = క్వాచిత్కము (మా. నూ. 3౫3)

కథంచిత్ - ,, = కాథంచిత్కము ,,

ఇహ - ఇకన్ = విహికము

అముత్ర - ,, = ఆముత్రికము

అయోధ్యా - ,, = ఆయోధ్యికుఁడు

పరత్ర - ,, = పారత్రికము

సర్వత్ర - ,, = సార్వత్రికము

ప్రతిస్వ - ,, = ప్రాతిస్వికము

అనువంశ - ,, = ఆనువంశికము

(క) ఈ క్రింది శబ్దములకు 'ఇకణ్' పరమగునపుడు రూపములు యథావ్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

అకస్మాత్ - ఇకన్ = ఆకస్మికము, ప్రాయస్ - ఇకన్ = ప్రాయికము.

అదన్ ,, = ఆముష్మికము, ఉపాయ - ,, = ఔపయికము.

(ఖ) తెలిసికొనుచున్నాఁడు (జానాతి, అను నర్థమునను 'ఇకణ్' కానవచ్చుచున్నది.

మర్మన్ + ఇకన్ = మర్మికుఁడు, (మర్మము నెఱుఁగువాఁడు)

శకున + ,, = కాకునికుఁడు (శకునము లెఱుఁగువాఁడు)

32౧. ఈ క్రింది శబ్దములకు 'ఇకన్' ప్రత్యయము పరమగు నేని ఉభయపదవృద్ధి యగును.

ఇహలోక	- ఇకన్	=	బహులౌకికము
పరలోక	,,	=	పారలౌకికము
పంచభూత	,,	=	పాంచభౌతికము
అధిదైవ	,,	=	అధిదైవికము
అధిభూత	,,	=	అధిభౌతికము
ఊర్ధ్వదేహ	,,	=	ఔర్ధ్వదైహికము (యా. ఔర్ధ్వదేహికము)
పూర్వదేహ	,,	=	పౌర్వదైహికము
సర్వలోక	,,	=	సార్వలౌకికము
ప్రయోగ	,,	=	ప్రాయోగికము
అనుసంవత్సర	,,	=	అనుసంవత్సరికము. (అనుసంవత్సరం దీయతే)
పరిశ్రమ	,,	=	పారిశ్రామికము

(క) ఊర్ధ్వశబ్దార్థకమున 'ఊర్ధ్వం' అనునవ్యయముగూడ గలదని గణరత్నమహోదధి. ఔర్ధ్వదైహికము } - నియు నుండును
 ఔర్ధ్వదేహికము }

(ఖ) పరిశ్రమ పదము పురుషకారిసాధ్యములును జీవనాధారములు నగు వృత్తులకుఁ (Industries) బర్యాయపదముగా లోకవ్యవహారము గలదు.

(గ) సంఖ్యావాచకమునకుఁ బరమైన 'వర్ష' శబ్దమునకు భూతకాలము ద్యోత్యమగుచో ఆదివృద్ధి వచ్చును. ('వ' యొక్క అకారమునకు)

ద్వి - వర్ష	- ద్వివర్షికము.	(ద్వివర్షే భూతం = రెండేండ్లలో జరిగినది.)
త్రి - ,,	త్రివర్షికము.	(త్రివర్షే ,, = మూడేండ్లలో జరిగినది.) మొ॥

(ఘ) భవిష్యదర్థము ద్యోత్యమగుచో సంఖ్యావాచకమునకే వృద్ధివచ్చును.

ద్వివర్ష - ద్వివర్షికము	(రెండేండ్లలోఁ గాదగినది.)
త్రివర్ష - త్రివర్షికము	(మూడేండ్లలో గాదగినది.) మొ॥

32౨. కొన్ని శబ్దములకు స్వార్థమున 'ఇకన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

వికల్ప	- ఇకన్	=	వైకల్పికము
విభాషా	- ,,	=	వైభాషికము
ఉపనిభక్తి	- ,,	=	ఉపనిభక్తికము
సంప్రతి	- ,,	=	సాంప్రతికము
మధ్యమ	- ,,	=	మాధ్యమికము
ముక్తా	- ,,	=	ముక్తికము
కపట	- ,,	=	కాపటికుఁడు; (కపటకాపటికుఁడనియు మృచ్ఛకటికమునఁ బ్రయోగము గలదు.)

లలాట - ,, = లాలాటికము. (శీర్ణపటిరపంక లాలాటికమై - మను)

(క) 'కణ' శబ్దమున కాదివృద్ధి గానరాదు.

కణ - ఇకన్ = కణికము

(ఖ) 3౪౭ నూత్రముచే నామధేయములకు వృద్ధసంజ్ఞ వికల్పముగాన నీ నూత్రముచే 'అకణ్' ప్రత్యయమును, 32౦ నూత్రముచే 'ఇకణ్' ప్రత్యయమును వచ్చును.

ఆయోధ్యకుఁడు; ఆయోధ్యికుఁడు.

(గ) "స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లింగవచనా స్యతివర్తంతే" అనున్వాయముచే ముక్తాశబ్దము స్త్రీలింగమైనను మాక్తికము నపుంసకమయ్యెను.

323. వృద్ధప్రాతిపదికములగు యకారోపధగల పత్తనవాచకములకును, పురశబ్దాంత పత్తన వాచకములకును, రేఫ ముపధగాఁగల దేశవాచకములకును, ఈకారాంత దేశవాచకములకును కలిగిన, పుట్టిన, అనునర్థమున 'అకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

యకారోపధకములు-	సాంకాశ్య	అకణ్	= సాంకాశ్యకుఁడు
పురశబ్దాంతము-	కాంచీపుర	,,	= కాంచీపురకుఁడు
రేఫ ముపధగాఁగల పదములు-	పాటలీపుత్ర	,,	= పాటలీపుత్రకుఁడు
	కాశ్మీర	,,	= కాశ్మీరకుఁడు
	సోవీర	,,	= సోవీరకుఁడు
	సోరాష్ట్ర	,,	= సోరాష్ట్రకుఁడు
	గాంధార	,,	= గాంధారకుఁడు
	ఆంధ్ర	,,	= ఆంధ్రకులు.
	నైజాంరాష్ట్ర	,,	= నైజాంరాష్ట్రకుఁడు
ఈకారాంతములు	కాశీ	,,	= కాశీకుఁడు
	వారణాసీ	,,	= వారణాసీకుఁడు
	ద్వారావతీ	,,	= ద్వారావతీకుఁడు

ఇవ్వన్నియు పత్తన, దేశ, వాచకములకు వృద్ధప్రాతిపదికములును.

(క్ష) ఈ క్రింది పట్టణ వాచకములకును, బై యర్థమున 'అకణ్' వచ్చును.

విదేహ	-	అకణ్	= విదేహకుఁడు
రాజగృహ	,,		= రాజగృహకుఁడు
ఉజ్జయినీ	,,		= ఉజ్జయినీకుఁడు
దక్షిణాపథ	,,		= దక్షిణాపథకుఁడు
సాకేత	,,		= సాకేతకుఁడు

(ఖ) ఈక్రింది దేశవాచకములకును 'అకణ్' వచ్చును.

కర్ణాట - అకణ్ - కాణ్ణాటకులు	పంచాల - పాంచాలకులు.
ద్రవిడ - ,, ద్రావిడకులు	దేశదేశీయుల కభేదోపచారముచే కర్ణాటులు, ఘూర్జ
ఘూర్జర - ,, ఘూర్జరకులు	రలు అనియుఁ జెప్పవచ్చును.
అంగ - ,, ఆంగకులు	గహాదిగణ మాక్పతిగణమగుటచే వంగీయాది పద
వంగ - ,, వాంగకులు	ములును సాధువులే యగును.
కళింగ - ,, కాళింగకులు	
ఉత్కల - ,, ఔత్కలకులు.	

328. అతఁడు వానికి సేవ్యుఁడు (సోఽస్యభక్తిః-భజ్యతే సేవ్యతే ఇతి భక్తిః) అను నర్థమున సామాన్యముగా 'అణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

- శివ - అన్ = శైవుఁడు (అస్యశివః భక్తిః సేవ్యః)
- విష్ణు - ,, = వైష్ణవుఁడు (,, విష్ణు ,, ,,)
- శక్తి - ,, = శాక్తుఁడు (,, శక్తిః ,, ,,)

(క) శాక్తికుఁడనియుఁ బ్రయోగము గలదు.

శ్లో. రసవాదే తు విత్తాశా, మోక్షాశా శాక్తికే మతే
దత్తపుత్రే చ పుత్తాశా తిస్ర ఏతా నిర్ఠికాః.

(ఖ) 'శివః భగవాణ్ అస్య భక్తిః' అను నర్థమున 'శివభాగవతుఁడు' అని యగును. ఇట 'అణ్' ప్రత్యయము పరముకాఁగా భగవచ్ఛబ్దమునకు మాత్రమే వృద్ధి వచ్చును. ఇట్లే 'దేవీ భగవతీ భక్తిః అస్య' అను నర్థమున 'దేవీభాగవతుఁడు' అగును. సముదాయమునకుఁ దద్ధితప్రత్యయము వచ్చుటచే సముదాయమునందలి యాదిపదమున కే వృద్ధిరావలసియున్నను 'పరమగార్గ్యస్య అపత్యంపుమాణ్ పరమ గార్గ్యాయణి' అని భాష్యకారుఁడు ప్రథమపదమున కాదివృద్ధినిఁ జేయక తావ న్మాత్రమునకే వృద్ధిచేయుటచే శివభాగవత, దేవీభాగవత బ్రహ్మసామాజిక, అనుస్వార, దేవనాగర, సమకాలిక, ద్వాదశవార్షిక, శతవార్షిక, స్వర్గపాఠేయాది శబ్దములు నిర్దుష్టములు.

(గ) చిత్తము లేనివానికిని, దేశ కాలభిన్న వాచకములకును 'ఇకణ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

- అపూప - ఇకణ్ = ఆపూపికుఁడు (అపూపః అస్య భక్తిః) (చిత్తము లేనివి)
  - పాయస - ,, = పాయసికుఁడు (పాయసః ,, ,,) ,,
- అపూపములను పాయసమును సేవించువాడని యర్థము.

(ఘ) చిత్తము గలవానికిని దేశకాలవాచకములకును 'అకౌ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

దేవదత్త + అకౌ = దైవదత్తుఁడు (దేవదత్తః అస్య భక్తిః)

అంగ + ,, = ఆంగుఁడు (అంగః ,, ,,)

గ్రీష్మ + ,, = గ్రీష్మిణ్ముఁడు (గ్రీష్మః ,, ,,)

(జ) ఈ యర్థమున మాహారాజ శబ్దమునకు 'ఇకకౌ' ప్రత్యయమును, వాసుదేవ, అర్జున, శబ్దములకు 'అకకౌ' ప్రత్యయమును నగును.

మాహారాజ - ఇకకౌ = మాహారాజికుఁడు (మాహారాజః అస్య భక్తిః)

వాసుదేవ - అకకౌ = వాసుదేవకుఁడు (వాసుదేవః అస్య భక్తిః)

అర్జున - ,, = ఆర్జునకుఁడు (అర్జునః ,, ,,)

32౫. దిగాది శబ్దములకు 'నందుఁ బుట్టిన' (తత్ర భవతి) అను నర్థమున 'య' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. నూ. 3౪౧)

దిక్ - య = దిక్ - య = దిశ్యము

బీజ - య = బీజ్యుఁడు

వంశ - ,, = వంశ్యుఁడు; రాజవంశ్యుఁడు

మాఘ - ,, = మాఘ్యము

దేశ - ,, = దేశ్యము

ఆకశ - ,, = ఆకాశ్యము (రూ) ఆకాశీయము

పథికౌ - ,, = పథ్యము; (నకారలోపము)

వేశ - ,, = వేశ్యా (వేశానేపథ్యం, వేశ్యాగృహం

వర్గ - ,, = వర్గ్యము

వా తత్రభవా వేశ్యా)

పక్ష - ,, = పక్ష్యము

పూర్వ - ,, = పూర్వ్యము

రహస్య - ,, = రహస్య్యము

కాల - ,, = కాల్యము

అంత - ,, = అంత్యము

అకాల - ,, = అకాల్యము

ఆది - ,, = ఆద్యము

సజాతి - ,, = సజాత్యము

జఘన - ,, = జఘన్యము

విజాతి - ,, = విజాత్యము

ముఖ - ,, = ముఖ్యము

చళుక - ,, = చళుక్యుఁడు

స్వార్థమున 'అకౌ' ప్రత్యయము చేయగా "చాళుక్యుఁడు" అని అగును. ఈవంశ పూర్వపురుషుఁడు బ్రహ్మ యొక్క చళుకమున బుట్టినఁట. చళుక చళుక శబ్దములు పర్యాయములు. చళుక్యపదమును గలఁడు.

యూధ - ,, యూధ్యము

సాక్షికౌ - ,, సాక్ష్యము. (నకారలోపము)

గణ - ,, గణ్యుఁడు

పూగ - ,, పూగ్యుఁడు

(క) ఈ క్రింది పదములకు 'యకౌ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అనువంశ - యకౌ, = అనువంశ్యుఁడు

పరిముఖ ,, = పారిముఖ్యుఁడు (నేవకుఁడు; ప్రభువును నేవేపు మొగమున్న నావైపుతిరిగి నేవించువాఁడు)

(ఖ) పక్షీయ, వంశీయ, దేశీయ, స్వదేశీయ, విదేశీయ, పరదేశీయ, గోత్రేయ, (ఆత్రేయ గోత్రేయుఁడై; వసుచరిత్రము) వంగీయ, ఆంగ్లేయ, స్వర్ణీయ, ఆది పదములు వ్యవహారమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఇందుఁ గొన్ని భిన్నార్థమున సాధువులుగానీ యీ యర్థమునఁ గావు. కొన్ని యసాధువులు. కానీ కొందఱు పృషోదరాది యాకృతిగణ మగుట దానియందుఁబఠించి సాధుత్వ మంగీకరింతురు.

(గ) వర్ణపద మంతమందుఁగల ప్రాతిపదికమునకు య, ఈయ, ఈన ప్రత్యయములు వచ్చును.

మద్వర్ణ - య - ఈయ - ఈన = మద్వర్ణ్యము, మద్వర్ణీయము, మద్వర్ణీణము

(ఘ) వర్ణాంత ప్రాతిపదికమునకు 'వర్ణము' అను సర్థమున 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కవర్ణీయము వర్ణము; చవర్ణీయము వర్ణము

(జ) 'వంశ్యావళీ' అనవలసియుండఁగా 'వంశావళీ' అని వ్యవహారము గానవచ్చుచున్నది అట్టిచో 'వంశ' శబ్దమున కభేదోపచారముచే వంశ్యార్థము చెప్పుకొనవలెను.

32౬. శరీ రావయవవాచకములకు 'య' ప్రత్యయము వచ్చును.

దంత - య = దంత్యము   మూర్ధ్ణ - య = మూర్ధ్ణ్యము
కంఠ - ,, = కంఠ్యము   స్తన   ,, = స్తన్యము

(క) ఈ క్రింది శబ్దములకు 'అలంకారము' అను సర్థమున విశేషమును బరికించునది.

గ్రీవా - ఏయ్ - అ = గ్రీవేయము, గ్రీవము
అంగుళీ-ఈయ = ఆంగుళీయము

కర్ణ - ఇకా (కణ్) = కర్ణికా

లలాట- ,, = లలాటికా (లలాటికా పద మసాధువు)

(ఖ) అంగుళీయకము, గ్రీవేయకము అన్నపుడు స్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము.

(గ) 'గాత్రికా, శీర్షికా, కంఠికా' అనియును రూపములు గలవు.

(ఘ) శిరోఽలంకార మను సర్థమున 'శిరస్' నకు 'య'కారాది ప్రత్యయము పరమగునేని 'శీర్షణ్' ఆదేశము వచ్చును.

శీర్షణ్యము (శిరోలంకారము)

(జ) కేశార్థమున 'శిరస్' నకు 'శీర్షణ్' ఆదేశము వికల్పము.

శీర్షణ్యములు, శిరస్యములు, (కేశములు)

(చ) మరియును 'శిరస్' శబ్దమునకు 'శీర్ష' ఆదేశము వచ్చును. దానివలన శీర్షము, శీర్షికా ఇత్యాదిరూపము లగును.

322. దాని నుండి వచ్చిన (తతః ఆగతః) అను నర్థమున 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

జేవదత్త - అక = జేవదత్తము

కుతఃకుతః - ,, = కౌతస్కుతుః (ఎక్కడెక్కడినుండియో వచ్చినవాఁడు.)

(క) ఋకారాంత శబ్దములకు వైయర్థమున 'కక' ప్రత్యయము వచ్చును.

భ్రాతృ - కక (కక) = భ్రాతృకము

మాతృ - ,, ,, = మాతృకము

(ఖ) ఈ క్రింది శబ్దములకుఁ బైయర్థమున విశేషమును బరిశీలించునది.

ఉపాధ్యాయ - అకక = ఉపాధ్యాయకము (ఉపాధ్యాయా దాగతం)

పితామహ - అకక = పైతామహకము

సగర - ,, = సాగరకము (సాగరికా, స్త్రీలింగము)

క్రమ - ఇక = క్రమికము.

పితృ - య, కక = పిత్ర్యము (చూ. నూ. 3౨౦) కైత్యకము

32౩. నష్టా వూర్వక శుచి, కుశల, నిపుణ, శబ్దములకుఁ బైయర్థమున 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును. వికల్పముగా నుభయపదవృద్ధివచ్చును. వికల్పపక్షమున ద్వితీయపదమునకు మాత్రము వృద్ధి వచ్చును.

అశుచి - అక = ఆశౌచము, అశౌచము (అశుచినుండి వచ్చిన)

అకుశల - ,, = ఆకాశలము, అకాశలము

అనిపుణ - ,, = ఆనైపుణము, అనైపుణము

32౪. దాని ను దేశించి చేయఁబడిన గ్రంథము (అధికృత్య కృతే గ్రంథే) అను నర్థమున 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

భరత - అక = భారతము (భరతా నధికృత్య కృతం కావ్యం)

భగవత్ ,, = భాగవతము (భగవంత మధికృత్య ,,)

శకుంతలా,, = శాకుంతలము (శకుంతలా ,, ,, నాటకం)

'జ్యోతిస్' శబ్దమునకు ఈ యర్థమున 'అక' ప్రత్యయము పరమగుచో ఆది వృద్ధి వికల్పము.

జ్యోతిస్ - అక = జ్యోతిషము (రూ) జ్యోతిషము (జ్యోతిషి అధికృత్య కృతః గ్రంథః)

(క) వై యర్థమున ద్వింద్వసమాసములకు 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కిరాతార్జునీయము, విక్రమార్జునీయము, రాఘవ పాండవీయము

(ఖ) దేవాసురశబ్దమునకు 'ఈయ' ప్రత్యయము రాదు. 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

దేవాసుర - అక = దైవాసురము (దేవాసురా నధికృత్య కృతం కావ్యం.)

(గ) 'ఈయ' ప్రత్యయమును 'అ' ప్రత్యయమును రాని ప్రయోగములు పెక్కులు గలవు ఇట్టిచో(౧) గొన్ని యెడల మొదటమధ్యమ పదలోపిసమాసమును జెప్పి పిమ్మట నభేదోపచారమును జెప్పవచ్చును. 'మాళవికాగ్నిమిత్రము మొ॥ (౨) కొన్ని యెడల నభేదోపచారమును మాత్రమే చెప్పవచ్చును. 'అవిమారకము' మొ. ఇట్టిచో మృచ్ఛకటికా, శకుంతలా ప్రభృతి, దీర్ఘాంతశబ్దములకు ప్రాస్వమును వచ్చును, ఈ శబ్దములన్నియు కావ్యము నాటకము అను నపుంసక శబ్దములకు విశేషణములగుటచే సంస్కృతమున నపుంసకములుగా నేయుండును. నాటికా, కృతి శబ్దములకు విశేషణము లగుటచే ప్రియదర్శికా, కర్ణసుందరీ, ఇత్యాదులు స్త్రీలింగములుగా నేయుండును. చౌరపంచాళికా (చౌరసురతస్య పంచాళికా) ఉపదేశసాహస్రీ (ఉపదేశానాం సాహస్రీ) ఇత్యాదులును అభేదోపచారముచే స్త్రీలింగములుగానే యుండును. (చూ. నూ. ౪౦౨ ఖ.)

మాళవికాగ్నిమిత్రము = మాళవికయాసహితః అగ్నిమిత్రః - మాళవికాగ్నిమిత్రః - సవీవ అభేదోపచారాత్ మాళవికాగ్నిమిత్రమ్ (నాటకమ్)

మాలతీ మాధవము = (మాలత్యాసహితః మాధవః మాలతీమాధవః; సవీవ అభేదోపచారాత్ మాలతీమాధవం నాటకం)

ముద్రారాక్షసము = (ముద్రయా గృహీతః రాక్షసః సవీవ అభేదోపచారాత్ ముద్రారాక్షసం నాటకం.)

అభిజ్ఞాన శకుంతలము = (అభిజ్ఞానేన స్మృతా శకుంతలా యస్మిన్ తత్ నాటకం)

మృచ్ఛకటికము = (మృన్మిర్మితా శకటికా యస్మిన్ తత్ నాటకం)

అవిమారకము = అభేదోపచారాత్

ప్రసన్న రాఘవము = (,,)

రఘువంశము = (,,)

కుమారసంభవము = (,,)

పంచాంగము = (,,)

మాళవికాగ్నిమిత్రము మొదలగు నభేదోపచార స్థలములందును బహు ప్రేహినిఁ జెప్పవచ్చును.

మాళవికయాసహితః అగ్నిమిత్రః యస్మిన్ తత్ నాటకం.

మాలత్యాసహితః మాధవః ,, ,, ,,

ముద్రయా గృహీతః రాక్షసః ,, ,, ,,

లేక యీపై యుదాహరణ స్థలములందన్నిటను ౪౪౬ నూత్రముచే 'అ' ప్రత్యయము చెప్పకొనవచ్చును.

మాళవికాగ్నిమిత్రో అస్మిన్ నాటకే స్త ఇతి మాళవికాగ్నిమిత్రము.

అవిమారకః ,, ,, అస్తి ఇతి అవిమారకము

రఘువంశః ,, (కావ్యే) ,, ,, రఘువంశము. మొ॥

మృచ్ఛకటికా ,, (నాటకే) ,, ,, మృచ్ఛకటికము.

(ఘ) సుందరీనందా అధికృత్య కృతో గ్రంథః అను నర్థమున ద్వంద్వసమాసమగుటఁ
 “గిరాతార్జునీయము” అన్నట్లు “సుందరీనందీయము” అని కావలసియున్నది.
 అశ్వఘోషుఁడు ‘సౌందరనందము’ అని ప్రాథముగాఁ బ్రయోగించెను;
 ‘సుందర్యాః అయం సౌందరః, సౌందరశ్చ అసౌ నందః సౌందరనందః, తమధి
 కృత్య కృతో గ్రంథః’ అని విగ్రహమును జెప్పుకొందుమేని “సుందరీనందుల
 చరిత్రము’ అని యర్థము రాక కేవలము సుందరీవశగతుఁ డగు నందుని చరిత్రము
 అని అర్థమగును. అప్పుడును సౌందరనందపదము వృద్ధప్రాతిపదికముగాన నిందలి
 (చ) నూత్రముచే “సౌందరనందీయము” కావలసియున్నది. అయినను రఘు
 వంశాది శబ్దములవలె అభేదోపచారమువలన సౌందరనందము అను పదము
 సిద్ధించును. సుందరనందస్య ఇదం ‘సౌందరనందము’ అనియును గొందఱు చెప్పు
 దురు. కాని ‘నందుఁడు’ అను సంజ్ఞయుండును; కానీ ‘సుందరనందుఁడు’ అను
 సంజ్ఞయుండదు.

(జ) ఆఖ్యాయికా వాచకములకు ‘అకా’ ప్రత్యయము బహుళముగా లోపించును.
 ఇవి యట్లు స్త్రీలింగములుగానే యుండును.

- వాసవదత్తా (వాసవదత్తా మధికృత్య కృతా ఆఖ్యాయికా)
- అవంతిసుందరీ (అవంతీసుందరీ ,, ,, ,,)
- కాదంబరీ (కాదంబరీ ,, ,, ,,)
- ఉదయసుందరీ (ఉదయసుందరీ ,, ,, ,,)

(చ) ఈ యర్థమున వృద్ధప్రాతిపదికములకు ‘ఈయ’ ప్రత్యయము వచ్చును.
 శారీరకీయము. (శారీరకం జీవాత్మాన మధికృత్య కృతో గ్రంథః)

శారీరకభాష్యము అని వ్యవహారము గలదు. అది అభేదోపచారసిద్ధము.

(ఛ) పై యర్థమున నామధేయములకు వృద్ధిసంజ్ఞ గలదు గాన వానికి ‘ఈయ’
 ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్రతాపదుద్రీయము, నరసభూపాలీయము, భోజరాజీయము, పోతరాజీయము, వాసిరెడ్డియము. మొ

(జ) శిశుక్రంద, యమసభ, ఇంద్రజననాది పదములకుఁ బై యర్థమున ‘ఈయ’ ప్రత్య
 యము వచ్చును. ‘సభ’ శబ్దము నవుంసకముగా నిసాతితము. ఇంద్రజననాది
 ఆకృతిగణము.

శిశుక్రందీయము, యమసభీయము, ఇంద్రజననీయము-ఆకృతిగణ మగుటవలన విరుద్ధభోజనీయము మొ.

(ఝ) ఈ కాలమునఁ బైనియమములు పాటింపక ఖడ్గతిక్కన, తొలకరి, పువ్వుల
 తోట, పండ్లగంప, ఇత్యాది విధమునను గ్రంథనామములను జేయుచున్నారు.

(ఇ) పై (జ) లోని 'ఆఖ్యాయికా' శబ్దమునకు సామాన్యముగా 'బురాణ ప్రసిద్ధకథ' అను నర్థమును జెప్పి యట్టి కథాభాగముగల నాటక కావ్యవాచకములకును, 'అక్ష' లోపము గొందఱు జెప్పుదురు. కుందమాలా (నాటకము), ప్రతిమా (నాటకము). దీనినిబట్టి అభిజ్ఞానశకుంతలా (నాటకము) అని యుండవచ్చును. మరియు ప్రియదర్శికా, కర్ణసుందరీ, చౌరపంచాళికా, ఉపదేశసాహస్రీ, మొదలగునవి యీ వ్యాఖ్యానముచేతఁ గూడ సిద్ధించుచున్నవి.

3౮౦. 'అతనిచే నిర్వచింపఁబడినది' (తేన ప్రోక్తం) అనునర్థమున 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

పాణిని - ఈయ = పాణినీయము. వాల్మీకి - ఈయ = వాల్మీకీయము.

బసవరాజీయము, నన్నయభట్టియము, పరాశరమాధవీయము, అప్పకవీయము, అహోబలపండితీయము, నూరియము, అగస్తీయము (చూ. సూ. 3౪౭.౮) మొ.

(క) 'మను' 'తిత్తిరి' 'భరత', శబ్దముల కాదివృద్ధియు వచ్చును.

మను - ఈయ = మానవీయము (మనునా ప్రోక్తం)

తిత్తిరి - ,, = తైత్తిరీయము

భరత. ,, = భారతీయము (యద్యపి భారతీయోక్తాశా) (ప్రతాపరుద్రీయము)

(ఖ) అపత్యార్థక 'యక్ష' ప్రత్యయాంతముల 'య' కారము 'ఈయ' ప్రత్యయము పరమగుచో లోపించును.

కాటిల్య - ఈయ = కాటిలీయము (అర్థకాస్త్రము)

పారాశర్య ,, = పారాశరీయము

(గ) ఈ యర్థమునఁ బ్రయోగములందు 'ఇక్ష' 'అక్ష' యక్ష, ప్రత్యయములు కానవచ్చుచున్నవి.

వైయాసికీ—(వ్యాసేన ప్రోక్తా సంహితా)

పాతంజలము—(పతంజలినా ప్రోక్తం)

కౌలూక్యము—(ఉలూకేన = కణాదేన ప్రోక్తం దర్శనం)

(ఘ) 'ఈయ' ప్రత్యయముగాని ఇక్ష, అక్ష, యక్ష ప్రత్యయముగాని రాని రూపము లును గలవు. అప్పుడు గ్రంథకర్తృకావ్యముల కభేదోపచారము చెప్పుకోవలెను.

అమరుకము (అమరుకేన ప్రోక్తం)

3౮౧. దానికి సంబంధించినది (తస్య ఇదం) అను నర్థమున 'అక్ష' ప్రత్యయము వచ్చును

శివ - అక్ష = శైవము (శివస్య ఇదం)

బుద్ధ - ,, = బౌద్ధము

యుధిష్ఠిర ,, = యాధిష్ఠిరము,

కుభ - ,, = కౌలుండు (నామాచారుండు)

స్వ-	„	=	సౌవము (యా) స్వీయము, స్వకీయము
స్వర-	„	=	సౌవరము (సౌవరమాధురీనిరతి)
స్మృతి-	„	=	స్మార్తము, (స్మృతే రిదం)
అధ్వర్య	„	=	అధ్వర్యవము. (చూ. నూ. ౩౨౦)
పితృ	„	=	పైత్రము.
భగవత్ -	„	=	భాగవతము, (భగవత ఇదం)
పర్వణ -	„	=	పార్వణము.
స్వరోచిస్	„	=	స్వారోచిషుఁడు
యజుస్	„	=	యాజుషము.
మఘలిట్	„	=	మాధులిహము. (చూ. నూ. ౩౪౧)
విరాట్	„	=	వైతాజము
మర్మస్పృక్	„	=	మార్మస్పృశము

(క) మను - మానవుఁడు. “అపత్యే కుత్సితే మూఢే మనోరాత్సర్గికః స్మృతః నకారస్యచ మూర్ధన్యస్తేన సిధ్యతి మాణవః” అని గణరత్న మహోదధిలోఁ గలదు. కావున ‘మానవ’ శబ్దమే కుత్సితాపత్యము లేక మూఢాపత్యము, అను నర్థములందు ‘మాణవ’ శబ్దమైనది. స్వార్థమున ‘క’ ప్రత్యయము రాఁగా మాణ వక శబ్దము నిష్పన్నమైనది.

ఊహ - అక=అఁద్యుఁడు (నడుమ ‘వ’ కాతాగమము వచ్చినది).

(ఖ) పితృపితామహయోరిదం పైతృపితామహము అని కావలసియున్నను ద్వితీయ పదమున కాదివృద్ధినిఁ జేసి ‘పితృపైతామహము’ అని ప్రయుక్తమై యున్నది.

పితృపైతామహ మైన శాజ్యము (భారతిము)

(గ) ఈ యర్థమున నీక్రిందిశబ్దముల రూపములు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు. ఆగ్నీత్ (ఢ్)+అక+రక+ = ఆగ్నీధ్రము (చూ. ౨౩౫ గ; ౩౪౧) అగ్నిని రగుల్చు గృహము- దాన నుండువాఁ డగుట ఆగ్నీధ్రుఁడు

సమిత్ (ఢ్)+ఏన్యక+ = సామిధేన్యము (సమిధల మంటఁ జేయు మంత్రము)

(ఘ) ఈ యర్థమున నొకానొక నో ‘ఇకక’ ప్రత్యయము గానవచ్చుచున్నది.

పికాచ - ఇకక=వైశాచికము (వ్రజేమ భవ దంతికం ప్రకృతి మేత్య వైశాచికీం. కువలయానందము)

౩౨౨. వికారావయవార్థములందుఁ బ్రాతిపదికమునకు వికల్పముగా ‘అక’ ప్రత్యయ మును, మయ (మయట్) ప్రత్యయమును వచ్చును. ‘మయ’ ప్రత్యయమును జేర్చినపుడు ‘హిరణ’ శబ్దాంత ‘అ’ కారము లోపించును.

అశ్మక+అక = అశ్మము, అశ్మనము (వికల్పముగా ‘శ్మక’ యొక్క ‘అక’ నకు లోపము.)

హేమక+,, = హైమము, హైమనము (మకయొక్క ‘అక’కు వికల్పముగా లోపము.) (చూ. నూ. ౩౪౨ గ. హేమంత-హైమంతము, హైమనము)

భస్మక+,, = భాస్మనము, భస్మమయము.

కృష్ణాయస+,, = కార్షాయసము, కృష్ణాయసమయము.

- మృత్తికా ,, = మార్తికము, మృత్తికామయము.
- రురు ,, = రౌరవము.
- రంకు ,, = రాంకవము.
- స్వర్ణ(మయ)అక్ష = స్వర్ణమయము, సౌవర్ణము.
- హిరణ ,, = హిరణ్మయము, (హిరణము = బలగారము)

(క) త్రపు, జతు, శబ్దములకు వికారార్థమున షక్ష (షుక్) ప్రత్యయము వచ్చును.

త్రపు-షక్ష = త్రాపుషము (రూ) త్రపుషము, త్రపుషం త్రాపుషం తథా - (శబ్దభేద ప్రకాశము)
జతు ,, = జాతుషము.

(ఖ) ఏకాచ్చుగల శబ్దములకు 'మయ' నిత్యముగా వచ్చును.

వాఙ్మయము, త్వఙ్మయము, అమ్మయము. (ఆప్యము అనియుఁ గలదు. ౩౮, నూత్రముచే 'అక్ష' ప్రత్యయమును స్వార్థమున ౪౨౭ చే 'యక్ష' ప్రత్యయమును జేసికొనినయెడల సిద్ధించును.)

(గ) పురీషార్థమున 'గో' శబ్దమునకు 'మయ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.

గోమయము (గోపురీషము.)

(ఘ) వికారార్థమున నీ క్రింది శబ్దములకుఁ ద త్తప్తప్త్యయములు గ్రహించునది.

వీణీ - వీయక్ష = విణేయము, (విణము - వీణశబ్దభవము)

గో - య = గవ్యము, (చూ. నూ. ౩౨౦)

పయన్ ,, = పయస్యము.

ద్రు ,, = ద్రవ్యము.

(జ) ప్రాచుర్యార్థమునను 'మయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అన్నమయము, జలమయము, జ్యోతిర్మయము, (చూ. నూ. ౩౪౦ క)

ఆచ్ఛికపదములమీఁదఁ గూడ నీ 'మయ' ప్రత్యయము వ్యవహారమునఁ

బ్రయుక్తమై యున్నది.

ముండ్రమయము, నీటిమయము మొ.

(చ) ఫలార్థమున 'అక్ష' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఆమలకీ - అక్ష = ఆమలకము, (ఆమలక్యాః ఫలః)

నృగ్రోధ ,, = నైయగ్రోధము, (చూ. నూ. ౩౨౧)

జంబూశబ్దమునకు వికల్పము. వికల్పపక్షమున హ్రస్వమును వికల్పముగా వచ్చును.

జంబూ - అక్ష = జాంబవము, జంబు, జంబూ.

(ఛ) హారీతక్యాదిశబ్దములకు ఫలపుష్పరూప వికారార్థక 'అక' వ్రత్యయము లోపించును. లోపించుటచే ఆదివృద్ధి రాదు. ఫలపుష్పాదులు వృక్షవికారములు గావున 'అక' ప్రాప్తి గలదు.

హారీతకీ - అక = హారీతకీ (హారీతక్యాః ఫలం) ము.
 ద్రాక్షా ,, = ద్రాక్షా చూత - అక = చూతము.
 శేఫాలికా - అక = శేఫాలికా ఆశోక - ,, = ఆశోకము.
 మల్లికా - ,, = మల్లికా విదారీ - ,, = విదారీ.
 జాతీ - ,, = జాతీ అలాబు ,, = అలాబు (అంబుని మజ్యంత్యలాబూని
 పాటలీ శబ్దమునకు 'అక' వచ్చును. గ్రావాణిచ ప్లవంతే)
 పాటలము, పుష్పము.

3౩౩. దానిని మోయునది (తద్వహతి) అను నర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు యథా సంభవముగా నాయా వ్రత్యయములు గమనించునది.

రథ-య = రథ్యము, (రథమును వహించునది)
 యుగ ,, = యుగ్యము. (యుగమును ,,)
 ధూర్ - య, ఏయక = ధూర్యము, (ఉకారమునకు హ్రస్వము) ధారేయము
 సర్వధురా - తఃన = సర్వధురీణము.
 ఏకధురా - ,, = ఏకధురీణుఁడు.
 హల - ఇకక = హాలికుఁడు.
 సీర - ,, = సైరికము.

(క) ముగ్ధబోధవ్యాకరణమున 'ధురీణ' పదము వ్రయు క్తమైయున్నది.

'ఎంతటి ధురీణుఁడో? నీటఁ జొఱక తొగపూఁగోసెక'

(ఖ) 'ధురాధుక్యుఁడు' అనియు భారతమునఁ గలదు. ధురాధురంధరుఁడు అనియుఁ గలదు. మహీవలయైకధురాధురంధరుం డెవ్వఁడు?

నరసభూపాలీయము. పంచమాశ్వాసము. 196 పద్యము.

(గ) హాలికుఁడనియును బ్రయోగము గలదు.

మ. హాలికుం డెంతయు నోజతో దునఁగ (భారతము)

3౩౪. 'అనపేతము' (తొలఁగనిది) అను నర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు 'య' వ్రత్యయము వచ్చును.

ధర్మ - య = ధర్మ్యము, (ధర్మా దనపేతం అనగా ధర్మబద్ధము).
 పథిక - ,, = పథ్యము, (నకార లోపము)
 ఆర్థ ,, = ఆర్థ్యము.
 న్యాయ ,, = న్యాయ్యము.

(క) “ధర్మేణ ప్రాప్యం” అను నర్థమునను ‘ధర్మ’ శబ్దమునకు ‘య’ ప్రత్యయము వచ్చును.

ధర్మ్యము = ధర్మముచే బొందఁదగినది.

(ఖ) ‘ఋ’కారాంత శబ్దములకును, నధోస్థిరిష్టశబ్దములకును, ‘ధర్మ్యము’ అను నర్థమున ‘అఙ్’ ప్రత్యయము వచ్చును.

హోతృ+అఙ్ = హోత్రము. (హోతకుధర్మ్యమగుకర్మ)

మహిషీ+,, = మాహిషము (మహిషికి ,,)

పురోహిత+,, = పురోహితము (పురోహితుని ,,)

(దీనినే ‘పురోహితము’ అని వ్యవహారములో నందురు.)

౩౮౫. తాదర్థ్యార్థమున నీక్రింది శబ్దములకు యథాసంభవముగా య, యఙ్ ప్రత్యయములు వచ్చును.

పాద - య = పాద్యము, (పాదార్థ ముదకం)

అర్ఘ్ ,, = అర్ఘ్యము.

ఆతిథి-యఙ్ = ఆతిథ్యము.

(క) ‘దేవతా’ శబ్దాంతములకు ఈ యర్థమున ‘య’ ప్రత్యయమును దేవతాశబ్దమున కాదివృద్ధియు వచ్చును.

పితృదేవతా - యఙ్ = పితృదైవత్యము. (పితృదేవత కొఱకైనది)

అగ్ని దేవతా - ,, = అగ్నిదైవత్యము. (అగ్ని ,,)

౩౮౬. ఈ విషయమున యోగ్యుఁడు (తత్ర సాధుః) అను నర్థమున ‘య’ ప్రత్యయము వచ్చును. ‘పాద’కు ‘పద్’ ఆదేశమును వచ్చును. ఇట సాధువు అనఁగా బ్రహ్మీణుఁడు లేక యోగ్యుఁడు అని అర్థము.

అగ్ర - య = అగ్ర్యుఁడు, (అగ్రే సాధుః)

కర్మఙ్ - ,, = కర్మణ్యుఁడు, (కర్మణి ,,)

మంగళ - ,, = మంగళ్యము.

తథా ,, = తథ్యము.

శరణ ,, = శరణ్యుఁడు.

బ్రహ్మఙ్ ,, = బ్రహ్మణ్యుఁడు, సుబ్రహ్మణ్యుఁడు.

సదన్ ,, = సదస్యుఁడు.

కామ ,, = కామ్యము, (కామ్యకర్మలు=కామసిద్ధియోగ్యకర్మలు.)

మేధ = మేధ్యము (మేధ్యాశ్యము)

పాద = పద్యము

(క) ఈ యర్థమున నధోనిర్విషయములకు యధాసంభవముగాఁ దత్ప్రత్యయములు గ్రహింపవలెను.

- సర్వజన - ఈనకౌ = సార్వజనీనము (సర్వజనే సాధుః)
 విశ్వజన - ,, = వైశ్వజనీనము (విశ్వజనే ,,)
 ప్రతిజన - ,, = ప్రాతిజనీనము (ప్రతిజనం ,,)
 పంచజన- ,, = పాంచజనీనము (పంచసు జనేషు ,,)
 ఇదంయుగ ,, = విదంయుగీనము (అస్మిక్యుగే ,,)
 మాహాజన ,, = మాహాజనీనము (మాహాజనే ,,)
 అనుజన - ,, = అనుజనీనము (అనుజనం సాధుః)
 అముష్యకుల ,, = అముష్యకులీనము (అముష్యకులే సాధుః)
 పరకుల ,, = పారకులీనము (యా) పారస్యకులీనము (పరకులే సాధుః)
 సమయుగ ,, = సామయుగీనము (సమయుగే సాధుః)
 సంయుగ ,, = సాంయుగీనము (సంయుగే సాధుః)
 పరిషద్ ,, = యక్, అక్ = పారిషద్యులు, పారిషదులు (యా) పార్షదులు (స పార్షదై రంబర మాపుపూశే)
 పథిక్ - ఏయక్ = పాథేయము (నకారలోపము)
 పంక్తి - ,, య = పాంక్తేయుఁడు, పాంక్త్యుఁడు
 అతిథి - ,, = అతిథేయము
 సభా - య = సభ్యుఁడు

(ఖ) సభికపదము ద్యూతకర్థక మయినను వ్యవహారమున సభ్యపర్యాయముగాఁ గలదు.

- కథా - ఇకక్ = కాథికుఁడు (కథలు చెప్పుటలో నేర్పరి)
 మాంస- ,, = మాంసికుఁడు (మాంసము తినుటలో నేర్పరి)
 ఓదన - ,, = ఔదనికుఁడు (అన్నము వండుటలో నేర్పరి)
 వితండా ,, = వైతండికుఁడు (వితండావాదములో ,,)

(గ) పై యర్థమున నీ క్రిందిశబ్దములకు యధాసంభవముగా 'క' 'ఇకక్' ప్రత్యయములు వచ్చును. 'అశ్మక్' యొక్క 'న' కారమునకు లోపము వచ్చును.

- అశ్మక్ - క = అశ్మకుఁడు (రాతిపనిలోఁ గుశలుఁడు)
 అశని - ,, = అశనికుఁడు (అశనినిపాతనమునఁ గుశలుఁడు).
 పికాచ ,, = పికాచకుఁడు (పికాచమును వదలించుటలో గుశలుఁడు)
 శకుని ,, = శకునికుఁడు (శకునిరుత గ్రహణమున ,,)
 స్వార్థమున 'అక్' ప్రత్యయము చేర్చిన 'కాకునికుఁడు' అగును.

3౮2. దానికి అధిపతి (తస్య ఈశ్వరః) దానియందుఁ బ్రసిద్ధుఁడు (తత్ర విదితః) అను నర్థములందు 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును. కొన్నియెడల నుభయపదవృద్ధి యగును.

సర్వభూమి - = అక సార్వభౌముఁడు (సర్వభూమే రీశ్వరః)

పృథివీ - ,, = పౌర్థివుఁడు

(క) సర్వలోక, లోక శబ్దములకు 'ఇక' ప్రత్యయము వచ్చును.

సర్వలోక - ఇక = సార్వలౌకికము (సర్వలోకేషు విదితః)

లోక - ,, = లౌకికము (లోకే విదితః)

(ఖ) 'మండల' శబ్దమునకు 'ఈక' ప్రత్యయము గానవచ్చుచున్నది.

మండల - ఈక = మండలీకుఁడు (సామంతరాజు)

“తేజో నిజం ముకుళయంతిచ మండలీకాః”

320 నూత్రముచే 3౫2 నూత్రముచేతను 'మాండలికుఁడు' అనియు, ౪3౫ నూత్రముచే మండలి కుఁడు 'అనియును' నేర్పడుచున్నవి.

3౮౩. తన్నిమి త్తకము (తస్య నిమి త్తం) అను నర్థమున నీ క్రిందిశబ్దములకు 'య' ప్రత్యయ మగును. 'పుత్ర'కు ఈయ, య, ప్రత్యయములు వచ్చును.

స్వర్గ - య = స్వర్గ్యము (స్వర్గనిమి త్తకము)

యశన్ - ,, = యశస్యము

ఆయున్ - ,, = ఆయుష్యము (చూ. నూ. 3౪౦ క)

కామ - ,, = కామ్యము

బ్రహ్మవర్చన్, = బ్రహ్మవర్చస్యము

ధన - ,, = ధన్యము

పుత్ర - ఈయ - య = పుత్రీయము, పుత్ర్యము

(క) ఆయురర్థముననే ఆయుష్యమని వ్యవహారము. (చూ.నూ. ౪౨2).

3౮౪. దానికే జాలినది (తస్మై ప్రభవతి) అను నర్థమున నీ క్రిందిశబ్దములకు యథా సంభవముగాఁ దత్ప్రత్యయములు వచ్చును.

యోగ - య - ఇక = యోగ్యుఁడు, యోగికుఁడు (యోగాయ ప్రభవతి)

కర్మన్ - ఉకన్ = కార్మకము (నకారలోపము) ధనుస్సు అను నర్థమునందే యీ ప్రత్యయము వచ్చును.

సంగ్రామ - ఇకన్ = సాంగ్రామికము

నిసర్గ - ,, = నైసర్గికము

ప్రవాస = ప్రావాసికుఁడు సమయ = సామయికము

(క) 'సమానకాల' శబ్దమునకు 'అకాల' ఆదేశము వచ్చును.

సమానకాల - ఇకన్ = ఆకాలికము, (అల్పకాలార్థము)

౩౯౦. ఇది వీరి వైరము, ఇది వీరి వివాహము (వైరమైథునికయోః) అను నర్థమున ద్వంద్వమునకు అక (అక) ప్రత్యయము వచ్చును. స్వాభావ్యముచే స్త్రీలింగమున నుండును. (మైథునికా = వివాహము).

- కాకోలూకికా (కాకోలూకయోః వైరం)
- మూషకమాణ్డాలికా (మూషక మాణ్డాలయోః వైరం)
- కుత్సుకుశికికా (కుత్సుకుశికయోః వివాహః)
- సీతారామికా (సీతారామయోః వివాహః)
- రుక్మిణీ కృష్ణికా (రుక్మిణీ కృష్ణయోః ;)

(క) దేవాసురాదులకు 'అక' ప్రత్యయము రాదు. 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును. దైవాసురము (దేవాసురయోః వైరం)

౩౯౧. ద్విగుసమాసాంతమునందలి రాత్రి, అహన్, సంవత్సర, శబ్దములకుఁ దత్కాల వ్యాపియగు కర్మను బోధించుచు 'ఈన' ప్రత్యయము వచ్చును. 'అహన్' యొక్క 'అన్' నకు లోపము వచ్చును.

- ద్విరాత్రి - ఈన = ద్విరాత్రీణము, (రెండురాత్రులు పట్టుకర్మ)
- ద్వ్యహన్ - ,, = ద్వ్యహీనము (రెండు పగళ్ళు ,,)
- ద్విసంవత్సర- ,, = ద్విసంవత్సరీణము (రెండేండ్లు ,,)

౩౯౨. అధోనిరిషశబ్దములకు నిరిషారములందు యథాసంభవముగాఁ బ్రత్యయములు వచ్చును. పారాయణ చాంద్రాయణ శబ్దములు నివృత్తితములు.

- సమూహ - ఇకక = సామూహికుఁడు (సమూహం కకోతి)
- సమవాయ - ,, = సామవాయికుఁడు (సమవాయం ,,)
- పరిషద్ - యన్ = పారిషద్యుఁడు (పరిషత్తును గూర్చువాఁడు)
- శక - ,, = శాక్యుఁడు (శక దేశము స్వస్థానముగాఁ గలవాఁడు)
- కాశీ - ,, = కాశ్యుఁడు (కాశీదేశము స్వస్థానముగాఁ గలవాఁడు.)
- నాస్తి - ఇకక = నాస్తికుఁడు (పరలోకము లేదను మతి గలవాఁడు)
- ఆస్తి - ,, = ఆస్తికుఁడు (పరలోకము గలదను మతి గలవాఁడు)
- నికట - ,, = నైకటికుఁడు (నికటమున వసించువాఁడు)
- శబ్ద - ,, = శాబ్దికుఁడు (శబ్దమును జేయువాఁడు. అనఁగా బ్రకృతి ప్రత్యయ విభాగమును జేయువాఁడు; వైయాకరణుఁడు)
- పక్షి - ,, = పాక్షికుఁడు (పక్షులను జంపువాఁడు (నకారలోపము)
- శకున - ,, = శాకునికుఁడు ,,
- కుసీద - ఇక = కుసీదికుఁడు (కుసీదము=వడ్డి, దానికై ధనమప్పిచ్చువాఁడు)
- ఛందన్ - య = ఛందస్యము (ఛందస్సు = ఇచ్చు; దానిచేఁ గలిగిన అని కాశికాకారుఁడు.)
- భ్రాతృ - వ్య = భ్రాతృవ్యుఁడు (శత్రువు) (పూర్వమును అపత్యార్థమునను ఇచ్చట శాత్రువార్థమునను బ్రత్యయము. "పాపమనా భ్రాతృవ్యేణ." "భ్రాతృవ్యః కంటకః" ఇత్యాదులు)

- గణ - య = గణ్యుడు (గణమును బొందిన)
- ధన - ,, = ధన్యుడు (ధనమును ,,)
- వశ - ,, = వశ్యుడు (వశమును ,,)
- వంశభార- ఇకణ్ = వంశభారకుడు (వంశభారమును మోయువాడు)
- వయస్ - య = వయస్యుడు (వయస్సుతో సముడు)
- వాక్ + ,, = వాచికము (వాక్కుచే జేయబడినది.)
- కాయ- ,, = కాయకము (కాయముచే జేయబడినది.)
- కోశ - ఏయణ్ (ధణ్) = కౌశేయము (కోశమునుండి పుట్టిన)
- విశ్వేదేవ - అణ్ = వైశ్వేదేవము (విశ్వేదేవుల కీయవలసిన బలి; విశ్వేశబ్దము అకారాంతమగును.)
- సగర్భ - య = సగర్భ్యుడు (సమానగర్భమును బుట్టిన) (చూ. నూ. ౬౦౨)
- సయూధ - ,, = సయూధ్యుడు, (సఖుడు) ,,
- నా - ,, = నావ్యము, (నావచే దాటుదగిన)
- మూల - ,, = మూల్యము (మూలముతో సమము అనగా వెల.)
- తులా - య - తుల్యము (తులతో సమ్మితము)
- విష - ,, = విష్యము (విషముచే జంపదగిన)
- ఉరస్ - ,, అణ్ = ఉరస్యుడు, ఔరసుడు (ఉరస్సుచే నిర్మితుడు, అనగా కన్నకొడుకు)
- హల - ,, = హల్యము (హలముచే దున్నదగిన)
- స్తీతా - ,, = స్తీత్యము ,,
- హృద్ - ,, = హృద్యము (హృదయమునకు బ్రతుము)
- పురుష - ఏయణ్ = పౌరుషేయము (పురుషకృత మగు గ్రంథాది)
- అరణి - ,, = ఆరణేయము (అరణివస్తువుగాగల గ్రంథాది)
- గృహపతి- యణ్ = గార్హపత్యము (గృహపతితో గూడిన అగ్ని)
- ప్రీహి - ఏయణ్ = వ్రేహేయము (వడ్లుపండు నేల)
- శాలి - ,, = శాలేయము (,,)
- తిల-య ,, ఈనన్ = తిల్యము, తైలీనము (నువ్వులు పండు నేల)
- మాష- ,, ,, = మాష్యము, మాషీణము (మినుములు పండు నేల)
- ముద్గ - ,, ,, = మూద్గీనము (పెసలు పండు నేల)
- పారాయణ-ఇకణ్ = పారాయణికుడు (పారాయణమును అనగా సమస్త వేదాధ్యయనమును లేక శాస్త్రాధ్యయనమును జేయువాడు)
- చాంద్రాయణ- ,, = చాంద్రాయణికుడు (చాంద్రాయణవ్రతమును జలుపువాడు తపస్వి)
- సంశయ - ,, = సాంశయికుడు (సంశయమును బొందినవాడు.)
- పథిక్ - క = పథికుడు (మార్గమున బోవువాడు - నకారలోపము)
- భారత - ఇకణ్ = భారతికుడు (భారతమును జెప్పువాడు)
- రామాయణ - ,, = రామాయణికుడు (రామాయణము జెప్పువాడు)
- పథిన్ - అక = పథకుడు (సడకయందు గుళలుడు) 'ఇన్' నకు లోపము
- ,, అన్ = పాంథుడు ('పథిన్' కి 'పంథ' ఆదేశము) బాటసారి
- ,, అక (వున్) = పంథకము (,, - ,, మార్గమున గలిగిన లేక పుట్టిన)

- ఉదం - ఇకన్ = ఓదరికుడు (అకిలి గొన్నవాడు)
- కేశ - క = కేశకుడు (కేశరచనా చిత్పరుడు)
- చతుర్మాస-యన్ = చాతుర్మాస్యము (నాలుగు మాసములు పట్టుకర్మ)
- షణ్మాస-య, యన్, ఇకన్ = షణ్మాస్యము, షణ్మాస్యము, షణ్మాసికము (ఆరునెలలు పట్టుకర్మ)
- ఛందోగ - ,, = ఛాందోగ్యము (ఛందోగులధర్మము; ఉపచారముచే దానినిఁదెలుపుగ్రంథము)
- బహ్వచ్చ - ,, = బాహ్వచ్చ్యము (బహ్వచ్చుల ధర్మము లేక ఆమ్నాయము)
- నటు ,, = నాట్యము (నటులధర్మము లేక ఆమ్నాయము)
- యాజ్ఞక ,, = యాజ్ఞకీయము (యాజ్ఞకుల ధర్మము లేక ఆమ్నాయము)
- ప్రతిశాఖ ,, = ప్రాతిశాఖ్యము (వేదశాఖల యొక్క ధర్మము; ఉపచారముచే అనఁగా నందలి యక్షర తత్త్వశాస్త్రమును (స్వరసంధివర్ణోచ్చారణాదులగు విషయములు) దెలుపు గ్రంథము.
- శలాతుర - ఈయన్ = శాలాతురీయుడు (శలాతురము తవపూర్వుల నివాసముగాఁ గలవాడు)
- బ్రాహ్మణ - ఇకన్ = బ్రాహ్మణీకము (బ్రాహ్మణమునందలి మంత్ర, అధ్యాయ, ధర్మాదులు— దీనినే బ్రాహ్మణీక మందురు.)
- సమ్ముఖ - ఈన = సమ్ముఖీనము (సర్వముఖదర్శనము గల)
- యథాముఖ - ,, = యథాముఖీనము (ఎటు మొగమున్న నటు దర్శించు)
- సర్వాంగ - ఈన = సర్వాంగీణము (సర్వాంగమును వ్యాపించిన; నకారమునకు ణత్వము)
- సర్వపత్ర - ,, = సర్వపత్రీణము (సర్వపత్రములను వ్యాపించిన)
- సర్వపాత్ర - ,, = సర్వపాత్రీణము (సర్వపాత్రలను ,,)
- సర్వకర్మన్ - ,, = సర్వకర్మీణము (సర్వకర్మలను వ్యాపించిన; నకారలోపము)
- సర్వపథ - ,, = సర్వపథీనము (సర్వపథములను వ్యాపించిన) “సర్వపథీనాః కవయాః”
- అప్రపద ,, = అప్రపదీనము (పాదాగ్ర పర్యంతమును వ్యాపించిన)
- అనుకామ ,, = అనుకామీనుడు (యథేచ్ఛముగాఁ బోవువాడు)
- పరంపరా ,, = పరంపరీణము (పరంపరగా ననుభవించు)
- పుత్రపాత్ర - ,, = పుత్రపాత్రీణము (పుత్రపాత్రులతో ననుభవించు)
- అత్యంత - ,, = అత్యంతీనము (మిక్కిలివెళ్ళిన లేక పొందిన)
- అద్యశ్వన్ - ,, = అద్యశ్వీనము (ఆసన్నము; ‘అస్’లోపము)
- అధ్వన్ - ,, = అధ్వనీనుడు, అధ్వన్యుడు (బాగుగా బాటను నడచువాడు)
- అంజన్ - ,, = అంజనీనుడు (తిన్నఁగా నడచువాడు)
- సమయ - ఇకన్ = సామయికము (సమయము ప్రాప్తించిన)
- శాలా - ఈన = శాలీనుడు (శాలాప్రవేశము నేయువాడు; సిగ్గరి)
- కూప - ఈనన్ = కౌపీనము (గోచి)
- వ్రాత - ,, య = వ్రాతీనుడు; వ్రాత్యుడు (అనియతవృత్తులు గలిగి శరీరాయాసముచే బ్రతుకువాడు (దురాచారుడు)
- సప్తపద - ,, = సాప్తపదీనము (సఖ్యము)
- సమాంసమా-ఈన = సమాంసమీనా (ప్రతయేడుచు నీను ఆవు)

- అయశ్శూల - ఇకణ్ = ఆయశ్శూలికుఁడు (ఆయశ్శూలము - తీక్ష్ణచగు నుపాయము; దానితో వ్యవహరించువాఁడు; సాహసికుఁడు)
- దండాజిన - ,, = దాండాజినికుఁడు (దండాజినము = దంభము; దానితో వ్యవహరించువాఁడు)
- కర్మన్ - త (తచ్) = కర్మరుఁడు (కర్మయందుఁ బూనికెగలవాఁడు)
- కర్ణ - జాహా = కర్ణజాహాము (కర్ణమూలము)
- భ్రూ - ,, = భ్రూజాహాము. (భ్రూమూలము)
- దంత - ,, = దంత జాహాము (దంతమూలము)
- ఓష్ఠ - ,, = ఓష్ఠ జాహాము (ఓష్ఠమూలము)
- ముఖ - ,, = ముఖ జాహాము (ముఖమూలము)
- ఆస్య - ,, = ఆస్య జాహాము (ఆస్యమూలము)
- అంశ - ,, = అంశకుఁడు; (అంశమును హరించువాఁడు)
- శీత - ,, = శీతకుఁడు (సోమరి)
- ఉష్ణ - ,, = ఉష్ణకుఁడు (చఱుకుగలవాఁడు)
- తూష్ణింశీల - ,, = తూష్ణీకుఁడు (ఉజుకుఁడు స్వభావము గలవాఁడు) [‘ంశీల’కు లోపము]
- ఉత్ - ,, = ఉత్కుఁడు (ఉత్కంఠ గలవాడు)
- అను - ,, = అనుకుఁడు (అను కామయతే)
- అభి - ,, = అభికుఁడు (అభి ,,) (రూ) అభీకుఁడు
- ఉత్ - మనన్ = ఉన్మనసుఁడు

హ్యోగోదోహ - ఈన = హ్యాయంగవీనము (తొలినాఁడు చిలికిన వెన్న కాచిన నెయ్యి; ‘హ్యోగోదోహ’ శబ్దమునకు ‘హ్యాయంగు’ అదేశము)

- వి - కాల (కాలచ్) = వికాలము (విస్తృతము)
- వి - శంకట (శంకటచ్) = విశంకటము ,,
- సం - కట (కటచ్) = సంకటము (ఇఱుకైన)
- ప్ర - ,, ,, = ప్రకటము (ప్రసిద్ధమైన)
- ఉత్ - ,, ,, = ఉత్కటము (అధికమైన)
- ని - బిడ (చ్) = నిబిడము
- ని - బిరీస (చ్) = నిబిరీసము
- అవ - టీట (చ్) = అవటీటుఁడు (సప్పిడిముక్కువాఁడు)
- అవ - నాట (చ్) = అవనాటుఁడు (,,)
- అవ - భట = అవభటుఁడు (,,)
- శ్రాద్ధ - ఇకణ్ - ఇక = శ్రాద్ధిక్, శ్రాద్ధికుఁడు (శ్రాద్ధం భుక్త మనేన)
- సాక్షాత్ - ఇకణ్ = సాక్షిక్ (సాక్షాత్తుగాఁ జూచువాఁడు) ‘అత్’ లోపించును.

క) ఈ క్రింది పదములు నిర్దిష్టార్థములందు నిపతితములు.

- శ్రోత్రియుఁడు (చందస్సు నభ్యయనము నేయువాఁడు; చందన్ శబ్దమునకు శ్రోత్రభావమును ‘ఇయ’ ప్రత్యయమును నిపతితములు)
- అధికము (అధ్యారూఢపదమునందలి ఆరూఢపదమునకు లోపమును కప్రత్యయమును నిపతితములు)

క్షేత్రీయము (పరక్షేత్రమున ననగా మరొకశరీరమునఁ జికిత్స చేయఁదగినది. అనఁగా బ్రతికి యుండఁగా నీ శరీరముతోఁ గుదరనిది. ఆసాధ్యమగు వ్యాధి యె. 'పరక్షేత్ర' శబ్దమునకు క్షేత్రీయ ప్రత్యయము సర్వాదేశము)

ఇంద్రియము (ఇంద్రస్య లింగం; ఇంద్రుడనగా ఆత్మ. చక్షురాదికరణములచే ఆత్మాస్తిత్వ ముఁహింపఁబడును.)

సతీఘ్నఁడు (సమాన తీర్థము అనఁగా నేకగురువు. వానివద్ద వసించువాఁడు)

సోదరుఁడు; సోదర్యఁడు (సమానోదరమునందు శయనించినవాఁడు) (రూ) సమానోదరుఁడు, సమానోదర్యఁడు

౩౯౩. పరిమాణార్థమున ద్వయస (ద్వయసచ్) దమ్న (దమ్నచ్) మాత్ర (మాత్రచ్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

ఊరుద్వయసము (ఊరువులలోఁకుగల ఊరూ ప్రమాణమస్య)

జానుదమ్నము. (జానువుల ,, జానూ ,, ,,)

వక్షో మాత్రము. (రోమ్ముల ,, వక్షః ,, ,,)

(క) పరిమాణవాచకములను, పరిమాణాంతద్విగువునకును, పై ప్రత్యయములు రావు.

శమము (శమపరిమాణముగల)

విష్టి (విష్టి ,, ,,)

వితస్తి (వితస్తి ,, ,,)

ద్విశమము (ద్వయోః శమయోః సమాహారః)

కొన్ని యెడల స్వార్థమునందును 'మాత్ర' ప్రత్యయము వచ్చును.

తావన్మాత్రము (తావదేవ)

చిన్మాత్రము (చిదేవ)

ఈషన్మాత్రము (ఈషదేవ)

౩౯౪. భూతపూర్వార్థమునఁ బ్రాతిపదికమునకు చర (చరట్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ఆధ్యచరుఁడు (ఆధ్యో భూతపూర్వః. పూర్వమున నాధ్యుఁడుగా నున్నవాఁడు)

శ్రుతచరము (శ్రుతం భూతపూర్వం).

జ్ఞాతచరము (జ్ఞాతం ,,)

౩౯౫. ప్రశంసార్థమునఁ బ్రాతిపదికమునకు రూప (రూపప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

పటరూపము (ప్రశస్తమగు పటము)

యుక్తరూపము (యుక్తరూప మిదం త్వయి; కాకుంతలము)

విద్వద్రూపుఁడు = ప్రశస్తుఁ డగు విద్వాంసుఁడు.

(క) ప్రశంసార్థమున 'హవిస్' శబ్దమునకు 'య' ప్రత్యయ మగును.

హవిష్యము (ప్రశస్త మగు హవిస్సు.)

౩౯౬. దానిచేఁ బ్రసిద్ధుఁడు (తేన విత్తః) అను నర్థమున చంచు (చంచుప్) చణ (చణప్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

విద్యాచంచువు, (యా) చంచువు; విద్యాచంచువు "సంగరక్రియా । చంచుతఁ జేర్చి బాలకుఁడు మాచు జనంబులు దన్ను బాపురే యంచు నుతింప" ఆంధ్రమహాభాగ వతము, పూర్వభాగము ౧౩౨౬.

విద్యాచణుడు (విద్యచేఁ బ్రసిద్ధుఁడు) తీర్థయాత్రాచణశీలినై - మనుచరిత్రము.

౩౯౭. కొంచెము తక్కువైన (ఈష దూనః) అను నర్థమున కల్ప (కల్పప్) దేశ్య, దేశీయ (దేశీయర్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

విద్యత్కల్పుఁడు (ఈషదూనుఁడు విద్వాంసుఁడు)

మృతకల్పుఁడు   ,,

విద్యదేశ్యుఁడు   ,,

విద్యదేశీయుఁడు   ,,

౩౯౮. జాత్యంత మగు పదమునకుఁ 'దజ్జాత్యాశ్రీ'యుఁడు' అను నర్థమున 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

బ్రాహ్మణజాతి - ఈయ = బ్రాహ్మణజాతీయుఁడు

క్షత్రియజాతి - ,, = క్షత్రియజాతీయుఁడు

వైశ్యజాతి - ,, = వైశ్యజాతీయుఁడు

తజ్జాతి - ,, = తజ్జాతీయము

వీతజ్జాతి - ,, = వీతజ్జాతీయము

౩౯౯. ప్రకారార్థమున జాతీయ (జాతీయర్) ప్రత్యయము వచ్చును.

పటుజాతీయుఁడు (పటుసదృకుఁడు)

మహాజాతీయుఁడు (మహాత్సదృకుఁడు) చూ. నూ. ౫౫౩.

పాచకజాతీయా (చూ. నూ. ౫౩౭. ఖ.)

(క) తుల్యార్థక మగు 'స్థాన' పద మంతమందుఁ గల ప్రాతిపదికమునకు వికల్పముగా 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

పిత్తస్థాన - ఈయ = పిత్తస్థానీయుఁడు, పిత్తస్థానము (పిత్తసదృకుఁడు)

మాత్య - ,, = మాత్యస్థానీయుఁడు, మాత్యస్థానము (మాత్య ,,)

గురు - ,, = గురుస్థానీయుఁడు, గురుస్థానము (గురు ,,)

౪౦౦. కుత్సితార్థమున పాశ (పాశప్) 'క' (కక) ప్రత్యయములు వచ్చును.

భిషక్పాకుఁడు (నింద్యుఁ డగు వైద్యుఁడు)

అశ్వ - క = అశ్వకము (నింద్య నుగు అశ్వము)

గ్రామఠీ - క = గ్రామఠీకా (నింద్యమగు గ్రామము, అనఁగా కుగ్రామము)

౪౦౧. అనుకంపార్థమున 'క' (కక) ప్రత్యయము వచ్చును.

వారిణకము - (క్వ బత! వారిణకానాం జీవితం చాతిలోలం)

(క) అల్పార్థమున 'క' (క॥) ప్రత్యయము వచ్చును.
 తైల - క = తైలకము (అల్పతైలము)

(ఖ) జాతివాచకములకు 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.
 సింహకము, సరభకము

(గ) స్థూలాది శబ్దములకుఁ బ్రకారార్థమున 'క' ప్రత్యయము వచ్చును. ప్రకారమున సదృశము అని యర్థము.

- స్థూలకము = (స్థూలసదృశము)
- అణుకము = (అణుసదృశము)
- చంచత్కము = (కదలుచున్నట్లున్న)
- బృహత్కము = (పెద్దదిగా చున్నట్లున్న)
- పానకము = (పానసదృశము - పీయతే ఇతి పానం)
- పత్రికా = (పత్రి)సదృశము
- ముద్రికా = (ముద్రవలెనున్న)

(ఘ) తర, తమాంతవిశేషణ వాచకములకు స్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.
 బహుతరకము, బహుతమకము

(ఙ) స్వార్థమున నెల్ల శబ్దములకును 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

- బాల - క = బాలకుఁడు
- ప్రక్షీర - ,, = ప్రక్షీరకము
- శిశు - ,, = శిశుకుఁడు
- పుట - ,, = పుటకము
- వాణిజ - వాణిజకుఁడు
- ఉన్మత్త - ఉన్మత్తికుఁడు
- సంగీత - సంగీతకము
- సంవిధాన - సంవిధానకము
- క్రీడనీయ - క్రీడనీయకము
- క్రీడన - క్రీడనకము
- యావ - ,, = యావకము
- మణి - ,, = మణికము
- లోహిత - ,, = లోహితకము
- ప్రవాళ - ,, = ప్రవాళకము
- నూత - ,, = నూతకుఁడు
- జాత - ,, = జాతకుఁడు
- మృత - ,, = మృతకుఁడు
- కృత - ,, = కృతకము
- భృత - ,, = భృతకుఁడు

- ప్రష్ట - ప్రష్టకుండు
- కుట - కుటకము
- నిత్యం - నిత్యకము
- వయస్ - వయస్కము
- భిక్షు - భిక్షుకుండు
- స్తబ్ధ - స్తబ్ధకుండు
- పిట - పిటకము (బుటు)
- పుణ్య - పుణ్యకము (పుణ్యకవ్రతము)
- బధిర - బధిరకుండు
- జాను - జానుకము
- డోలా - డోలకము (డోలాశబ్దమునకు హ్రాస్వముచేసి గణరత్న మహాదధి చాపుచున్నది)
- మాలా - మాలికా (వృత్తములందు నాలుగుపాదము లున్నచో నది మాలయనియు బహు పాదము లున్నచో మాలికయనియు నర్థభేదము గానవచ్చును. ప్రగర్థమున పద ద్వయార్థమునకును భేదము లేదు.)
- మండప - ,, = మండపికా (స్వాభావ్యముచే స్త్రీలింగము)
- గమన - ,, = గమనికా ,,
- గుణన - ,, = గుణనికా ,,
- ఖండ - ,, = ఖండికా ,,
- పాంచాల - ,, = పాంచాలికా ,,
- అంకుర - ,, = అంకురికా (హ్రీంకారకందాంకురికా)
- అవతరణ - ,, = అవతరణికా ,,
- అవతార - ,, = అవతారికా ,,
- యవన - ,, = యవనికా ,,
- పల్యంక - ,, = పల్యంకికా ,,
- ప్రవేశ - ,, = ప్రవేశికా ,,
- 'ఈయస్' ప్రత్యయాంతములకును (మా. నూ. ౪౦౫) స్వాగ్రమున 'క' ప్రత్యయమగపట్టు చున్నదని గణరత్న మహాదధి కారు డీక్రిందివాని నుదాహరించెను. (మా. నూ. ౩౧)
- శ్రేయస్ + క = శ్రేయస్కము (శ్రేయవ)
- భూయస్ ,, = భూయస్కము
- జ్యాయస్ ,, = జ్యాయస్కము మొ.
- 'శ్రేయస్కుండు' మొదలయిన పుంలింగములును నుండును.

(చ) హ్రాస్వార్థమున 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

- వృక్ష - క = వృక్షకము (హ్రాస్వ మగు వృక్షము)
- వంశ - ,, = వంశకము (చిన్న వెదురు మొక్క)
- వేణు - ,, = వేణుకము (,, ,,)
- పల్లవ - ,, = పల్లవికా (చిగురుటాకు)
- కపాట - ,, = కపాటికా (చిన్న దారము)

(ఛ) సంఖ్యావాచకములకుఁ బరిమూణార్థమునను, సంఘార్థమునను 'క' ప్రత్యయము వచ్చును. సంఖ్యావాచకముల 'స' కారము లోపించును. సంఖ్యావాచకము స్త్రీలింగ మయ్యెనేని 'క' ప్రత్యయమునకు వైని 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఏకకము (ఒకటి పరిమాణముగాఁగల)

ద్వికము (ద్వయోః సమూహాః; రెంటి సమూహము)

త్రికము; చతుష్కము (చూ. నూ. ౩౭) పంచకము, షట్కము, సప్తకము, అష్టకము, నవకము, దశకము. శతకము, మొ॥ పామకా సహస్రము; లక్ష్మీసహస్రము; 'అపరాధశతంబు నైపు మయ్య నరేంద్రా!' "అనునెడల 'క' ప్రత్యయము లేమియు గాననగును.

(జ) సామ్యార్థమున 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఆశ్వకము = (ఆశ్వమువలె నున్న ప్రతిమ)

గజకము = (గజమువలెనున్న ప్రతిమ)

భ్రమరకము (భ్రమరమువలెనున్న బొమ్మ)

(ఝ) మనుష్యవాచకములకు చంచా, వర్ధికాది శబ్దములకు సామ్యార్థమున వచ్చిన 'క' ప్రత్యయము లోపించును.

చంచా - క = చంచా (చంచేవ మనుష్యః చంచా) తృణపురుషుఁడు

వర్ధికా - క = వర్ధికా (వర్ధికేవ మనుష్యః వర్ధికా) తోలుబొమ్మ

ఈ రెండు పదములును బురుషులను బోధించినను స్త్రీలింగములే.

(ఞ) వికారార్థమున 'పిష్ట' శబ్దమునకు 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

(పిష్టకము: పూపోఽపూపః పిష్టక స్స్యాత్ - అమరము)

(ట) జాతివాచకములయ్యు సంజ్ఞావాచకములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడు శబ్దములకు 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

పల్లవ - పల్లవికా; పరభృత - పరభృతికా - ఇట పల్లవ, పరభృత శబ్దములు జాతివాచకములు.

స్త్రీ సంజ్ఞలగునపుడు 'క' ప్రత్యయమును స్త్రీత్వద్యోతకమగు 'ఆ' ప్రత్యయమును వచ్చి నవి. ఇట్లే వసుశావళికా, బంభరికా, మదనికా, మొ.

(ఠ) కొన్ని యెడల భూతార్థక 'త' ప్రత్యయాంతవిశేషణములపై విశేష్యత్వ సిద్ధికై 'క' ప్రత్యయము చేర్పఁబడుచున్నది.

నాటిత + క = నాటితకము (నటనము)

అపవారిత ,, = అపవారితకము (అపవారణము)

ఉద్భ్రాంత ,, = ఉద్భ్రాంతకము (ఉద్భ్రమణము)

ఉపయాచిత,, = ఉపయాచితకము (ఉపయాచనము)

క్రీడిత - ,, = క్రీడితకము (క్రీడనము- పాంసుక్రీడితకము)

(The 'క' here may have the sense of a verbal noun.)

(గ) సంఖ్యాపరిమాణమును దెలుపు సమాసోత్తరపద 'సహస్ర' శబ్దమునకు ఆది వృద్ధియు వచ్చును.

శతసహస్రము (శతసహస్రం పరిమాణమస్య) శతసహస్రీ (స్త్రీలింగము) శతసహస్రస్యాం సంహితాయాం) 'తౌ చతుర్దశసహస్రబలౌ నిర్యయతుస్తతః.'

పరిమాణమును దెలుపక కేవల సంఖ్యావాచకముగానే చెప్పవలసినచో సహస్ర శబ్దమునకు వృద్ధిరాదు.

శతసహస్రము (సహస్రాణాం శతం)

బలానాం శతసహస్రం (కేవలసంఖ్య)

శతసహస్రం బలం (సంఖ్యాపరిమాణము)

(ఘ) ద్విగుసమానగత సహస్రశబ్దమునకు ఆదివృద్ధి వికల్పము. చతుర్దశసహస్రము; చతుర్దశ సహస్రము.

ద్విసహస్రము; త్విసహస్రము "ముసీనాం దశసహస్రం" "ఏకం ద్వాదశసహస్రైః".

౪౦౩. అసహాయార్థమున 'ఏక' శబ్దమునకు ఆకిన్, అక, ప్రత్యయములు వికల్పముగా వచ్చును. ఇట నాదివృద్ధియు నకారలోపమును రావు.

ఏక + ఆకిన్ = ఏకాకిన్, ఏకకుడు ఏకుడు (ఒంటరి).

౪౦౪. సామ్యార్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు యథాసంభవముగా 'ఈయ', 'య' ప్రత్యయములు వచ్చును.

కుశాగ్ర + ఈయ = కుశాగ్రీయము (కుశాగ్రమువంటి అనఁగా నూజ్మయైన)

ఇష్వాగ్ర + ,, = ఇష్వాగ్రీయము (ఇష్వాగ్రము ,,)

శ్వేతకాక + ,, = శ్వేతకాకీయములు (శ్వేతకాకమువంటి. ఈచ్ఛైః శ్వేతకాకీయైః) (మృచ్ఛకటికము)

ముఖ - య = ముఖ్యము (ముఖమువలె బ్రధానము)

జఘన - ,, = జఘన్యము (జఘనము వంటిది. వెనుకకుఁ ద్రోయఁదగినది)

అగ్ర - ,, = అగ్ర్యము (అగ్రము వంటిది)

శరణ - ,, = శరణ్యుఁడు (శరణము = గృహము, దానివంటివాఁడు)

శాఖా - ,, = శాఖ్యుఁడు (శాఖివంటివాఁడు; అనఁగా వృక్షమునకు శాఖిశోభాకరము; కానఁ గులమునకు శోభాకరుఁడగువాఁడు శాఖ్యుఁడు.

స్కంద ,, = స్కంద్యుఁడు (స్కంధునివలె శత్రుశోషకుఁడు)

స్కంధ ,, = స్కంధ్యుఁడు (స్కంధమువలె బలము ధరింప నాశ్రయమైనవాఁడు)

చరణ ,, = చరణ్యుఁడు (చరణములు శరీరమును ధరించుఁట్లు కులమరంధరుఁడగువాఁడు)

ఉరస్ ,, = ఉరస్యుఁడు (ఎల్లకార్యములందును గొమ్ములు విఱుచుకొని తిరుగువాఁడు)

శృంగ ,, = శృంగ్యుఁడు (కొమ్మవలె నెల్లరిపైనుండువాఁడు)

మేఘ ,, = మేఘ్యుఁడు (మేఘమువలె సంతాపమును చొలఁగించువాఁడు)

అభ్ర ,, = అభ్ర్యుఁడు (అభ్రమువలె నాచ్ఛాదించువాఁడు).

శిరస్ ,, = శిర్ష్యుఁడు (శిరస్సువలె బ్రధానుఁడు; 'శిరస్'నకు 'శిర్షక్' అదేశము.)

(క) ఈ క్రిందిశబ్దములకు సామ్యార్థమున 'ఇకణ' ప్రత్యయము వచ్చును.

- అంగులి - ఇకణ = ఆంగులికము (అంగుళివలె బాడవుగా నుండునట్టిది)
- హరి - ,, = హరికుండు (హరివలె నున్నవాడు)
- కపి ,, = కాపికుండు (కోతివలె ,,)
- ముని ,, = మానికుండు (మునివలె ,,)
- శమ్కులీ ,, = శామ్కులికము (చిక్కిలమువలె నున్నది)
- కులిశ ,, = కాలిశికము (కులిశమువలె ,,)

(ఖ) సామ్యార్థ విషయకమగు సమాసమునకుఁ బరముగా 'ఈయ' ప్రత్యయము వచ్చును.

- కాకతాళ - ఈయ = కాకతాళీయము (కాకతాళ మివ)
- అజాకృపాణ - ,, = అజాకృపాణీయము (అజాకృపాణ మివ)
- శ్యేనకపోతీయము, కరపురుషీయము, ఖల్వాట బిల్వీయము, అర్ధజరతీయము, ఘుణాక్షరీయము, అంధకవర్తకీయము మొ.

రం. ప్రజ్ఞాదులకు స్వార్థమున 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును. ఇది యాకృతి గణము.

- ప్రజ్ఞ - అక = ప్రాజ్ఞుఁడు చర - అక - చారుఁడు
- అమాత్య - ,, = ఆమాత్యుఁడు శ్వక ,, - శ్వానము
- దేవతా - ,, = దైవతము చండాల,, - చాండాలుఁడు
- బంధు - ,, = బాంధవుఁడు పిశాచ ,, - వైశాచుఁడు
- శత్రు - ,, = శాత్రవుఁడు పరిష్లవ ,, - సారిష్లవము
- ప్రకృతి - ,, = ప్రాకృతము అసుర ,, - ఆసురులు
- వికృతి - ,, = వైకృతము వియాత ,, - వైయాతుఁడు
- నరసింహ - ,, = నారసింహుఁడు అగార ,, - ఆగారము
- వణిక్ (జ్) - ,, = వాణిజుఁడు (వాణిజకుఁడు - స్వార్థ 'క' ప్రత్యయాంతము)
- పుండరీక - ,, = పౌండరీకము
- సత్ - ,, = సాంతుఁడు (అక ప్రత్యయము రాఁగా నడుమ 'న' కారాగమము వచ్చినది. మహారాష్ట్రదేశమున 'సత్పురుషమండలి' అనుటకు సంతమండలి యని వాడుదురు. 'సాంత' పదమే అపభ్రంశమైనది.)
- రక్షన్ - ,, = రాక్షసుఁడు
- మధు - ,, = మాధవుఁడు (వసంతుఁడు)
- యోధ - ,, = యోధుఁడు.
- నిగమ - ,, = నైగమము
- గంధర్వ - ,, = గాంధర్వుఁడు
- శశ్యత్ - ,, = శాశ్యతము

సదన	-	„	=	సాదనము (యమసాదనమున కరుగుమరు వీర్యదర్పితులయ్యుకా.)	
జ్యోతిష	-			జ్యోతిషము	
ద్వితా	-	„	=	ద్వైతము	సహసా - సాహసము
ద్విధా	-	„	=	ద్వైధము	కుతుక - కాతుకము
ప్రతిభా	-	„	=	ప్రాతిభము	కుతూహల - కాతూహలము.
ద్వీపాయన	-	„	=	ద్వైపాయనుడు	మనస్ - మానసము
మరుత్	-	„	=	మారుతుడు	విభోగ - వైభోగము (విభోగము=విశేషభోగము)
చోర	-	„	=	చారుడు	నివేద్య - నైవేద్యము
క్షోమ	-	„	=	క్షామము	స్ఫటిక - స్ఫాటికము
సంప్రతి	-	„	=	సాంప్రతిము	
జేత్య	-	„	=	జైత్రము	

(క) శిఖర, విద్యా, కకుద, వయస్, సహసా, విధేయశబ్దములకు ఈ నూత్రముచేత 'అకా' ప్రత్యయము స్వార్థముననే వచ్చును. కాని లోకమున నర్థభేదము గానవచ్చుచున్నది. పృషోదరాది పారముచే 'శిఖర'కు ఆదివృద్ధి రాదు. ఆది గుణము వచ్చును; ప్రలయశబ్దమునం దాదివృద్ధియు నడిమి ఆకారమునకు 'వ' కారమును వచ్చును. ప్రలయ ప్రాలేయ పదములకును నర్థభేదము గనబడును.

శిఖర	-	అకా	=	శేఖరము (శిఖరము - సిగ; శేఖరము - సిగదండ)
విద్యా	-	„	=	వైద్యము (విద్యా - చదువు; వైద్యము - ఔషధకాస్త్రము; విద్యా సంబంధముచే బురుషుడును 'విద్యా' అనబడును. అప్పుడు 'విద్యా' పదమే ప్రజ్ఞాది నూత్రముచే 'వైద్యుడు' అని యగును.)
కకుద	-	„	=	కాకుదము (కకుదము - ఎద్దుమూపురము; కాకుదము - దవడ)
వయస్	-	„	=	వాయసము (వయస్ - పక్షి; వాయసము - కాకి)
సహసా	-	„	=	సాహసము (సహసా - వెంటనే - సాహసము - తెంపు)
విధేయ	-	„	=	వైచేయుడు (విచేయుడు - వినీతుడు; వైచేయుడు - మూర్ఖుడు)
ప్రలయ	-	„	=	ప్రాలేయము (ప్రలయము - ప్రళయము; ప్రాలేయము - మంచు)

(గణరత్న మహోదధిలో ౧౭౩ శ్లోకవృత్తిలో శబ్దశక్తి స్వాభావ్యాత్ స్వార్థికాణ్విత్వయాంత స్వాఽసి కాకుద శబ్దస్య అర్థభేదో ద్రష్టవ్యః అని కలదు.)

ఖ) స్వార్థమున నామ, రూప, భాగ, శబ్దములకు 'ధేయ' ప్రత్యయము వచ్చును. నామధేయము, రూపధేయము, భాగధేయము

గ) అషడక్ష, అలంకర్మకా, అలంపురుష, శబ్దములకు స్వార్థమున 'ఈన' ప్రత్యయము వచ్చును.

అషడక్ష	-	ఈనము	=	అషడక్షీణము (అఱుకన్నులు లేని రహస్యము; అనగా ముగ్గురు లేని రహస్యము)
అలంకర్మకా	-	„	=	అలంకర్మీణము (కర్మకు సమర్థమైన)
అలంపురుష	-	„	=	అలంపురుషీణము (పురుషునకుఁ దగిన)

(ఘ) దిగర్థకములు కాని ప్రాక్, పరాక్, అవాక్, అర్వాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్, సమ్యక్, సద్ర్యక్, తిర్యక్, విష్వద్ర్యక్, శబ్దములకు స్వార్థమున 'ఈన' ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్రాక్ - ఈన = ప్రాచీనము (చూ. నూ. 3౪౧)

పరాక్ - ,, = పరాచీనము

అవాక్ - ,, = అవాచీనము

అర్వాక్ - ,, = అర్వాచీనము (అవశే కాలే, దేశే వా అంచతి చూ. నూ. ౬౯౨) ఇది ప్రాచీన పదమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వపదము

ప్రత్యక్ - ,, = ప్రతీచీనము (చూ. నూ. 3౪౨)

ఉదక్ - ,, = ఉదీచీనము ,,

సమ్యక్ - ,, = సమీచీనము ,,

సద్ర్యక్ - ,, = సద్రీచీనము ,,

విష్వద్ర్యక్ ,, = విష్వద్రీచీనము (సర్వతోముఖమైన)

కం. విష్వ, ద్రీచీన గమన శ్చై కాచార్యుడు.

(జ) తిర్యక్ (తిరి + అక్) శబ్దమునకు 'ఈన, ఈ' ప్రత్యయములు పరమగునేని 'అక్' యొక్క 'అ' కారమునకు లోపమును, 'తిరి' కి 'తిరస్' ఆదేశమును వచ్చును. 3౪౧ నూత్రముచే 'క' కారము చకార మగును.

తిర్యక్ + ఈన = తిరస్ + చ్ + ఈన = తిరశ్చీనము

(చ) ఈ క్రింది శబ్దములకు స్వార్థమున యథాసంభవముగాఁ బ్రత్యయములు వచ్చును.

ఓషధి - ఆక్ = ఔషధము

దేవ - తా(తల్) = దేవతా

మృత్ - తికా(తికల్) = మృత్తికా

,, - సా మృత్సా

,, - స్నా మృత్సా

(ఛ) నామధేయ వాచకములందుఁ బర్యాయమునఁ బూర్వోత్తర పదములు లోపించును.

లోపా-లోపాముద్రాః సత్యభామా - సత్యా; భామా

చంద్రశేఖరుఁడు - చంద్రుఁడు - శేఖరుఁడు మొ॥

ఇట్టిచో లోకప్రసిద్ధినిఁ జూడవలయును. దీనినే "నామైక దేశే నామగ్రహణం" అందురు.

రంఁ. కుటీ, శమీ, తూణీ, శబ్దములకు హ్రస్వార్థమున ర (రక్) ప్రత్యయము వచ్చును.

కుటీరము, శమీరము, తూణీరము.

(క) కటి 'శబ్దమునకును' ఈ 'ర' వ్రత్యయమగపడుచున్నది.

సీ. పట్టనూత్రమయంబు పసిడియొడ్డాణమే యిగురుబోడికటిర మెక్కనొక్కొ ?

'కాశీఖండము'

ర౦౭. వత్స, ఉక్ష, అశ్వ, ఋషభ, శబ్దములకుఁ బ్రవృత్తి నిమిత్త తనుత్వ ద్యోతక ముగా తర (వ్రచ) వ్రత్యయము వచ్చును. 'ఉక్ష' యొక్క నకారము లోపించును.

(క) ఇట వత్సత్వము, ఉక్షత్వము, అశ్వత్వము, ఋషభత్వము అనునవి వ్రవృత్తి నిమిత్తములు.

వత్సతరము (వత్సత్వ మల్పముగాఁ గలది; వత్సమనఁ బ్రథమ వయస్సు గలది. ద్వితీయ వయస్సు వ్రాప్తించినపుడు ప్రథమ వయస్సు సన్నగిల్లును గదా. కావున ద్వితీయ వయస్సును పొందిన వత్సము వత్సతరము.)

ఉక్షతరము (ఉక్షత్వ మల్పముగాఁ గలది; ఉక్షమనఁగా, దరుణమగు బలీపర్దము. ద్వితీయవయస్సుగు తారుణ్యము సన్నగిల్లిన ఉక్షము ఉక్షతరము. అనఁగాఁ గొంచెము ముదురుబారిన యెద్దు)

అశ్వతరము (అశ్వత్వ మల్పముగాఁ గలది; గాడిదవలన నాడుగుఱ్ఱమునకుఁ బుట్టినది. అనఁగాఁ గంచరగాడిద. దీనియం దశ్వత్వము కొఱవడి యున్నది.)

ఋషభతరము (ఋషభత్వ మల్పముగాఁ గలది; భారవహన సమర్థమైనది ఋషభము. భారవహనమందు మందశక్తిగలది ఋషభతరము. దీని యందు ఋషభత్వము సన్నగిల్లినదిగదా.)

ర౦౮. వీప్సయందు ద్విరుక్తి వచ్చును.

వీప్సయనఁగాఁ గార్తస్వియము అనఁగా నంతయు నని యర్థము.

వృక్షవృక్షము, (ఎల్లవృక్షములు)

పత్రపత్రము. (ఎల్లపత్రములు)

సంస్కృతమున "వృక్షం వృక్షం సింహతి;" "గ్రామో గ్రామో రమణీయః" అని వ్యస్తముగానే యుండును. కానీ యాంధ్రమున 'దిన దిన ప్రవర్ధమానము' అనుచో దినదినమని యున్నది. ఇట్లే క్రమక్రమము, జన్మజన్మలు, మొదలగు ప్రయోగములు గెవు - కావున వృక్షవృక్షము, పత్ర పత్రము అన్న విధమున నుదాహరణములు చూపఁగఱవడినవి.

(క) గుణవాచకములకు సాదృశ్యార్థమున ద్విరుక్తి వచ్చును.

శుక్ల శుక్లము (శుక్లసదృశము; ఈషచ్ఛుక్లమని యర్థము)

మందమందము. (ఈషన్మందము)

(ఖ) కర్మ వ్యతీహారమున నీ క్రిందిశబ్దములకు ద్విత్వము వచ్చును. రూపములు యధాప్రాయుక్తముగా గ్రాహ్యములు. కర్మవ్యతీహార మనఁ గ్రియావినిమయము.

అన్య + అన్య = అన్యోన్యము

పర + పర = పరస్పరము

ఇతర + ఇతర = ఇతరేతరము.

రంఙ. ప్రకారార్థమున ధా (ధాల్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ద్విధా, త్రిధా, చతుర్థా, శతధా, సహస్రధా, సర్వధా, ఉభయధా.

(క) షట్ + ధా, షోఢా; షడ్ఘా అని రూపద్వయముండును.

(ఖ) ప్రకారార్థమున ద్వి, త్రి, శబ్దముల 'ఇ' కారమునకు 'ఏధా' ప్రత్యయమును వచ్చును.

ద్వి + ఏధా = ద్వేధా

త్రి + ఏధా = త్రేధా

రంఙ. ఇవార్థమున 'వత్' ప్రత్యయము.

బ్రాహ్మణవత్ (బ్రాహ్మణ ఇవ)

(క) అర్హార్థమునను 'వత్' ప్రత్యయము వచ్చును.

విధివత్

రాగాద్యర్థక ప్రత్యయప్రకరణము సమాప్తము.

౩. అభూత తద్భావ ప్రత్యయ (చ్చి) ప్రకరణము

రంఙ. అభూత తద్భావార్థమున వికృతివాచకపదమునకుఁ బరముగా కృ, భూ, ధాతు కృదంతరూపములు వికల్పముగా వచ్చును. అప్పుడు వికృతివాచకాంతము నందున్న అ, ఆ, కారములకు 'ఈ' కారమును, ఇ, ఉ, కారములకు దీర్ఘమును, 'ఋ' కారమునకు 'రీ'వర్ణమును వచ్చును. దీనికి 'చ్చి' ప్రత్యయాంత మని పేరు. వికల్పపక్షమున నీ క్రింది కుండలీకరణమునందు వలెనే వాక్యముండును.

లక్ష్య - భూతము = లక్ష్యీభూతము (అలక్ష్యం లక్ష్యం భూతం)

„ - కృతము = లక్ష్యీకృతము. (అలక్ష్యం లక్ష్యం కృతం)

గంగా - భూతము = గంగీభూతము.

„ - కృతము = గంగీకృతము.

శుచి - భూతము = శుచీభూతము.

„ - కృతము = శుచీకృతము.

పటము - భూతము = పటూభూతము.

„ - కృతము = పటూకృతము.

పితృ - భూతుఁడు = పిత్రీభూతుఁడు.

„ - కృతము = పిత్రీకృతము.

(క) కారణభూతము, లక్ష్యభూతము, మొదలగునవి గిగిల వ సూత్రముచే సిద్ధములు.

రగ౨. పదాంతమందలి నకారమును, అరున్, మనన్, చక్షున్, చేతన్, రహస్, రజన్, శబ్దముల సకారమును ఈ యర్థమున లోపించును.

- భస్మక్ + భూతము = భస్మీభూతము.
- ” కృతము = భస్మీకృతము.
- చక్షుస్ - భూతము = చక్షూభూతము.
- ” - కృతము = చక్షూకృతము.
- విరజస్ - భూతము = విరజీభూతము.
- ” - కృతము = విరజీకృతము. మొ.

రగ౩. ‘సంపూర్ణ వికారమును బొందిన’ అనునర్థమున వికృతివాచక పదమునకు సాత్ (సాతి) ప్రత్యయము వచ్చును. కృ, భూ, ధాతు కృదంతరూపములు దాని కనుప్రయుక్తము లగును.

- భస్మసాదృశ్యతము (సంపూర్ణముగా భస్మవికారమును బొందినది)
- భస్మసాత్కృతము (”)

(క) తదధీనార్థమునందును ‘సాత్’ ప్రత్యయము వచ్చును.
రాజసాత్కృతుఁడు, (రాజాధీనుఁడు)

(ఖ) ఉపపదములేకయుఁ గేవలమైన ‘సాత్’ ప్రత్యయమును ‘కృ’ ధాతువుయొక్క అనుప్రయోగమును గానవచ్చుచున్నది.
సాత్కరించి (అధీనముచేసి)

అభూత తద్భావ ప్రకరణము సమాప్తము

౪. విశేషణ ప్రకరణము

రగ౪. రెంటిలో నొక దాని కతిశయమును వివక్షించు నపుడును, బెక్కింటిలో నొక దాని కతిశయమును వివక్షించునపుడును గ్రమముగా విశేషణవాచకములకు తర (తరప్) తమ (తమప్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

- లఘుతరము - లఘుతమము. అణుతరము - అణుతమము. ఘనతరము - ఘనతమము

(క) నామవాచకములకును తర, తమ, ప్రత్యయములు వచ్చును.

- పాచకతిరుఁడు - పాచకతముఁడు విద్యత్తుఁడు - విద్యత్తముఁడు.
- సర్పిన్ - సర్పిష్టమము (చూ. నూ. ౩౪౦ క)

(పురుషాంతర వాచకమగు ‘తరము’ అను శబ్దమాండ్రశబ్దము. తరతరములు మొ.)

(ఖ) తర, తమ, ప్రత్యయములు పరమగుచో 'న'కారాంత శబ్దముల 'న'కారము లోపించును,

ధనిక్ - తరుఁడు = ధనితరుఁడు - ధనితముఁడు.

యువక్ - ,, = యువతరుఁడు - యువతముఁడు.

(గ) అవ్యయములకును తర, తమ ప్రత్యయములు చేర్పబడును. అప్పు డా రూపము విశేషణ మగును.

ఉచ్చైః - తర = ఉచ్చైస్తరము.

,, - తమ = ఉచ్చైస్తమము.

రగి. గుణవాచక విశేషణములకును, మత్, వత్, (మతుప్) విక్, ప్రత్యయాంతము లకును, తర, తమార్థమున ఈయన్ (ఈయసుక్) ఇష్ (ఇష్మక్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

రగి. ఈయన్, ఇష్, ప్రత్యయములు పరమగునేని అజంత విశేషణ వాచకముల యంత్యాచ్చును, హలంత విశేషణ వాచకముల అంత్యహల్లును దాని పూర్వాచ్చును, మత్, వత్, విక్ ప్రత్యయములును, వాని పూర్వాచ్చును లోపించును.

లఘు + ఈయన్; ఇష్ = లఘీయన్ - లఘిష్ఠము.

అణు ,, ,, = అణీయన్ - అణిష్ఠము.

స్వాదు ,, ,, = స్వాదీయన్ - స్వాదిష్ఠము.

సాధు ,, ,, = సాధీయన్ - సాధిష్ఠము.

మహత్ ,, ,, = మహీయన్ - మహిష్ఠము.

మతిమత్ ,, ,, = మతీయన్ - మతిష్ఠము.

బ్రహ్మవత్ ,, ,, = బ్రహ్మీయన్ - బ్రహ్మిష్ఠుఁడు.

కర్మవత్ ,, ,, = కర్మీయన్ - కర్మిష్ఠుఁడు.

మేధావిక్ ,, ,, = మేధీయన్ - మేధిష్ఠుఁడు.

స్వగ్నిక్ ,, ,, = స్రజీయన్ - స్రజిష్ఠము. (ఇట, 'విక్' లోపింపఁగా 'గ' కారము 'జ'కార మగును.)

(క) కృశాదులలోని 'ఋ'కారమునకు ఈయన్, ఇష్ ప్రత్యయములు పరమగునేని రేఫము వచ్చును.

కృశ - ఈయన్, ఇష్ = క్రశీయన్, క్రశిష్ఠము.

దృఢ - ,, ,, = ద్రధీయన్, ద్రధిష్ఠము.

పరివృఢ - ,, ,, = పరివ్రధీయన్, పరివ్రధిష్ఠము.

ప్రభు - ,, ,, = ప్రభీయన్, ప్రభిష్ఠము.

భృశ - ,, ,, = భ్రశీయన్, భ్రశిష్ఠము.

మృదు - ,, ,, = మ్రదీయన్, మ్రదిష్ఠము.

(ఖ) ఈయన్, ఇష్ట, ప్రత్యయములు పరమగునేని అధోనిర్దిష్ట శబ్దముల రూపములు యధాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

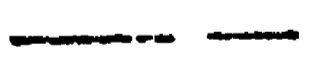
అంతిక	-	నేవీయన్	-	నేదిష్టము
అన్య	-	అన్వీయన్, కనీయన్	--	అన్విష్టము, కనిష్టము
ఉరు	-	వచీయన్	-	వరిష్టము
క్షిప్ర	-	క్షేపీయన్	-	క్షేపిష్టము
క్షుద్ర	-	క్షోదీయన్	-	క్షోదిష్టము
గురు	-	గర్హీయన్	-	గర్హిష్టము
దీర్ఘ	-	ద్రాఘీయన్	-	ద్రాఘిష్టము
దుర	-	దవీయన్	-	దవిష్టము
ప్రశస్య	-	ప్రశేయన్-జ్యాయన్	-	ప్రశేష్టము, శ్యేష్టము
ప్రియ	-	ప్రేయన్	-	ప్రేష్టము
బహు	-	భూయన్	-	భూయిష్టము
బహుల	-	బంహీయన్	-	బంహిష్టము
బాఢ	-	సాధీయన్	-	సాధిష్టము
యుజ్జ	-	యవీయన్, కనీయన్	-	యవిష్టము, కనిష్టము
విఫల	-	జ్యాయన్	-	జ్యేష్టము
వృద్ధ	-	వర్షీయన్, జ్యాయన్	-	వర్షిష్టము, జ్యేష్టము
ఛిర	-	ఛీయన్	-	ఛిష్టము
ఘోల	-	ఘవీయన్	-	ఘనిష్టము
స్థిర	-	స్థీయన్	-	స్థిష్టము
హ్రస్వ	-	హ్రాసీయన్	-	హ్రాసిష్టము
బృహత్	-	బర్హీయన్	-	బర్హిష్టము

(గ) అత్యతిశయమును బోధించుటకై తర, తమ ప్రత్యయములు ఈయన్, ఇష్ట ప్రత్యయాంతముల పైనిఁ జేర్పఁబడును.

ప్రేయస్తరము - ప్రేయస్తమము

ప్రేష్టతరము - ప్రేష్టతమము

విశేషణ ప్రకరణము సమాప్తము.

౫. సంఖ్యావాచక ప్రకరణము

సంఖ్యావాచకములు

పూరణవాచకములు

౧	ఏక	ప్రథమము, ఆదిమము, అగ్రమము
౨	ద్వి	ద్వితీయము, ద్వైతీయీకము
౩	త్రి	తృతీయము, తార్తీయీకము
౪	చతుస్	చతుర్థము, తురీయము, తుర్యము
౫	పంచ	పంచమము
౬	షట్	షష్ఠము, షాష్ఠము (షష్ఠమము - అసాధువు)
౭	సప్త	సప్తమము
౮	అష్ట	అష్టమము; ఆష్టమము
౯	నవ	నవమము
౧౦	దశ	దశమము
౧౧	ఏకాదశ	ఏకాదశము
౧౨	ద్వాదశ	ద్వాదశము
౧౩	త్రయోదశ	త్రయోదశము
౧౪	చతుర్దశ	చతుర్దశము
౧౫	పంచదశ	పంచదశము
౧౬	షోడశ	షోడశము
౧౭	సప్తదశ	సప్తదశము
౧౮	అష్టాదశ	అష్టాదశము
౧౯	నవదశ, ఏకోనవింశతి, ఊనవింశతి, ఏకాన్న వింశతి	} నవదశమము, ఏకోనవింశము, ఏకోనవింశతితమము, ఊనవింశము, ఊనవింశతితమము, ఏకాన్న వింశము, ఏకాన్నవింశతితమము.
౨౦	వింశతి	
౨౧	ఏకవింశతి	ఏకవింశము, ఏకవింశతితమము
౨౨	ద్వావింశతి	ద్వావింశము, ద్వావింశతితమము
౨౩	త్రయోవింశతి	త్రయోవింశము, త్రయోవింశతితమము
౨౪	చతుర్వింశతి	చతుర్వింశము, చతుర్వింశతితమము
౨౫	పంచవింశతి	పంచవింశము, పంచవింశతితమము
౨౬	షడ్వింశతి	షడ్వింశము, షడ్వింశతితమము
౨౭	సప్తవింశతి	సప్తవింశము; సప్తవింశతితమము
౨౮	అష్టావింశతి	అష్టావింశము, అష్టావింశతితమము

౨౯	నవవింశతి	}	నవవింశము, నవవింశతితమము	
	ఏకోనత్రింశత్		ఏకోనత్రింశము, ఏకోనత్రింశ త్తమము	
	ఊనత్రింశత్		ఊనత్రింశము, ఊనత్రింశ త్తమము	
	ఏకాన్నత్రింశత్		ఏకాన్నత్రింశము, ఏకాన్నత్రింశ త్తమము	
౩౦	త్రింశత్		త్రింశము, త్రింశ త్తమము	
౩౧	ఏకత్రింశత్		ఏకత్రింశము, ఏకత్రింశ త్తమము	
౩౨	ద్వాత్రింశత్		ద్వాత్రింశము, ద్వాత్రింశ త్తమము	
౩౩	త్రయస్త్రింశత్		త్రయస్త్రింశము, త్రయస్త్రింశ త్తమము	
౩౪	చతుస్త్రింశత్		చతుస్త్రింశము, చతుస్త్రింశ త్తమము	
౩౫	పంచత్రింశత్		పంచత్రింశము, పంచత్రింశ త్తమము	
౩౬	షట్త్రింశత్	షట్త్రింశము, షట్త్రింశ త్తమము		
౩౭	సప్తత్రింశత్	సప్తత్రింశము, సప్తత్రింశ త్తమము		
౩౮	అష్టాత్రింశత్	అష్టాత్రింశము, అష్టాత్రింశ త్తమము.		
౩౯	నవత్రింశత్	}	నవత్రింశము, నవత్రింశ త్తమము.	
	ఏకోనచత్వారింశత్		ఏకోనచత్వారింశము, ఏకోనచత్వారింశ త్తమము.	
	ఊనచత్వారింశత్		ఊనచత్వారింశము, ఊనచత్వారింశ త్తమము	
	ఏకాన్నచత్వారింశత్		ఏకాన్నచత్వారింశము, ఏకాన్నచత్వారింశ త్తమము	
౪౦	చత్వారింశత్		చత్వారింశము, చత్వారింశ త్తమము	
౪౧	ఏకచత్వారింశత్		ఏకచత్వారింశము, ఏకచత్వారింశ త్తమము	
౪౨	ద్వాచత్వారింశత్		}	ద్వాచత్వారింశము, ద్వాచత్వారింశ త్తమము
	ద్విచత్వారింశత్			ద్విచత్వారింశము, ద్విచత్వారింశ త్తమము.
౪౩	త్రయశ్చత్వారింశత్		}	త్రయశ్చత్వారింశము, త్రయశ్చత్వారింశ త్తమము
	త్రిచత్వారింశత్			త్రిచత్వారింశము, త్రిచత్వారింశ త్తమము
౪౪	చతుశ్చత్వారింశత్	చతుశ్చత్వారింశము, చతుశ్చత్వారింశ త్తమము		
౪౫	పంచచత్వారింశత్	పంచచత్వారింశము, పంచచత్వారింశ త్తమము		
౪౬	షట్చత్వారింశత్	షట్చత్వారింశము, షట్చత్వారింశ త్తమము		
౪౭	సప్తచత్వారింశత్	సప్తచత్వారింశము, సప్తచత్వారింశ త్తమము		
౪౮	అష్టాచత్వారింశత్	}	అష్టాచత్వారింశము, అష్టాచత్వారింశ త్తమము	
	అష్టచత్వారింశత్		అష్టచత్వారింశము, అష్టచత్వారింశ త్తమము	
౪౯	నవచత్వారింశత్	}	నవచత్వారింశము, నవచత్వారింశ త్తమము	
	ఏకోనపంచాశత్		ఏకోనపంచాశము, ఏకోనపంచాశ త్తమము	
	ఊనపంచాశత్		ఊనపంచాశము, ఊనపంచాశ త్తమము	
	ఏకాన్నపంచాశత్		ఏకాన్నపంచాశము, ఏకాన్నపంచాశ త్తమము	

౫౦ పంచాశత్
 ౫౧ ఏకపంచాశత్
 ౫౨ ద్వాపంచాశత్
   ద్విపంచాశత్
 ౫౩ త్రిపంచాశత్
   త్రయశిపంచాశత్
 ౫౪ చతుష్పంచాశత్
 ౫౫ పంచపంచాశత్
 ౫౬ షట్పంచాశత్
 ౫౭ సప్తపంచాశత్
 ౫౮ అష్టాపంచాశత్
   అష్టపంచాశత్
 ౫౯ నవపంచాశత్
   ఏకోనవష్టి
   ఊనవష్టి
   ఏకాన్నవష్టి
 ౬౦ షష్టి
 ౬౧ ఏకషష్టి
 ౬౨ ద్వాషష్టి
   ద్విషష్టి
 ౬౩ త్రిషష్టి
   త్రయషష్టి
 ౬౪ చతుష్షష్టి
 ౬౫ పంచషష్టి
 ౬౬ షట్షష్టి
 ౬౭ సప్తషష్టి
 ౬౮ అష్టాషష్టి
   అష్టషష్టి
 ౬౯ నవషష్టి
   ఏకోనసప్తతి
   ఊనసప్తతి
   ఏకాన్నసప్తతి

పంచాశము, పంచాశ త్తమము
 ఏకపంచాశము, ఏకపంచాశ త్తమము
 ద్వాపంచాశము, ద్వాపంచాశ త్తమము
 ద్విపంచాశము, ద్విపంచాశ త్తమము
 త్రిపంచాశము, త్రిపంచాశ త్తమము
 త్రయశిపంచాశము, త్రయశిపంచాశ త్తమము
 చతుష్పంచాశము, చతుష్పంచాశ త్తమము
 పంచపంచాశము, పంచపంచాశ త్తమము
 షట్పంచాశము, షట్పంచాశ త్తమము
 సప్తపంచాశము, సప్తపంచాశ త్తమము
 అష్టాపంచాశము, అష్టాపంచాశ త్తమము
 అష్టపంచాశము, అష్టపంచాశ త్తమము
 నవపంచాశము, నవపంచాశ త్తమము
 ఏకోనవష్టితమము
 ఊన వష్టితమము
 ఏకాన్న వష్టితమము
 షష్టితమము
 ఏకషష్టము, ఏకషష్టితమము
 ద్వాషష్టము, ద్వాషష్టితమము
 ద్విషష్టము, ద్విషష్టితమము
 త్రిషష్టము, త్రిషష్టితమము
 త్రయషష్టము, త్రయషష్టితమము
 చతుష్షష్టము, చతుష్షష్టితమము
 పంచషష్టము, పంచషష్టితమము
 షట్షష్టము, షట్షష్టితమము
 సప్తషష్టము, సప్తషష్టితమము
 అష్టాషష్టము, అష్టాషష్టితమము
 అష్టషష్టము, అష్టషష్టితమము
 నవషష్టము, నవషష్టితమము
 ఏకోనసప్తతితమము
 ఊనసప్తతితమము
 ఏకాన్నసప్తతితమము

20	సప్తతి	సప్తతితమము	
21	ఏకసప్తతి	ఏకసప్తతము, ఏకసప్తతితమము	
22	ద్వాసప్తతి	} ద్వాసప్తతము, ద్వాసప్తతితమము	
	ద్విసప్తతి		} ద్విసప్తతము, ద్విసప్తతితమము
23	త్రిసప్తతి	} త్రిసప్తతము, త్రిసప్తతితమము	
	త్రయస్సప్తతి		} త్రయస్సప్తతము, త్రయస్సప్తతిమము
24	చతుస్సప్తతి	చతుస్సప్తతము, చతుస్సప్తతిమము	
25	పంచసప్తతి	పంచసప్తతము, పంచసప్తతితమము	
26	షట్సప్తతి	షట్సప్తతము, షట్సప్తతితమము	
27	సప్తసప్తతి	సప్తసప్తతము, సప్తసప్తతితమము	
28	అష్టాసప్తతి	} అష్టాసప్తతము, అష్టాసప్తతితమము	
	అష్టసప్తతి		} అష్టసప్తతము, అష్టసప్తతితమము
29	నవసప్తతి	నవసప్తతము, నవసప్తతితమము	
	ఏకోనాశీతి	} ఏకోనాశీతితమము	
	ఊనాశీతి		} ఊనాశీతితమము
	ఏకాన్నాశీతి		} ఏకాన్నాశీతితమము
౩౦	అశీతి	అశీతితమము	
౩౧	ఏకాశీతి	ఏకాశీతము, ఏకాశీతితమము	
౩2	ద్వ్యాశీతి	ద్వ్యాశీతము, ద్వ్యాశీతితమము	
౩3	త్ర్యాశీతి	త్ర్యాశీతము, త్ర్యాశీతితమము	
౩4	చతురశీతి	చతురశీతము, చతురశీతితమము	
౩5	పంచాశీతి	పంచాశీతము, పంచాశీతితమము	
౩6	షడశీతి	షడశీతము, షడశీతితమము	
౩7	సప్తాశీతి	సప్తాశీతము, సప్తాశీతితమము	
౩౮	అష్టాశీతి	అష్టాశీతము, అష్టాశీతితమము	
౩9	నవాశీతి	నవాశీతము, నవాశీతితమము	
	ఏకోననవతి	} ఏకోననవతితమము	
	ఊననవతి		} ఊననవతితమము
	ఏకాన్ననవతి		} ఏకాన్ననవతితమము
౪౦	నవతి	నవతితమము	
౪౧	ఏకనవతి	ఏకనవతము, ఏకనవతితమము	

౯౨ ద్వానవతి	}	ద్వానవతము, ద్వానవతితమము
ద్వినవతి		ద్వినవతము, ద్వినవతితమము
౯౩ త్రినవతి	}	త్రినవతము, త్రినవతితమము
త్రయోనవతి		త్రయోనవతము, త్రయోనవతితమము
౯౪ చతుర్నవతి		చతుర్నవతము, చతుర్నవతితమము
౯౫ పంచనవతి		పంచనవతము, పంచనవతితమము
౯౬ షణ్ణవతి	}	షణ్ణవతము, షణ్ణవతితమము
(చూ.నూ.౨౩.)		
౯౭ సప్తనవతి		సప్తనవతము, సప్తనవతితమము
౯౮ అష్టానవతి	}	అష్టానవతము, అష్టానవతితమము
అష్టనవతి		అష్టనవతము, అష్టనవతితమము.
౯౯ నవనవతి	}	నవనవతము, నవనవతితమము
ఏకోనశతము		ఏకోనశతతమము
ఊనశతము		ఊనశతతమము
ఏకాన్నశతము		ఏకాన్నశతతమము
౧౦౦ శతము		శతతమము
౧౦౦౦ సహస్రము		సహస్రతమము

(క) పై యుదాహరణములందు ద్వి, అష్ట (అష్టక) శబ్దములకు దశ, వింశతి, త్రింశత్, శబ్దములు పరమగుచో 'ఆ'కార మంతాదేశముగా వచ్చినది. 'త్రి' శబ్దమునకు దశాదిశబ్దములు పరమగుచో 'త్రయస్' ఆదేశము వచ్చినది. మరియును ద్వి, అష్ట (అష్టక) శబ్దములకును, 'త్రి'శబ్దమునకును, చత్వారింశత్, పంచాశత్, షష్టి, సప్తతి, నవతి, శబ్దములు పరమగుచో వికల్పముగాఁ గ్రమముగా 'ఆ'కార మంతాదేశముగను, 'త్రయస్' ఆదేశమును వచ్చినవి. మరియును షట్ (షష్) శబ్దమును 'దశ' శబ్దమును గలిసి 'షోడశ'గా మాణినది.

(ఖ) పూరణార్థమున షష్టి, సప్తతి, అశీతి, నవతి శబ్దములకు 'తమ' ప్రత్యయము మాత్రమే (షష్టితమము మొ.) వచ్చును. కానీ ఇవి ఏకాదినవాంత సంఖ్యా వాచక పూర్వకము లగుచోఁ దుది ఇకార స్థానమున వికల్పముగా 'అ' కార మాదేశ మగును.

ఏకషష్టము, ద్వాషష్టము, చతురశీతము.
 ఏకసప్తతము, చతుస్సప్తతము, షణ్ణవతము మొ||

(గ) బహు, గణ శబ్దములకుఁ బూరణార్థమున తిథ (తిథుక్) ప్రత్యయము వచ్చును.
బహుతిథము, గణతిథము.

౧. 'తిథ' ప్రత్యయము పూరణార్థక మైనను లోకమున స్వార్థముననే ప్రయుక్తమై యున్నది.

బహుతిథకాలము (కాలే గ తే బహుతిథే)

(ఘ) శ తామలకుఁ బూరణార్థమునఁ గేవలము 'తమ' ప్రత్యయము వచ్చును.
శతతమము, సహస్రతమము, కోటితమము.

(జ) పూరణార్థమునఁ గేవల సంఖ్యావాచకములును బ్రయుక్తములై యున్నవి.

శతాంశము (శతతమాంశము)

సహస్రాంశము (సహస్రతమాంశము)

త్రిభాగశేషాసు నిశాసు చ క్షణం (తృతీయభాగశేషాసు)

త్రివిష్టపము (తృతీయవిష్టపం) మొ.

(చ) శతాధిక సంఖ్యలను దెలుపవలసినపుడు సంఖ్యావాచకములకు ఉత్తర, లేక 'అధిక' పదములను జేర్పవలయును. పూరణార్థమున వానికి 'తమ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

అష్టోత్తరశతము (౧౦౮)

అష్టాధికశతము ”

వింశత్యుత్తరసహస్రము (౧౦౨౦)

వింశత్యధిక సహస్రము ”

అష్టోత్తరశతతమము మొ. (నూటయెనిమిదవ)

(ఛ) కొన్ని యెడల ఉత్తర, అధిక, పదములులేకయుఁ బ్రయోగములగ పడుచున్నవి.

'రామేణైకశతం తేషాం' భట్టి

ఏకశతం = ఏకాధికశతం (వ్యాఖ్య)

౪౧౭. సంఖ్యావాచకములకు నవయవార్థమందు తయ (తయప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

ద్వితయము, త్రితయము, పంచతయము, షట్తయము.

(క) ద్వి, త్రి, శబ్దములకు అవయవార్థమందు 'ఇ' కారమునకు 'అయ' (అయచ్) ప్రత్యయమును వచ్చును.

ద్వి - ద్వయము (రెండవయవములు గలది)

త్రి - త్రయము (మూడు ”)

చతుస్ - త్రయము - చతుష్ - తయము = చతుష్టయము (చూ. నూ. ౩౪౦ క)

(ఖ) 'ఉభ' శబ్దమునకు సంతాదేశముగా నిత్యముగా 'అయ' వచ్చును.

ఉభ - ఉభయము (రెండవయవములు గలది)

సంఖ్యావాచకప్రకరణము సమాప్తము.

౬. భావ ప్రత్యయ ప్రకరణము

౪౧౮. ఎల్ల ప్రాతిపదికములకును భావార్థమున త్వ, తా (తల్) ప్రత్యయములు వచ్చును.

గోత్వము - గోతా - జాగ్రత్తా (జాగ్రత - అసాధువు) మిధ్యాత్వము
చతుష్టత్వము చూ. నూ. ౩౪౦క)

(క) త్వ, తా, ప్రత్యయములు పరమగునేని ప్రాతిపదికాంత నకారము లోపించును.
బ్రహ్మక - త్వ = బ్రహ్మత్వము; బ్రహ్మతా

(ఖ) మమత్వము, మమతా, (చూ నూ. ౫౮౪ జ) ఇటు 'తపతా' ఇత్యాదులు గానరావు.

(గ) మమతా, మమత్వము, అహంతా, అహంత్వము మొదలగు నెడ మమ, అహం శబ్దములు, విభక్తి ప్రతిరూపకావ్యయములు.

(ఘ) త్వ, తా, ప్రత్యయములు పరమగునేని గుణవాచకములకు హ్రస్వము, (శ్రుంవద్భావము) వచ్చును.

సమాస, కృదంత, తద్ధిత, అవ్యయ, జాతి, సంఖ్యావాచకభిన్న మగు నర్థవంత మగు శబ్దర్పరూపము గుణవాచకము.

శుక్లా - త్వ = శుక్లత్వము (శుక్లాయాః భావః)

(జ) గుణవాచకములుగాని విశేషణవాచకములకు వికల్పముగా హ్రస్వము వచ్చును.

కృతార్థా - త్వ = కృతార్థత్వము, కృతార్థత్వము (ఈ వికల్పవిషయమున 'శరదః కృతార్థతా ఇత్యాదౌతు సామాన్యే నపుంసకమ్' అను కౌముదీవాక్యము ప్రమాణము)

(చ) 'ఏకా' శబ్దమునకు నిత్యముగా హ్రస్వము వచ్చును.

ఏకా - త్వ - ఏకత్వము (ఏకస్యాః భావః)

౪౧౯. భావార్థమున 'పృథు' మొదలగు శబ్దములకు వికల్పముగా ఇమక (ఇమసచ్) ప్రత్యయమును, ఋకారమునకు రేఫమును వచ్చును. వికల్ప షత్వమున 'ఉ'కారాంతములకు 'అక' ప్రత్యయమును, (చూ. నూ. ౪౨౩) అకారాంతములకు 'యక' ప్రత్యయమును వచ్చును. (చూ. సగా. ౪౨౦) 'ఇమక' ప్రత్యయము పరమగునేని ఆదివృద్ధి రాదు. అంత్యాచ్చలోపించును.

పృథు - ఇమక = ప్రథిమము; పృథు + అక = పౌర్ణవము
మృదు - ,, = మ్రదిమము; మృధు + ,, = మార్దవము
తను - ,, = తనిమము; తను + ,, = తానవము
లఘు - ,, = లఘిమము; లఘు + ,, = లాఘవము
అణు - ,, = అణిమము; అణు + ,, = ఆణవము

భృశ	-	,,	=	భ్రశిమము; (యన్ ప్రత్యయాంతప్రయోగము లేదు)
కృశ	-	,,	=	క్రశిమము; కృశ - యకై = కార్ష్యము
దృఢ	-	,,	=	ద్రఢిమము; దృఢ - ,, = దార్ఢ్యము
పరివృఢ	-	,,	=	పరివ్రఢిమము; (యకై ప్రత్యయాంత ప్రయోగము లేదు)
మధుర	-	,,	=	మమరిమము; మధుర - ,, = మాదుర్యము
శీత	-	,,	=	శీతిమము; శీత - ,, = శైత్యము
ఉష్ణ	-	,,	=	ఉష్ణిమము; ఉష్ణ - ,, = ఔష్ణ్యము
జడ	-	,,	=	జడిమము; జడ - ,, = జాడ్యము
బధిర	-	,,	=	బధిరిమము; బధిర - ,, = బౌధిర్యము
వక్ర	-	,,	=	వక్రిమము; (యకై ప్రత్యయాంత ప్రయోగము లేదు)
మూర్ఘ	-	,,	=	మూర్ఘిమము; మూర్ఘ - ,, = మార్ఘ్యము మొ.
చారు	-	,,	=	చారిమము
గౌర	-	,,	=	గౌరిమము.
చండ	-	,,	=	చండిమము.
పటు	-	,,	=	పటిమము; పటు + అన్ - పాటవము
ఋజు	-	,,	=	ఋజిమము; ఋజు + ,, ఆర్జవము
కాల	-	,,	=	కాలిమము
మంద	-	,,	=	మందిమము; మంద + యన్ = మాంద్యము
తామ్ర	-	,,	=	తామ్రిమము
ముగ్ధ	-	,,	=	ముగ్ధిమము; ముగ్ధ + యకై = మాగ్ధ్యము
బాల	-	,,	=	బాలిమము; బాల + ,, = బాల్యము

నేటికాలముః 'భంగిమము' అని 'భంగి' శబ్దముపై 'ఇమకై' ప్రత్యయమును బ్రయోగించుచున్నారు. 'దృగ్భంగిభేః' 'భంగ్యంతరేణ' ఇత్యాది ప్రయోగములనుబట్టి 'భంగి' శబ్దమే భావార్థకముగా నున్నది. కావున దీనిపై 'ఇమకై' ప్రత్యయము రాదు.

ఇది యాకృతిగణము.

(క) ఈ క్రింది శబ్దములు భావార్థమున దత్తత్ప్రత్యయములు పరమైనపు డిట్లు నిపతితములు.

విద్వన్	-	యకై	=	వైదుష్యము
శీఘ్ర	-	,,	=	వైశ్రేఘ్యము; శీఘ్ర్యము (ఆప్టినిఘంటువు)
గురు	-	ఇమకై	=	గరిమకై
మహాత్	-	,,	=	మహిమన్
బహు	-	,,	=	భూమకై
దీర్ఘ	-	,,	=	ద్రాఘిమకై
ప్రియ	-	,,	=	ప్రేమకై
స్థిర	-	,,	=	స్థేమకై
పునఃపునన్	-		=	పౌనఃపున్యము
గురులఘు	-	అకై	=	గురులఘువము (త్వామేవ గురులఘువం పృచ్ఛామి. శౌమంతలము)
అర్హత్	-	యకై	=	ఆర్హంత్యము

(ఖ) ప్రౌఢిమాదులందు 'ఇమన్' ప్రత్యయము దుష్టము.

ప్రౌఢిమము, ముగ్ధిమము ఇత్యాదులు దుష్టములు. కానీ పెక్కండు కవు లుపయోగించిరి.

(గ) ఈ భావప్రత్యయప్రకరణమున నిశేషవిహిత ప్రత్యయములతోపాటు సామాన్య ప్రత్యయములును వచ్చును.

పృథుత్వము, పృథుతా. (చూ. సూ. ౪౧౮)

కావున మొత్తముమీఁద పృథుత్వము, పృథుతా, ప్రథిమము, పార్థవము అని నాలుగు రూపము లుండను. ఇట్లే యితరశబ్దములకును నూహించుకొనవలెను.

(ఘ) మఠియును భావార్థమున త్వ, తా, ప్రత్యయాదులు లేకయు 'భావ' 'కార' పదములు ప్రయుక్తములై తదర్థమును బోధించును.

అహంభావము; అహంకారము (అహంత) మొ.

(జ) 'మాకభావము' అనుటకు 'ముభావ' మని లోకవ్యవహారము గలదు. ఇది పృషోదరాదిపాఠమున సిద్ధింపవచ్చును.

౪-౨౦. గుణవాచకములకు కర్మము, భావము, అను రెండర్థములయందును 'యన్'

(వ్యజ్ఞ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

- జడ - యన్ = జాడ్యము (జడుని కర్మము లేక భావము)
- మాఘ - ,, = మాఘ్యము
- మూర్ఖ - ,, = మూర్ఖ్యము
- శుక్ల - ,, = శౌక్ల్యము
- ఉష్ణ - ,, = ఔష్ణ్యము
- శీత - ,, = శైత్యము
- నీల - ,, = నైల్యము
- ఆరుణ - ,, = ఆరుణ్యము మొ||

౪-౨౧. భావము, కర్మము నను సర్థములందు బ్రాహ్మణాది శబ్దములకు 'యన్'

(వ్యన్) ప్రత్యయము వచ్చును.

- బ్రాహ్మణ - యన్ = బ్రాహ్మణ్యము
- చోర - ,, = చౌర్యము
- బాల - ,, = బౌల్యము
- అలస - ,, = ఆలస్యము
- కాపురుష - ,, = కాపురుష్యము
- వాచస్పతి - ,, = వాచస్పత్యము
- గృహ్మాఘ్ - ,, = గృహ్మాఘ్యము
- పండిత - ,, = పాండిత్యము
- తరతమ - ,, = తారతమ్యము

ఇది యాకృతిగణము. ఆర్త్విజ్యము, దాయాద్యము, వైషమ్యము, బాధి ర్యము, శౌటీర్యము, శౌండీర్యము, మాహాత్యము (మహాత్), మాహాత్మ్యము (మహాత్మ్య), లాపణ్యము (లవణము = సుందరము) మొ.

(క) కొంద టీ భావప్రత్యయాంతముపై మరొక భావప్రత్యయమును జేర్తురు. అది కూడదు. కానీ యిట్టి ప్రయోగములు భారతాది ప్రామాణికగ్రంథములఁ గలవు.

వత్సల - యక్ = వాత్సల్యము; దీనిపై వాత్సల్యత; కౌమారత్వము (కుమారస్యభావః కౌమారం; దానిపై 'త్వ' ప్రత్యయము.)

వికృత, సఖ్యత, ప్రాముఖ్యత, సౌఖ్యతలకుఁ బ్రయోగములు గానరావు.

(ఖ) 'పీఠ' శబ్దమునకు ఆదివృద్ధి గానరాదు. ధీరశబ్దమునకు 'ధైర్యము' వలె 'వైర్యము' గావలసియున్నను 'వీర్యము' అనియే ప్రయుక్తము. ఇది పృషోద రాది పాఠముచే సిద్ధము.

౪౨౨ పత్యంత శబ్దములకును, బురోహితాది శబ్దములకును, భావార్థమున 'యక్' ప్రత్యయము వచ్చును. 'అక్' అంతశబ్దముల 'అక్' నకు లోపమగును. పురో హితగణ మాకృతిగణము.

పత్యంత శబ్దములు.

- సేనాపతి - యక్ = సైనాపత్యము
- బృహస్పతి - ,, = బృహస్పత్యము
- గృహపతి - ,, = గౌర్హపత్యము

పురోహితగణశబ్దములు

- పురోహిత - యక్ = పురోహిత్యము
- సారథి - ,, = సారథ్యము
- ఆస్తిక - ,, = ఆస్తిక్యము
- నాస్తిక - ,, = నాస్తిక్యము
- నాగర - ,, = నాగర్యము
- సమాట్ - ,, = సామాజ్యము (చూ. నూ. ౩౪౦)
- పరివ్రాట్ - ,, = పారివ్రాజ్యము (,,)
- రాట్ - ,, = రాజ్యము (,,)
- సయుక్ - ,, = సాయుజ్యము
- అధిరాజక్ - ,, = ఆధిరాజ్యము
- రాజక్ - ,, = రాజ్యము
- పరమ - ,, = పారమ్యము (శివపారమ్యము; విష్ణుపారమ్యము మొ.)
- యథాశథా - ,, = యాథాతథ్యము.

(క) సభో వూర్వకమగు 'పతిశబ్దమునకుఁ బై సూత్రముచే బ్రాప్తమైన 'యక్' ప్రత్యయము రాదు.

అపతిత్యము - (అపత్యము అనరాదు)

౪౨౩. లఘుక్షరము మొదటఁ గల ఇ, ఉ, కారాంత శబ్దములకు భావార్థమునను, త్సురశబ్దమునకు 'కర్మము' అను నర్థమునను 'అక' ప్రత్యయము వచ్చును.

- శుచి - అక = శౌచము   లఘు - అక = లాఘవము
- ముని - ,, = మహానము   ఋజు - ,, = ఆర్జవము
- గురు - ,, = గౌరవము   పటు - ,, = పాటవము
- క్షుర - ,, = క్షౌరము (క్షురస్య కర్మ)

(క) కవిశబ్దమునకు 'అక' ప్రత్యయము రాదు. పురోహితాది గణ మాకృతిగణ మగుట 'యక' ప్రత్యయము మాత్రమే వచ్చును.

కవి - యక = కావ్యము (కవియొక్క కర్మ)

(ఖ) నష్టా వూర్వక పటుశబ్దమునకు 'అక' ప్రత్యయము రాదు.

అపాటవము అనరాదు.

౪౨౪. అధోనిర్దిష్టశబ్దములకు భావార్థమున యధాసంభవముగాఁ దత్ప్రత్యయములు వచ్చును.

- స్తేన - య = స్తేయము (నకారలోపము)
- సత్ - ,, = సత్యము
- తథా - ,, = తథ్యము
- స్త్రీ - నక = స్త్రీణము
- పుంస - ,, = పౌంసము
- దూత - యక - య = దౌత్యము, దూత్యము
- సఖి - ,, = సఖ్యము (దూ. సాఖ్యము. ఆ స్త్రీనిఘంటువు)
- వణిజ్ - ,, = వాణిజ్యము (రూ) వణిజ్యా
- కపి - ఏయక = కాశీయము
- జ్ఞాతి - ,, = జ్ఞాతేయము
- కుమార - అక - అకక = కౌమారము, కౌమారకము
- సుకుమార - యక ,, = సౌకుమార్యము, సౌకుమారకము
- మేధావిక - ,, = మైధావకము
- కిశోర - అక = కైశోరము
- సుష్టు - ,, = సౌష్టవము
- దుష్టు - ,, = దౌష్టవము
- దుష్ట - ,, = దౌష్టవము
- యువక - ,, = యౌవనము
- స్థవిర - ,, = స్థావిరము
- హోతృ - ,, = హోత్రము
- శ్రమణ - ,, యక. = శ్రామణము, శ్రామణ్యము.
- శ్రోత్రియ - అ-అకక = శ్రోత్రము ('త్రియ' కు 'స్ర' ఆదేశము) శ్రోత్రియకము

- గృహమేధిక్ - ఆ = గృహమేధము (గృహమేధ మొల్లక)
- అధ్వర్యు - ఆక్ = ఆధ్వర్యము
- దుర్భాత్య - ,, = దౌర్భాత్యము
- సుభాత్య - ,, = సౌభాత్యము
- కౌతుక - ,, = కౌతుకము
- కితవ - ,, = కైతవము
- సబ్రహ్మచారిక్ ,, = సాబ్రహ్మచారము
- క్షత్ర - ,, = క్షాత్రము
- అకించన - ,, యక్ = ఆకించనము, ఆకించనము
- మిత్ర - యక్ - ఆక = మైత్ర్యము, మైత్రకము (తారామైత్రకము = చక్షూరారాగము)
- మిధున - అక్ - ఆకక్ = మైధునము; మైధునికా
- సుహృదయ - యక్ = సౌహృదయ్యము
- ద్వర్షదయ - ,, = దౌర్షదయ్యము
- అన్యశంస - ,, = ఆన్యశంస్యము
- సహాయ - ,, ఆకక్ = సాహాయ్యము, సాహాయకము.
- వైద్య - ,, ,, = వైద్యము; (ఒకయకారము లోపించుచు); వైద్యకము
- సహ - ,, = సాహ్యము
- ప్రాదుస్ - ,, = ప్రాదుష్యము (చూ. 340 క)
- ఆవిన్ - ,, = ఆవిష్యము ,,

(క) 'సహాయ' పదము ధర్మివాచకమయ్యు ధర్మవాచకముగాఁ గూడఁ బ్రయుక్తమై యున్నది

“శయ్యామాత్ర సహాయినీం పరిజనః క్రాంతోనమాం సేవతే” (సహాయః=సాహాయ్యం; తదస్యాస్తీతి సహాయీ; స్త్రీలింగమున సహాయినీ, శయ్యామాత్రం సహాయినీ శయ్యామాత్రసహాయినీ)

(ఖ) ఈ క్రింది శబ్దములకుఁ దత్తత్ప్రత్యయములు పరమగునేని ఉభయ పదవృద్ధి యగును.

- సుహృద్ - అక్ - యక్ = సౌహృద్దము, (రూ. సౌహృదము) సౌహృద్ద్యము
- ద్వర్షద్ - ,, ,, = దౌర్షార్దము, (రూ. దౌర్షదము) దౌర్షార్ద్యము
- సుభగ ,, ,, = సౌభాగము (రూ) సౌభగము; సౌభాగ్యము
- దుర్భగ ,, ,, = దౌర్భాగ్యము
- సర్వపురుష ,, = సార్వపురుషము
- అజాతశత్రు ,, = ఆజాతశత్రువము
- రాజపురుష ,, యక్ = రాజపురుష్యము
- పరిమండల ,, = పారిమాండల్యము
- ఇదంప్రథమ ,, = ఇదంప్రథమ్యము
- అకుశల ,, = ఆకౌశలము
- అచపల ,, = ఆచాపలము
- అనిపుణ ,, = ఆనైపుణము

ర ౨౫. ద్వంద్వసమాసమునకును, మనోజ్ఞాది శబ్దములకును భావార్థమున అకణ (వ్రజ్ఞో) ప్రత్యయము వచ్చును.

శిష్యోపాధ్యాయ	- అకణ	= శైష్యోపాధ్యాయీకా (ద్వంద్వసమాసము)
మనోజ్ఞ	,,	= మానోజ్ఞకము
ఛాత్ర	,,	= ఛాత్రకము
ఆచార్య	,,	= ఆచార్యకము
అభిరూప	,,	= ఆభిరూపకము
వైశ్వదేవ	,,	= వైశ్వదేవకము
ఛాందస	,,	= ఛాందసకము
రామణీయ	,,	= రామణీయకము
కామనీయ	,,	= కామనీయకము
వృద్ధ	,,	= వార్ధకము (వార్ధక్యము, వృద్ధాప్యము-అసాధువులు)
ఆవశ్యం	,,	= ఆవశ్యకము
బాహుళ	,,	= బాహుళకము

(క) మనోజ్ఞాది యాకృతిగణము.

కాల	- అకణ	= కాలికా (శబ్దస్వాభావ్యముచే స్త్రీలింగము)
చోర	,,	= చోరికా
శ్యామ	,,	= శ్యామికా (హేమ్న సంలక్ష్యతే హ్యగ్నా విశుద్ధిః శ్యామికాపివా)
ధూర్త	,,	= ధూర్తికా
యూవక	,,	= యూవనికా (నవే యూవనికోద్భేదే)
ఆముష్యపుత్ర	,,	= ఆముష్యపుత్రికా
ఆముష్యకుల	,,	= ఆముష్యకులికా

(ఖ) ఇయ్యోడ నాదివృద్ధి రాదు.

కులపుత్ర	- అకణ	= కులపుత్రికా
గద్దద	- ,,	= గద్దదికా
పితాపుత్ర	- ,,	= పితాపుత్రకము

(గ) స్వార్థ 'క' ప్రత్యయాంత మగు 'వృద్ధక' శబ్దముపై 'యక' ప్రత్యయము చేసిన వార్ధక్యము అనునది సిద్ధింపవచ్చును. కానీ వృద్ధాప్యము సిద్ధింపదు.

(ఘ) 'కరణ' శబ్దమునకు భావార్థమున 'అకణ' ప్రత్యయము చేర్చగా ఆదివృద్ధి రాకున్నది.

కరణ - అకణ = కరణకము (దీనినే కరణీకము, కరిణీకము అని వ్యవహరింతురు.)

ర ౨౬. కుశలాదులకు యక, అక, ప్రత్యయములు వచ్చును.

కుశల	- యక-అక	= కౌశల్యము, కౌశలము
చపల	- ,, - ,,	= చాపల్యము, చాపలము

ఈశ్వర	-	యక్ అక్	=	విశ్వర్యము, విశ్వరము
యాజమాన	-	,, ,,	=	యాజమాన్యము, యాజమానము
నిపుణ	-	,, ,,	=	నైపుణ్యము, నైపుణము
విశున	-	,, ,,	=	వైశున్యము, వైశునము
కుతూహల	-	,, ,,	=	కౌతూహల్యము, కౌతూహలము

(క) 'భిషజ్' శబ్దమునకు 'అక్' ప్రత్యయము పరమగుచో నాదివృద్ధికి బదులుగా నాదిగుణము గనవచ్చుచున్నది.

భిషజ్ - యక్ - అక్ = భైషజ్యము - భేషజము

(ఖ) 'నష్' పూర్వక ఈశ్వర, కుశల, నిపుణ, శబ్దములకు 'యక్' ప్రత్యయము పరమగునేని 'నష్' నకు వికల్పముగా ఆదివృద్ధి వచ్చును.

అనైశ్వర్యము, అనైశ్వర్యము - అకౌశల్యము, అకౌశల్యము - అనైపుణ్యము, అనైపుణ్యము

ర ౨౭. ఈ క్రిందిశబ్దములకు స్వార్థమున 'యక్' ప్రత్యయము వచ్చును.

చతుర్వర్ణ	-	యక్	=	చాతుర్వర్ణ్యము (నాలుగు వర్ణములు)
చతురాశ్రమ		,,	=	చాతురాశ్రమ్యము
చతుర్యుగ		,,	=	చాతుర్యుగ్యము
బ్రాహ్మణ		,,	=	బ్రాహ్మణ్యము
త్రిస్వర		,,	=	త్రిస్వర్యము
షడ్గుణ		,,	=	షడ్గుణ్యము
సేనా		,,	=	సైన్యము
సన్నిధి		,,	=	సాన్నిధ్యము
సమీప		,,	=	సామీప్యము
ప్రధాన		,,	=	ప్రాధాన్యము
ఉపమా		,,	=	ఉపమ్యము
ఆనంత		,,	=	ఆనంత్యము
ఆవసథ		,,	=	ఆవసథ్యము
ఇదంపర		,,	=	ఇదంపర్యము
ఇతిహా		,,	=	ఇతిహ్యము
చేతన		,,	=	చైతన్యము
త్రిలోక		,,	=	త్రిలోక్యము
పరంపరా		,,	=	పారంపర్యము
కరుణా		,,	=	కారుణ్యము
సుఖి		,,	=	సౌఖ్యము
హాస		,,	=	హాస్యము
తదర్థ		,,	=	తాదర్థ్యము
ఆనంతర		,,	=	ఆనంతర్యము

మాళా	-	యక్	=	మాళ్యము
మణిక	,		=	మాణిక్యము (చూ. నూ. ౪౦౧. బ)
శ్రీకాల	,		=	శ్రీకాల్యము
సర్వలోక	,		=	సార్వలోక్యము (ఉభయపదవృద్ధి)
త్రివిద్యా	,		=	త్రివిద్యము
చతుర్విద్యా	,		=	చతుర్విద్యము (ఉభయపదవృద్ధి)
చతుర్వేద	,		=	చతుర్వేద్యము
సర్వవేద	,		=	సార్వవేద్యము
సర్వవిద్యా	,		=	సార్వవైద్యము
శీల	,		=	శైల్యము
సహస్ర	,		=	సాహస్ర్యము
కవి	,		=	కావ్యుఁడు (శుక్రుఁడు)
ఆయుస్	,		=	ఆయుష్యము (చూ. నూ. ౩౪౧)

భావప్రత్యయప్రకరణము సమాప్తము.

౭. మత్ప్రత్యయ ప్రకరణము

౪౨౮. అది దీనికి, లేక దీనియందుఁ గలదు. (తదస్య, అస్మిక్ వా అస్తి) అను నర్థమునఁ ప్రథమాంతప్రాతిపదికమునకు మత్ (మతుస్) ప్రత్యయము వచ్చును.

బుద్ధిమత్, బుద్ధిమాక్, బుద్ధిమంతుఁడు, శ్రీమత్, ధీమత్ మొ॥

(క) ఈ ప్రకరణమున విశేషవిహితప్రత్యయములతోపాటు సామాన్య ప్రత్యయమగు 'మత్' ప్రత్యయమును వచ్చును.

(ఖ) ఈ ప్రకరణమున వచ్చు 'మత్' మొదలైన ప్రత్యయము లన్నియు నీ క్రింది విశేషార్థములను బోధించును. దీని యాకర మిట్లున్నది.

“భూమనిందాప్రశంసాసు, నిత్యయోగేతికాయనే,

సంసర్గేస్తి వివక్షాయాం, భవంతి మతుబాదయః”

గోమంతుఁడు (భూమము; అనఁగా బహుత్వము)

కకుదావర్తిని కన్యా (నింద - బుజమున నుడి నింద్యము)

రూపవంతుఁడు (ప్రశంస - అనఁగా స్తుత్యమైన రూపము గలవాఁడు)

క్షీరిక్ (వృక్షము) (నిత్యయోగము)

ఉదరిణీ కన్యా (అతికాయనము - అనఁగా బెద్ద కడుపుగలది) దండిక్, ఛత్రిక్ (సంసర్గము)

౪౨౯. అ, ఆ వర్ణాంత శబ్దములకును, మీ, మూ, వర్ణాంత శబ్దములకును బరమైన 'మత్' ప్రత్యయ 'మ'కారము 'వ'కార మగును.

జ్ఞాన - మత్ = జ్ఞానవత్

లక్ష్మీ - మత్ = లక్ష్మీవత్

విద్యా - ,, = విద్యావత్

చమూ - ,, = చమూవత్

(క) భూమి, ఊర్మి, క్రిమి, ద్రాక్ష, వశా, యవ, మొదలగు శబ్దములకుఁ బరమైన 'మత్' యొక్క 'మ'కారము వకారముగాదు.

భూమిమంతుఁడు, ఊర్మిమంతము

౪౩౦. అ, ఆ, వర్ణము లుపధలుగాఁ గల సకారాంతపదములకు బరమైన 'మత్' యొక్క 'మ'కారము 'వ'కార మగును.

యశస్ - మత్ = యశస్వత్; భాస్ - మత్ = భాస్వత్

(క) 'మత్' ప్రత్యయము పరమగునేని ఇస్, ఉస్, అంత పదముల 'స'కారమునకు షత్వము వచ్చును. (చూ. నూ. ౩౪౦ క)

జ్యోతిస్ - మత్ = జ్యోతిష్మంతము

ఆయుస్ ,, = ఆయుష్మంతుఁడు

ధనుస్ ,, = ధనుష్మంతుఁడు

౪౩౧. గుణవచనములకు 'మత్' ప్రత్యయము రాదు.

కృష్ణము, నీలము, శుక్లము

(క) నీలవత్ ఇత్యాదు లుండవు.

౪౩౨. 'తకారాంత ప్రాతిపదికములపై నున్న 'మత్' యొక్క 'మ'కారము వకార మగును. ఇట సంధిచే 'త'కారము దకారముగాదు.

తడిత్ - మత్ = తడిత్వత్; విద్యుత్ - మత్ = విద్యుత్వత్

(క) గరుత్, కకుద్, హరిత్ శబ్దములపైని 'మత్' యొక్క 'మ'కారము వకారము గాదు. 'హరిత్' శబ్ద 'త'కారమునకు సంధికార్యమగును.

గరుత్మత్, కకుద్మత్, హరిస్మత్

౪౩౩. 'రాజః' శబ్దమునకు 'మంచిరాజు గలది' (సౌరాజ్యము) అను నర్థమున 'మత్' యొక్క 'మ'కారము వకారమగును. 'స'కారలోపము రాదు.

రాజస్వత్ - రాజస్వంతము (మంచిరాజు గల దేశము)

రాజవత్ - రాజవంతము (సామాన్యరాజు గలది. ఈ యర్థమున నకారలోపము వచ్చును.)

౪౩౪. 'ఉదక'కుఁ బరమైన 'మత్' యొక్క 'మ'కారము వకార మగును. 'ఉదక'కుఁ 'ఉదక' ఆదేశము వచ్చును.

ఉదస్వత్ - ఉదస్వంతము

౪౩౫. అకారాంతపదమునకు ఇః, ఇక, ప్రత్యయములు వచ్చును.

(క) మత్స్యరీయములగు ఇః, విః, ప్రత్యయములు పరమగునేని ఆదివృద్ధి రాదు; నకారలోపమును రాదు.

దండ - ఇః = దండిః

,, ఇక = దండికుఁడు

- ధన - ఇన్ = ధనిక్, ధనికుఁడు
- క్రమ ,, = క్రమిక్, క్రమికుఁడు
- కుటుంబ ,, = కుటుంబిక్, కుటుంబికుఁడు (కుటుంబీకుఁడు అసాధువు)
- ప్రయాణ ,, = ప్రయాణిక్, ప్రయాణికుఁడు (ప్రయాణీకులు ,,)
- గోత్ర ,, = గోత్రిక్, గోత్రికుఁడు, (గోత్రీకులు. ,,)

(ఖ) విశేషణ వాచకములకును, గొన్ని యితర శబ్దములకును 'ఇక్' ప్రత్యయము మాత్రము కానవచ్చుచున్నది.

కపటిన్, శ్రేష్ఠిన్, (శ్రేష్ఠం ధనం తదస్యాస్తీతి) శాస్త్రీన్, పరదేశిన్, స్వదేశిన్, విదేశిక్, శతావధానిన్ (శతే అవధానం శతావధానం తదస్యాస్తీతి) అష్టావధానిన్, సహస్రావధానిన్ మొ. ఈ విధముననే యూహ్యములు.

౪౩౬. అన్నంతములగు చర్మక్, ధన్వక్, ప్రేమక్, కర్మక్, వర్మక్, జన్మక్, ఉద్దామక్, శబ్దములకు 'ఇక్' ప్రత్యయమును 'అన్' నకు లోపమును వచ్చును.
కర్మన్ + ఇన్ = కర్మిన్, ప్రేమిన్, ధన్విన్, జన్మిన్, చర్మిన్, వర్మిన్. ఉద్దామిన్

(క) కర్మక్, చర్మక్, శబ్దములకు 'ఇక' ప్రత్యయమును, 'అక్' లోపమును గనుపట్టు చున్నది.

కర్మికుఁడు (కర్మికుఁడే కార్మికుఁడు - స్వార్థమున క్ అక్ ప్రత్యయము)
చర్మికుఁడు (గణరత్న మహోదధి)

(ఖ) హిందీసంబంధముచే గొందఱు, ప్రేమికు, ప్రేమియ శబ్దముల నీ కాలమున వాడుచున్నారు. ఇవి మనభాషలో సాధువులు గావు.

౪౩౭. అకారాంత స్వాంగవాచకములకు 'బైద్ధ' అను నర్థమున ఇల (ఇలన్) ఇక (ఇక్) ఇక్ (ఇని) ప్రత్యయములు వచ్చును.

- తుంద - తుండిలుఁడు - తుండికుఁడు - తుండిక్ (బైద్ధపాట్టగల)
- ఉదర - ఉదరిలుఁడు - ఉదరికుఁడు - ఉదరిక్ ,,
- పిచండ - పిచండిలుఁడు - పిచండికుఁడు - పిచండిక్ ,,
- కర్ణ - కర్ణిలుఁడు - కర్ణికుఁడు - కర్ణిక్

౪౩౮. ప్రీహ్యదులకు ఇక, ఇక్, ప్రత్యయములు వచ్చును.

- ప్రీహి - ఇక్ - ఇక = ప్రీహిక్, ప్రీహికుఁడు
- మాయా ,, ,, = మాయిక్, మాయికుఁడు
- శోభా ,, ,, = శోభిక్, శోభికుఁడు
- శాలా ,, ,, = శాలిక్, శాలికుఁడు
- మేఖిలా ,, ,, = మేఖిలిక్, మేఖిలికుఁడు
- పతాకా ,, ,, = పతాకిక్, పతాకికుఁడు
- నా ,, ,, = నావిక్, నావికుఁడు
- వీణా ,, ,, = వీణిక్, వీణికుఁడు

(క) 'సభా' శబ్దమునకు ఈ నూత్రముచే 'ఇక' ప్రత్యయము వచ్చు నని అమరసుధా కారుడు. 'సభికుడు'; కానీ యీపద మీగణమునఁ గానరాదు. మఱియు మాలికుడు, జాంఘికుడు అను ప్రయోగము లగవడును. అవియు నీ గణమున లేవు.

ర౩౯. జటా, శిఖా, శాఖా, మాలా, సంజ్ఞా, కేకా, గదా, చూడా, దంష్ట్రా శబ్దములకు 'ఇక' ప్రత్యయము వచ్చును.

జటిక, శిఖిక, శాఖిక, మాలిక, సంజ్ఞిక, కేకిక, గదిక, చూడిక, దంష్ట్రిక.

(క) మనీషా, ఘృణా, శబ్దములకు 'ఇక' కానవచ్చుచున్నది.

మనీషిక, ఘృణిక, (రాజా ఘృణీ; బ్రాహ్మణః సర్వభక్షః)

ర౪౦. ప్రదేశమును నూచించునపుడు పుష్కరాది శబ్దములకు 'ఇక' ప్రత్యయము మాత్రమే వచ్చును. ఇది స్త్రీప్రత్యయాంతముగానే వ్యవహారమునఁ గానవచ్చు చున్నది.

పుష్కర - ఇక = పుష్కరిణీ (తామరకొలను - శబ్దస్వాభావ్యముచే స్త్రీత్వము) పద్మినీ, కుము దినీ, సనోజినీ, పంకజినీ, ఉత్పలినీ ము॥

(క) పద్మిన్యాది పదములు తామరతీఁగె అను నర్థమున వ్యవహృతములై యున్నవి.

ర౪౧. అర్థపదమునకును, అర్థాంత పదమునకును, "అసన్నిహితము" లేక "అభావము" అను నర్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము మాత్రము వచ్చును.

అర్థిక, ధాన్యార్థిక (సన్నిధియందు అర్థము, ధాన్యము లేక దానినిఁ గోరువాఁడు)

ర౪౨. సుఖాదులకును, ధర్మ, శీల, వర్ణ, పదాంతములకును 'ఇక' ప్రత్యయము మాత్రమే యగును.

సుఖిక, దుఃఖిక, హలిక, ప్రణయిక, కరుణిక, ప్రతీపిక, శీలిక, మానిక, బ్రాహ్మణధర్మిక, బ్రాహ్మణశీలిక, బ్రాహ్మణవర్ణిక.

(క) కేవలముగు 'వర్ణ' శబ్దమునకు 'బ్రహ్మచారి' అను నర్థమున 'ఇక' ప్రత్యయము మాత్రమే వచ్చును.

వర్ణిక

(ఖ) జాతిని బోధించు 'హస్త' శబ్దమునకు 'ఇక' ప్రత్యయము మాత్రమే వచ్చును.

హస్తిక = ఏనుఁగు (ఇది యొక జాతి)

జాతివాచకము గానివో హస్తవంతుఁడు. (హస్తముగలవాఁడు)

ర౪౩. బాహు, ఊరు, పదములు ముందుగల 'బల' శబ్దమునకు 'ఇక' ప్రత్యయము మాత్రమే యగును.

బాహుబలిక, ఊరుబలిక

(క) కేవలమగు బలశబ్దమునకును, ఈ క్రింది శబ్దములకును 'ఇణ్' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును. (వికల్పపక్షమున ౪౨౮ (క) చే 'మత్' ప్రత్యయము వచ్చును.

బలిన్ - బలవంతుఁడు ఉత్సాహిన్ - ఉత్సాహవంతుఁడు
కులిన్ - కులవంతుఁడు వ్యాయామిన్ - వ్యాయామవంతుఁడు

౪౪౪. 'సర్వ'పద మాదియందుఁ గల పదములకు 'ఇణ్' ప్రత్యయమే వచ్చును.
సర్వధనిన్ - సర్వభీజిన్

౪౪౫. 'అన్' అంతపదములకును, మేధా, మాయా, స్రుక్, మర్మక్, ఆమయ, శబ్దములకును 'విణ్' ప్రత్యయము వచ్చును. మర్మక్, ఆమయ, శబ్దములకు ద్విరమును వచ్చును. ('మర్మక్' యొక్క, 'న' కారము లోపించును.)

తపస్విణ్, యశస్విన్, మేధావిన్, మాయావిణ్, మర్మావిన్, ఆమయావిన్, స్రుగ్విన్ (ఇటు ౩౪౫ చే 'స్రుక్' యొక్క కకారము చకారము గాదు. సంధి మాత్రమే యగును.)

౪౪౬. 'అర్చన్' మొదలగు శబ్దములకు 'అ' (అచ్) ప్రత్యయము వచ్చును. ఇది యధాసంభవముగా నాగమాదేశాత్మకముగా వచ్చును.

- అర్చన్ + అ = అర్చసుఁడు (అర్చన్ = మూలవ్యాధి, అది గలవాఁడు)
- ఉరన్ + ,, = ఉరసుఁడు (రొమ్ములబలము గలవాఁడు)
- అంజన్ + ,, = అంజసుఁడు (సమంజసుఁడు)
- జటా + ,, = జటుఁడు
- ధిషణా + ,, = ధిషణుఁడు
- అఘ + ,, = అఘుఁడు
- సురా + అ = సురలు (సురగలవారు అనగా సురను ద్రాగినవారు)
- పద్మ + ,, = పద్మా (పద్మము గలది)
- కాణ + ,, = కాణుఁడు (కాణమగు నేత్రము గలవాఁడు)
- ఖంజ + ,, = ఖంజుఁడు (కుంటికాలు గలవాఁడు)
- ఖిల్వాట + ,, = ఖిల్వాటుఁడు (బట్టతల గలవాఁడు)
- ప్రత్యక్షం + ,, = ప్రత్యక్షుఁడు (ప్రత్యక్ష భావము గలవాఁడు)
- పరోక్షం + ,, = పరోక్షుఁడు (పరోక్ష భావము గలవాఁడు)
- జ్యోతిన్ + ,, = జ్యోతిషము (జ్యోతి అనగా సూర్యుల గమనము ప్రతిపాద్యాంశముగా గల గ్రంథము)

దీనినే "అర్చ ఆద్యచ్" అని వ్యవహరింతురు. ఇది యాకృతిగణము.
పాపుఁడు, పుణ్యుఁడు మొ.

౪౪౭. ఇది దీనికిఁ గలిగినది (తదస్య సంజాతః) అను నర్థమున తారకాది శబ్దములకు ఇత (ఇతచ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

తారకా - ఇత = తారకితము (తారకలు దీనికిఁ గలిగినవి. అనగా తారకలు గలది)

తారకా, పుష్ప, మంజరీ, కంటక, ముసల, కుసుమ, కుతూహల, స్తబక, కిసలయ, పల్లవ. వేగ, నిద్రా, ముద్రా, పిసాసా, బుభుక్షా, శ్రద్ధా, పులక, సుఖ, దుఃఖ, ఉత్కంఠా, వ్యాధి, వ్రణ, గౌరవ, శాస్త్ర, తరంగ, తిలక, గర్వ, హర్ష, ఉత్కర్ష, కువలయ, యుత (చూ. నూ. 3రం, జ్వర, రోమాంచ, పండా, కజ్జల, తృప్ (ష్) (చూ. నూ. 3రం), కోరక, కల్లోల, ఫల, కంచుక, శృంగార, అంకుర, శైవల, కళంక, కర్దమ, మూర్ఛా. ప్రతిబింబ, దీక్షా, భర, సగజ్ఞా, జరా, ఉదన్యా, అశనాయా, ధనాయా, ప్రభృతులు. ఇది యాకృతి గణము.

రరలా. ఈ క్రింది శబ్దములకు మత్స్యర్థమున యథాసంభవముగాఁ దత్ప్రత్యయములు వచ్చును.

పిచ్చా	- ఇల	= పిచ్చిలము
గ్రహ	”	= గ్రహీళుఁడు (పట్టదల గలవాఁడు)
ఉరస్	”	= ఉరసిలుఁడు
తంద్రా	”	= తంద్రుఁడు
పక	”	= పంకిలము
వర్ణ	”	= వర్ణిలము
ఉదక	”	= ఉదకిలము
గంభ	”	= గంధిలము
ప్రీహి	”	= ప్రీహిలము
శాలి	”	= శాలిలము
దంత	- ఉర (ఉరచ్)	= దంతురుఁడు
వాక్	- మిన్	= వాగ్మిన్ (చూ. నూ. ౧౭) (ఇటు 3రంనూత్రముచే చకారము రాదు.)
ఫల	ఇన	= ఫలినము
మల	” ఈమస	= మలినము, మలీమసము
ఫేన	ఇల-అల	= ఫేనిలము, ఫేనలము
పర్ణ	” ”	= పర్ణిలము, పర్ణలము
చూడా	ల	= చూడాలుఁడు
సిరా	”	= సిరాలుఁడు
దంష్ట్రా	”	= దంష్ట్రాలుఁడు
బిహ్వ	”	= బిహ్వలుఁడు
కంధరా	”	= కంధరాలుఁడు
గ్రీవా	”	= గ్రీవాలుఁడు
నాసా	”	= నాసాలుఁడు
నాసికా	”	= నాసికాలుఁడు
బాహి	”	= బాహిలుఁడు
జంఘా	” ఇల	= జంఘాలుఁడు, జంఘిలుఁడు (రూ) జాంఘికుఁడు (చూ. నూ. ౧౩౩; కాలజాంఘికు చేతి ఘంట యనఁగ)

కాలా	ల-ఇల	= కాలాలుఁడు, కాలిలుఁడు (గడ్డముగలవాఁడు) (డలల క'భేదముగాన కాడాల, కాడిల, శ్బములును ఉండును.)
పామా	,,	= పామాలుఁడు
మూర్చ్ఛ	,,	= మూర్చ్ఛలుఁడు
విచర్చికా	,,	= విచర్చికాలుఁడు
జటా	,,	ఇల = జటాలుఁడు, జటిలుఁడు (జటిన్ - మా. నూ. ౪౩౯)
ప్రజ్ఞా	,,	,, = ప్రజ్ఞాలుఁడు, ప్రజ్ఞిలుఁడు (రూ) ప్రాజ్ఞుఁడు
శుండా	,,	= శుండాలము (రలల క'భేదము గాన శుండాఠము)
వత్స	,,	= వత్సలము (అభిలాషగల)
మాంస	,,	= మాంసలుఁడు
శ్మశ్రు	,,	= శ్మశ్రులుఁడు
పాంసు	,,	= పాంసులుఁడు (అపాంసులూనాం ధురి కీర్తనీయా)
శ్రీ	,,	= శ్రీలుఁడు
కంఠూ	,,	= కంఠూలుఁడు
ధారా	,,	= ధారాళము (ఇట 'ళ' కారముగానే వ్యవహారము)
గ్రంథి	,,	= గ్రంథిలము
సురభి	,,	= సురభిళము
శీత	,,	= శీతలము
మృదు	,,	= మృదుళము
బహు	,,	= బహుళము
వేశ	,,	= వేశలము
సిద్ధ	,,	= సిద్ధులుఁడు
శ్యామ	,,	= శ్యామలము
పింగ	,,	= పింగళము
ప్రధు	,,	= ప్రధులము
మంజు	,,	= మంజులము
చటు	,,	= చటులము
పక్షు	,,	= పక్షులము ('స' కారలోపము)
పిత్త	,,	= పిత్తలము
అంస	,,	= అంసలుఁడు
స్నేహ	,,	= స్నేహులుఁడు
కేర	,,	= కేరలము (కేరళము = కేరములు = తెంకాయచెట్లు, అది కలది)
పాండు	ర	= పాండురము
కచ్ఛ	,,	= కచ్ఛరుఁడు
ముఖ	,,	= ముఖరము
మధు	,,	= మధురము
ముష్క	,,	= ముష్కరుఁడు
కుంజ	,,	= కుంజరము

రజన్	నల (వలచ్)	= రజస్వలా	
కృషి	„	= కృషీవలుఁడు (చూ. నూ. ౬౯౦)	
దంత	„	= దంతావళము	„
మద	„	= మదావళము	„
శిఖా	„ ల	= శిఖావళము, శిఖాలము (నెమలి)	
ఊర్జస్	„ విక్	= ఊర్జస్వలుఁడు; ఊర్జస్విన్	
మాతృ	„	= మాతృవలుఁడు	
పితృ	„	= పితృవలుఁడు	
భ్రాతృ	„	= భ్రాతృవలుఁడు	
పుత్ర	„	= పుత్రవలుఁడు	
ఉత్సాహ	„	= ఉత్సాహవలుఁడు	
పరిషత్ (ద్)	„	= పరిషద్వలుఁడు (చూ. నూ. ౧౭)	
బర్హ	ఇన	= బర్హిణము	
శృంగ	„	= శృంగిణము	
హృదయ	ఆలు	= హృదయాశువు	
„	ఇన్, ఇక	= హృదయిన్, హృదయికుఁడు	
శీత	ఆలు	= శీతాలువు (శీతమును సహింపనివాఁడు)	
ఉష్ణ	„	= ఉష్ణాలువు (ఉష్ణమును	„)
హిమ	ఏలు	= హిమేలువు (హిమమును	„)
బల	ఊల	= బలూలుఁడు (బలమును	„)
వాత	„	= వాతూలుఁడు (వాతమును	„)
		(వాతము యొక్క సమూహము వాతూలము) రూ. వాతూలుఁడు	
		(మానాన్ముర్ఖః ప్రవచనపటు ర్వాతులో జల్పకో వా)	
దంత	„	= దంతూలుఁడు	
లలాట	„	= లలాటూలుఁడు	
గళ	„	= గళూలుఁడు	
వాక్ (చ్),	ఆల (అలచ్)	= వాచాలుఁడు, వాచాటుఁడు (తెగవాగువాఁడు)	
		(చూ. నూ. ౩౪౦)	
హిమ	గు	= హిమ్యము (హిమము గలది)	
రూప	„	= రూప్యము (ముద్రిత మగు నాణెము)	
గుణ	„	= గుణ్యుఁడు (ప్రశస్తగుణములు గలవాఁడు)	
తుంది	భ	= తుందిభుఁడు	
వలి	„	= వలిభుఁడు	
వటి	„	= వటిభుఁడు	
శుభం	యుః	= శుభంయువు (శుభము గలవాఁడు)	} శుభం, అహం, శం, అను మూఁడుపదములును నవ్య యములు.
అహం	„	= అహంయువు (అహము గలవాఁడు)	
శం	„	= శంయువు (శుభము గలవాడు)	
ప్రజ్ఞా	అన్	= ప్రాజ్ఞుఁడు (ప్రజ్ఞగలవాఁడు)	

శ్రద్ధా	అక్ష	= శ్రాద్ధము (శ్రద్ధగలది)
జ్యోత్స్నా	”	= జ్యోత్స్నము (జ్యోత్స్న గలది)
తమిస్రా	”	= తామిస్రము (తమిస్ర గలది)
తపస్	”	= తాపసుఁడు
సహస్ర	” ఇక్ష	= సాహస్రము, సహస్రిక (సహస్రము గలవాఁడు)
రోమ	శ	= రోమశము (రోమములు గలది)
కర్క	”	= కర్కశము
వివసు	వత్	= వివస్వాన్, వివస్వంతుఁడు (వసుయొక్క ‘ఉ’ కారమునకు లోపము)
జ్యోతిస్	న	= జ్యోత్స్నా (‘తి’యొక్క ఇకారలోపము)
అంగ	”	= అంగనా (చక్కని అంగములు గలది)
లక్ష్మీ	”	= లక్ష్మణుఁడు (లక్ష్మిగలవాఁడు; ఇటు ‘ఈ’ కారమునకు ‘అ’కారమును, ‘న’కారమునకు ణత్వమును వచ్చినవి.)
కృమి	”	= కృమిణము
శ్లేష్మ	” ల	= శ్లేష్మణము, శ్లేష్మలము
దద్రూ	”	= దద్రుణము (‘ఊ’ కు హ్రస్వము)
దర్ద్రా	”	= దర్ద్రుఁడు
వలి	”	= వలినము (ముడతలు గలది)
పామక్	అ	= పామనుఁడు (గజ్జిగలవాఁడు; ఇటు నకారలోపము లేదు.)
హేమక్	”	= హేమనము
గో	మిక్	= గోమిక్, (ఇటు ఆదివృద్ధి రాదు) గోమిక్ పూజ్యే ‘గోమాక్ అన్యః’ అని చాంద్రవ్యాకరణము. ‘గోవులు గలవాఁడు’ అనునర్థమున గోమంతుఁడనియుఁ బూజ్యుఁడను నర్థమున ‘గోమి’ యనియు వ్యవహారము. ‘చంద్రగోమి’ ఇత్యాదులు.
అర్ణవ్	వ	= అర్ణవము (సకారలోపము)
సికతా	ఇల, అక్ష, వత్	= సికతలము, సైకతము, సికతావంతము
శర్కరా	” ” ”	= శర్కరిలము, శార్కరము, శర్కరావంతము
స్వ	అమిక్	= స్వామిక్ (స్వము అనఁగా ధనము-అది గలవాఁడు)
మేఢా	ఇర	= మేధిరుఁడు
రథ	”	= రథిరుఁడు
కేశ వ, ఇక్ష, ఇక, వత్	”	= కేశవుఁడు, కేశిక్, కేశకుఁడు, కేశవంతుఁడు
గాండీ	వ	= గాండీవము (రూ) గాండివము
అజగ	”	= అజగవము (శివునిధనుస్సు - పినాకము)
ఊర్ణా	యున్	= ఊర్ణాయువు
శీఘ్ర	ఇయ-ఈయ	= శీఘ్రియము, శీఘ్రియము (ఆప్తినిఘంటువు)
వాత	కిక్	= వాతకిక్ (వాతోగము గలవాఁడు; ఇటు నాదివృద్ధి రాదు)
అతిసార	”	= అతిసారకిక్ (అతిసారోగము గలవాఁడు; ”)
పిశాచ	”	= పిశాచకిన్ (పిశాచావేశము గలవాఁడు; ”)
కాండ	ఈర	= కాండీరుఁడు
అండ	”	= అండీరుఁడు

(క) కర్మధారయముపై మత్ప్రత్యయముగానీ యేతద్ధకమైన యే ఇతర ప్రత్యయముగానీ రాదని కొందఱి సిద్ధాంతము. అనఁగా నత్తఱి “పీతాంబరవంతుఁడు,” “దీర్ఘాయుష్మంతుఁడు” మొదలగు రూపము లుండవనియు, పీతాంబరుఁడు, దీర్ఘాయుష్కుఁడు ఇత్యాది బహు ప్రీహ్యాంతములుగానే యుండునని యభిప్రాయము. కానీ నుకేశీ, హిరణ్యకేశీ, ప్రభృతి భాష్యదాహరణములఁ బట్టి యా సిద్ధాంత మనిత్యమని తేలినది. కావున స్ఫురద్రూపిణ, నురూపిణ, కురూపిణ, విరూపిణ, నిగర్విణ (నిర్గతం గర్వం యస్య సః), శతావధానిణ, మొదలగునవి సాధింపఁబడు చున్నవి.

౪౪౯. కరణార్థమున ఇష్టాదులకు ‘ఇణ’ ప్రత్యయ మగును. ఇచ్చటను ఆదివృద్ధి రాదు.

ఇష్టిణ్	(ఇష్ట మనేన)	గృహీతిన్	(గృహీత మనేన)
అధీతిన్	(అధీత మనేన)	శ్రుతిన్	(శ్రుత మనేన)
పూర్తిన్	(పూర్త మనేన)	బహుశ్రుతిన్	(బహుశ్రుత మనేన)
		కృతిన్	(కృత మనేన)

మత్ప్రత్యయప్రకరణము సమాప్తము.

తద్ధి త ప్రకరణము సమాప్తము.

త త్ప మ చ ం ద్రి క

౫. స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణము

ర౫౦. స్త్రీత్వవివక్షయందు 'అ'కారాంత ప్రాతిపదికమునకుఁ బరముగా ఆ (టాప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) ప్రాతిపదిక మన విభక్తి ప్రత్యయములు చేర్చని మూలరూపము.

జ్యేష్ఠ + ఆ = జ్యేష్ఠా; కనిష్ఠ + ఆ = కనిష్ఠా; మధ్యమ + ఆ = మధ్యమా

ర౫౧. 'అకా' అంతముల 'అకా'యొక్క 'అ'కారమునకు ఇత్వము వచ్చును.

కారకా - కారికా

మామకా - మామికా

గ్రాహకా - గ్రాహికా

పరివ్రాజకా - పరివ్రాజికా

(క) బహువ్రీహి సమాసమందలి 'అకా'లోని 'అ'కారమునకు ఇత్వము రాదు.

సగరీ బహుపరివ్రాజకా.

(ఖ) ఈ క్రిందిపదములలో ఇత్వము వికల్పము.

నూతికా - నూతకా

అజికా - అజకా

బృందారికా - బృందారకా

పుత్రికా - పుత్రకా

వర్తికా - వర్తకా (పక్షివిశేషము)

పక్షి విశేషవాచకముగాని 'వర్తకా' శబ్దమునకు నిత్యముగా ఇత్వము.

వర్తికా (తూలిక)

(గ) ఈ క్రిందిపదములందు ఇత్వము రాదు.

క్షిపకా, ధ్రువకా, కన్యకా, చటకా, ఉపత్యకా, అధిత్యకా

(ఘ) తారకా, వర్ణకా, అష్టకా, శబ్దములకు నిరిష్టార్థమున ఇత్వము రాదు.

తారకా (గ్రుడ్డు) వర్ణకా (దారశుతోఁ జేసినది) అష్టకా (పితృదేవతాకమగు కర్మ)

భిన్నార్థమున ఇత్వము రావచ్చును.

తారికా (తరింపఁ జేయునది) వర్ణికా (వర్ణించునది) అష్టికా (అష్టాధ్యాయి)

ర౫౨. ఆ, ఈ, ఊ, వర్ణాంత నిత్య స్త్రీలింగములకు 'కా'ప్రత్యయము (స్వార్థకము)

పరమగునేని హ్రస్వము వచ్చును.

ఆర్యా + కా = ఆర్యకా కేళీ + కా = కేళికా

చటకా ,, = చటకకా

పంచాశీ ,, = పంచాశికా (చూ. నూ. ౪౦౨, ౫౧౩)

వధూ + కా = వధుకా

(క) ఈ సూత్రముచే హ్రస్వమును బొందిన 'య'కార, 'క'కారముల మీఁది 'అ'కారమునకు వికల్పముగా ఇత్వము వచ్చును.

ఆర్యకా - ఆర్యకా చటకికా - చటకకా

(ఖ) త్యక్, త్య, ప్రత్యయాంతములకు నిత్యముగా 'ఇ'త్వము వచ్చును.

దాక్షిణాత్యకా, ఇహత్యకా, అత్రత్యకా, తత్రత్యకా, కుత్రత్యకా.

౪౫౩. 'ఆ'కారాంత నిత్యస్త్రీలింగములకు 'కా' ప్రత్యయము (స్వార్థకము)పరమైన యెడల హ్రస్వము వికల్పముగా వచ్చును. హ్రస్వమునకు ఇత్వము వికల్పము.

గంగా - కా = గంగకా, గంగికా, గంగాకా

(క) ఈపైనిఁ జెప్పఁబడిన 'కా'ప్రత్యయము మొదట 'క' ప్రత్యయమే (స్వార్థకము). స్త్రీ ప్రత్యయముగా 'అ'కారము దానిపైని ౪౫౦. సూత్రముచేఁ జెప్పఁబడగా 'కా' అగును.

౪౫౪. 'అక్' ప్రభృతి నకారాంత తద్ధిత ప్రత్యయాంతములకును, 'తన' ప్రత్యయాంతములకును, 'త్న' ప్రత్యయాంతములకును స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అన్:—బంద్ర - బంద్రీ

ఇన్:—దాక్షి -దాక్షి; వైయాసకి - వైయాసకి

ఇకన్:—పౌరాణిక - పౌరాణికి ("ముక్తాః - శ్రీరామవైవాహికాః" అసాధువు)

మరియు నలంకారశాస్త్రమున 'ఉపనాగరికా' అను శబ్దవృత్తి గలదు. దీనిచే ఉపనాగరికి అని యుండవలయును, కానీ వ్యవహారముపనాగరికా అనియే కలదు.

ఈకన్:—శాక్తిక - శాక్తికి

వీయన్:—కాంతేయ - కాంతేయీ

నన్:—సైని - సైనికీ

షన్:—మానుష - మానుషీ

తన:—ప్రాక్తన - ప్రాక్తనీ; సనాతన - సనాతనీ

త్న:—చిరత్న - చిరత్నీ

(క) ఈయన్, ఈనన్, ఆహన్, అకన్, త్యన్, ప్రత్యయాంతములకు ఆ (టాప్) ప్రత్యయమే వచ్చును.

ఈయన్:—వైత్పవ్యస్తీయ - వైత్పవ్యస్తీయా

ఈనన్:—మాహాకులీన - మాహాకులీనా

ఆహన్:—ఔత్తరాహ - ఔత్తరాహా

అకన్:—నాగరక - నాగరికా

త్యన్:—దాక్షిణాత్య - దాక్షిణాత్యా

(ఖ) 'ఉకణ్' ప్రత్యయాంత మగు కార్ముక శబ్దమునకు స్త్రీత్వవివక్ష లేదు.

(గ) 'ఈకణ్' ప్రత్యయాంత మగు 'మాధ్యిక' శబ్దమునకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.
మాధ్యికా

౪౫౫. 'యణ్' ప్రత్యయాంతములకు స్త్రీత్వవివక్షయందు 'య' కారలోపమును 'ఈ' ప్రత్యయమును వచ్చును. 'కౌసల్య' శబ్దమునకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

కౌసల్య - కౌసల్యా

గార్జ్య - గార్జీ

పాండిత్య - పాండితీ

జౌచిత్య - జౌచితీ

నైపుణ్య - నైపుణీ

కాశల్య - కాశలీ

కాతూహల్య - కాతూహలీ

జైల్య - జైలీ (జైల్యశబ్ద ప్రయోగము గానరాదు).

సాహస్ర్య - సాహస్రీ (సాహస్ర్యశబ్దము ప్రయోగమునఁ గానరాదు.)

చాతుర్య - చాతురీ

మైత్ర్య - మైత్రీ

సామగ్ర్య - సామగ్రీ

మాధుర్య - మాధురీ

సౌకుమార్య - సౌకుమారీ

జైదగ్య - జైదగీ

పారంపర్య - పారంపరీ

ఆర్హంత్య - ఆర్హంతీ మొ.

కారుణ్య - కారుణీ (ఉ...కారుణీ | పూరకుఁడా హిరణ్యకశిపుప్రభవుం డిల యేలుపట్టునన్) తిరుపతివేంకటీయము

(క) 'యణ్' అంత, దేవ, ద్వీప, శబ్దములకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

దేవ - దైవ్య - దైవ్యా (దేవస్య ఆపత్యం స్త్రీ)

ద్వీప - ద్వైప్య - ద్వైప్యా (ద్వీపే భవా)

(ఖ) 'దేశ్య' పదము 'యణ్' ప్రత్యయాంతముగాక కేవల 'య' ప్రత్యయాంత మొనను, వికల్పముగా 'ఈ' ప్రత్యయమును, యకార లోపమును వచ్చినవి.

దేశ్య+ఈ=దేశీ; దేశ్యా ('ఆ' ప్రత్యయాంతము)

౪౫౬. ఇన్నంతములకు స్త్రీత్వవివక్షయందు న కారమునకుఁ బరముగా 'ఈ' (జీప్) ప్రత్యయము వచ్చును.

స్థాయిన్ - ఈ = స్థాయినీ

స్వామిన్ - ఈ = స్వామినీ

గుణిన్ ,, = గుణినీ

గోమిన్ - గోమినీ

యశసిన్ ,, = యశసినీ

వాగ్నిన్ - వాగ్నినీ

(క) రాగిణ్ - ఈ = రాగిణీ (అనురక్తురా లను నర్థమే కాక సంగీత శాస్త్రమున బ్రధాన రాగమునుండి స్వరప్రస్తార భేదము వలన నేర్పడిన 'జన్యరాగము' అనియు నర్థము గలదు)

౪౫౭. 'త్వ' ప్రత్యయాంతములకు స్త్రీత్వవివక్షయందుఁ బరముగా 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

నేత్య + ఈ = నేత్రీ (సంధి) జనయిత్వ + ,, = జనయిత్రీ
 దాత్య + ,, = దాత్రీ కవయిత్వ + ,, = కవయిత్రీ
 కర్త్య + ,, = కర్త్రీ

౪౫౮. స్త్రీత్వవివక్షయందు సమాసాంతస్థ మగు 'పాత్' శబ్దమునకు 'పద్' ఆదేశమును, 'ఈ' ప్రత్యయమును వచ్చును. (చూ. సూ. ౬౩౩)

ద్విపాత్ - ద్విపదీ,

(వృత్తివిశేషార్థమున ద్విపద (ద్విపదా) అనియే వ్యవహారము గలదు 'పద్యం చతుష్పదీ తచ్చవృత్తం జాతి రితి త్రిధా.' అను నగ్నిపురాణమున 'చతుష్పదీ' (నాలుగుపాదములు గలది) అని ప్రయోగింపఁ బడి యున్నది. అట్లే ద్విపదీ యనియే ప్రయోగింపవలసి యున్నది.

(క) ఋక్కు వాచ్య మగునేని 'పద్' ఆదేశమును, 'ఆ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

త్రిపాత్ - త్రిపదా గాయత్రీ

(ఖ) 'శబ్ద' పర్యాయమగు పదశబ్దమునకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

లిఖితపదా, (బాలికా)

(గ) దత్తపదీ ప్రహేళికా ఇత్యాదులయందు 'ఈ' ప్రత్యయము విచార్యము. ఇట్లే న్యస్తాక్షరీ, వ్యస్తాక్షరీ, నిషిద్ధాక్షరీ, దత్తాక్షరీ ఇత్యాదులయందును విచార్యము. "న్యస్తాక్షరా ధాతురసేన యశ్య" అని కుమారసంభవమున 'ఆ'కారాంతముగాఁ బ్రయోగము గానవచ్చుచున్నది.

౪౫౯. స్త్రీత్వవివక్షయందు 'మత్' ప్రత్యయాంత 'త' కారమునకుఁ బరముగా 'ఈ' ప్రత్యయ మగును. ఇట సంధిచే 'త' కారమునకుఁ 'ద' కారము రాదు.

బుద్ధిమత్ - ఈ = బుద్ధిమతీ   జ్ఞానవత్   ,,   = జ్ఞానవతీ
 సరస్వత్ - ,, = సరస్వతీ   యశస్వత్   ,,   = యశస్వతీ
 ఆయుష్మత్   ,,   = ఆయుష్మతీ

౪౬౦. 'ఈయన్' ప్రత్యయాంతములకుఁ బరముగా 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

సాధీయన్ - సాధీయసీ   ప్రేయన్ - ప్రేయసీ

౪౬౧. బహువ్రీహ్యంత మందలి 'క' ప్రత్యయాంతముకాని 'పున్' శబ్దమునకుఁ బరముగా స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

బహుపుంసీ నగరీ (బహువః పుమాంసః యస్యాం సా)
 బహుపుంస్కా ,, (కప్రత్యయాంతమునకు 'ఆ' ప్రత్యయమే)

౪౬౨ అత్, కామ్యత్, యత్, ప్రత్యయాంతములకు స్త్రీత్వవివిక్షయందు 'త' కారమునకుఁ బరముగా 'ఈ' ప్రత్యయమును, 'త' కారమునకుఁ బూర్వముందు 'స' కారాగమమును వచ్చును. ఇటు సంధిచే 'త' కారము దకారము గాదు.

- అత్:—   భవత్   + ఈ = భవంతీ
                                  దీవ్యత్   ,, = దీవ్యంతీ
                                  శ్రయత్   ,, = శ్రయంతీ (శ్రీ రివ ఆచరంతీ)
                                  ప్రకటయత్   ,, = ప్రకటయంతీ (ప్రకటం కుర్వంతీ)
                                  ప్రచురయత్   ,, = ప్రచురయంతీ (ప్రచురం కుర్వంతీ)
 కామ్యత్:—   పుత్రకామ్యత్ + ,, = పుత్రకామ్యంతీ
 యత్:—   నమస్యత్   ,, = నమస్యంతీ

(క) ఈ క్రింది 'అత్' ప్రత్యయాంతములకు తుదాదులను, 'యా' ప్రభృతులకును నకారాగమము వికల్పము.

తుదత్ + ఈ = తుదంతీ, తుదతీ   యాత్ + ఈ = యాంతీ, యాతీ

తుదత్, నుదత్, దిశత్, క్షిపత్, కృషత్, వృశ్చత్, ఇచ్ఛత్, ఉజ్జత్, లుభత్, గుంఘత్, దృషత్, విధత్, ఘూర్ణత్, మిలత్, లిఖత్, (సం) కుచత్, స్ఫుటత్, త్రుట్యత్, త్రుటత్, స్ఫురత్, సువత్, కిరత్, గిలత్, సృజత్, మజ్జత్, రుజత్, భుజత్ (వంకరయగు), స్పృశత్, విశత్, (వి) మృశత్, ముంచత్, లుంపత్, విందత్, లింషత్, సించత్, కృంతత్, ఖండత్, ఇవి తుదాదులు.

యాత్, వాత్; లాత్, స్నాత్, (వి) ద్రాత్, పాత్ (రక్షించు) ఖ్యాత్, ఇవి 'యా' ప్రభృతులు.

(ఖ) 'స్యత్' ప్రత్యయాంతములకును 'స' కారాగమము వికల్పము.

కరిష్యత్ + ఈ = కరిష్యంతీ, కరిష్యతీ;   దాస్యత్ + ఈ = దాస్యంతీ, దాస్యతీ

(గ) ఈ క్రింది 'అత్' ప్రత్యయాంతములకు నకారాగమము రాదు.

అదత్ + ఈ = అదతీ

అదత్, ఘ్నత్, ద్విషత్, దుహత్, (సం) దిహత్, లిహత్, యువత్, రువత్, సువత్, ఊవత్, స్తువత్, బ్రువత్, యత్, విదత్, సత్, మృజత్, రుదత్, స్వపత్, శ్వసత్, జక్షత్, ప్రాణత్, జాగత్, దరిద్రత్, శాసత్, జిహ్వాత్, బిభ్యత్, జిహ్వాత్, పిషత్, బిభ్రత్, జహత్, దదత్, దగత్, నేనేజత్, (అభి) జిఘ్రత్ (అభిఘురించు), సున్వత్, సిన్వత్, చిన్వత్, స్త్రణ్ణాత్, పృణ్ణాత్; శ్రుణ్ణాత్, ఆప్నువత్, ధున్వత్, ధునత్, ధృష్ణుసత్, శక్నువత్, రుంధత్, భిందత్, రించత్, భుంజత్, వించత్, ఊదత్, యుంజత్, శింషత్, పింషత్,

భంజత్, వ్యంజత్, తన్వత్, కుర్వత్, క్రీణత్, ప్రీణత్, పునత్, స్తంభత్, స్తంభవత్, బంధత్, లునత్, స్త్రుణత్, దృణత్, శృణత్, మంధత్, గ్రంథత్, ఖిచ్ఛత్, గృహ్ణత్, క్లిశ్నత్, మహత్, బృహత్, జరత్.

(ఘ) మిగిలిన యెల్ల 'అత్' ప్రత్యయాంతములకును (ప్రేరణార్థకములకును) నిత్యముగా నకారాగమము వచ్చును.

శపత్ - ఈ = శపంతీ   కారయత్ - ఈ = కారయంతీ
జయత్ - ,, = జయంతీ   గచ్ఛత్ - ,, = గచ్ఛంతీ

(జ) "హరతిహి వనరాజ ర్గచ్ఛతీ శ్యామభాఃమ్" ఇత్యాదులు దుష్టములు.

(చ) 'జయత్' అనునది శ్రీలింగమున 'జయంతీ' అని యగును. అనగా 'జయించు చున్నది' అని యర్థమగును. కానీ లోకమున నీ పదము "మహాపురుషుల జన్మ దినము" అను నర్థమున వాడబడుచున్నది. శంకరజయంతీ, నృసింహజయంతీ మొ. ఆప్తీనిఘంటువు 'జెండా' యను నర్థ మొక్కటియే యిచ్చినది. జన్మదిన మను నర్థ మెట్లు వచ్చెనో తెలియదు. మరియు నీ యర్థముననే 'వర్ధంతీ' పద మును వాడుకయందుఁ గలదు. 'వృధ' ధాతు వాత్మనేపద మగుటచే అత్ (శత్య) ప్రత్యయమే రాదు. కావున 'వర్ధంతీ' పదమే సిద్ధముగాదు. ఆప్తీ నిఘంటువు ఈ యర్థమున 'వర్ధాపనము' అను పదము నిచ్చినది. జయంతీ, వర్ధంతీ పదము లవ్యుత్పన్నము లేమో ?

ర౬౩. 'గో' శబ్దాంత మగు తత్పురుషకు శ్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చిన యెడల 'ఓ' కారమునకు 'అవ్' ఆదేశ మగును.

కామ - గో - ఈ = కామగవీ   మహా - గో - ఈ = మహాగవీ

(క) బహువ్రీహి యగుచో 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు. అప్పుడు 'మహాగువు' అని యగును. (చూ. నూ. ౬౧౩)

ర౬౪. మయ (మయట్) ప్రత్యయాంతములకుఁ బరముగా శ్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

స్వర్ణమయ + ఈ

ర౬౫. 'అ' 'ఆ' కారాంత ప్రాతిపదికలకు 'ఈ' ప్రత్యయము పరమగునేని అంత్య 'అ' కారము లోపించును.

స్వర్ణమయ + ఈ = స్వర్ణమయీ

ర౬౬. అధికరణ వాచకములకును, అవ్యయములకును, భిక్షా, సేనా, ఆదాయ, శబ్దములకును బరమైన 'చర' శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కురుచర - కురుచరీ	అనుచర - అనుచరీ
నిశాచర - నిశాచరీ	భిక్షాచర - భిక్షాచరీ
సహచర - సహచరీ	సేనాచర - సేనాచరీ
ఆదాయచర - ఆదాయచరీ	

(క) 'చర' శబ్దాంత బహువ్రీహికి 'అ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

బహుకురుచరా నగరీ

౪౬౭. భూత పూర్వార్థక చర (చరత్) ప్రత్యయాంతములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అఘ్యచర - అఘ్యచరీ; శ్రుతచర - శ్రుతచరీ; దృష్టచర - దృష్టచరీ మొ.

౪౬౮. కర్తృ, కరుణా, ధికరణార్థక 'అన' (ల్యుట్, ఖ్యుక్) ప్రత్యయాంతమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

పాలన - ఈ = పాలనీ (శ్రియః కురుణా మధిపస్య పాలనీం; పాలయతీతి)

ఉద్ధరణ - ,, = ఉద్ధరణీ (ఉద్ధ్రియతే అనఘా)

జనన ,, జననీ (జస్యతే ,,)

లేఖన ,, లేఖనీ (లిఖ్యతే ,,)

గోదోహన ,, గోదోహనీ స్థాతీ (దుహ్యతే అస్యాం)

రాజధాన ,, రాజధానీ (రాజ్ఞా ధీయతే ,,)

అఘ్యంకరణ- ఈ = అఘ్యంకరణీ (చూ. నూ. ౧౪౬ క)

౪౬౯. ప్రవృత్తి నిమిత్తగత తనుత్వద్యోతక తర (వృరచ్) ప్రత్యయాంతములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

వత్సతర - ఈ = వత్సతరీ

ఉక్షతర - ఈ = ఉక్షతరీ

అశ్వతర ,, = అశ్వతరీ

ఋషభతర ,, = ఋషభతరీ, మొ.

(క) 'ప్రియతరా' ఇత్యాదులందు 'తర' ప్రత్యయ మతిశయార్థకము.

౪౭౦. ప్రథమ, ఆదిమ, అగ్నిమ, ద్వితీయ, తృతీయ, తుర్య, తురీయ శబ్దములకుఁ దక్క మిగిలిన యెల్లపూరణవాచకములకును స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ద్వైతీయాకీ, తార్తీయాకీ, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ, సప్తమీ, అష్టమీ, నవమీ, దశమీ, వింశీ, వింశతతమీ, త్రింశీ, త్రింశత్తమీ, చత్వారింశీ, చత్వారింశత్తమీ, పంచాశీ, పంచాశత్తమీ, ద్వాసప్తతీ, త్ర్యశీతీ, చతుర్నవతీ, శతతమీ, మొ.

(క) ప్రియతమా (ఇది పూరణార్థక 'తమ' ప్రత్యయము గాదు.)

(ఖ) ప్రథమాదులకును 'అ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

ప్రథమా, ద్వితీయా, మొ.

౪౭౧. స్త్రీత్వ వివక్షయందు ద్వయస, వఘ్ను, మాత్ర, ప్రత్యయములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఊరుద్వయసీ వదీ; జానువఘ్ను వదీ; కటిమాత్రీ వదీ.

౪౭౨. తయ, అయ, ప్రత్యయములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

న్వితయ - ఈ = ద్వితయా ద్వయ ఈ = ద్వయా
త్రితయ ,, = త్రితయా త్రయ - ,, = త్రయా
చతుష్టయ ,, = చతుష్టయా ఉభయ ,, = ఉభయా ము.

౪౭౩. సంయోగోపధకముగాని 'ఉ' కారాంతి గుణవాచకములగు మృదు ప్రభృతు లకు వికల్పముగా 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

మృదు+ఈ = మృద్వీ, మృదు ఉరు+ఈ = ఉర్వీ, ఉరు
గురు+ ఈ = గుర్వీ, గురు లఘు+ఈ = లఘ్వీ, లఘు
తను+ ఈ = తన్వీ, తను సాధు+ఈ = సాధ్వీ, సాధు
పృథు ,, = పృథ్వీ, పృథు బహు+ఈ = బహ్వీ, బహు
విభు ,, = విభ్వీ, విభు, ప్రభు ,, = ప్రభ్వీ, ప్రభు;

(క) 'పాండు' శబ్దము సంయోగోపధకము గాన 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు. పాండు.

(ఖ) మృద్వీ, మృదు ఇత్యాదులందు స్త్రీత్వమున రూపద్వయ మున్నను స్ఫుటభేద ప్రతీతికై 'ఈ' కారాంతి శబ్దమునే వాడుకొనుట యుచితము.

౪౭౪. 'త' ప్రత్యయాంతమగు బహువ్రీహి సమాసమునకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఊరుభిన్న - ఈ = ఊరుభిన్నీ.

(క) బహు, న, సు, కాల, సుఖ, ప్రభృతిశబ్దములు పూర్వమునఁ గల 'త' ప్రత్య యాంతములకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

బహుకృతా ము.

(ఖ) 'జాత' పదాంతములకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

దంతజాతా, మాసజాతా.

౪౭౫. 'త' కారోపధక వర్ణవాచకములకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు ఈ (జీప్) ఆ (టాప్) ప్రత్యయములు వచ్చును. 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చినపుడు 'త' కారమునకు సత్వము వచ్చును.

రోహిత+ఈ, ఆ = రోహిణీ, రోహితా (ఎఱ్ఱని) చూ. నూ. ౧౧.

ఏత+ ,, ,, = ఏనీ, ఏతా (చిత్రవర్ణమైన)

(క) శ్వేత, అసిత, పలిత, శబ్దములకు 'ఆ' ప్రత్యయము మాత్రమే యగును.

శ్వేతా, అసితా, పలితా.

(4) అసిత, పలిత, శబ్దములకు భందస్సున 'త' వర్ణమునకు 'క' వర్ణమును, 'ఈ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

అసిత - అసిక్ష్ణీ (అవృద్ధస్త్రీ)

పలిత - పలిక్ష్ణీ (వృద్ధస్త్రీ)

ఈ శబ్దములు లోకవ్యవహారమందును గలవు.

౪౭౬ శోణ, పిశంగ, శబ్దములకు ఈ, ఆ, ప్రత్యయములు వచ్చును.

శోణీ - శోణా (ఎఱ్ఱని)

పిశంగీ - పిశంగా (కమలినరంగు గల)

౪౭౭. కల్మాష, సారంగ, శబల, శబ్దములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కల్మాషీ, సారంగీ, శబలీ.

(క) "ఉపసోతః స్వస్థస్థితమహిష శృంగాగ్రశబలాః" అసియు "భ్రమరోత్కర కల్మాషాః" అనియును శబలా, కల్మాషా పదములు ప్రయుక్తములైయున్నవి. ఇవి చింత్యములు. ఈ సూత్రముచే 'ఈ'కారాంతములై యుండవలయును.

(ఖ) మిగిలిన వర్ణవాచకములకు 'ఆ' ప్రత్యయము.

కృష్ణా, కపిలా, మొ.

౪౭౮. అఘోనిర్దిష్టారమున అంతర్వత్నీ, పతీపత్నీ శబ్దములు నిపతితములు.

అంతర్వత్నీ (గర్భిణి), పతివత్నీ (నుగనాలు)

౪౭౯. ఏకాదులకుఁ బరమైన 'పతి' శబ్దము బహువ్రీహియందు స్త్రీత్వ వివక్ష యందు 'పత్నీ' యగును.

ఏకపతి - ఏకపత్నీ

వీరపతి - వీరపత్నీ

సపతి - సపత్నీ

భ్రాతృపతి - భ్రాతృపత్నీ (అన్న వావిగలవారగు పత గాఁగలది)

పుత్రపతి - పుత్రపత్నీ (కొడుకు వావిగలవారు ,,)

భద్రపతి - భద్రపత్నీ

౪౮౦. పత్యంత సమాసములకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు వికల్పముగా 'పతి' శబ్దము 'పత్నీ' యగును.

గృహపతి - గృహపత్నీ

దృఢపతి - దృఢపత్నీ

వృషలపతి - వృషలపత్నీ

ఆపతి - ఆపత్నీ

౪౮౧. అదుతసమాహారద్విగుప్రసమ స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

శబ్దాక్షరీ (శతానాం స్త్రీకానాం సమాహారః)

త్రిలోకీ (త్రియాచాం లోకానాం ,,)

త్రిశతీ (త్రియాచాం శతానాం ,,)

(క) 'త్రిలోకములు' అను నెడ "త్వవయవాః లోకాః" అని మధ్యమపదలోపి సమాసమును జెప్పకొనవలయును.

(ఖ) త్రిఫల, త్ర్యనీక శబ్దములకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

త్రిఫలా (యా) త్రిఫలము; త్రిఫలా త్రిఫలం చాపి; శబ్దేద ప్రకాశము. త్ర్యనీకా

(గ) ఈ క్రింది ద్విగుసమాసములకు 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు.

త్రిపథము, త్రిభువనము, పంచపాత్రము, చతుర్ముఖము, పంచాంగము.

సప్తసముద్రములు, చతుశ్చేదములు, చతుస్సముద్రములు.

చతుశ్శాస్త్రములు, చల్పాస్త్రములు, షడ్దర్శనములు, ద్విసహస్రము, త్రిసహస్రము, దశ సహస్రము మొ.

(ఘ) త్రిభువనీ షడ్దర్శనీ అనియును బ్రయోగము లగవడుచున్నవి.

శ్లో॥ త్రిభువనీ సంజీవనైకాపథం (శ్రీకృష్ణనామాపథం. ముకుందమాల)

షడ్దర్శనీ సీమభిః (ప్రతాపరుద్రీయము)

౪౮౨. 'ఆ'కారాంత స్త్రీలింగాంత మగు సమాహార ద్విగుప్రసమ 'ఈ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును. (చూ. నూ. ౪౬౫) వికల్పపక్షమున హ్రస్వము వచ్చును.

పంచఖట్వా - పంచఖట్వీ - పంచఖట్వము.

(క) 'అక' అంత శబ్దములకు 'న'కార లోపమును, వికల్పముగా 'ఈ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

పంచానాం తిక్షాం సమాహారః పంచలక్ష్మీ, పంచతిక్షము.

౪౮౩. స్త్రీత్వ వివక్షయందు ఊధశ్చబ్దాంతబహువ్రీహిలోనియు, సంఖ్యా, అవ్యయ వాచకములకుఁ బరమైనట్టియు, 'ఊధన్' శబ్దము 'ఊధ్నీ' గాఁ బరిణమించును.

కుండ+ఊధన్=కుండోధ్నీ   ద్వి+ఊధన్=ద్వ్యుధ్నీ   అతి+ఊధన్=అత్యుధ్నీ

౪౮౪. సంఖ్యాదియు, వయోవాచకమును నగు 'హయన' శబ్దాంత బహువ్రీహికి స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ద్విహయన - ఈ - ద్విహయనీ బాలా

(క) త్రి, చతున్, శబ్దములకుఁ బరమైన 'హయనీ' శబ్ద నకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

త్రిహయనీ, చతుర్ణాయనీ

ర౧౫. 'తి' ప్రత్యయాంతములుగాని 'ఇ'కారాంతముల 'ఇ'కారమునకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.

రాత్రి - రాత్రీ	క్షోణి - క్షోణీ	పరిపాటి - పరిపాటీ
శకటి - శకటీ	కోటి - కోటీ	కింవదంతి - కింవదంతీ
కేళి - కేళీ	భూమి - భూమీ	మహి - మహీ
కటి - కటీ	శ్రేణి - శ్రేణీ	ధారుణి - ధారుణీ
కాశి - కాశీ	ధూళి - ధూళీ	కవి - కవీ
నీవి - నీవీ	మణి - మణీ	ముని - మునీ
ఆరణి - ఆరణీ	లక్ష్మి - లక్ష్మీ	ఋషి - ఋషీ
ధరణి - ధరణీ	గోష్ఠి - గోష్ఠీ	కపి - కపీ
అశని - అశనీ	ఆత్మంభరి - ఆత్మంభరీ	రాశి - రాశీ (శ్మశ్రురాశీచితముఖం - సమయమాతృక)

- (క) 'కాశికురుక్షేత్ర' గమ్యాగముల నే నేవింపక'
- (ఖ) ధారుణి శబ్దము సంస్కృతమునఁ గానరాదు. ఆంధ్రభాషలోఁ బెక్కు ప్రయోగములు గలవు.

చ. ... .. సమస్త ధా
రుణి ప్రజ గూర్చఁగా విగతరోషుడవై నుఖముండు మింక ; (మహాభారతము)

(గ) 'తి' ప్రత్యయాంతము లగు శక్తి, పద్ధతి శబ్దములకును 'ఈ' ప్రత్యయము వికల్పము.

శక్తి, శక్తీ, (శక్త్ర మను నర్థమునందే వికల్పము) సామర్థ్యమను నర్థమున 'ఈ'త్వము రాకు.
పద్ధతి - పద్ధతీ

- (గ) రతీమన్మథు లనియుఁ బ్రయోగము గలదు.
- (ఘ) కవి, ముని, ఋషి, కపి, శబ్దములకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు రూపద్వయ మిటఁ జూపఁబడినది. ఈ నాలుగు శబ్దములకును స్త్రీ గూపము లున్నవో లేవో పెక్కండ్రీకుఁ దెలియదు. కావుననే కవి శబ్దమునకు స్త్రీలింగరూపము 'కవయిత్రీ' అని యిప్పటివారువాడుచున్నారు. ఇది కవయిత్రీశబ్దముయొక్క స్త్రీలింగరూపము. పై 'కవి' మొదలగు శబ్దములకు స్త్రీత్వమున రూపద్వయమున్నను స్ఫుటభేదము తెలియుటకై 'ఈ' కారాంత రూపములనే ప్రయోగించుట యుచితము.

కవీగణము, మునీగణము, ఋషీగణము, కపీగణము మొ.

ర౧౬. వానియాడుది (తస్య స్త్రీ) అను నర్థమున 'అ'కారాంత వుంలింగ శబ్దములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

గోప - గోపీ (గోపుని భార్య)
మహారాజ - మహారాజీ (మహారాజుభార్య)
"మహారాజ్ఞీ" (మహతీచ సా రాజ్ఞీ) ఇట నర్థభేదము గలదు.

(క) పాలక శబ్దాంతమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు. 'ఆ' ప్రత్యయమే యగును.
గోపాలక - గోపాలికా (చూ. నూ.౪౫౧) గోపాలకునిభార్య

(ఖ) ఈ యర్థమున నీ క్రింది శబ్దములు యధాప్రియు క్తముగ గ్రహ్యములు.

నూగ్య - నూర్యా (సంజ్ఞా లేక ఛాయాదేవి)

,, నూశీ (కుంతీదేవి; కుంతితో నూర్యుఁడు సంగమించె నని భావము)

అగస్త్య - అగస్త్యీ

శర్వ - (అనుక్ + ఈ శర్వాణీ

ఇంద్ర - (అనుక్ + ఈ) ఇంద్రాణీ

యద్ర ,, మద్రాణీ

శక్ర - ,, శక్రాణీ (ఆప్తీనిఘంటువు, మృడ ,, మృడాణీ

వరుణ ,, వరుణాణీ

బ్రహ్మక ,, బ్రహ్మాణీ

భవ ,, భవాణీ

మాతుల ,, ఈ, మాతులాణీ, మాతులీ

కూద్ర - (అనుక్ + ఈ) కూద్రాణీ, కూద్రీ

(గ) ఈ క్రింది శబ్దములకుఁ దత్తన్నిదిబ్ధములందు రూపములు యధాప్రియు క్తముగా గ్రహ్యములు.

ఉపాధ్యాయ - ఉపాధ్యాయాణీ, ఉపాధ్యాయీ (ఉపాధ్యాయునిభార్య)

,, - ఉపాధ్యాయీ, ఉపాధ్యాయా (ఉపాధ్యాయురాలు)

ఆచార్య - ఆచార్యాణీ (ఆచార్యుని భార్య)

,, - ఆచార్యా (ఉపాధ్యాయురాలు)

హిమ - హిమాణీ (మాడమంచు)

యవన - యవనాణీ (యవనలిపి)

అరణ్య - అరణ్యాణీ (వెద్దయడవి)

పాణిగృహీత - పాణిగృహీతీ (భార్య) పాణిగృహీతా (భోగిని)

(ఘ) కొన్నియెడల "వానిబిడ్డ" అను నర్థమునను 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కైకేయ - ఈ = కైకేయీ = (కైకేయరాజుబిడ్డ)

కేకయ - ,, కేకయీ (కేకయ రాజుబిడ్డ)

దేవక - ,, దేవకీ (దేవకునిబిడ్డ)

పాంచాల - ,, పాంచాలీ (పాంచాలరాజుబిడ్డ)

వైదేహ - ,, వైదేహీ (వైదేహునిబిడ్డ)

కేకయపదము దేశవాచకమైనను దేశతద్రాజుల కభేదోపచారముచే కేకయుఁడు' రాజగును. కేకయీ, కైకయీ, కైకేయీ అను మూఁడు రూపము లుండును.

(జ) వై యర్థమున ననగా వాని యాడుది (తస్య స్త్రీ) అను నర్థమున నీ క్రింది శబ్దములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. అప్పుడు రూపములు యధాప్రియు క్తముగ గ్రహ్యములు.

వృషాకపి - ఈ = వృషాకపాయీ (లక్ష్మి, గౌరి)

అగ్ని ,, = అగ్నయీ

మను ,, = మనాయీ, మనాపీ, మనువు

(చ) అకారాంత ప్రాతిపదికములుగాని హాకేః స్త్రీ, శంభోః స్త్రీ ఇత్యాదులందు 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు. 'హాకేః స్త్రీ' ఇత్యాది వాక్యమే యుండును.

(చ) వానిబిడ్డ, వానియాడుది అను నర్థములందే యీ 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును గానీ వాని సోదరి, వాని అత్త, ఇత్యాద్యర్థములందు రాదు. అప్పుడు గోపస్య సోదరీ, గోపస్య శ్వశూఃః ఇత్యాది వాక్యములే యుండును.

౪౮౭ సంయోగోపధముగాని అదంతశరీరావయవవాచక మంతమందుఁగల బహు వ్రీహికి స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.
 చంద్రముఖీ - చంద్రముఖా; సుకేశీ - సుకేశా

(క) సంయోగోపధము గలవానికి 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.
 సుగుల్ఫా, మృగనేత్రా.

(ఖ) 'నేత్రీ' శబ్దాంతమునకుఁ గొందఱు 'ఈ' ప్రత్యయమును జేసియున్నారు. "పుత్రీ సారంగనేత్రీ కనకవిరచితమ్" కమలనేత్రీ, పద్మనేత్రీ, మొదలగు ప్రయోగములు ఆంధ్రగ్రంథములందు బెక్కుగలవు. ఇట 'నిరంకుశాః కవయః' అను వాచోయుక్తియే శరణ్యము.

౪౮౮. బహువ్రీహి సమాసాంతస్థమగు అక్ష, సక్థ, శబ్దములకు స్త్రీత్వ వివక్ష యందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. నూ. ౬౨౨)
 జలశాక్ష - జలశాక్షీ; దీర్ఘసక్థ - దీర్ఘసక్థీ

క) విశేషణవాచకములగు (చూ. నూ. ౫౨౮. క.) ప్రత్యక్ష, సమక్ష, అన్వక్ష, పరోక్ష, అపరోక్ష, ప్రభృతి శబ్దములలోని 'అక్ష' శబ్దమునకు స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును. ఏలన నివి బహు వ్రీహి సమాసములుగావు. ౪౮౯ నూతముచే అవ్యయిభావాంతములపై మతుబర్థకమగు 'అచ్' ప్రత్యయము వచ్చిన గూపములు.
 ప్రత్యక్షా, పరోక్షా ము.
 "ప్రత్యక్షాభిః ప్రసన్నస్తనుభి రవతు" శాకుంతలము.

౪౯౦. అంగ, గాత్రీ, కంత, శుచ్చ, నాసికా, ఉదర, ఓష్ఠ, జంఘా, దంత, కర్ణ, శృంగ, శబ్దములకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.
 చంపకనాసికీ - చంపకనాసికా   కలకంఠీ - కలకంఠా
 లతాంగీ - లతాంగా   కృశోదరీ - కృశోదరా ము.

౪౯౦. క్రోడాదులును, బహ్యచ్చులు గల శరీరావయవవాచకములును, అంత మందుఁగల బహువ్రీహికి 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు. ఆ ప్రత్యయమే వచ్చును.

(క) బహ్యచ్చులు అనఁగా మూఁడు మొదలైన అచ్చులు.
 కల్యాణక్రోడా, సుగళా, భవ్యభాలా, సుభగా, దుర్భగా, కల్యాణగువా
 కల్యాణభుజా, కిసలయకరా (క్రోడాదులు)
 శశివదనా, సుజఘనా, (బహ్యచ్చులు)

ర౧౧. సహ, న, (నభౌ) విద్యమాన, పూర్వకము లగు శరీరావయవవాచకములకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

సకేశా, అకేశా, విద్యమానాసికా, అనుకరా.

(క) సహోదరశబ్దము స్త్రీలింగమున నిసూత్రముచే 'సహోదరా' కావలసియున్నది. మరియు 'సహ' కు 'స' భావము వచ్చినేని 'సోదరా' కావలసియున్నది. కానీ సోదరీ, సహోదరీ శబ్దములే వ్యవహారమున నున్నవి. అట్లే 'ఈ' ప్రత్యయ ప్రసక్తిలేని 'కోమల' శబ్దమునకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'కోమలీ' అని వ్యవహారముగలదు. విప్పల్యాది ఆకృతిగణ మగుటచే (చూ. నూ. ౫౧౩) నందుఁ జేర్చి సమాధాన పడవలయును.

ర౧౨. యకారోపధలేని జాతివాచకమునకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

(క) జాతివాచక మనఁగా నియత స్త్రీలింగము గానిదియును, జనన నిమిత్తక గ్రాహ్యణత్వాది ధర్మములు గలదియు నగు పదము.

బ్రాహ్మణ - బ్రాహ్మణీ (జనన నిమిత్తక బ్రాహ్మణ్యధర్మము నలది)

వృషల - వృషలీ

సంఠాల - సంఠాలీ

మృగ - మృగీ

హరిణ - హరిణీ

సింహ - సింహీ

భ్రమర - భ్రమరీ మొ.

(ఖ) 'యక్షి' శబ్దము జాతి స్త్రీత్వ వివక్షయందు యక్షీ, యక్షిణీ అని యగును.

(గ) 'బలాకా' ఇది నియత స్త్రీలింగముగాన 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు.

(ఘ) 'తద్దేశ స్త్రీ' అను సర్థమునను 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

లాట - లాటీ

కర్ణాట - కర్ణాటీ

నాడ - నాడీ

ద్రావిడ - ద్రావిడీ

కేరళ - కేరళీ

ఆంధ్ర - ఆంధ్రీ మొ.

(జ) వైశ్య, ఆర్య, క్షత్రియ, శబ్దములు యకారోపధములు.

వైశ్యా, (వైశ్యజాతి స్త్రీ)

(చ) అర్య, క్షత్రియ, శబ్దములు యధాప్రయుక్తముగా గ్రాహ్యములు.

అర్య - అర్యాణీ, అర్యా. (అర్యజాతి స్త్రీ)

క్షత్రియ - క్షత్రియాణీ, క్షత్రియా. (క్షత్రియజాతి స్త్రీ)

(ఛ) వైశ్యాది శబ్దములకు వానియాడుది (తస్య స్త్రీ) అనుసర్థమున ర౧౬ సూత్రముచే 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

వైశ్యీ (వైశ్యుని స్త్రీ)

అర్యీ (అర్యుని ,,)

క్షత్రియీ (క్షత్రియుని స్త్రీ)

౨౯౬. జాతివాచకము లగు శూద్ర, అజ, ఏడక అశ్వ, చటక, మూషక, కోకిల, శబ్దములకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

శూద్రా, అజా, అశ్వా, కోకిలా ము.

క) 'మహా' శబ్దపూర్వకమగు శూద్రశబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

మహాశూద్రీ

౨౯౭. ప్రథమ వయోవాచకములకు స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కుమార - కుమారీ

(క) కన్యా, బాలా, వత్సా, హోధా (గాలిక,) మందా, విలాతా, (విలాస) శబ్దములకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

౨౯౮. 'దృశ' అంతములకు స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ఈదృశ - ఈ = ఈదృశీ (చూ. నూ. ౩౪౨) యుష్మాదృశ-ఈ = యుష్మాదృశీ

తాదృశ ,, = తాదృశీ భవాదృశ ,, = భవాదృశీ

ఏతాదృశ ,, = ఏతాదృశీ అమూదృశ ,, = అమూదృశీ

మాదృశ ,, = మాదృశీ సదృశ ,, = సదృశీ

అస్మాదృశ ,, = అస్మాదృశీ కీదృశ ,, = కీదృశీ

త్వాదృశ ,, = త్వాదృశీ యాదృశ ,, = యాదృశీ

అన్యాదృశ - ఈ = అన్యాదృశీ

౨౯౯. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల కర్తృర్థక 'కార' (అణ్ణాంతము) శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. నూ. ౧౪౪)

కుంభ - కార - ఈ = కుంభకారి.

(క) కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల కర్తృర్థక 'హార' శబ్దమునకును 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

భారహార - భారహారీ

(ఖ) 'హార' శబ్దాంతములకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

అంశహారా.

(గ) 'మనోహార' శబ్దము మాత్రము ఆంధ్రమున 'ఈ' ప్రత్యయాంతమై కనుపట్టుచున్నది. సంస్కృతభాషయందు 'ఆ' కారాంతముగానే యున్నది.

మనోహారీ (ఆంధ్రము) మనోహారా (సంస్కృతము)

(ఘ) కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల కర్తృర్థక 'ధార' శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

నూత్రధార - నూత్రధారీ

స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణము

(బి) 'ధర' శబ్దాంతమునకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.
భూషణధరా.

(చ) కర్తృవాచక ముపపదముగాఁగల 'పాల' శబ్దము (కర్తృర్థకము)నకు 'ఈ' 'ఆ' ప్రత్యయములు వచ్చును.

ప్రపాల - ప్రపాలి; ప్రపాలా (ప్రపను బాలించునది)
భూపాల - భూపాలి, భూపాలా (రాజి)

భూపాలాది పదములకు విగ్రహము "భువంపాలయతి" లేక "భువతి పాలతి" అని ద్వేధా చూపవచ్చును. మొదటి పదము ద్వితీయాంత మగుచో 'ఈ' ప్రత్యయమును, షష్ఠ్యాంత మగుచో 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

(ఛ) కర్తృవాచక ముపపదముగాఁ గల వాట్ (వాహ్; 'వహ'యొక్క స్వార్థ ప్రయుక్త ప్రేరణ రూపముయొక్క క్విబంతము) శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయమును 'వా'కు 'ఓ' వర్ణమును వచ్చును. (చూ. నూ. 3రం)

విశ్వ - వాట్ - విశ్వ + ఓహ్ + ఈ = విశ్వాహీ (విశ్వమును వహించునది)
భార - " భార + " + " = భారాహీ (భారమును వహించునది.)
ప్రవ్ర - " ప్రవ్ర + " + " = ప్రవ్రాహీ (అగ్రగామిని వహించునది.)

(జ) 'ఆద' శబ్దాంతములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

క్రవ్యాద - క్రవ్యాదీ

ర౯౭. దివాకర ప్రభృతి కర్తృకర శబ్దమువలకుఁ గల శబ్దములకు (౧౮౩ నూత్రస్థములు) స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

దివాకరీ, చిత్రకరీ, కర్మకరీ.

(క) 'మ'కారాగమపూర్వకముగు 'కర' శబ్దమునకు 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును.

ప్రియకరా, క్షేమకరా, భద్రకరా, ముద్రకరా, భయకరా, ఋషికరా.

(ఖ) శివంకరీ ఇత్యాదులందు స్వతస్సిద్ధ 'మ'కారము గానీ మకారాగమము గాదు.

ర౯౮. హేతు తాచ్ఛిల్యాను లోమ్యార్థములందు వచ్చిన 'అ' (ట) ప్రత్యయాంత 'కర' శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. నూ. ౧౮౬)

యశస్కరీ విద్యా; మధుకరీ; వ్రైవకరీ.

(క) మిగిలిన యెల్ల 'కర' శబ్దాంతములకును 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

ప్రియకరా, క్షేమకరా, భద్రకరా, భయకరా, ఋషికరా మొ.

(ఖ) కింకరాదులకు నిర్దిష్టార్థములందు ఆ, ఈ, ప్రత్యయములు వచ్చును.

కింకరా (సేవచేయు స్త్రీ - దాసి)
కింకరీ (కింకరుని భార్య - దాసి కానక్కఱలేదు)
యత్కరా (ఏదేనిఁ జేయునది)
యత్కరీ (యత్కరునిభార్య)
తత్కరా (దానినిఁ జేయునది)

౪౯౯. శత, పతి, పూర్వకముగు 'ఘ్న' శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.
 శతఘ్నీ, పతిఘ్నీ.

(క) కృతఘ్న, శత్రుఘ్న, ప్రభృతులకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.
 కృతఘ్నా, శత్రుఘ్నా.

౫౦౦. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల 'ఘాత' (కర్తృర్థకము) ప్రత్యయాంతమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. సూ. ౨౧౯)

నగరఘాత - నగరఘాతీ

ఆఖుఘాత - ఆఖుఘాతీ

౫౦౧. గా (పాదు) ధాతు కృదంత రూపముగు 'గ'కు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

సామగ - సామగీ (చూ. సూ. ౨౪)

కావ్యగ - కావ్యగీ

౫౦౨. కర్మవాచక ముపపదముగాఁ గల కర్తృర్థక 'గ్రాహ' శబ్దమునకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. సూ. ౨౯౬ క.)

సూత్రగ్రాహ - సూత్రగ్రాహీ

(క) 'గ్రహ' శబ్దాంతమునకు 'ఆ' ప్రత్యయము.

శక్తిగ్రహః.

౫౦౩. సురా, శీధు శబ్దపూర్వకముగు 'ప' శబ్దమునకు (పా=త్రా)గుయొక్క కృదంత రూపము) 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. (చూ. సూ. ౨౪)

సురాప - సురాపీ (సురను ద్రాగునది.)

శీధుప - శీధుపీ (శీధువును ద్రాగునది.)

(క) ఏతద్భిన్న పదపూర్వమునకు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

క్షీరపా. (క్షీరమును ద్రాగునది.)

'మధుపీ' ఇత్యాదులు జాతివాచకములగుట ౪౯౯ సూ. చే. 'ఈ' ప్రత్యయమును బొందును.

(ఖ) పా (రక్షించు) ధాతు కృదంతరూప మగు 'ప' శబ్దమునకును 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

సురాపా = సురను రక్షించునది.

శీధుపా = శీధువును రక్షించునది.

౫౦౪. సీమన్, దామన్, పామన్ పదములకును, 'అన్' అంతబహువ్రీహికిని, స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఆ' (డాప్) ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును. 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చినపుడు 'న' కారలోప మగును.

సీమక్ + ఆ = సీమా, సీమన్ (నకారాంతము.)

దామక్ + ,, = దామా, దామక్ ,,

పామక్ + ,, = పామా, పామక్ ,,

అన్నంత బహువ్రీహి:—

సుయజ్యక్ + ఆ = సుయజ్యా నగరీ, సుయజ్యక్ (నకారాంతము.)

బహుశ్యక్ + ఆ = బహుశ్యా నగరీ, బహుశ్యక్ (నకారాంతము)

(క) 'ప్రేమక్' శబ్దముగూడ 'ఆ' కారాంత స్త్రీలింగముగా నగపడుచున్నది.

'యస్యప్రేమాబంధః' సుందరీ శతకము ౧౦౦ శ్లోకము.

౫౦౫. బహువ్రీహియందు మకారాంత సంయోగము, వకారాంత సంయోగమును, గల శబ్దములు దక్క మిగిలిన అన్నంత శబ్దములకు వికల్పముగా 'ఈ' ప్రత్యయము పరమగునేని 'అక్' యొక్క 'అ' కారమునకు లోపమును వచ్చును.

బహురాజక్ + ఈ = బహురాజ్ - క్ + ఈ = బహురాజ్ఙీ నగరీ (చూ. సూ. ౧౯౦)

సీతానామక్ + ,, = సీతానామ్ - క్ + ,, = సీతానామ్నీ (కన్యా)

(క) వికల్పపక్షమునఁ బై నూత్రముచే ఆ (డావ్) ప్రత్యయ నకార లోపములును వికల్పముగా వచ్చును.

బహురాజక్ + ఆ = బహురాజా నగరీ, బహురాజక్

సీతానామక్ + ,, = సీతానామా కన్యా; సీతానామక్.

మొత్తముమీఁద బహురాజ్ఙీ, బహురాజా, బహురాజక్ అని మూఁడు రూపము లుండును.

౫౦౬ తత్పురుషాంతమున నున్న 'రాజక్' శబ్దమునకు స్త్రీత్వవివక్షయందు నిత్యముగా 'ఈ' ప్రత్యయమును 'అక్'కు లోపమును వచ్చును.

ఆతిరాజక్ + ఈ = ఆతిరాజ్ + ఈ = ఆతిరాజీ (రాజాన మతికాంతా)

బహుభూణ - హక్ + ఈ బహుభూణాహ్, హ్ + ఈ (చూ. సూ. ౫౧౪)

౫౦౭. నకారము పరమగునేని 'హక్' యొక్క 'హ' కారమునకు 'ఘ'త్వము వచ్చును.

బహుభూణస్మీ నగరీ

బహుబ్రహ్మస్మీ నగరీ

బహుభూణహి ,,

బహుబ్రహ్మహి ,,

బహుభూణహాక్ ,,

బహుబ్రహ్మహాక్ ,,

(క) మకారవకారాంతసంయోగములకు ౫౦౮ నూత్రముచే వికల్పముగా 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

బహుకర్మా నగరీ

బహుయజ్యా నగరీ

బహుకర్మాక్ ,,

బహుయజ్యాక్ ,,

౫౦౮. స్త్రీత్వవివక్షయందు సంఖ్యాదియు 'దామక్' శబ్దాంతమునునగు బహువ్రీహికి 'ఈ' ప్రత్యయమును 'అక్' లోపమును నిత్యముగా వచ్చును.

దివిదామక్ + ఈ = ద్విదామ్నీ

౧౦౯. బహువ్రీహి సమాసమున వికల్పముగా 'యువక్' శబ్దమునకు 'ఆ' ప్రత్యయమును నకారలోపమును వచ్చును.

బహుయువక్ + ఆ = బహుయువా నగరీ; బహుయువక్.

౧౧౦. బహువ్రీహియందు 'అహస్' శబ్ద సకారమునకు వికల్పముగా నకారిము వచ్చును.

దీర్ఘాహక్

(క) ఇప్పుడు అన్నంత మగుటవలన ౧౦౧ నూ. చే 'ఈ' ప్రత్యయమును, హక్ యొక్క 'అ' కారమునకు లోపమును వచ్చును.

దీర్ఘాహీ ప్రాప్యట్; దీర్ఘాహన్ (నకారవికల్పపక్షము)

౧౧౧. ప్రాదిసమాసగత మగు 'అహ్నా' శబ్దమునకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అత్యహ్నా - అత్యహీ (అహః ఆతిక్రాంతా)

(క) తద్ధితార్థ ద్విగుసమాసగత మగు 'అహ్నా' శబ్దమునకు స్త్రీత్వ వివక్షయందు 'ఆ' ప్రత్యయమే వచ్చును.

ద్యహ్నా (ద్యయో రహ్నాః భవా)

౧౦౨. స్త్రీత్వ వివక్షయందు నీ క్రింది శబ్దములకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. అప్పుడు యాపములు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

రాజక్ + ఈ = రాజీ (రాజ్ఞః స్త్రీ)

మఘవక్ ,, = మఘానీ (మఘానః ,,)

పూవక్ ,, = పూణ్ణీ (పూష్ణః ,,)

ఆర్యవక్ ,, = ఆర్యణ్ణీ (ఆర్యష్ణః ,,)

భూణహక్ ,, = భూణహీ

బ్రహ్మహక్ ,, = బ్రహ్మహీ

ధీవక్ - ధీవరీ

పీవక్ - పీవరీ

యజ్వక్ - యజ్వరీ

పారదృశ్యక్ - పారదృశ్యరీ

బహుదృశ్యక్ - బహుదృశ్యరీ

అల్ప ,, - అల్ప ,,

రాజయుధ్వక్ - రాజయుధ్వరీ (రాజాను యుద్ధము సేయించినది)

సహయుధ్వక్ - సహయుధ్వరీ

రాజకృత్వక్ - రాజకృత్వరీ

సహకృత్వక్ - సహకృత్వరీ

సుత్వక్ - సుత్వరీ

శ్వక	+ ఈ = కున	
విద్యక	,, = విదుషీ	
దాక్షాయణ	,, = దాక్షాయణీ	
కాత్యాయన	,, = కాత్యాయనీ	
గౌర	,, = గౌరీ	
లక్ష్మ	,, = లక్ష్మీ	
మనుష్య	,, = మనుషీ	
పురుష	,, = పురుషీ	
పుత్ర	,, = పుత్రీ	
సద	,, = సదీ	
దేవ	,, = దేవీ	
బౌర	,, = బౌరీ	
జా	,, = జానీ	
పాటచ్చర	,, = పాటచ్చరీ	
అతిశ్య	,, = అతిశ్యీ నేవా (శ్యాన మతి(కాంతా)	
తాపస	,, = తాపసీ (కాంతా)	
సాహస్ర	,, = సాహస్రీ	
ఛాత్ర	,, = ఛాత్రీ	
స్వర్గహ్వయ	,, = స్వర్గహ్వయీ	
తంతువాయ	,, = తంతువాయీ	
తంత్రనాయ	,, = తంత్రనాయీ	
ధాన్యమాయ	,, = ధాన్యమాయీ	
మత్స్య	,, = మత్స్యీ	
హయ	,, = హయీ	
గవయ	,, = గవయీ	
ముకయ	,, = ముకయీ	
సామిధేన్య	,, = సామిధేనీ	
సఖి	,, = సఖీ	
అశికు	,, = అశిక్య	
పతి	,, = పత్నీ	
సుమంగల	,, = సుమంగలీ	
దూత	,, = దూతీ "రతిదూతిపదేషు కోకిలాం" అని కాళిదాసు (హాస్యముగ వాడెను.)	
దాస	,, = దాసీ	
పామర	,, = పామరీ	
నట	,, = నటి	
విట	,, = విటి	
చేట	,, = చేటి	
శైలూష	,, = శైలూషీ	
తరుణ	,, = తరుణీ	
తలువ	,, = తలువీ	
వధూట	,, = వధూటీ	} (వధూట, చిరంటు, శబ్దములు యశానన వాచకములు)
చిరంట	,, = చిరంటీ	

నామన	” = నామన
గమణ	” = రమణ
లలామ	” = లలామ
సుకుమార	” = సుకుమార
కిశోర	” = కిశోర
జాతుష	” = జాతుష (ప్రతిమా)
త్రాపుష	” = త్రాపుష
అనుచర	” = అనుచర
మాంసపాక	” = మాంసపాక (‘కర్మ)ర్థకపాక ‘శబ్దము.
శ్వపాక	” = శ్వపాక
జ్యోతిస్సు	” = జ్యోతిస్సు
తామ్ర	” = తామ్ర
గాయ	” = గాయ
స్తంభము	” = స్తంభము
ముష్టింభయ	” = ముష్టింభయ
పుష్పంభయ	” = పుష్పంభయ
శ్వర	” = శ్వర
జిత్వ	” = జిత్వ
గత్వ	” = గత్వ
వత్వ	” = వత్వ
స్వత్వ	” = స్వత్వ
పర్వ	” = పర్వ
భిషక	” = భిషక
భిక్షుక	” = భిక్షుక
యాచతో	” = యాచతో
తాచతో	” = తాచతో
వితాచతో	” = వితాచతో
భోజర	” = భోజర
భోజర	” = భోజర
జల్పక	” = జల్పక
భిక్షాక	” = భిక్షాక
కుట్టాక	” = కుట్టాక
లుంటాక	” = లుంటాక
వరాక	” = వరాక
పితామహ	” = పితామహ
మాతామహ	” = మాతామహ
సుదతో	” = సుదతో (సుదతిః అనుట అనాధుశ్చ)
అనడువో	” = అనడువో, అనద్వావో
నర, స్వ	” = నర
ప్రతీహార	” = ప్రతీహార
పథిక	” = పథిక
భ్రూణ	” = భ్రూణ

అంశః	,,	మణిః (ఇత్యుచ్చయోగానాం మనాంసతి)
పుంశ్చల	,,	= పుంశ్చల
పుంశ్చుః	,,	= పుంశ్చుః
అక్షణ	,,	= అక్షణ
అక్షణస్య	,,	= అక్షణస్య
అక్షణ	,,	= అక్షణ
ప్రాణ	,,	= ప్రాణి (మా. నూ. 340)
పరాణ	,,	= పరాణ
అవాణ	,,	= అవాణి
సమ్యక్	,,	= సమీచి (మా. నూ. 34-)
ప్రత్యక్	,,	= ప్రతీచి ,,
సప్రత్యక్	,,	= సప్రతీచి ,,
ఉదక్	,,	= ఉదేచి ,,
అదక్	,,	= అదేచి (మా. నూ. 404 జ)
వహ్నాభూ	,,	= వహ్నాభ్యు

(క) ఈ క్రింది శబ్దములకు వికల్పముగా స్త్రీత్వ వివక్షయు స్త్రీత్వవివక్షయందు 'ఈ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

- అస్థాన; అస్థానీ
- మృగాశ; మృగాశీ
- నుకుట; నుకుటీ
- ముకుట; ముకుటీ
- ఆరభట; ఆరభటీ
- ఆర్భట; ఆర్భటీ
- తాళి; తాళి
- చోల; చోలి
- చేల; చేలి
- పూల; పూలి
- వంశ; వంశి
- పిపీల; పిపీలి (నూ) పిపిలికా
- పూగ; పూగి
- తూల; తూలి, తూలికా (నూ)
- పీఠ; పీఠి; పీఠికా
- మఠ; మఠి; మఠికా
- పట్ట; పట్టి; పట్టికా
- కుట; కుటి; కుటికా
- పట; పటి
- ఘట; ఘటి; ఘటికా
- తట; తటి
- కుండ; కుండి; కుండికా
- శకట; శకటి; శకటికా
- స్థాల; స్థాలి
- పుట; పుటి; పుటికా

- నిమ్మట; నిమ్మటి
- పటల; పటలీ
- కందళ; కందళి; కందళికా
- కదళ; కదళి (పాయంపాయం కళాచీ కృత కదళదళా నారికేళిఫలాంభః)
- నారికేళ; నారికేళి
- పుర; పురీ
- నగర; నగరీ
- ఫల; ఫలీ
- మండల; మండలీ
- లలాట; లలాటి
- వన; వనీ
- పితర; పితరీ
- జూట; జూటి
- నిబంధన; నిబంధనీ
- యుగళ; యుగళి
- యుగ; యుగీ
- యమళ; యమళి
- శస్త్ర; శస్త్రీ
- కుతార; కుతారీ
- కలశ; కలశి
- శలల; శలలీ
- కృపాణ; కృపాణి
- ప్రమాణ (పుం) ప్రమాణి
- బదర; బదరీ (కిరబదర సమానం)
- కుంభ; కుంభి
- కాట; కాటి; కాటికా
- పిండ; పిండి
- పుత్తల; పుత్తలీ, పుత్తలికా
- టిప్పణ; టిప్పణి
- పత్తి; పత్తి
- పత్రభంగ; పత్రభంగి (యా) పత్రభంగి
- ఆతిథేయ; ఆతిథేయి
- వాట; వాటి, వాటికా
- కరాట; కరాటి
- కంకత, కంకతీ, కంకతికా (దువ్వెన)
- ఝర; ఝరీ
- నిర్ఘర; నిర్ఘరీ
- పాత్ర; పాత్రీ; పాత్రికా
- గ్రామ (ట); గ్రామటి; గ్రామటికా (స్వర్గగ్రామటికావిలుంతనభుజోచ్చానైః కిమేభిర్భుజైః)
- (ఇట లౌకికమైన 'ట' ప్రత్యయమని గణరత్న మహోదధిలో వర్ణమానుడు-)
- కర్క...కర్కటి

ఇది యాకృతి గణము.

(ఖ) కొండలు క్షాతలీ, ఉద్యానీ, నిశేధీ ఇత్యాదులను బ్రయోగించుచున్నారు. దీనికి శాస్త్రము మృగ్యము; మరియు భస్మీపటల మందురు. భస్మపటల మనవలెను.

(గ) ఈ క్రింది శబ్దములకు వికల్పముగా స్త్రీత్వవివక్షయు, స్త్రీత్వమున 'ఆ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

- ఊహ; ఊహా
- బాధ; బాధా
- పేడ; పేడా
- ప్రీడ; ప్రీడా
- తార; తారా (కింటిగుడ్డు)
- కంధర; కంధరా
- శృంఖల; శృంఖలా
- జ్వంభ; జ్వంభా (సంతమసజాలవిజ్వంభము వాఱ)
- అర్దశ; అర్దశా
- కుభ; కుభా
- యాచన; యాచనా
- పారణ; పారణా
- పూరిక; పూరికా (పూరీ)
- చతుశ్శాల; చతుశ్శాలా
- స్ఫట; స్ఫటా
- సట; సటా
- ధట; ధటా
- విధ; విధా
- దంష్ట్ర; దంష్ట్రా
- ఫణ; ఫణా
- గర్త; గర్తా
- వంచన; వంచనా
- కామన; కామనా
- లక్ష; లక్షా
- గండూష; గండూషా
- మందిర; మందిరా, (మందిరే మందిరాఽపి స్యాత్ - శబ్దభేదప్రకాశము)
- భుజ; భుజా
- జంఘ; జంఘా (విపర్యయాజ్ఞంఘయుః స్వ నార్యాకే)
- కక్ష; కక్షా
- కక్ష్య; కక్ష్యా
- పిటక; పిటకా
- అవహిత్త; అవహిత్తా (అవహిత్తవలికజఘనం)
- ప్రేంభ; ప్రేంభా
- ఆసన; ఆసనా
- వాసన; వాసనా

- శ్రీకా, శ్రీకా
- శుండక, శుండకా, (కలుసాక)
- బింబక; బింబికా
- పత్రక; పత్రకా
- బలాక; బలాకా
- వరాటక; వరాటికా
- పాదుక; పాదుకా
- కగక; కగకా
- కణిక; కణికా
- దార; దారా (ధార్య)
- డొర్ల; డొర్లా (డొన్ని)
- జ్వాల; జ్వాలా
- కీల; కీలా
- మాలిక; మాలికా
- కాహళ; కాహళా
- సురం; సురంగా
- లాజ; లాజా (సెలాలు)
- దండక; దండకా; (ప్రాస్తాని దుఖాన్యపి దండకేషు - సంచింత్యమానాని సుఖీబధావుః - రఘువంశము)

ఇదియు నాకృతిగణము. కావున నే ధాతువులకు స్వార్థమున 'అయ్' ఆగమము విధింపబడెనో వానికేని, బ్రేరణార్థకము లగు నెల్ల ధాతువులకును వచ్చు భావార్థక 'అన' ప్రత్యయమునకు వికల్పముగా స్త్రీత్వవివక్షయు, స్త్రీత్వమున 'ఆ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

సాలన (ము) - పాలనా

(ఘ) ఈ క్రింద శబ్దములకు స్త్రీత్వవివక్షయందు ఆ, ఈ, ప్రత్యయములు వర్షాయమున నగును.

నిష్కళ	-	నిష్కళా,	నిష్కళీ (ముట్టుడిగిన స్త్రీ)
శర్వర	-	శర్వరా	శర్వరీ
కల్యాణ	-	కల్యాణా,	కల్యాణీ
సుందర	-	సుందరా,	సుందరీ
చండ	-	చండా	చండీ
నాళ	-	నాళా,	నాళీ (యా) నాళి
పురాణ	-	పురాణా,	పురాణీ
పాప	-	పాపా,	పాపీ
విశాల	-	విశాలా,	విశాలీ
వాగుర	-	వాగురా,	వాగురీ
ఆరాళ	-	ఆరాళా,	ఆరాళీ
లాసక	-	లాసకా,	లాసకీ
మూష	-	మూషా,	మూషీ
అంజన	-	అంజనా,	అంజనీ (హనుమంతుని తల్లి)

సోమ	-	సోమనా,	సోమనీ
సోమ	-	సోమా,	సోమనీ
ఉదా	-	ఉదారా,	ఉదానీ
శ్రమణ	-	శ్రమణా,	శ్రమణీ
సాధారణ	-	సాధారణా,	సాధారణీ
ఈశ్వర	-	ఈశ్వరా,	ఈశ్వరీ (ఈశ్వరీ చిశ్వరాపిఱ - శబ్దభేద ప్రకాశము)
విశంకట	-	విశంకటా,	విశంకటనీ
కందర	-	కందరా,	కందరనీ
వికట	-	వికటా,	వికటనీ
రజక	-	రజకా,	రజకనీ
కాశక	-	కాశకా,	కాశకనీ (కాశ్యాంభవా,
ప్రాజ్ఞ	-	ప్రాజ్ఞా,	ప్రాజ్ఞనీ
భిక్షు	-	భిక్షుః,	భిక్షునీ
ఆవశ్యక	-	ఆవశ్యకా,	ఆవశ్యకనీ
స్థాని	-	స్థానివా,	స్థానినీ
భృజ	-	భృజా,	భృజనీ

(బ) ఈ క్రింది శబ్దములకు అర్థవిశేషములందు ఆ, ఈ, ప్రత్యయములు వచ్చును.

నీల - నీలా (అప్రాణివాచక మగు నేని) నీలై కోకిలా (ప్రాణివాచక మగు నేని)

కాముక - కాముకా (కామముగలది) కాముకీ (మైథునేచ్ఛగలది)

నాగ - నాగా (ఆడు పాము) నాగీ (ఆడేనుగు)

(చ) 'ఇ' కారాంతమును, 'ఆ' కారాంతమును నగు శబ్దములును గొన్ని కలవు.

చిత - చితా

(ఛ) సరస్, రోదస్, జగత్ శబ్దములకు వికల్పముగా స్త్రీత్వ వివక్షయు స్త్రీత్వమున 'ఈ' ప్రత్యయమును వచ్చును.

సరస్ - సరసీ   రోదస్ - రోదసీ   జగత్ - జగతీ

(జ) 'తరంక' శబ్దమునకు స్త్రీత్వవివక్షయు, స్త్రీత్వమున ఆ, ఈ, ప్రత్యయములును వికల్పముగా నగును.

తరంక(ము), తరంకా, తరంకీ

(ఝ) 'ఉషన్' శబ్దమునకు వికల్పముగా 'ఆ' ప్రత్యయమును 'అన్' నకు లోపమును వచ్చును.

ఉషన్ + ఆ = ఉష్ + ఆ = ఉషా. (ఈ శబ్ద మవ్యయముగాఁ గూడఁ బ్రయుక్తమైయున్నది.)

(ఞ) స్త్రీత్వము వికల్పముగాఁ గల శబ్దములను బ్రయోగించునపుడు స్త్రీలింగ శబ్దములనే ప్రయోగించుట సరిసమని ధ్వన్యాలోకలోచనకారుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు. "తలీ తారం తామ్యతి-ఇత్యత్ర తలశబ్దస్య పుంస్త్వనపుంసక త్వే అనాదృత్య స్త్రీత్వ మేవాశ్రితం సహృదయైః; స్త్రీతి నామాపి మధుర మితి కృత్వా"

(ధ్వన్యాలోకలోచనము. ౧౬౦ పుట)

౫౧౩ పిప్పల్యాదులకు 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును. పిప్పల్యాది ఆకృతి గణము.
పిప్పలీ, కేవలీ, లోహిణీ, మాలలీ, కదలీ, మొ.

(క) ఊ క్కస్థలములందుఁగాక భిన్న స్థలములందు ఈ నూత్రముచేతనే 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కోమలీ, (సంస్కృతగ్రంథములలో 'కోమలా' అనియేయున్నది. (ష్టాయంత్యంగుళిసంగేఽపి కోమలాః కుసుమస్రజః) ఆంధ్రమున కుసుమకోమలి పుష్పకోమలి మొదలగు ప్రయోగములు గలవు.) మలినీ (మలినీ పుష్పవత్యపి) సహోదరీ, సోదరీ, త్రింశీ, (ద్వాత్రింశికా) చత్వారింశీ, (చోరచత్వారింశీ), పంచాశీ, (చోరపంచాశికా) పంచదశీ, (మొ చూ.నూ.౪౦౨) కలినీ (బలపము)

౫౧౪. ఊపమానవాచకము పూర్వమునను, ఊరుపద ముత్తరమునను గల బహు వ్రీహి సమాసమునకు 'ఊ' (ఊజ్) ప్రత్యయము వచ్చును.

గంభోరు - ఊ = రంభోరూ (సంధి)
కరభోరు - ,, = కరభోరూ ,,

(క) సంహిత, శఫ, లక్షణ, వామ, సహిత, సహ, పూర్వక మగు 'ఊరు' శబ్దము నకును 'ఊ' ప్రత్యయము వచ్చును.

సంహితోరూ, కఫోరూ, లక్షణోరూ, వామోరూ, సహితోరూ, సహోరూ.

౫౧౫. సంజ్ఞావాచక మగు 'కద్రు' శబ్దమునకును, వంగు, శబ్దమునకును 'ఊ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కద్రూ (నాగమాతి - సంజ్ఞావాచకము)
పంగూ (కుంటి ఆడుది)

(క) ఈ క్రింది శబ్దములకు స్త్రీత్వమున 'ఊ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.

కరేణు, కరేణూ.
కర్కంధు, కర్కంధూ
అలాబు, అలాబూ. మొ.

౫౧౬ స్త్రీత్వవివక్ష యందు శ్వశుర, యువక, శబ్దములకుఁ గ్రమముగా ఊ, తి, ప్రత్యయములు వచ్చును. అవి వచ్చినపుడు రూపములు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యము.

శ్వశుర - ఊ = శ్వశూ
యువక - తి = యువతి (యువతీశబ్దము యువతీ + ఈ) (చూ. నూ. ౪౬౨)

౫౧౭. కొన్ని మాలంత శబ్దములకును 'ఆ' ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.
(చూ. నూ. 3౪౧)

వాక్ + ఆ = వాచా	యూధ్ + ఆ = యూధా
ద్యక్ ,, = ద్యకా	రుక్ ,, = రుకా
దిక్ ,, = దికా	తృక్ ,, = తృకా
రుక్ ,, = రుకా	భుక్ ,, = భుకా
కుక్ ,, = కుకా	గిక్ ,, = గికా

(క) 'వాక్' ఇత్యాదులు స్వయముగా శ్రీలింగములే అగుటచే శ్రీత్వవిశేష యక్కఱలేదు.

(ఖ) 'చ'కారాంతములైన త్వచ్ (క) ప్రభృతులకును, 'జ'కారాంతములైన 'మాంసభుజ్' (క) ప్రభృతులకును, 'త'కారాంతములైన 'తటిత్' 'విద్యుత్' ప్రభృతులకును, 'ద'కారాంతములయిన 'శరద్' 'విషద్' ప్రభృతులకును, 'శ'కారాంతములైన 'విట్' ప్రభృతులకును, 'ష'కారాంతములైన ప్రాప్యష్, (ట) దోష్, (న్) ధనుష్, (న్) ప్రభృతులకును ద్విరూపకోశానుసారము 'ఆ' ప్రత్యయము చేర్చబడిన గూఢములు గానబడుచున్నవి.

త్వచా, మాంసభుజా, తటితా, విద్యుతా, శరదా, విషదా, ఆపదా, విశా, ప్రాప్యషా, దోషా, ధనుషా, ఇత్యాదులు.

(గ) క్విబంతములకు వుం స్త్వ శ్రీత్వములం దేకరూపమే.

వుంలింగము	-	శ్రీలింగము
రాట్	-	రాట్
అంశభాక్	-	అంశభాక్ మి,

'సమ్రాట్' శబ్దమునకు 'సమ్రాజ్ఞీ' 'సమ్రాట్' అను రూపద్వయము శ్రీత్వ మునఁ గానబడుచున్నది.

శ్రీప్రత్యయ ప్రకరణము సమాప్తము.

తత్వ మ చ రి క్త

౬. అవ్యయ ప్రకరణము

శ్లో. స్వన్, అంతన్, ప్రాతన్, పునన్, ఉచ్చైస్, నీచైస్, శనైస్, పురన్, యుగ పత్, సకృత్, పృథక్, దినా, సాయం, చిరం, అచిరం, ఈషత్, మనాక్, తూష్ణీం, బహీన్, స్వయం, వృధా, నక్తం, న, నశ్చ, సామి, తిరస్, శం, సహసా, నానా, స్వస్తి, స్వధా, సనా, సనత్, అలం, వషట్, ఉపాంశు, దోషా, ఉషా, రాత్రౌ, మృషా, మిథ్యా, ('మిథ్యా' వద మనవ్యయమా గూడఁ గలదు. బహువ్రీహిలో నిర్మిధ్యుఁడు (నిర్గతా మిథ్యా యేన సః) అని కలదు) ముధా పురా, మిథన్, మిథో, ప్రాయస్, ముహుస్, అభీక్ష్యం, సార్థం, నమన్, ఛిక్, ఏవం, నూనం, శశ్వత్, భూయన్, యాపత్, తావత్, స్వాహా, సుష్టు, దుష్టు, దుష్టు, ఇహ, అముత్ర, అకస్మాత్, అంజసా, అజస్రం, అధస్, అధస్తాత్, అథ, అధో, పురస్తాత్, సర్వదా, ఏకదా, సాంప్రతం, అసాంప్రతం, ఆవిన్, ప్రాదుస్, ఇత్థం, ఇదానీం, తదానీం, ఏకత్ర, తత్ర, అత్ర, కుత్ర, సర్వత్ర, కదాచిత్, క్వచిత్, కేవలం, ధ్రువం, నికామం, పునఃపునన్, ప్రకామం, ద్రాక్, బలవత్, బలాత్, భృశం, సతతం, సంతతం, సమీపం, సమీచీనం, సంప్రతి, సమ్ముఖం, సాచి, సద్యః, అద్య, అవశ్యం, నిత్యం, సత్యం, శుభం, ఆమ (అవును) హాహా, అహా, ఆహా, ఓం. ప్రాప్ణో (ప్రాద్దుటిపూట) ప్రగే (ప్రాద్దుటిపూట) రోదనీ, జోషం, ప్రేత్య (ప్రేత్యగతుఁడు=జన్మాంతరగతుఁడు) స్థానే, ప్రభృతులును.

- (క) 'ధా' ప్రత్యయాంతములును:—ద్విధా, త్రిధా, సర్వధా, ఏకధా ము.
- (ఖ) 'తస్' ప్రత్యయాంతములును:—సర్వతః, అగ్రతః, పురతః ము.
- (గ) 'శన్' ప్రత్యయాంతములును:—అనేకశః, శతశః, సహస్రశః, బహుశః, అల్పశః, క్రమశః, పచ్చః (పద్ + శః-పాదం పాదం) ము.
- (ఘ) 'వత్' ప్రత్యయాంతములును:—బ్రాహ్మణవత్, విధివత్, ము.
- (జ) అవ్యయీభావసమాసములును:—అధివృక్షము, అధ్యాత్మము. ము.
- (చ) ప్రాదులును.

అవ్యయములు. లింగవిభక్తి వచన శూన్యము అవ్యయములు. 'సవ్యేతి' ఇతి అవ్యయము. అసఁగా లింగాదులందు మాఱినది.

(ఛ) స్వర్, అంతర్, ప్రాతర్, పునర్, అను నీ నాలుగును రేఫాంతములుగా సిద్ధాంతకొముదియందుఁ బేర్కొనఁబడినవి. ఈ గ్రంథమున సౌకర్యార్థము వీనికి సకారాంతత్వ మాశ్రయింపఁబడినది.

అవ్యయ ప్రకరణము సమాప్తము.

త త్స మ చ ం ద్రి క్

౧. సమాస ప్రకరణము

౧౧౯. సమర్థమాలగు సమాస కేకపదత్వకల్పనము సమాసము.

సమ + అర్థము = సమర్థము. ఇది శకంభాదిగణగతము. ఇట సమ మనగా నేకము. మరియు సంగతార్థము సమర్థమనియు, సంపృష్టార్థము సమర్థ మనియును, సమర్థపదమునకు పుష్పిత్తి యంగీకృతమై యున్నది. సమర్థపదము సమర్థాశ్రితము నందు లాక్షణికము. కావున సమర్థ మనగా 'నేకార్థము గల' అని యుద్ధము. ఏకార్థము గల పదములకు నేకపదత్వకల్పన మనగా నేమి? పృథక్పృథ్నార్థములగు పదముల కేకార్థభావనామూలమున నేకపదత్వమును గల్పించుట, లేక పృథక్పృథ్నాశ్రితము లగు పదముల కేకార్థభావనామూలమున నేకపదత్వమును గల్పించుట రాజు. పురుషుఁడు, అను పదములును, దదర్థములును, బ్రసిద్ధములు. అట్టివాని కేకార్థభావనామూలమున 'రాజపురుషుఁడు' అని యేకపదత్వమును గల్పించిన నది సమాసము. కావున నెచ్చట నేకార్థత్వ ముండునో యచ్చటనే పదములు పరస్పరమును సమసించును. లేనిచో సమసంపవు. కావుననే సామర్థ్యము (సమర్థస్య భావః) ఏకార్థీభావమనియు, వ్యపేక్ష యనియును నిఱు దెఱుగులు. ఏకార్థీభావము సమాసమునందును, వ్యపేక్ష వాక్యమునందును నొక్కొక్కెడ నుభయమును సమాసమునందు నుండునని వ్యాకర్త లంగీకరించిరి. ఏకార్థీభావ మన నేకార్థత్వ కల్పనయే. వ్యపేక్ష యనగా స్వార్థమునఁ బర్యవ సన్నములగు పదములకు నాకాంక్షాది వశమున నగు పరస్పరాన్వయము.

సామాన్యముగా నేకార్థీభావము లేకున్న సమాసము కాదని సిద్ధాంతము. కానీ 'అనూర్యం పశ్యా' ఇత్యాది సమాసములు గొన్ని గలవు. వీని నసమర్థ సమాసము లందురు. అనగా నేకార్థీభావము లేని సమాసములు. "యేన సమాన్యస్య అన్వయః తద్వ్యతిరేకేణ అన్యాన్వితేన పదేన సమాసః" అని వాచ స్పత్యమున నసమర్థసమాసమునకు లక్షణ మగపడుచున్నది. అనగా నే పదముతో నే పదమునకు న్యాయ్యముగా నన్వయ ముండవలయునో యట్లులేక యితర పదముతో నన్వయించుట. ఇట్టి యన్వయముగలది యసమర్థసమాసము. ఇట్టి సమాసములే యొకరో స్వయముగాఁ గల్పించినవికావు. ఆంధ్రభాషలోఁ బ్రాణాగొడ్డము మొదలగు నవి లోకమున బహుభా వ్యవహారగతములైయుండి శిష్టగృహీతములై గ్రంథముల లోని కెక్కిన విధమున అనూర్యంపశ్యాది సమాసములును లోకమున బహుళ ముగాఁ బండితవ్యవహృతములై యుండ శిష్టులు వానికి గతిగల్పించిరి. కావున

“అనూర్యం పశ్యా” వలె వ్యవహారగతము లగు అశ్రాద్ధభోజిణ్, అలవణభోజిణ్, అనన్యసాధారణము, అలోకసామాన్యము, అదూరదర్శిణ్, మొదలయిన సమాసము లును నసమర్థసమాసములే యగును. కొందఱు అరిషడ్వర్ణము, శివభాగవతుఁడు, ఇత్యాదులను నసమర్థసమాసములనుగా నుదాహరించిరి. కానీ యివి యసమర్థ సమాసములుగావు. సమాసమందును గొన్ని యెడల వ్యపేక్షాసామర్థ్యము గల దనుట కవి దృష్టాంతము లగును.

మరియును బరస్పరము భిన్నముగా నున్న పదము లేకార్థభావనచే నేక పదము గా భావింపఁబడిన పిమ్మట ననఁగా సమాసము నిష్పన్నమైన పిమ్మట సమాస బహిర్యూతపదార్థమునకు సమాసగతైక దేశపదముతో నన్వయము తగదని వ్యాకర్తల సిద్ధాంతము. ఎట్లన లోకమున భిన్న భిన్నముగా నున్న తంతువు లేకముగాఁ బటరూపముగా మేళింపఁబడిన పిమ్మట వెలుపటనున్న తంతువులు దానిలోఁ జేరవు గదా! వ్యస్తముగా నున్న కేశములు పరస్పర మేళనమున జటారూపమును బొందఁగా దిగఁబడిన కురులు మరల నా జడలోఁ జేరవుగదా! అట్లే సమస్తపదములలోనికి వ్యస్తపద మన్వయింపదు. ‘ఋద్ధస్య రాజమాతంగః.’ అను నెడ | ‘ఋద్ధస్య అను పదము సమాసైక దేశస్థరాజపదముతో నన్వయింపదు.’ అయినను లోకమున సుప్రసిద్ధముగా నేక దేశాన్వయము గల “దేవద త్తస్యై గురుకులం” (దేవద త్తస్య గురోఃకులం) కిమోదనం శాలీనాం, (కేషాం శాలీనా మోదనం) సక్త్యాధక మావణీయానాం (ఆవణీయానాం సక్తూనా మాధకం) మొదలగునవి యంగీకృతములై యున్నవి. ఈ యేక దేశాన్వయము గల సమాసములందే వ్యపేక్షా సామర్థ్య ముండును. అసమర్థసమాసములుగానీ, వ్యపేక్షాసామర్థ్యముగల సమాసములు లేక, యేక దేశాన్వయములుగానీ, సుప్రసిద్ధముగా లోకమున వ్యవహారమున నున్న వానినే గ్రహింపవలయును.

(క) సమాసార్థమును బోధింప వేటువేటుగాఁ బ్రయుక్తములైన విభక్త్యంతపదముల సమూహము విగ్రహము.

(ఖ) ఇది లౌకికమనియు, అలౌకికమనియును రెండువిధములు. లౌకికము ప్రయోగా స్వర్ణము. అలౌకికము ప్రయోగాన్వర్ణము.

- రాజపురుషుఁడు (సమాసము)
- రాజ్ఞః పురుషః (లౌకికవిగ్రహవాక్యము)
- రాజణ్ - అన్ + పురుష - ణ్ (అలౌకికవిగ్రహవాక్యము)

(గ) మరియు విగ్రహవాక్యములేని సమాసములును, స్వపదములతో (సమాసస్థ పదములతో) విగ్రహములేని సమాసములును, నిత్య సమాసము లనఁబడును.

- విగ్రహవాక్యములేని సమాసములు సంజ్ఞావాచకములు.
- ఉన్మత్తగంగము (ఒకానొక దేశము)
- అష్టవస్తువులు (సంజ్ఞావాచకము) మొ.

అస్వపదవిగ్రహకసమాసములు.

అధివృక్షము (వృక్షే ఇతి)
అధ్యాత్మము (ఆత్మిని ,,)
ప్రతిగృహము (గృహేగృహే) ము.

(ఘ) నిత్యసమాసముగానియితరముగు నెల్లసమాసమును వికల్పము. అనగా
“రాజపురుషః” లేక “రాజ్ఞఃపురుషః” అని ద్వివిధముగ నుండవచ్చును.

అర్థభేదము లేకయస్వయభేదమును బట్టి సమాసము నాలుగు విధములు.

౧. అవ్యయిభావము,   3. ద్వంద్వము,
౨. తత్పురుషము,   ౪. బహువ్రీహి.

౧. అవ్యయిభావ సమాసము

౫౨౦. పూర్వపదముయొక్క యర్థము ప్రధానముగాఁ గలది అవ్యయిభావ సమాసము.

(క) సమాసమందలి మొదటి పదమునకుఁ బూర్వపదమనియు, రెండవ పదమునకు నుత్తరపద మనియును వృద్ధవ్యవహారము.

(ఖ) ప్రాయోకముగాఁ బ్రారంభమున సమాసము పదద్వయమునకు మాత్రమే చేయఁ బడును. ఆ సమాసము మరొక పదముతోఁ గానీ మరొక సమాసముతోఁ గానీ సమసించును. ఈవిధముగాఁ బెక్కు పదములు గల సమాస మేర్పడవచ్చును. ప్రాయోకమనుటచే బహుపద తత్పురుషయు, బహుపద ద్వంద్వమును, బహుపద బహువ్రీహియును గొలఁదిగఁ గలవు.

(గ) పూర్వపదార్థ ప్రధాన మన నేమి ? సమాసస్థ మగు పదద్వయము నందేది ప్రప్రథమమునఁ గ్రియతో నన్వయించునో యది ప్రధానము.

ఈ క్రింది సమాసార్థములను బరికింపుఁడు.

౧. పాశేషముద్రము పురము గలదు	(సముద్రముయొక్క పాశమందు)
౨. రాజసేవకుఁడు వచ్చెను.	(రాజుయొక్క సేవకుఁడు)
(క) నీలోత్పలము వికిసిం చెను	(నీలమైన యుత్పలము)
(ఖ) త్రిలోకములు వెలుఁగుచున్నవి.	(మూఁడైన లోకములు)
3. రామకృష్ణులు వచ్చిరి.	(రాముఁడును గృష్ణుఁడును)
౪. శీతాంబరుఁడు వచ్చెను.	(శీతమైన ఆంబరముగలవాఁడు)

(ఘ) ౧. 'పా రేసముద్రము' పురము గలదు అను పై వాక్యమున "గలదు" అను క్రియాపదములోనికి "పా రేసముద్ర" సమాసగత పదద్వయమునం దేది ప్రథమమున నన్వయించునో చూడుడు. 'పార' పద మన్వయించును. అది సమాసమునఁ బ్రథమపదముగదా ! అనఁగాఁ బూర్వపదము. కావున నిది పూర్వ పదార్థ ప్రధానమగు నవ్యయాభావము.

౨. "రాజసేవకుఁడు వచ్చెను" అను పై వాక్యమున "వచ్చెను" అను క్రియాపదముతో 'రాజసేవక' సమాసగత మగు నేపదము ప్రథమమున నన్వయించును ? సేవక పద మన్వయించును. సేవకుఁడు వచ్చెనని యన్వయముగానీ రాజు వచ్చెనని కాదుగదా ! రాజపదము సేవక పదములోని కన్వయించును. కావున సేవక పదము అనఁగా నుత్తరపదము ప్రధానము. ఇది తత్పరుషము.

౩) "నీలోత్పలము వికసించెను" అను పై వాక్యమునఁ గ్రియాపదముతో నీలోత్పల పదములలో నేది యన్వయించుచున్నది ? ఉత్పల పద మన్వయించును. నీల పదముగాదు. నీలపద ముత్పల పదములోని కన్వయించుచున్నది. కావున నిదియు నుత్తర పదార్థ ప్రధానమగు తత్పరుషము. దీనిని గర్భధారియ మని నామాంతరము గలదు.

౪) "త్రిలోకములు వెలుఁగుచున్నవి" అను పై వాక్యమున 'వెలుఁగుచున్నవి' అను క్రియాపదములోనికి 'లోకములు' అన్నపద మన్వయించునుగానీ 'త్రి' పదముగాదుగదా ! కావున నిదియు నుత్తర పదార్థ ప్రధానమగు తత్పరుషము. దీనికి ద్విగువని నామాంతరము.

'రామకృష్ణులు వచ్చిరి' అను పై వాక్యమున 'వచ్చిరి' అను క్రియా పదములోనికి సమాసగత పదద్వయమును నేకకాలమున నన్వయించు చున్నది. కానీ వెనుకటివలె గాదు. కావున నిది యుభయపద ప్రధానము. దీనిని ద్వంద్వ మందురు.

పీతాంబరుఁడు వచ్చెను. అను పై వాక్యమున 'వచ్చెను' అను క్రియాపదములోనికి పీత, అంబర పదములు రెండును నన్వయింపవు. పీతాంబరము గల యొక వ్యక్తి (పిష్టువు) అన్వయించును. అనఁగా సమాసస్థ పదములు గాక తదోద్భవ్య మగు నన్వయపద మన్వయించుచున్నది. కావున నిది యన్వయపద ప్రధానము. దీనిని బహువ్రీహి యందురు.

౫) కాఁబట్టి పూర్వపదార్థ ప్రధాన మవ్యయాభావ మనియు, నుత్తరపదార్థ ప్రధానము తత్పరుష మనియు, ఉభయపదార్థ ప్రధానము ద్వంద్వమనియు, అన్య పదార్థప్రధానము బహువ్రీహి యనియు సామాన్య లక్షణము.

(చ) కానీ కొన్ని యెడల నుత్తరపద ప్రధానముగా 'నూపప్రతి' మొదలగు నవ్యయ్యా భావము, పూర్వపదార్థ ప్రధానముగా 'అతిమాలా'ది తత్పరుషయ, ఉభయపద ప్రధానముగా 'ద్విత్వా'ది బహువ్రీహీయు, సమాహార ప్రధానముగా 'దంతోష్టా'ది ద్వంద్వమును గలవు.

౫-౨౧. అవ్యయ్యాభావసమాసము అవ్యయమే యగును.

౫-౨౨. అవ్యయ్యాభావసమాసమున దీర్ఘాంతశబ్దములు హ్రస్వములును, సప్తసక లింగసమములును నగును.

౫-౨౩. అవ్యయ్యాభావసమాసమునఁ బదాంతి సకారము లోపించును.

౫-౨౪. అవ్యయ్యాభావసమాసమున నవ్యయములు సామాన్యముగాఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగింపఁ బడును.

౫-౨౫. సప్తమ్యుర్థమున 'అధి' అను నవ్యయము వచ్చును.

అధివృక్షము	(వృక్షే ఇతి)
అగణిలము	(శిలానామితి)
అధినగి	(నన్యామితి)
అధ్యాత్మము	(ఆత్మిని ఇతి)

(క) సమీపార్థమున 'ఉప' అను నవ్యయము వచ్చును.

ఉపవనము	(వనస్య సమీపం)
ఉపకృష్ణము	(కృష్ణస్య ,,)

(ఖ) సమీపార్థమగుదు 'అను' నవ్యయమును వచ్చును.

అనువనము	(వనస్య సమీపం)
---------	---------------

(గ) యోగ్యార్థమునందును 'అను' అను నవ్యయము వచ్చును.

అనురూపము	(రూపస్య యోగ్యం)
అనుగుణము	(గుణస్య ,,)
అనువర్తనము	(వర్తనస్య ,,)

(ఘ) ఆనుపూర్వార్థమందును 'అను' వచ్చును.

అనుజ్యేష్ఠము	(జ్యేష్ఠస్య ఆనుపూర్వ్యణ)
అనుక్రిమము	(క్రిమస్య ,,)
అనుహము	(అహ్నః ,,)

(జ) 'పశ్చాత్' అను నర్థమునందును 'అను' వచ్చును

అనువిష్ణు	(విష్ణోః పశ్చాత్)
అనుపదము	(పదాత్ పశ్చాత్)

- (చ) సాకల్యార్థము గల 'సహ' శబ్దమునకు 'స' భావము వచ్చును.
 సత్యణము (తృణ మపరిత్యజ్య)
 సకుటుంబము (కుటుంబ మపరిత్యజ్య)
 సపరివారము (పరివార మపరిత్యజ్య)
 సాంతము (అంత మపరిత్యజ్య)
- (ఛ) యాగపద్యార్థము గల 'సహ' శబ్దమునకు 'స' భావము వచ్చును.
 సచక్రిము (చక్రేణ యుగపత్)
- (జ) అంతార్థము గల 'సహ' శబ్దమునకు 'స' భావము వచ్చును.
 సభావ్యము (భావ్యగ్రంథ పర్యంతము)
- (ఝ) అభావార్థమున నిర్, నభా లు వచ్చును.
 నిర్దళము (అర్థశాగూః అభావః)
 అనర్దళము (") (చూ. సూ. ౫౮౮)
 ఆకానూః అభావః 'నిరాశం' అని కావలసియున్నను 'నిరాకా' అనియే వ్యవహారము గలదు. ఇట్లే నిర్దయా పదము.
- (ఞ) మధ్యార్థమందు 'అప' అను నవ్యయము వచ్చును.
 అపదిశము (దిశయో ర్మధ్యే)
- (ట) 'అతిక్రమింపక' అను నర్థమున 'యథా' వచ్చును.
 యథావిధి (విధి మనతిక్రమ్య)
 యథాశక్తి (శక్తి మనతిక్రమ్య)
 యథాసంఖ్యము (సంఖ్యామనతిక్రమ్య) చూ. సూ. ౫౮౮
- (ఠ) లేశార్థమందు 'ప్రతి' అను నవ్యయము ముత్తరపదముగా వచ్చును.
 కాకప్రతి (కాకస్య లేశః)
 నూపప్రతి (నూపస్య లేశః)
- (డ) అవధారణార్థమందు 'యావత్' అను నవ్యయము వచ్చును.
 యావదవకాశము అభ్యాసము (యావా నవకాశః తావాక్ అభ్యాసః)
 యావచ్ఛక్యము కర్తవ్యము (యావత్ శక్యం తావత్ కర్తవ్యం)
 యావచ్ఛ్లోకము ప్రణామములు (యావంతః శ్లోకాః తావంతః ప్రణామాః)
- (ణ) వీస్వార్థమందు 'ప్రతి' అను నవ్యయము వచ్చును.
 ప్రతిగృహము (గృహే గృహే)
- (ణ) ఈ క్రింది శబ్దములధోనిర్దిష్టార్థమున నవ్యయి భావములుగా నిపతితములు.
 తిష్ఠద్దు (తిష్ఠంతి గావో యస్మిక్ కాశే) దోహనకాలము
 ఆయతీగవము (ఆయాంత్యో గావో యత్రకాలే దోహార్థం జలపానార్థం నివాసార్థం వా) రాత్రి
 తొలిజాముయొక్క అతిగడియ సమయము.

- సనుంభూమి (భూమికి సమానముగా)
- సమానతీర్థము (తీర్థమునకు సమానముగా)
- ప్రదక్షిణము (ప్రస్తుత్య దక్షిణతః = దక్షిణమునుండి మొదలుకొని)

౫౨౬. అవ్యయీభావమున 'అహన్' శబ్ద 'స' కారము లోపించును.
ప్రత్యహము (అహని అహని)

౫౨౭. అవ్యయీభావసమాసాంతమందున్న దిశ్, శరద్, మనన్, దిష్, హిమవత్, దృశ్, చేతన్ శబ్దములకు అకార మంతాగమమగును.
అపదిశము (దిశోర్మధ్యే)
ఉపశరదము (శరదః సమీపం)

౫౨౮. అవ్యయీభావమున 'అక్షిణ్' శబ్దముయొక్క 'ఇ' కారమునకు 'అ' కార మాదేశమగును. ౫౨౯ నూత్రముచే 'న' కారలోపము.

(క) 'ఎదుట' అనునర్థమున ప్రతి, సం, మొదలైన అవ్యయములు వచ్చును.

- ప్రత్యక్షము (అక్షాం పురః = అభిముఖత్వం)
  - పరోక్షము (అక్షాం పరం = విముఖత్వం) పర + అక్ష అనునెడ సవర్ణదీర్ఘసంధికి బాధకముగా 'ఓ' కారము నిపతితము)
  - సమక్షము (అక్షాం సమీపత్వం) అన్వక్షము (అక్షాః సమీపత్వం) అభ్యక్షము (అక్షామభిముఖత్వం)
- ఇవన్నియు నవ్యయములైనను సంస్కృతమునఁ బెక్కెడల నిని, ప్రత్యక్షేణ, ప్రత్యక్షాత్, ప్రత్యక్షే, పరోక్షే, అని విభక్త్యంతములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నవి. ఇవికూడఁ బవ్యయములే. సంస్కృతమున 'చిరం' అనునది యవ్యయమైనను చిరేణ, చిరాయ, చిరస్య అని విభక్త్యంతముగా మఱయోగింపఁబడుచున్నదిగదా! అట్లే యిచ్చటను గ్రహింపవలెను ఇవి విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయములగును. మరియు సంస్కృతమున ప్రత్యక్షః అర్థః; పరోక్షః కాలః అనునవి యెట్లు సమర్థనీయములు? అని గణరత్న మహోదధికారుఁడు శంకించి ౪౪౬ నూత్రముచే 'అ' (అచ్) ప్రత్యయమువచ్చిన సాధువులగునని తెలిపెను. ఈ యెల్లయెడలను 'అక్షి' యనఁగా నింద్రియ మని యర్థము. (సర్వమింద్రియం వృత్తివిషయే అక్షిశబ్దో వక్తి అని కైయటుఁడు).

(ఖ) "ముఖస్య పురః సముఖం" అని కావలయును. 'సముఖము' అనియు వ్యవహారము గలదు. పృషోదరాది పాఠముచే 'సం' యొక్క 'మ' కారమునకు లోపము చేయ వచ్చును. అప్పుడు సముఖపదము సాధువేకావచ్చును. ఇట్లే "సంచకితుఁడు" అనవలసియుండ 'సంచకితుఁడు' అని వ్యవహారము. ఇదియుఁ బృషోదరాదిపాఠముచే సిద్ధము.

౪౨౯. మర్యాదాభివిధులందుఁ బాదాదియందు 'ఆజ్' వచ్చును. జ్ కారము లోపించును.

- మర్యాదా = అవధి; అభివిధి = ప్రభృతి
- మర్యాదా — ఆచందార్కము
- అభివిధి — ఆపాలము

(క) 'ఆష్ట' పూర్వక 'పర్వత' వదాంతమైన ప్రయోగములును గలవు.

ఆభివ్యవస్థలము

(ఖ) మర్యాదాభివిధు లొక్కడనే కనవచ్చును.

అపాలగోపాలము (బాలగోపాలా వభివ్యాప్య)

(గ) గర్భదాసీ, (ముఖరా ఖల్వేషా గర్భదాసీ) గర్భదరిదుఁడు అనుచోట్లఁ బంచమీతత్పురుష సమాసమని గ్రహింపవలెను.

ఆగ ర్భాద్యవ్యయిభావములు ఇతర పదములతో సమసించి తత్పురుషాదులుగా నంతమగును.

ఆగర్భం-శ్రీమాత్ = ఆగర్భశ్రీమతుఁడు (తత్పురుషము)

అజాను-బాహూ యస్య సః = అజానుబాహువు (బహువ్రీహి)

౫౩౦. సంఖ్యానాచకము నదీవాచకములతో సమాహారార్థమున సమసించును. అదియు నవ్యయిభావము.

సప్తగంగము (సప్తానాం గంగానాం సమాహారః)

ద్వియమునము (ద్వయోః యమునయోః ,,)

సప్తగోదావరము (సప్తానాం గోదావరీణాం ,,)

పంచనదము (పంచానాం నదీనాం ,,)

(క) సప్తగోదావరము, పంచనదము అనునెడ (చూ. సూ. ౬౬౫)

౫౩౧. అవ్యయిభావాంతము లగు గిరి. నదీ, పౌర్ణమాసీ, ఆగ్రహాయణీ - శబ్దముల 'ఇ' 'ఈ' కారములకు వికల్పముగా 'అ' కార మాదేశ మగును.

ఉపగిరిము - ఉపగిరి (గిరీః సమీపం)

ఉపనదము - ఉపనది (నద్యాః ,,)

ఉపపౌర్ణమాసము - ఉపపౌర్ణమాసి (పౌర్ణమాస్యాః సమీపం)

ఉపాగ్రహాయణము - ఉపాగ్రహాయణి (ఆగ్రహాయణ్యాః సమీపం)

౫౩౨. షష్ఠ్యంతపదములతో పార, మధ్య, శబ్దములు 'వ' కారాంతములై సమసించును. పార, మధ్యశబ్దములు వికల్పముగా సమాసాదియందుఁ బ్రయోగింపఁ బడును. ఇదియును అవ్యయిభావము.

పారేగంగము (గంగాయాః పారం)

మధ్యేగంగము (,, మధ్యః)

పారే సముద్రము (సముద్రస్య పారం)

మధ్యే ,, (సముద్రస్య మధ్యః)

మధ్యేరాత్రము (రాత్రేః మధ్యః)

(క) సాగ, మధ్యే శబ్దములతో బగినైన 'అ'కారము లోపించును. తత్సాసమాస లోపనాచకిముగా అవగ్రహము (二) సిద్ధును.

పాఠే + అర్థము = పాఠేర్థము.

మన్యై + అర్థము = మన్యైర్థము

(ఖ) వికల్పపక్షమున గంగావారము, గంగామధ్యము అని వ్యత్యేతత్పురుష సమాసము వచ్చును.

(గ) పుష్కలంతముగు 'నాభి' శబ్దముతో అథాభాగార్థకముగు 'అధస్' శబ్దము సమ సింఛి సమానాదియందుఁ బ్రయుక్తముగును. అదియు సన్యాయాభాసము. 'నాభి' శబ్దముయొక్క 'ఇ'కారమునకు 'అ' ప్రత్యయము ఆదేశముగావచ్చును.

అథోనాభిము - (నాభే ఽధః)

అవ్యయాభౌవసమాసప్రకిరణము సమాప్తము.

౨. తత్పురుష సమాసము

౫౩౩ ఉత్తరపదార్థ ప్రధానము తత్పురుషము.

ఇది సమానాధికరణమనియును వ్యధికరణమనియును రెండు విధములు.

౧ సమానాధికరణము

(క) సమానాధికరణ మనఁ బూర్వోత్తరపదములు సమానమైన విభక్తి గలిగియున్న సమాసము. అనఁగా సమాసగతి పూర్వోత్తరపదధర్మము లేకవస్తువునం దుండ వలయును. 'నీలోత్పలము, త్రిలోకములు' అను సమాసములందు నీలోత్పల త్పలములును, త్రిత్విలోకత్పలములును, ఏకవస్తుగతములైయున్నవి కావున నీలోత్ప లము, త్రిలోకములు మొదలగునవి సమానాధికరణ సమాసములు. ఈ సమా నాధికరణ సమాసమునకుఁ గర్మధారయమనియు నామాంతరిము, మొత్తము మీఁద విశేషణ విశేష్యవాచకముల సమాసము కర్మధారయము లేక సమా నాధికరణసమాసము.

నీలోత్పలము, విశాలగృహము.

(ఖ) ఆ విశేషణము సుఖ్యావాచక మగునేసి ద్విగుసమాస మనఁబడును.

త్రిలోకములు, చతుర్ముఖములు.

(గ) ప, అతి, మొదలగునవి (ఉపసర్గలు) విశేషణముగాఁగలది ప్రాదినమాసము.

ప్ర (కృష్టి) ఆచార్యః = ప్రాచార్యుఁడు (ఉత్తమాచార్యుఁడు.) ఆంగ్లమున 'Professor' అను నర్థమున దీనినిఁ బ్రయోగింపవలెను.

(ఘ) కావునఁ దత్పురుషసమాసములో నొక భేదము కర్మధారయము; కర్మధారయములో ద్విగుసమాసము, ప్రాదిసమాసమును, విభేదములు.

౨ వ్య ధి క రణ ము

(క) వ్యధికరణ మనఁ బూర్వోత్తరపదములు భిన్నవిభక్తిని గలిగియున్న సమాసము. అనఁగా సమాసగత పూర్వోత్తరపదధర్మములు సమానాధికరణమునందువలె నేకవస్తుగతములుగాక భిన్నవస్తుగతములు గావలయును. పూర్వోత్తరపదములు భిన్నవిభక్తికము లయిన యెడలనే యట్లగుట తటస్థించును. రాజపురుషుఁడు మొదలగు సమాసములందు రాజత్వ పురుషత్వ ధర్మములు భిన్నవస్తుగతములై యున్నవి. కావున భిన్నవిభక్తికములగు పూర్వోత్తరపదముల సమాసము వ్యధికరణము.

(ఖ) 'నష్టో' అను నవ్యయముతోఁ జేయఁబడిన సమాసము వ్యధికరణ తత్పురుషాంతర్గతము. 'నష్టో' యొక్క 'ష్టో' కారము లోపించును.

న - బ్రాహ్మణః = అబ్రాహ్మణుఁడు.

(గ) 'ఉపపద' సమాసమును వ్యధికరణవిభేదము.

కుంభకాఁడు

(ఘ) 'గతి' సమాసమును వ్యధికరణభేదము.

శికిర. సమాసమున విభక్తిప్రత్యయము లోపించును.

(క) అవుడు ప్రాతిపదికము మాత్రమే మిగులును. యథాసంభవముగా సంధులు పచ్చును. నకారాంతకశబ్దముల నకారమును లోపించును.

రాజక (అన్) పురుష (న్) అనునది యశౌకిక విగ్రహవాక్యము. ఇందలి విభక్తులగు అన్, న్, లును 'రాజక' యొక్క నకారమును లోపింప 'రాజపురుష' అని మిగులును. దీనికి 'డు' వర్ణము చేర్చగా 'రాజపురుషుఁడు' అగును.

(ఖ) కొన్ని సమాసములందు విభక్తి లోపింపదు.

దేవానాంప్రియుఁడు, వసేచరుఁడు.

(గ) విభక్తిప్రత్యయము లోపించినది లుక్సమాసము; విభక్తిప్రత్యయము లోపింపనిది యలుక్సమాసము.

రాజపురుషుఁడు (లుక్సమాసము)

దేవానాంప్రియుఁడు (అలుక్సమాసము)

౧. సమానాధికరణ తత్పరుషసమాసము

౧. క ర్మ ధా ర య ము

౫౩౫. విశేషణము విశేష్యముతో బహుళముగా సమసించును. ఇది కర్మధారయ మనియు సమానాధికరణ మనియుఁ జెప్పఁబడును.

౨. విశేషణపూర్వపద కర్మధారయము

౫౩౬. విశేషణవాచకము పూర్వపదముగను, విశేష్యవాచక ముత్తర పదముగను గల సమాసము విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. సంజ్ఞావాచకములును విశేషణములుగానే యిందు వ్యవహరింపఁబడును.

వలన నెట్లు నీలాది విశేషణపదము లొక వస్తువునుండి 'మరొక వస్తువును భేదపఱచునో' యట్లే సంజ్ఞావాచకములును భేదపఱచును. కాన సంజ్ఞావాచకములు గూడ విశేషణములే.

కృష్ణసర్పము; నీలోత్పలము, చాతవృక్షము మొ.

సంజ్ఞావాచక విశేషణ పూర్వపదకర్మధారయమునకు సంభావనాపూర్వపద కర్మధారయ మనియు నామాంతరము.

(క) ఆంధ్రభాషలో 'గాఢారణ్యము' అను నర్థమున కీకారణ్యము, కీకారణ్యము, అను పదములు గానవచ్చుచున్నవి. కీకా, కీకా, పదములు సంస్కృతమునఁ గానరావు. ఋగ్వేదమున "కీకటారణ్యము" (కీకట దేశమునందలి యరణ్యము) అనునది గాఢారణ్యముగా వర్ణింపఁబడినది. కాలక్రమమున నది గాఢారణ్యము నకుఁ బర్యాయపదముగా మాఱి పృషోనరాదిపాఠముచేటకారలోపమును బొంది 'కీకారణ్యము', 'కీ' కి హ్రాస్వము వచ్చి 'కీకారణ్యము' అనియు రూప ములఁ బొందినది.

(ఖ) బహువ్రీహిభ్రాంతినిఁ గలిగించు కర్మధారయమును బ్రయోగింపరాదు.

అధ్యాసితతరువు (అధ్యాసితకృతా తరువు)

ఈ సమాసము బహువ్రీహి భ్రాంతినిఁ (అధిష్ఠింపఁబడిన తరువుగలవాఁడు అను భ్రాంతిని) గలిగించుచున్నది.

(గ) ౫౩౫ సూత్రమున బహుళగ్రహణముచే 'కృష్ణసర్పము' అన్నయెడల నిత్య ముగా సమసించును. 'భగవాంశ్చ అసౌ కృష్ణకీ' అన్నయెడల భగవత్కృష్ణుఁడని సమసింపదు. భగవంతుఁ డగు కృష్ణుఁడు అని వ్యస్తముగానే యుండును. ఇట్లే రామో జామదగ్న్యకీ. జామదగ్న్య రాముఁడు అని యుండదు.

(ఘ) “నిషాదస్థపతి” (స్థపతి = ముఖ్యుడు; శిల్పి) ఈ సమాసమునకు నిషాదానాం స్థపతిః అని కానీ నిషాద శ్చాసా స్థపతిః అనికానీ ఉభయథా విగ్రహమును జెప్పవచ్చును. అనఁగాఁ దత్పురుషగాను, గర్మధారయముగాను, జెప్పవచ్చును. కానీ యిట్టిచో “షష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయో బలీయాః” అని భాష్య కారుఁడు కర్మధారయ ప్రాధాన్య మంగీకరించెను. ఇట్టివి యూహ్యములు.

౫32 కర్మధారయ సమాసమందును, జాతీయ, దేశీయ, ప్రత్యయములు పరమై నపుడును, సమానాధికరణబహువ్రీహి యందును, విశేషణవాచకమైభాషిత పుంస్క మగు ప్రథమపదమునకుఁ బుంవద్యావము వచ్చును.

(క) భాషితపుంస్క మన మొదటఁ బుంలింగమై ఆ, ఈ, ఊ, ప్రత్యయములు చేర్చుటవలన స్త్రీలింగమైన శబ్దము.

పాచక - పాచికా

ఇట మొదటఁ బుంలింగమగు పాచకశబ్దము ‘ఆ’ ప్రత్యయమును జేర్పఁగా ‘పాచికా’ అయినది. ఇట్టివి భాషితపుంస్కములు.

(ఖ) పుంవద్యావ మనఁ బుంలింగ ప్రాతిపదికముయొక్క రూపమును బొందుట.

ప్రియా - కాంతా = ప్రియకాంతా

రూపవతీ - భార్యా = రూపవద్యార్యా

జరతీ - గౌః = జరద్గపీ

పాచికా - జాతీయా = పాచక జాతీయా (ఈషమానా పాచికా)

„ దేశీయా = పాచకదేశీయా „

ఇట ప్రియా, రూపవతీ, జరతీ, పాచికా, పదములు పుంలింగ ప్రాతిపదిక రూపములగు ప్రియ, రూపవత్, జరత్, పాచక, రూపములను బొందినవి.

(గ) పరాకాష్ఠా అను నెడ ‘పరా’ శబ్దమునకుఁ బుంవద్యావము రాఁగా ‘పరకాష్ఠా’ అని కావలసి యున్నది. కానీ ‘పరాకాష్ఠా’ అని వ్యవహారము గలదు. ఇది యసాధువు. ‘పర’ శబ్దార్థక మగు ‘పరా’ అను నవ్యయము గలదని చెప్ప వచ్చును. లేకున్నఁ బృషోదరాదిలోఁ జేర్పవచ్చును. అప్పుడు సాధువగును. ‘ఇష్టగోష్ఠి’ అనుటకు ఇష్టాగోష్ఠి యనియు వ్యవహారము. ఇదియుఁ బృషోద రాది పాఠమున సిద్ధముగా వచ్చును. గణికాదారికా, భోగినీకాంతా, ఇత్యాదు లందుఁ బుంవద్యావము కానరాకున్నది. గణికా భోగిన్యాది పదములు జాతి వాచకములుగా గ్రహించినచో సాధువు లగును.

(ఘ) తత్పురుషాంతస్థ మగు ‘గో’ శబ్ద ‘ఓ’ కారమునకు ‘అవ’ ఆదేశము వచ్చును.

రాజ్ఞః - గో = రాజగవము (రాజ్ఞః గౌః)

పరమః - „ = పరమగవము (పరమశ్చ అసౌ గౌః)

పుం - „ = పుంగవము (పుమాంశ్చ అసౌ గౌః)

(జ) దీనిచే భారతమునందలి 'సలక్షణ గోపంచలక్ష' అను ప్రయోగము చింత్యము. 'సలక్షణగవ పంచలక్ష' అనవలయును. 'సలక్షణ' సమాసము 'గో' పదమునకు విశేషణముగానఁ దత్పురుషాంతర్గత కర్మధారయ మగుచున్నదిగదా !

3. విశేషణో త్తరపద కర్మధారయము

౫౩౮. విశేషణవాచక ము త్తర పదముగను, విశేష్యవాచకము పూర్వపదముగను, గల సమాసము విశేషణో త్తరపద కర్మధారయము.

౫౩౯. పోటా, యువతి, స్తోక, కతివయ, గృష్టి, ధేను, వశా, వేహత్, బష్కయణీ, ప్రవక్త, శ్రోత్రియ, అధ్యాపక, ధూర్త, శబ్దములు జాతివాచకములతో సమసించును. ఇవి సమాసో త్తరపదములుగా నుండును.

ఇభపోటా, ఇభయువతి, అగ్నిస్తోకము, మాసకతిపయము, గోగృష్టి, గోధేనువు, గోవశా, గోవేహత్, గోబష్కయణీ, కతప్రవక్త, కతశ్రోత్రియుఁడు, కరాధ్యాపకుఁడు, కరధూర్తుఁడు.

- గోగృష్టి = ఒక దూడను మాత్రమే కన్న యావుపెయ్య
- గోధేనువు = పాలిచ్చు సవత్సయగు గోవు.
- గోవశా = గొడ్డుమోతైన ఆవు
- గోవేహత్ = గొడ్డుమోతైన ఆవు
- గోబష్కయణీ = ఎల్లకాలము నీనుచుండు ఆవు
- కతశ్రోత్రియుఁడు = యజుర్వేదీయమగు కతకాఖను లెస్సగా వర్ణించినవాఁడు.
- కతప్రవక్త = " "
- కరధూర్తుఁడు = " "
- కరాధ్యాపకుఁడు = కతకాఖను నధ్యయనమును జేయించువాఁడు

అగ్నిస్తోకము (స్తోకశ్చ అసౌ అగ్నిః) ఇట్లే సర్వత్ర విగ్రహవాక్యము లూహింపవలెను.

(క) దినకతివయ మని యుండవలసియున్నను "కతివయదినస్థాయి హంసా దశార్ణాః" అని ప్రయుక్తమై యున్నది.

(ఖ) ధేను, ధేనుకా, పుత్ర, పుత్రీ, పుత్రికా, శబ్దములు 'చిన్నది' అను నర్థమున అసి, ఖడ్గ, పదములతో సమసించి సమాసో త్తరపదములుగా ప్రయోగింపబడును. ఇవి యస్వపదవిగ్రహకములు.

అసిధేనువు,	అసిధేనుకా,	(చిన్నకత్తి)	(అల్పశ్చ అసౌ	అసిః ము.)
ఖడ్గధేనువు,	ఖడ్గధేనుకా	"	" "	ఖడ్గః ము.
అసిపుత్రము,	అసిపుత్రికా	"	" "	అసిః ము.
ఖడ్గ "	ఖడ్గ "	"	" "	ఖడ్గః ము.

ఇచ్చట అసిపుత్రీ, అసిధేనుకా సమాసముల విగ్రహవాక్య ప్రదర్శనమున మతభేదము గలదు. “అసేః పుత్రీవ అసిపుత్రీ” అసేః ధేను రివ యస్యాః సా వా కప్; అసిధేనుకా - అసేర్ధేనుతుల్య త్వేన తద్వత్సతుల్యాయాం ఛరికాయాం” అని వాచస్పతియకారుఁడును, “అసేః పుత్రీ అసి పుత్రీ” అసేః ధేనురివ అసిధేనుకా” అని క్షీరస్వామియు విగ్రహములఁ జూపిరి. కొందరు పై విధమున నస్వపదవిగ్రహమును జూపిరి. విద్వాంసు లుచిత మని తోచిన దానిని గ్రహింతురు గాక.

(గ) స్వల్పార్థమున ‘టుప్’ అను నవ్యయము సమాస పూర్వపదముగాఁ బ్రయోగములఁ గనబడును. ఇదియు నస్వపదవిగ్రహకమే

టుష్టిక (స్వల్పా తీకా)

(ఘ) పుత్ర, పుత్రీ, పుత్రీకా శబ్దములు పై యర్థమున మరికొన్ని పదములతోడను సమసించి సమాసోత్తరపదములుగాఁ బ్రయుక్తములై కనవచ్చుచున్నవి. ఇవియు నస్వపదవిగ్రహకములే.

శిలాపుత్రము, శిలాపుత్రీకా (అల్పాచ అసౌ శిలా)
(చిన్న గాయి, కుబ్జురాయి, గుండ్రాయి మొ.)

(జ) పుంలింగములైన తత్తజ్జతు జాతివాచకములకుఁ బరముగా ‘ధేను’ పదము ప్రయుక్తమై తత్తజ్జాతి స్త్రీని బోధించును.

ఖడ్గధేనువు - ఆఁడు ఖడ్గమృగము
అశ్వధేనువు - బడబ) ఆఁడుగుఱ్ఱము

(చ) ‘ధూయిష్ఠ’ శబ్దము ‘త’ ప్రత్యయాంతమునకుఁ బరముగాఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.

నూర్యుఁడు ఉదితధూయిష్ఠుఁడు (లెస్సగా ఉదయించినవాడు.)
నిర్వాణధూయిష్ఠ మధాస్య వీర్యం (కుమారసంభవము)

(ఛ) పిశాచీ, పిశాచికా, పదములు సమాసాంతమునఁ బ్రయుక్తములై ‘అతి క్రూరమగు నభిలాష’ అను నర్థమును బోధించును.

ఆయుధపిశాచీ = యుధమునుజేయు నతిక్రూరమగు నభిలాష.
“తస్య ఖిల ఇయం ఆయుధపిశాచీ యావజ్జీవం న హృదయాదపక్రామతి”
“కిమనయా ఆయుధపిశాచికియా ?”

(జ) శివభాగవతుఁడు (శివో భగవాన్ భక్తిః (సేవ్యః) అస్య); అరిషడ్వర్ణము (షట్పు తే అరయః తేషాం వర్గః) ఇత్యాదులును విశేషణోత్తరపదకర్మధారయములే. అరిషడ్వర్ణమున్నచో ‘అరిషడ్’ వలకే కర్మధారయము. పిమ్మటఁ దత్పుగుషమే. ఇవి యసమర్థసమాసము లని కొందఱుండురు. ఇందు సామర్థ్యమే కలదు. కాన నసమర్థసమాసములు గావు. సమర్థసమాసములే యగును. కొందఱు ‘అరిషడ్వర్ణము’ అనుదానిని బహుపదతత్పురుషముగా నుదాహరింతురు. (అరీశాం షణ్ణాం వర్గః అరిషడ్వర్గః.)

గీరం. వ్రశ స్తవాచకము లయిన మత్స్యలికా, మచర్చికా, వ్రకాండ, ఉద్, తల్లజ, వ్రభృతి శబ్దములు కర్మధారయసమాసమున నుత్తరపదములుగాఁ బ్రయోగింపఁ బడును.

గోమత్స్యలికా, గోమచర్చికా, కవిప్రకాండండు, కవోద్భము, గోత్తిల్లజము ము.

ఈ సమాస మస్వపదివిగ్రహకము. మత్స్యలికాది శబ్దములు నియత లింగములు. కావున విశేష్యవాచక మే లింగమున నున్నను లింగవచనామము లేకయే సమ సింఛును.

వ్రశ స్తః ఆసౌ కవిః = కవిప్రకాండండు (సంస్కృతముఁ 'కవిప్రకాండం' అని వ్రుంఁ కముగా చుండును)

వ్రశ స్తః ఆసౌ అశ్వః = అశ్వమత్స్యలికా

(క) ఆంధ్రభాషలో మత్స్యలికా, మచర్చికా, శబ్దములు స్త్రీవాచకములకు వ్రాసి మే వరముగాఁ గానఁబడుచున్నవి.

కాంతామత్స్యలికా, ము.

శాస్త్రము అశ్వమత్స్యలికాది శబ్దముల నంగీకరించుచున్నను "శాస్త్రాద్వాఙ్మి ర్భవీయసీ" అను న్యాయముచేఁ బ్రయోగములు గానరామి నాంధ్రభాషలో నట్టివి వ్రయోగార్హములు గావని కొందఱి మతము.

ఖ) గణరత్నమహోదధికారుఁడు మిశ్ర, పాద, హస్త, పాశ, పక్ష, పాళీ, స్థల, తట, భిత్తి, కవాట, కాండ, శబ్దములు వ్రశంసావాచకములుగా నుదాహరించెను. మిశ్రపద మేకవచన బహువచనములందును, పాదశబ్దము కేవలబహువచనము నందును నుండును.

వశిష్టమిశ్రుఁడు, మండనమిశ్రుఁడు, ఆర్యమిశ్రులు, తాతపాదులు, ఆచార్యపాసులు, భగవ త్పాదులు, కేశహస్తము, కేశపాశము, కేశపక్షము, కపోలపాళీ, వక్షస్థలము, స్తనతటము, అంస భిత్తి, ఉరకకవాటము, తమస్కాండము.

శ్లో॥ నిర్ధూతదానామలగండభిత్తి, ర్వశ్యో సరిశ్తో గజ ఉన్మమజ్జి

అను రఘువంశమునందలి గ వ సర్గలోని శ్లోక వ్యాఖ్యానమున మల్లినాథుఁడు "భిత్తిశబ్దః వ్రశంసార్థకః" అని చెప్పి "వ్రశస్తా గండో గండభిత్తి" అని వ్యాఖ్యానించెను. దీనిచే మిశ్రాది పదములతోడి సమాస మస్వపదివిగ్రహక మని గ్రహింపవలయును.

'పాశః-పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః చాత్పరే'

(కచవాచక పదమునకుఁ బరముగాఁ బ్రయుక్తములయిన పాశాది శబ్దములు కలాపార్థకములు. అనగా భూషణార్థకములు. కచపాశము, కేశపాశము అనఁగా 'జడ' అని యర్థమగును.) అనియును వ్యవహారము గలదు.

(గ) ఇల్లై శిర్మక, వర్మక, గుప్త, దాస, శాస్త్రీక, యజ్మక, సోమయాజిక, అవధానిక, కవి, వండత, ముని, వ్రభృతి బిరుదనామములును, తీర్థ, భారతీర్థ, ధీర్థ,

భగవత్, భగవత్పాద, భగవత్పాదాచార్య. దేవ, నాథ, స్వామి, గోమి, భట్టారక, భట్టాచార్య, ప్రభృతి పూజ్యతావాచకములును బ్రశంసావాచకములే యగునని కొందఱు మతము. కొందఱు సంభావనాపూర్వపదకర్మధారయ మందురు.

విష్ణుశర్మ, (ప్రకృతి విష్ణు రితివా; విష్ణు రితి శర్మావా) రామవర్మ, ఆనందతీర్థులు, వృసింహభారతీర్థులు, కృష్ణభగవానుడు, శంకరభగవత్పాదులు, శంకరభగవత్పాదాచార్యులు, విష్ణుదేవుడు, రామనాథుడు, కృష్ణస్వామి, చంద్రగోమి మొ.

(ఘ) ఆచార్య, భట్ట, భట్టారక, శబ్దములు సమాసపూర్వోత్తరములందుఁ గానవచ్చు చున్నవి. భట్టాచార్య పదము పరమందే కానవచ్చుచున్నది.

శంకరాచార్యులు; ఆచార్యశంకరులు; భట్టబాణుడు; బాణభట్టుడు.

భట్టారకహరిసంద్రుడు, నన్నయభట్టారకుడు, విశ్వనాథభట్టాచార్యుడు.

గీరం. శ్రేష్ఠార్థకము లగు బృందారక, నాగ, కుంజర, చంద్ర, ఇంద్ర, ఋషభ, వృషభ, వరాహ, పుంగవ, శార్దుల, హంస, భద్ర, సింహ, పంచానన, కేసరి, రాజ, రత్న, మణి, మణిరత్న, తిలక, ఈశ్వర, మార్తాండ, పురందర, బ్రహ్మ, నారాయణ, సార్వభౌమ, భూషణ, గ్రామణి, కోకిల, ప్రభృతి శబ్దము లును సమాసమున నుత్తరపదములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడవలయును. (ఇందు బృందారకాది సింహాంత శబ్దములు గణరత్నమహోదధినుండియుఁ బంచాననాది శబ్దములు లోకవ్యవహారము నుండియు గ్రహింపఁబడినవి)

నృపబృందారకుడు (బృందారకశ్చ ఆసౌ నృపః)

పున్నాగుడు (నాగశ్చ ఆసౌ పుమాన్)

కాంతారత్నము (రత్నంచ ఆసౌ కాంతా)

రామభద్రుడు (భద్రశ్చ ఆసౌ రామః)

రాజనారాయణుడు (నారాయణశ్చ ఆసౌ రాజా) ఇట్లే విగ్రహవాక్యము లాహ్యములు.

(క) రత్నాదిపదములు నియతలింగము లగుటచే లింగవ్యత్యయము లేక యే కాంతాది భిన్నలింగకపదములతో సామానాధికరణ్యముఁ బొందును.

(ఖ) నృపబృందారకాదిపదములను గిగిగి నూత్రముచే నుపమిత సమాసములనుగాఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును.

(గ) శ్రేష్ఠ, వర, వర్య, వరేణ్య, సత్తమ, లలామ, లలామ, ప్రభృతి శబ్దములును శ్రేష్ఠార్థకములే కావునఁ గొందఱు పై బృందారకాదిగణమునఁ జేర్చిరి. కొందఱు సప్తమీతత్పురుషమును జెప్పిరి. ఇట్లే మణి, రత్న, తిలకాదిపదములతో పష్ఠి తత్పురుషమును జెప్పదురు.

కురుశ్రేష్ఠులు (శ్రేష్ఠాశ్చ తే కురవః; కురుషు శ్రేష్ఠాః)

కవీనాం రత్నం=కవిరత్నము. కానీ “నష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయో బలీయాన్” అను వ్యాయముచేఁ గర్మధారయమే కాన్త్రసమ్మతము. రత్నంచ ఆసౌ కవిః కవిరస్మిం అని కానీ, కవిః రత్నమివ అని కానీ చెప్పికొనవలెను.

(ఘ) సతీతిలకము, కాంతాతిలకము, అనినట్లే శ్రీవిగూర్చియుఁ గవితిలకము లేక కవీతిలకము అనియే చెప్పవలయును. కానీ, 'కవితిలకా' యనుట చింత్యము.

(జ) 'శౌరి' పదముగూడ శ్రీస్థార్థవాచకమై యాంధ్రభాషాకావ్యములందుఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.
తిక్కశౌరి మొ.

౫౪౨. నిందావాచకము లుత్తపదముగానే ప్రయోగింపఁబడవలయును.
వైయాకరణఖనూచి (ఖనూచిశ్చ ఆసౌ వైయాకరణః - చుఱచి గూఠిసమువంకఁ జూచువాఁడు ఖనూచి)
మీమాంసకదుర్దురూఢుఁడు (మీమాంసను జదివియు వానియంగ నమ్మకము లేనివాఁడు—మద్య పానాది దుగాఢము లవలంబించినవాఁడు)

పండితబ్రువుఁడు, బ్రహ్మబంధువు, క్షత్రిబంధువు, బ్రాహ్మణాపసమఁడు, కవిచౌరుఁడు, పాఠకమూర్ఖులు, మునిచూర్తుఁడు, చాణక్యవటువు, విప్రవటువు, మునివిటుఁడు, రాక్షసహత కుఁడు, బ్రాహ్మణజాల్ముఁడు, ద్విపకీటము, సక్షికీటము, రాజకీటము, యాజ్ఞికకీటవుఁడు, ముని భేటుఁడు, బ్రాహ్మణచేలుఁడు, బ్రాహ్మణాధముఁడు, పురుషపశువు, శ్రేతరంకము, గ్రామ్య ధృష్టుఁడు, శ్రోత్రియచ్చాందసుఁడు, మునికాండీరుఁడు, మునికాండప్పస్టుఁడు (స్వకులం పృష్ఠతః కృత్వా యోజై పరకులం వ్రజేత్ | తేన చశ్చరితే నాసౌ కాండప్పస్థ వత్సిస్థతః) బాలకవతరుఁడు ప్రజాకాండము. (కుత్సిత ప్రజ) వధికటుకము (చెడ్డపెరుగు) తక్కికటుకము (చెడ్డమజ్జిగ)

(క) బ్రహ్మబంధువు, క్షత్రిబంధువు, అను లక్ష్యములందు మాత్రమే బంధుశబ్దము నిందావాచకముగాఁ గనఁబడును. ఇతరత్ర గాదు. మిగిలినపదములు సర్వత్ర నిందావాచకములు.

బ్రహ్మబంధుః-బ్రాహ్మణాకో బంధూకో వ్యపదిశతి, నస్వయం బ్రాహ్మణవృత్తిః, అని బృహదా రణ్యకమున శ్రీశకరాచార్యులవా రథము వ్రాసిరి.

(ఖ) నిందావాచకములైనను పాప, అణక, శబ్దములను మాత్రము పూర్వమందే ప్రయోగింపవలయును.

పాపనాపితుఁడు (పాపి యగుమంగలి)
అణకకులాలుఁడు (పాపియగు కుమ్మరి)

(గ) దగ్ధపద ముభయధా ప్రయుక్తమై యున్నది.
బంధు దగ్ధుఁడు (పాడుచుట్టము)
దగ్ధాననము (పాడు మొగము)

(ఘ) నిందార్థమున (ఈతత్పురుషసమాసమున) 'కిం' అను నవ్యయమును బూర్వ మునఁ బ్రయోగింపఁదగును. ఇదియు నస్వపదవిగ్రహకమే.

కింరాజా (కుత్సితః రాజా) కింరాజు; కింసఖా (కుత్సితః సఖా). కింసఖుఁడు, కింప్రభువు, కింకవి మొ.

(జ) బహుప్రీహియందును 'కిం' కనఁబడుచున్నది.
"స్వపతిః కింక్షణోమూర్ఖః దరిద్రః కింవరాటకః" హితోపదేశము. (కుత్సితః క్షణః యస్య సః; కుత్సితః వరాటకః యస్య సః అని విగ్రహములు.)

గీర3. కడార, ఖంజ, కాణ, కుంఠ, ఖలతి, వృద్ధ, గౌర, భిక్షుక, పింగ, పింగళ, జరఠ, బధిర, కుంజ, బర్బర, శబ్దములు కర్మధారయసమాసమునఁ బూర్వోత్తరములం దనియతముగాఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

కడారజైమిని; జైమినికడారుఁడు
వృద్ధమనువు; మనువృద్ధుఁడు
ఇక్ష్వాకువృద్ధులు; వృద్ధేక్ష్వాకువులు

(క) 'కృతక' శబ్దముగూడ నిట్లే యనియతముగాఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.

"సోఽయం స పుత్రకృతః పదవీం మృగస్తే," కామంతలము

"యస్యోపాంతే కృతకతసయః కాంతయా వర్ధితో మే." మేఘదూత.

౪. విశేషణోభయపదకర్మధారయము

గీర4. సమాసమునఁ బూర్వోత్తర పదములు విశేషణములుగానున్న నది విశేషణోభయపద కర్మధారయ మనఁబడును.

గీర5. వర్ణ వాచకము వర్ణ వాచకముతో సమసించును.

శుక్లకృష్ణము (శుక్లంచ తత్ కృష్ణంచ)
కృష్ణసారంగము (కృష్ణంచ తత్ సారంగంచ)
సారంగశబ్ద మిట హరిణవాచకముగాదు; వర్ణవాచకము.

గీర6. పూర్వకాల సంబంధము గల 'త' ప్రత్యయాంతము పశ్చాత్కాల సంబంధము గల 'త' ప్రత్యయాంతముతో సమసించును.

స్నాత - ఆసులిప్త = స్నాతాసులిప్తుఁడు (పూర్వం స్నాతః పశ్చాదనులిప్తః) సుష్టోతితుఁడు, పీతోద్ధీర్ణము, పీతప్రతిబద్ధము, గృహీతముక్తము, జాతప్రేతుఁడు (పుట్టి వెంటనే చచ్చినవాఁడు) మొ.

క) ఆంధభాషలో ఛిన్నాభిన్నము 'అని ప్రయుక్తమై యున్నది.' 'ఛిన్నాభిన్నము' అనియే యుండవలయును. కాని కవిప్రయోగ మట్లుండుటచే నదియు గ్రాహ్యమే.

కం. ....చండెద
ఛిన్నాభిన్నములుగాఁగ నేనలనెల్లకొ.
(నిజయ విలాసము)

ఖ) ఈ క్రింది సమాసములలో పశ్చాత్కాలసంబంధము గల 'త' ప్రత్యయాంతము సమాసాదియందుఁ బ్రయుక్తమగును.

- ఉత - అర్పిత = అర్పితోతము (పూర్వం ఉతం పశ్చా దర్పితం)
- అవక్లిన్న - పక్వ = పక్వావక్లిన్నము (పూర్వం క్లిన్నం పశ్చాత్పక్వం)
- వాసిత - లిప్త = లిప్తవాసితము (పూర్వం వాసితం పశ్చాల్లిప్తం)
- మృష్ట - నిక్త = నిక్తమృష్టము (పూర్వం మృష్టం పశ్చాత్నిక్తం)
- గాఢ - ఉప్త = ఉప్తగాఢము (పూర్వం గాఢం అవలోడితం పశ్చాదుప్తం)
- ముషిత - నగ్న = నగ్నముషితము (పూర్వం ముషితః పశ్చాన్నగ్నః)
- అర్పితోతము = నేసియిచ్చినది

- పక్వావక్లిన్నము = నాని యుడికింది.
- లిప్తవాసితము = సువాసనఁ గలిగించి వ్రాసెడిది.
- సిక్తమృష్టము = ఊడ్చి నీళ్ళుచల్లినది.
- ఉష్టగాఢము = దున్ని లేక త్రవ్వి పాఠినది.
- వగ్నముషితుఁడు = కట్టుబట్టలతోఁగూడ హరింపబడిన సాత్తుగలవాఁడు.

౫౪౭. భూతార్థక 'త' ప్రత్యయాంతము 'నఙ్' విశిష్ట 'త' ప్రత్యయాంతముతో సమసించుచు సమాస ప్రథమపదముగాఁ బ్రయోక్తమగును.

కృత - అకృత = కృతాకృతము (చేయఁబడినదియుఁ జేయఁబడనిదియు; ఆనఁగా లెస్సగాఁ జేయఁబడనిది)

౫౪౮. ఖలతి, పలిత, వలిత, జరతీ శబ్దములతో సమసించిన యువక శబ్దము సమాసమునఁ బూర్వపదముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును.

- యువఖలతి (యువచ అసౌ ఖలతిః-యువకుఁడయ్యు బట్టతలగలవాఁడు)
- యువపలితుఁడు (యువకుఁ డయ్యుఁ దల వరసినవాఁడు)
- యువవలితుఁడు (యువకుఁ డయ్యు నొడలు ముడతలుపడినవాఁడు)
- యువజరతీ (యువతియయ్యు ముదుసలివలెనున్నది) యువతీ చ అసౌ జరతీ అని యిట విగ్రహము.

౫౪౯. తవ్య, అనీయ, య, ప్రత్యయాంతము లగు పదములును, తుల్యార్థవాచకములును. జాతివాచకములు గాని పదములతో సమసించి సమాసమునఁ బూర్వ పదములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడును.

భోజ్య-ఉష్ణము = భోజ్యోష్ణము (భోజ్యంచ తత్ ఉష్ణంచ-తివదగిన వేడిగల) తుల్యశ్చేతము, సదృశశ్చేతము మొ.

౫౫౦. కుమార శబ్దము శ్రమణా, ప్రవ్రజితా, కులటా, గర్భిణీ, తాపసీ, దాసీ, అధ్యాపక, పండిత, పటు, మృదు, కుశల, చపల, నిపుణ శబ్దములతో సమసించి సమాసమునఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగింపఁబడును.

(క) శ్రమణాది స్త్రీలింగములతో సమసించునపుడు కుమార శబ్దము స్త్రీత్వమును బొందును. విగ్రహవాక్యముననే స్త్రీత్వమును బ్రదర్శింపవలెను సమాసమునఁ బుంలింగరూపమే యుండును.

- కుమారశ్రమణా (కుమారీచ సా శ్రమణా - బాలయోగిని)
- కుమార గర్భిణీ (కుమారీ చ సా గర్భిణీ - వెండ్లికాకియే గర్భవతియైనది)
- కుమారపండితుఁడు (బాలుఁడైన పండితుఁడు)
- కుమారాధ్యాపకుఁడు (బాలుఁడైన అధ్యాపకుఁడు)
- కుమారతాపసీ, కుమారనిపుణా, కుమారదాసీ, కుమారప్రవ్రజితా, కుమారకులటా, కుమారకుశల, కుమారచపల, కుమారాభిరూపక, కుమారపటు, కుమారమృదు, ప్రభృతిపదము లీవిధము గానే గ్రహింపవలెను.

౧౧౧౧. ఏక, సర్వ, జరత్, పురాణ, నవ, కేవల, పూర్వ, అపర, ప్రథమ, చరమ, జఘన్య, సమాన, మధ్య, మధ్యమ, వీరశబ్దములను గర్మధారయ సమాసమునఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగింపవలయును.

ఏకనాథుఁడు, జరన్నెయాయుఁడు, పూర్వవైచూకరణులు
పురాణ మిహంసకుఁడు, అపరాధ్యాపకుఁడు మొ.

(క) ఏకశబ్దము వీరశబ్దముతో సమసించినపుడు ఏకవీరుఁడు, వీరైకుఁడు అని రూప ద్వయ ముండును. ఏకనాథ, ఏకవీర, ప్రభృతులందలి 'ఏక' శబ్దమునకు కేవలుఁడు లేక ముఖ్యుఁడు అని యర్థము. ఏకవీరుఁడు = ముఖ్యవీరుఁడు. ఈ 'కేవలార్థమున' ఏకశబ్దము పెక్కడల సమాసమున నుత్తరపదముగానే ప్రయుక్తముగా నున్నది.

భోగైకపరాయణులు, ప్రభుత్వైకాప్తి మొ.

(ఖ) ఒక్కొక్క అను నర్థమున ఏక శబ్దముతో ఏకశబ్దము సమసించును.

ఏకైకము = ఒక్కొక్కటి.

(గ) అర్థ, ఆనుపూర్వీ, అభిముఖ. శబ్దములు పరమగునేని 'అపర' శబ్దమునకు 'పశ్చ' భావము వచ్చును.

అపర+అర్థ = పశ్చార్థము.

,, +ఆనుపూర్వీ = పశ్చానుపూర్వీ.

,, +అభిముఖ = పశ్చాభిముఖము.

(ఘ) జరన్నెయాయుకాదులందు పదద్వయమును విశేషణము లగుటచే దేనిని ముందు ప్రయోగింపవలయునో యీ నూత్రము బోధించును.

౧౧౧౨. సత్, మహత్, పరమ, ఉత్కృష్ట, ఉత్తమ, శబ్దములు పూజ్యనాచకము లతో సమసించి సమాసమునఁ బూర్వపదములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడును.

సద్వైద్యుఁడు, ఉత్తమపండితుఁడు మొ.

(క) ఇందును పదద్వయమును విశేషణము లగుటచే దేనిని ముందుఁ బ్రయోగింప వలయునో యీ నూత్రము బోధించును.

(ఖ) 'పండితోత్తముఁడు' అనుచో "పండితానాం ఉత్తమః" అని వష్టీసమాసమును జెప్పకొనవలెను.

౧౧౧౩. కర్మధారయమునను, సమానాధికరణబహువ్రీహియందును, 'జాతీయ' ప్రత్యయము పరమైనపుడును, 'మహత్' శబ్ద 'త' కారమునకు 'ఆ' వర్ణ మాదేశమగును.

మహత్ (మహ + ఆ = మహా) + కవి = మహాకవి.

మహత్ ,, + ఆనందము = మహానందము (మహాదానంద మనరాదు)

మహత్ + జాతీయ = మహాజాతీయుఁడు (చూ. నూ. ౩౯౯.)

(క) 'మహాత్' శబ్దపూర్వకములగు బ్రాహ్మణ, వైద్య, ప్రభృతి శబ్దములకు నిందార్థము కానవచ్చుచున్నది.

“భూతేంద్ర భారతేకాత్పాజ్మహచ్చబ్దో నిరర్థకః
 దురర్థో బ్రాహ్మణే భోజ్యవైద్యోవధపథాదిషు” “అలంకారశేఖరము”
 మహాబ్రాహ్మణః = నింద్యుడగు బ్రాహ్మణుఁడు
 మహావైద్యుఁడు = ,, వైద్యుఁడు.

(గ) ఈ విశేషణోభయపదకర్మధారయమునకు గిగిర గిగి ౨ నూత్రములు మాత్రమే విషయము. 'విశాల రమణీయ గృహము' మొదలగు నెడల రమణీయ గృహపదములకు విశేషణ పూర్వపదకర్మధారయమును జెప్పికొని ఆకర్మధారయముతో విశాలపదమును సమసింపజేయవలయును.

రమణీయంచ తత్ గృహం “రమణీయగృహం”
 విశాలంచ తత్ రమణీయ గృహం “విశాల రమణీయగృహం” ము.

౫. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము

గిగిర. ఉపమానవాచకము సామాన్యధర్మవాచకముతో సమసించును. అదియును గర్మధారయము. ఇం దుపమానవాచకమును ముందుపయోగింపవలయును.
 ఘనశ్యాముఁడు (ఘన ఇవ శ్యామః)

౬. ఉపమానోత్తరపదకర్మధారయము

గిగిగి. ఉపమానవాచకము ఉపమేయవాచకముతో సమసించును. అప్పుడు సాధారణధర్మమును బ్రయోగింపరాదు. ఉపమేయవాచకమును ముందుపయోగింపవలయును.

(క) 'ఘనశ్యాముఁడు' అను సమాసమున సాధారణధర్మము ప్రయోగింపబడును,

- అధరబింబము (అధరం బింబ మివ)
- పురుష వ్యాఘ్రము (పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ)
- కవికోకిలఁడు (కవిః కోకిల ఇవ)
- అంసకూటము (అంసః కూట ఇవ)
- ముఖచంద్రుఁడు (ముఖం చంద్ర ఇవ)
- రామచంద్రుఁడు (రామ శ్చంద్ర ఇవ)
- వదనకనులము (వదనం కనుల మివ)
- రాజనారాయణుఁడు (రాజా నారాయణ ఇవ)

దీని కుపమితసమాస మనియు నామాంతరము.

(ఖ) 'బింబాధరః వీయతే' అని బింబాధర శబ్దము ప్రయుక్తమై యున్నది. ఈ నూత్రముచే అధరబింబము కావలసియున్నది. బింబాకారః అధరః అని మధ్యమపదలోపి సమాసమును జెప్పకొనవలయును. ఇట్లే బింబోష్ఠశబ్దము.

(గ) కాలచపలుఁడు (కాల శ్చపల ఇవ) అనుపదమును ఉపమిత సమాసముగా నుదాహరింపరాదు ఏలన “పురుషో వ్యాఘ్రు ఇవ” ఇత్యాదులందు ఉపమానోప మేయవాచకములు సాధారణ ధర్మవాచక ప్రయోగ శూన్యముగాఁ బ్రయో గింపవలయును. ఇట ‘చపల’ పదము సామాన్య ధర్మవాచకముగాని ఉపమాన వాచకముగాదు. అదియే యుపమానవాచక మగునేని గమ్యమగు సాధారణ ధర్మమేమి ?

బ. రూపక సమాసము

౫౫౬. పూర్వపదార్థమును ఉత్తరపదార్థమునుగా నిర్ధారించునపుడు అవధారణ సమాసము లేక రూపకసమాసము అనఁబడును.

ముఖకమలము (ముఖమేవ కమలం)
విద్యాధనము (విద్యైవ ధనం)

(క) ఇట ముఖము వేఱు. కమలము వేఱు. అఁ పింపఁ బడినది.

ల. మధ్యమపదలోపి సమాసము

౫౫౭. కర్మధారయ సమాసమునఁ గొన్ని యెడల మధ్యమపదము లోపించును. అట్టిది మధ్యమపదలోపి కర్మధారయము.

కాకపార్థివుఁడు (కాకప్రియః పార్థివః)
దేవబ్రాహ్మణుఁడు (దేవపూజకః బ్రాహ్మణః)
ఘంటామాఘుఁడు (ఘంటాయుక్తః మాఘః)
ఘంటాకర్ణుడు (“ కర్ణః యస్య సః)
పుత్రశోకము (పుత్ర మరణజాతః శోకః)

త్రివళి (త్ర్యవయవాళి) మొ.

(క) ‘త్రివళి’ పదము సంఖ్యాపూర్వక ద్విగు వని భ్రమింతురు. అట్లేని నది నపుంస కమై ‘త్రివళి’ యగును. (చూ. సూ. ౫౬౬)

(ఖ) లోకప్రసిద్ధము లగు సమాసములే దీని కుదాహరణము లగును.

వృక్షబ్రాహ్మణుఁడు (వృక్షస్య అభస్థితః బ్రాహ్మణః ఇత్యాదులు సాధువులుగావు.)

(గ) సంఖ్యావాచకములకు ద్వంద్వమును, మధ్యమపదలోపి సమాసమును జెప్ప వచ్చును.

చతుర్వింశతి (వింశతిశ్చ చత్వారశ్చ; ద్వంద్వము)
” (చతురధికా వింశతిః; మధ్యమపదలోపి)
త్రయస్త్రీ శత (త్రింశచ్చ త్రయశ్చ; ద్వంద్వము)
” (త్ర్యధికా త్రింశత్; మధ్యమపదలోపి) మొ.

(ఘ) కొన్ని యెడల 'మత్' ప్రత్యయమును లోపింపఁ జేసియు మధ్యమపద లోపి సమాసమును జెప్పదురు.

గంధద్విపము	(గంధవాంశ్చ అసౌ ద్విపః)
ధర్మప్రభువు	(ధర్మవాంశ్చ అసౌ ప్రభుః)
శ్రీకృష్ణుఁడు	(శ్రీమాంశ్చ అసౌ కృష్ణః)

గంధయుక్తశ్చ అసౌ ద్విపః; శ్రీయుక్తశ్చ అసౌ కృష్ణః అనియును విగ్రహమును గొందఱు జూపుదురు. ఇట్టి మతుప్రవృత్త్యయంతముతోఁ జేయఁబడిన మధ్యమపదలోపిసమాసములను "గంధద్విపవత్సమాసః" అని వ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యానించుచుందురు.

(జ) అధిపతి, అధిరాజాది సమాసములకుఁ గొందఱు "అధికః పతిః", "అధికః రాజా" అని విగ్రహమును జెప్పి 'క'వర్ణలోపము చేసి మధ్యమపదలోపి సమాసమున కుదాహరణముగాఁ జూపుదురు. 'క'వర్ణము మధ్యమపదముకాదు. కావున నిది యుచితముకాదు. వీనినిఁ బ్రాదిసమాసోదాహరణము అనియే గ్రహించుట యుక్తము.

అధిష్ఠితః పతిః, అధిపతిః; అధిష్ఠితః రాజా, అధిరాజా ము.

౯. చ్విప్రత్యయార్థక సమాసము

౧౧౧౦. అభూత తద్భావార్థమున (చ్విప్రత్యయార్థము) శ్రేణి, రాశి, మొదలగు పదములు కృత, భూతాదిపదములతో సమసించి సమాసాదియందు నిలుచును.

కృత, భూతాదిపదము లివ్వి :—

కృత, మిత, భూత, ఉదాహృత, విశుత, కలిత, అవధారిత, ఉపకృత, ఆస్థిత, నిరాకృత, ఉక్త, సంభావిత, మత, వికల్పిత, ఆసీన, అవకల్పిత, నిరూపిత, అవహిత, ఉపాకృత, సమాజ్ఞాత, ఆమ్నాత, ఉదిత, దృష్ట, అవజ్ఞాత, ఉదీరిత, ఆఖ్యాత, పదములు.

- శ్రేణీకృతములు (అశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః)
- పూగకృతము (అపూగః పూగః కృతః)
- పండితజ్ఞాతుఁడు (అపండితః పండితోజ్ఞాతః)
- బ్రాహ్మణవతుఁడు (అబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణో మతః)
- దేవామ్నాతుఁడు (అదేవః దేవః ఆమ్నాతః)
- లక్ష్యభూతము (అలక్ష్యం లక్ష్యం భూతం)
- కారణ భూతము (అకారణం కారణం భూతం)

౧౦. సంజ్ఞావాచక కర్మధారయము

౧౧౧౧. సంజ్ఞ వాచ్యమగునపుడు దిగ్వాచకములును, సంఖ్యావాచకములును, సమాసాధికరణముతో సమసించి సమాసాదియందుఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఇది నిత్యసమాసము.

(క) దిగ్వాచకములు:—పూర్వాధరోత్తరాది పదములు.

- పూర్వేషు కామశమీ (దిగ్వాచక కర్మధారయము)
- సప్తర్షులు (సంఖ్యావాచక   ,,
- పంచసాండవులు   ,,   ,,
- అష్టవసువులు   ,,   ,,
- అష్టాదశపురాణములు   ,,

(ఖ) అసంజ్ఞావాచకములగు నవబ్రాహ్మణాః, శతం బ్రాహ్మణాః, మొదలగునవి సంస్కృతమున వ్యస్తములు. తత్సమమున నవబ్రాహ్మణులు మొదలగునవి సమస్తములు గానే వ్యవహారముననున్నవి. ఇట్లే శతజన్మములు సహస్రబ్రాహ్మణులు మొదలగునవి. (చూ. నూ. ౫౮౧. ఝ)

౧౧. మయూరవ్యంసకాది సమాసము

౫౬౦. మయూరవ్యంసకాదులు యథాప్రియుక్తముగ గ్రాహ్యములు. ఇది యాకృతిగణము. ఈ క్రింది కర్మధారయసమాసములు నిషాతములు.

- మయూరవ్యంసకుఁడు (వ్యంసకశ్చ అసౌ మయూరః; రమణీయాకారమును, రమణీయ వేషభాషలును గలిగి మయూరమువలె నుండువాఁడు. బాహు సాధ్యమైన పురుషకారము లేని వాఁడు; ఇది భాషీయము.)
- ఛత్రవ్యంసకుఁడు (ఛత్రవత్ వ్యంసకః; ఛత్రము సుందరముగానుండియు స్వయముగా నిలువజాలక పరుని యాధారమున నిలుచునట్లు పరుల యాధారముపై బ్రతుకువాఁడు.)
- ఛాత్రవ్యంసకుఁడు (ఛాత్రవత్ వ్యంసకః; ఛాత్రుఁడు లబ్ధభిక్షామాత్రమున సతుష్టుఁడై నిర్వాప్యపారుఁడై పురుషకారమును జూడఁడు. అట్టివాఁడు లేక ఛాత్రరూపేణ వంచకః అనియును జెప్పవచ్చును.)

యవనముండుఁడు (యవనునివలె ముండుఁడు)

- ఉచ్చావచము (ఉదక్చ అనాక్చ) = నైక భేదము
- ఆచపరాచము (ఆచితంచ పరాచితంచ; లేక అనాక్చ పరస్తాచ్ఛ) = పడుగుపేకల క్రమముగా నిశ్చప్రచము (నిశ్చితంత ప్రచితంచ) = నిశ్చయించి స్థిర మొనర్పబడినది.
- ఉచ్చరీచము (ఉచ్చంచ నీచంచ)
- అకింగనుఁడు (నాస్తి కించన యస్య)
- అకుతోభయఁడు (నాస్తి కుతో భయం యస్య)
- రాజాంతరుఁడు (అనోయ రాజా)
- చిన్మాత్రము (చిదేవ)
- స్నాత్వాకాలకుఁడు (స్నాత్వా కాలీభూతః ధూళ్యాదినా)
- పీత్వాస్థిరకుఁడు (పీత్వా స్థిరీభూతః)
- భుక్త్వాసుహితుఁడు (భుక్త్వా సుహితో భూతః)
- విమృశ్యకారికా
- అనిమృశ్యకారికా
- యదృచ్ఛా (యా ఇచ్ఛా)
- కాందిశీకుఁడు (కాం దిశం ప్రజామీతి)
- కాందిగూతుఁడు ("   "   )

అహంపూర్వికా	(అహంపూర్వం అహంపూర్వ మితి యస్యాం క్రియాయాం సా)	
అహం ప్రథమికా	(అహం ప్రథమః అహం ప్రథమః ఇతి	” ”)
అహంహమికా	(అహం అహం ఇతి	” ”)
అహం పురుషికా	(అహం పురుషః ”	” ”)
అహం పురుషికా	(అహం ” ”	” ”)
ఇదం ప్రథమికా	(ఇదం ప్రథమం ”	” ”)
శతధాతము	(శతశః ధాతం)	

(క) అహంపూర్వికా ఇత్యాదులందు స్వార్థకమగు ‘ఇకణ’ ప్రత్యయముగానీ మత్వ ర్థీయ మగు ‘ఇక’ గానీ వచ్చును. ‘ఇకణ’ వచ్చినపుడు ఆదివృద్ధ్యభావము నివృత్తము.

(ఖ) ఈ క్రింది సమాసములు మయూరవ్యంసక గణాంతర్గతములు.

విస్పష్టపటువు	(విస్పష్టం పటుః)
ఆమూలలోలము	(ఆమూలం లోలం)
ఆమూలసరసము	(ఆమూలం సరసం)
భూత పూర్వము	(పూర్వం భూతః)
దృష్టపూర్వము	(పూర్వం దృష్టః)
జ్ఞాతజరం	(జ్ఞాతం పూర్వం)

(ఁ) ఇట్టివానిని వైయాకరణము సుపుష్పమాసము (సుపుష్పా=సుబంతం సుబంతేన సమస్యతే) లేక కేవలసమాసములు అని వ్యవహరింతురు. కానీ యిది యవ్య యీభావాది చతుర్విధసమాసములలో దేనియందుఁ జేయను ? అని ప్రశ్న వచ్చినపుడు “అవిహితలక్షణస్తత్పురుషో మయూరవ్యంసకాదిషు ద్రష్టవ్యః” అను వచనము ననుసరించి విస్పష్టపటు ప్రభృత్యుదాహరణములు ఇచ్చటఁ జూపఁ బడినవి. ఇట్లే నైకము, నైకధా, నాతిదూరము, ఇత్యాది ‘న’ శబ్ద సమాసము లును మయూరవ్యంసకాంతర్గతము లగును. ఈ విషయము “ఆమూలలోలాదిషు వృత్తి ర్విస్పష్టపటువత్” అను వామనుని కావ్యాలంకారసూత్రమునకు వ్యాఖ్యాన మగు కామధేనువు నందు స్పష్టము.

౧౬౭. కు, ఆజ్, సు, అతి, దుర్, అను శబ్దము లధోనిర్దిష్టార్థములు గలిగి సుబం తములతో సమసించును. ఇవియుఁ గర్మధారయములే.

కుపురుషుఁడు	(కుత్సితః పురుషః)	కు = పాపము
ఆకడారము	(ఈవత్ కడారః)	ఆజ్ = అలఁతి
ఓష్ణము	(ఈవత్ + ఉష్ణము)	ఆజ్ = అలఁతి
సుపురుషుఁడు	(శోభనః పురుషః)	సు = మంచి
అతిబ్రాహ్మణుఁడు	(అతీతః బ్రాహ్మణః)	అతి = ”
దుర్బ్రాహ్మణుఁడు	(దుష్టః బ్రాహ్మణః)	దుర్ = దుష్టమైన

కుగ్రామము ‘అనుచో’ ఉపచారముచే ‘కు’ శబ్దమునకు ‘అల్పము’ అని యర్థము.

(క) పురుషపదము పరమైన యెడల 'కు' శబ్దమునకు వికల్పముగా 'కా' ఆదేశము వచ్చును.

కాపురుషుఁడు; కుపురుషుఁడు. (పూర్వనూత్రములచే "కింపురుషుఁడు" అనియు నగును) మొత్తముమీఁదఁ గుత్సితార్థమున 'కా' 'కు' 'కిం' అనుమాఁడును నగును.

(ఖ) అజాది శబ్దములును, తృణ, రథ, వద, శబ్దములును, 'త్రి' శబ్దము యొక్క రూపములును, బరమగునేని 'కు' శబ్దమునకు 'కత్' ఆదేశము వచ్చును.

- కత్ + అర్యుఁడు = కదర్యుఁడు (కుత్సితః అర్యః = లోభి)
- కత్ + అన్నము = కదన్నము (కుత్సిత మన్నం)
- కత్ + అర్థము (న) = కదర్థము (న) ,, అర్థః=నిష్ప్రయోజనము)
- కత్ + తృణము = కత్తృణము (,, తృణం)
- కత్ + రథము = కద్రథము
- కత్ + వదుఁడు = కద్వదుఁడు
- కత్ + త్రయము = కత్త్రయము

త్రిశబ్దరూపములు త్రయము, త్రయీ, త్రితయము, త్రితయీ, త్రికము యే.

(గ) పథిక్, అక్షిక్, శబ్దములు పరమగునేని 'కు' శబ్దమునకు 'కా' ఆదేశము వచ్చును.

- కాపథము (కుత్సితః పంథాః) (చూ. నూ. ౬౧౭)
- కాక్షము (కుత్సితం అక్షి) (చూ. నూ. ౬౨౨)

(ఘ) ఈషదర్థమందు అజాది హాలాది పదములు పరమగునేని 'కు' శబ్దమునకు 'కా' ఆదేశ మగును.

- కాజలము (కుత్సితం (ఈషత్) జలం)
- కామ్లము (కుత్సితం ,, ఆమ్లం)
- కాకివి (,, ,, కవి)

కుకివి, కాకివి, కింకివి అని పూర్వనూత్రానుసారముగా మాఁడు రూపము లుండును.

(జ) ఈషదర్థమున ఉష్ణశబ్దము పరమగునేని 'కు' శబ్దమునకు కవ, కత్, కా, ఆదేశములు వచ్చును.

- కవ + ఉష్ణము = కవిష్ణము.
- కత్ + ,, = కదుష్ణము.
- కా + ,, = కాష్ణము.

కర్మధారయసమాసము సమాప్తము.

౨. ద్విగుసమాసము

౧౬౨. తద్ధితార్థద్విగువు, ఉత్తరపద ద్విగువు, సమాహారద్విగువు అని ద్విగువు మాఁడు విధములు.

౧౬౩. తద్ధితార్థము విషయమగుచుండ సంఖ్యావాచకము వేతొక పదముతో సమసించును. అట్టిది తద్ధితార్థద్విగువు.

వజ్రాత్మ - షాణ్మాకురుఁడు (వజ్రాం మాత్యాణాం అపత్యం పుమాకో) యే.

౧౬౮. ఉత్తరపదిము పరిముగాఁ గల సంఖ్యాపూర్వకసమాసము ఉత్తరపదిద్విగువు.

౧౬౯. ద్విగు సమాసమున 'గో' శబ్దముయొక్క 'ఓ' కారమునకు 'అవ' ఆదేశమును, 'నా' శబ్దముయొక్క 'ఔ' కారమునకు 'ఆప' ఆదేశమును వచ్చును.

పంచగవధనుఁడు (పంచ గావః ధనం యస్య)
 పంచనావప్రియుఁడు (పంచ నావః ప్రియాః యస్య)
 ద్వ్యక్షాప్రియుఁడు (ద్వే అహనీ ప్రిసే యస్య; చూ. నూ. ౩౮౭)

౧౬౯ సమాహారము ప్రధానముగాఁ గలది సమాహారద్విగువు. ఇది యేకవచనమును నపుంసకమును నగును. దీర్ఘాంత శబ్దములు హ్రస్వము లగును.

త్రిభువనము (త్రయాణాం భువనానాం సమాహారః)
 చతుర్ముగము (చతుర్ణాం యుగానాం ")

౧౭౦. ద్వి, త్రి, పదిములకుఁ బరమైన అంజలి శబ్దము ద్విగువున 'అ' కారాంత మగును.

ద్వ్యంజలము (ద్వయోః అంజల్యోః సమాహారః)
 త్రింజలము (త్రిస్పణాం అంజలీనాం ")

౧౭౧. ద్విగుసమాసమున 'ఖారి' శబ్దము వికల్పముగా 'అ' కారాంత మగును, ద్విఖారము, ద్విఖాగి (ద్వయోః ఖార్యోః సమాహారః)

౧౭౨. అకారాంతోత్తరపదిము గల ద్విగువు స్త్రీలింగ మగును. (చూ. నూ. ౪౮౧)
 సప్త ద్వీపీ (సప్తానాం ద్వీపానాం సమాహారః)
 శతాబ్దీ (శతానాం అబ్దానాం ")

(క) గో, నా, అంజలి, రాత్రి, అహనీ, ఖారి, శబ్దములు 'అ' కారాంతములు గామిని నీ నూత్రముచే స్త్రీత్వమురాదు. ౧౬౯. నూ. చే నపుంసకత్వము వచ్చును.

పంచగవము (పంచానాం గవాం సమాహారః (చూ. నూ. ౧౬౫)
 ద్విగావము (ద్వయో ర్నావయోః " ")
 త్రిగావము (త్రయాణాం నావాం " ")
 ద్వ్యంజలము, ద్విరాత్రము, త్ర్యహము, ద్విఖారము.

౧౭౩. సంఖ్యావాచకపూర్వక నదీవాచక సమాహారము ద్విగువునాఁబడదు.

అవ్యయిభావ మనఁబడును. (చూ. నూ. ౧౭౩౦)
 సప్తగంగము (సప్తానాం గంగానాం సమాహారః)
 ద్వియమునము, సప్తగోదావరము, పంచనదిము. మొ.

ద్విగు సమాసము సమాప్తము.

3. ప్రాది సమాసము

౫౨౧. ప్ర, అతి మొదలగునవి (ఉపసర్గలు) పూర్వపదముగాఁ గల సమాసము ప్రాదితత్పురుషము.

౫౨౨. ఇవి యధోనిర్దిష్ట ప్రథమావిభక్త్యంత తత్తత్క్రియాజన్యవిశేషణములను గూడి ప్రథమాంతాది సుబంతములతో సమసించును.

౫౨౩. సమాసోత్తరపదములయిన ఆ, ఈ, కారాంత స్త్రీలింగములకు ఆ సమాసము విశేషణముగునేని, హ్రస్వము వచ్చును.

(క) సామాన్యముగా ప్రాది సమాసమును, ప్రాప్త, ఆపన్న పదములు పూర్వపదములుగాఁ గల ద్వితీయాంతత్పురుషయు, బహువ్రీహీయు, విశేషణము లగును.

అతిమాలము మొదలగునవియు, ఆపన్నజీవికుఁడు మొ॥ సభార్యుఁడు మొ. విశేషణములై మరొక నామవాచకముతో నన్వయించును. కొన్నియెడల ఉపపనము (ఉపస్థితం వనం) ఉపశాఖాః (ఉపస్థితాః శాఖాః) మొదలగునవి ప్రాది సమాసములైనను విశేషణములుగావు. కావున శాఖాశబ్దమునకు హ్రస్వము రాదు. 'ఉపవనము' అనునెడ "వనస్య సమీపం ఉపవనం" అని అవ్యయీభావమును జెప్పవచ్చును. అప్పు డది యవ్యయ మగును. ఇది ప్రాది సమాసము. ఇది యవ్యయము గాదు.

ప్రాచార్యుఁడు	(ప్ర (కృష్టః) ఆచార్యః)
ప్రపితామహుఁడు	(ప్ర ,, పితామహః)
ప్రప్రపితామహుఁడు	(ప్ర ,, ప్రపితామహః)
అధిరాజు	(అధి(స్థితః) రాజా)
అనుచాసుఁడు	(అను(గతః) చాసుః)
విమార్గము	(వి (రుద్ధః) మార్గః)
ఉన్మార్గము	(ఉత్ (సృష్టః) ,,)
అభిరుచి	(అభి (ఈప్సితా) రుచిః)
ఉచ్ఛిష్టము	(ఉత్ (సృష్టం) శిష్టం)
అపశబ్దము	(అప (భ్రష్టః) శబ్దః)
పరాహ్నము	(పరా(గతం)అహః) (మా. నూ. ౨౪౮)
సమభ్యము	(సం (గతః) అధ్యానం) (మా. నూ. ౩౬౮)
అభిరూపము	(అభి (,,) రూపం)
అతిమాలము	(అతి (కొంతః, మాలాం)
అతిశ్యము	(,, ,, శ్యానం) (మా. నూ. ౩౬౦)
అతిరథుఁడు	(అతి ,, రథం=రథినం)
అతిమాత్రము	(,, ,, మాత్రాం)
అతిసర్వము	(,, ,, సర్వం)
అవకోకిలుఁడు	(అవ (క్రుష్టః) కోకిలయా)
ఉపపత్తి	(ఉప (మితః) పత్త్యా)

ఉపనీ	(ఉప (సతా) నవ్యా)
పచ్యధ్యయనుడు	(పరి (స్థానః) అధ్యయనాచ)
నిష్కాళాంబి	(నిర్ (కతః) కాళాంబ్యాః)
ప్రపాత్రుడు	(ప్ర (జాతః) పాత్రాత్)
ప్రశిష్యుడు	(ప్ర (భూతః) శిష్యాత్)
ప్రప్రపాత్రుడు	(ప్ర (జాతః) ప్రపాత్రాత్)
ప్రప్రశిష్యుడు	(ప్ర (భూతః) ప్రశిష్యాత్)

(ఖ) ఈ యుదాహరణములందు అవశ్యబద్ధపర్యంతపదములు సమానాధికరణ సమాసములు. మిగిలినవి వ్యధికరణ సమాసములే. అనగాఁ బ్రాదులు ప్రథమావిభక్త్యంతముతో సమసించినయెడలనే సమానాధికరణ యగును. ద్వితీయాది విభక్త్యంతములతో సమసించునేని వ్యధికరణమే యగును. మరియు 'అనుదాస' ప్రభృతులగు సమానాధికరణసమాసములు వ్యధికరణములుగాఁగూడా (అనుగతః దాసం) గ్రహింపవచ్చును ప్రకరణానుసారంబుగా అర్థమునుబట్టి యట్లు గ్రహింపవలెను.

(గ) అనురూపుడు, (అనుమతం రూపం యస్య సః) అనుగుణుడు (అనుమతం గుణం యస్య సః) అనువర్తనుడు (అనుమతం వర్తనం యస్య సః) మొ. ౬౧౮వ సూత్రముచే బహువ్రీహి సమాసములుగాను, అనురూపము (అనుమతం రూపం) అనుగుణము (అనుమతః గుణః) అనువర్తనము (అనుమతం వర్తనం) మొ. ఈ సూత్రముచే ప్రాదిసమాసములుగాను విగ్రహింపవచ్చును.

ప్రాదిసమాసము సమాప్తము
సమానాధికరణము సమాప్తము

౨. వ్యధికరణ తత్పురుష సమాసము

౧. ద్వితీయా తత్పురుషము

౫౩౪. ద్వితీయాంతమగు పదము శ్రిత, అతీత, పతిత, గత, అత్యస్త, వ్రాప్త, ఆపన్న, గమి, బుభుక్షు, పిపాసు శబ్దములతో సమసించును. ద్వితీయాది విభక్త్యంత పదములు సమాసాదియందుఁ బ్రయోగింపవలెను.

కృష్ణం శ్రితః	= కృష్ణశ్రితుఁడు
దుంఖం అతీతం	= దుఃఖాతీతుఁడు
మధు - పిపాసుః	= మధుపిపాసువు.

(క) కృష్ణశ్రితుఁడు మొదలగు సమాసములందు విభక్తి లోపించునని చెప్పబడెను. (చూ. నూ. ౫౩౪) ఇట నలౌకిక విగ్రహవాక్య మిట్లుండును. "కృష్ణ (అం) శ్రిత (నీ)" ఇట విభక్తివ్రత్యయములగు 'అం, నీ'లు లోపింపగా 'కృష్ణశ్రిత' అను

రూప మేర్పడును. దీనికి విభక్తి ప్రత్యయములు చేర్చగా 'కృష్ణశ్రితుఁడు' అను రూప మేర్పడును. ఎల్లడల నిట్ల ఊహింపవలయును.

(ఖ) ప్రాప్త, ఆపన్న, పదములు వికల్పముగా సమాసపూర్వపదములై యుండును. (చూ. నూ. ౫23 క.)

- జీవికాం - ప్రాప్తః = ప్రాప్తజీవిక - ప్రాప్తజీవికుఁడు, జీవికాప్రాప్తుఁడు.
- జీవికాం - ఆపన్నః = ఆపన్నజీవిక - ఆపన్నజీవికుఁడు, జీవికాపన్నుఁడు.
- కాలం - ప్రాప్తః = ప్రాప్తకాలుఁడు, కాలప్రాప్తుఁడు.
- అవసరం - " = ప్రాప్తావసరుఁడు, అవసరప్రాప్తుఁడు.

(గ) కాలావధిని దెలుపు ద్వితీయాంతపదము తత్కాలవ్యాప్త మగు కర్మనుగానీ, అవస్థావిశేషమునుగానీ తెలుపుపదముతో సమసించును.

- వర్షం - భోగ్యం = వర్షభోగ్యం (కర్మ)
- ముహూర్తం - సుఖం = ముహూర్తసుఖము (అవస్థ)
- సంవత్సరం - దుఃఖం = సంవత్సరదుఃఖము (,,)

(ఘ) నిందిత వ్యజ్యమాన మగునేని ద్వితీయాంత మగు ఖట్వాశబ్దము 'ఆరూఢ' పదముతో సమసించును.

ఖట్వాం - ఆరూఢః = ఖట్వారూఢుఁడు (జాల్ముఁడు; పెద్దలయొద్ద మంచముపై గూర్చున్నవాఁడు.)

(ఙ) 'గత' శబ్దము పరమగునేని పార, ద్వా. వశ ప్రభృతి శబ్దములకు విభక్త్య లోపము ప్రయోగములఁ జూపవచ్చుచున్నది.

పారంగతుఁడు, దివంగతుఁడు, వశంగతుఁడు.

(చ) తీర్థశబ్దమునకు 'కర' శబ్దము పరమగునేని వికల్పముగా విభక్త్యలోపము గన్పట్టుచున్నది.

తీర్థంకరుఁడు, తీర్థకరుఁడు (తీర్థము = ఉపదేశము; ఉపదేశముచేయువాఁడు - ఆచార్యుఁడు; జైనాచార్యులనే తీర్థంకరులని వ్యవహరింతురు).

(ఛ) 'ఏకా' (స్త్రీలింగము) శబ్దమున కుత్తరపదము పరమగునేని హ్రస్వము వచ్చును.

- ఏకాం - శ్రిత = ఏకశ్రితుఁడు మొ.
- ఇట్లెల్లసమాసములందును 'ఏకా' శబ్దమునకు హ్రస్వము వచ్చును.

౨. తృతీయాంతపురుషము

౫2౫. కర్మార్థక 'త' ప్రత్యయయాంతముతోఁ దత్కర్తృకరణార్థకమగు తృతీయాంతము సమసించును.

- హరిణా - త్రాతః = హరిత్రాతుఁడు (హరి - కర్తృపదము)
- నఖైః - భిన్నః = నఖభిన్నుఁడు (నఖములు - కరణపదము)

(క) తృతీయాంతము పూర్వ, సదృశ, సమ, ఊన, కలహ, నిపుణ, మిత్ర, శ్లేష్మ, అవర పదములతోను, ఊనార్థక పదములతోడను సమసించును. హీన, శూన్య, రహిత, వికల వ్రభృతు లూనార్థకపదములు.

మాసేన	-	పూర్వః	=	మాసపూర్వః
పితౄ	-	సమః	=	పితౄసమః
వాచా	-	కలహః	=	వాక్కిలహము
గుణేన	-	హీనః	=	గుణహీనుః
గుణేన	-	శూన్యః	=	గుణశూన్యుః
జ్ఞానేన	-	రహితః	=	జ్ఞానరహితుః
గుణేన	-	వికలః	=	గుణవికలుః

(ఖ) సదృశార్థక మగు 'ప్రాయ' శబ్దముతోడను దృతీయాంతము సమసించును.
 తృణప్రాయః (తృణేన ప్రాయః తుల్యః)
 "ప్రాయో వయసి బాహుశ్యే తుల్యానశన మృత్యుశు" వైజయంతీ.

(గ) వ్యంజనవాచక మగు తృతీయాంతము అన్న వాచకముతో సమసించును.
 దధ్నా - ఓడనః = దధ్నోడనము
 దధ్నా - అన్నం = దధ్నాన్నము

(ఘ) తృతీయాంతము, తృతీయాంతార్థకృత మగు గుణమును దెలుపు పదముతోడను, అర్థ (ధనము) శబ్దముతోడను సమసించును.
 యశస్సాంద్రః (యశసా సాంద్రః; ఇట సాంద్రత్వము యశస్కృతము)
 విద్యావృద్ధః, గుణభూయిష్ఠః, బ్రాహ్మణభూయిష్ఠః, గుణప్రచురుః, గుణోపేతుః మొ.
 ధాన్యార్థము (ధాన్యేన అర్థః ధాన్యోపేతుక మగు ధనము)
 "అక్షాకాణః" మొదలగు నెడల కాణత్వము అక్షికృతముగాదు కాన సమాసమురాదు.

(జ) తృతీయాంతము లగు పుంసా, జనుషా, ఆత్మనా, ఓజసా, సహసా అంభసా, తమసా, అంజసా, శబ్దములకును సమాసమున విభక్తి లోపింపదు.
 పుంసా - అనుజః = పుంసానుజుః
 జనుషా - అంభః = జనుషాంభుః
 ఆత్మనా - పంచమః = ఆత్మనాపంచముః
 ఓజసా - కృతం = ఓజసాకృతము
 సహసా - ,, = సహసాకృతము
 అంభసా - ,, = అంభసాకృతము
 అంజసా - ,, = అంజసాకృతము
 తమసా - ,, = తమసాకృతము
 తమోవృత మనియుః బ్రమోగములు గలవు.

(చ) 'మనసా' కు 'జ్ఞాయిక్' శబ్దము పరమగుచోఁ గూడ విభక్తి లోపింపదు.
 మనసాజ్ఞాయిక్ (మనసా జ్ఞాయతే = మనస్సువేఁ దెలిసికొను శీలము గలవాఁడు; యోగి.)

3. చతుర్థీ తత్పురుషము

౫2౬. చతుర్థ్యంతము లగు వికృతి వాచకపదములు ప్రకృతి వాచకపదములతో సమసించును.

యూపాయ - దారు = యూపగారువు

కుండలాయ - అష్టాపదం = కుండలాష్టాపదము

ఇటు యూప కుండల పదములు వికృతి వాచకములు. దారు, అష్టాపద, పదములు ప్రకృతి వాచకములు.

(క) చతుర్థ్యంత మగు పదము అర్థ, బలి, హిత, నుఖ, రక్షిత శబ్దములతో సమసించును.

అర్థపదముతో విగ్రహము సేయరాదు. ఇది యీ క్రిందివిధమున నుండవలయును.

ద్విజాయ - ఆయం = ద్విజార్థః (ద్విజార్థము) -

,, ఇయం = ద్విజాగ్ధా (ద్విజార్థ)

,, ఇదం = ద్విజార్థం (ద్విజార్థము)

భూతేభ్యః - బలిః = భూతబలి

xవే - హితం = గోహితము

xతే - నుఖం = గోనుఖము

xవే - రక్షితం = గోరక్షితము

(ఖ) ఆత్మనే, పరస్మై, పదములయొక్క విభక్తి వ్యాకరణపరిభాషార్థమున లోపింపదు.

ఆత్మనేపదము, పరస్మైపదము

౪. పంచమీ తత్పురుషము

౫2౭. పంచమ్యంతముభయవాచకముల తోడను, అపేత, అపోఢ, ముక్త, పతిత, అపత్రస్త, పదములతోడను సమసించును.

చోరాత్ - భయం = చోరభయము

సుఖాత్ - అపేతః = సుఖాపేతము

కల్పనాయాః - అపోఢః = కల్పనాపోఢము

చక్రాత్ - ముక్తః = చక్రముక్తము

స్వర్గాత్ - పతితః = స్వర్గపతితుఁడు

తరంగాత్ - అపత్రస్తః = తరంగాపత్రస్తుఁడు

(క) ఇతర పదములతోడను పంచమ్యంతము సమాసములఁ గానవచ్చుచున్నది.

స్థానభ్రష్టుఁడు (స్థానాత్ - భ్రష్టః)

బాల్యమిత్రుఁడు (బాల్యాత్ మిత్రం)

చిరమిత్రుఁడు (చిరాత్ ,,)

(ఖ) పరశ్శబ్దము (శతాత్పరం) ఇటఁ బంచమ్యంతముకు 'శత' శబ్దము సమాసోత్తర పదముగాఁ బ్రయుక్తమై యున్నది. మరియుఁ బృషోవరాది ఆకృతిగణ మగుటచే పరశ్శబ్దమునకు 'స' కారాగమమును వచ్చినది. ఇట్లే పరస్పహస్రము, పకోరజాః' ఇత్యాదులు.

భోజుఁడు పరశబ్ద సమానార్థకమగు 'పరన్' శబ్దమొకటి గలదని చెప్పెనని గణరత్న మహోదధి తెలుపుచున్నది.

(గ) స్తోక, అంతిక, దూరార్థవాచకముల పంచమీ విభక్తి వ్రత్యయము లోపింపదు.

స్తోకాత్	- ముక్తః	= స్తోకాముక్తము
అంతికాత్	- ఆగతః	= అంతికాదాగతుఁడు
అభ్యాకాత్	- ,,	= అభ్యాకాదాగతుఁడు
దూరాత్	- ,,	= దూరాదాగతుఁడు
విప్రకృష్టాత్	- ,,	= విప్రకృష్టాదాగతుఁడు
కృచ్ఛాత్	- ,,	= కృచ్ఛాదాగతుఁడు

(ఘ) "వరాత్పరుఁడు" ఇటను బంచమీవిభక్తి లోపింపలేదు. బలాత్కారము, హతాత్కారము మొదలగు నెడ బలాత్, హతాత్ అనునవి యవ్యయములుగా గ్రహింపవలెను.

ముగ్ధబోధ వ్యాకరణమున 'బలబ్రాహ్మణాభ్యాం కారశంసినోః' అని నూత్రించి 'బలాత్ అనాచిత్యాత్ కరణం బలాత్కారః'; బ్రాహ్మణో వేదైకదేశః తత ఉద్ధృత్య శంసితం శీలమస్య బ్రాహ్మణాచ్చంసీ ఋత్విగ్విశేషః' అని చెప్పఁ బడినది.

౫. షష్ఠీ తత్పురుషము

౫౭౮. షష్ఠ్యంత మే యితరశబ్దములతోనేని సమసించును. ఇందు షష్ఠ్యంతమును సమాసాదియందుఁ బ్రయోగింపవలయును.

- రాజ్ఞః పురుషః = రాజపురుషుఁడు.
- కులస్య పాంసనః = కులపాంసనుఁడు
- ఏకస్యాః క్షీరం = ఏకక్షీరము (చూ. నూ. ౫౭౮. (ఘ)

(క) బ్రహ్మసమాజము, సాహిత్య పరిషత్తు, సారస్వత సమితి, చర్చాసంఘము, మొదలగు సమాసములందు బ్రహ్మదిపదములకు 'దత్తదారాధకులయొక్క' యనియో 'తత్తత్పురుల యొక్క' యనియో యర్థమును లక్షణచేఁ జెప్పుకొన వలయును. ఇట్లే "సిద్ధాంత కొముదీ," "నీతిచంద్రికా" మొ. సమాసములందు "కొముదీ ఇవ కొముదీ" సిద్ధాంతానాం కొముదీ అని కొముద్యాదిపదములకుఁ దత్సదృశార్థమును లక్షణచేఁ జెప్పుకొనవలెను ఇట్లే కులాంగారాది (కులస్య అంగార ఇవ అంగారః) పదముల నూహింపవలెను.

(ఖ) పూరణ ప్రత్యయాంతములతోడను, అత్ (శత్రు) ఆన (శానచ్) ప్రత్యయాంతములతోడను, గృదవ్యయములతోడను, షష్ఠ్యంతము సమసింపదు. వాక్యమే యుండును.

- బాలకానాం - దశమః (బాలక దశమః డని యుండదు)
- ద్విజస్య - కుర్వత్, కుర్వాణః (కింకరుఁడు) (ద్విజకుర్వాణః డని యుండదు)
- బ్రాహ్మణస్య - కృత్వా (బ్రాహ్మణకృత్వా అని యుండదు.)

కానీ మందాకినీజవనభిందానవాచి మరవిందాసనా దిశతు మే" అనునెడ "జనవభిందాన" యని సమాసము కనబడుచున్నది.

(గ) ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, తుర్వ, తురీయ, పదములు పూరణ ప్రత్యయాంతము లైనను షష్ఠ్యంతముతో సమసించును.

- రాజద్వితీయుఁడు (రాజ్ఞాం ద్వితీయః)
- రాజతృతీయుఁడు (రాజ్ఞాం తృతీయః)
- బాలకచతుర్థుఁడు (బాలకానాం చతుర్థః)
- యువకితుర్వ్యుఁడు (యువకానాం తుర్వ్యః)
- పతితురీయుఁడు (పతీనాం తురీయః)

(ఘ) కృదవ్యయముకాని యిత గావ్యయముతో సమసింపవచ్చును.
తస్య - ఉపరి = తనుపరి

౧౬౯. షష్ఠ్యంతముతో సమసించిన పూర్వ, అపర, పర, అధర, ఉత్తర, శబ్దములు సమాసాదియందు నిలుపవలయును.

- పూర్వః కాయస్య = పూర్వకాయము
- అపరః ,, = అపరకాయము
- అధరః ,, = అధరకాయము
- ఉత్తర ,, = ఉత్తరకాయము

(క) పూర్వకాయాది సమాసములు న్యాయముగా షష్ఠీతత్పురుష సమాసము లయినను సమాసపూర్వపదము ప్రథమాంత మగుటచే గొందఱు ప్రథమా తత్పురుష మని దీనినందురు. న్యాయముగాఁ బ్రథమా తత్పురుషమనఁ గర్మ ధారయ మే.

౧౭౦. షష్ఠ్యంత మగు కాలవాచకముతో సమసించిన మధ్య, సాయ, చరమ, పూర్వ, అపర, పర, అధర, ఉత్తర, ప్రభృతి శబ్దములు సమాసాదియందుఁ బ్రయోగింపఁబడవలయును.

ఏక దేశవాచకము లగునపుడు పర, అపర, శబ్దములు పర్యాయపదములు. పూర్వ శబ్దమున కివి రెండును బ్రతిద్వంద్విపదములే.

- అహ్నః మధ్యః = మధ్యాహ్నము (చూ. నూ. ౬౪౩)
- ,, సాయః = సాయాహ్నము
- ,, అపరః = అపరాహ్నము (చూ. నూ. ౬౪౪)
- ,, ఫరః = ఫరాహ్నము

- రాత్రేః సరమః = చరమాత్రము (చూ. సూ. ౩౮౯)
 ,, పూర్వః = పూర్వరాత్రము
 ,, మధ్యః = మధ్యరాత్రము
 ,, అపరః = అపరరాత్రము (రాత్రియొక్క తరువాతిభాగము)
 ,, పరః = పరరాత్రము (,, ,,)

(క) మధ్యః దినస్య అను నడ 'మధ్యందినము' అని నిపతితము.

మధ్యందినము, దినమధ్యము అనియును వ్యవహారము గలదు.

మరియు 'మాధ్యందినాయ నియమాయ మహర్షి సేవ్యాం' అను చంపూ రామాయణ శ్లోకమున వ్యాఖ్యాత 'మధ్యందిన' శబ్దమున కిట్లువపత్తినిఁ జెప్పెను. "మధ్యేభవః మాధ్యందినః; మధ్యశబ్దస్య మధ్యందినాదేశః భవార్థ ప్రత్యయశ్చ ఇతి న్యాసకారః" అనఁగా న్యాసకారుఁడను వైయాకరణుఁడు మధ్యశబ్దమునకే మధ్యందినాదేశ మని చెప్పినాఁడట! ఈ విషయము కాశికావృత్తియందును గలదు. ఎట్లు పరశ్శతాదులందు 'పరి' శబ్దమునకుఁ బృషోదరాదిపాఠముచే 'స' కారాగమము చెప్పఁబడెనో యట్లే 'మధ్యందిన' శబ్దమును బృషోదరాదులందుఁ బఠించి మధ్యశబ్దము నకు 'మ' కారాగమమును జెప్పినను జెప్పవచ్చును.

గౌ. నవ్రంశకమై విశేష్యమైన అర్ధశబ్దము పూర్వపదముగను, పుంలింగమైన అర్ధశబ్దము ఉత్తరపదముగను దత్పురుష సమాసమునఁ బ్రయోగింపఁబడును.

- అర్ధం - పిప్పల్యాః = అర్ధపిప్పలీ
 ,, - చంద్రస్య = అర్ధచంద్రుఁడు (అర్ధము = సగము)
 అర్ధః - గ్రామస్య = గ్రామార్ధము (అర్ధము = అంశము)
 చంద్రార్ధమాడామణి యనియుఁ బ్రయోగము గలదు.

(క) అమరకోశమందలి "భిత్తం శకలఖండే వా పుంస్యర్థోఽర్ధం సమేశకే" అను చోట సుభూతిచంద్రకృత కామధేను వ్యాఖ్యానమున విశేషణమైన 'అర్ధ' శబ్దము (సగము అనుసర్థమున) నకు మూఁడు లింగముల నంగీకరించి "అర్ధాశాటీ, అర్ధం వస్త్రం, అర్ధః కంబళః" అని యుదాహరింపఁబడెను. మరియు 'కలా' మివార్ధా మకరోరధామ్నః" అని యాదవాభ్యుదయ ప్రయోగమును గానపచ్చుచున్నది.

నవ్రంశకమై విశేష్యమైన 'అర్ధ' శబ్దమే సమాసమునఁ బూర్వపదముగా నుండునను నియమముచే విశేషణమై పుంలింగ స్త్రీలింగములలో నున్న 'అర్ధ' శబ్దము వ్యస్తముగానే యుండును. కావున 'అర్ధాశాటీ, అర్ధకంబళః' అని యుండదు.

(ఖ) షష్ఠ్యంతమగు పరిచ్ఛేద్యవాచి కాలవాచకముతో సమసించును. కాలవాచకమును సమాసాదియందుఁ బ్రయోగింపవలయును.

- మాసః జాతస్య యస్య సః = మాసజాతుఁడు
 సంవత్సరః మృతస్య ,, ,, సంవత్సరమృతుఁడు

ఇట మాస సంవత్సరపదములు కాలవాచకములు, జాతి, మృత పదములు పరిచ్ఛేద్య వాచకములు అనఁగాఁ బరిమేయవాచకములు.

ఇట యస్య సః అనియుంటచే బహువ్రీహి యని భ్రమింపరాదు.

(గ) రాజదంతాది సమాసములందు షష్ఠ్యంతము నుత్తరపదముగాఁ బ్రయోగింపఁ దగును. ఇది యాకృతిగణము.

దంతానాం రాజా = రాజదంతము

హంసానాం ,, = రాజహంసము

వైద్యానాం ,, = రాజవైద్యుఁడు

విద్యానాం ,, = రాజవిద్యా.

(ఘ) హస్తాగ్రాదులందు గుణమునకును, గుణికిని, గ్రమముగా భేద వివక్షయు నభేద వివక్షయు గ్రహింపవలయును.

హస్తాగ్రము (హస్తస్య అగ్రం - హస్తాగ్రములకు భేదవివక్ష)

అగ్రహస్తము (అగ్రంచ తత్ హస్తం) - (అగ్రహస్తముల కభేదవివక్ష)

పుష్పాగ్రము; అగ్రపుష్పము మొ.

(జ) 'వనస్య అగ్రే-అగ్రేవణము.' ఇట సప్తమికి లోపాభావమును, 'న' కారమునకు ణత్వమును నివృత్తిములు.

(చ) షష్ఠీ తత్పుగుష, ద్వంద్వ, బహువ్రీహిసమాసములందు సంఖ్యావాచకములు సంఖ్యావాచకములతో సమసించునపుడు అల్పమగు సంఖ్యను ముందు ప్రయోగింపవలెను.

శతసహస్రము (సహస్రసాణాం శతం లక్ష)

శతకోటులు (కోటీనాం శతం)

(ఛ) షష్ఠీ సమాసమున సంఖ్యావాచకేతరముతో సమసించినపుడును సంఖ్యావాచకములకుఁ బూర్వనిపాతము గానఁబడుచున్నది.

శతజన్మములు 'జన్మనాంశతం జన్మశతం' అని యుండవలెను.

ఇట్లే శతవర్షములు, సహస్రఘటాభిషేకము, శతయోజనములు, సహస్రనామములు, సహస్రయోజనములు, శతఘంటాకవనము, శతలేఖిన్యవధానము (ఘంటానాం శతం; లేఖినీనాం శతం మొ.)

రాజదంతాదులొకృతి గణమగుటవలన (చూ. ౫౮౧ గ) నీ సమాసములన్నియు నానూత్రముచే సిద్ధము లగును.

'శతఘంటకవనము' అనుచో శతం ఘంటాః యస్మిన్ తత్ శతఘంటం తత్ కవనం శతఘంటకవనం అని చెప్పికొనవలెను. ఏనల ఘంటాశబ్ద మాకారంతముగాన మరొకవిధముగా హ్రస్వమురాదు.

౧౮౨. షష్ఠ్యంతములైన వాక్ (వాచః), దిక్ (దిశః) పశ్యత్ (పశ్యతః) శబ్దములకుఁ గ్రమముగా యుక్తి, దండ, హర, శబ్దములు పరమగుచో విభక్తిలోపమురాదు.

- వాచః - యుక్తిః = వాచోయుక్తి
- దిశః - దండః = దిశోదండము
- పశ్యతః - హరః = పశ్యతోహరుఁడు

౧౮౩. నిందార్థమునఁ బుత్రశబ్దము త్తరపదముగా నున్నచో షష్ఠికి వికల్పముగా లోప మగును.

- రండాయాః పుత్రుఁడు; రండాపుత్రుఁడు
- వృషల్యాః పుత్రుఁడు; వృషలీపుత్రుఁడు
- దాస్యాః పుత్రుఁడు; దాసీపుత్రుఁడు
- కుమార్యాః పుత్రుఁడు; కుమారీపుత్రుఁడు (అవివాహితకుఁ బుట్టినవాఁడు)
- కన్యాయాః పుత్రుఁడు; కన్యాపుత్రుఁడు

(క) నిందార్థమున 'పతి' శబ్దము పరమగుచో షష్ఠికి లోపము రాదని ముగ్ధ బోధ వ్యాకరణమున 'దాస్యాపతి' అని యుదాహరింపబడినది. ఇట్లే కన్యాయాపతి, రండాయాపతి, కుమార్యాపతి మొదలగునవి యుండవచ్చును.

(గ) మరికొన్ని యెడలను షష్ఠికి లోపాభావము గానవచ్చును. చౌరస్యకులము (చౌరకులము అనరాదు.) 'విప్రకులము' మొదలగు నెడల అనిందార్థము గాన లోపము వచ్చును.

౧౮౪. 'దేవ' శబ్దమునకు ప్రియపద ము త్తరపద మైనచో నిందార్థమున షష్ఠికి లోపము రాదు.

- *దేవానాం ప్రియుఁడు (మూర్ఖుఁడు)
- దేవప్రియుఁడు (అనిందార్థము)

(క) అశోకునికి 'దేవానాం ప్రియుఁడు' అని బిరుడము గలదు. అట-దేవానాం = బౌద్ధభిక్షునానాం అని యర్థము. ఆ యర్థమునందే ప్రప్రథమమున లోపాభావ ముండెను. వైదికమతస్థులు బౌద్ధమతస్థులను వారి యనుచరులను ద్వేషింతురు. కాన దేవానాం ప్రియ శబ్దమునకు మూర్ఖుఁ డని యర్థమును జెప్పియుందురు. 'దేవయ్య' అనఁగా 'మూర్ఖుఁడు, లేక అమాయికుఁడు' అని యీ కాలమున గూడ కృష్ణా జిల్లాలో వ్యవహారము గలదు.

* 'దేవానాంప్రియ' శబ్దమునకు "మనోరమా తత్త్వబోధినీ" గ్రంథములలో ని ట్లర్థము నిర్వచింపబడినది. బ్రహ్మజ్ఞాన రహితత్వాత్ సంసారిణోమూర్ఖాః | తేషు గూగాదికర్మాణి అనుతివ్వంతః పురో డాకాది ప్రదానద్వారా దేవానాం అత్యంతం ప్రీతిం జనయంతి | బ్రహ్మజ్ఞానినస్తు న తథా | తేషాం యాగాద్యనుష్ఠానాభావాత్ | అతోగవాదిస్థానాపన్నత్వాత్ మూర్ఖావీవ దేవపశవః" బ్రహ్మ జ్ఞానములేని వారగుట సంసారులు మూర్ఖులు. వారు గూగాదికర్మ లాచరించుచు బురోడా కాదులు సమర్పించుచు దేవతలకుఁ బ్రీతిఁగూర్తురు. బ్రహ్మజ్ఞానులు గూగాదు లాచరింపరు. కాన వారా దేవతలకుఁ బ్రీతిఁ గూర్పరు. కావున గోవులు మొదలగు మృగములవలె దేవతలు

(ఖ) అసాంపతి, యాదసాంపతి, త్విషాంపతి, ధియాంపతి, శ్రియాంపతి, సీతాయాంపతి, వాచస్పతి, దివస్పతి, వారాన్నిధి, వచసాంపతి, వాచామగోచరము, మహిమ్నఃస్తోత్రము ప్రభృతులందును విభక్తిలోపముగా గానవచ్చుచున్నది.

(గ) భ్రాతుష్పుత్రుఁడు (భ్రాతుః పుత్రుఁడు) అనునెడ విభక్తిలోప పత్వములు నివృత్తములు.

(ఘ) పురుషకార, మనుష్యకార, సమాసపదములందు విభక్తిలోపము నిత్యము, పురుషస్యకారః ఇత్యాదిరూపములు గానరావు. కొందఱు సమాసమును పష్టితత్పురుషగాఁ గాక కుంభకారాది సమాసమువలె నుపపదసమాసముగా నుదాహరింతురు. (పురుషం కరోతీతి పురుషకారః)

(ఙ) 'మమకారము' మొదలగుచోట 'మమ' అనునది విభక్తి ప్రతిరూపకావ్యయము.

౬. సప్తమీ తత్పురుషము

౫౮౫. సప్తమ్యంతమగు పదము శౌండ, ధూర్త, కితవ, ప్రవీణ, సంవీత, అతర, ఆది, పటు, పండిత, కుశల, చవల, నిపుణ, సిద్ధ, శుష్క, వక్త, *బంధ, అధీన, పర, తత్పర, పరాయణ, ఉత్తమ, ఉత్తర, శేఖర శబ్దములతో సమసించును.

- అక్షేషు - శౌండః = అక్షశౌండుఁడు (శౌండుఁడు = ప్రవీణుఁడు)
- ఆతపే - శుష్కః = ఆతపశుష్కము
- ఈశ్వరే - అధీనః = ఈశ్వరాధీనుఁడు
- పండితేషు - ఉత్తమః = పండితోత్తముఁడు
- శిరసి - శేఖరః = శిరశ్శేఖరము
- లోకే - ఉత్తరః = లోకోత్తరుఁడు

(క) 'ప్రవీణ' శబ్దార్థములగు విశారద, చతుర, పారీణ, సమర్థాది పదములతోడను, సప్తమ్యంతము సమసించును.

కవితావిశారదుఁడు మొ.

(ఖ) ఆధునికులు కేసరి, (కేసరీవ కేసరీ) భాస్కర (భాస్కర ఇవ భాస్కరః) ఆది పదములను సమర్థార్థకముగా సప్తమ్యంతముతో సమసింపజేయుచున్నారు.

ఉపన్యాసకేసరి (ఉపన్యాస సమర్థుఁడు)
న్యాసవేదాంత భాస్కరుఁడు మొ.

పశువులు అనగా సంసారులు మూర్ఖులే
దీనినిబట్టి 'దేవానాంప్రియుఁడు' అనగా మూర్ఖుఁడు అని యర్థము దేలినది. అయితే 'దేవప్రియుఁడు' అన్నను ఈ యర్థమేల చెప్పకొనరాదు? ఇంతకన్న నిత్యార్థమేమి? దీనికి వైగ్రంథములలో సమాధానములేదు. కావున దేవానాం బౌద్ధభిక్షూణాం ప్రియః అన్న అర్థమే నా కుచితముగాఁ దోచుచున్నది. పెద్దలు విచారింతురుగాక.

*'బంధ' శబ్దము పరమగుచో సప్తమీవిభక్తిలోపము వికల్పమని ముగ్ధబోధ వ్యాకరణమునఁ గలదు. కరబంధము - కరేబంధము; ఉరోబంధము - ఉరసిబంధము చక్రబంధము - చక్రేబంధము.

(గ) సిందార్థమున సప్తమ్యంతము 'కాక' వాచక పదములతో సమసించును.

తీర్థ కాః - ఇవ = తీర్థకాఃము (దురాశాల)
 ,, ధ్యాంక్ష - ఇవ = తీర్థధ్యాంక్షము ,,

(ఘ) ఉత్తమర్ణ, అధమర్ణాదులందు సప్తమ్యంత ముత్తరసడముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడును.

ఋణే - ఉత్తమః = ఉత్తమర్ణుఁడు (అప్పిచ్చినవాఁడు)
 ఋణే - అధమః = అధమర్ణుఁడు (అప్పుగొన్నవాఁడు)

౧౮౬. సిందార్థమునఁ బ్రాతేసమితాదులు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

ప్రాతేసమితుఁడు (భోజనప్రాత్ర దగ్గరకు సిద్ధపడువాఁడు. పనికి బద్ధకంచువాఁడు.)

ప్రాతేసమితుఁడు

ప్రాతేకుశలుఁడు

శ్శేవాదిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవేషిక

శ్శేవేషిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక (గర్వాలరాయుఁడు)

శ్శేవార్థిక

శ్శేవార్థిక

గోష్ఠేనర్థిక

గోష్ఠేనర్థిక

గోష్ఠేనర్థిక

గోష్ఠేనర్థిక

గోష్ఠేనర్థిక

గోష్ఠేనర్థిక (దరిద్రుఁడు)

గోష్ఠేనర్థిక (,,)

గోష్ఠేనర్థిక (నిస్తేజస్కుఁడు)

గోష్ఠేనర్థిక

మాతరిపురుషుఁడు (తల్లివైఁ ప్రతాపముఁ జూపువాఁడు)

పితరికూరుఁడు (తండ్రివైఁ ,, ,,)

కర్ణేటిరిటిరి

కర్ణేచురుచురువు

పిండికూరుఁడు (పిండ్యాం ఖాదితవ్యేవస్తుని కూరః)

కూపమండూకము

కూపకచ్చపము

కూపకూర్మము

ఉదపానమండూకము

కుంభమండూకము

ఉదుంబరమశకము

ఉదుంబరకృమి

వ్రణకృమి

గృహకలవింకము

గృహసర్పము

ఆఖనికబకము (ఆఖనికము = బోక)

నగరక్వానము (పనియు దీటికయు లేనివాడు)

నగరకాకము

నగరవాయసము

} దాని రసమునుండి రసాంతరమును బొందనివాడు.

} స్వార్థనిష్ఠుడు లేక నగరకాకమువలె నొకచోట నుండక యెల్లప్పుడు దిరుగువాడు.)

ఇందు 'సాత్రేసమిత' పదము మొదలుకొని 'కర్ణేచుగుచురు' పదవర్యంతమును విభక్తిలోపమును బిమ్మటి లక్ష్యములందు లోపమును గమనింపవలయును.

(క) స్థిగశబ్దముతో సమసించిన గో, యుధ్ శబ్దముల సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయము లోపింపదు.

(ఖ) గవి, యుధి, శబ్దములకుఁ బరమైన 'స్థిర' శబ్ద సకారమునకు వత్వము వచ్చును.
 గవి - స్థిర = గవిస్థిరుఁడు (ఆకాశమున స్థిరముగానున్న)
 యుధి - ,, = యుధిస్థిరుఁడు (యుద్ధమునందు స్థిరుఁడు)

(గ) 'స్పృక్' శబ్దము పరమగునేని హృద్, దివ్, శబ్దముల సప్తమికి లోపమురాదు.
 హృదిస్పృక్, దివిస్పృక్

(ఘ) 'గురు'పద ముత్తరపదముగాఁగల అంత, మధ్య, శబ్దముల సప్తమి లోపింపదు.
 అంతేగురువు, మధ్యేగురువు.

(ఙ) మూర్ధ, మస్తక, శబ్దములకన్న భిన్నమగు శరీరావయవ వాచకములయొక్క సప్తమికి లోపము రాదు.
 కంఠేకాలుఁడు, మూర్ధకిలుఁడు, మస్తకకిలుఁడు

అపాంగనేత్రా ఇత్యాదు లసాధువులు. దీనిచే అపాంగనేత్రా అని యుండ వలయును.

(చ) కృదంతాంత ముత్తరపదముగాఁ గల సప్తమ్యంతపదసప్తమికి లోపము బహుళము.

భేచరము - ఖచరము
 జలేచరము - జలచరము
 ఫలేపాకము - ఫలపాకము
 వచనేస్థితుఁడు - వచనస్థితుఁడు } ఇటు విభక్తిలోపము వికల్పము.

శీర్షభారము - శీర్షభారము
 అంసేభారము - అంసభారము
 జనేవాదము - జనవాదము (జనేషు నిష్ఠురో వాదః)
 పంకేరుహము - పంకరుహము
 సరసిజము - సరోజము
 స్తంబేరము, కుశేశయము, జలేశయము, కర్ణేజపుడు, అగ్రేచరుడు కాండేరుహము - మొ. (ఇటు విభక్తిలోపము వికల్పము)

బహుశ్రగహణముచే 'కురుచరుడు' స్థంధిలశాయిక, సమాస్థుడు, విషమ
 స్థుడు, కూటస్థుడు, కాయస్థుడు, మొదలగు తావులందు నిత్యముగా విభక్తి
 లోపము వచ్చును.

'జనేవాదము'నకు గూఢాంతముగా 'జనోవాదము' అనియుఁ గలదని గణరత్న
 మహోదధిలోఁ గలదు.

జనేషు నిష్ఠురో వాదః - జనోవాదః

(ఛ) పా)వృత్, శరత్, కాల, దివ్, శబ్దముల సప్తమికి 'జన' ధాతు కృదంతమగు
 'జ' శబ్దము సరమగునేని లోపము రాదు.

పా)వృషిజము, శరదిజము, కాలేజము, దివిజము.

(జ) 'జ' శబ్దము పరమగునేని వర్ష, క్షర, శర, వర, శబ్దముల విభక్తికి వికల్పముగా
 లోపము వచ్చును.

వర్షేజము - వర్షజము

శరేజము - శరజము

క్షరేజము - క్షరజము

వరేజము - వరజము

(ఝ) శయ, వాస, వాసి, శబ్దము లు త్తరవదముగాఁగల సప్తమికి లోపము వికల్ప
 ముగా వచ్చును.

ఖేశయుడు - ఖశయుడు

గామీవాసము - గ్రామవాసము

అంతేవాసిక - అంతవాసిక

కాలవాచకమునకుఁ బరమగుచో లోపము నిత్యము.

కాలవాసము మొ.

'వసత్' శబ్దము పరమైనపుడు విభక్త్యలోపము కానబడుచున్నది.

"అంతేవసద్యసిగజ్జై"

(ఞ) బహువ్రీహిసమాసాంతముననున్న 'స్తనీ' శబ్దము పరమైనపుడు 'గళ' శబ్దము
 యొక్క గళముకి వికల్పముగా లోపము గలుగుచున్నది.

(ఇ) క్విబంతమగు 'సత్' పదము పరమగునేని 'దిన్' యొక్క సప్తమికి లోపము రాదు. 'సత్' యొక్క 'స' కారమునకు షత్విము వచ్చును.

దివిషత్

(ఁ) ద్వితీయాంత, తృతీయాంతాది పదములు తత్తత్త్వదర్శితపదములతోడనే కాక యొక్కొక్కేడ నితరపదములతోడను సమసించును. మహాభాష్యమున ద్వితీయా, తృతీయా, ఇత్యాదులు యోగవిభాగము చేయబడి యున్నవి.

2. నష్టోసమాసము

౫౯౨. నష్టో అనునది సుబంతముతో సమసించును. 'ఇ' కారము లోపించును.

౫౯౩. అజాది సుబంతము పరమగునేని నష్టోయొక్క 'న' కారము 'అ' గాను, హలాది సుబంతము పరమగునేని 'అ' గాను మాఱును.

- న - ఏకము = అనేకము
- న - అంతము = అనంతము
- న - బ్రాహ్మణ = అబ్రాహ్మణుఁడు
- న - మంగళము = అమంగళము

(క) 'నష్టో' శబ్దమునకు గేవలము నిషేధార్థమే కాక పెక్కర్థములు గలవు.

- ౧. సాదృశ్యము - అబ్రాహ్మణుఁడు = బ్రాహ్మణభిన్నుఁడు బ్రాహ్మణ సదృశుఁడు,
- ౨. అభావము - అసంశయము = సంశయాభావము
- ౩. తదన్యత్వము - అనశ్వము = అశ్వభిన్నము
- ౪. అల్పత్వము - అనుదరా కన్యా = అల్పదరముగల కన్య
- ౫. అప్రశస్తత్వము - అపశువు = అప్రశస్తమగు పశువు
- ౬. విరోధము - అధర్మము = ధర్మమునకు విరుద్ధమైనది

(ఖ) అకస్మాత్తను నర్థము గూడఁ గాననచ్చుచున్నది. అపటీక్షేపము (అకస్మికముగాఁ దెఱతొ)యుట ఆప్తీనిఘంటువు.

(గ) అభావార్థమున అవ్యయీభావమును వచ్చును. ఉదా. అనర్థశము. (అర్థశాయాః అభావః) ఈ సూత్రమువలన నష్టోసమాసము అనఁగాఁ దత్పురుషమును వచ్చును. భేదమేమన నవ్యయీభావమగునేని సమాసమున కవ్యయత్వము వచ్చును. తత్పురుష మగునేని అవ్యయత్వము రాదు. కావున నభావార్థమున అవ్యయీభావ తత్పురుషలలో నే దేని చేయవచ్చును.

- అసందేహః (తత్పురుష)   అసందేహం (అవ్యయీభావము)
- అవిఘ్నః (తత్పురుష)   అవిఘ్నం (అవ్యయీభావము)

(ఘ) కొన్ని యెడల 'నష్టో' మాఱదు. ఈ క్రిందిశబ్దములు తత్తద్గర్థములందు నివతీతములు.

- నక్షత్రము (నక్షత్రీయతే ఇతి)
- నకులము (నవిద్యతే కుల మస్య)

సక్రిము (న క్రామతీతి)
 నపుంసకుఁడు (న క్రీ, న చ పుమాకౌ)
 నాకము (న అక మస్మికౌ)

(బ) అప్రాణివాచక 'నగ' 'శబ్ద' 'స'కారము వికల్పముగా 'అ'కార మగును.

నగము - అగము (పర్వతము - అప్రాణి)
 నగము - వృక్షము (ప్రాణి)

(చ) నఇర్థక మగు నవ్యయమైన 'న'శబ్ద మొకటి గలదు. అదియును సుబంతముతో సమసించును. 'న'శబ్దము నఞ్ కారు కావున గౌఠ. నూ. చే అక, అ, ఆ దేశములు రావు.

న - ఏకము = నైకము
 న - ఏకధా = నైకధా

'న'శబ్దముతోఁ జేయఁబడు సమాసము మయూరవ్యంసకాంతర్గతమగుటఁ గర్మధారయ మగును. (చూ. నూ. గౌఠ. గ) కానీ 'నఞ్' 'న' శబ్దసమాసముల స్పష్టమగు భేదమును దెలుపుట కిటఁ బ్రదర్శింపఁబడినది.

(ఛ) సంస్కృతమున నపుంసకమైన మిత్రశబ్దము నఞ్ సమాసమునఁ బుంలింగ మగును.

న - మిత్రం - అమిత్రః (అమిత్రుఁ డవలెను గానీ అమిత్ర మనరాదు)

(జ) నఞ్ సుబంతముతో సమసించునని చెప్పఁబడుటచే 'నగము' మొదలగు చోట్ల న గచ్చతీతి నగః అన్న విధమున విగ్రహింపరాదు. న (న్), గ (న్) అని యతాకిక విగ్రహవాక్యమును, నగ (న్) అనునది తాకికవిగ్రహవాక్యమును సని గ్రహింపవలయును. 'న గచ్చతీతి నగః' అను విధము వ్యుత్పత్తిప్రదర్శనవిధ మగును.

(ఝ) 'నఞ్' అర్థమునఁ (అభావార్థమున) గొన్నియెడల 'నిన్' అనునదియుఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.

నిష్కపటుఁడు = అకపటుఁడు.
 నిర్వ్యాపారము = వ్యాపారము లేక పని లేకుండుట మొ.

౮. ఉపపద సమాసము

(క) ఏపదము ప్రక్కనే లేకున్న ధాతువులకుఁ గృత్ప్రత్యయములు రావో అది యుప పదము. దానితోఁడి సమాసము ఉపపద సమాసము. ఇది నిత్యసమాసము. 'కృ' మొదలగు ధాతువులకుఁ గుంభాది ద్వితీయాంతాదిపదములు ప్రక్కయందు లేకున్నచోఁ గర్తృరకమగు అ (అణ్, అచ్, క, ణ, టక్, ట, టచ్, ఖచ్, ఖశ్, డ) ఇక (ఇని, ణిని) ప్రత్యయములు రావు. కావునఁ గుంభాది పదము లుపపదములు.

కుంభ కారుడు (కుంభ (అన్, కార (న్) అని యతాకిక విగ్రహ వాక్యము) కుంభపదము ద్వితీయాంతమైనను విగ్రహవాక్యమున షష్ఠీనిఁ జూపవలయును.

(ఖ) ఈ యుపపదము ప్రథమా, ద్వితీయా, తృతీయా, పంచమీ, సప్తమ్యంతముగాఁ గానీ యవ్యయముగాఁ గానీ యుండును.

ఉత్తానశయుఁడు	(ఉత్తాన	(న్) శయ	(న్)	ప్రథమాంతోపపదము
అవమూర్ధశయుఁడు	(అవమూర్ధ	(న్) శయ	(న్)	”
కుంభ కారుఁడు	(కుంభ	(అన్) కార	(న్)	ద్వితీయాంతోపపదము
అంశ హారుఁడు	(అంశ	” హర	”	”
ఉదరశయుఁడు	(ఉదర	(ఆ) శయ	(న్)	తృతీయాంతోపపదము
పృష్ఠశయుఁడు	(పృష్ఠ	” శయ	”	”
పాగ్మ్యశయుఁడు	(పాగ్మ్య	(భ్యాం) శయ	”	పంచమ్యంతోపపదము
కురుసురుఁడు	(కురు	(ఇ) చర	”	సప్తమ్యంతోపపదము
ఆదాయచరుఁడు	(ఆదాయ	చర	”	అవ్యయోపపదము

ఇట్లు అంధకారము, స్తంభేరము, కర్ణేజపుఁడు, పంకజము, విధుంతుడుఁడు, అసగర్భ్యంపశ్యా ఇత్యాదు లుపపదసమాసములు.

(గ) వక్ష్యమాణములగు అమం (ణములం) తావ్యయము లతోడి ద్వితీయాంతాదుల సమాసము లుపపదసమాసములు.

౧. కర్మనాచక ముపపదముగాఁ గల దృశ, విద, ధాతువులకు సాకల్యార్థమున అమ్ (ణముల్) ప్రత్యయము వచ్చును (చూ. నూ. ౧౬౨)

కన్యా - దృశ్ + అమ్ = కన్యాదర్శము వరించును (యాం యాం కన్యాం పశ్యతి తాం తాం ఆనఁగా చూచిన కన్యనెల్ల వరించును)

బ్రాహ్మణ - విద్ + అమ్ = బ్రాహ్మణవేదము మొక్కును (యం యం బ్రాహ్మణం జానాతి, లభతేవా, తం తం)

౨. 'యావత్' పద ముపపదముగాఁ గల 'జీవ' కు 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

యావజ్జీవము చదువును (యావత్ జీవతి తావత్)

౩. ద్వితీయాంత ముపపదముగాఁ గల ధాతువునకుఁ ద్వార గమ్యమాన మగు చుండ 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును. (లక్ష్యములందుఁ ద్వార కానరాదు.)

యష్టి+గ్రహ్+అమ్ = యష్టిగ్రాహము పోరాడిరి (యష్టిం గృహీత్వా) (చూ. నూ. ౧౬౧)

గౌతమీ+వృజ్+అమ్ = గౌతమీ వర్జము వెడలిరి (గౌతమీం వర్జయిత్వా) (చూ. నూ. ౧౬౨)

౪. ద్వితీయాంతమగు నామపద ముపపదముగాఁ గల ఆదిశ, గ్రహ, ధాతువులకు 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును.

నామ+ఆదిశ్+అమ్ = నామాదేశము పిలిచెను (నామ ఆదిశ్య)

” గ్రహ్+” = నామగ్రాహము ” (” గృహీత్వా)

౫. తృతీయాంత ముపపదముగాఁ గల 'ఉపదంశ' కు 'అమ్' వచ్చును.
 మూలకోపదంశము - భుజించును (మూలకేన ఉపదంశం కృత్వా) ముల్లంగిని నంజుచు భుజించెనని
 భావము.

౬. తృతీయాంతోపపదము గల హింసార్థక ధాతువునకు 'అమ్' వచ్చును.
 దండ+తాడ+అమ్ = దండతాడము గోవులను వోలెను (దండేన తాడయక్))
 దండ+ఉపహా+అమ్=దండోపహాతము గోవులను వోలెను (దండేన ఘ్నుక్) మా. నూ. ౨౦౪

౭. తృతీయా సప్తమ్యంతోపపదములు గల ఉప - వీడ, రుధ, కృష, ధాతువులకు 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును.
 పాశ్చోపవీడము (పార్శ్వయోః పాశ్చాభ్యాంవా ఉఃవీడయక్) నిద్రించెను.
 వ్రజోపకోధము (వ్రజే వ్రజేన వా ఉపయంథక్) గోవులను గట్టుచున్నాఁడు.
 పాశ్యపకర్షము (పాణౌ పాణినా వా ఉపకర్షక్) గ్రహించుచున్నాఁడు.

౮. సన్నికర్షము గమ్యమాన మగుచుండఁ దృతీయాసప్తమ్యంతము లుప పదముగాఁగల ధాతువునకు 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును.
 కేశగ్రాహము (కేశేషు గృహీత్వా) పోరాడుకొనిరి.
 హస్తగ్రాహము (హస్తేన ,,) నడుచుచుండెను.

౯. పంచమ్యంతోపపదముగల ధాతువునకు త్వర గమ్యమానమగుచుండ 'అమ్' వచ్చును.
 శయోత్థాయము (శయ్యాయాః ఉత్థాయ) పరుగిడెను (చూ. నూ. ౫౬)
 కయనోత్థాయము భోజరాజతనయాసంఫల సేత్రాబ్జముల్ - శృంగారి నైషధము

౧౦. ద్వితీయాంతమగు శరీరావయవ వాచక ముపపదముగాఁ గల ధాతువు లకుఁ బీడ గమ్యమానమగుచుండ 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును.
 ఉరఃపీడము పోరాడిరి (కృత్స్నమురః పీడయంతః)
 వక్షస్తాడము ,, (,, వక్షః తాడయంతః)

౧౧. అభూత తద్భావార్థమున (చ్యి ప్రత్యయార్థమున) స్వాద్వర్థవాచకము లుపపదముగాఁగల 'కృ' ధాతువునకు 'అమ్' ప్రత్యయము వచ్చును. ఉపపదమునకు మకారాగముమము వచ్చును (చూ. నూ. ౧౩౮.)

స్వాదు కృ - అమ్ = స్వాదుంకారము భుజించెను (అస్వాదుం స్వాదుం కృత్వా)
 సంపన్న ,, - ,, = సంపన్నంకారము ,, ,, ,,)
 లవణ ,, - ,, = లవణంకారము ,, ,, ,,)

సంపన్న లవణశబ్దములు స్వాదుపర్యాయములు.

(ఘ) ఉపపదసమాసము నిత్యసమాస మగుటవలన
 కుంభస్యకారః, ఉదరేణ శయః, కురుషు చరః ఇత్యాది ప్రయోగము లుండవు.

౯. గ తి స మా స ము

(క) సంస్కృతమున నధోదర్శితములగు శబ్దములతో నాయా ధాతువుల క్వాంతా వ్యయములు సమసించి ల్యబంతము లగును. అది గతिसమాస మనబడును. తత్సమమున ల్యబంత ప్రయోగములు లేవు. ఆధాతువుల కృదంతరూపము లుండును.

ఊరీ	- కృ	- ఊరీకృత్వా	- ఊరీకృత్య	- ఊరీకారము,	ఊరీకృతి	మొ॥
ఊరరీ	- ,,	- ఊరరీ ,,	- ఊరరీ ,,	- ఊరరీకారము,	ఊరరీకృతి	,,
వషట్	- ,,	- వషట్ ,,	- వషట్ ,,	- వషట్కారము,	వషట్కృతి	,,
స్వాహా	- ,,	- స్వాహా ,,	- స్వాహా ,,	- స్వాహాకారము,	స్వాహాకృతి	,,
ఆవిష్	- ,,	- ఆవిష్ ,,	- ఆవిష్ ,,	- ఆవిష్కారము,	ఆవిష్కృతి	,,
మధ్యే	- ,,	- మధ్యే ,,	- మధ్యే ,,	- మధ్యేకారము,	మధ్యేకృతి	,,
పదే	- ,,	- పదే ,,	- పదే ,,	- పదేకారము,	పదేకృతి	,,
నివచనే	- ,,	- నివచనే ,,	- నివచనే ,,	- నివచనేకారము,	నివచనేకృతి	,,
ప్రాధ్యం	- ,,	- ప్రాధ్యం ,,	- ప్రాధ్యం ,,	- ప్రాధ్యంకారము,	ప్రాధ్యంకృతి	,,
ఊరసి	- ,,	- ఊరసి ,,	- ఊరసి ,,	- ఊరసికారము,	ఊరసికృతి	,,
మనసి	- ,,	- మనసి ,,	- మనసి ,,	- మనసికారము,	మనసికృతి	,,
ఆర్థే	- ,,	- ఆర్థే ,,	- ఆర్థే ,,	- ఆర్థేకారము,	ఆర్థేకృతి	,,
				(సార్థకము చేయుట)		,,
వశే	- ,,	- వశే ,,	- వశే ,,	- వశేకారము,	వశేకృతి	,,
అగ్నౌ	- ,,	- అగ్నౌ ,,	- అగ్నౌ ,,	- అగ్నౌకారము,	అగ్నౌకృతి	,,
ఖాట్	- ,,	- ఖాట్ ,,	- ఖాట్ ,,	- ఖాట్కారము,	ఖాట్కృతి	,,
సత్	- ,,	- సత్ ,,	- సత్ ,,	- సత్కారము,	సత్కృతి	,,
అసత్	- ,,	- అసత్ ,,	- అసత్ ,,	- అసత్కారము,	అసత్కృతి	,,
కాత్	- ,,	- కాత్ ,,	- కాత్ ,,	- కాత్కారము,	కాత్కృతి	,,
				(అవమానించుట),,		,,
అలం	- ,,	- అలం ,,	- అలం ,,	- అలంకారము,	అలంకృతి	,,
పురస్	- ,,	- పురస్ ,,	- పురస్ ,,	- పురస్కారము,	పురస్కృతి	,,
హస్తే	- ,,	- హస్తే ,,	- హస్తే ,,	- హస్తేకారము,	హస్తేకృతి (పెండ్లి)	,,
పాణౌ	- ,,	- పాణౌ ,,	- పాణౌ ,,	- పాణౌకారము,	పాణౌకృతి	,,
తిరస్	- ,,	- తిరస్ ,,	- తిరస్ ,,	- తిరస్కారము,	తిరస్కృతి	,,
,,	- ,,	- తిరోభూత్వా	- తిరోభూయ	- తిరోభావము,	తిరోభూతి	,,
,,	- భూ	- తిరోధత్వా	- తిరోధాయ	- తిరోధానము,	తిరోహితి	,,
ప్రొదున్-ధా	- ధా	- ప్రొదుర్భూత్వా	- ప్రొదుర్భూయ	- ప్రొదుర్భావము,	ప్రొదుర్భూతి	,,
,,	- కృ	- ప్రొదుష్కృత్వా	- ప్రొదుష్కృత్య	- ప్రొదుష్కారము,	ప్రొదుష్కృతి	,,
అస్తం	- గమ	- అస్తంగత్వా	- అస్తంగత్య	- అస్తంగమము,	అస్తంగతి	,,
కణే	- హణ	- కణే హత్వా	- కణే హత్య	- కణే హాతము,	కణే హతి	,,

(ఖ) 'చ్చి' ప్రత్యయాంతమును గతिसమాసము. (చూ. నూ. ౪౧౧)

శుక్ల - క్చ - శుక్లీకృత్య - శుక్లీకారము, శుక్లీకృతి మొ.

అంగ - ,, - అంగీకృత్య - అంగీకారము, అంగీకృతి మొ.

సాక్షాత్ - సాక్షాత్కృత్య - సాక్షాత్కారము, సాక్షాత్కృతి మొ.

లవణం ,, - లవణం - లవణంకారము, లవణంకృతి మొ.

శీతం ,, - శీతంకృత్య - శీతంకారము, శీతంకృతి మొ. (అనాదరము సేయుట)

ఉష్ణం ,, - ఉష్ణం ,, - ఉష్ణంకారము, ఉష్ణంకృతి ,,

ఆర్ద్రం ,, - ఆర్ద్రం ,, - ఆర్ద్రంకారము, ఆర్ద్రంకృతి ,,

ఉదకం ,, - ఉదకం,, - ఉదకంకారము, ఉదకంకృతి ,,

తత్పరము సమాసప్రకరణము సమాప్తము

3. ద్వంద్వ సమాసము

౫౮౯. ఉభయవదార్థప్రధానము ద్వంద్వము.

(క) ఇతరేతరయోగ, సమాహారై కశేషములందు ద్వంద్వము వచ్చును. ఇతరేతరయోగమునఁ బ్రత్యేకాన్వయము గలది.

'రామకృష్ణులు వచ్చిరి' ఇటు 'వచ్చు' క్రియలోనికిఁ బ్రత్యేకముగా రామకృష్ణపదము లన్వయించును.

(ఖ) సముదాయాన్వయము గలది సమాహారద్వంద్వము.

పాణిపాదము కదలెను.

ఇటు పాణిపాదసముదాయము 'కదలు'తో నన్వయించును.

(గ) ఏకశేషమున సమాసగతమగు వదద్వయములో నొకటి శేషించును, అనఁగా నొకటి లోపించును.

హంసలు (హంసీచ హంసశ్చ = హంసౌ)

౫౯౦. సమాహారద్వంద్వము ఏకవచనమును నప్రంసకమును నగును. అప్పుడు ద్విరాంతశబ్దము ప్రాస్థమగును.

సంజ్ఞాపరిభాషము (సంజ్ఞా చ పరిభాషా చ అనయో స్సమాహారః)

(క) విశేషించి సమాహారము చెప్పినచోట సమాహారముమాత్రమే వచ్చుననియును, నితరేతరయోగము రాదనియును, విశేషించి చెప్పనియెడల నుభయమును వచ్చుననియును దెలియవలెను. దీనినిఁబట్టి

సంజ్ఞాపరిభాషము (సమాహారద్వంద్వము)

సంజ్ఞాపరిభాషలు (సంజ్ఞాచ పరిభాషాచ - ఇతరేతరయోగము)

అని ద్వివిధసమాసములును నుండవచ్చును.

(ఖ) కానీ యీక్రింది సమాసములం దిత రేతరయోగము మాత్రమే వచ్చును. సమాహారము రాదు.

రామలక్ష్మణులు, ఆద్యవసానములు, ఋక్సామయజుర్, వాఙ్మనసములు, శ్రద్ధామేధలు
 ౫౯౧. ద్వంద్వమున ఇకార, ఉ కారాంత శబ్దములు పూర్వమునఁ బ్రయోగింపఁ బడును.

హరిహరులు (హరిశ్చ హరశ్చ)
 శంభు బ్రహ్మలు (శంభుశ్చ బ్రహ్మశ్చ)

౫౯౨ అజాది, అదంత శబ్దముల ద్వంద్వమునందు అజాదిశబ్దములు ముందుఁ బ్రయోగింపఁబడును; బహుపదద్వంద్వమున నీనియమము లేదు.

అంధపంగువులు (అంధశ్చ పంగుశ్చ)
 ఈశకృష్ణులు (ఈశశ్చ కృష్ణశ్చ)
 ఆశ్వరథేంద్రులు ఇంద్రాశ్వరథములు

(క) విషయేంద్రియములు, గవాశ్వములు, శూద్రాద్యులు, పిండాండములు, షంగ్గంధులు, దారార్థములు, శస్త్రాస్త్రములు మొదలగు నేతత్సూత్రవిరుద్ధ ప్రయోగములును గలవు.

౫౯౩. అల్పాచ్చులుగల పదమును ద్వంద్వమునఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగింపవలెను. శివకేశవులు, నలడమయంతులు

(క) అభ్యర్హితమును ముందు ప్రయోగింపవలయును.

రుక్మిణీకృష్ణులు, సీతారాములు, శృంగారవీరములు,
 మాతాపితరులు, వధూవరులు

(ఖ) కానీ నరనారాయణులు మొదలగు విరుద్ధప్రయోగములును గలవు.

(గ) అభ్యర్హితత్వము వ క్తృవివక్షాధీనము. కావున “నమోనమః శంకర పార్వతీభ్యాం” అనుచో ‘శంకర’ పదమే పూర్వమునఁ బ్రయుక్తము. ఇట్లే “శ్రీరామ నీతయోః”

౫౯౪. సమానాచ్చులు గల శబ్దములలో లఘుక్షరములు గల దానిని ముందు ప్రయోగింపవలయును.

(క) హ్రస్వాక్షరము లఘువు; దీర్ఘాక్షరమును, సంయోగపరకమగు నక్షరమును గురువు.

కుశకాశములు

(ఖ) దారజారులు; ఇట దారజార శబ్దములు సమానముగా దీర్ఘాచ్చులు గలవి. అట్టియెడ దేనినిఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగింపవలె నన్న ప్రశ్న వచ్చుచున్నది. అట్టిచో ‘దార’ శబ్దమునే ముందు ప్రయోగింపవలయును. (దారజారౌ కర్తరి

ణిలుక) అను వార్తికమున 'దారజారులు' అని కాత్యాయనుడు ప్రయోగించెను. విగిలినయెడఁ బర్యాయమున రెండును బూర్వమునఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

నీరక్షీరములు, క్షీరనీరములు మొ.

(గ) ద్వాదశ, పంచదశ. (చూ. సూ. ౫౮౧ చ.)

౫౯౫. కులవిశేషవాచకములు యధాక్రమముగాఁ బ్రయోగింపఁబడును.

బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, విటూచ్ఛులు

౫౯౬. భ్రాతృవిశేషవాచక పదద్వంద్వమున జ్యేష్ఠవాచకము ముందు ప్రయోగింపఁబడును.

యుధిష్ఠిర, భీమాష్టన, నకుల, సహదేవులు

(క) పాండుధృతరాష్ట్రులని విరుద్ధ ప్రయోగమును గలదు.

౫౯౭. ధర్మాది శబ్దము లనియతముగాఁ బూర్వోత్తరములందుఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

అర్థ ధర్మములు	-	ధర్మాగ్రములు	అర్థచంద్రులు	-	చంద్రాదులు
అర్థ శబ్దములు	-	శబ్దార్థములు	ఉంఛ శిలములు	-	శిలోంఛములు
అర్థకామములు	-	కామార్థములు	రాహుచంద్రులు	-	చంద్రరాహువులు
అద్యంతములు	-	అంతాదులు	గ్రీష్మవసంతములు	-	వసంతగ్రీష్మములు
గుణవృద్ధులు	-	వృద్ధిగుణములు	చంద్రాదిత్యులు	-	ఆదిత్యచంద్రులు
భీమసేనార్జునులు	-	అర్జున భీమసేనులు			
		హితాహితములు	-	అహితహితములు	(అహితహితవిచారశూన్యబుద్ధికి)
		తపశ్శ్రుతిములు	-	శ్రుతతపస్సులు	
		పుణ్యపాపములు	-	పాపపుణ్యములు	

౫౯౮. ద్వంద్వమున 'పతి' శబ్దవరకమగు 'జాయా' శబ్దమునకు జా. దం, ఆదేశములు వికల్పముగా వచ్చును.

జాయా - పతి = జంపతి, దంపతి, జాయాపతి (జంపతులు, దంపతులు, జాయాపతులు)

(క) తత్సమభాషలో బహువచనాంతముగానే యుంట యుక్తమైనను కాశీఖండమున "క్రోకదంపతికి దృక్కులశిఖిలు" అని ఏకవచనమే ప్రయుక్తమై యున్నది.

౫౯౯. ప్రాణ్యంగములకును, సేనాంగములకును, తూర్యాంగములకును, సమాహారమును, ఏకవచనమును వచ్చును. (చూ. సూ. ౫౯౦)

- ప్రాణ్యంగములు:- పాణిపాదము (పాణీచ పాదౌచ ఏతేషాం సమాహారః)
- సేనాంగములు:- రథికాశ్వారోహము (రథికాశ్చ అశ్వారోహశ్చ ఏతేషాం ,)
- తూర్యాంగములు:- మార్దంగికపాణవికము (మార్దంగికాశ్చ పాణవికాశ్చ ఏతేషాం)

(క) ఇందు సేనాంగములు బహువచనమునం దున్నపుడే సమాహారము వచ్చును. కానిచో నితరేతరద్వంద్వమే వచ్చును.. ఇతరేతరద్వంద్వ మాంధ్రభాషలో బహు వచనముగా నుండును.

రథికాశ్వారోహణా (సంస్కృతము)
 రథికాశ్వారోహణులు (రథికశ్చ ఆశ్వారోహశ్చ) ఆంధ్రము.

(ఖ) ప్రాణ్యంగములును, మార్గాంగములును ఏకవచనమున నున్నను సమాహారమును జెప్పవలయును.

పాణిపాదము (పాణిశ్చ పాదశ్చ అనయో స్సమాహారః)
 మార్దంగిక పాణవికము (మార్దంగికశ్చ పాణవికశ్చ అనయో స్సమాహారః)

(గ) “శ్రీవాణీగిరిజాశ్చిరాయ దధతో వక్షోముఖాంగేషు యే” అనుచో వక్షో ముఖాంగపదములు ప్రాణ్యంగము లగుటవలన నేకవచనములో నుండవలసి యున్నను నిట బహువచనములో నున్నవి. ఇది చింత్యము.

౬౦౦. ప్రకృతి విరోధముగల జంతువాచకములకు సమాహారమును, ఏకవచనమును వచ్చును.

గోవ్యాఘ్రము (గవాం వ్యాఘ్రాణాంచ సమాహారః)
 సర్పనకులము (సర్పాణాం నకులానాంచ ,,)
 కాకోలూకము (కాకానాం ఉలూకానాంచ ,,)

౬౦౧. గవాశ్వ, ప్రభృతులకు సమాహారమును, ఏకవచనమును వచ్చును.

గవాశ్వము (గవాం ఆశ్వానాంచ సమాహారః)
 ఉష్ట్రఖరము (ఉష్ట్రాణాం ఖరాణాంచ ,,)
 పుత్రపాత్రము (పుత్రాణాం పాత్రాణాంచ ,,)
 శ్రీకుమారము (శ్రీయాం కుమారాణాంచ ,,)
 అజావికము (అజానాం అవీనాంచ ,,)
 భాగవతీభాగవతము (భాగవతీనాం భాగవతానాంచ ,,)
 తృణకావ్యము (తృణానాం కావ్యానాంచ ,,)
 బాలవృద్ధము (బాలానాం వృద్ధానాంచ ,,)
 కుటీకుటము (కుటీనాం కుటానాంచ ,,)
 దాసీదాసము (దాసీనాం దాసానాంచ ,,)
 మాత్రపురీషము (మాత్రస్య పురీషస్యచ అనయోః ,,)
 మాంసశోణితము (మాంసస్య శోణితస్యచ ,,)

(క) ‘దాసదాసీ’జనము అనియుఁ బ్రయోగము గలదు.

(ఖ) ‘గవాశ్వ’మను రూపమే సమాహారమునను, ఏకవచనమునను నుండును. రూపాంతరమగు ‘గోశ్వ’పదము సమాహారమునను ఇతరేతర ద్వంద్వమునను ఉండవచ్చును. గోశ్వము; గోశ్వములు.

౬౦౨. క్షుద్రజఃతువాచకములకు సమాహారమును, ఏకవచనమును వచ్చును. సకుల ప్రభృతిజఃతువులు క్షుద్రజఃతువులు

యూకాలిక్షము (యూకాశ్చ అలిక్షాశ్చ ఏతాసాం సమాహారః)
కృమికీటము (కృమయశ్చ కీటాశ్చ ఏతేషాం)

(క) 'ఆయుషః కృమికీటానా మలంకరణ మల్పతా' అనునది అనాధువు.

౬౦౩. బహుత్వబోధకములైన వృక్షవిశేషవాచకములకును, ధాన్యవిశేషవాచకములకును, తృణవిశేషవాచకములకును, మృగవిశేషవాచకములకును, పశువిశేషవాచకములకును, పక్షివిశేషవాచకములకును, ఫలవిశేషవాచకములకును వికల్పముగా సమాహారమును, నేకవచనమును వచ్చును.

ష్టక్షన్యగ్రోధము	-	ష్టక్షన్యగ్రోధములు	(వృక్షవిశేషములు)
వ్రీహియవము	-	వ్రీహియవములు	(ధాన్యవిశేషములు)
కుశకాశము	-	కుశకాశములు	(తృణవిశేషములు)
రురుప్యవతము	-	రురుప్యవతములు	(మృగవిశేషములు)
గోమహిషము	-	గోమహిషములు	(పశువిశేషములు)
శుకపికము	-	శుకపికములు	(పక్షివిశేషములు)
బదరామలకము	-	బదరామలకములు	(ఫలవిశేషములు)

(క) బహుత్వము బోధ్యము గానవుడు ఏకవచనము గాదు.

బదరామలకము (బదరంచ ఆమలకంచ)
గోమహిషములు (గౌశ్చ మహిషశ్చ)

(ఖ) మృగములన నారణ్యకజఃతువు లనియును, బశువు లన గ్రామమునఁ బెంపఁబడు జఃతువు లనియును నర్థము.

౬౦౪. పరస్పర విరుద్ధములగు సద్రవ్యవాచకములకు వికల్పముగా సమాహారమును, ఏకవచనమును వచ్చును.

శీతోష్ణము	-	శీతోష్ణములు (శీత, ఉష్ణశబ్దములు విశేష్యములు)
సుఖదుఃఖము	-	సుఖదుఃఖములు
కామవైరాగ్యము	-	కామవైరాగ్యములు
పూర్వాపరము	-	పూర్వాపరములు
పరాపరము	-	పరాపరములు (దూరసామీప్యములు)
పరావరము	-	పరావరములు
అధరోత్తరము	-	అధరోత్తరములు

(క) పరస్పరవిరుద్ధమన నొక్కేడ రెండును గలసియుండని ధర్మములు.

(ఖ) 'పర'శబ్దముగూడ 'అపర'శబ్దార్థమున వ్యవహరింపఁబడును. కావునఁ బూర్వ శబ్దమునకుఁ బ్రతిద్వంద్విగా 'అపర'శబ్దమును వాడినట్లే పరశబ్దమును వాడవచ్చును. అట్టిచో పూర్వపరము, పూర్వపరములు అనియును వ్యవహరింపవచ్చును.

౬౦౫. 'ఋ'కారాంత పదములయొక్క ద్వంద్వమునందుఁ బూర్వ 'ఋ'కారాంతమునకు 'ఆ'కారమంతా దేశమగును.

హోత్స+పోత్స = హోతాపోతలు
మాత్స ,, పితృ = మాతాపితలు

(క) పుత్రశబ్దము పరమైనపుడును 'ఆ'కారి మంతా దేశమగును.

మాతాపుత్రులు, (మాతాపుత్రవిరోధాయ హిరణ్యాయ నమోనమః)
పితాపుత్రులు

పుత్రశబ్దమేకాక 'పుత్ర' శబ్దార్థకపదములు (అత్మజ, మొ.) పరమైనను 'ఋ'కారాంతశబ్దములకు 'ఆ'కారాదేశము వచ్చునని యొకఁడు చెప్పినని దుహితాత్మజౌ (దుహితృ+అత్మజ) అని ముగ్ధబోధవ్యాకరణమునఁ గలదు. 'మాతాశిశువులు' అనునది దీనినిఁబట్టి సాధువే యగును.

(ఖ) ఇందలి పూర్వోత్తరపదములు విద్యాసంబంధముగానీ యోనిసంబంధముగానీ కలిగియుండవలయును.

హోతాపోతలు (విద్యాసంబంధముగలవారు)
పితాపుత్రులు (యోని సంబంధము ,,)

'ఆ'కారాదేశము రాని ప్రయోగమును గలదు. "శిష్యాచార్యతయూ తథైవ పితృపుత్రాద్యాత్మనా భేదతః" దక్షిణామూర్తిస్తోత్రము.

౬౦౬. నుప్రసిద్ధసాహచర్యముగల దేవతాద్వంద్వమందఁ బూర్వపదమునకు 'ఆ'కారమంతా దేశమగును.

సూర్యాచంద్రమసులు, మిత్రావహులు; ఇంద్రాసోములు, ఇంద్రావూషులు, ఇంద్రాబృహస్పతులు

(క) వాయుశబ్ద ప్రయోగమున 'ఆ'కారాదేశము రాదు.

వాయుగ్నులు, అగ్నివాయువులు

(ఖ) నుప్రసిద్ధసాహచర్య మనుటచే బ్రహ్మపజాపతులు మొదలగు నుప్రసిద్ధసాహచర్యము గలవానికి 'ఆ'కారాదేశము రాదు.

(గ) అగ్ని శబ్దమునకు సోమ, వరుణ, శబ్దములు పరమైనచో దీర్ఘమును, సోమశబ్ద సకారమునకు షత్వమును వచ్చును. 'విష్ణు' శబ్దము పరమగుచో 'ఇ'కారమునకు 'ఆ'కారాదేశము వచ్చును.

అగ్నిసోములు, అగ్నివరుణులు, అగ్నావిష్ణులు

(ఘ) 'దివ్' శబ్దమునకు దేవతావాచకము పరమగునేని 'ద్యావా' ఆదేశము వచ్చును.

ద్యావాభూములు, ద్యావాక్షుములు

(జ) పృథివీశబ్దము పరమగునేని 'దివ్' శబ్దమునకు వికల్పముగా 'దివన్' ఆదేశమగును; 'దివన్' యొక్క 'న'కారమున కిటు విసర్గము రాదు. పక్షమునఁ బై సూత్రముచే 'ద్యావా' ఆదేశము.

దివస్పృగువులు, ద్యావాపృగువులు

(చ) 'ఉషస్' శబ్దమునకు దేవతావాచకము పరమగునేని 'ఉషాసా' ఆదేశము వచ్చును.

ఉషాసానూర్యలు

(ఛ) అదేవతావాచకములకును గొన్నియెడలఁ బూర్వపదచ్ఛ్ఠము వచ్చును.

ఇధ్మ - బర్హిన్ = ఇధ్మబర్హిన్సులు

ఇష్ట - పూర్త = ఇష్టపూర్తములు

(జ) 'కుశ' శబ్దమునకు 'లవ' శబ్దము పరమగుచో 'శ' కారముయొక్క 'అ' కారము 'ఈ' కార మగునని ముగ్ధబోధవ్యాకరణము దెలుపుచున్నది.

కుశ+లవ = కుశీలవులు

౬౦౭. చ్, జ్, ద్, ష్, హ్, వర్ణాంత సమాహార ద్వంద్వమునకు 'అ'కార మంతా గమ మగును.

వాక్త్వపము, త్వక్స్విజము, శమీదృపదము, వాక్త్విపము, ఛత్రోపాసహము.

ఏ క శే ష ము

౬౦౮. సరూపములగు పదముల ద్వంద్వమున నొక్కటి మాత్రము మిగులును. మిగిలివి లోపించును.

రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ రామాః (రాములు)

(క) కొందఱు 'అగ్రహార' పదమున క్లిష్ట వ్యుత్పత్తినిఁ జెప్పుదురు. "హారస్య అయం (ఆలయః) హారః; హారేరయం (ఆలయః) హారః; హారశ్చ హారశ్చ హారా (దీనిచే నేక శేషము) అగ్రయోః (గ్రామస్య) హారా యస్య సః అగ్రహారః అనఁగా దేని యగ్రములందు శివాలయ, విష్ణ్వాలయము లుండునో యట్టి గ్రామము అగ్రహారము.

౬౦౯. లింగమాత్ర వై రూప్యముగల శబ్దములలో స్త్రీలింగశబ్దము లోపించును.

హంసీచ, హంసశ్చ - హంసౌ = హంసలు

(క) తరుణీ తరుణులు, సోదరీ సోదరులు, విటీ విటులు, నాయికా నాయకులు, దాసీదాసము, రమణీ రమణులు మొదలగునవి వ్యవహారమునఁ గలవు. ఇటు మధ్యమపదలోపిసమాసమును జెప్పుకొని సమాధాన పఠించుకొనవలయును.

తరుణీ సహితాః తరుణాః; సోదరీ సహితాః సోదరాః ము.

౬౧౦. రుద్రాదులం దేక శేషము చింత్యము.

రుద్రాశ్చ రుద్రాణీచ = రుద్రరుద్రాణులు (రుద్రౌ అనఁగూడదు)

శివశ్చ శివానీచ = శివశివానులు (శివౌ ")

శర్వశ్చ శర్వాణీచ = శర్వ శర్వాణులు (శర్వా ")

ఇంద్రశ్చ ఇంద్రాణీచ = ఇంద్రేంద్రాణులు (ఇంద్రౌ ")

౬౧౧. స్వస్రాదులు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

స్వస్ప+భ్రాతృ = భ్రాతరా = భ్రాతలు

దుహితృ-పుత్ర = పుత్రౌ = పుత్రులు

మాతృ - పితృ = పితరా; మాతాపితరా = పితరులు, మాతాపితలు

శ్వశ్రూ- శ్వశుర = శ్వశురా; శ్వశ్రూశ్వశురా = శ్వశురులు, శ్వశ్రూశ్వశురులు

ద్వంద్వసమాసప్రకరణము సమాప్తము

౪. బహువ్రీహి సమాసప్రకరణము

౬౧౨. అన్యవదార్థ ప్రధానము బహువ్రీహి.

పీతాంబరుఁడు (పీతం అంబరం యస్య సః)

మహాబాహువు (మహాః బాహుః యస్య సః)

(క) బహువ్రీహి సమాసము సమానాధికరణమనియు, వ్యధికరణ మనియును నిఱు దెఱఁగులు.

(ఖ) సమానాధికరణ మన సమాసవూర్వోత్తర పదములు రెండును విగ్రహవాక్యమున నేకవిభక్తి గలిగియుండును.

మహాః - బాహుః యస్య సః (ఇట మహాః, బాహుః అనుపదద్వయమును నేకవిభక్తియం దున్నది.)

(గ) వ్యధికరణ మన సమాసవూర్వోత్తరపదములు రెండును విగ్రహవాక్యమున భిన్నవిభక్తికములై యుండును.

చక్రపాణిః - చక్రం పాణౌ యస్య సః (ఇట చక్రం పాణౌ పదములు భిన్నవిభక్తికములు. ఇట్లే జలప్రాయము (జలస్య ప్రాయః ప్రాచుర్యం యస్మిన్ తత్) ము.

(ఘ) సమానాధికరణ బహువ్రీహి యాఱువిధములు.

ప్రాప్తానండుఁడు	(ప్రాప్తః ఆనందః యం సః)	ద్వితీయాబహువ్రీహి
ఊభరఁడు	(ఊభః రభః యేన సః)	తృతీయా
దత్తాన్తుఁడు	(దత్తం అత్తం యన్మై సః)	చతుర్థి
విజనము	(విగతాః జనాః యస్మాత్ సః)	పంచమి
పీతాంబరుఁడు	(పీతం అంబరం యస్య సః)	షష్ఠి
వీరపురుషము	(గ్రామము) వీతాః పురుషాః యస్మిన్ సః)	సప్తమి

(జ) కర్మధారయ భ్రా తినిఁ గలిగించు బహువ్రీహినిఁ బ్రయోగింపరాదని వాచునుఁడు దీని నుదాహరించెను.

కలరవము (కలః రవః యస్య సః)

ఇట కలమైన రవముని కర్మధారయభ్రాంతి కలుగుచున్నది.

కానీ 'పారావతః కలరవః' అని కలరవపదము బహువ్రీహిగానే 'పావురము' అనునర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది (అమరకోశము)

౬౧౩. గోశబ్దాంత బహువ్రీహియొక్క 'ఓ'కారమునకు 'ఉ' ఆదేశము వచ్చును. ఇటఁ బూర్వపదమునకు ౫౩౭ నూత్రముచేఁ బుంపద్యావము.

చిత్రాః గావః యస్య సః - చిత్రగువు
సుందరీ భార్యా ,, - సుందరభార్యుఁడు (చూ. నూ. ౫౩౭)

(క) భాషిత పుంస్కముగాని పూర్వపదము గల బహువ్రీహి కుడాహారణము.
గంగా భార్యా యస్య సః - గంగాభార్యుఁడు (చూ. నూ. ౫౩౭)

(ఖ) భాషిత పుంస్కమైనను ౫౧౪ నూత్రము చేతను దశంతిర్భాగ మగు (క) నూత్రము చేతను విధింపఁబడిన 'ఉ' (ఉః) ప్రత్యయములకును ప్రాస్వము రాదు. 'పంగా' శబ్దమునకును ప్రాస్వము రాదు.

వామోయా భార్యా యస్య సః - వామోయాభార్యుఁడు
రంభోరూ ,, ,, - రంభోరూభార్యుఁడు
పంగా ,, ,, - పంగాభార్యుఁడు

(గ) 'దక్షిణామూర్తి' యనుచో 'దక్షిణా'పద మవ్యయముగానఁ, బుంపద్యావ ప్రసక్తి లేదు.

౬౧౪. బహువ్రీహి సమాసమందుఁ బూర్వపదములైన భాషిత పుంస్కములగు ఆ, ఈ, కారాంత స్త్రీలింగములకుఁ, ప్రియా, మనోజ్ఞా, కల్యాణీ, సుభగా, సచివా, స్వస్థ, కాంతా, క్షాంతా, సమా, చపలా, దుహితృ, వామా, తనయా, భక్తి శబ్దములు పరమగు నేని పుంపద్యావము రాదు.

- కల్యాణీ - ప్రియా యస్య సః = కల్యాణీప్రియుఁడు (కల్యాణవతియగు ప్రియురాలు గలవాఁడు)
- రజకా - ,, ,, ,, = రజకాప్రియుఁడు
- దృఢా - భక్తి ,, ,, = దృఢాభక్తి (దృఢం భక్తిః యస్య సః 'దృఢభక్తి' అని యగును.)
- వృతా - కల్యాణీ = వృతాకల్యాణీకుఁడు (వరింపఁదడిన కల్యాణిగలవాఁడు)
- లబ్ధా - సుభగా = లబ్ధాసుభగుఁడు (అదృష్టవతి భార్యగాలభించినవాఁడు)
- ప్రియా - సచివా = ప్రియాసచివుఁడు (ప్రియురాలు ముత్రిణిగాఁ గలవాఁడు)
- కల్యాణీ - స్వస్థ = కల్యాణీ స్వస్థకుఁడు (కల్యాణియగు సోదరి గలవాఁడు)
- శిష్టా - కాంతా = శిష్టాకాంతుఁడు (కొఁగిలించుకొన్న కాంతగలవాఁడు)
- ప్రియా - క్షాంతా = ప్రియాక్షాంతుఁడు (క్షాంతి = భూమి (ప్రియురాలుగాఁ గలవాఁడు)
- దర్శనీయా - సమా = దర్శనీయాసముఁడు (దర్శనీయయగు (తనకు) సమురాలు గలవాఁడు)
- ప్రియా - చపలా = ప్రియాచపలుఁడు (ప్రియురాలైన చపలురాలు గలవాఁడు)
- కల్యాణీ - దుహితృ = కల్యాణీ దుహితృకుఁడు (కల్యాణియగు దుహిత గలవాఁడు)
- ప్రియా - వామా = ప్రియావాముఁడు (ప్రియురాలగు వెంకవెండ్లాము గలవాఁడు)
- చండీ - తనయా = చండీతనయుఁడు (చండవృత్తియగు తనయగలవాఁడు)
- వృతా - మనోజ్ఞా = వృతామనోజ్ఞుఁడు
- రజకా - ,, = రజకామనోజ్ఞుఁడు

(క) శిష్టప్రియుఁడు (శిష్టా ప్రియా యేన సః) శిష్టకాంతుఁడు (శిష్టా కాంతా యేన సః) మొదలగునవి యసాధువులు. ఈ నూత్రముచే పుంవద్భావము రాదుగాన శిష్టాప్రియుఁడు, శిష్టాకాంతుఁడు అనియే యుండవలయును.

౬౧౫. సమానాధికరణ బహుప్రీహియందుఁ బూరణ ప్రత్యయాంత పూర్వపదము నకును, 'ఈ'కారాంత ప్రాణ్యంగవాచక పూర్వపదమునకును, జాతివాచక పూర్వపదమునకును, 'క' కారోపధగల పూర్వపదమునకును బుంవద్భావము రాదు.

తృతీయా - ప్రకృతిః యస్య సః = తృతీయాప్రకృతి (తృతీయా ప్రకృతిః షండః అని అమర కోశము)

పంచమీ	-	భార్యా	యస్య	సః	=	పంచమీ	భార్యుఁడు
సుకేశీ	”	”	”	”	=	సుకేశీ	”
శూద్రా	”	”	”	”	=	శూద్రా	”
రసికా	”	”	”	”	=	రసికా	”
పాచికా	”	”	”	”	=	పాచికా	”

(క) క కారోపధ గలవనఁగా తద్ధిత మత్వర్థీయ 'క' ప్రత్యయాంతములును, గృత్ప్ర త్యయమైన 'అక' ప్రత్యయాంతములును మాత్రమే గ్రాహ్యములు. కావునఁ దద్ధిన్న క కారోపధములకుఁ బుంవద్భావము వచ్చును.

పాకభార్యుఁడు (పాకా (బాలికా) భార్యా యస్య సః)

(ఖ) అకేశభార్యుఁడు (అకేశా భార్యా యస్య సః) సఖో పూర్వక కేశశబ్దమునకు రకం నూత్రముచే 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును. 'ఈ' కారాంత ప్రాణ్యంగ వాచకములకే పుంవద్భావ నిషేధము. కావున నిటఁ బుంవద్భావము రావచ్చును.

౬౧౬. వ్యధికరణ బహుప్రీహి షష్ఠీసప్తమీవిభక్తులందుమాత్రమే యుండును.

(క) 'సత్య'శబ్దమునకు 'కామ'శబ్దము పరమగుచో 'మ'కారమంతాగమము గావచ్చు నని గణరత్నమహోదధి

సత్యంకాముఁడు (సత్యేకామః ఆస్య అస్తీతి)

౬౧౭. వ్యధికరణబహుప్రీహియందుఁ బూర్వపదమైన సప్తమ్యంతమునకుఁ బరమైన 'స్థ' ప్రభృతి శబ్దములు లోపించును.

కంఠేఘః కాలః యస్య సః - కంఠేకాలుఁడు

ఇట ౬౫ నూత్రముచే 'కంఠే' అను సప్తమ్యంత మువపదముగాఁగల 'స్థా' ధాతువుయొక్క 'ఆ'కారమునకు 'అ'కారమును, ౫౮౬ (జ) నూత్రముచే 'కంఠే' శబ్దమునకు విభక్త్యలోపమునువచ్చును. కాన నిట 'కంఠేస్థ' అనునది సమస్త

పదము అందలి 'స్థ' శబ్దము లోపించును. 'మర్యాదాస్థుఁడు' అననలయును. మర్యాదస్థుఁడు అనుచో హ్రస్వము రాదు (మర్యాదాస్థుఁడు అనుదానికిఁ దద్భవముగా 'మరియాదస్థుఁడు' అని యుండవచ్చును.)

(క) వ్యధికరణబహువ్రీహియందుఁ బూర్వపదమైన ఉపమానపదమునకు, ఉత్తరపదమైన యుపమేయపదము పరమైనపుడు పూర్వపదముగు నుపమానపదమునకును ఉపమానవాచకమునకును లోపము వచ్చును.

మృగనేత్ర (మృగస్య నేత్రే ఇవ నేత్రే యస్యాః సా)

(ఖ) సమానాధికరణ బహువ్రీహియం దుపమానపదమునకుఁ బరమైన ఉపమానవాచకమునకు లోపము వచ్చును.

చంద్రముఖీ (చంద్రసదృశం ముఖం యస్యాః సా)

(గ) వ్యధికరణబహువ్రీహియందు షష్ఠ్యంతమునకుఁ బరమైన సంఘాత, వికార శబ్దములకు లోపము వచ్చును.

కేశానాం(సంఘాతః) చూడా యస్య సః కేశమాడుఁడు
స్వర్ణస్య (వికారం) అలంకారః ,, స్వర్ణాలంకారుఁడు

మ) అస్తిక్షీ రాదులు బహువ్రీహిసమాసములు.

అస్తిక్షీరా (అస్తి క్షీరం యస్యాః సా)

నాస్తిక్షీరా (నాస్తి ,,)

(క) 'అస్తి' 'నాస్తి' ఇవి యవ్యయములు.

౬౧౮. బహువ్రీహి సమాసమున నష్టశబ్దసానమున వచ్చిన అక, అ ఆ దేశములును, ప్రాదులును, అవ్యయములును, క్రియావిశేషణసహితములై సుబంతములతో సమించును. - క్రియావిశేషణములు వికల్పముగా లోపించును.

అపుత్రుఁడు	అ(విద్యమానః) పుత్రః యస్య సః)
అవిద్యమాన పుత్రుఁడు	,, ,,
ప్రపర్ణము	(ప్ర(పతితాని)పర్ణాని యస్య సః)
ప్రపతితపర్ణము	,, ,,
నిర్ఘ్నుఁడు	(నిర్(గతా) ఘ్నుణా ,,) (మా. నూ. ౫౭౩)
నిర్గతఘ్నుఁడు	,, ,, ,, ,,) ,,
నిర్ఘనుఁడు	(నిర్(గతం)ఘనం యస్య సః
నిర్గతఘనుఁడు	,, ,, ,,
నిఘనుఁడు	(నితరాం) గతం ,, ,,
"అహో! నిఘనతా సర్వాపదా మాస్పదం" మృచ్ఛకటికము	
నిర్మముఁడు	(మా. నూ. ౫౮౪)
ఇటు 'మమ యనగా లక్షణచే మమత్వమని యర్థము. ఇది విభక్తి ప్రతిరూప కావ్యయము.	
ఉత్కింపఁడు	(ఉత్(గతః) కంతః యస్య సః)
ఉద్గతకంతుఁడు	,, ,,

అభిరూపఁడు	(అభి(మతం) రూపం యస్య సః)
అభిమతరూపఁడు	” ” ”
పర్యశ్రువు	(పరి(వృతాని అశ్రూణి యస్య సః)
పరివృతాశ్రువు	” ” ” ”
ఉద్వేలము	(ఉత్క్రాంతా వేలా గౌన సః)
ఉత్క్రాంతవేలము	(” ”)
విజీవితుఁడు	(వి(గతం) జీవితం యస్య సః)
విగత జీవితుఁడు	(” ” ”)
సుభిక్షము	(సులభా భిక్షా యస్మిన్కాకాలేవేశేవా)
దుర్భిక్షము	(దుర్లభా ” ”)
ఉద్దామము	(ఉచ్ఛిన్నా దామా యేన)
ఉచ్ఛిన్న దామము	” ”
ఉచ్ఛ్చంఖలము	(ఉచ్ఛిన్నా శృంఖలాగౌన)
ఉచ్ఛిన్న శృంఖలము	” ”
విశృంఖలము	(వి(శిన్నా(శృంఖలా యస్య సః)
నిచ్ఛిన్న శృంఖలము	(” ” ”)
అధిజ్యము	(అధి(ష్ఠితా) జ్యా యస్య సః)
అధిష్ఠితజ్యము	” ” ”
ఉచ్ఛైచ్ఛ్మఖుఁడు	(ఉచ్ఛైర్గతం) యుఖం యస్య సః)
ఉచ్ఛైర్గతముఖుఁడు	” ” ”

నిర్మిమిత్తము, నిర్మిరోధము, నిర్మిద్రము, మొదలగునెడల నిర్మిమిత్తము, నిర్మిరోధము, నిర్మిద్రము అని ణత్వాదేశము అసాధువు.

(క) సుభిక్ష, దుర్భిక్ష పదములు బహువ్రీహిసమాసములుగాఁ గాక ‘సుభిక్షం, దుర్భిక్షం’ అని నపుంసకములుగాఁ గూడ నధోనిర్దిష్ఠార్థమున వ్యవహారమున నున్నవి.

సుభిక్షము = పంటలసమృద్ధి
 దుర్భిక్షము = కఱవు

౬౧౯. బహువ్రీహి సమాసమందు ‘సహ’ కు ‘స’ భావము వికల్పముగా వచ్చును.

సపుత్రుఁడు	(పుత్రేణ సహ)
సహపుత్రుఁడు	”
సభార్యుఁడు	(భార్యయా సహ) (చూ. నూ. ౫౩౩)
సహభార్యుఁడు	”
సనాథుఁడు	(సనాథా వయః)
సహనాథుఁడు	
సాంతము	
సహాంతము	

(క) ఇటఁ దుల్యయోగము ప్రాయీకము.
 సకర్మకము (విద్యమానకర్మకము ఇటఁ దుల్యయోగము లేదు.)
 సలోమకము(విద్యమాన లోమకము ”

(ఖ) ఆశీర్వాదమున 'సహ' శబ్దమునకు 'స' భావము: వాడు.
 సహపుత్రుఁడును, సహామాత్యుఁడు నగు రాజున కుమేలయ్యెడును.
 (ఇటు సపుత్రుఁడు, సామాత్యుఁడని యుండరాదు.)

(గ) అవ్యయీభావమునందును 'సహ' కు 'స' ఆ దేశము వచ్చును. దీని కిని దానికిని గల భేదమేమన అవ్యయీభావము అవ్యయము; కాన క్రియూవిశేషణమై క్రియలోని కన్వయించును. బహువ్రీహి విశేషణవాచకమై విశేష్యము లోని కన్వయించును.

అతఁడు సకుటుంబముగా వచ్చెను. (క్రియావిశేషణము)
 అతఁడు సకుటుంబుడై వచ్చెను. (బహువ్రీహి)

౬౨౦. 'ధనుస్' శబ్దాంత బహువ్రీహీయందు 'ధనుస్' శబ్దమునకు 'ధన్వక్' ఆ దేశము వచ్చును.

కార్ణధన్వక్ (కార్ణం ధనుః యస్య సః)
 అధిజ్యధన్వక్ (అధిజ్యం ,, ,,)

౬౨౧. బహువ్రీహీయందు ప్ర, సం, పూర్వక 'జాను' శబ్దమునకు 'జు' ఆ దేశ మగును.

ప్రజ్జువు (ప్ర (గతే) జానునీ యస్య సః)
 సంజ్జువు (సం (గతే) ,, ,,)

(క) 'ఊర్ధ్వ' శబ్దపూర్వకమునకు వికల్పము.
 ఊర్ధ్వజ్జువు, ఊర్ధ్వజానువు

౬౨౨. బహువ్రీహీసమాసమందు సగ్ధీక్, అక్షీక్, ద్వి, త్రి, పూర్వక మూర్ధక్ శబ్దముల ఇక్, అక్ లకు అ (వచ్) కార మంతా దేశ మగును.

దీర్ఘసక్కుఁడు (దీర్ఘే సక్థినీ యస్య సః)
 జలజాతుఁడు (జలజే ఇవ అక్షీణీ యస్య సః)
 ద్విమూర్ధుఁడు (ద్వే మూర్ధనీ యస్య సః)
 త్రిమూర్ధుఁడు (త్రిణీ మూర్ధాని ,,)

౬౨౩. ప్రాదులకుఁ బరమైన 'నాసికా' శబ్దమునకు 'నస' ఆ దేశ మగును.

ఉన్నుఁడు (ఉద్గతా, నాసికా యస్య సః)
 ప్రణుఁడు (ప్రగతా ,, ,,)

(క) ప్ర, పరి, పరా, నిర్ వీనికీ బరమైన 'నస' యొక్క నకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్రణుఁడు, నిర్ణుఁడు మొ.
 'నిర్ణాసా కులనాసికా' అను మృచ్ఛకటికప్రయోగము చింత్యము.

(ఖ) 'వి' పూర్వక 'నాసికా' శబ్దమునకు గ్ర, ఖ్య ఆదేశములు పర్యాయమున వచ్చును.

విస్రుడు (వి (గతా) నాసికా యస్య సః)
విఖ్యుడు " " "

౬౨౮. 'సు' శబ్దమునకుఁ బరమైన 'దంత' శబ్దమునకు బహువ్రీహి యందు 'దత్' ఆదేశ మగును.

సుదత్ (శోభనాః దంతాః యస్య సః)

౬౨౯. సు, దుస్, శబ్దములకుఁ బరమైన 'హృదయ' శబ్దమునకుఁ గ్రమముగా మిత్రామిత్రార్థములందు 'హృత్' ఆదేశ మగును.

సుహృత్ (శోభనం హృదయం యస్య సః) = మిత్రుడు
దుర్హృత్ (దుష్టం " " ") = అమిత్రుడు

(క) సుహృదయుడు = మంచిహృదయము గలవాడు
దుర్హృదయుడు = చెడ్డ " "

ఇట మిత్రామిత్రార్థములు లేవు.

౬౩౦. దిగ్వాచకములు 'అంతరాళము' అను నర్థమునఁ బరస్పరమును సమసించును. అది బహువ్రీహి నాబడు.

ఉత్తరపూర్వా (ఉత్తరస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ గో రంతరాళం)
పశ్చిమాత్తరా (పశ్చిమస్యాశ్చ ఉత్తరస్యాశ్చ ")

౬౩౧. సంజ్ఞ వాచ్యమగునేసి పూర్వపదస్థములగు ఋ, ర, మ, కారములకుఁ బరమైన 'న' కారమునకు బహుళముగా ణత్వము వచ్చును.

ఉత్తర + అయన = ఉత్తరాయణము

రామ + ,, = రామాయణము (రామః అయనం ఆశ్రయః అస్య కావ్యస్య (లేక) రామః ఆయ్యతే ప్రాప్యతే అనేన కావ్యేన; కర్మార్థమున 'అన' ప్రత్యయము)

నార + అయన = నారాయణుడు (నారం అయనం యస్య)

బదర + ,, = బాదరాయణుడు

అక్ష + ఉహినీ = అక్షహినీ

పితృ + యానము = పితృయాణము

స్వర్ + నదీ = స్వర్ణదీ

(క) బహుళ గ్రహణముచే

త్రినయనుడు, త్రినేత్రుడు, రామ నాథుడు, రఘు నాథుడు మొదలగు తావులందు ణత్వము రాదు.

౬౩౨. ఈ క్రింది బహువ్రీహి సమాసములు నివృత్తములు

సుప్రాతము (శోభనం ప్రాతః యస్య)

సుశ్యము (శోభనం శ్యః ")

సుదివము (శోభనం దివా ")

- చతురస్రము (చత్వారః అస్రయః ,,)
- ఏణీపదము (ఏణ్యా ఇవ పాదా ,,)
- ప్రోష్ఠపదము(ప్రోష్ఠస్య ,,)

౬౨౯. 'జాయా' శబ్దాంత బహువ్రీహియొక్క 'యా' వర్ణమునకు ని (నిజ్) ఆదేశ మగును.

- భూజాని (భూః జాయా యస్య సః)
- సీతాజాని (సీతా ,, ,,)
- అజాని (అవిద్యమానా ,, ,,)

(క) యువతి శబ్ద 'తి' వర్ణము లోపించును.

- యువజాని (యువతిః జాయా యస్య సః)

౬౩౦. ఉత్, పూతి, సు, సురభి, శబ్దములకుఁ బరమైన 'గంధ' శబ్దముయొక్క అంత్య 'అ' కారమునకు బహువ్రీహియందు 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చును.

- ఉద్గంధి (ఉద్గతః గంధః యస్య)
- పూతిగంధి (పూతిః ,, ,,)
- సుగంధి (శోభనః ,, ,,)
- సురభిగంధి (సురభిః ,, ,,)

(క) దుర్గంధిః కాయః, అను నెడ దుర్గంధిపద మనాధువు.

(ఖ) 'సుగంధపుష్పము, సుగంధ ద్రవ్యములు' అనునవి అనాధువులు.

(గ) ఆగంధము స్వభావసిద్ధమగునపుడే తుదిని 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చునని కొందఱు చెప్పుదురు. 'సుగంధపుష్పము' అనుచోఁ బుష్పమునకు గంధము స్వభావసిద్ధము కాన 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చును. 'సుగంధము వాయువు' ఇట వాయువునకు గంధము స్వభావసిద్ధముగాదు. కావున అట 'ఇ' ప్రత్యయము రాదు.

(ఘ) పరిమళార్థకమగు గంధశబ్దమునకేకాక లేశార్థకమగు గంధశబ్దమునకును 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చునని నాగేశ, కై యటాదులు చెప్పుదురు. నూపగంధి భోజనము, ఘృతగంధి అన్నము. మొ॥

౬౩౧. వ్యధికరణబహువ్రీహియందు ఉపమాన వాచకమునకుఁ బరమైన గంధ శబ్దాంత్య 'అ' కారమునకు 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చును.

- పద్మగంధి (పద్మస్య గంధ ఇవ గంధః యస్యాః సా)

(క) ౬౩౦ నూత్రమునుబట్టి 'ఉత్' మొదలగునవి పూర్వమున లేకున్నను, లేశార్థము గాకున్నను, వ్యధికరణబహువ్రీహి గాకున్నను, 'యోజనగంధి' అనుచో 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చినది.

౬౩౨. 'దారు' పదమునకు విశేషణముగు అంగుళిశబ్దాంత బహువ్రీహికిని, ప్రమాణీ శబ్దాంత బహువ్రీహికిని 'అ' ప్రత్యయ మంతాదేశ మగును.

పంచాంగుళము దారువు (పంచ అంగుళ్యః ప్రమాణం యస్య తత్)

దారుభిన్నమునకు విశేషణ మగుచో 'అ' ప్రత్యయము రాదు.

పంచాంగుళి హస్తము

కేవలముగా 'అంగుళ' మనియుఁ గలదు.

భార్యాప్రమాణుఁడు (భార్యా ప్రమాణీ యస్య సః) భార్యమాటను వేదవాక్యమువలెఁ బ్రమాణ ముగాఁ బాలించువాఁడు

౬౩౩ నూత్రముచే భార్యాప్రమాణీకుఁడు అని కావలసియుండఁగా అట్లుగాక ఈ నూత్రముచే 'భార్యాప్రమాణుఁడు' అనియే యగును. అట్లే ప్రమదాప్రమాణుఁడు, స్త్రీప్రమాణుఁడు మొదలగు రూపములు సిద్ధించును.

౬౩౩. సంఖ్యావాచకములకును, 'సు' శబ్దమునకును, హస్త్యాది భిన్నపదములకును బహువ్రీహి. 'పాద'శబ్ద అంత్య 'అ' కారము లోపించును. 'ద' కారము 'త' కార మగును.

ద్వి - పాద = ద్విపాత్.

సు - ,, - సుపాత్.

(క) హస్త్యాదులనఁగా హస్తి, అజ, కునూల, అశ్వ, కపోత, జాల, గండ, దాసీ, గణికా శబ్దములు.

హస్తిపాదుఁడు (హస్తిపాదములవంటి పాదములు గలవాఁడు)

జాలపాదము. మొ.

౬౩౪. బహువ్రీహి సమాసముయొక్క యంతమందు నుక్తస్థలములందుఁ గాక భిన్న స్థలములందు 'క' (కప్) ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును.

బహువ్రీహియందు సమాసాంతమున అ, ఇ, ప్రత్యయములు (జలజాక్షుఁడు, సుగంధి, మొ॥) జెప్పఁబడినవి. ఆ స్థలములందుఁగాక భిన్నస్థలములందు 'క' ప్రత్యయము వికల్పము.)

మహా - యశస్ - క = మహాయశస్కుఁడు, మహాయశుఁడు.

ఒకానొకచో వ్యవహారమున సమాసముగానిచోట బహువ్రీహ్యర్థముగల యేకపదముమీఁదను 'క' ప్రత్యయ మగవడుచున్నది. ఇది చింత్యము.

వాఁడు నామకుఁడు గాఁడు (నామము లేక పేరు గలవాఁడు)

(క) 'క' ప్రత్యయము పరమగునేని 'ఆ' కారాంత స్త్రీలింగమునకు వికల్పముగా హ్రీస్థము వచ్చును.

బహుమాలా - క = బహుమాలకుఁడు; బహుమాలాకుఁడు.

బహుభార్యా ,, = బహుభార్యకుఁడు; బహుభార్యాకుఁడు

(ఖ) 'క' ప్రత్యయ వికల్పపక్షమున ౫౭౩ నూత్రముచే హ్రస్వము వచ్చును.
బహుమాలుఁడు; బహుభార్యుఁడు.

౬౩౫. ఏకవచనాంతములైన ఉరన్, సర్పిన్, ఉపానత్, దధి, మధు, శాలి, పున్, అనడుత్, పయన్, నౌ, లక్ష్మీశబ్దములకు బహువ్రీహి సమాసమున నిత్యముగా 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

వ్యాధం ఉరః యస్య సః వ్యాధోరస్కుఁడు
ప్రియం సర్పిః ,, ప్రియసర్పిష్కఁడు, మొ.

(క) 'ఉరన్' మొదలైనవి ద్వివచన బహువచనాంతము లయ్యెనేని పై నూత్రముచే 'క' ప్రత్యయము వికల్పము.

ద్వా పుమాంసౌ యస్య సః-ద్విపుంస్కుఁడు; ద్విపుముఁడు (ద్విపుమాన్)

౫౩౬. నభౌ పూర్వక అర్థశబ్దమునకు బహువ్రీహియందు 'క' ప్రత్యయము సిత్యము.
అనర్థకము.

కాని శ్రీ శంకరాచార్యులవారు "అర్థమనర్థం భావయ నిత్యం" అని 'క' ప్రత్యయము వికల్పముగాఁ జేసి ప్రయోగించినారు.

(క) 'అప' పూర్వకమునకు వికల్పము.
అపార్థము, అపార్థకము.

౬౩౭. 'ఋ' కారాంతము, ఈ, ఊ, కారాంత స్త్రీలింగములును, ఉత్తరపదముగాఁ గల బహువ్రీహికి నిత్యముగా 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

'ఋ'కారాంతము:— ఈశ్వర కర్తృకము జగము.
ఈ ,, :— బహునదీకము దేశము
ఊ ,, :— రూపవద్వధూకుఁడు పురుషుఁడు మొ.

సుధీ శబ్దమునకు 'క' ప్రత్యయము రాదు. (శోభనా ధీః యస్య సః = సుధీః)

(క) కానీ ప్రతాపరుద్రీయమున "అర్థాంగనారిః" (అర్థాంగే నారీ యస్య సః) సర్వాంగ నారిః (సర్వాంగే నారీ యస్య సః) అను ప్రయోగములు 'క' ప్రత్యయశూన్యములై ౫౭౩ నూత్రముచే హ్రస్వమును బొంది కనబడుచున్నవి. 'భీ' శబ్దమునకు 'క' ప్రత్యయము వికల్పముగాఁ గానవచ్చుచున్నది.

గతభీః (వ్యక్తాగా గతభీ ర్భవః)
నిర్భీక - నిర్భకుఁడు.

మహారాజశ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ అనుచో 'క' ప్రత్యయములేని రూపము కానఁ బడుచున్నది. (బ్రహ్మణః శ్రీరివ శ్రీః యస్య సః.)

ఇట్లే మృచ్ఛకటికమున 'కాణోలీమాతః!' (కాణోలీ మాతా యస్య సః) అని సంబుద్ధ్యంత ప్రయోగము గలదు. మాతృశబ్దము 'ఋ' కారాంతమగుటచే దేవమాతృక నదీమాతృక పదములలోవలెనే ఈ నూత్రముచే 'కాణోలీమాతృక' అని కావలసియున్నది.

(ఖ) 'ఇక' అంతశబ్దము స్త్రీలింగవిశేషణ మగునేని 'క' ప్రత్యయము నిత్యముగా వచ్చును.

బహుదండికా నగరీ.

(ఘ) స్త్రీలింగవిశేషణము కానప్పుడు ౬౩గి సూత్రముచే వికల్పముగా వచ్చును.

బహుదండీ, బహుదండికి, గ్రామః.

౬౩౮. ఈయన్ ప్రత్యయాంతములకు 'క' ప్రత్యయము రాదు.

బహుశ్రేయాక = బహుశ్రేయసుఁడు (బహువః శ్రేయాంసః యస్య సః)

(క) పూజ్యార్థమున భ్రాతృ శబ్దాంత బహువ్రీహికి 'క' ప్రత్యయము రాదు.

సుభ్రాతా (శోభనః భ్రాతా యస్య సః)

ప్రకస్తభ్రాతా (ప్రకస్తః ")

(ఖ) పూజ్యార్థము కానప్పుడు 'క' ప్రత్యయము వచ్చును.

మూర్ఖభ్రాతృకుఁడు. (మూర్ఖః భ్రాతా యస్య సః)

౬౩౯. బహువ్రీహియందు 'త' ప్రత్యయాంతమును బూర్వమునఁ బ్రయోగింపవలయును.

కృతకృత్యుఁడు (కృతం కృత్యం యేన సః)

(క) జాతి, కాల, వాచకములకును, సుఖపదమునకును బరముగానే 'త' ప్రత్యయాంతమును బ్రయోగింపవలయును.

సారంగజగ్ధీ (సారంగః జగ్ధః యయా సా)

మాసజాతా (మాసః జాతః యస్యాః)

సుఖజాతా (సుఖం జాతః ")

స్తనజాతా (స్తనా జాతా ") మొ.

(ఖ) ఆహితాగ్న్యాదు లనియతముగాఁ బూర్వోత్తరపదములుగాఁ బ్రయోగింపఁ దగును.

ఆహితాగ్ని	- అగ్న్యాహితుఁడు	మతిభ్రష్టుఁడు	- భ్రష్టమతి
జాతపుత్రుఁడు	- పుత్రజాతుఁడు	ఊహభ్రష్టుఁడు	- భ్రాశ్యోధుఁడు
జాతదంతుఁడు	- దంతజాతుఁడు	గతార్థుఁడు	- అర్థగతుఁడు
జాతికృశ్రువు	- కృశ్రుజాతుఁడు	ఇందుమాళి	- మాళీందువు
పీతతైలుఁడు	- తైలపీతుఁడు	కృష్టభిద్దుఁడు	- భిద్దకృష్టుఁడు
పీతఘృతుఁడు	- ఘృతపీతుఁడు	ప్రాణావశిష్టుఁడు	- అవశిష్టప్రాణుఁడు
పీతమద్యుఁడు	- మద్యపీతుఁడు	శల్యావశిష్టుఁడు	- అవశిష్టశల్యుఁడు
	కథావశిష్టుఁడు	- అవశిష్టకథుఁడు	

(గ) ప్రహరణ వాచకములకుఁ బరముగా బహుళముగా 'త' ప్రత్యయాంతమును బ్రయోగింపవలయును.

అన్యద్యతుఁడు (నిత్యము)
 శస్త్రోద్యతుఁడు; ఉద్యతశస్త్రుఁడు (వికల్పము)
 వివృతాసి (నిషేధము)

(ఘ) వ్యవహారమున 'త' ప్రత్యయాంతముగాని విశేషణమును బరమునఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నది.

గ్రంథసాంగుఁడు (సాంగః గ్రంథః యస్య సః)

ఇచ్చట నశాస్త్రీయముగా 'సాంగ' శబ్దము పరమునఁ బ్రయుక్తమై యున్నది. తదనుకూలముగానే యీ సమాసమునకు లోకమునఁ గుత్సార్థమును వచ్చియున్నది. కొందఱు 'గ్రంథే సాంగః' అనియును విగ్రహింతురు.

౬రం. ప్రహరణవాచకములకుఁ బరముగా సప్తమ్యంతమును ప్రయోగింపవలయును. దండపాణి - శక్రపాణి ము.

(క) అప్రహరణవాచకములకును బరముగాఁ గొన్ని యెడల సప్తమ్యంతము బ్రయోగింపఁబడుచున్నది.

అక్షరాన్యుఁడు (అక్షరం ఆస్యే యస్య సః)
 అక్షరకుక్షి (" కుక్షే ")

౬రగ. సప్తమ్యంతము లగు గ్రహణవిషయ సరూపపదములును, దృతీయాంతములగు ప్రహరణ విషయ సరూపపదములును, "ఈ యుద్ధము ప్రవర్తిల్లినది" (ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం) అను నర్థమునఁ గర్మవ్యతీహారము తోఁచుచుండ నమ సింఱును. ఆ సమాసము బహువ్రీహి యనఁబడును. సమాసపూర్వపదమునకు ద్విరమును, సమాసాంతమున 'ఇ'కారా దేశమును వచ్చును.

కర్మవ్యతీహారమున వ్యాపారవినిమయము.

కేశేషు కేశేషు	గృహీత్వా	ఇదం	యుద్ధం	ప్రవృత్తం	కేశ	-	కేశ	=	కేశాకేశి
కచేషు కచేషు	"	"	"	"	కచ	-	కచ	=	కచాకచి
హస్తైశ్చ హస్తైశ్చ	ప్రహృత్యుః	"	"	"	హస్త	-	హస్త	=	హస్తాహస్తి
బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ	"	"	"	"	బాహు	-	బాహు	=	బాహుబాహి
దండైశ్చ దండైశ్చ	"	"	"	"	దండ	-	దండ	=	దండాదండి
ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ	"	"	"	"	ముష్టి	-	ముష్టి	=	ముష్టిముష్టి

'ముష్టాముష్టి' యని మహాభారతమునఁ బ్రయోగము గలదు. ఇది బోపదేవకృత మగు ముగ్ధబోధ వ్యాకరణముచే సాధ్యమగును. (ఏతద్విషయము వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారి తిక్కన సోమయాజి విజయము ౨౬ పుటలో చూడవలెను.)

(క) ఈ యర్థమున 'ఉ'కారాంత శబ్దముల ఉత్తరపద 'ఉ'కారమునకు 'అవి' ఆ దేశము వచ్చును.

బాహూబాహవి.

(ఖ) కర్మవ్యతీహారము లేనియెడను నొకానొకచో వీర్ణమును, ఇత్వమును గానవచ్చుచున్నవి.

- కర్ణాకర్ణి (ఒకరి చెవినుండి మరొకరి చెవికి వినికెగలది)
- ముఖాముఖి (ఒకరి మొగము యొక్క యెదుట మరొకరి మొగము గలిగినది)
- హోరాహోరి (హోరలకొలది చూ. ౬౯౨. నూ.)

౬౮౨. సంఖ్యేయార్థకమగు సంఖ్యావాచకముతో అవ్యయములును, ఆసన్న, అదూర, అధిక, శబ్దములును, సంఖ్యావాచకములును సమసించును. అది బహువ్రీహి యనబడును. అవ్యయాదులు సమాగుపూర్వపదములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడవలయును.

(క) స ఖ్యేయవాచక మనఁగా ఇద్దఱు, ముగ్గుఱు మొ.

౬౮౩. సంఖ్యేయార్థక బహువ్రీహియందు సంఖ్యేయవాచకముల తుది అక్ష (పంచక్ష, దశక్ష, ప్రభృతుల), అత్, (త్రింశత్ ప్రభృతుల) అట్ (షట్ యొక్క) 'అ' (శతప్రభృతుల), అతి (వి శతి యొక్క) ఇ, (షష్టి, సప్తతి, అశీతి, నవతి) వర్ణములు లోపించి వాని స్థానమున 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

౬౮౪. త్రి, ఉప, ను, లకుఁ బరమైన 'చతుర్' శబ్దమునకు 'అ' కారాగమము అంతమున వచ్చును.

ఉపదకాః	వృత్తాః	(దశానాం సమీపే యే సంతి - ఉపదశక్ష + అ)
ఆసన్నవింకాః	„	(వింశతేః ఆసన్నాః - వింశతి + అ)
అదూరత్రింకాః	„	(త్రింశతః - దూరాః - త్రింశత్ + అ) మొ.
అధికచత్వారింకాః	„	(చత్వారిశతః అధికాః)
అదూరపంచాకాః	„	(పంచాశతః అదూరాః)
ఆసన్నషష్టాః	„	(షష్టేః ఆసన్నాః)
అధికసప్తతాః	„	(సప్తతేః అధికాః)
అదూరాశీతాః	„	(అశీతేః అదూరాః)
ఆసన్ననవతాః	„	(నవతేః ఆసన్నాః)
ఆసన్నశతము	„	(శతస్య ఆసన్నః)
ఏకద్వము	„	(ఏకోవా ద్వౌవా)
ద్విత్రము	„	(ద్వౌవా త్రయౌవా)
త్రిచతురము	„	(త్రయౌవా చత్వరోవా)
ఉపచతురము	„	(చతుర్ణాం సమీపే యే సంతి)
సుచతురము	„	(శోభనాః చత్వరో యస్య)
పంచషము	„	(పంచవా షడ్వా)
షట్సప్తము	„	(షడ్వా సప్తవా)

ద్విత్రము, త్రిచతురము, పంచషము. (చూ. నూ. ౫౮౦ చ.)
బహువ్రీహి ప్రకరణము సమాప్తము.

౫. బహుపద సమాసము

౬౪౫. బహుపదము లన రెంటికన్న నధికము లగు పదములు. ప్రాయోగముగా సమాసము వ్రథమమునఁ బదద్వయమునకుఁ జేయఁబడును. ఆ సమాస మన్య పదముతోఁగానీ యన్యసమాసముతోఁగానీ, సమసించును. ఈ విధముగా బహు పదములుగల సమాస మేర్పడును. ప్రాయోగ మనుటచేఁ బ్రవ్రథమముననే బహు పదములు సమసించు సమాసములును గొన్ని గలవు.

౧. బహుపద తత్పురుషము

ద్వ్యహ్నజాతుఁడు (దే అహనీ జాతస్య యస్య) బహుపద తత్పురుషము
ద్వ్యహజాతుఁడు (ద్వ్యహా జాతస్య యస్య) ద్విపదతత్పురుషము

ఇట 'ద్వ్యహాః' అను ద్విగుసమాసముతో జాతశబ్దము సమసించినది. విగ్రహ వాక్యమున 'ద్వ్యహాః జాతస్య' అను పదద్వయము గలదు. 'ద్వ్యహ్నజాతుఁడు' అను చోట ద్వే, అహనీ, జాతస్య అను పదత్రయము గలదు.

(క) 'ద్వ్యహ్నజాతుఁడు' అనుచోట 'ద్వి' అను సంఖ్యావాచకమునకుఁ బరమైన 'అహన్' శబ్దమునకు 'అహ్న' ఆదేశము వచ్చినది. (చూ. నూ. ౬౪౭) 'ద్వ్యహా జాతుఁడు' అనుచోట 'ద్వ్యహా' పదము సమాహారద్విగు ఎగుటచే 'అహన్' యొక్క సకారమాత్రమునకు లోపము వచ్చినది. (చూ. నూ. ౬౫౦)

అరిషడ్వర్గము (అరీణాం షణ్ణాం వర్గః) బహుపద తత్పురుషము

౨. బహుపద ద్వంద్వము

సీతారామలక్ష్మణులు (సీతాచ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ)
రామ లక్ష్మణ భరత శత్రఘ్నులు (రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ భరతశ్చ శత్రుఘ్నశ్చ)

౩. బహుపద బహుప్రీహి

బహుపద బహుప్రీహి యందు సమాసోత్తరపదమునకు నవ్యవహితపూర్వక ముగా నున్న పదమునకుఁ బుంసాధ్యయము వచ్చును. కావున గూఢము లీ క్రింది విధమున నుండును.

చిత్రాజగద్గువు	(చిత్రా జరతీ గౌః	యస్య సః)
జరతీచిత్రగువు	(జరతీ చిత్రా ,,	,, ,,)
పట్వీమృదుభార్యుఁడు	(పట్వీ మృద్వీ భార్యా	,, ,,)
మృద్వీపటుభార్యుఁడు	(మృద్వీ పట్వీ ,,	,, ,,)
తస్వీదీర్ఘజంఘుఁడు	(తస్వీ దీర్ఘా జంఘా	,, ,,)
దీర్ఘతనుజంఘుఁడు	(దీర్ఘా తస్వీ	,, ,,)

(క) కర్మధారయవూర్వపద బహువ్రీహి యగునేని.

చిత్రజరద్గువు (చిత్రా చాసా జరతీ చిత్రజరతీ; సాచ గౌః యస్య సః)

జరచ్ఛిత్రగువు (జరతీ చాసా చిత్రా జరచ్ఛిత్రా; సాచ గౌః ,,)

(ఖ) కర్మధారయో త్తరపద బహువ్రీహి యగునేని.

చిత్రజరద్గవీకుఁడు (జరతీ చాసా గౌః జరద్గవీ; చిత్రా జరద్గవీ యస్య సః)

జరచ్ఛిత్రగవీకుఁడు (చిత్రా చాసా గౌః చిత్రగవీ; జరతీ చిత్రగవీ ,,)

౪౩౩ చే జరద్గవీ ఇత్యాదిరూపమును ౬౩౪. నూత్రముచే 'క' ప్రత్యయమును వచ్చును.

(గ) 'పంచగవధనుఁడు (పంచ గావః ధనం యస్య సః)

పంచనావప్రియుఁడు (పంచ నావః ప్రియూః ,,)

అనునవి విగ్రహవాక్యమునఁ ద్విపదబహువ్రీహిగాఁ గానఁబడుచున్నవి. కానీ యివి బహువ్రీహిసమాసములు గావు. ఉత్తరపద ద్విగుసమాసములు. వీలన ద్విగువు నందు మాత్రము 'గో' శబ్దమునకు 'అవ' ఆదేశమును 'నా' శబ్దమునకు 'ఆవ' ఆదేశమును వచ్చును. (చూ. నూ. ౧౬౬) బహువ్రీహియగుదు రాదు. బహువ్రీహి యగునేని "పంచగోధనుఁడు, పంచనాప్రియుఁడు" అని యగును.

(ఘ) పంచానాం గవాం సమాహారః పంచగవం; పంచగవం ధనం యస్య సః అని ద్విగుగర్భబహువ్రీహి చేసికొన్నచోఁ బంచగవధనుఁడు అను రూప మగును గదా! ఉత్తరపద ద్విగుస్పృష్టి యేల? అని శంకింపరాదు. ఇట రూపసిద్ధి యయినను సర్వత్ర కాదు.

ద్వే అకానీ ప్రియే యస్య సః ద్వ్యహ్నాప్రియుఁడు (ఉత్తరపదద్విగువు)

ద్వయో రహ్నో స్సమాహారః ద్వ్యహః; ద్వ్యహః ప్రియః యస్య సః) ద్వ్యహాప్రియుఁడు (ద్విగుగర్భబహువ్రీహి)

ద్వే రాత్రీ ప్రియే యస్య సః ద్విరాత్రాప్రియుఁడు (ఉత్తరపదద్విగువు)

ద్వయోః రాత్ర్యోః సమాహారః ద్విరాత్రం; ద్విరాత్రం ప్రియం యస్య సః ద్విరాత్రాప్రియుఁడు (ద్విగుగర్భబహువ్రీహి)

ఈ విధముగా రూపభేదములు గానవచ్చును.

బహుపదసమాసప్రకరణము సమాప్తము

౬. సర్వ సమాసాంతము

౬౪౬. తత్పురుష సమాసమున 'సఖి' శబ్ద 'ఇ' కారమునకు 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

కృష్ణ - సఖి = కృష్ణసఖి - కృష్ణసఖుఁడు (కృష్ణస్య సఖా)

(క) 'అ' కారాంతమగు 'సఖి' శబ్దమున్నట్లే క్రింది యుదాహరణమువలన గోచరించుచున్నది.

ఉ. చూడవదేమి ? గారవపుణ్ణుపుల మమ్ము, సఖాళితోడ మాటాడవదేమి ?

భాగవతము, దశమస్కంధము - పూర్వభాగము - కాళీయమర్దనము.

కాని నిఘంటువులలో నిట్టిది గానరాదు. ఇది చింత్యము.

౬౪౭. తత్పురుషసమాసమున సర్వ, సంఖ్యాత శబ్దములకును, ఏకదేశవాచకములకును, సంఖ్యావాచకములకును, అవ్యయములకును బరమైన 'అహన్' శబ్దమునకు 'అహ్నా' ఆదేశము వచ్చును

౬౪౮. 'అర్ధ' శబ్దము దప్ప మిగిలిన రేఫవిశిష్ట ఏకదేశవాచకములకును 'సర్వ' శబ్దమునకును, 'ప్ర'కును బరమైన 'అహ్నా' యొక్క న కారమునకు ణత్వ మగును. (అహ్నా శబ్దాంతమా సంస్కృతమునఁ బులింగము)

సర్వాష్టము, సంఖ్యాతాహ్నము, పూర్వాష్టము, అపరాష్టము, మధ్యాహ్నము, ఉత్తరాహ్నము, సాయాహ్నము, చరమాష్టము, పరాష్టము, ప్రాష్టము, ద్వయాహ్నము (ద్వయో రహ్నో ర్భవః) అత్యహ్నము (అహః అతిక్రాంతః)

పరాహ్నము (పరాగతం అహః మా. నూ. ౧౭౩) 'పరా' అనునది ప్రాది.

పరాష్టము (అహ్నః పరం) 'పర'శబ్ద మేకదేశవాచకము.

అపరాష్ట, పరాష్ట, పరాహ్న, శబ్దములు పర్యాయపదములే.

(క) ఏకదేశ మన 'భాగము' అని యర్థము. పూర్వ, అప, మధ్య, ఉత్తర, సాయ, చరమ, పశ్చిమ, పర ఇత్యాదు లేకదేశవాచకములు.

(ఖ) అర్ధాహ్నము. (ఇట ణత్వము రాదు)

౬౪౯. అహన్, సర్వ సంఖ్యాత, పుణ్య శబ్దములకును, సంఖ్యావాచకములకును, అవ్యయములకును, ఏకదేశవాచకములకును 'గణ' 'చిర' బహు, కతిపయ, శబ్దములకును బరమైన రాత్రి శబ్ద 'ఇ' కారమునకు 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును. (గణరాత్ర, చిరరాత్ర, బహురాత్ర, కతిపయరాత్ర, పదములును, సంఖ్యావాచకము పూర్వమందు గల రాత్రశబ్దమును, సంస్కృతమున నవుంసకములు. మిగిలినవి పులింగములు)

అహోరాత్రములు, (అహశ్చ రాత్రిశ్చ,) సర్వరాత్రము, (సర్వరాత్రః,) సంఖ్యాతిరాత్రము, పుణ్యరాత్రము, ద్విరాత్రము, (ద్విరాత్రం,) త్రిరాత్రము, దశరాత్రము, అతిరాత్రము, ప్రతిరాత్రము, పూర్వరాత్రము, మధ్యరాత్రము, అర్ధరాత్రము, పరరాత్రము, చగమరాత్రము, పశ్చిమరాత్రము, గణరాత్రము చిరరాత్రము, బహురాత్రము, కతిపయరాత్రము.

(క) బహుప్రహీసమాసగత మగు 'రాత్రి' శబ్ద 'ఇ' కారమునకును 'అ' ప్రత్యయము వచ్చునని కాళికాకారుఁడు వీని నుదాహరించెను.

దీర్ఘరాత్రము - (దీర్ఘరాత్రులు గలది)

సమరాత్రము - (సమరాత్రులు గలది)

అర్ధరాత్రము - (రాత్రులు లేనిది)

(ఖ) అర్ధరాత్రము అనునర్థమున 'మహారాత్రము' అను పదమును ఆప్తీసఘంతువు చూపుచున్నది.

(గ) మధ్యేరాత్రమనియుఁ బ్రయోగము గలదు. (మధ్యేరాత్రమందొక్క చోట) వాసవద త్త.

౬౫౦. సమాహారద్విగుసమాసమునం దున్నట్టియు శుభ, పుణ్య, సుదిన, ఉత్తమ, ఏకాది శబ్దములకుఁ బరమైనట్టియు 'అహన్' శబ్ద సకారము లోపించును.

ద్వ్యహము	(ద్వ్యహః)	(ద్వయో రహ్యాః సమాహారః)
త్ర్యహము	(త్ర్యహః)	(త్రయాణాం అహ్నం ,,)
సస్తాహము	(సస్తాహః)	(సస్తానాం ,, ,,)

శుభాహము, పుణ్యాహము (పుణ్యాహం), సుదినాహము (సుదినశబ్దము ప్రశస్తవాచకము), ఉత్తమాహము, ఏకాహము; (పుణ్యాహ సుదినాహశబ్దములుమాత్రము సంస్కృతమున నవుంసకములు; మిగిలినవి పుంలింగములు)

(క) సమాహారద్విగుసమాసమునం దేకాక యితరసమాసములగుదును 'అహన్' శబ్దమునకు సకారలోపము శిష్టప్రయోగములఁ గాననచ్చుచున్నది.

బ్రాహ్మస్య తు క్షపాహస్య (క్షపాచ అహశ్చ అవయో స్సమాహారః) మనుస్మృతి ౧. అ. ౬౮. బ్రహ్మహస్యాప్యభిధానాత్ (కుల్లూకభట్టవ్యాఖ్యానము)

౬౫౧. ముఖ్యార్థమును దెలుపు 'ఉరస్' శబ్దమునకు (తత్పురుషమున) 'అ' ప్రత్యయ మంతాగమ మగును.

అశ్వోరసము (అశ్వస్య ఉర ఇవ) ముఖ్యాశ్వమని యర్థము.

౬౫౨. పూర్వపదము బహుత్వబోధక మగునేని 'ఛా రూ' శబ్దమునకు (తత్పురుషమున) హ్రస్వమును నవుంసకత్వమును నచ్చును.

వృక్షచ్ఛాయము (వృక్షాణాం ఛాయా)

(క) హ్రస్వము రాని ప్రయోగము గలదు.

వృక్షచ్ఛాయానిషాదన్యః (కాశిదాసు)
ఇట్టియెడల ఆనిషాదన్యః అని ఆక్ష ప్రశ్నేష చేయుదురు.

౬౫౩. రాజపర్యాయ శబ్దములకును, రక్షఃపిశాచవాచకములకును, బరమైన సభాపదము (తత్పురుషమున) నవుంసక మగును.

ఇనసభము, ఈశ్వరసభము (ఇన, ఈశ్వరపదములు రాజపర్యాయములు)
నృపసభము, రక్షస్సభము, రాక్షససభము, పిశాచసభము మొ.

(క) రాజపర్యాయ మగుటచే 'రాజసభా' అనియే యుండును.

౬౫౪. సంఘాతార్థక 'సభా' శబ్దము (తత్పురుషమున) నవుంసక మగును.

స్త్రీసభము	(స్త్రీణాం సంఘాతః)
దాసీసభము	(దాసీనాం ,,)

౬౫౫. పక్షీతత్పురుషసమాసమందు సేనా, సురా, ఛాయా, శాలా, నిశా, శబ్దములు వికల్పముగా నపుంసకము లగును.

- శత్రుసేనము - శత్రుసేనా
- యవసురము - యవసురా
- కుడ్యచ్ఛాయము - కుడ్యచ్ఛాయా (కుడ్యస్య ఛాయా)
- పాఠశాలము - పాఠశాలా
- శ్వనిశము - శ్వనిశా (కృష్ణచతుర్దశి)

(క) పూర్వపద మేకవచనమైనచో 'ఛాయా' శబ్దము వికల్పముగా నపుంసక మగును. బహువచనమేని నిత్యముగా నపుంసకమగును. (పైనిఁ జూడుము)

౬౫౬. ఏదంప్రథమ్యమును వివక్షించునపుడు 'ఉపజ్ఞా' 'ఉపక్రమ' శబ్దాంతముగు తత్పురుషము నపుంసక మగును.

- పాణినేః ఉపజ్ఞా = పాణిన్యపజ్ఞం (గ్రంథః) = ప్రప్రథమమునఁ బాణినివ్రాసిన గ్రంథము మదుపజ్ఞము, వాల్మీక్యపజ్ఞము మొ.
- నందోపక్రమం (ద్రోణః) నందుఁ డారంభించిన ద్రోణము

(క) ఇట 'గ్రంథః' 'ద్రోణః' అనునవి పుంలింగములైనను పాణిన్యపజ్ఞం, నందోపక్రమం, అనునవి సపుంసకములైనను సామానాధికరణ్యమును బొందును.

(ఖ) 'బహువ్రీహిసమాసమగుచో ఉపజ్ఞా' ఉపక్రమశబ్దములు సపుంసకములు గావు. బహువ్రీహి విశేషణమగునుగాన విశేష్యనిఘ్నమై లింగత్రయమును గలిగి యుండును.

- పాణిన్యపజ్ఞః (పాణినేః (పంచమీవిభక్తి) ఉపజ్ఞా (ఉపక్రమః) యస్య సః) గ్రంథః
  - విద్వదుపజ్ఞా (విద్వద్భ్యః ఉపజ్ఞా యస్యాస్సా) ఉక్తిః
  - విద్వదుపజ్ఞం (,, ,, యస్య తత్) వచనం
- ఇట్లే 'ఉపక్రమ' శబ్దముకును లింగత్రయ మూహించునది.

౬౫౭. సమాసాంత మందున్న (బహువ్రీహి తత్పురుషముల, అప్) పథిక శబ్దములు 'అ'కారాంతము లగును.

- విమలాసము సరస్సు (విమలాః ఆపః యస్మిన్ తత్) (బహువ్రీహి)
- రమ్యపథము దేశము (రమ్యః పంథాః ,, ,,) (,,)
- అపథము (స పంథాః ,, ,,) (,,)

(క) మనుచరిత్రమున 'మోక్షలక్ష్మీపథ్యాగమనూత్రపంక్తి కివే పా' అని యున్నది. ఈ నూత్రముచే 'లక్ష్మీపథము' అని 'పథ' శబ్దమకారాంత మగును. అప్పుడు 'పథ్యాగమ' అని యగును. కావున నిది చింత్యము. 'మోక్షలక్ష్మీ పథ్యాగమ నూత్రపంక్తి' యనుట నిర్దుష్టము. (పథ్యా = మార్గము).

- ఉత్పథము, సత్పథము, కుపథము, కాపథము, సుపథము, విపథము మొ. దక్షిణాపథము ఉత్తరాపథము, అను పదములందలి దక్షిణా, ఉత్తరా శబ్దము లాకారాంతములైన యవ్యయములు.

౬౫౮. ఈ క్రింది శబ్దములకు 'అప' శబ్దము పరమగునేని (పై నూత్రముచే అకారాంతమైన 'అప్' శబ్దము) యథాసంభవముగా 'అప' యొక్క 'అ' కారమునకు ఈ, ఊ, ఆదేశములు వచ్చును.

ద్వి	- అప = ద్వి	- ఈప = ద్వీపము	(ద్విర్గతాః	ఆపః	యస్మిన్)
అంతర్	- ,, = అంతర్	- ,, = అంతరీపము	(అంతర్గతాః	,,	,,
ప్రతి	- ,, = ప్రతి	- ,, = ప్రతీపము	(అపాంప్రతి	,,	,,
అను	- ,, = అను	- ఊప = అనూపము	(అనుగతాః	,,	,,

౬౫౯. సమాసాంతమందున్న ధూర్, పూర్, శబ్దములకుఁ గ్రమముగా ధుర, పుర, భావములు వచ్చును.

- విధురుఁడు (విగతా ధూః యస్మాత్)
- రణధురా (రణస్య ధూః) స్వాభావ్యముచే 'అ'కారాంత శ్రీలింగము.
- ఉద్ధురుఁడు (ఉద్గతా ధూః యస్మాత్; లేక ఉద్గతా ధూః యస్య)
- విష్టుపురము (విష్టోః పూః)

౬౬౦. కృష్ట, ఉదక్, పాండు, శబ్దములకును, సంఖ్యావాచకములకును, బరమైన భూమిశబ్దము 'అ' కారాంత మగును.

- కృష్టభూమము, ఉదగ్భూమము, పాండుభూమము
- ద్విభూమము (ప్రాసాదము) రెండతస్తుల మేడ
- సప్తభూమము (ప్రాసాదము) ఏడతస్తుల మేడ

౬౬౧. 'అతి' పూర్వక 'శ్వక్' శబ్దమునకుఁ దత్పురుషమున 'అక్' నకు 'అ, ప్రత్యయము వచ్చును.

అతిశ్యము (శ్వాన మతిక్రాంతః) వరాహము

౬౬౨. 'అర్ధ' పదమునకుఁ బరమైన 'నా' శబ్దమునకు 'ఆవ' ఆదేశమువచ్చును.

అర్ధనావము (నావః అర్ధం)

౬౬౩. 'అర్ధ' శబ్దమునకుఁ బరమైన 'ఖారి' శబ్ద 'ఇ'కారము వికల్పముగా 'అ' కారమగును.

అర్ధఖారము, అర్ధఖారి (ఖారేః అర్ధం)

౬౬౪. తత్పురుషమున ఉత్తర, మృగ, పూర్వ శబ్దపూర్వకమును, ఉపమాన పూర్వకమును నగు 'సక్తిక్' శబ్దము 'ఇక్'నకు 'అ'కార మాదేశమగును.

ఉత్తరసక్తము, మృగసక్తము, పూర్వసక్తము
ఫలకసక్తము (ఫలక మివ సక్తి)

౬౬౫. సంఖ్యావాచకమునకుఁ బరమైన గోదావరీ, నదీ శబ్దముల ఈకారమునకు 'అ' ప్రత్యయ మాదేశమగును.

సప్తగోదావరము, పంచనదము

౬౬౬. బహువ్రీహిసమాసమందు 'నాభి' శబ్దము యొక్క 'ఇ' కారమునకు బహుళముగా 'అ' ప్రత్యయా దేశము వచ్చును.

తంతునాభ - తంతునాభము (తంతవః నాభ్యాం యస్య సః)

పద్మనాభ - పద్మనాభుఁడు (పద్మం నాభ్యాం యస్య సః)

(క) బహువ్రీహి కాని యెడల 'అ' కారాంతము కాదు. కావున మనుచరిత్రము నందలి 'శ్రీ'నక్షోజకురంగనాభ మొదలై 'అను నెడఁ గురంగనాభపదము చింత్యము. సంస్కృతసిఘంటువులందు 'కురంగనాభి' పదమే కానఁబడుచున్నది.

(ఖ) బహుళగ్రహణముచే 'ఊర్ణనాభి' అనుచో వికల్పముగా 'అ' ప్రత్యయము గనఁబడుచున్నది.

ఊర్ణనాభము - ఊర్ణనాభి (ఊర్ణా నాభ్యాం యస్య సః)

(గ) మరియు సనాభిః; "చకితహరిణీప్రేక్షణా నిమ్ననాభిః" 'వృద్ధనాభిః' అను నెడలను 'అ' ప్రత్యయము రాలేదు.

౬౬౭. ప్రతి, అను, అవ, శబ్దములకుఁ బరమైన లోమకా, సామకా, శబ్దముల 'అన్' నకు 'అ' ప్రత్యయము వచ్చును.

అనుసామము (సామ అనుగతః)

ప్రతిసామము (సామ్నః ప్రతి)

అనులోమము (లోమ అనుగతం)

ప్రతిలోమము (లోమ్నః ప్రతి)

౬౬౮. ఉపసర్గకుఁ బరమైన అనఁగాఁ బ్రాదిసమాసస్థమైన 'అధ్వకా' శబ్ద 'అకా' నకు 'అ' ప్రత్యయ మా దేశమగును.

ప్రాధ్వము రథము (ప్రగతః అధ్వానం) = దారికివచ్చిన

అత్యధ్వము (అతిక్రాంతః ,,) = దారితప్పిన

సమధ్వము (సంగతః అధ్వానం) = దారికివచ్చిన

వ్యధ్వము (విరుద్ధః దుర్గతః అధ్వా) = తప్పుదారి

౬౬౯. నేత్రార్థకముగాని 'అక్షికా' శబ్దము యొక్క 'ఇకా' నకు 'అ' ప్రత్యయ మంతా దేశ మగును.

గవాక్షము (గవాం అక్షీవ)

౬౭౦. అవ, సం, అంధ, శబ్దములకుఁ బరమైన 'తమసా' శబ్దమునకుఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయ మాగమముగా వచ్చును.

అవతమసము (అవగతం తమః)

సంతమసము (సంతతం తమః)

అంధతమసము (అంధం తమః)

౬౨౨. అను, అవ, తప్త శబ్దములకుఁ బరమైన 'రహస్' శబ్దమునకుఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయ మాగమముగా వచ్చును.

అనురహః ము (అనుగతం రహః)

అవరహః సము (అవగతం ,,)

తప్తరహః సము (తప్తం ,, (అకథ్యం యద్భవేత్ వాక్యం తత్తప్తరహః సం విదుః)

(క) అనస్, అయస్, సరస్, శబ్దములకు సమాసమున (జాతి సంజ్ఞావాచకము లగు నేని) అకార మంతాగమ మగును.

ఉప + అనస్ = ఉపానసము

కాల + అయస్ = కాలాయసము

పిండ + ,, = పిండాయసము

కృష్ణ + ,, = కృష్ణాయసము

మందూక + సరస్ = మందూకసరసము

మహా + అనస్ = మహానసము

లోహిత + అయస్ = లోహితాయసము

జల + సరస్ = జలసరసము

} ఇవి జాతివాచకములు

} ఇవి సంజ్ఞావాచకములు

(ఖ) 'అశ్మక్' శబ్దమునకు సమాసాంతమున (జాతి సంజ్ఞావాచకములగు నేని) 'అస్' నకు 'అ' ప్రత్యయా దేశము వచ్చును.

అమృత + అశ్మక్ = అమృతాశ్మము (జాతివాచకము)

పిండ + ,, = పిండాశ్మము (సంజ్ఞావాచకము)

(గ) పై క, ఖ, నూత్రిములందు సంజ్ఞావాచకములుగా నుదాహృతములయిన శబ్దములు లోకములో జాతివాచకములుగానే వ్యవహారమునఁ గానఁబడుచున్నవి.

౬౨౩. 'దైర్ఘ్యము' అను సర్థమున 'అనుగవ' శబ్దము నిపతితము.

అనుగవము యానము (దీర్ఘప్రణాణము)

౬౨౩. బ్రహ్మ, హస్తి, రాజ, శబ్దములకుఁ బరమైన 'వర్చస్' శబ్దమునకుఁ బరముగా 'అ' ప్రత్యయాగమము వచ్చును.

బ్రహ్మవర్చసము (బ్రహ్మణః వర్చః)

హస్తివర్చసము (హస్తిణః ,,)

రాజవర్చసము (రాజ్ఞః ,,)

౬౨౪. అచతురాదులు యథాప్రయుక్తముగ గ్రాహ్యములు. ఇవన్నియు ఆజంతములు.

అచతురః	(న విద్యంతే చత్వారి యస్య)
విచతురము	(విగతాని ,,)
స్త్రీపుంసము	(స్త్రీచ పుమాంశ్చ)
ధేన్వనడుహఃములు	(ధేనుశ్చ అనద్వాంశ్చ)

వాక్యనసములు	(వాక్య మనశ్చ)
అక్షిభ్రువములు	(అక్షిణీవ భ్రువౌచ)
నక్తందివము	(నక్తంచ దివాచ)
రాత్రందివము	(రాత్రీశ్చ దివాచ)
అహార్దివము	(అహాశ్చ దివాచ)
సరజసము	(రజః అపి అపరిత్యజ్య)
పురుషాయుషము	(పురుషస్య ఆయుః)
ఋగ్యజుషములు	(ఋక్య యజుశ్చ)
జాతోక్షము	(జాతశ్చ అసౌ ఉక్షాచ)
మహోక్షము	(మహాంశ్చ ,, ,,)
వృద్ధోక్షము	(వృద్ధశ్చ అసౌ ఉక్షాచ)
ఉపశునము	(శునః సమోపం)
గోష్ఠశ్వము	(గోష్ఠేశ్వా (గోష్ఠశ్వస్తు స యో ద్వేషిష్టాన ఏవ ఫితిః పరాకౌ)

కానీ గోష్ఠశ్వమనగా భాషీయముగాఁ బూజ్యులలోఁ గూర్చున్న 'అపూజ్యుఁడు' అని యర్థముఁ జెప్పిన లెస్సయని నా తలంపు.

(క) 'మహామహుఁడు' అని కానవచ్చుచున్నది.

మహాకౌ చ అసౌ మహాకౌ, అని యర్థము. ఇది 'అ' కారాంతముగా వ్యవహృతమైయున్నది. దీనినిఁ గూడ నీగణమునఁ జేర్చినచో సాధువగును.

౬౭౫. శుభార్థమున 'శ్వస్' అను నవ్యయమునకుఁ బరిమైన నసీయస్, శ్రేయస్, శబ్దములకు 'అ' ప్రత్యయ నుంతాగమ మగును.

శ్వస్ - వసీయస్ = శ్వోవసీయసము = కల్యాణము (మా. నూ. ౪౨)
 శ్వస్ - శ్రేయస్ = శ్వశ్రేయసము ,,

సర్వసమాసాంత ప్రకరణము సమాప్తము

౭. సమాసాశ్రయ విధి ప్రకరణము

౬౭౬. 'ఉదక' శబ్దమునకు వాస, వాహన, ధి, శబ్దములు పరమగునేని 'క' వర్ణము లోపించును.

ఉదవాసము, ఉదవాహనము, ఉదధి

(క) కుంభ, మంథ, ఓదన, సక్తు, బిందు, వజ్ర, భార, హార, గాహ, వీవధ, శబ్దములు పరమగునేని వికల్పముగా 'ఉదక' యొక్క 'క'కారము లోపించును.

ఉదకుంభము - ఉదకకుంభము
 ఉదబిందువు - ఉదకబిందువు మొ.

(ఖ) సంజ్ఞయందు ఉత్తరపద మగు 'ఉదక' శబ్దమునకు 'ఉద' ఆదేశము వచ్చును.

క్షీరోదము, లవణోదము, మహోదము, నీలోదము మొ.

౬౨౨. ఆజి, ఆతి, గ, ఉపహత, శబ్దములు పరమగునేని 'పాద' శబ్దమునకు 'పద' ఆదేశము వచ్చును.

పాద - ఆజి = పదాజి; పదాతి, పదగుఁడు, పదోపహతుఁడు

౬౨౩. 'హృదయ' శబ్దమునకు లేఖ (కర్తృ)ర్థక 'అ' ప్రత్యయంతము (చూ. సూ. ౧౬౮) 'య', 'అక' ప్రత్యయములును, 'లాస' పదమును, పరమగునేని 'హృద్' ఆదేశము వచ్చును.

హృదయ - లేఖ = హృల్లేఖము (హృదయమును గీఱునది)

హృదయ - య = హృద్యము (హృదయస్య ప్రియం)

„ అక = హార్దము (హృదయస్య ఇదం) (చూ. సూ. ౩౮౧)

„ లాస = హృల్లాసము („ లాసః)

(క) శోక, రోగ శబ్దములు పరమగునేని 'హృదయ' కు వికల్పముగా 'హృద్' ఆదేశము వచ్చును.

హృదయ - శోక = హృచ్ఛోకము, హృదయశోకము

„ - రోగ = హృద్రోగము, హృదయరోగము

౬౨౪. ఈ (జీవ) ప్రత్యయంతముగాని 'ఈ'కారాంత శబ్దములకును, 'ఊ'కారాంత శబ్దములకును, ఉత్తరపదము పరమగునేని వికల్పముగా హ్రస్వము వచ్చును.

గ్రామణీపుత్రుఁడు, గ్రామణీపుత్రుఁడు ('నీ'ధాతుక్వింతము; ఇట 'ఈ' ప్రత్యయముగాదు)

వధూపుత్రుఁడు, వధూపుత్రుఁడు

జంబూలతా ; జంబులతా

భూకుంసుఁడు; భుకుంసుఁడు

భూకుటి; భుకుటి

(క) ఇట్టియెడ 'భూ' శబ్ద 'ఊ' కారమునకు అకారాదేశమును గన్పట్టుచున్నది.

భకుంసుఁడు - భకుటి

(ఖ) శ్రీ, హ్రీ, భీ, ధీ, భూ, ప్రభృతి శబ్దములకు హ్రస్వము రాదు.

శ్రీమదసు, హ్రీభారము, భీహేతువు, ధీబలము, భూభారము

(గ) సంజ్ఞవాచ్యమగునపుడు ఆ, ఈ, ప్రత్యయంతములకు బహుళముగా హ్రస్వము వచ్చును. బహుళగ్రహణముచే యధాసంభవముగా, నిత్య, వికల్ప, నిషేధములు వచ్చును.

అకా - క్షీరము = అజక్షీరము;

రేవతీ - పుత్రుఁడు = రేవతి పుత్రుఁడు; రేవతీపుత్రుఁడు

కాళీ - దాసు = కాళిదాసు; కాళీదాసు

కాశీ-పతి = కాశిపతి; కాశీపతి

నదీ - సుతుఁడు = నదిసుతుఁడు, నదీసుతుఁడు

(ఘ) 'కాళిదాస' పదమునకు గొందఱు 'కాళీ దాసీ యస్య సక' అను విగ్రహమును జెప్పి పృథోదరాదిపాఠముచే 'ధూర్జటి' శబ్దమునకు 'ఇ'కారమువలె దాసీశబ్దము నకు 'అ'కారమంతాదేశమునుగాఁ జెప్పుదురు.

(బ) అసంజ్ఞయందును 'రతిదూతిపదేషు కోకిలాం' అనుచో ప్రాస్వముగా 'దూతి' పదమును కాళిదాసు ప్రయోగించెను.

౬౮౦. ఇష్టకా, ఇషీకా, మాలా, శబ్దములకుఁ గ్రమముగా చిత, తూల, భారిక, శబ్దములు పరమగునేని ప్రాస్వము వచ్చును.

(క) ఇష్టకాదులకుఁ గేవలములకును, దదంతములకును గూడ ప్రాస్వమగును.

ఇష్టకచితము; పక్షేష్టకచితము
ఇషీకతూలము; ముంజేషీకతూలము
మాలభారిక; ఉత్పలమాలభారిక

౬౮౧. ఈ క్రింది శబ్దములకు యధాసంభవముగాఁ దత్తత్పదములు పరమగునేని 'మ' కారాగమము వచ్చును.

సత్య - కార - సత్యంకారము
అగద - ,, - అగదంకారుడు (వైద్యుడు)
అస్తు - ,, - అస్తుంకారము (అంగీకారము)
లోక - పృణ - లోకంపృణుడు (లోకమును రక్షించువాడు)
అనభ్యాస-ఇత్య - అనభ్యాసమిత్యుడు
అగ్ని - ఇంధ - అగ్నిమింధము
తిమి - గిల - తిమింగిలము
తిమి - గిలగిల - తిమింగిలగిలము
ఉష్ణ - కరణ - ఉష్ణంకరణము
భద్ర - ,, - భద్రంకరణము (మేలుసేత) భద్రాకరణము = క్షారము చూ. 2౫ పుట)

(క) ఇట మకారాగమము వికల్పము.

రాత్రి - చర = రాత్రించరుడు, రాత్రిచరుడు
,, - ాట = రాత్రిమటుడు, రాత్ర్యటుడు

(ఖ) 'రాత్రౌ' అని యవ్యయముగలదు. కావున 'రాత్రౌచర' పదముగూడఁ గలదు. (గణరత్నమహోదధి)

(గ) 'అరి' శబ్దమునకు 'దమ' శబ్దము పరమగునేని 'మ'కారాగమము గనబడు చున్నది.

అరి - దమ = అరిందముడు = అరులనణచువాడు

౬౮౨. 'సమాన' శబ్దమునకు జ్యోతిస్, జనపద, రాత్రి, నాభి, నామక, గోత్ర, రూప, స్థాన, వర్ణ, వయస్, వచన, బంధు, గంధ, కర, మాన, దేశ, పిండ, కుక్షి, వేణీ, పత్నీ, బ్రహ్మచారిక శబ్దములును, యవ్రత్యయ విషయక గర్భ, (గర్భ్య) యూధ, (యూధ్య) శబ్దములును పరమగునేని 'స' భావము వచ్చును.

సనాభి, సపిండుడు, సవయస్కుడు, సమానుడు, మొ.

(క) 'సమాన' శబ్దమునకు మరికొన్ని యెడలను 'స' భావ మగపట్టును.

- సపక్షము (సమానః పక్షః యస్య)
- సజాతీయము (సమానా జాతిః యస్య)
- సధర్మము (సమానః ధర్మః ,,)
- సగ్రాముడు (సమానః గ్రామః,,)
- సనాథము (సమానః నాథః ,,)
- సహృదయుడు (సమానం (కవిహృదయసమానం) హృదయం యస్య)
- సపీతి (సమానా పీతి యస్యసః)
- సజగ్ధి (సమానా జగ్ధి ,,)

(ఖ) కొన్ని యెడలఁ బై పదములు పరమగుచో 'స' భావము వికల్పము.

- సజాతీయము, సమానజాతీయము
- సరూపము, సమానరూపము
- సవర్ణుడు, సమానవర్ణుడు
- సధర్ముడు, సమానధర్ముడు మొ.

౬౮౩. 'సదృశ్' ఆదులకు రూపత్రయ మెఱుగునది.

సదృశ్	సదృశము	సదృశము
తాదృశ్	తాదృశము	తాదృశము
ఏతాదృశ్	ఏతాదృశము	ఏతాదృశము
త్వాదృశ్	త్వాదృశము	త్వాదృశము
యుష్మాదృశ్	యుష్మాదృశము	యుష్మాదృశము
భవాదృశ్	భవాదృశము	భవాదృశము
మాదృశ్	మాదృశము	మాదృశము
అస్మాదృశ్	అస్మాదృశము	అస్మాదృశము
కీదృశ్	కీదృశము	కీదృశము
ఈదృశ్	ఈదృశము	ఈదృశము
అన్యాదృశ్	అన్యాదృశము	అన్యాదృశము
అమాదృశ్	అమాదృశము	అమాదృశము
యాదృశ్	యాదృశము	యాదృశము

౬౮౪. తృతీయా, షష్ఠీ సమాసములందుఁ దక్క అన్యసమాసములందు 'అన్య' శబ్దము నకు ఆశీః, ఆశా, ఆస్థిత, ఉత్సుక, ఊతి, రాగ, శబ్దములును, ఈయ (ఛ) ప్రత్యయమును బరమగునేని 'ద' కారాగమము వచ్చును.

- అన్య - ద్ - ఆశా = అన్యదాశా (ఇతరమైన ఆశ)
- ,, - ,, - ఈయ = అన్యదీయము.

(క) అర్థశబ్దము పరమగునేని 'ద' కారాగమము వికల్పము.

- అన్యదర్థము, అన్యార్థము

౬౮౫. వ), నిర్, అంతర్, శర, ఇక్షు, ప్లక్ష, ఆచ్య, కార్ష్య, ఖదిర, పీయాష, శబ్దములకుఁ బరమైన 'వన' శబ్దనకారమునకు ణత్వము వచ్చును.

ప్రవణము (ప్రమదవనము) శరవణము, ఇక్షువణము, ఆమ్రవణము
ప్రవణుఁడు = నిరతుఁడు

(క) దూర్వా, శిరీష ప్రభృతులగు రెండు, మూఁడచ్చులు గల శబ్దములపై నున్న 'వన' శబ్దనకారమునకు ణత్వము వికల్పముగా వచ్చును.

దూర్వావణము, దూర్వావనము, శిరీషవణము, శిరీషవనము

(ఖ) ఇరికా, మిరికాదులకుఁ బరమగుచో ణత్వము రాదు.

ఇరికావనము, మిరికావనము

౬౮౬. గిరి, చక్ర శబ్దములకుఁ గ్రమముగాఁ బరమైన నదీ, నితంబ, శబ్దముల యొక్కయు, రేఫమునకుఁ బరమైన 'పాన' శబ్దముయొక్కయు నకారమునకు వికల్పముగా ణత్వము వచ్చును.

గిరిణదీ - గిరినదీ; క్షీరపాణము - క్షీరపానము;
చక్రణితంబా - చక్రనితంబా; వీరపాణము - వీరపానము.

(క) ఇతరశబ్దములందును ణత్వము గనవచ్చుచున్నది.

గిరిణద్ధము - గిరినద్ధము   గిరిణితంబా - గిరినితంబా
వక్రణదీ - వక్రనదీ   గిరిణఖిము - గిరినఖిము
మాషోనము - మాషోణము   (మాషేన ఊనః)

౬౮౭. ఈ క్రింది శబ్దములందలి 'స' కారమునకు ణత్వము వచ్చును.

(క) జ్యోతిన్, ఆయున్, శబ్దముల 'స' కారము లోపించును.

అంగులి - సంగము = అంగులిసంగము
సు - సామ = సుషామము (మంచి ప్రియవచనము లేక మంచి ప్రియవచనము గలది)
దుస్ - సామ = దుఃషామము
నిస్ - ,, = నిఃషామము (ప్రియవచనము లేనిది)
దుస్ - సంధి = దుఃసంధి (దుష్టమగు సంధి లేక దుష్టమగు సంధి గలది)
సు - ,, = సుసంధి
నిస్ - ,, = నిఃసంధి (సంధిలేనిది)
సు - సమా = సుషమా (ప్రకృష్టమగు కాంతి)
అగ్ని - స్తుత్ = అగ్నిష్టుత్
భీరు - స్థానము = భీరుస్థానము
జ్యోతిన్ - స్తోమము = జ్యోతిష్టోమము
ఆయున్ - ,, = ఆయుష్టోమము

(ఖ) "హ్లాయంత్యంగులిసంగేఽపి కోమలాః కుసుమ స్రజః" అనుచోట అంగులిసంగ వదము దుష్టము.

౬౮౮. విత్, (వ్యధధాతుక్విబంతము) నత్, ('నహ' యొక్క క్విబంతము) పదములు పరమైనచోఁ బూర్వపదమునకు దీర్ఘము వచ్చును. 'న'కారాంతముల 'న'కారము లోపించును.

మర్మావిత్, మృగావిత్, శ్వావిత్, ఉపాసత్

(క) 'ప్ర' కు వృట్ పదమును, 'ని'కి 'రుక్' 'వృత్' పదములును, పరమగునేని దీర్ఘముగును.

ప్రావృట్, నీరుక్, నీవృత్

౬౮౯. దీర్ఘోపధగల అ (ఘృష్) ప్రత్యయాంతము (భావార్థకము) పరమగుచో ఇకారాంతోపసర్గకు దీర్ఘము వచ్చును.

పరిపాకము - పరీపాకము

పరిహాసము - పరీహాసము

ప్రతికారము - ప్రతీకారము

పరిహారము - పరీహారము

నివాదము - వీవాదము (వాగ్వీవాద మింకేటికికొ - కాశీఖండము)

వికాసము - వీకాసము

ప్రతివేశము - ప్రతీవేశము

ప్రతిరోధము - ప్రతీరోధము

వీమార్గము - (ఇటు దీర్ఘము నిత్యము)

(క) బహుళగ్రహణముచేఁ గొన్ని అకారాంతోపసర్గలకును దీర్ఘముగును.

అప - మార్గ = అపామార్గము

ప్ర - సాద = ప్రాసాదము = మేడ; (భిన్నార్థమున ప్రసాదము)

ప్ర - కార = ప్రాకారము (ప్రహరి; భిన్నార్థమున ప్రకారము)

(ఖ) 'వృత్' శబ్దము పరమగునపుడు 'ని'కి దీర్ఘము గనబడుచున్నది.

పరీవృతుఁడు - పరివృతుఁడు

౬౯౦. ఋష్యర్థమున మిత్రశబ్దము పరమగునేని 'విశ్వ' శబ్దమునకును దీర్ఘముగును.

విశ్వమిత్రుఁడు - (ఒకఁఋషి)

విశ్వమిత్రుఁడు - విశ్వమునకు మిత్రుఁడు; (ఋషివాచకము గాదు)

(క) అధోనిర్దిష్టములగు తత్తత్పదములకుఁ దత్తత్పదములు పరమగునేని సంజ్ఞాది

నిర్దిష్టములందు దీర్ఘము వచ్చును.

అష్టక - వక్ర = అష్టావక్రుఁడు (సంజ్ఞ)

విశ్వ - నర = విశ్వానరుఁడు (సంజ్ఞ)

,, - పద = అష్టాపదము ,,

,, - వసు = విశ్వావసువు ,,

,, - గవ = అష్టాగవము శకటము

అసంజ్ఞయందు విశ్వనరుఁడు మొదలగు

(ఎనిమిదెద్దలతోఁ గూడినది)

రూపములుండును.

,, - కపాలము = అష్టా కపాలము (ఒకహవిస్సు)

(ఖ) 'శ్వక్' శబ్దమునకు దంత, దంష్ట్రా, కర్ణ, కుండ, వరాహ, పుచ్చ, పద, శబ్దములు పరమగునేని దీర్ఘము వచ్చును. (సకారము లోపించును.)

శ్వక్ + వరాహము = శ్వవరాహము (శ్వ వరాహ ఇవ)

శ్వక్ + పుచ్చము = శ్వపుచ్చము (కుసః పుచ్చః)

“శ్వపుచ్చమవనామితం” అని ప్రయోగమును గలదు.

,, + పదము = శ్వపదము (పులి లేక కూరమృగము) శ్వపదమనియు నుండునని చాంద్రవ్యాకరణము

(గ) 'విశ్వ' శబ్దమునకు 'రాట్' శబ్దము పరమగునేని పదాంత దీర్ఘముగును.

విశ్వ + రాట్ = విశ్వారాట్ (విశ్వాభిపతి)

౬౯౮. 'వల' ప్రత్యయము పరమగునేనిఁ గొన్ని యెడల బూర్వపదాంతమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

దంత - వల = దంతావళము

కృషి ,, = కృషీవలుడు

మద ,, = మదావలము

(క) స్నేహవలుడు, భ్రాతృవలుడు మొదలగు నెడలఁ గొన్నిచోట్ల దీర్ఘము రాదు.

౬౯౯. వృషోదరాదులు యథావయుక్తముగ గ్రాహ్యములు.

(క) వర్ణలోప, వర్ణాగమ, వర్ణవ్యత్యయాదులు యథాసంభవముగా గ్రహించునది.

పృషోదరము (పృషంతి ఉదరే యస్య; పృషత్ ఉదరే యస్య సః బేవతావిశేషః)

హంసము (హంతి గచ్ఛతీతి, హసతీతివా)

పతగము (పతక గచ్ఛతీతి)

పతంగము (,,)

సింహము (హినస్తీతి)

ఉపాకర్మ (ఉపకర్మ)

గూఢోత్మా (గూఢశ్చ ఆసౌ ఆత్మా)

హోరా (‘అహోరాత్ర’ పదములోని ఆ, త్ర వర్ణముల లోపము)

లింగము (లీనం గమయతి)

దేవరుడు (ద్వితీయోవరః)

వాక్యోవాక్యము (వాక్యంచ ఉపవాక్యంచ = వేదకాస్త్రసంబంధములగు తర్కోక్తికి

వలాహకము (వారీణాం వాహకః)

వీర్యము (వీర - యక్ - ఆదివృద్ధ్యభౌవము)

శేఖరము (శేఖర - ఆక్ ,,)

భేషజము (భిషజ్ ,, ,,)

జీమాతము (జీవనస్య మాతః)

మేఘము (మేహతి క్షరతీతి)

జపతపాదులు (జపతపన్ + ఆదులు)

మనోల్లాసము (మనస్ + ఉల్లాసము)

శోభస్కరము (శోభా + కరము)

ఆస్కారము (ఆశా + కరము)

[ప్రత్యుక్తులు

ఇష్టగోష్ఠి	(ఇష్ట+గోష్ఠి)
పురాణము	(పురాపి న నవం)
శ్మశానము	(శ్వానః శేరతే అత్ర)
ఆర్వాక్	(అవరే కాతే, చేశేవా అంచతి)
ఉలూఖిలము	(ఉర్ధ్వంచ తత్ ఖంచ, ఉర్ధ్వఖం; తత్ లాతీతి)
శుక్తిము	(శ్వక్ + కి)
పికాచము	(పిశిత మా చాచతీతి)
సకాలము	(సముచితః కాలః)
లంపటుఁడు	(లోభక శబ్దమునకు చర్ణలోపవర్ణాగమాదు లూహ్యములు)
లంపాకుఁడు	(" " " ")
బ్రుసీ	(బ్రువంశిః అస్యాం సీదంతీతి)
నూన్పతము	(ను+బుతము; చీర్ణనకారాగములు నిపతితములు)
మయూరము	(మహ్యం రాతీతి)
హిరణ్యము	(హిరణ + మయము)
ధూర్జటి	(ధూః గుగా జటాసు యస్య)
లోలుపము	(లోలుభ్ + అ; భకారమునకు పకారాదేశము)
దశనము	(దంశనముయొక్క బింగులోపము)
పరస్పహము	(‘సర’కు ‘స’కారాగమము; సహస్రాత్ పరం)
పరశ్శతము	(" శతాత్)
చాన్వకుఁడు	(చానువాక్ యస్య సః)
మన్మథుఁడు	(మనః మధ్నా తీతి)
యద్భవిష్యుఁడు	(భకారలోపము)
కీకారణ్యము	(కీకటారణ్యము - టలోపము)
కికారణ్యము	(" కీకి హ్రాస్వము)
ప్రమథులు	(ప్రథములు - వర్ణవ్యత్యయము)
చాముండా	(చండముండౌ హంతీతి)
ముభావము	(మూకభావము)
కశ్యపుఁడు	(పశ్యతీతి)
పరంపదము	(పరమంపదం)
పరంపరా	(పరస్మాత్ పరం)
క్షత్రిము	(క్షతాత్ త్రాయతే)
పాటచ్చరుఁడు	(పాటయక్ చరతి)
అగ్రణ్యుఁడు	(అగ్రగణ్యుఁడు) కా॥ నీకుం దమ్ముఁడు .....లో కైకాగ్రణ్యుడు శత్రుజిత్తు
సానుభూతి	(సహ+అనుభూతి) [దేవీభాగవతము తృతీయస్కంధము ౪౭౬ (తిరుపతివేంకటేశుము)

ఇది యాకృతిగణము

౬౯౩. దిగ్వాచకములకుఁ బరమైన ‘తీర’శబ్దమునకు వికల్పముగా ‘తార’ భావము వచ్చును.

- దక్షిణతారము - దక్షిణతీరము
- ఉత్తరతారము - ఉత్తరతీరము

౬౯౮. 'దుర్'నకుఁ బరమైన దాశ, నాశ, దభ, ధ్య, శబ్దముల 'ద' ధ, కారములకుఁ గ్రమముగా 'డ'త్వ ధత్వములును 'న' కారమునకు ణత్వమును, 'దుర్'నకు, 'దూ' ఆదేశమును వచ్చును.

- దుర్ - దాశ = దూడాశుఁడు (దుఃఖేన దాశ్యతే) మిక్కిలి కష్టముగా బంధింపఁదగిన
- „ నాశ = దూణాశుఁడు („ నాశ్యతే) = మిక్కిలి కష్టముగా నశింపఁజేయఁదగిన
- „ దభ = దూడభుఁడు („ దభ్యతే) = మిక్కిలి కష్టముగా వంచింపఁదగిన
- „ ధ్య = దూఘ్యుఁడు („ ధ్యాయతీతి=మిక్కిలి కష్టముగా ధ్యానముచేయఁదగిన)

౬౯౯. అధోనిర్దిష్టము లగు నాయాశబ్దములకు యథారంభముగాఁ దత్త్వములు పరమగు నేని యొక యర్థమున సకారాగ్రమమువచ్చును. అన్యార్థమున రాదు. కొన్ని యెడల నొక యర్థమునందే వికల్పము. మఱికొన్ని యెడల అంత్యహల్లు నకు సకార మాదేశ మగును.

(క) ఇ, ఓ, కారములకుఁ బరమైన 'స' కారమునకు షత్వము వచ్చును.

- అపర - పర = అపరస్పరము (సతితము)
- అపరపరము (సకృత్తు)
- ఆ - చర్యము = ఆశ్చర్యము (చిత్రము)
- „ ఆచర్యము (ఆచరణీయము)
- అవ - కర = అవస్కరము (అన్నమలము)
- అవకరము (వెంటకుప్ప)
- ఆ - పద = ఆస్పదము (స్థానము)
- ఆపదము (ఆపత్తు)
- ప్రతి - కళ = ప్రతిష్కళుఁడు (సహాయుఁడు)
- (గ్రామమధ్యం ప్రవిక్ష్యామి భవ మే త్వం ప్రతిష్కళః)
- మ - కర = మస్కరికా (సస్నానీ)
- మకరికా (సముద్రము)
- వన - పతి = వనస్పతి
- ప్రాయ- చిత్త = ప్రాయశ్చిత్తము (ప్రాయం పాపం విజానీయాత్
- చిత్తం తస్య విశోధనం - ఉపచారముచేఁ దత్కర్మ)
- „ - చిత్తి = ప్రాయశ్చిత్తి
- వి - కిర = విష్కీరము, వికిరము (పక్షి)
- గో - పద = గోష్పదము (గవాం పదం; అనఁగా గోసేవితచగు ప్రదేశము. లేక గోపాద ప్రమాణముగల దేశము; గోష్పాద మసాధువు)
- తత్ - కర = తస్కరుఁడు (దొంగ)
- తత్కరుఁడు (దానిని జేయువాఁడు)
- బృహత్ - పతి = బృహస్పతి

సమాసాశ్రయవిధిప్రకరణము సమాప్తము.

సమాస ప్రకరణము సమాప్తము.

త త్న మ చ ం ద్రి క

౮. రూపభేద ప్రకరణము

అ

అంకపాళి - అంగపాళి
 అంకురము - అంకూరము.
 అంగనము - అంగణము - అంకణము
 అంతము - అంత్యము (అంత్యజులు)
 అంతర్ధా - అంతర్ధి
 అంతరిక్షము - అంతరీక్షము
 అంత్రము - ఆంత్రము
 అకూపారము - కూపారము
 అక్షాహిణి - అక్షోహిణి
 అగురువు - అగురువు
 అగస్త్యుడు - అగస్తీ
 అగ్ర్యము - { అగ్రియము,
 అగ్రీయము,
 అగ్రేసరుడు - { అగ్రసరుడు
 అగ్రతస్సరుడు
 అంధతమసము - { అంధాతమసము,
 అంధతామసము
 అధరబింబము - బింబాధరము
 అధరోష్ఠము - అధరౌష్ఠము.
 అధ్యుషితము - అధ్యుష్టము.
 అధ్వనీనుడు - { అధ్వన్యుడు,
 అధ్వగుడు.
 అధ్వ్యుడు (ఉకారాంతము)
 ,, (అకారాంతము)
 అనవరతము - అనారతము.
 అన్వయము - అన్వవాయము
 అన్వితము - అన్వితము

అన్వితము - అన్వితము.
 అన్వితము - అన్వితము.
 అపరాహ్లాము - పరాహ్లాము - పరాహ్లాము.
 అపసదుడు - అపశదుడు
 అపారము - అవారము.
 అపార్థము - అపార్థకము
 అపూపము - పూపము.
 అప్పరన్ - అప్పరా (అకారాంతము)
 అపిధానము - పిధానము
 అపినద్ధము - పినద్ధము
 అపిహితము - పిహితము
 అభీకుడు - అభీకుడు.
 అభ్యమిత్రుడు - { అభ్యమిత్రీయుడు,
 అభ్యమిత్రీనుడు.
 అమర్షము - ఆమర్షము
 అమరావతి - అమరవతి
 అరాతి - ఆరాతి
 అళి - అళి (నకారాంతము)
 అవతంసము - వతంసము, ఉత్తంసము
 అవధానము - వధానము
 అవమానము - అపమానము
 అశ్రువులు - అస్రువులు.
 అహర్పతి - అహాపతి
 అహేతుకము - అహైతుకము
 అహోపురుషికా - ఆహోపురుషికా
 ఆకౌశలము - అకౌశలము

అ

ఆఖనము - { ఆఖానము,
ఆఖనికము,
ఆఖనికవకము,
ఆఖరము, ఆఖము

ఆగంతువు - ఆగంతుకుఁడు

ఆజ్ఞప్తము - ఆజ్ఞాపితము

ఆడంబరము - డంబరము

ఆదత్తము - ఆత్తము

ఆదిత్యులు - ఆదితేయులు

అనైపుణము - అనైపుణము

అపగా - అపగా

అపద్ - అపత్తి

అప్లావము - అప్లవము

అయత్తము - అయతితము

అరభటము - అర్భటము

అరావము - అఱవము

అర్షేయము - అర్షము

అలవాలము - అవాలము

అశౌచము - అశౌచము

అస్మాకము - అస్మాకీనము

అహతము - అనాహతము

(న విద్యతే ఆహతం యస్మాత్)

ఇ

(లేవు)

ఉ

ఉచ్చాయము - ఉచ్చయము

ఉత్తముఁడు - అనుత్తముఁడు

(న విద్యతే ఉత్తమః యస్మాత్ సః)

ఉవికము - దకము, (వాసోదకము)

ఉదగ్రము - అనుదగ్రము

(న విద్యతే ఉదగ్రః యస్మాత్)

ఉదారుఁడు - అనుదారుఁడు

(న విద్యతే ఉదారుః యస్మాత్ సః)

ఉన్నము - ఉత్తము

ఉపయమము - ఉపయామము

ఉరగము - ఉరంగము

ఉల్మూకము - ఉల్మూకము

ఉలూఖలము - ఉలూఖలము

ఊ

ఊర్ణనాభము - ఊర్ణనాభి

ఊరీకృశము - { ఊరీకృతము,
ఊరీకృతము

ఊధన్యము - ఊధన్యము

ఋ

ఋతము - సూన్యతము

ఋషి - రుషి

ఓ

ఓష్ణబింబము - బింబోష్ణము

ఔ

ఔరనుఁడు - ఔరన్యుఁడు

ఔర్ధ్వదైహికము - { ఔర్ధ్వదేహికము

ఔర్ధ్వందైహికము - { ఔర్ధ్వందేహికము

క

కకుద్ - కకుదము (అకారాంతము)

కటి - కటి, కటీరము

కణము - కణికము

కంచుకము - కంచుళికా

కంఠూ - కంఠూయా

కందరా - కందరము

(అకారాంతము)

కందుకము - కండుకము, కేందుకము

కథా - కథాలికా, కథానికా

కన్యాకుబ్జము - కాన్యాకుబ్జము

కంప్రము - కంపరము

కపిలము - కవిలము

కమనుఁడు - కామనుఁడు
 కర్షము - కరిషము
 కపాటము - కపాటము
 కాణేయుఁడు - కాణేరుఁడు
 కాపథము - కుపథము
 కాపుగుఱుఁడు { కుపుగుఱుఁడు
 కింపురుఱుఁడు
 కామయమానుఁడు { కామ
 యానుఁడు
 కార్తికము { కార్తికము,
 కార్తికము
 కార్మికుఁడు - కర్మికుఁడు
 కాలికుఁడు - కాలీనుఁడు
 కాలిదాసు - కాలీదాసు
 కాశీపతి - కాశిపతి
 కిసలయము { కిసాలయము, కిసలము
 కిసాలము, కిసము
 కుద్దాలము - కుదాలము
 కుపితుఁడు - కొపితుఁడు
 కుల్కుఁడు - కులీనుఁడు
 కువలయము { కువాలయము,
 కువాలము,
 కువలము, కువము
 కుసుమము - సుమము
 కృంతనము - కర్తనము
 కృమి - క్రిమి
 కృషకుఁడు - కృషికుఁడు
 కై దార్యము { కై దారికము,
 కై దారకము
 కోశము - కోషము
 కోష్ఠము - కవోష్ఠము, కదుష్ఠము
 కోసలము - ఉత్తరకోసలము
 కౌలఠేయుఁడు - కౌలఠేరుఁడు

క్రుద్ధుఁడు - క్రుధితుఁడు
 క్షిప్తుఁడు - క్షిలితుఁడు
 క్షణము { క్షాణము, ప్రక్షణము,
 ప్రక్షాణము,
 నిక్షణము, నిక్షాణము
 క్షపయిత్యము - క్షపితవ్యము
 క్షుభము - క్షుభితము.
 క్షేమంకరము { క్షేమకరము,
 క్షేమకారము
 ఖ
 ఖసకుఁడు - ఖాసకుఁడు
 గ
 గణ్యము { గణేయము,
 (గణేయగుచాంగణి)
 గాణేయము
 గంధవహము - గంధవాహము
 గంభీరము - గభీరము
 గరిళము - గరము
 గర్ధనుఁడు - గృధువు
 గాంగేయుఁడు { గాంగుఁడు,
 గాంగాయని
 గాండివము - గాండివము
 గాయత్రీ - సావిత్రీ
 గిరిశుఁడు - గిరీశుఁడు
 గీర్షతి - గీర్పతి, గీషతి
 గుచ్ఛము - గుళుచ్ఛము
 గుప్తము - గోపాయితము
 గుల్భము - గుల్భము
 గోత్రము - సగోత్రము
 గోదా - గోదావరీ
 గోశాలము - గోశాలా
 గోష్ఠము - గోష్ఠీనము, గోష్ఠీనము
 గ్రంథనము - గ్రథనము

గ్రంథితము - గ్రంథితము

గ్రామ్యుడు { గ్రామీణుడు,
గ్రామీయుడు

గ్రేవేయము { గ్రేవేయకము,
గ్రేవము

ఘ

ఘనము - ఘనాఘనము (మేఘము)

ఘాతకుడు - ఘాతనుడు

ఘుష్టము - ఘుష్టితము

ఘాణము - ఘాతము

చ

చటువు - చాటువు

చతురుడు - చాతురుడు

చవలము - చావలము

చము - చమూ

చరిత్రము - చారిత్రము, చారిత్ర్యము

చలము - చంచలము

చితా - చిత్యా, చితి

చిత్రకరుడు - చిత్రకారుడు

చిబుకము - చుబుకము

చిరంజీవికా - చిరజీవికా

చిరంతనము - చిరత్నము

చేలము - చోలము

చైత్రము - చైత్రీకము

ఛ

ఛందస్ - (సకారాంతము)

ఛందము - (అకారాంతము)

ఛన్నము - ఛాదితము

ఛితము - ఛాతము

ఛిన్నము - ఛేదితము

జ

జంఘాలుడు } జాంఘికుడు
జంఘిలుడు

జటాలుడు - జటిలుడు, జటికా

జఠరము - జఠము

జనవాదము - జనేవాదము; జనోవాదము

జప్యము - జాప్యము

జంబూకము - జంబుకము

జల్పాకుడు - జల్పకుడు

జాగరా - జాగర్యా,

జాగరము - (అకారాంతము)

జ్యోతిషము - జ్యోతిషము

జ్యోతిషికుడు - జ్యోతిషికుడు,
జ్యోతిషుడు,
జ్యోతిషుడు

జ్ఞప్తము - జ్ఞాపితము

డ

డిండిరము - డిండిరము

డీనము - డయితము

డోలా - దోలా

త

తత్త్వము - సతత్త్వము

తటాకము - తడాగము, తలాగము

తటిత్ - తడిత్

తను - తనూ

తనురుహము - తనూరుహము

తరితరీ తరండము, తరండా, తరండి,

తరణి, తరణి (పడవ)

తరుణుడు - తలునుడు

తరుణి - తలునీ

తాపిఛము - తాపిచ్ఛము

తారా - తారకా (నక్షత్రము)

తావకము - తావకీనము

తిరస్కరిణీ - తిరస్కరణీ
 తీర్థకరుఁడు - తీర్థంకరుఁడు
 తుంగము - ఉత్తుంగము
 తురంగము { తురంగమము,
 తురగము
 తుదీయము - తుర్యము
 తూణము { తూణీ, తూణా,
 తూణీరము
 తృప్తుఁడు - తృప్తితుఁడు, తర్పితుఁడు
 తృప్తుఁడు - తృప్తితుఁడు
 తృణీలము, తృణసము, తృణకీయము.
 త్రయము - త్రితయము; త్రయీ
 త్రాణము - త్రాతము
 త్రాపుషము - త్రపుషము
 త్రిఫలా { త్రిఫలము
 (అకారాంతము)
 త్రిలోకము - త్రిలోకీ
 త్రుటసము - త్రోటసము
 త్రేధా - త్రైధము
 త్ర్యంబకుఁడు - త్రియంబకుఁడు

ద

దక్షిణీయుఁడు - దక్షిణ్యుఁడు
 దంపతీ - జంపతీ
 దవము - దావము
 దంశనము - దశనము
 దప్తము - దంశితము
 దాంతుఁడు - దమితుఁడు
 దామక - దామా (అకారాంతము)
 దారా { దారా (అకారాంతము)
 (దారాపుత్రులు)
 దాసేయుఁడు - దాసేరుఁడు
 దివా - దివము (అకారాంతము)

దివిషత్ { ద్యుషత్, దివిషదులు
 (అకారాంతము)
 దీపము - ప్రదీపము
 దుమ్మలీనుఁడు - దౌమ్మలీయుఁడు
 దృప్తుఁడు - దృప్తితుఁడు, దర్పితుఁడు
 దేవ్య - దేవరుఁడు
 దేవకీయము - దైవము
 దేవతా - దైవతము
 దేశ్యుఁడు - దేశీయుఁడు
 దైవ్యము - దైవము
 దైత్యులు - దైతీయులు
 దోహదము - దోహలము
 దౌత్యము - దూత్యము
 ద్రవిడులు { ద్రావిడులు,
 ద్రమిళులు,
 ద్రామిళులు
 ద్రుగ్ధము - ద్రూఢము
 ద్రాణి - ద్రాణాయని
 ద్వయము - ద్వితయము, ద్వయీ
 ద్వారవతీ - ద్వారావతీ, ద్వారకా
 ద్విధా - ద్వేధా, ద్వైధము

ధ

ధరణి - ధారిణి, ధారుణి
 ధానము - ధయనము (ధేట్)
 ధారావాహిక్ - ధారావాహికము
 ధూర్వహుఁడు,
 ధుర్యుఁడు,
 ధురీణుడు,
 ధౌరేయుఁడు,
 ధురాధుర్యుఁడు
 ధూతము { ధుతము, ధూనము,
 ధూనితము
 ధూపితము - ధూపాయితము

న

నఖము - నఖరము
 నటుఁడు - నటకుఁడు
 నదీసుతుఁడు - నదిసుతుఁడు
 ననాంద్య - ననంద్య
 నరకము - నారకము
 నలినము - నళికము, నాళికము
 నవము - అభినవము, నవీనము, నవ్యము
 నవమల్లికా - నవమాలికా
 నారికేళము { నారీకేళము, నాళికేరము,
 నాళికేరము, నాడికేరము,
 కేరము
 నికుంజము - కుంజము
 నిగదము - నిగాదము
 నిగళము - నిగడము
 నిగ్రహము - నిగ్రాహము
 నిఘంటువు - నైఘంటుకము
 నిటలము - నిటాలము, నిటిలము
 నిధనుఁడు - నిర్ధనుఁడు
 నినదము - నినాదము
 నిపతము - నిపాతము
 నిమిషము - నిమేషము
 నియంత్ర - యంత్ర
 నియమము - నియామము
 నిర్ఘ్నము { నిర్ఘ్నణి, నిర్ఘ్నీ,
 ఝరము, ఝరీ
 నివేద్యము - నైవేద్యము
 నిష్ఠేవనము - నిష్ఠీవనము
 నిస్వీనము - నిస్వీనము
 నున్నము - నుత్తము
 నూతనము - నూత్నము
 నృత్యము - నృత్తము
 నైరుక్తులు - నైరుక్తికులు
 నైశము - నైశికము

ప

పణితము { పనితము, పణాయితము,
 పనాయితము.
 పతంగము - పతంగము, పతగము
 పతత్రము - పత్రము
 పత్తనము - పట్టణము
 పత్రభంగము { పత్త్రభంగి, పత్రము,
 పత్రీ పత్రకము
 పధికుఁడు - పాంధుఁడు
 పరకీయము - పారక్యము
 పరదేశీయుఁడు - పరదేశిక
 పరమపదము - పరంపదము
 పరశువు - పర్శువు
 పరాపరములు - పరావరములు
 పరాయణుఁడు - పారాయణుఁడు
 పరిభా - పరిభూ
 పరిపాకము - పరీపాకము
 పరిభవము - పరిభావము, పరీభావము
 పరిభవిక - పరిభావిక
 పరిమళము - పరీమళము
 పరిరంభము - పరీరంభము
 పరిహాసము - పరీహాసము
 పరిహారము - పరీహారము
 పర్యంకము - పల్యంకము
 పశ్చిమము { అపశ్చిమము (నవిద్యతే
 పశ్చిమః యస్య)
 పలాశీయము - పలాశిలము
 పాంక్తేయుఁడు - పాంక్త్యుఁడు.
 పాఖండఁడు - పాషండుఁడు
 పాణి - (ఇకారాంతము)
 పాణిక - (నకారాంతము) శృంగిణాం శత్రు
 పాణినాం; హితోపదేశము)
 పాండవులు - పాండవేయులు
 పాత్రియుఁడు - పాత్ర్యుఁడు

పామక - పామా (అకారాంతము)
 పాదు - పాదూ
 పాగగతుఁడు - పారంగతుఁడు
 పారావతము - పారవతము
 పారాశక్యఁడు - పారాశరుఁడు, పారాశరి
 పారిష్టవము - పరిష్టవము
 పారిషదులు - పారిషద్యులు, పార్షదులు
 పాంసువు - పాంశువు
 పింఛము - పిచ్చము
 పిత్రము - పైత్రకము
 పిష్టము - పిషితము
 పీవక - పీవము (అకారాంతము)
 పీవము - పీవరము, పీవసము
 పుణ్యాహవచనము - పుణ్యాహవాచనము;
 పుష్టము - పుషితము
 ప్రత్నము - ప్రతనము, ప్రణము, ప్రీణము
 పురుషకారము - మనుష్యకారము
 పురుషుఁడు - పూరుషుఁడు
 పులస్త్యుఁడు - పులస్తి
 పుష్పరథము { పుష్పరథము (విలాస
 యోగ్యమైన రథము)
 పూతము - పునీతము, పవిత్రము
 పూర్ణము - పూరితము; పూర్తము
 పూర్ణిమా - పౌర్ణిమా, పౌర్ణమాసీ
 పూర్వాపరములు - పూర్వపరములు
 పృథ్వీ - పృథివీ, పృథవీ
 పృషత్ - పృషతము (అకారాంతము)
 పృష్ణి - పృష్ణి
 పైతృష్వస్రీయుఁడు - పైతృష్వసేయుఁడు
 ప్రజ్ఞుఁడు { ప్రాజ్ఞుఁడు, ప్రజ్ఞాళుఁడు,
 ప్రజ్ఞిలుఁడు
 ప్రతికారము - ప్రతీకారము
 ప్రతికాశము - ప్రతీకాశము

ప్రతిరోధము - ప్రతీరోధము
 ప్రతిహస్తుఁడు - ప్రతిహస్తకుఁడు (ప్రతినిధి)
 ప్రతిహారీ - ప్రతీహారీ
 ప్రమదకాననము - ప్రమదాకాననము
 ప్రమదవనము - ప్రమదావనము
 ప్రాప్తకాలుఁడు - కాలప్రాప్తుఁడు
 ప్రాప్తావసరుఁడు - అవసరప్రాప్తుఁడు
 ప్రాయశ్చిత్తము - ప్రాయశ్చిత్తి
 ప్రాప్యపేణ్యము - ప్రాప్యషికము
 ప్రియంకరము - ప్రియకరము, ప్రియకారము
 ప్రీషము - ప్రైషము
 ప్రీష్యుఁడు - ప్రైష్యుఁడు
 ప్లవగము - ప్లవంగము, ప్లవంగముము
 ప్లష్టము - ప్రిష్టము, ప్లష్టితము

ఫ

ఫల్గునుఁడు - ఫాల్గునుఁడు
 ఫాల్గునము - ఫాల్గునికము
 ఫాలము - భాలము

బ

బకము - బకోలుము
 బంధుము - బంధూరము
 బంధువు - బాంధవుఁడు
 బహుళము - బహళము
 బాహు - బాహూ, బాహా
 బాహ్నికుఁడు - బాహ్నికుఁడు
 బిడాలము - బిడారము
 బింబోష్ఠము - బింబొష్ఠము
 భీభత్సుఁడు - (ఉకారాంతము)
 భీభత్సుఁడు - (అకారాంతము)
 బుద్ధము - బుధితము

భ

భద్రంకరము - { భద్రకరము,
 భద్రకారము

భరము - భారము
 భల్లము - భల్లూకము - భల్లకము
 భస్మకా - భస్మికా
 భాండారము - భాండాగారము
 భాండారికుడు - భాండాగారికుడు
 భాద్రము - భాద్రపదము
 భిక్షువు - భిక్షుకుడు, భిక్షూకుడు
 భుజగము - { భుజంగము,
 భుజంగము
 భూతి - విభూతి
 భృత్యా - భృతి
 భ్రమము - భ్రమి
 భ్రాతృవృత్తుడు - భ్రాతృయుడు

మ

మకరందము - మరందము
 మకుటము - ముకుటము
 మత్స్యకా - మత్స్యకా
 మంటపము - మండపము
 మద్వర్ణము { మద్వర్ణము,
 మద్వర్ణము
 మంథదండము - మంథానదండము
 మంథనము - మంథము, మంథనము ; మాథము
 మంథరము - మందరము
 మధ్యము { మధ్యము,
 మధ్యమియము,
 మాధ్యము
 మాధ్యమికము.
 మధు - మధూళి, మధూళికా
 మరకతము - మరతకము, మకరతము
 మరీచము - మరీచము
 మరుత్ - { మరుతము
 (అకారాంతము)
 మహిళా - మహిళా

మాఘము - మాఘము
 మాతృష్వసేయుడు - మాతృష్వస్వనీయుడు
 మామకము - మామకీసము
 మారిషుడు - మారుషుడు
 మార్జారము - { మార్జారము,
 మార్జాలీయుడు
 మార్తాండుడు - మార్తాండుడు
 మాలా - మాలికా
 మాలాకారుడు - మాలాకారుడు
 మానకులుడు { మానకులీనుడు
 మానకులీనుడు
 ముగ్ధుడు - ముగ్ధుడు
 ముండుడు - ముండితుడు
 ముద్రా - ముద్రాకా
 ముష్టము { ముష్టిము,
 ముష్టిము
 ముష్టిముష్టి - ముష్టాముష్టి
 మూషికము - మూషకము
 మృగశీరము - మృగశీరము
 మృత్తికా - మృత్స్నా, మృత్స్నా
 మృషీతుడు - మృషీతుడు
 మృష్టము - మృజితము (మృజ్))
 మేధావికా - మేధిరుడు
 మేళనము - మేళకము, మిళనము
 మేళామందము - మేళమణి, (సిరాబుడ్డి)

య

యతి - (ఇకారాంతము)
 యతికా - (సకారాంతము)
 యముము - యాముము
 యాచకుడు - యాచనికుడు
 యాదసాంపతి - యాదర్పతి
 యుక్తము - యోజితము
 యుగము - యుగళిము
 యాస్మాకము - యాస్మాకీణము

ర

వ

రజతము - రజితము
 రదము - రదనము
 రథికుఁడు - రథిరుఁడు, రథిక్
 రమణీయము - రమణ్యాము
 రవము - రావము
 రాత్రిఁచరుఁడు - { రాత్రిచరుఁడు
 రాత్రిఁచరుఁడు
 రామణీయ { రామణ్యాకము
 త్కము (వనరామణ్యాకం యత్ర జల
 రామణ్యాకం తథా. రామా.)
 రాష్ట్రీయఁడు - రాష్ట్రీయఁడు
 రుచిరము { రుచితము,
 రుచిష్టము,
 రుచ్యము
 రుష్టుఁడు - రుష్టుఁడు
 రేఖా - లేఖా
 రోలంబము - లోలంబము

ల

లకుచము - లికుచము
 లగ్నము - లగితము
 లంపటము - లంపాకము
 లలామ - లలామక్ (నకారాంతము)
 లాంగూలము - లాంగులము
 లిఖనము - లేఖనము
 లిపి - లిబి
 లిపికరుఁడు - లిపికారుఁడు
 లేఖము - లేఖ్యము
 లేఖనీ - లేఖనీ
 లోలుపము { లోలుభము
 లోలము
 లాలసము
 లోకాయ { లోకాయతికుఁడు,
 తికుఁడు లోకాయతుఁడు

వణికో - వాణిజుఁడు, వాణిజకుఁడు
 వత్సరము - సంవత్సరము
 వధు - వధూ
 వరము - వరేణ్యము, వర్యము
 వర్తులము - వృత్తము
 వదాన్యుఁడు - వాదాన్యుఁడు
 వల్కము - వల్కలము
 వల్లరి - వల్లరీ
 వల్లి - వల్లీ
 వల్మీకము - వల్మీకము
 వంశ్యుఁడు - వంశీయఁడు
 వసతి - వస్తి
 వాతూలుఁడు - వాతులుఁడు
 వానము - వయనము (వేషో)
 వారాణసీ - వారణాసీ
 వాహకుఁడు - వాహీకుఁడు
 విజాత్యము - విజాతీయము
 విదేశీయఁడు - విదేశిక్, వై దేశికుఁడు
 విద్రవము - విద్రావము
 వివద్ - విపత్తి
 వియమము - వియూమము
 వివశుఁడు - వివశ్యుఁడు
 విరమము - విరామము
 విరించి - { విరించుఁడు, (అకారాంతము)
 విరించనుఁడు
 వివాదము - వీవాదము
 విశ్రమము - విశ్రామము
 విస్పృష్టము - విస్పృష్టము
 విహంగము - విహంగమము, విహంగము
 వీర్యము - వీరాయితము
 వీవధము - వివధము (కావడి)
 వృషము - వృషభము, ఋభషము
 వేణుకము - వేణుకీయము

వేషము - వేశము

వైనతేయుఁడు - వినతేయుఁడు

వైరాగికుఁడు - వైరంగికుఁడు

వ్యధితము - విధము

వ్యాయామము - వ్యాయము

వీణము - వీణము

శ

శకుంతము - శకుంతి

శరాసనము - శరాసము

శాక్తుఁడు - శాక్తేయుఁడు, శాక్తికుఁడు

శాంతుఁడు - శమితుఁడు

శాశ్వతము - శాశ్వతీయము, శాశ్వతికము

శాసిత్య - శాస్త్ర

శిఖరము - శేఖరము

శితము - శాతము

శిరస్ - శీర్షము

శిష్టము - శాసితము

శీతా - సీతా

శీర్షకము - శీర్షణ్యము

శుష్కము - శుషితము

శుండారము - శుండాలము

శుంధనము - శోధనము

శూన్యము - శున్యము

శృగాలము - శృగాలము

శైవాలము - శైవలము

శౌండిరుఁడు - శౌండియుఁడు

శౌండిర్యము - శౌండిరము

శ్యాలుఁడు - స్యాలుఁడు

శ్రీద్ధాభువు - శ్రీద్ధధాభువు

శ్రావణము - శ్రావణికము

శ్రీవతి - శ్రియఃపతి

శ్వగణికుఁడు - శ్వాగణికుఁడు

శ్వపాకుఁడు - శ్వపచుఁడు

శ్వపుచ్చము - శ్వాపుచ్చము

ష

షణ్మాస్యమా - షణ్మాస్యము, షణ్మాసికము

స

సంగము - సంగమము

సజాత్యము - సజాతీయము

సటా - జటా

సత్యకామాఁడు - సత్యంకామాఁడు

సత్యంకారము - సత్యావనము

సంధితము - సందానితము

సంపద్ - సంపత్తి

సంపరాయము - సాంపరాయికము

సమాజము - (మనుష్యసమాహము)

సమజము - (పశుసమాహము)

సమీరము - సమీరణము

సముదాయము - సముదయము

సర్షవము - సరిషవము

సంసారము - సంసరము

సహచరుఁడు - సాహచరుఁడు

సహస్రము - సాహస్రము

సంహితము - సహితము

సార్వము - సర్వీయము

సార్వజనికము - సర్వజనీనము

సిందూరము - సిందురము

సీమన్ - సీమా (ఆకారాంతము)

సీవనము - సేవనము (కుట్టుట)

నుమేరువు - మేరువు

నూనుఁడు - నూతుఁడు (పుత్రుఁడు)

సృణి - సృణీ

సేచనము - సించనము

సోదరుఁడు - సోదర్యుఁడు

సోపానము - సౌపానము

సౌదామినీ - సౌదామనీ

సౌభద్రుఁడు - సౌభద్రేయుఁడు

సోమపీఠిన్ - సోమపీఠిన్

సౌహార్దము - { సౌహార్ద్యము; సౌహృదము
సౌహృదయ్యము

స్పష్టము - స్పృశితము

స్పర్శము - స్పరిశము

స్వస్తివాచకము { స్వస్తివాచనము
స్వస్తివాచనికము

స్ఫుటనము - స్ఫోటనము

స్వర్ణము - సువర్ణము

స్వనము - స్వానము

స్వకీయము - స్వీయము, సౌవము

స్వదేశీయఁడు - స్వదేశిక

స్వాయంభవుఁడు - స్వాయంభువుఁడు

హ

హనుమంతుఁడు - హనూమంతుఁడు

హరితుఁడు - హరితుఁడు, హరీతుఁడు

హర్షము - హర్షము

హస్తిహృము { హస్తిహృము,
హస్తిపురము,
హస్తినిపురము

హాయనము - హాయనము

హాలికుఁడు - హాలీకుఁడు

హిరణ్యము - హిరణ్యము

హృష్టుఁడు - హృషీతుఁడు

హీరండము - వీరండము

హీణము - హీణము

(క) మరియును నీక్రింది నుదాహరింపబడిన సూత్రములందలి లక్ష్యముల రూపభేదములను జూచుకొనవలయును. గ్రంథపిస్తరభీతిచే వానిని మరల నిట వ్రాయలేదు.

సూత్రము :—కరి-౧, రంగ (జ) రంగి, (క) (ఖ) (చ) రంగ, ర-౧౬, ర-౧౭, ర-౩౨, ర-౩౩, ర-౩౪, ర-౩౫, గి-౧-౧, (క) (గ) (ఘ) (చ) గి-౧౭.

రూపభేద ప్రకరణము సమాప్తము.

త త్న మ చ ం ద్రి క

౯. తౌకిక న్యాయ ప్రకరణము

౧. అంకొలబీజన్యాయము.

ఊడుగుగింజలు మొదటఁ జెట్టుక్రిందరాలియు మృగశీర్షకాఠెలో నొక వాని పడఁగానే యొక మరలఁ జెట్టిన కడుతుకొనును. “వాఁడు నాకును విత్తనము వంకీవాఁడు” అని తెలుఁగు నామెతి.

౨. అకాలే కృత మకృశం న్యాయో.

అకాలమునఁ జేసినను చేయనిదే యగును.

౩. అక్కేచే న్మధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్.

అక్కము = గృహకోణము. ఇంటిమూలఁ దేనెపెర చొరకుమండఁగా దానికై కొండకుఁ బోనేల? సులభముగా నిష్కర్షము సిద్ధించుచుండఁ గ్లకపడనేల?

౪. అక్షేపే బీజ మున్నెప్ప మంతనై వ వినశ్యతి.

క్షేత్రముగాని క్షేత్రమున ననఁగా సారములేని క్షేత్రమున నాఁటిని విత్తనము మధ్యలోనే పెంచును.

౫. అంగార శ్చతథౌతేన మలినత్వం న ముంచతి.

నూలుసాచులు గడిగినను బొగ్గు తన నలుపును విడువను. “ఎనుఁగు తొండంబు నెన్నాళ్లు లులికిన నలుపు నల్వేకాని తెలుపుగాదు” అని యేతత్పద్యక జాతీయము.

౬. అగ్నివైద్య మతఃపరమ్.

అన్ని వైద్యములును నయిన పిమ్మట నగ్నివైద్యము. అనగా నాథుని పెట్టుటకానీ దవాన మొనర్చుటకానీ.

౭. అజగరన్యాయము.

కొండచిలువ న్ములకాయమగుటఁ గదలక మెదలక యొక్కచోఁ బడియుండును. చలనములేమి దానినిఁ గాఢప్రాయముగాఁ దలఁచి దగ్గటికి జంతువులు రాఁగా వానినిబట్టి భక్షించును.

౮. అజాకృవాణీయ న్యాయము.

మేఁకవచ్చినది. మాగాత్తుగా మెడవైఁ గత్తియును బడినది. అతర్కితోపనతమగు కీడునుగూర్చి తెలుపుటకు దీని సుపయోగింతురు.

౯. అజాగళస్తనన్యాయము, లేక అజాగళకుచన్యాయము.

‘నిరర్థకము’ అనునర్థమున నిది ప్రయుజ్యమానమగును

౧౦. అంతస్తాపో ఒహిశ్శీతమ్.

లోపలవేడి. వైకిఁ జలువ. ఇది వాఙ్మార్గమునఁ గాక వ్యంగ్యార్థమున ననఁగాఁ “వైకిఁ బత్తి, లోపలగత్తి” అన్న వాఙ్మయన సుపయోగింపవలెను.

౧౧. అంతర్గుడగుడాయతే, బహి ర్వక్తుం స శక్యతే.
లోఽల గుడగుడలాడుచున్నది. వైకిఁ జెప్పటకు సాధ్యముగాదు.
౧౨. అతితృష్ణా స క ర్తవ్యా తృష్ణాం నైవ పరిత్యజేత్.
అతితృష్ణ గూడదు. బొత్తుగాఁ దృష్ణను విడువను గూడదు.
- ౧౩ అతిపరిచయా దపజ్ఞా.
అతిపరియ మవజ్ఞకుఁ గారణ మగును.
౧౪. అతిలోభో నాశాయ.
అతిలోభము నాశమునకుఁ గారణ మగును.
౧౫. అతివినయో ధూ ర్తలక్షణమ్. (స్పష్టము)
౧౬. అతివీర్యవతీన భేషజే బహు రల్పీయసి దృశ్యతే గుణః.
అల్పవస్తువునందును మిక్కిలి వీర్యవంతమగు నౌషధమునందువలెనే పెద్దగుణము కానవచ్చును.
౧౭. అతి సర్వత్ర గర్హ్యతే.
'అతి' యెందును గర్హింపఁబడును.
౧౮. అతి సర్వత్ర వర్జయేత్.
'అతి' యెందును గూడదు.
౧౯. అత్యుత్కృతైః పుణ్యపాపై రిహౌవ ఫల మశ్నుతే.
పుణ్యపాపము లధికమగునేని వాని ఫల మిచ్చటనే యనుభవించును.
౨౦. అత్యుచ్ఛ్రియః పతనహేతుః (రూ) పతనాంతాః సముచ్ఛ్రియాః.
పెరుగుట విరుగుట కొఱకే.
౨౧. అంధకూప న్యాయము (రూ) శతాంధాః కూపం ప్రవిశంతి.
ఒక గ్రుడ్డివాఁడు నూతియందుఁ బడఁగా వాని నూతగాఁ గొనివచ్చుచున్న వారలును నూతి యందుఁ బడిరి. గడ్డరికాప్రవాహాన్యాయముగూడ నిట్టిదే.
౨౨. అంధపరంవరాన్యాయము.
వైయర్థముననే యిదియగుఁ బ్రయోక్త మగును.
౨౩. అధికస్యాధికం ఫలమ్.
అధికపూజాదులవలన సధికఫలమును గలుగును.
౨౪. అనభ్యాసే విషం శాస్త్ర మజ్ఞేరే భోజనం విషమ్.
అభ్యసించనపుడు శాస్త్రము విషప్రాయముగా నుండును. జీర్ణము గాకున్నచో భోజనము విష ప్రాయముగా నుండును.

౨౫. అనాథప్రేతసంస్కారాత్ కోటియజ్ఞఫలం లభేత్.

గతిలేని శవమును సంస్కరించుటవలన గోటియజ్ఞములు చేసిన ఫలము లభించును.

౨౬. అనాథో దేవరక్షితః

'దిక్కులేనివానికి దేవుడే దిక్కు'

౨౭. అనాథాత్మోఽధ్వరం గచ్ఛేత్.

పిలువకున్నను యజ్ఞమునకు బోవలెను. యజ్ఞమన్నచో శేషము యాగ మేకాకి కేతోత్సవాదు లని సామాన్యముగా గ్రహింపవలెను.

౨౮. అనుక్త మవ్యూహతి పండితోజనః.

పండితుడు చెప్పనిదానినిగూడ చూపించును. ఇదియే వామయలకు గండితులకును ధర్మము.

౨౯. అన్య ద్భుక్త మన్య ద్వాంతమ్.

తిన్నది యొకటి, క్రొక్కినది వేరొకటి. అనగా "జదివిది కాస్త్రము, సహవాసము నానులతో" నన్నట్లు "చదువునకును ఆచరణమునకును సంబంధము లేదు" అను సర్థమున నిది యుపయుక్త మగును.

౩౦. అన్యథా చింతితం కార్యం దైవ మన్యత్ర చింతయేత్.

తా నొకటి తలచిన దైవ మొకటి తలచును.

౩౧. అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి.

పెడదారిని బోవువానిని సోదరుడును విడుచును.

౩౨. అపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా ?

అఁకీర్తి యుండగా నిక జావేల ?

౩౩. అపి ధన్వంతరి ర్వై ద్యః కింకరోతి గతాయమి ?

ధన్వంతరి వచ్చినను మరణించినవానిని బ్రతికించునా ?

౩౪. అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి.

పుత్రులు లేనివాని కూర్వలోకగతులు లేవు.

౩౫. అపృష్టోఽపి హితం వదేత్.

అడుగకున్నను హితమును శెప్పవలెను.

౩౬. అప్రతిషిద్ధ మనుమతం భవతి.

ప్రతిషేధింపకున్నచో నంగీకరించినట్లే యగును.

౩౭. అంబుని మజ్జం త్యలాబూని; గ్రావాణః ప్లవంతే.

సోరకాయలు నీట మునుగుచున్నవి. రాళ్ళు తేలుచున్నవి. "గుండ్లు తేలుచున్నవి బెండ్లు మునుగుచున్నవి" అని యాంధ్రభాషీయము.

౩౮. అభావే విరక్తిః (స్పష్టము).

౩౯. అభ్యాగత స్వయం విష్ణుః
అతిథి విష్ణువే.

౪౦. అరణ్యచంద్రికాన్యాయము.
“అడవిగాచిన చెన్నెల” అనగా బ్రహ్మోజనములేదని భావము.

౪౧. అరణ్యరోదనన్యాయము (యా) అరణ్యరుదిత న్యాయము. (స్పష్టము)

౪౨. అర్థజరతీయన్యాయము.
అర్థజరతీ = సగము ముదుసలి; అనగా వెండ్రుకలు నల్లగా నుంటుంటే యువతిగను, స్తనపతనము వలన ముదుసలిగను నోచు స్త్రీ; భర్త యట్టి స్త్రీయొక్క కొంతభాగమును మాత్రమే గ్రహించి కొంతభాగమును విచ్ఛింపఁడు. అట్లే వేదాదులను బ్రమాణముగా గ్రహించునపుడు “నాకుఁ గొంత ప్రమాణము, కొంత అప్రమాణము” అని వచింపఁగాను. గ్రహించినచో సమగ్రముగా గ్రహింపవలయును వదలిన సమగ్రముగా వదలవలెను.

౪౩. అర్థశిః పురుషో నారీ యీ నారీ నార్థశిః పుమాన్.
పురుషుఁడు ధనములేమిని బాలఁతియగును. పాలఁతి ధనము కలిసిని బురుషుఁడగును.

౪౪. అర్థవైశసన్యాయము.
సగము చంపుట “విధినా కృత్రిమర్థ వైశసం యత ! మాం కామవధే విముంచతా” కుమారసంభవము.

౪౫. అర్థస్య పురుషో దాసో దాస స్త్వర్థో న కస్యచిత్.
పురుషుఁడు ధనదాసుఁడగును; ధన మివ్వరికిని దాసత్వ మొనర్పడు.

౪౬. అర్థాత్తురో న గణయ త్యపకర్ష దోషమ్.
ధనాశగలవాఁ డవమానమును బరిగణింపఁడు.

౪౭. అర్థోహి కన్యా పరకీయ ఏవ.
కన్య పరుల సొత్తేకదా !

౪౮. అల మున్నత్తవచసి కావ్యదూషణోద్భావనేన.
ఉన్నత్త ప్రలాపమునందుఁ గావ్యదూషణముల నెత్తి చూపించి దోషి ప్రయోజనము ?

౪౯. అల్పవిద్యో మహాగర్వః.
అల్పవిద్యగలవాని కధికగర్వము.

౫౦. అల్పారంభః క్షేమకరః.
పెద్దయెత్తునఁ గార్య మారంభింపక యలఁతిగాఁ బూనుట మేలు.

౫౧. అవశ్యం పితృరాచారః (స్పష్టము)

౫౨. అవివేకోఽనుశయాయ కల్పతే.

అవివేకము పశ్చాత్తాపమును గలిగించును.

౫౩. అష్టాధ్యాయీ జగన్మాతాఽమరకోశో జగత్ప్రీతా.

అష్టాధ్యాయీ యనగా వ్యాకరణము జగన్మాత; అమరకోశము జగత్ప్రీత.

౫౪. అపారే ఖలు సంసారే సారిం శ్వశురమందిరమ్.

అసారమైన యీ సంసారమున (లోకమున) అత్తగారియిల్లు సారమైనది. దీని యుత్తరార్థ మిది, “హిమాయే హర శ్చేతే, హరిశ్చేతే మహోదధా”

౫౫. అసిధారావ్రతము.

“కత్తిమీఁది సాము” అని యాంధ్ర లోకోక్తి. దీని కాకర మిట్లున్నది.

శ్లో॥ “యత్రైకేశయనస్థాపి ప్రమదా నోపభుజ్యతే

అసిధారావ్రతం నామ వదంత మునిపుంగవాః” అనియును

“శమనే మధ్యే ఖడ్గం నిధాయ స్త్రీపుంసౌ యత్ర బ్రహ్మచర్యేణ స్వపతిః తదసిధారావ్రతం” అనియు

“యువా యువత్యా సాగ్ధం యన్ముగభర్తృవదాచరేత్

అంతర్నిస్తృత్యసంగ స్స్యాత్ అసిధారావ్రతం హి తత్” అనియును గలదు.

౫౬. అస్త్రమస్త్రీణా శాన్యతి.

అస్త్రముచేతనే యస్త్రముపశమిల్లును. ఇట్టివే “విషస్య విష మాపధం” వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే అనునవి. ఆంధ్రమున “వీరభద్రపల్లెమునకు మానుమంత పశ్చేము” అను లోకోక్తి గలదు.

౫౭. అహినకులన్యాయము.

పాముముంగిసలవలె స్వభావ వైరముగల వారినిఁ గూర్చి దీని నుపయోగింతురు.

౫౮. అహింసా పరమోఽర్మిః.

అహింసయే శ్రేష్ఠధర్మము;

౫౯. ఆకారో హ్రాస్వో గుణాస్తు విపులాః

ఆకారము చిన్నది. గుణములు పెద్దవి. మూర్తిచిన్నది. బుద్ధి పెద్దది. పట్ట కొంచెము కూత ఘనము అని యాంధ్రభాషీయము.

౬౦. ఆకృతయో బహుశో విసంవాదిన్యః.

“యత్రాకృతి స్తత్రగుణా భవంతి” అనునది సార్వత్రికము గాదు. వెక్కువోట్ల నాకృతులు గుణ రహితములై యుండును.

౬౧. ఆగజాంత మైశ్వరమ్.

ఐశ్వర్యము గజాఠోహణ మవధిగాఁ గలది.

౬౨. ఆచారః వ్రథమో ధర్మః.

సూచారము మొదటి ధర్మము.

౬౩. ఆతురే నియమో నాస్తి.

వ్యాధిగ్రస్తుడై పడియున్న వాని కే నియమమును బనిలేదు.

౬౪. ఆత్మచ్ఛిద్రం న వశ్యంతి పరచ్ఛిద్రానుసారిణః.

“తప్పులెన్నువారు తమ తప్పు లెఱుగరు” “గురివెదగింజ తన క్రింది నలువెఱుగదు” అనియును దెలుగు సామెతలు.

౬౫. ఆత్మవత్సర్వభూతాని యః పశ్యతి స పశ్యతి.

సర్వభూతిములను దనవలెఁ జూచువాఁడే దేవునిఁ జూచును.

౬౬. ఆత్మవ స్మస్యతే జగత్.

జగత్తును దనవలెనే చూచుకొనును.

౬౭. ఆదౌ పూజ్యో గణాధిపః.

ఎల్లవేల్పులకన్న మొదట గణపతినిఁ బూజింపవలయును.

౬౮. ఆవద్యపి సతీన్యత్రం కిం నుంచంతి కిలస్త్రీయః?

స్త్రీ లాపదలందును దమ పాతివ్రత్యమును విడువరు.

౬౯. ఆమ్రవణన్యాయము.

మామిడితోఁటయం దితరవృక్షములు గొలదిగా నున్నను బెక్కు మామిళ్ళుంటుచే దానిని మామిడి తోఁటయందురు. కాన ఆమ్రవణమన్న మాత్రమున నితర వృక్షములు లేవనికాదు. “ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశా భవంతి” అనికదా మర్యాద.

౭౦. ఆయతస్వభావాని దుఃఖాని

స్వభావముగా దుఃఖములు దీర్ఘకాల మనువర్తించు చున్నట్లుండును.

౭౧. ఆయాతః ప్రవాహః; కేన వార్యతే.

వరదవచ్చినది; ఎవ రాఁపఁగలరు!

౭౨. ఆయు ర్మర్మాణి రక్షతి.

ఆయువు మర్మములను రక్షించును. అనఁగా “ఆయువున్నచో నీటిలో వేసినను ఎదురీడుకొని వచ్చు”నని తెలుగు సామెత వంటిది.

౭౩. ఆయు ర్యాతి దినే దినే.

దిన దినమును వయస్సు చెల్లిపోవుచున్నది.

౭౪. ఆరంభశూరాః ఖలు దాక్షిణాత్యాః.

దాక్షిణాత్యులు కార్యారంభమున కూరత్వమునుజూపి క్రమక్రమముగాఁ గార్యమును జూల విడుతురు.

౭౫. ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్ (స్పష్టము)

౭౬. ‘ఆలస్యా దమృతం విషమ్ (స్పష్టము).

౭౭. ఆశాపథిం కో గతః.
ఆశయోక్క యవధి నెవఁడు పొందెను ?
౭౮. ఆహారే వ్యవహారే చ త్య క్తలజ్ఞ స్సుఖీ భవేత్.
ఆహారమందును వ్యవహారమందును సిగ్గుపడనివాఁడు సుఖపడును.
౭౯. ఇతో భ్రష్ట స్తతో భ్రష్టః
ఏదియు లభింపక చెడినవాఁడు. “రెంటికిం కెడిసి రేవఁడు” అని తెలుఁగుసామెత.
౮౦. ఇహో వ్యాఘ్రో ఇత స్తటీ.
ఇటు పులి; ఇటు చటియ (ఏటవాలుగనున్న పర్వతభాగము.)
ఇటు నుయ్యి, అటు గొయ్యి అని తెలుఁగు సామెత.
౮౧. ఇచ్ఛామాత్రా ప్రభో స్సృష్టిః
ఈశ్వరునికి సృష్టి కార్యము ఇచ్ఛామాత్రము.
౮౨. ఈర్ష్యా హి వివేక పరివంధినీ.
ఈర్ష్య యుక్తాయుక్త వివేకమునకు శత్రువు.
౮౩. ఈషదై వ్యమ్య మవివక్షి తమ్.
ఈ షద్యేదము గమనింపఁ దగినదిగాదు.
౮౪. ఉత్తమం హ్యున్న తాసనమ్. (స్పష్టము)
ఉత్తమస్య క్షణం కోపః,
ఉత్తమునకుఁ గోపము క్షణ కాలము మాత్రమే యుండును.
౮౫. ఉత్తమా కులవిద్యా స్యాత్.
“కులవిద్యకు సాటిలేదు గువ్వలచెన్నా!”
౮౬. ఉత్పథం ప్రతివన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే.
పెడదారినిఁ బోవువానిని విడువవలయును.
౮౭. ఉత్పద్యంతే స్రోయంతే దరిద్రాణాం మనోరథాః.
దరిద్రులకుఁ గోర్కులు పొటమరించును; అడఁగిపోవును.
దీని యుత్తరార్థమిది. “బాల్వే వైధవ్యదగ్ధానాం కులస్త్రీణాం కుచా వివ”
౮౮. ఉద్యోగో నరభూషణమ్.
ఉద్యోగమే నరభూషణము.
౯౦. ఉద్యోగః పురుషలక్షణమ్.
పురుష కారము పురుష లక్షణము.

- ౯౧. ఉపానధ్మాఘపాదస్య నను చర్మాస్తృతైవ భూః.
చెప్పల కాళ్ళవానికి నేలయంతయు తోలుతో కప్పబడినట్లుండును.
- ౯౨. ఉష్ణ ముష్ణేన శీతలమ్.
వేడి వేడిచేత జల్లబడును.
- ౯౩ ఉష్ణ బీజన్యాయము.
“చవిటినేల బాఠిన విత్తనము” అనగా వ్యర్థప్రయత్నము.
- ౯౪. ఋణం కృత్వా ఘృతం పిబేత్.
ఋణమును జేసి నెయ్యి త్రాగవలెను. (ఇది చార్వాక సిద్ధాంతము)
- ౯౫. ఋణశేషం శత్రుశేష మగ్నే శ్శేషం న శేషయేత్.
ఋణశేషమును, అగ్ని శేషమును, శత్రుశేషమును ఉంచరాదు.
- ౯౬. ఋద్ధి శ్చి త్తవికారణీ.
విత్తసమృద్ధి చిత్తవికారమును గలిగించును.
- ౯౭. ఏకః పాపాని కురుతే; ఫలం భుంక్తే మహాజనః.
ఒకడు చెడుఁగుజేయును, మహాజనులు గాని ఫల మనుభవింతురు.
- ౯౮. ఏకక్రియా ద్వ్యర్థకరీ.
రెండు ప్రయోజనములు గల ఒక పని.
- ౯౯. ఏక స్వాదు న భుంజీత.
ఒంటరిగాఁ బిండివంటలతో భుజింపరాదు.
- ౧౦౦. ఏ కేన చక్రేణ న రథస్య గతి ర్భవేత్.
ఏకచక్రముతో రథము నడవదు.
- ౧౦౧. ఏకో న గచ్ఛే దధ్వానం.
ఒంటరిగాఁ ద్రోవ నడువరాదు.
- ౧౦౨. ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః.
సంద్రకిరణములందు మచ్చవలెనే గుణసముదాయము నందొక దోష మడఁగును.
- ౧౦౩. ఏతి జీవంతమానందో నరం వర్షశ తాదపి.
‘బ్రతికియుండిన సుఖములు ఎడయవచ్చు’ అని యాంద్రజాతీయము.
- ౧౦౪. ఓతప్రోతన్యాయము.
పడుగుపేకలవలె నొక వానితో మఱొకటి కలసినవిధమును దెలుపుట కిది యుపయుజ్యమాన మగును.
- ౧౦౫. ఓదకాంత మనువ్రజేత్.
ఉదకాంతమువఱకు బంధువును సాఁగనంపవలయును.

౧౦౬. ఔషధార్థం సుగాం సిబేత్,
మంసుగా మద్యమును వ్రావకచ్చును.

౧౦౭. కం శ్రీ ర్ష దర్పయతి ?
సిగి యెవనిని మత్తిల్లజేయను ?

౧౦౮. కః కాలః కో ధర్మః ?
ఏకాలఘా ? ఏధర్మమో ?

౧౦౯. కదళీపంథ్యాన్యాయము.

తన జీవితకాలములో నరటి యొక్కమాకే ఫలించును; అట్లే యొక్క ఓక్షు మాత్రము గని పిమ్మట గొడాలయిన శ్రీ.

౧౧౦. కన్యాపితృత్వం ఖలు నామ కష్టమ్.

కన్యకుఁ బితగా నుండుట యనగా నాడుబిడ్డను గాంచుట, లేక వెండ్లకానిబిడ్డ యింట నుండుట మిక్కిలి దుఃఖకారణము.

౧౧౧. కపిత్థం నర్వదా పథ్యం; కదళీ న కదాచన.

వెలగకాయ యెల్లప్పుడును బధ్యమే; అరటి యెన్నడును బధ్యముగాదు.

౧౧౨. కరతలామలకన్యాయము. (రూ) క రామలకన్యాయము; హస్తామలకన్యాయము.

“అఱచేతి నిమ్మపండు” అనగా స్పష్టముగా గోచరించునది.

౧౧౩. కరబదరన్యాయము. ,,

౧౧౪. కరస్థ బిల్వన్యాయము. ,,

౧౧౫. కర్మణి వ్యజ్యతే ప్రజ్ఞా; స్వస్థః కోవా న పండితః.

పనివడినపుడు ప్రజ్ఞ బయలుపడును. పనిలేనపుడు ప్రతివాఁడును బ్రజ్ఞావంతుఁడే.

౧౧౬. కర్మణ్యేవాధికార స్తే మాఫలేషు కదాచన.

నీకుఁ గర్మయందే యధికారముగానీ ఫలమందు లేదు.

౧౧౭. కవిః క్రాంతదర్శి.

కవి దివ్యదృష్టి గలవాఁడు.

౧౧౮. కాక తాలీయన్యాయము.

కాకి వచ్చినది. తాటిపండు పడినది. వానినిఁ గాకి యనుభవించినది. అతర్కితోపనత మగు మేలునుగూర్చి దీనిని వ్యవహరింతురు. అతర్కితోపనత మగు గీడునుగూర్చికూడ వాడుదురు. కాని మేలునుగూర్చి యిదియుఁ గీడునుగూర్చి ‘యజాక్యపాణీయము’ అనునదియు వాడుట యుక్త మని నాతలంపు.

౧౧౯. కాకదంతపరీక్షా (రూ) కాకదంతగణనా; కాకదంతగవేషణా'

కాకికి దంతము లున్ననా? లేవా? ఉన్నచో నెన్నియున్నవి? క్రింగవెన్ని? వైవెన్ని? ఇత్యాది ప్రశ్నలును దత్పరీక్షణమును వ్యర్థము. నిరర్థకప్రశ్నలును వేయునపుడు దీని నుపయోగింతురు. ఏతత్సదృశమైనది "చొప్పదంటు ప్రశ్నలు" అని.

౧౨౦. కాకవంధ్యాన్యాయము.

కాకి తన జీవితకాలములో రెండు గ్రుడ్లు మాత్రమే పెట్టును. అట్లే యిరువురు బిడ్డలను మాత్రము కని గొడాలయిన స్త్రీ కాకవంధ్య.

౧౨౧. కాకాక్షి న్యాయము (రూ) కాకాక్షి గోళకన్యాయము.

కాకి కొక్కటే కన్ను గనబడును. అది యేప్రక్కఁ జూచిన నా ప్రక్కకన్నే కనబడును. ఏ ప్రక్కఁజూడదలఁచిన నా కంటి నుపయోగించుకొనును. 'అట్లే వాక్యములం దన్వయము నేయునపు డొక శబ్దమును నొకతూరి పూర్వమునకును నొకతూరి పరమునకును నన్వయింతురు. ఎట్లన "ద్వీపోఽస్త్రీయా మంతరీపం" అని యమరము. ఇట 'అస్త్రీయా' మన్న పద మొకతూరి 'ద్వీప' పదముతోడను, మరొకతూరి 'అంతరీప' పదముతోడను, నన్వయించును.

౧౨౨. కాంచనా త్కర్మమోచనమ్.

కనకమువలనఁ గర్మ వదలును.

౧౨౩. కాచమణి న్యాయము.

కాచము కాచమే (గాజు); మణి మణియే
మణి ర్లుతతి పాదేషు కాచ శ్శిరసి ధార్యతే
యథైవాస్తే తథైవాస్తాం కాచః కాచో మణిర్మణిః
ఇట్టిదే కాకపికన్యాయము, హంసబకన్యాయము. మొ.

౧౨౪. కాచమూల్యేన విక్రీణో హంత ! చింతామణి ర్మయా.

అయ్యా! చింతామణిని గాజుముక్క కమ్ముకొంటిని.

౧౨౫. కామూర్తా హి ప్రకృతికృపణా శ్చేతనాచేతనేషు.

కామూర్తులు యుక్తాయుక్త వివేకశూన్యులు; గానఁ జేతనాచేతనములను దీనులై యాచింతురు.

౧౨౬. కామినా మధరాస్వాద స్ఫురతా దతిరిచ్యతే.

కాముకులకుఁ బ్రియాధరపానము సురతముకన్నఁ బ్రియతరము.

౧౨౭. కామీ స్వతాం వశ్యతి.

కాముకుఁడు తన వలచిన యువతియొక్క చేష్టలన్నియు బ్రకృతిసిద్ధములైనను దమ్ముఁ గూర్చిన వనియే తలంచును.

౧౨౮. కారణగుణన్యాయము.

"కారణగుణాః కార్యే సంక్రామంతి" అనఁగా ఘటమున కుపాదానకారణమగు మంటియొక్క గుణమైన నైల్యాదులు కార్యమగు ఘటమందు కనబడును.

౧౨౯. కార్యం లభు; ప్రయోజనం గుర్తేవ.
కార్యము చిన్నది. లాభము పెద్దది.

౧౩౦. కాలస్య కుటిలా గతిః.
కాలము వంకరగా నడచును.

౧౩౧. కాలే ఖలు సమారభ్యాః ఫలం బద్నంతి నీతయః.
ఉచితమగు కాలమునఁ బ్రారంభింపఁబడిన నీతులు పలింపును.

౧౩౨. కాలో హి బలవత్తరః.
అన్నింటికిన్నఁ గాలము బలవత్తరము.

౧౩౩. కే మివహీ న రమ్యం మృగదృశః
స్త్రీకి సంబంధించిన దేది రమ్యముగాదు ?

౧౩౪. కే మివహీ మధురాణాం మండనం నాకృతీనామ్ ,
స్వభావముగా నందముగా నున్నవారి కేది యందము నీయదు ?

౧౩౫. కీలప్రతికీల న్యాయము.

గట్టితనమునకై యిటువైపుల పేకులు బిగించిన విధమున నొక ప్రమాణమున కవస్థంభకముగా మరొక ప్రమాణమును జూపుదురు. అట్టివో నిది ప్రయుజ్యమానమగును.

౧౩౬. కుకృత్యే కో న పండితః ?
చెఱుపు చేయుట కెవఁడు చాలఁడు ?

౧౩౭. కుడ్యం వినా చిత్రకర్మ.
గోడలేని చిత్తరువు.

౧౩౮. కూప మండూకన్యాయము (రూ) కూపస్థమండూక న్యాయము
నూతి కప్ప (అన్యప్రపంచ మెఱుగనిది)

౧౩౯. కూపకూర్మ న్యాయము.
నూతితాఁబేలు (అన్యప్రపంచ మెఱుగనిది)

౧౪౦. కృతే కార్యే కిం ముహూర్తప్రశ్నేన ?
పని ముగిసిన వెనుక మహూర్తప్రశ్న మేల ?

౧౪౧. కృషితో నాస్తి దుర్భిక్షమ్.
కృషివలన ననఁగా గృషి నేసినచోఁ గఱవులేదు.

౧౪౨. కూసయంత్ర ఘటికాన్యాయము.

ఏతాము నూతియొక్క క్రిందికిని మీఁగికినిఁ బోవుచుండును. మనుష్యుఁడును గ్రమముగా నుచ్చ నీచతలను జొందుచుండును.

౧౪౩. కై రజీర్ణభయూ ద్రాభత ర్భోజనం పరిహీయతే ?
సోదయఁడా ! అజీర్ణభయమున నెవఁడు భోజనమును మానును ?

౧౪౪. కోశవా నాచార్యః

గ్రంథసముదాయము గలవాఁడే యాచార్యుఁడు. అనఁగాఁ బామరులు గ్రంథ సముదాయమును జూచి యీతఁడు వీని నన్నిఁటినిఁ జదివినవాఁడనియు మహావిద్వాంసుఁ డనియును భావించును.

౧౪౫. కాపీనవంతః ఖలు భాగ్యవంతః.

గోచీ గలవారే యనఁగా మునులు భాగ్యవంతులు (బ్రహ్మీసుభవము గలవారు)

౧౪౬. క్రమూసిద్ధి స్స త్వే భవతి; మహతాం నోపకరణే.

మహనీయులకు వారి మహత్త్వమువలననే కార్యసిద్ధి యగును. కానీ సాధనములవలనఁ గాదు.

౧౪౭. క్రియాకేవల ము త్తరమ్ (స్పష్టము).

౧౪౮. క్షేశః ఫలేన హి పునర్నవతాం విధత్తే.

పడిన క్షేశము ఫలించినపుడు క్షేశముగాఁ దోఁపదు.

౧౪౯. క్షతే క్షారన్యాయము.

పుండుమీఁద గారము రాచినట్లు; క్షారశబ్దమునకు ఉప్పని యర్థమును జెప్పి “పుండుమీఁద నుప్పు రాచినట్లు” అని కొందఱు చెప్పుదురు. ‘కానీ యాపస్తంబనూత్రమున ‘క్షారలవణశబ్దనంచ’ అను నూత్రము నందలి క్షారశబ్దమునకుఁ గారమని యర్థ మంగీకృతము గానఁ దెలుఁగుజాతీయము నకుఁ గూడ గాగ మనియే యర్థమును గ్రహించుటని.

౧౫౦. క్షతే ప్రహారా నిపతంతి.

దెబ్బమీదనే దెబ్బలు పడును. తగిలిన కాలికే తగులు నని యాంధ్రజాతీయము.

౧౫౧. క్షయే క్షేమం సుదుర్లభమ్.

కృశించుకాలమున ననఁగా నాపత్కాలమున క్షేమము మిక్కిలి దుర్లభము.

౧౫౨. క్షిప్ర మక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః.

కార్యములు త్వరగా ముగింపకున్నచోఁ గాలము సంపదలను నశింపఁజేయును. ‘అలస్యా దమృతం విషం’ వంటిది.

౧౫౩. క్షీణా నరాః కాపురుషా భవంతి.

ఆపన్నులయి క్షీణించినవారు దుర్జను లగుదురు.

౧౫౪. క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి.

పుణ్యక్షయము కాఁగానే మరల మర్త్యలోకమునకు వత్తురు.

౧౫౫. క్షు త్స్వాదుతాం జనయతి.

ఆశలి రుచినిఁ బుట్టించును.

౧౫౬. ఖలేకపోతన్యాయము.

కళ్ళమునఁ బావురము లన్నియు నొకమాటు వ్రాలినట్లు.

౧౫౭. గగనరోమంథన్యాయము.

అకాశమును నెమరువేయుట, అనఁగా నసాధ్యమైన పనికిఁ బూనుట.

౧౫౮. గగనారవిందన్యాయము. (రూ) గగనకుసుమన్యాయము. నభకి వుష్పన్యాయము. (సప్తము)

౧౫౯. గజభుక్తకపితన్యాయము.

‘ఏనుగుతిన్న వెలగపండు’

“కం. సిరి దాబోయినఁ బోవును, గరి మ్రింగిన వెలగపండు కరణిని సుమతీ!”

౧౬౦. గజస్నానన్యాయము.

‘నిష్ఫలము అని యర్థము. స్నానమాడినను గజము నెత్తినై మట్టినిబోసికొనును. అట్టివాఁడు

“స్నాత్వాకాలకుఁడు” అనఁబడును.

౧౬౧. గండస్యోపరి స్ఫోటః (రూ) గండస్యోపరి పిటకః.

పుండువైఁ బొక్కులేచినది; “గోరుచుట్టుపై రోకంటిపోటు” అని యాంధ్రజాతీయము.

౧౬౨. గంధూషజలమాత్రేణ కఫరీ ఫర్పరాయతే.

పుడినెఁడు నీరున్న మాత్రమునఁ జేప మిట్టి మిట్టి పడును.

౧౬౩. గడ్డరికాప్రవాహన్యాయము (రూ) గడ్డూలికా ప్రవాహన్యాయము

గడ్డరిక = గొత్తై. ఒకగొత్తై ప్రవాహమునఁ బడగా దాని వెంటనే వచ్చునున్న మందగొత్తై లన్నియును బడును. మేకదాటు, గొత్తైదాటు అనియు నాంధ్రమున వ్యవహారము గలదు. అంధపరంపరాన్యాయము వంటిది.

౧౬౪. గతజల సేతుబంధనన్యాయము.

నీరు పోయిన పిమ్మట నడ్డకట్ట వేయుట; ఇట్టిదే చేతులు గాలిన పిమ్మట నాకులు పట్టుట అని యాంధ్రజాతీయము.

౧౬౫. గతజీవస్య వునః కిమాషధైకి.

చచ్చినవానికి మందు లెండుకు ?

౧౬౬. గతానుగతికో లోకో న లోకః పారమార్థికః.

లోకులు ముందుబోవువానిని వెంబడించి పోవుదును. కానీ పరమార్థముఁ దెలిసి వెంబడింపరు.

౧౬౭. గంధర్వనగరన్యాయము.

అకాశమున మేఘబృంద మనుక్షణమును జిత్రనిచిత్రరూపములఁ బొందుచు మాఱుచుండును. దీనిని గంధర్వనగర మందురు. అనఁగా నగరమను భ్రాంతినిఁ గలిగించు చిత్రము.

౧౬౮. గుడజిహ్వికా న్యాయము.

పిల్లలకుఁ జేయవలసినపుడు బెల్లమును బెట్టెవమని చెప్పి ముందు కొంచెము బెల్లముఁ బెట్టి యాదియును బెల్లమే యను భ్రాంతినిఁ గలిగించి చేయవలసినది చిచ్చి తినిపింతురు. దురభగాహములగు విషయములను బోధించునపుడు గురువులు బాలురకు మొదట ముఖవిషయములను బోధించుచుఁ గ్రహక్రమముగాఁ దత్తద్విషయములను బోధింతురు. ఇట్టియెడ నిది యుపయుక్తమగును. (మా. ప్రథమాశ్వాసాధికారము పిబంతి కిటు మా.౪౦)

౧౬౯. గుణాః పూజాస్థానం గుణిషుః; నచ లింగం నచ వయః.

గుణములు పూజ్యములు గానీ గుణియొక్క స్త్రీ పుంసత్వ భేదముగానీ వయస్సుగానీ కాదు.

౧౭౦. గుణాః సర్వత్ర పూజ్యంతే పితృవంశో నిరర్థకః.

గుణములే పూజ్యములు. పితృవంశము నిరర్థకము.

౧౭౧. గుణిని గుణజ్ఞో రమతే.

గుణవంతుఁడు గుణవంతుని నభిమానించును.

౧౭౨. గుణే గుణం వేత్తి న వేత్తి నిర్గుణః.

గుణవంతుఁడు గుణమును గ్రహించును. నిర్గుణుఁడు గ్రహింపజాలఁడు.

౧౭౩. గుకుక్మతదండో న దోషావహః.

పెద్దలు చేసిన దండము గోషావహముగాదు.

౧౭౪. గురునిందా అధోగతిః.

గురునింద అధోగతికిఁ గారణము.

౧౭౫. గోమూఖి వ్యాఘ్రన్యాయము.

ముఖమున సాధుత్వమును బౌద్ధయమున దుష్టత్వమును గలనానినిఁ గూర్చి యిది యుపయుక్తమగును.

౧౭౬. కారవం లాఘవం చాపి ధనాధననిబంధనమ్.

కలిమినిఁ బట్టి కారవము. తీమినిఁబట్టి లాఘవము.

౧౭౭. ఘటానాం నిర్మాతృ స్త్రీభువనవిధాతృశ్చ కలమాః.

కుండలను జేయు కుమ్మరికిని ముగ్ధోకములను సృజించు బ్రహ్మాకుసు గలమాము. అనగా కుమ్మరి బ్రహ్మచేత్రనిపయి స్పర్థించుచున్నాడట.

౧౭౮. ఘటియంత్రన్యాయము (రూ) కూపయంత్రఘటికాన్యాయము.

ఏతాము నూతియొక్క క్రిందికిని మీఁదికినిఁ బోవుచుండును. మునుష్యుఁడును గ్రమముగా నుచ్చ నీచతలను బొందుచుండును.

౧౭౯. ఘట్టకుటీప్రభాతన్యాయము.

‘సుంకపుర జావడివద్ద డెల్లవాటుట’ అనగా నొక బండివాడు సుంకపుర జావడివద్ద సుంకము జెల్లించి పోవలసియుండగా దాని నెగవేయదలచి యర్ధరాత్రమున బండిని బెడదారిని దోలు కొని పోయి చీకటిలో దారిని దెప్పుచు గానక తెల్లవాటునప్పటికి నా చావడివద్దకే వచ్చినట. ‘తప్పించుకొన నలవిగానిది’ అని భావము.

౧౮౦. ఘుణాక్షర న్యాయము

ఘుణమనగా నొకానొక ప్రానితొలచుపురుగు అది తొలచునపు డయత్నముగా నక్షరము లేర్పడును. అక్షరాకారమున దొలవవలయు నని దానికి దలంపు లేకున్నను నక్షరరూప మేర్పడును.

౧౮౧. ఘోటక బ్రహ్మచారిన్యాయము.

మగగుట్ట మాడుగుట్టమును జూడనంతవఱకు మోహకులముగాక యుండును. చూచెనా యిక దానిని వదలదు. అట్లే శ్రీని జూడనంతవఱకును మోహకులుడుగాక చూచినపిమ్మట దానిని విడువని బ్రహ్మచారి.

౧౮౨. చర్వితచర్వణము.

నమలినదే మరల నమలుట. ఇట్టిదే పిష్టపేషణము.

౧౮౩. చంద్రచకోరన్యాయము.

చకోరములు చంద్రకిరణములను భక్షించును. కావున జంద్రు డెన్న డుదయించునా యని చకోరములు వేచియుండును. ఒక గొప్పవాని నర్మనాథము ప్రతీక్షించుచున్నవారినిఁగూర్చి దీని మఱయోగింతురు.

౧౮౪. చాతక జీమూతన్యాయము. (రూ) మేఘుచాతకన్యాయము.

చాతకపక్షి మేఘోదకమును భూపతితముగాకుండనే త్రావును. కావున వర్షాకాలమున నీరు ద్రావి మరల వర్షాకాలము దినుక మేఘునికై యెదురుచూచుచుండును.

౧౮౫. చింతామణిం పరిత్యజ్య కాచమణిం గృహ్లాతి.

చింతామణిని విడిచి గాజుపూసను గ్రహించుచున్నాడు. ఇట్టిదే ‘బెల్లము పొత్తిపైచి ఆకు నాకి నట్లు’ అని యాంధ్రభాషీయము.

౧౮౬. ఛత్రిన్యాయము.

పదిమందిలో నైదుగురు గొడుగులను దాల్చియు నైదుగురు దాల్చకయు బోవు చున్నపుడు దూర స్థులు “అదిగో! గొడుగులనారు పోవుచున్నారు” అని చెప్పుదురు.

౧౮౭. ఛిద్రే వ్యనథా బహులీభవంతి (రూ) విసద్విపద మనుధావతి.

ఆపదలపై నాపదలు వచ్చును. దీనికి విరుద్ధమైనది పండుగులపై బండుగలు.

౧౮౮. జతరం కో న బిభర్తి కేవలమ్.

ఎవడు తన పొట్టనుమాత్రము నింపుకొనడు ?

౧౮౯. జనవాక్యంతు కర్తృప్యమ్.
పదుగురిమాటును బాటింపవలయును.

౧౯౦. జలాంజలిన్యాయము.
పోయినదానికై నీళ్ళు వదలుట.

౧౯౧. జలాక్షరన్యాయము.
నీటివై వ్రాలు (నిలుకడ లేనిది).

౧౯౨. జాతస్య మరణం ధ్రువమ్.
పుట్టినవాడు గిట్టుక మానడు.

౧౯౩. జామాతా దశమో గ్రహః.
అల్లుడు పదవగ్రహము.

౧౯౪. జీర్ణ మంగే సుభాషితమ్.
సుభాషితము వినువారును, ఆచరించువారును లేమినిఁ గడుపున జీర్ణించును.

౧౯౫. జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిమ్ ?
జ్ఞాతియున్నచో నిప్పేల ? జ్ఞాతిగుఱ్ఱు అరచికఱ్ఱు వదలదని యాంధ్రభాషీయము.

౧౯౬. జ్యేష్ఠత్వంతు నహి జ్యేష్ఠ్యే జ్యేష్ఠత్వం గుణ ఉచ్యతే.
జ్యేష్ఠత్వమనఁ బెద్దవాఁడగుటగాదు. గుణమునుబట్టి వచ్చిన పెద్దతనమే పెద్దతనము.

౧౯౭. జ్యేష్ఠో భ్రాతా పితృసమః.
పెద్దన్న తండ్రితో సమానుఁడు.

౧౯౮. తక్రకౌండిన్య న్యాయము.
“బ్రాహ్మణుల కందఱికినిఁ బెరుగువడ్డింపుము. కౌండిన్యనకు మాత్రము మజ్జిగ వడ్డింపుము” అన్న పుడు కౌండిన్యఁడు బ్రాహ్మణుఁడైనను సామాన్యవిధి యిటుఁ బ్రవర్తిల్లదు. విశేషవిధిచే సామాన్య విధికి బాధ గలిగినపు డీ న్యాయము వర్తించును.

౧౯౯. తక్రకాంతంతు భోజనమ్.
భోజనముచివర మజ్జిగను బోసికొనవలయును.

౨౦౦. తద్ధితమూఢో వై యాకరణః; తద్ధితరూఢో వై యాకరణః.
సామాన్యముగా వైయాకరణుఁడు సిద్ధాంతకాముదిలోని తద్ధిత భాగమును జరువఁడు. కావున నందు మూఢుఁడై యుండును. తద్ధితరూఢుఁడే యనఁగాఁ తద్ధితభాగమును క్షుణ్ణముగాఁ జదివిన వాఁడే వైయాకరణుఁడు.

౨౦౧. తప్తేన సంధాన ముపైతి తప్తః.
కరిగిన పదార్థము కరిగినపదార్థముతోడనే కలియును. సమానవ్యసనతత్త్వం డట్టివానితోడనే కలియును.

౨౦౨. తవావ్యర్థం మమావ్యర్థమ్.

నీకును సగము నాకును సగము. ఇట్టిదే “దొంగలును దొంగలును ౧ లిసి యూళ్ళుపంచుకొన్నారు.” అని యాంధ్రభాషీయము.

౨౦౩. తాతస్యకూపోఽయ మితి బ్రువాణాః క్షారంజలం కాపురుషాః పిబంతి. మాతండ్రిగారు త్రవ్వించిన బావియని మూఱు లుప్పనీళ్ళు ద్రావుదురు.

౨౦౪. తిలతండుల న్యాయము. నువ్వులును బియ్యమును గలిపిన విధము.

౨౦౫. తిలాంజలి న్యాయము. నువ్వులనీళ్ళు వదలు విధము.

౨౦౬. తృణచ్ఛన్నకూపన్యాయము. గడ్డికప్పుకొనియున్న బావివిధము. గోముఖవ్యాఘ్రము వంటిది.

౨౦౭. తృణేన కార్యం భవతీశ్వరాణామ్. సర్వసమర్థులకును గతికపటకతోఁ బనివడును.

౨౦౮. తృణై ర్విరచ్యతే నిజ్జ ర్చధ్యంతే తేన దగణీనః. తృణములు త్రాడుగా నేర్పడి యేనుఁగును లంఘించునన్నవి. ఇట్టిదే “లవంతివైన పన్నులు చలిచీమలచేతఁ జిక్కి చావదె నుమతీ!”

౨౦౯. త్రిశంకుస్వర్ణన్యాయము (స్పష్టము).

౨౧౦. దగ్ధబీజన్యాయము. కాలిన లేక వేగిన విత్తనము మొలకెత్తని విధము.

౨౧౧. దండావూపన్యాయము. దండమున కవూపములు (చిక్కిలములు మొ.) గ్రుచ్చబడియున్నవి. ఆ దండమును నెలుకను గొటికివేసిన వనఁగా నవూపములుకూడ భక్షితములయిన వని వేఱుగాఁ జెప్పవక్కఱలేదు. ఇట్టి విధము.

౨౧౨. దండో దళగుణో భవేత్ (స్పష్టము).

౨౧౩. దర్దురా యత్ర వక్తార స్తత్ర మానం హి శోభనమ్. కప్పలు వక్త లగుచోట మానమే మంచిది.

౨౧౪. దళమాతా హరీతకీ. కరకకాయ పదిమంది తల్లుల పెట్టు.

౨౧౫. దుఃఖమేవ సర్వం వివేకినః. వివేకికి సమస్త ప్రపంచమును దుఃఖమయము గానే యుండును.

౨౧౬. దుఃఖితే మనసి సర్వమసహ్యం.

ఉల్లముత్తలపడుచుండ నెల్లయు నేవగొలుపును.

౨౧౭. దుర్బలస్య బలం రాజా.

దుర్బలునకు రాజే బలము.

౨౧౮. దుష్కర్మం కిం మహాత్మనామ్ ?

మహాత్ములకుఁ జేయరాని జేమున్నది ?

౨౧౯. దూరస్థాః పర్వతా రమ్యా స్సమీపస్థాన్తు బద్భరాః.

దూరపుకొండలు నునుపు; దగ్గఱకుఁబోయిన నెగుడు దిగుడు.

౨౨౦. దృష్ట్య కిమపి లోకేఽస్మిన్ నిర్దోషం న నిర్గుణమ్.

ఈ లోకమున దోషకూన్యమైనదియు, గుణకూన్యమైనదియును గానరాదు. ప్రతిదానియందును గుణదోషము లుండును.

౨౨౧. దేవరన్యాయము.

దేవరుఁ డనఁగా భర్తయొక్క అన్న లేక మఱది. సంతత నిర్వంశమగుచుండఁగా దేవరుఁడు మఱదలియందు లేక వదినెయందు సంతానముఁ గని వంశము నిలుపవచ్చును. పాండు ధృత రాష్ట్రులు దేవరన్యాయమున వ్యాసునివలన విచిత్రవీర్యుని భార్యలగు నంబికాంబాలికలయం దుదయించిరి. ఇట్టివిధము.

౨౨౩. దేవం విక్రీయ తద్వ్యాత్రోత్సవ మకార్షీత్.

ఒకఁడు దేవుని విక్రయించి యాధనముతో నా దేవతోత్సవము చేసెనట.

౨౨౪. దేహాళీద త్తదేవన్యాయము.

గుమ్మమునఁ బెట్టిన దీపము గృహబాహ్యభ్యంతరములకు నొక్కమాత్రే వెలుఁగిచ్చును. ఇట్టి విధము.

౨౨౫. దైవస్య చిత్రా గతిః

దైవగతి చిత్రమైవది.

౨౨౬. దైవ మ్మతాతిరిచ్యతే

అన్నింటిని దైవ మతిశయించును.

౨౨౭ ద్రవిడ ప్రాణాయామన్యాయము (రూ) ద్రావిడ ప్రాణాయామన్యాయము.

ద్రావిడులు ప్రాణాయామము నేయునపుడు చేతితో ముక్కును నూటిగాఁ బట్టుకొనక తల చుట్టును ద్రిప్పి పట్టుకొందురు. చెప్పవలసినదానిని సరిగాఁ జెప్పక త్రిప్పిత్రిప్పి చెప్పనపుడు దీని సుపయోగింతురు.

౨౨౮. ధన్వయో న్ధతే జాత రాగ్నిః.

ధనము పోఁగా నాఁకలి వెరుగును. “దరిద్రున కాఁకలి యొక్కవ” యని తెలుగు సామెత.

౨౨౯. ధనమూల మిదం జగత్.

జగత్తునకు ధనము ప్రధానము.

౨౩౦. ధర్మవీప హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః.

ఎవని యధర్మము వాని నశింపజేయును. ఎవనిధర్మము వానినిఁ గ వాడును.

౨౩౧. ధర్మంచ చింతయే త్పాజ్ఞః.

ప్రాజ్ఞుఁడు ధర్మాచరణమును గూర్చి చింతింపవలయును.

౨౩౨. ధర్మం చరి (స్పష్టము)

౨౩౩. ధర్మస్య త్వరితా గతిః.

ధర్మగతి వేగముగలది. అనఁగా ధర్మాచరణమున వాలస్యము గూడదు.

౨౩౪. ధర్మేణ హీనాః పశుభి స్సమానాః.

ధర్మహీనులు పశుసదృశులు.

౨౩౫. ధర్మోజయతి (స్పష్టము).

౨౩౬. ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్.

మహాప్రళయానంతరమున బ్రహ్మ పూర్వాయ గమనందవలెనే తత్త్వర్వ వస్తువులను నిర్మింపఁచుచుండును.

౨౩౭. ధైర్యం సర్వత్ర సాధకమ్.

ఎల్లెడల ధైర్యము కార్యసాధకము.

౨౩౮. ధైర్యే సాహసేచ లక్ష్మిః.

ధైర్యమునందును సాహసమునందును లక్ష్మి నివసించును.

౨౩౯. న కామవృత్తి ర్వచనీయ మియాత్.

కామబుఁడు లోకాపవాదమును గణింపఁడు.

౨౪౦. న కాషాయై ర్భవే ద్యతిః.

కాషాయవస్త్రధారణముచే సన్నాహి కాఁబాలఁడు; "తలలు బోడులైనఁ దలపులు బోడులా ? అని యేతత్సవాచీయము.

౨౪౧. న ఖలు బహిరుపాధీక ప్రీతయ స్సగ్రశయంతే

క్రేమ బాహ్యోపాధిని నాశ్రయింపదు.

౨౪౨. న గచ్ఛే ద్బ్రాహ్మణత్రయమ్.

మువ్వురు బ్రాహ్మణు లేకకాలమున నొక స్థలమునుండి బయలువెడలరాదు.

౨౪౩. న గాయత్ర్యాః పరం మంత్రం; న మాతుః పర దేవతా.

గాయత్రీమంత్రముకన్న క్రేష్ఠ మగు మంత్రములేదు. తల్లికన్న విలచిన దేవత లేదు.

౨౪౪. నందో రాజా భవిష్యతి (స్పష్టము).

౨౪౫. న భూతో న భవిష్యతి (స్పష్టము).

౨౪౬. న మాతా శవతే పుత్రమ్.

తల్లి పుత్రునిఁ జావు మని శపింపడు.

౨౪౭. న ముహ్యే దర్శకృచ్ఛేషు; నచ ధర్మం పరిత్యజేత్.

ధనసంకటములందు దుఃఖపడఁగూడదు. ధర్మమును విడువఁగూడదు.

౨౪౮. న రత్న మన్విష్యతి; మృగ్యతే హి తత్.

మానవులను రత్నము వెదకను. మానవులే దానిని వెదకుదురు.

౨౪౯. న వారిణా శుద్ధ్యతి చాంతరాత్మా.

వైని స్నానమాడుటచే నంతరాత్మ శుద్ధము గాదు.

౨౫౦. న వైద్యః ప్రభు రాయుషః.

వైద్యుఁడు జీవితమునకుఁ బ్రభువుగాఁడు. అనఁగా బ్రదికింపఁజాలఁడు.

౨౫౧. న సాహస మనాయుష్యా నరో భద్రాణి పశ్యతి.

మనుష్యుఁడు సాహసంపక మేలును బొందఁడు.

౨౫౨. న స్త్రీ స్వాతంత్ర్య మర్హతి.

స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమున కర్హురాలుగాడు.

౨౫౩. నహి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణ అర్థసిద్ధిః.

గప్పాలవలనఁ గార్యము సిద్ధింపగు.

౨౫౪. నహి సర్వః సర్వం జానాతి.

అందఱికిని నన్నియును తెలియవు.

౨౫౫. న హి మాయాయా మసంభావ్యమస్తి.

మాయయందసంభావ్య మేదియులేగు.

౨౫౬. న హీశ్వర వ్యాహృతయః కదాచి త్పుష్కంతి లోకే విపరీత మర్థం.

ఈశ్వరవచనములు నిరర్థకములుగావు.

౨౫౭. నాద త్త ముపతిష్ఠతే.

పూర్వజన్మమునఁ జెట్టుకున్న నీజన్మమున రాదు.

ఈ విషయమున నీ క్రింది శ్లోకమును గనునించునది.

“ద్వారం ద్వారమటకా భిక్షు శ్చిక్ష త్యేవం న యాచతే

అదత్త్వా మాదృశో నూయా ద్దత్త్వా త్వం త్వాదృశో భవ”.

౨౫౮. నాన్యతాత్ పాతకం వరం.

అన్యతముకన్నఁ బాతకము లేదు.

౨౫౯. నాన్యషిః కురుతే కావ్యం.

ఋషి గానివాఁడు కావ్యమును రచింపజాలఁడు.

౨౬౦. నారదః కలహప్రియః (స్పష్టము.)

౨౬౧. నారి కేశఫలాంబున్యాయము.

“సిరి దా వచ్చిన వచ్చును సరసంబగు నారికేశసలిలముభంగిక్”

౨౬౨. నావిష్ణుః వృధివీపతిః.

విష్ణువు గానివాఁడు రాజుగాఁడు; లేక రాజు నరయావుడగు విష్ణువు.

౨౬౩. నిందతి కంచుకమేవ ప్రాయ శ్శుష్కస్తనీ నారీ.

స్తనములులేని స్త్రీ అవికెను నిందించును.

౨౬౪. నిరంకుశాః కవయః (స్పష్టము.)

౨౬౫. నిరస్తపాదపే దేశే హేరండోఽపి ద్రుమాయతే.

చెట్టులేనిచోట నాముదవుచెట్టే మహావృక్షము.

౨౬౬. నిరీక్షతే కేళివనం ప్రవిశ్య క్రమేలకః కంటకజాల మేవ.

లాట్టిపిట్ట శృంగారవనమును బ్రవేశించి ముండ్లనే వెదకును.

౨౬౭. నిర్ధనపురుష శృష్పసమానః.

ధనములేని పురుషుఁడు గణికపఱకతో సమానుఁడు.

౨౬౮. నిసర్గనిపుణాః స్త్రీయః.

స్వభావముగా స్త్రీలు గడుసరులు.

౨౬౯. నిసర్గశాలీనాః స్త్రీయః

స్త్రీలు స్వభావముగా సిగ్గురులు.

౨౭౦. నిస్సారస్య పదార్థస్య ప్రాయేణాడంబరో మహాక.

తఱచుగా నిస్సారముగు పదార్థమున కాడంబరము హెచ్చు.

“వట్టిగేదెకు అఱపు లెక్కువ” అని ఆంధ్రభాషీయము.

౨౭౧. నిస్ప్రమాస్య తృణం జగత్.

నిస్ప్రమా గలవానికి ననఁగా విరక్తునకు లోకము గణికవంటిది.

౨౭౨. నీచాః కలహ మిచ్ఛంతి; సంధి మిచ్ఛంతి సాధవః.

నీచులు కలహమును గోరుదురు. సాధువులు సంధిని గోరుదురు.

౨౨౩. నీచాశ్రయో నకర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః.

నీచుల నాశ్రయింపరాదు. ఉదారుల నాశ్రయింపవలయును.

౨౨౪. నీచై ర్గచ్ఛత్యుపరి చ దళా చక్ర నేమిక్రమేణ.

ప్రాణియొక్కదశ చక్రముయొక్క- ఆకువలె గ్రింకినిఁ లైకినిఁ బొవును.

౨౨౫. నీరక్షీరన్వాయము (స్పష్టము).

౨౨౬. నీవీమోక్షణ వేశాయాం వస్త్రమూల్య విచారణా.

పోడిముడిని విప్పుసమయమునఁ జీరవలెను విచారించుట. అనుభవింపఁ ద్వారపడవలసినచోట ననుచితాలోచనము సేయుట.

ఇది స్తనశల్య పరీక్షకంటిది.

౨౨౭. నైవాళీ తేషు గుణదోష విచారణా న్యాయో.

అక్రితులందు గుణదోషములను విచారింపరాదు.

౨౨౮. న్యాయూత్పథః ప్రవిచలంతి పథం న ధీరాః.

ధీరులు న్యాయమార్గమునుండి కాలు కదల్పరు.

౨౨౯. పంగ్వంధన్వాయము.

కాళ్ళులేమినిఁ గుంటివాడును, గన్నులులేమిని గ్రుడ్డివాడును నడువజాలరు. కానీ గుంటివాడు గ్రుడ్డివాని భుజముపైఁ గూర్చుండి మార్గప్రదర్శనముఁ జేయుచు గ్రుడ్డిని నడిపించును. అట్లే ప్రకృతి పురుషు లిద్వయను బరస్పరసాహాయ్యమున జగత్తును సృజించుచున్నారని సాంఖ్యమతిము.

౨౩౦. పండితః పండితం దృష్ట్వా శ్వాసవద్ ఘోరురాయతే.

పండితుఁడు మరొక పండితునిఁ జూచు కుక్కవలె గుఱ్ఱునెట్టును.

౨౩౧. పతంగదీప న్యాయము.

మిథుతి దీపమును మ్రింగఁబోయి దానిపైఁ బడి మరణించువిధము.

౨౩౨. పతనాంతా స్సముచ్ఛయాః.

పెరుగుట విరుగుటకొఱకే.

౨౩౩. పదం హి సర్వత్ర గుణై ర్నిధీయతే.

గుణము లందఱిని మెప్పించును.

౨౩౪. పద్మపత్రస్యైత్యోయన్వాయము.

తామరాకులోని నీరు తామరాకున కంటుదు. అట్లే గృహస్థుఁడయ్యి సంసారబంధమునఁ జిక్కిని

నానినిఁగూర్చి వీరిని చంకలుకొనుట

౨౩౫. పది యోగిననాచగో.

పదుగురునుఁగూర్చి మూచుక్కలయొక్క యోగినినది నానాగములను నాచగింపవలయును. అనఁగా స్వీయోచారమునకు సమగ్రముగాఁ బాఠింప వక్కఱలేదు.

౨౮౬. పయకిపానం భుజంగానాం కేవలం విషవర్ధనమ్.
పాములకుఁ బాలువోయుట విషాభివృద్ధి చేయుటకే.

౨౮౭. ఏయోముఖవిషకుంభన్యాయము.
“పైనిఁబాలును అడుగున హాలాహలమును గల కడవ.”

౨౮౮. పరద్రవ్యాణి లోష్టవత్.
పరద్రవ్యములను మంటిబెడ్డవలెఁ జూడవలయును.

౨౮౯. పరాన్నం ప్రాణసంకటం.
పరులువెట్టు భోజనమున కాధారపడియుండు ప్రాణసంకటము.

౨౯౦. పరవృద్ధిమత్సరి మనో హి మానినాం.
మానవంతుల మనస్సు తమశత్రువుల వృద్ధిని మత్సరించును.

౨౯౧. పరిశేషన్యాయము.
పరిశేషము = మిగులు. “రాజుగారి పెద్దభార్య మంచిది” అనఁగనే రెండవ భార్యనుగూర్చి చెప్ప నక్కఱలేకయే చెడ్డది అను నర్థమగును. ఇట్టి యర్థమున దీని నుపయోగింతురు.

౨౯౨. పరోపకారార్థ మిదం శరీరం.
ఈ శరీరము పరోపకారార్థము.

౨౯౩. పాపాత్మనాం పాపశతేన కింవా ?
పాపస్వరూపులకుఁ బాపశత మొకలెక్కా ?

౨౯౪. పాపీ చిరాయు స్సుకృతీ గతాయుకి.
పాపి చిరకాలము బ్రతుకును. సుకృతి యబ్బికాలము బ్రతుకును.

౨౯౫. పాపీ పాపేన హన్యతే.
ఎవనిపాపము వానినిఁ జంపును.

౨౯౬. పివీలికాన్యాయము.
తెలుఁగున “చీమ గలగాయాత్ర” అందురు. చీమ వృక్షాగ్రస్థితమగు ఫలముయొక్క రసమును ద్రాగుటకై మెల్లఁగాఁ బ్రాకిప్రాకిపోయి దానిని నాస్వాదించును. అట్లే కొందఱు గృహస్థులు సంసారబంధములనుండి శీఘ్రముగా ముక్తినిఁ బొందఁజాలక మెల్లమెల్లఁగాఁ బెక్కు జన్మములకుఁ బొందుదురు. అట్టియెడ నీ న్యాయము వర్తించును.

౨౯౭. పిశాచానాం పిశాచభాషయై వోత్తరం దేయం.
మొండివానికి మొండిజవాబునే చెప్పవలెను.

౨౯౮. పిష్టపేషణన్యాయము. (స్పష్టము)

౨౯౯. పుత్ర శ్శత్రు రపండితః.

అపండితుడగు పుత్రుడు శత్రువు.

300. పుత్రా దిచ్ఛే త్పరాజయం.

తానందతీని జయింపవలెను. పుత్రుడు దన్ను జయింపవలెనని తండ్రి కాంక్షింపవలెను.

301. పురాణ మిత్యేవ న సాధు సర్వం.

పురాతనమైన దెల్లయు మంచిది కాదు.

30౨. పురాణ వై రాగ్యం, వ్రసూతి వై రాగ్యం, శ్శశాన వై గాగ్యం (స్పష్టము)

303. పూర్వావధీరితం శ్రేయో దుఃఖం హి పరివర్తతే.

మొదటఁ ద్రోసిపుచ్చిన మేలు కీడుగాఁ దిరిగి వచ్చును.

30౪. పృథివీ గతయావనా.

భూదేవికి యావనము గడచినది. దీని మూల మిది.
అతికాంత సుఖాః కాలాః ప్రత్యుపస్థిత దారుణాః
శ్వః శ్వః పాపీయదివసాః; పృథివీ గతయావనా.

30౫. పృష్ఠతాడనా ద్దంతభంగః.

“ముడ్డిమీఁదఁ గొట్టఁగా మూతిపండ్లు రాలుట”

30౬. ప్రక్షాళనాద్ధి పంకస్య దూరా దస్పర్శనం వరం.

“అడుసుత్రొక్కనేల ? అడుగుఁ గడఁగనేల ?” అని యేతత్సజాతీయజాతీయము.

30౭. వ్రతీక్షతే జాతు న కాల మార్తిః.

కష్టములు కాలమునకు వేచియుండవు.

30౮. వ్రత్యుత్పన్నమతి స్త్రైణం.

స్త్రీలు సమయస్ఫూర్తి గలవారు.

30౯. వ్రథమకబలే మక్తి కాపాతః.

“మొదటి ముద్దలోనే యీఁగపడి చచ్చినది” “అదిలోనే హంసపాదు” అని ఆంధ్రజాతీయములు.

310. వ్రథమాలీధమధవః పిబంతి కటుభేషజం.

మొదటఁ దేనెను నాకినవారు చేడుమందును ద్రాగుదురు.

311. వ్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయము.

ప్రతిమల్లరు పెక్కం ద్రున్నపుడు వ్రధానమల్లని గలిచినచో నెల్లరను గలిచినట్లే యగును.

31౨. వ్రభూణాంహి విభూత్యంధా ధావత్యవిషయే మతిశి.

సిరిచే గ్రుడ్డిపాతిన ప్రభువుల మనస్సు అకార్యములపైకిఁ బర్చిడును.

3౧౩. ప్రమాదో ధీమతామపి.

ఒకప్పుడు విద్వాంసులకును బొరపాటు వచ్చును.

3౧౪. ప్రసిద్ధ మూర్ధ్వజ్వలనం హవిర్భుజః

అగ్ని కూర్ధ్వముఖముగా మండుట ప్రసిద్ధము. ప్రతాపశాలికిఁ బ్రతివీరునిపై స్పర్థ సహజము.

3౧౫. ప్రాప్తేతు షోడశే వ్షరే గర్దభీ హ్యప్సరాయతే.

పదాఠవయేఁడు రాఁగానే గాడిదయు నప్సరసయగును. అనఁగా యావనము రాఁగానే గాడిద వలె నున్న స్త్రీయు నప్సరసవలెఁ గనఁబడును.

3౧౬. ప్రమాణ మంతఃకరణప్రవృత్తయః

పెద్దలకు సందేహము గల్గినపుడు వారి యంతఃకరణమే ప్రమాణము.

3౧౭. ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మందోఽపి ప్రవర్తతే.

ప్రయోజనము లేక పామరుఁడును బ్రవర్తింపఁడు.

3౧౮. ప్రాప్తేఽపి సోమయాజిత్వే సంభిత్వం నైవ ముంచతి.

సంభివాఁ డొకఁడు తన్నందఱు “సంభి సంభి”యని పిలుచుచుండఁగా సహింపక తాను యజ్ఞ మొనర్చినచో సోమయాజి యని పిలుతురుగదా యని యెంచుకొని బహువ్యయముతో యజ్ఞము సేసెనట. అనంతర మందఱును సంభిసోమయాజు లని పిలువసాగిరట.

3౧౯. ప్రాయేణ భార్యాదౌశ్శీల్యం స్నేహాంధో నేక్షతే జనకి.

మోహాంధుఁడు తన పడఁతి చెడునడతను బరికింపజాలఁడు.

3౨౦. ప్రాయేణ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాజ్ముఖీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.

తిఱచుగా బ్రహ్మ గుణసమగ్రతను గూర్చుటయందు విముఖుఁడు.

3౨౧. ప్రేష్ణా విచిత్రా గతిః.

ప్రేమయొక్కతీరు విచిత్రమైనది.

3౨౨. ప్రియేషు సాభాగ్యఫలాహి చారుతా.

స్త్రీల సౌందర్యము భర్తృమనోహరణార్థమేకదా !

3౨౩. బకబంధనన్యాయము

కొంగను బట్టుట కొకఁ డొక యుపాయమును జెప్పెను. “బకము నీటిలో నిలిచి జపము సేయు చున్నట్లుండఁగా వెన్నముద్దను గొనిపోయి దాని శిరస్సున నుంపవలయును. అది కరఁగి దాని కన్నులలోఁ జొచ్చును. అప్పుడు కన్నులగఁడవు. అంత దానినిఁ బట్టవచ్చును” అని.

3౨౪. బలవదపి శిక్షితానా మాత్మ న్యప్రత్యయం చేతః.

మిక్కిలి శిక్షణఁ బొందిన వారికిని ఆత్మవిశ్వాస ముండదు.

3౨౫. బలీయసీ కేవల మీశ్వరేచ్ఛా.

ఈశ్వరేచ్ఛ యన్నింటకన్న బలవత్తరము.

3-91. బహురత్నా వసుంధరా.

భూమియం దనేకరత్నములు గలవు. ఇది బాహ్యార్థమున గాన “భూమియందనేకులు మహా విద్వాంసులు గలరు” అను వ్యంగ్యార్థమున బ్రయుక్తమైయున్నది.

3-92. బహ్వరంభో లఘుక్రియా.

మొదట పెద్దపెట్టున. గనబడినను దుదికి సూక్ష్మముగా మిగియుట.
 “అబాయుద్ధే ఋషిశ్రాద్ధే ప్రభాతే మేఘడంబరే
 దంపత్యోః కలహే చైవ బహ్వరంభో లఘుక్రియా.”

3-93. బాలాదపి సుభాషితమ్.

బాలుడైనను మంచిమాటలు పలికినచో గ్రహింపవలయును.

3-94. బాదరాయణసంబంధన్యాయము (స్పష్టము)

దీని మూల మిది;

“యుష్మాకం బదరీచక్ర మస్మాకం బదరీతరుః
 బాదరాయణసంబంధా ద్యాయం యూయం వయం వయం”.

(క) కానీ యీ యర్థమున “బాదరసంబంధ” మనవలెను గానీ బాదరాయణసంబంధ మనరాదు. ఈ యర్థమున బాదరాయణపదము సాధ్యముగాదు.

330. బీజాంశురన్యాయము.

దీనినే “చెట్టు ములదా ? నిట్టు ముంగా ?” అందురు.

331. బుభుక్షితః కిం న కరోతి పాపమ్?

ఆకలిగొన్నవాఁడే పాపమును జేయుఁడు ?

“ఆకలిగొన్న కరణము పాతకవిలే దీసినాఁడు” అని ఆంధ్రనాటి గుము.

332. బుభుక్షితః కిం ద్విక రేణ భుంక్తే ?

ఆకలిగొన్నవాఁడు రెండుచేతులతోఁ దినునా ?

333. బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయము - బ్రాహ్మణ శ్రమణన్యాయము.

బ్రాహ్మణుఁడు గృహస్థధర్మమును విసర్జించి సన్న్యాసమును గ్రహించినను నావికిఁ గులభేదములు లేకున్నను బ్రాహ్మణుడనియే వ్యవహరింపబడును.

334. బ్రువతే హి ఫలేన సాధవో నతు కంఠేన నిజోపయోగితామ్.

సాధువులు దమసాయమును గంఠముతోఁ దలుపక ఫలముతోఁ జూపింతురు.

335. భవితవ్యానాం ద్వారాణి భవంతి సర్వత్ర.

అవశ్యముగాఁ గావలసినవాని కన్నియును మార్గములే.

336. భవంతి భవ్యేషు హి పక్షపాతాః

అర్థులయందుఁ బక్షపాతములు గలుగును.

332 భాగ్యం ఫలతి సర్వత్ర.

నల్లడలకు అశ్వుష్టము ఫలించును. నిర్వాహితువములు గావు.

33౩. భార్యా కూపవతీ శత్రుః.

యావంతురాలైన భార్య యాపహీనుడగు భర్తకు శత్రువు.

33౪. భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగచరణం సఖే !

పాముకాళ్ళు పామున కణుక.

3౪౦. భూతాని కాలః పచతి.

కాలము జీవకోటిని నుపచయాపచయములను బొందించును.

3౪౧. భేకోఽపి వాదప్రసారణాయ చేష్టతే.

కప్పయును గాళ్ళుసాగుకొనుటకుఁ జూచుచున్నది. ఆసమర్థుడయ్యె సమర్థుల ననుకరింపఁ బోయినపుడు దీని నుపయోగింతురు.

3౪౨. భ్రమరకీట న్యాయము (రూ) భృంగకీటన్యాయము.

తుమ్మెద యొక పురుగునుడచ్చి గూటుఁబెట్టి దానిచుట్టు జుమ్ము జుమ్ముని తిరుగుచుండఁ గాంత కాలమున కా పురుగు తుమ్మెదయగు విధము.

3౪౩ మజ్జనోన్మజ్జనన్యాయము.

“మునుఁగుట తేలుట మఱల మునుఁగుట తేలుట”

3౪౪. మతిరేవ బలా ద్ధరీయసీ.

బలముకన్న బుద్ధియే గొప్పది.

3౪౫. మధ్యేమణిన్యాయము

భూషణమధ్య స్థాపితమగు మణి యిరువలఁకులకుఁ గాంతినిచ్చునట్లు రెండువైపులకును పదము లన్వయించునపుడు దీని నుపయోగింతురు. దేహలీదత్తదీప న్యాయమువంటిది.

3౪౬. మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః.

మనుష్యుని బంధమోక్షములకు మనస్సే కారణము.

3౪౭. మనోరథానా మగతి ర్నవిద్యతే.

మనోరథములకు దూఱరానిచోటు లేదు.

3౪౮. మనోరథానా మతటాః ప్రవాహః.

మనోరథప్రవాహములకుఁ గట్టలు లేవు.

3౪౯. మనో హి జన్మాంతరసంగతిజ్ఞం.

మనస్సు జన్మాంతరసంబంధమును దెలిసికొనును.

ఇట్టిదే “వక్త్రీ జన్మాంతరప్రీతిం మన స్స్నిహ్య దకారణం” అనునదియను.

3౫౦. మరణాంతాని నై రాణి.

నైరములకు మరణమే యవధి.

3౫౧. మర్కట కిశోరన్యాయము.

కోతియొక్క నడుమును బిడ్డగట్టిగాఁ బట్టుకొనును. ఏమాత్రము వదలుగాఁ బట్టుకొన్నను బిడ్డజూపి పడును. ఇటు బిడ్డచే భారము. ఇవ్విధముననే యీశ్వరునిఁ బట్టుకొని జ్ఞాని మోక్ష మొందవలయును.

3౫౨. మర్దనం గుణవర్ధనం.

మందెంత మర్దించిన నంత దానిగుణము హెచ్చును.

3౫౩. మహతాం నా స్తి పాతకం

పెద్దలకుఁ బాప మంటదు.

3౫౪. మహాగజాః వలాయంతే మశ కానాంతు కాకథా ?

పెద్దపెద్ద యేనుఁగులే పరుగిడుచుండ దోమలమాట చెప్పనేల ?

3౫౫. మహాజనో యేన గత స్సపంథాః

పెద్దలు నడచినచే త్రోవ.

3౫౬. మహా౯ మహాత్యేప కరోతి విక్రమం.

గొప్పవాడు గొప్పవానినే డీకొనును.

3౫౭. మహిషీ ప్రసవోన్ముఖీ; మహిషీ మదనాతురిః.

“గేదె యీననున్నది. దున్నపోతు వానినై నెక్కనున్నది.

3౫౮. మార్జాల కిశోరన్యాయము.

పిల్లి తన పిల్లలను దానే నోటఁగఱచుకొని భద్రముగాఁ గొనిపోవును. ఇంగు భారమంతయుఁ దల్లిచే. ఈశ్వరుఁడును భక్తునిఁ దద్విధముగనే యుద్ధరించును.

3౫౯. మార్దవే బహవో దోషాః.

మార్దవమునఁ బెక్కు దోషములు గలవు. “మెత్తనివానినిఁ జూచిన మొత్తబుద్ధి యగు” నని సజాతీయ మగు నాంధ్రలోకోక్తి.

3౬౦. మాంగుం మాంసేన వర్ధతే

మాంసము మాంసముచే వర్ధిల్లును.

3౬౧. ముఖే ముఖే సరస్వతీ.

“ప్రతివాని ముఖమందును సరస్వతి గలదు” అనఁగా సరస్వతి యొకరిసొత్తు గాదు. ఆమె బ్రహ్మముఖమునమాత్రమే యుండదు. ఎల్లరి ముఖములందును గలదు.

3౬౨. మునీనాంచ మతిభ్రమః.

మునులకును మతిభ్రమము గలుగును.

3౬౩. మురారే స్మృతీయః పంథాః.

మురారిది మూడవదారి.

3౬౪. ముసలకి కిసలాయతే.

“నోకలి చిగిరించినట్లు”.

3౬౫. మూఢకి పరప్రత్యయనేయబుద్ధికి.

మూఢుఁడు పరులమాటలందు విశ్వాసము గలవాఁడు. అనఁగా స్వయముగా నాలోచించి నిర్ణయింపజాలఁడు.

3౬౬. మృదు తీక్షణతరం (రూ) మృదు స్ఫుతీక్షణి.

మృదువైనది తీక్షణముగా నుండును. (మెత్తనిపులి అన్నట్లు)

3౬౭. మూలే ఛిన్నే కుత్ర శాఖాప్రరోహాః ?

వేరు గొట్టివేయఁగా గొమ్మలెట్లు మొలచును ?

3౬౮. మేఘచాతకన్యాయము.

చూ. చాతక జీమూతన్యాయము.

3౬౯. మేషపుచ్చన్యాయము.

గొట్టెతోఁడ యెప్పుడును బెత్తెఁడే. ఎదుగును బొదుగుచులేని నిధము.

3౭౦. మాన మర్ధాంగీకారః (స్పష్టము.) చూ. అప్రతిషిద్ధ మనుమతం భవతి

3౭౧. మానం సర్వత్ర సాధకమ్.

3౭౨. మానం వండిత లక్షణమ్.

సభలోఁ బామరుఁడు వదరును. పండితుఁడు పలుకుతుండును. “నిండుకుండ తొణకడు” అని ఆంధ్రభాషీయము.

3౭౩. మానేన కలహో నాస్తి.

మానమువలనఁ గలహ మంతరించును.

3౭౪. యతో ధర్మస్తతో జయః (స్పష్టము.)

3౭౫. యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః ?

ప్రయత్నము చేసినను గార్యము సిద్ధింపకున్న దోషమేమి ?

3౭౬. యత్రాకృతిస్తత్ర గుణా భవంతి, (రూ) నహ్యకృతి స్సురదృశం విజహతి వృత్తం.

అందమున్నచోటఁ జందమును జక్కఁగనే యుండును.

3౭౭. యత్ర విద్యా న తత్రశ్రీ ర్యత్ర శ్రీ ర్న సరస్వతీ.

విద్యయున్నచో సిరియుండదు. సిరియున్నచో విద్యయుండదు.

3౭౮. యథానామ తథాగుణః.

వేరట్టిదో గుణమును నట్టిదే.

327. యథా పితా తథా పుత్రః

తండ్రి యెట్టివాడో తనయుడును నట్టివాడు.

328. యథా బీజం తథాంకురం.

విత్తన సెట్టిదో మొలకయు నట్టిదే.

329. యథాభావ స్తథా దేవః.

భావ సెట్టిదో దేవుడును నట్టివాడే.

330. యథారాజా తథాప్రజాః (స్పష్టము).

331. యథార్థవాదీ లోకవిరోధీ.

యథార్థమును బలుకువాడు లోకమునకు శత్రువు.

332. యథాసంఖ్య న్యాయము (స్పష్టము.)

333. యది హృదయ మశుద్ధం తస్య సర్వం విరుద్ధం.

హృదయ మశుద్ధమయ్యెనేని వానికి సర్వమును విరుద్ధముగానే తోచును.

334. యద్గతం తద్గతం గతం.

పోయినది పోయినదే. అనగాఁ దిరిగి రాదన్నమాట.

335. యవాః ప్రకీర్ణా న భవంతి శాలయః.

యవలను జల్లగా వరి పండదు. పూర్వజన్మమునఁ బాపము నెసఁచునట్లుగా నేడు తత్ఫలమే కలుగునుగాని పుణ్యఫలము కలుగదు.

336. యశోవా నృత్యుర్వా.

కీర్తిగాని మఱుణముగానీ, “రణానికి పోతే చెంతిలో నొకటి” అని ఆంధ్ర జాతీయము.

337. యాచకో యాచకస్య శత్రుః (స్పష్టము).

338. యాదృశీ మాతా తాదృశీ పుత్రీ.

తల్లియెట్టిదో బిడ్డయట్టిది. “తల్లి చాలు పిల్లకుఁ దప్పునా?” అని సదృశమైన ఆంధ్రజాతీయము.

339. యావత్తైలం తావ ద్వాఖ్యానం

దీపమునఁ జము చెంతయున్నదో యంత వ్యాఖ్యానము.

“పిండికొద్ది కొట్టె” అని సదృశమైన ఆంధ్రభాషీయము.

340. యుక్తియుక్తం వచో గ్రాహ్యం నతు షగరుషగౌరవాత్.

పురుషుని గౌరవమునుబట్టి వానిమాటను గ్రహింపరాదు. అది యుక్తియుక్తముగా నున్నచో గ్రహింపవలెను.

341. యేన కేన ప్రకారేణ ప్రసిద్ధః పురుషో భవేత్.

పురుషుఁ దేవిధముగానైనఁ బ్రసిద్ధినిఁ బొందవలెను.

౩౯౩. రత్నం రత్నేన సంగచ్ఛతే.

రత్నము రత్నముతోఁ గలియును.

౩౯౪. రత్నగర్భా వసుంధరా.

భూమి రత్నగర్భ; అనగా ననేక శ్రేష్ఠవస్తుసముదాయము గలది. (మా. బహుకర్తా వసుంధరా.)

౩౯౫. రత్నం సమాగచ్ఛతు కాంచనేన.

రత్నము బంగారముతోఁ గూడునుగాక.

౩౯౬. రత్నాకరే యుజ్యత ఏవ రత్నం

రత్నాకరమున రత్నముండుట యుక్తమేకదా!

౩౯౭. రమ్యాణాం వికృతి రపి శ్రియం తనోతి.

స్వభావముచే నందమైనవారికి వికారముగూడ నందముఁ దెచ్చును.

౩౯౮. రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువం.

రాజునకు రాజ్యాంతమున నరకము తప్పదు.

౩౯౯. రామాయ స్వస్తి రావణాయ స్వస్తి.

రామునికిని మేలగుఁగాక; రావణునికిని మేలగుఁగాక. ఇరువురు శత్రువులు పోరాడుకొనుచుండ నే పక్షమునను జేరక యుభయుల క్షేమమును గోరినవాని మాట యిది.

౪౦౦. రామరావణయో ర్యుద్ధం రామరావణయో రివ.

రామరావణయుద్ధము రామరావణయుద్ధము వలెనే యున్నది. దీని పూర్వార్థము “గగనం గగనాకారం సాగర స్సాగరోపమః”.

౪౦౧. రాజా ప్రత్యక్ష దేవతా.

రాజే ప్రత్యక్షమగు దైవము.

౪౦౨. రాజా ప్రకృతిరంజనాత్.

ప్రజారంజనము వలననే “రాజు” అనబడును.

౪౦౩. రిక్తక సర్వో భవతి హి లఘుః పూర్ణతా గౌరవాయ.

రిక్తుడగు ప్రతివాఁడును తేలికగాఁ జూడబడును. పూర్ణుడగు పూజ్యుడగును. (మా. గౌరవం లాఘవం చాపి.)

౪౦౪. లంఘనం పరమాషధం.

భోజన నివృత్తియే మంచిమందు.

౪౦౫. లజ్జా మేకాం పరిత్యజ్య త్రిలోకీ విజయీ భవేత్.

ఒకసిగ్గును విడిచి యనగా సిగ్గుక్కటి విడిచెనేని ముల్లోకములను జయించును.

౪౦౬. లలాటలేఖా న పునః ప్రయాతి.

నుదుటి వ్రాత చెఱగదు.

౪౦౭. లీఖిత మపి లలాట ప్రోక్షితం కి స్సమర్థం ?
 సుదుటవ్రాసిన వ్రాత నెవడు తుడిచివేయగలడు ?

౪౦౮. లోకో భిన్నరుచిః (యా) భిన్నరుచ్ఛిర్తి లోకః (స్పష్టము).

౪౦౯. లోభః పాపస్యకారణం.
 లోభము పాపమునకుఁ గారణము.

౪౧౦. వక్రే విధౌ వద ! కథం వ్యవసాయసిద్ధిః.
 విధి వక్రించి యుండఁగాఁ గార్యసిద్ధి యెట్లు ?

౪౧౧. వ్యక్తి జన్మాంతరప్రీతిం మన స్నిహ్య దకారణం.
 ఆకారణముగా మనస్సు దేనియందో స్నిగ్ధమై జన్మాంతరప్రీతిని వచింశును.

౪౧౨. వచనే కా దరిద్రతా ?
 మాటలలో నెవరికిఁ బేదతనము గలదు ?

౪౧౩. వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే (స్పష్టము).

౪౧౪. వజ్రలేపన్యాయము.
 గట్టితనమునకై వజ్రమును (సిమెంటు మొ.) బూసినట్లు యుక్తులపై యుక్తులను దొరలించి దోషాదులను స్థిరీకరించునపుడు దీని నుపయోగింతురు.

౪౧౫. వంధ్యాపుత్రన్యాయము.
 బిడ్డలులేని స్త్రీ వంధ్య. వంధ్యకుఁ బుత్రుఁ డెక్కడ ? అత్యంతాసంభవ మను నర్థమున నిది వ్యవహరింపఁబడును. — దీనిమూలమిది —
 యావజ్జీవ మహం మానీ బ్రహ్మచారీ చ మే పితా
 మాతాతు మమ వంధ్యైవ పుత్రహీనః పితామహః.

౪౧౬. వర మద్య కపోత శ్శోష్ణ మయూరాలే .
 కేపులభింపఁబోవు నెమిలికన్న నేఁడు లభించిన పావురము మేలు. అనఁగా భావికాలమున మహా లాభముగలుగునని వర్తమానమున లభించిన యల్పలాభమును విడనాడఁగూడదు. వర్తమానలాభ మును వదలినచో భావిలాభము ప్రాప్తింపనిచో నుభయథా నష్టముగదా !
 'A bird in the hand is better than two in the bush.' అని ఆంగ్లలోకోక్తి.

౪౧౭. వసుంతి హి ప్రేక్షి గుణా న వస్తుషు.
 గుణములు ప్రేమయందుండునుగానీ వస్తువులం గుండవు.

౪౧౮. వాచః కర్మాతిరిచ్యతే.
 వట్టిమాటకన్న గట్టిపని మేలు.

౪౧౯. వికారహేతో సతి విక్రియంతే యేషాం న చేతాంసి తవ వ ధీరాః.
 వికారము గలుగుటకుఁ దగిన కారణమున్నను నెవరి మనస్సు వికారమును బొందవో వారే ధీరులు.

౪౨౦. విక్రీతే కరిణి కి మంకుశే వివాదః?

ఏనుఁగు నమ్మిన పిమ్మట నంకుశమునకై వివాదమేల ?

౪౨౧. విద్యావిహీనః పశుః. (స్పష్టము)

౪౨౨. విద్వాన్ సర్వత్ర పూజ్యతే.

౪౨౩. విద్యానేన విజానాతి విద్వజ్జన పరిశ్రమం.

విద్యాంసుడే విద్యాంసుల పరిశ్రమ నెఱుఁగును. దీని యుత్తరార్థ మిది.

“నహి వంధ్యా విజానాతి గుర్వీం ప్రసవవేదనా.”

౪౨౪. విధి రహా బలవా నితి మే మతిః.

అన్నిటికన్న విధియే బలవత్తర మని నాయూహ.

౪౨౫. విధౌ వక్రే మూర్ధ్ని స్థితవతి వయం కే పునరమీ ?

తలవై విధి వక్రించి కూర్చుండఁగా మన సెవ్వరము? వీ రెవ్వరు? అఁగా నెవ నేమి చేయఁగలరు?

౪౨౬. వినాశ కాలే విపరీతబుద్ధిః.

చెడుకాలమునకుఁ జెడుబుద్ధి పుట్టును.

౪౨౭. వినిపాతోఽపి సమః సమున్నతేః.

వినిపాతముకూడ నున్నతికిఁ దగినవిధముగానే యుండును. అనఁగాఁ బ్రతికే నెంతదూర మెగిరిన నంతదూరము క్రిందఁబడవలెను.

౪౨౮. విపది హంత సుధాపి విషాయతే.

ఆపత్కాలమున నమృతమును విషమగును. “కానికాలమునకు గత్తే పామై కఱచును” అని సజాతీయభాషీయము.

౪౨౯. విప్రవాక్యం జనార్దనః. (ప్రశస్యతే)

జనార్దనుఁడు విప్రవాక్యము మంచి దని ప్రశంసించెను.

౪౩౦. విప్రాః పశ్చిమబుద్ధయః.

బ్రాహ్మణులకు బుద్ధి వెడతలనుండును. బ్రాహ్మణులన వేదజడులని చెప్పవలెను. దీనినే “బుద్ధి బాధ్యజనితో న్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్” అని పెద్దన మరొకవిధముగాఁ జెప్పినాఁడు.

౪౩౧. విభూషణం మాన మపండితానాం.

సభలో మాటాడ కూరకుంటయే మూర్ఖుల కలంకారము.

౪౩౨. వివక్షితం హ్యనుక్త మనుతాపం జనయతి.

చెప్పదలఁచినది చెప్పకున్నఁ బళ్ళాత్తాపముఁ గలిగించును.

౪౩౩. వివాహశ్చ వివాదశ్చ సమయో రేవ శోభతే.

వివాహమును వివాదమును సమానులగువారికే శోభిల్లును.

౪౩౪. వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిషాత శ్శకముఖిః
వివేకభ్రష్టులు శతముఖముల వినిషాతమును బొందుదును.

౪౩౫. విశుద్ధసత్త్వా విరళాః పునః స్త్రియః.
శుద్ధస్వభావముగల స్త్రీలరుదు.

౪౩౬. విషకృమిన్యాయము.
విషమునఁ బుట్టిన పురుగు విషమువలననే పెరుగును.

౪౩౭. విషస్య విష మకాషధమ్. (స్పష్టము)

౪౩౮. విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మనాంప్రతమ్.
విషవృక్షమునైనను బెంచి తన చేతులతోడనే త్రుంచుట యుచితముగాదు.

౪౩౯. విహంగమన్యాయము.
పక్షి యెగిరిపోయిన విధమునఁ బూర్వజన్మపరిపాకమున సత్వరముగాఁ గగ్గుబంధమునుండి ముక్కుఁడై యెగిరిపోవును. ఇట్టిచో నిది ప్రయుజ్యమానమగును.

౪౪౦. పృథుతే హి విమృశ్యకారిణం గుణలుభ్ధా స్స్వయమేవ సంపదకి.
విమర్శించి కార్యమాచరించువానిని సంపదలు వరించును.

౪౪౧. పృథస్య తక్షణీ భార్యా ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీ.
పృథునకుఁ బడుచుపెండ్లాము ప్రాణముల కన్నను నధికము.

౪౪౨. పృథ్థా నారీ పతివ్రతా. (స్పష్టము)

౪౪౩. పృథ్థా వేశ్యా తపస్వినీ. (స్పష్టము)

౪౪౪. పృషభకలహే వత్సప్రాదభంగః
ఆఁబోతును, ఆఁబోతును గ్రుమ్ములాడగా నడిమిని లేగ కాళ్ళు విఠిగినవి.

౪౪౫. వై ద్యే మిత్రే నిరంతరా కథా.
వైద్యునితో మిత్రునితోఁ జెప్పుమాటల కంతము లేదు.

౪౪౬. వై శ్యో విశ్వాసఘాతుకః.
కోమటి నమ్మినవానికి ద్రోహము సేయువాఁడు.

౪౪౭. వ్యాసఘట్టము.
గ్రంథములందుఁ గఠినభాగము.

౪౪౮. శతం విహాయ భోక్తవ్యమ్. (స్పష్టము)

౧౫౦. శతప త్రిప త్రిశతభేదన్వాయము.

నూలు తామర రేకులను బట్టుకొని నూదితో గ్రుచ్చుగా నూది వానిలోఁ గ్రమముగాఁ ప్రవేశించి నను ఆ క్రమము గోచరము గాదు. ఈ న్వాయ మసలక్ష్యక్రమవ్యంగమున నుపయుక్తము.

౧౫౧. శతాంధాః కూపం ప్రవేశింతి.

నూలుగురు గ్రుడ్డవారు బావిలోఁ బడుచున్నారు.

౧౫౨. శత్రోఠిపి గుణా వాచ్యా దోషా వాచ్యా గురోఠిపి.

శత్రువుయొక్కయు గుణములను జాటింపవలెను. గురువుయొక్కయు దోషముల నుద్ఘాటింప వలయును.

౧౫౩. శనైః శనైః క్షిపే త్పాదమ్.

అడుగు నుల్లమెల్లఁగా నుంపవలెను.

౧౫౪. శరపురుషీయ న్వాయము.

శరము వచ్చినది, పురుషుఁడు వచ్చినాఁడు. శరము వానికిఁ దగిలినది. ఇది అజాక్ష్మిపాణీయము వంటిది.

౧౫౫. శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మనాధనమ్. (స్పష్టము)

౧౫౬. శరీరం వ్యాధ మందిరం. ,,

౧౫౭. శనజాగరణ న్వాయము. (స్పష్టము)

౧౫౮. శవోద్వర్తన న్వాయము.

“పీనుఁగునకు నలుఁగు పెట్టుట” “పీనుఁగునకుఁ జేసిన జాతర” అని అంధ్రభాషీయము.

౧౫౯. శశవిషాణన్వాయము.

“కుందేటికొమ్ము” “గగనారవిందము” వంటిది.

౧౬౦. శాకాయ వా న్స్యాత్ లవణాయ వా న్స్యాత్.

కూరతో ఉప్పునకో యగును.

౧౬౧ శాఖాచంక్రమణన్వాయము.

క్రోఁతి యొకశాఖనుండి మరొకశాఖకును దానినుండి యింకొక శాఖకును దిరుగును. అట్లే యొక విషయము నుపన్యసింపఁ బూని దానినుండి వేరొకదానికి దానినుండి మరొకదానికిఁ బోయి మొదటి విషయము వదలివేయుట.

౧౬౨. శాఖాచంద్రన్వాయము.

బాలునకుఁ జెట్టుకొమ్మునిఁదుగాఁ జంద్రునిఁ జూపుట. అనఁగా ముందు చెట్టుకొమ్మును, బిమ్మటఁ జంద్రునిఁ జూపి చెట్టుకొమ్మునువదలి చంద్రునిని మాత్రమే చూడుమని బాలున కుపదేశించినట్లు పంచకోశకూన్యం డగు పరబ్రహ్మను మొదటఁ గోశదృష్టితోఁ జూపి పిమ్మటఁ గోశములను వదలి చూడుమని గురువుపదేశించును.

౪౬౩. శాంతికర్మణి బేతాళోదయః.

బేతాళనాశమునకై శాంతికర్మచేయఁగా మరల బేతాళుఁడు లేచెను.

౪౬౪. శామ్యే త్ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

దుర్జనుఁడు ప్రత్యపకారముచే శాంతిల్లును గానీ యుపకారముచే శాంతిల్లఁడు.

౪౬౫. శాస్త్రా ద్రూఢి ర్భలీయసీ.

శాస్త్రముకన్న యాధి బలవత్తరము 'యోగాద్రూఢిర్భలీయసీ' అనియు గలదు.

౪౬౬. శిరోనాస్తి శిరోవ్యధః.

మొదలు శిరస్సే లేదు. శిరోవ్యధ యట!

౪౬౭. శిలాక్షరన్యాయము.

రాజువైఁ జెక్కిన యక్షరము (నిలుకడగలది)

౪౬౮. శిష్యాపరాధే గురో ర్దండః.

శిష్యుఁ డపరాధము సేచు గురువును దండింపవలయును.

౪౬౯. శ్రీఘ్రుబుద్ధేః పలాయనమ్.

తాను దోషిగా నిష్ఠయింపఁబడినట్లును దండింపఁబడునట్లును నిశితబుద్ధిచేఁ దెలిసికొన్నవాని కృత్యము పలాయనము మాత్రము.

౪౭౦. శ్రీతాంశో రమృతార్పణమ్.

అమృతకిరణునకు నమృతము నైవేద్యముగా నర్పించుట.

౪౭౧. శ్రీరే సర్వో దేశాంతరే వైద్యః.

తలపైఁ బాము; దవ్వుల వైద్యుఁడు.

౪౭౨ శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిమ్.

మనస్సు శుచిగా నున్నచోఁ దీర్థ మేల?

౪౭౩ శుభస్య శ్రీఘ్రం; అశుభస్య కాలహరణమ్.

శుభమునకుఁ ద్వరగాఁ బూనవలయును అశుభమున కాలస్యము సేయవలెను.

౪౭౪. శృంగ్రాహికా న్యాయము.

ఆవులమందలోనికిఁ బోయి "నా ఆవేసి?" అని యడిగినచో గొల్లవాఁడు దానికొమ్మును బట్టి చూపును. కొమ్మును జూపిన మాత్రమున గోవు తెలిసికొనఁబడిన విధమున స్వల్పలక్షణముచే సర్వమును దెలిసికొనునపు డిది యుపయుక్తమగును.

౪౭౫. కేషం కోపేన పూరయేత్ (స్పష్టము).

౪౭౬. శ్రాద్ధే శాకచతుష్టయమ్.

తద్దినమునాఁడు నాలుగు కూరలు వండవలెను.

౪౨౨. శ్రీయ స్సమృద్ధా అపి హాంతి దుర్నయః.

చెడ్డతనము సమృద్ధమైన సిరిని హరించును.

౪౨౩. శ్రేయసి కేన తృప్యతే ?

మేళ్ళుచాలునని యెవ్వడు తృప్తిపడును.

౪౨౪. శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని భవంతి మహతా మపి.

పెద్దపెద్దలకును శ్రేయములకు విఘ్నములు గలుగును.

౪౨౫. శ్రోత్రియవిట న్యాయము.

ఒక శ్రోత్రియుఁడు బోగము దానివద్దకుఁ బోవ నదియు నాతని యధరపాన మాచరింపరాఁగా నాతఁ డిట్లనెనఁట. “వేదాధ్యయనముచేఁ బవిత్రమగు నా ముఖమును నెంగిలి నేయకుము. నీకంత ప్రీతియున్నచో నా యెడమచేవినిఁ గొఱుకుము” ఎడమచేవి నని యేల చెప్పవలె నన్నఁ గుడిచెవి గాయత్రీమంత్రోపదేశముచేఁ బవిత్రమయినదికదా.

వేదాధ్యయనపూతం మే నోఽచ్ఛిష్ట మధరే కురు
ఉత్కంఠితాసిచే ద్భద్రే! వామం కర్ణం దశస్య మే.

౪౨౬. శ్వశుచ్ఛ న్యాయము.

“కుక్కతోఁక ఋజువుగా సాఁగఁడు.

౪౨౭. మట్కర్ణో భిద్యతే మంత్రః.

ఆఱుచెవులు గల అనఁగా ముగ్గురికిఁ దెలిసిన రహస్యము బ్రద్దలగును.

౪౨౮. సతాం సుగోహి భేషజం.

సజ్జనసహవాసము మందు; అనఁగా మందువలెఁ బనిచేయును.

౪౨౯. సతి కుడ్యే చిత్రం.

గోడయున్నచోఁ జిత్తువును వ్రాయవచ్చును. “వెండ్రుక లున్నచో నేముడియైనను వేయ వచ్చును” అని ఆంధ్రభాషియము.

౪౩౦. సత్యం వద. (స్పష్టము)

౪౩౧. సత్యేన లోకాన్ జయతి.

సత్యముచే నెల్లలోకములను జయించును.

౪౩౨. సత్రే భుక్తి ర్మతే నిదా. (స్పష్టము)

౪౩౩. సత్సంగతాని నిధనాన్యపి తారయంతి.

మంచివారితోడి మైత్రి మరణమును గూడఁ దప్పించును.

౪౩౪. సభా సప్తాంగలక్షణా.

రాజసభ స్వామ్యమాత్య సుహృతోక్త శ రాష్ట్ర దుర్గబలాధ్యక్షులు గలది; లేక నటు విటు గణితా కవి గాయక వేదకాస్త్రవేత్తలను సప్తాంగములు గలది.

౪౯౦. సమాసశీలవ్యసనేషు సఖ్యమ్.

సమాసశీలము, సమాసవ్యసనము గలవారికి సఖ్యము గుడురును.

౪౯౧. సర్వం బలవతః పథ్యమ్.

బలవతుః డేమిచేసినను జెల్లును.

౪౯౨. సర్వ మేకం జగన్నాథే.

“జగన్నాథ త్కేత్రమునఁ గులభేదము లేదు” అను నర్థమున నిది ప్రయుక్తమై యున్నది “జగ
న్నాథుని నేవయందుఁ గులభేదము” లేదని యభిప్రాయము.

౪౯౩. సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధానమ్.

ఎల్ల శరీరమునకుఁ దల ముఖ్యము.

౪౯౪. సర్వః స్వార్థం సమీహతే.

ప్రతివాఁడును స్వార్థమును గోరును.

౪౯౫. సర్వపథీనాః కవయః.

కవు లన్ని మార్గములను ద్రొక్కినవారై యుందురు.

౪౯౬. సర్వే జనాః కాంచన మాశ్రయంతి.

ఎల్లరును ధనమును (ధనముగలవారిని) ఆశ్రయింతురు.

౪౯౭. సర్వే జనా స్సుఖినో భవంతు. (స్వప్తము)

౪౯౮. సర్వేంద్రియాణాం నయనం ప్రధానమ్.

ఎల్ల యింద్రియములలోఁ గన్ను ప్రధానము.

౪౯౯. సర్వేషు దానే వ్యభయప్రదానమ్.

అన్ని దానములలో నభయ ప్రదానము ప్రధానము.

౫౦౦. సంశయాత్మా వినశ్యతి.

స్థిరమతిలేనివాఁడు చెడిపోవును.

౫౦౧. సంపర్కజా దోషగుణా భవంతి.

దోషములను గుణములును సహవాసమువలనఁ గలుగును.

౫౦౨. సంవాదినోఽమేధావినాం బుద్ధయః.

మేధావంతుల బుద్ధులు (అలోచనలు) ఒకే విధముగా సరిపోవును.

౫౦౩. సస్త్రీకో ధర్మ మాచరేత్.

స్త్రీ సహితుఁడై ధర్మ మాచరింపవలయును.

౫౦౪. సహనా విదధీత న క్రియామ్.

స్థి కార్యమునైనను వోచినవెంటనే చేయరాదు.

౫౦౫. సాగరం వర్షయిత్వా మహానదీ కుత్ర అవతరతి ?

పెద్దనది సముద్రమును విడిచి యొక్కడఁ బడును ?

౫౦౬. సారశ్యం సరళే కుర్యాత్ ; శతే శాత్యం సమాచరేత్.

సరళస్వభావునివద్ద సారశ్యమును, శతనివద్ద శాత్యమునుఁ జూపవలెను.

౫౦౭. సాహసే లక్ష్మీకి. (స్పష్టము)

౫౦౮. సిక తాకూపన్యాయము.

ఇసుకలోఁ దీసిన నూయి యొడ్లు విటిగి పడిపోవును. బలిష్ఠములైన యుక్తులు లేని వాదమునకు దీనినిఁ బోల్తురు.

౫౦౯. సిద్ధమున్నం పరిత్యజ్య భిక్షా మటతి దుర్మతిః.

సిద్ధాన్నమును విడిచి యవివేకి భిక్షమెత్తును.

“బాట్టుపెట్టి పిలిస్తే భోజనానికి పోక వెంకు పుచ్చుకొని పులుసుకుపోయింది” అని చెలుఁగు సామెత.

౫౧౦. సింహావలోకనన్యాయము. (స్పష్టము)

౫౧౧. సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్ ?

మంచి కవిత్వ మున్నచో రాజ్యమేల ?

౫౧౨. సుఖం హి దుఃఖా న్యనుభూయ శోభతే.

దుఃఖముల ననుభవించిన పిమ్మట కలిగిన సుఖము శోభిల్లును.

౫౧౩. సుందోపసుందన్యాయము.

సుందోపసుందులను క్షీ రాక్షసులు సోదరులు తిలోత్తమ యను నచ్చరకై తమలోఁ దాము పోరాడుకొని యిరువురును మడిసిరి.

౫౧౪. సువుత్రః సప్తమో రసః.

సత్పుత్రు డేడవ రసము.

౫౧౫. సుప్తప్రబుద్ధన్యాయము.

నిద్రించి మేలుకొన్నవాఁడు పూర్వస్మృతిచేఁ బూర్వనివయములను స్మరించిన విధమున యోగులు కల్పాంతమున మరణించియు మరల నుదయించి యదృష్టవిశేషముచేఁ బూర్వస్మృతినిఁ బొంది పూర్వాధీతములయిన వేదాదులను దిరిగి స్మరింతురు. వీరిని జాతిస్మరు లందురు.

౫౧౬. నూచీకటాహన్యాయము.

నూచి = నూది; కటాహము = పెద్దకాఁగు. నూది యలఁతికాలములో ననారోగాసమునాఁ జేయఁ బడును. కటాహ మఁల్పకాలమున నారోగాసముచే సాధింపబడును. చిన్నపనియును బెద్దపని యును దటస్థపడినపుడు చిన్నదానిని ముందొనర్చి పిదపఁ బెద్దదానినిఁ జేయవలెనను నర్థమున నిది యుపయుక్తమగును.

౫౧౭. సేవా శ్వవృత్తిః.

సేవ కుక్కచేయు పనివంటిది.

౫౧౮. స్తనశల్య పరీక్షాన్యాయము.

స్త్రీయొక్క స్తనము లనుభవించి యానందింపఁ దగినవేకాని అచ్చట నెన్ని యెముక లున్నవి? ఎంతెంత యున్నవి? అని పరీక్షింపఁదగినవికావు. కావ్యమున రసాస్వాదము చేయక తప్పులేన్ను టకుఁ దీనిని బోల్తురు.

౫౧౯. స్త్రీతినామాపి మధురమ్.

“స్త్రీ”యను పేరుగూడ మధురము.

౫౨౦. స్త్రీణాం ప్రియాలోక ఫలోహి వేషః.

స్త్రీలు తమవేషమును దమ ప్రియులు చూడవలెనని యభిలషింతురు.

౫౨౧. స్త్రీబుద్ధిః ప్రళయంకరీ (స్పష్టము).

౫౨౨. స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి.

దుష్కులమునుండియు స్త్రీరత్నమును గ్రహింపవచ్చును.

౫౨౩. స్థానస్థితః కాపురుషోఽపి సింహః.

తన యాశ్రయమున నున్న యల్పుఁడును సింహమే.

౫౨౪. స్థాలీపులాకన్యాయము.

“వండిన యన్నములో నొక మెతుకే పట్టిచూతురు”

౫౨౫. స్థితస్య గతి శ్చింతనీయా.

ఉన్నదానికి గతినఁ గల్పింపవలయును.

౫౨౬. స్థూలారుంధతీన్యాయము.

సప్తర్షులలో వసిష్ఠునిభార్య యరుంధతి. సప్తర్షులును నాకాశమున నక్షత్రరూపమునఁ గలరు. అరుంధతియు వసిష్ఠునిదగ్గర నున్నది. అరుంధతీ నక్షత్రము మినుకుమినుకులాడుచుండును. కావున ముందు వెద్దనక్షత్రమగు వసిష్ఠ నక్షత్రమును జూపి పిమ్మటఁ దత్సమీపస్థమగు నరుంధతీతారను జూపుదురు. మొదట స్థూలమును జూపి పిమ్మట నూక్షమమును జూపుపట్ల నిది యుపయుక్తమగును.

౫౨౭. స్థూటోపో భయంకరః.

పాము పడఁగయొక్క యుద్ధతి భయంకరము. దీనిని “పటాటోపో భయంకరః” అని వ్యవహరింతురు. ఈ వ్యవహారము చుష్టము.

౫౨౮. స్థూలకో గృహనాశాయ సర్వనాశాయ మాతులః.

బావమఱిగి గృహనాశనమునేయును. మేనమామ సర్వనాశనమును జేయును.

౫౨౯. స్రజమపి శిరస్యంధః క్షిప్తాం ధునో త్యహిశంకయా.

గ్రుడ్డివాఁడు మెడలోవేసిన పూలదండనుగూడఁ బామనిశంకించి త్రోసివేయును.

౫౩౦. స్వకుచమర్దిస న్యాయము.
ఆత్మశ్లాఘనమునకు దీనినిఁ బోల్తురు.

౫౩౧. స్వజాతి ద్దురతిక్రమా.
తన జాతి విడువ శక్యము గాదు.

౫౩౨. స్వతవీవ సతాం పరార్థతా.
సత్పురుషులకుఁ బరహితవృత్తి స్వభావసిద్ధము.

౫౩౩. స్వభావ మన్యథాకర్తుం క శ్చక్తో దై వనిర్మితమ్.
ఈశ్వర నిర్మితమగు స్వభావము మార్ప నెవ్వరికి శక్యమగును ?

౫౩౪. స్వభావోనుందరం వస్తు న సంస్కార మపేక్షతే.
స్వభావముచే నందమైన వస్తువునకు సంస్కార మక్కఱలేదు.

౫౩౫. స్వభావో దుర్ఘాతిక్రమః.
స్వభావము దాఁటరానిది.

౫౩౬. స్వభావో మూర్ఛి వర్తతే.
ఆన్ని గుణములను మించి స్వభావము తలపై నుండును. అనఁగా నన్ని గుణముల కన్న స్వభావము మిన్న.

౫౩౭. స్వయం తీర్ణః పరాం స్తారయతి.
తా ను తీర్ణుడైనవాడు పరులను దరింపఁజేయును.

౫౩౮. స్వాంగుష్ఠమపి చుంబంత మిత్సుదండ మయాచతి.
తన వ్రేలు కుడుచుచున్నవానినిఁ జెఱకుముక్క నిమ్మని కోరెనఁట. “దిగంబరుని బట్టదెమ్మని యాచించినట్లు” అని యాంధ్రభాషీయము-

౫౩౯. స్వాభావికాత్ కృత్రిమ మన్యదేవ.
స్వాభావికము స్వాభావికమే; కృత్రిమము కృత్రిమమే.

౫౪౦. స్వామిభృత్య న్యాయము. (స్పష్టము)

౫౪౧. హతః క్రతు రదక్షిణః.
దక్షిణలేని క్రతువు నాశమగును. అనఁగా ఫలహీనమగును. (క్రతువని సర్వవైదికకర్మలు నని యర్థము.

౫౪౨. హసద్భిః క్రియతే కర్మ; రుదద్భి రనుభూయతే.
“నవ్యతూ చేస్తారు. ఏడుస్తూ అనుభవిస్తారు” అని తెలుఁగు సామెతి.

౫౪౩. హస్తకలకః కిం దర్పణేన ఈక్ష్యతే.
ముంజేతి కంకణమునకు అద్దమేల ?

౫౪౪. హంసబకన్యాయము.

హంస హంసయే; బకము బకమే.

హంస శ్వేతో బక శ్వేతః తో భేదో బకహంసయోః,
నీరక్షీరవివక్షాయాం హంసో హంసో బకో బకః.

౫౪౫ హంసక్షీరన్యాయము.

పాలును నీరును గలిపి ముందుంచఁగా హంస నీటిని వదలి పాలుమాత్రమే త్రాగును.

౫౪౬. హేమ్న సుంలక్ష్మతే హ్యగ్నా విశుద్ధి శ్శ్యామికాపి వా.

బంగారముయొక్క మంచిసెఱ్ఱగ లగ్నితప్తము గావించినపుడు తెలియును.

౫౪౭ హోతారమపి జుహ్వసం స్పృష్టో దహతి పావకః.

అగ్ని తననుండు హోమము చేసి తనుపు వానినైనను ముట్టకొన్నఁ గాల్చివేయును.

తాఙ్గికన్యాయప్రకరణము సమాప్తము

త త్స మ చ ం ద్ర క స మా ప్త ము

సాధు పత్రము

పుట	పంక్తి	ఆసాధువు	సాధువు
౧.	౩౧	బలి వ్రుచ్చెన	బలిష్ఠువైన
౧౧	౭	సుయశన్	సుయశన్
౧౪.	౨౨	విశ్వోపకారాయ	విశ్వోపకారాయ
౨౩.	౩౩	త్రాయితే	త్రాయితే
౨౪.	౧౩	సన	సన
౨౫.	౩	త్రపా	త్రపా
”	౧౨	అను	అను
౨౭	౩౦	దీయమానదము	దీయమానము
౨౯.	౧౯	అకృచ్ఛము	అకృచ్ఛము
౩౦.	౨౫	అంతన్ + ఛ	అంతన్ + ఛ
౩౧.	౪	దయనము	దయనము
౩౨.	౧౯	(ఎల్లదాదాతువులు.)	ఎల్లదాదాతువులు.
౩౩.	౩౧	అద్యేత్పు	అద్యేత్పు
౪౪.	౩	ప్రేణుకుఁడు	ప్రేణుకుఁడు
౫౧.	౫	ప్రణవిష్యత్	ప్రణవిష్యత్
౫౨.	౯	శ్రుతి	శ్రుతి
౫౩.	౧౪	త్రిసవణము	త్రిసవణము
౫౪.	౧	అన్, అన్	అన్, అన్
”	౩	విష్ణవము	విష్ణవము
౫౯.	౨౪	భరించు	భరించు
౬౨.	౧౩	(శూలముతో వంగిన)	విత్తిదున్నినది (పొలము)
”	౧౫	కర్ణారమున	కర్ణార్దమున
౬౩.	౨౦	(సృజితే ఇతి)	(సృజ్యతే ఇతి.)
౧౦౪.	౩౩	విద్యతీతి	విద్యతీతి
౧౧౦.	౨౩	రాజానం యోధివశా	రాజానం యోధితవశా
౧౧౨.	౧౯	స్వయముగా చిన్నమగు	స్వయముగా చిన్నమగు
౧౧౩.	౫	ప్రజ్యన్నము	ప్రస్యన్నము
౧౨౪.	౧౯	యత్తము యతితము (ఆయత్తము)	యత్తము (ఆయత్తము) యతితము
౧౨౫.	౧౪	ముత్	ముత్
”	౨౫	రోదయిత్పు	రోదయిత్పు
౧౨౮.	౫	వర్ణాపకుఁడు	వర్ణాపకుఁడు
”	౯	గృహాతే	గృహ్యాతే
”	౧౨	పూర్ణిక	పూర్ణిక
”	౩౧	వత్ - వదావత్	వద్ - వదావద్
౧౩౨.	౧౯	హచంయముఁడు.	హచంయముఁడు.
౧౩౩.	౧౪	క్లౌ	క్లౌ
౧౩౪.	౨౦	”	”
౧౩౫.	౩	విశా	విశా
౧౩౬.	౨౩	నిమ్మపము	నిమ్మపము
౧౩౭.	౨౯	స్నాశిపము	స్నాశిపము
౧౩౮.	౯	గ్రహిష్యమాణము	గ్రహిష్యమాణము
”	౧౩	స్పృహ్యము	స్పృహ్యము
౧౩౯.	౨౫	త్రాహ్మణః	త్రాహ్మణః
౧౪౦.	౧౯	తత్కమాణము	తత్కమాణము
౧౪౧.	౨౩	పండితాయుతుఁడు	పండితాయుతుఁడు
౧౪౨.	౧౧	బాష్పాయమాణము	బాష్పాయమాణము

పుట	సంక్ర	అసాధువు	సాధువు
౧౮౨.	౨	తాడిత్	తడిత్
౧౮౯.	౪	కష్టము	కష్టము
౧౯౨.	౧౦	విదునస్కుఁడు	విదునస్కుఁడు
౧౯౫.	౨	అపత్యార్థములందు	అపత్యార్థములందు
౧౯౭.	౩౦	వెమాత్రేయుఁడు	వెమాత్రేయుఁడు
„	౩౧	హొడింబుఁడు	హొడింబుఁడు
౧౯౮.	౨౭	శోరికేయుఁడు	శోరికేయుఁడు
„	౨౯	బాంధవేయుఁడు	బాంధవేయుఁడు
౧౯౯	౯	మాతురుఁడు	ద్వైమాతురుఁడు
„	౪	యుకారము	యుకారము
౨౦౦.	౩౧	దైవ్యము	దైవ్యము
౨౦౧	౨౨	ఇక్ష్వేక	ఇక్ష్వేక
౨౦౨.	౧౩	రఘుణాం	రఘుణాం
౨౦౩.	౯	శతరుద్ర	శతరుద్ర
„	౩౪	క్షేత్రము	క్షేత్రము
౨౦౫.	౩౦	అర్క	అర్క
౨౦౭.	౨౩	నెరుక్తుఁడు	నెరుక్తుఁడు
„	౪	గములు	నెగములు
౨౦౮.	౪	బ్రాహ్మణకుఁడు	బ్రాహ్మణకుఁడు
„	౩౨	వాసవదత్తకుఁడు	వాసవదత్తకుఁడు
౨౦౯.	౩౫	తత్రత్యులు	తత్రత్యుఁడు
౨౧౦.	౧౮	ఈకా	ఈకా
౨౧౧	౨౨	సమానగ్రామ - ౨	సమానగ్రామ „
౨౧౨.	౧౭	హవిష్యము	హవిష్యము
„	౩౯	రాష్ట్రీయులు	రాష్ట్రీయులు
౨౧౫	౫	నైశికము	నైశికము
„	౧౩	ఉషోదనము	ఉషోతనము
౨౧౬.	౧౯	తర్థమున	తర్థమున
౨౧౭.	౧౭	సుస్నాతుఁడవా	సుస్నాతుఁడవా
౨౫౨	౧౪	శిరైకాచార్యుఁడు	శిరైకాచార్యుఁడు
౨౫౬	౧౦	ఇష	ఇష
౨౭౦.	౨౧	అముష్య	అముష్య
„	౨౨	„	„
౨౮౪.	౨౯	‘అప్రత్యయాంతము	‘అప్రత్యయాంతము
౨౮౬.	౧౦	యతః	యతః
౨౮౮.	౫	‘అప్రత్యయమే	‘అప్రత్యయమే
„	౧౦	కరణా	కరణా
„	౨౮	వింశతి	వింశతి
౨౯౩	౨౨	ముద్రంకరా	ముద్రంకరా
౩౦౧.	౨	విద్వన్	విద్వన్
„	౪౦	తలువ	తలువ
౩౪౪.	౩౫	అపరాహ్ణము	అపరాహ్ణము
౩౪౬.	౩౦	ఏలన	ఏలన
౩౬౯.	౩౨	కులనాసికా	కులనాసికా
౩౭౦.	౨౩	ప్రాప్యతే	ప్రాప్యతే
౩౭౩.	౧౦	ద్వౌ	ద్వౌ
౩౭౦ .	౧౦	ద్విపద	ద్విపద
౩౮౪.	౩	అనురహము	అనురహము
౩౯౧.	౩౧	(శిఖర + అక)	(శిఖర + అక)